

Soproni Szemle

1998. első szám 1.

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

ötvenkettedik évfolyam

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István, Kücsán József,
Németh Ildikó titkár, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bartha Dénes, Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó,
Gimesi Szabolcs, Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila, Kubinszky Mihály,
Metzl János, Németh László, Pápai László, Sarkady Sándor

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 1998-ra egy évre 500 Ft, egyes szám ára 150 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

Soproni Szemle

| 1998. első szám

| ötvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

BEKÖSZÖNTŐ

A SZERKESZTŐSÉG: Lectori salutem!.....	3
--	---

SOPRON ÉS A KÜLVILÁG

BARISKA ISTVÁN: Sopron a kőszegi források tükrében a 14–17. században.....	4
KEIL, MARTHA: Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság kapcsolata a késő-középkorban.....	15
LOVAS GYULA: A Fertővidéki HÉV (1897-1997).....	30

MŰHELY

BORONKAI SZABOLCS: Sopron 19. századi német nyelvű irodalmi életéből – 6. Dóczy Lajos (1845-1919).....	44
POLGÁR TAMÁS: Újjonnan előkerült reformkori kiadványok a Soproni Levéltárban.....	49

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1997. évi tevékenységéről.....	52
JÁVOR ANNA: Megnyitó beszéd a Dorffmaister-emlékkiállításon. 1997. november 30.	53
SZOPORI NAGY LAJOS: Festő és háttere - Giczzy János kiállítás a Győri Városi Levéltárban.....	55
MORVAI GYULA: Előljáró szavak Giczzy János festőművész Győri Városi Levéltár-beli kiállításához (1997. szeptember 3-24.).....	57
BARANYAI LENKE: Machatsek Lúcia és alapítványa.....	59

MEGEMLÉKEZÉSEK

ARSZIN MIKLÓS: Emlékezzünk Vécsei Vilmosra (1911-1997).....	63
SZITA SZABOLCS: Fábján Lajos (1924-1997) emlékezete.....	65

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DÁVIDHÁZY ISTVÁN: „Magyarok maradtunk”(Turbuly Éva szerk. Sopron, 1997.).....	68
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája az 1997. évre.....	70
SZENDE KATALIN: Két kisváros a Dunántúlon (Körmend története, szerk. Szabó László, Körmend, 1994. és Tanulmányok Csepreg történetéből, szerk. Dénes József, Csepreg, 1996. kötetek ismertetése)..	90

Be!

BEKÖSZÖNTŐ

A SZERKESZTŐSÉG | Lectori salutem!

Az elmúlt év szomorú eseménye, Mollay Károly professzor úr halála és az azt követő személyi változások után megújult küllemben és remélhetőleg folyamatosan megújuló tartalommal kapják kézbe lapunkat az olvasók. Az 1998/1. számtól a változatlanul működő, megbecsült és új tagokkal is kiegészített szerkesztőbizottság mellett egy héttagú szerkesztőség igyekszik egyetértésben, de mindegyikünk szakmai kapcsolatait külön-külön is kamatoztatva a Soproni Szemle szerkesztését kézben tartani.

Az új szerkesztőség első szava feltétlenül a köszöneté kell, hogy legyen. Szeretnénk köszönetet mondani Dr. Turbuly Éva levéltár-igazgatónak, aki Mollay professzor úr betegségére idején és az átmenet nehéz időszakában magára vállalta a lap folyamatos megjelenésének biztosítását, és Hárs Józsefnek, aki évtizedeken keresztül lelkiismeretesen ellátta az olvasó-szerkesztői, majd a titkári teendőket. Nagy örömeinkre mindketten továbbra is részt vesznek a lap létrehozásában a szerkesztőség, illetve a szerkesztőbizottság tagjaként.

Megköszönjük a támogatást mindazoknak, akik a lap megjelentetéséhez anyagilag is hozzájárulnak: Sopron megyei jogú város önkormányzata, a Városszépítő Egyesület mellett vállalatok támogatását is élvezzük. Reméljük, hogy példájukat más cégek is követni fogják.

Köszönet illeti azokat a magánszemélyeket is, akik személyi jövedelemadójuk 1%-ával támogatták a Soproni Szemle Alapítványt. Ezt az összeget, 18.603 forintot, a lap küllemének megújítására, új borító tervezettségére és a tetszetősebb borítópapír finanszírozására fordítottuk.

Mindezek a technikai változtatások már a Szemle új technikai szerkesztőjének, Gosztom Andrásnak a munkái. Reméljük, olvasóink meg lesznek elégedve a lap külső képével éppúgy, mint a tartalmával. Szerkesztési alapelveink, a jövőre vonatkozó elképzelések közül azt szeretnénk kiemelni, hogy lehetőségeink szerint minden számot egy-egy témakör köré csoportosítunk, még ha nem is szorosan vett tematikus számokról lesz mindig szó. Az idei első szám mottója „Sopron és a külvilág” lehetne: a város és környezete kapcsolatáról szól szinte minden írás. Ugyanakkor azt szeretnénk, ha ez a mottó a Szemle minden számára jellemző lenne, szóljanak az írások akár természettudományos kutatásokról, művészetekről, vagy a '48-as forradalomról - hogy csak ez évi terveinket említsük. Szeretnénk Heimler Károly, Csatkai Endre és Mollay Károly nyomdokain haladva olyan magas színvonalú tudományos lapot szerkeszteni, amely a város határain belül és kívül egyaránt érdeklődésre tarthat számot. Ehhez kérjük olvasóink és leendő szerzőink megértő támogatását!

Szende Katalin

SOPRON ÉS A KÜLVILÁG

BARISKA ISTVÁN

Sopron a kőszegi források
tükrében a 14–17. században

Mollay Károly professzor úr emlékére

1. Bevezetés

1993-ban Mollay Károly germanista professzor hiánypótló forráskiadványával, a soproni „Első telegkönyv - Erstes Grundbuch (1480-1553)” kiadásával indult útjára a város történeti forrásközleményeinek új sorozata.¹ A sorozatszerkesztő G. Szende Katalin már akkor jelezte, hogy azokat a soproni vonatkozású forrásokat is számba vennék, amelyeket nem a soproni gyűjtemények őriznek. Akkor ennek jegyében állítottuk össze a 14–17. századi kőszegi források Sopronnal kapcsolatos anyagát. Erről a Soproni Levéltár 1994. február 17-én tartott 1. Levéltári Napján egy előadás erejéig módunkban is állt beszélni. Ennek az összefoglalásnak is ez az előadás képezi az alapját. Akkor azonban még nem tudtuk, hogy ezt már csak Mollay professzor úr emlékének ajánlhatjuk. Egy életre elkötelezetté tett a német nyelvtörténet művelésére és szeretetére.

2. Sopron és Kőszeg

Sopron történeti hatásának külön irodalma van. Ez mindenekelőtt a nyugat-magyarországi régióban érhető tetten. Sopron és Kőszeg 14–17. századi történetének van néhány olyan fejezete, amelynek minősítésére a kutatás jelenlegi helyzetében is nyugodtan vállalkozhattunk. Első kísérletre a következő szakaszokat lehetett rögzíteni:

1. A soproni városi jog érvényesülése Kőszegen a 14–15. században
2. Nyugat-magyarországi városjogszövetség: Sopronnal és nélküle a 15–17. században
3. A Szent Koronáért és Sopronért Nyugat-Magyarországot-elv érvényesülése: Kőszeg leválása a soproni modelltől a 15–17. században
4. Sopron és Pozsony városi joga mint rendi hivatkozási alap a 17. századi Kőszegen.

2.1 A soproni városi jog érvényesülése Kőszegen a 14–15. században

A jogtörténet jól ismeri a városjogok átvételének és kiterjesztésének gyakorlatát. Ebben az értelemben hazai viszonyok között a 14. század derekáig inkább a kiváltságok átvételéről beszélhetünk. Fügedi Erik mutatta ki azonban, hogy 1340-1370 között néhány magyar város (Buda, Selmezbánya, Korpona) jogának átvételére is sor került.² Volt azonban egy egészen korai kivétel. Kőszeg ugyanis még 1340 előtt, 1328-ban Sopron jogát kapta. Ma már el lehet mondani, hogy az *első hazai anya- és leányvárosi jogviszony Sopron és Kőszeg között*

¹ Mollay Károly: Első telegkönyv - Erstes Grundbuch (1480-1553) in: Sopron Város Történeti Forrásai - Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A) sorozat, 1. Kötet - Reihe A, Band 1, Sorozatszerkesztő: G. Szende Katalin

² Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok, in: Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Bp. 1981, 297. o.

adatokhoz. Az 1328-as kőszegi oklevél a soproni polgároknak nemcsak valamennyi jogát („in omni eo iure, quo cives utuntur in Sopronio”) biztosította a kőszegieknél. Ehhez ugyanis még egy másik fontos feltétel is társult. Az nevezetesen, hogy az uralkodó Sopront jelölte ki Kőszeg fellebbezési joghatóságának. Azaz a kőszegieknél döntésképtelen helyzetben „az ítéletet Sopronba kell fellebbezni” („ex tunc ipsa sententia deferri debeat in Sopronium”).³ A soproni városi jog átadása tehát megelőzte a budai, a selmeci és a korponai városi magánjog átvételének hazai gyakorlatát.

Itt és most mindez persze több figyelmet érdemelne, mint amennyi helyünk van. Annyit azonban le kell szögeznünk, hogy a soproni magánjog e korai intézményesülését két dolog gyorsította fel. Az egyik is és a másik is túlnőtt a két város határain. S mindkettő Anjou I. Károly Róbert érdeme volt: egyfelől a Héder nembeli Kőszegiek nyugat-magyarországi hatalmának végleges szétzúzása (Kobersdorf, Kapuvár, Lánzsér: 1317. Kőszeg, Németújvár, Sárvár: 1327. Borostyánkő, Léka: 1340), másfelől a Sopron és Vas vármegyei ispánság egyesítése.⁴ Az egyesítését garantálta továbbá, hogy az ispáni hivatal az Anjou-kor elitje, jobbra országbárok kapták, hovatovább alispánjaik és várnagyaik uralták a két megye várait is.⁵

A 13. század második felében a Habsburgok kerültek ki győztesen abból a dinasztikus küzdelemből, amelyben a 1246-1278 között a Babenberg-örökségért folyt a harc. Ezért a cseh Přemysl- és a magyar Árpád-ház is harcba szállt. Sopron akkor (1277) kapta meg Buda és Székesfehérvár kiváltságait (és nem magánjogát), amikor ebben a harcban II. Ottokártól elfordulva IV. László magyar király oldalára állt.⁶ Kőszeg pedig akkor (1328) kapta meg Sopron magánjogát, amikor az első magyarországi Anjou uralkodó a városra, a térség váraira, két vármegyére és a Rábaközre is kiterjesztette a hatalmát. A katonai és az adminisztratív hatalmat egyaránt. A soproni magánjog kőszegi intézményesülésének ezek voltak a feltételei. Így lett Kőszeg királyi város, noha alapítását 1263-1274 között a tartományi hatalmat gyakorló Kőszegi grófoknak köszönhetette. Rajtuk azonban az idő túlhaladt.

Ezzel az 1328-as oklevéllel kezdődött azoknak a Sopronra is vonatkozó kőszegi forrásoknak a sora, amelyeket oklevél típusú forrásoknak nevezhetünk. Ez azt jelenti, hogy 1328-1526 között Kőszegen nincs olyan tagolt forrásanyag (Gerichtsbuch, Grundbuch, Gedenkbuch, Bürgerbüchl, Priesterbuch, házösszeírások, adó-és dézsmajegyékek stb.), mint Sopronban. A megmaradt kőszegi oklevelek, levelek, jegyzékek egy részének a regesztáit 1963-ban publikálták.⁷ Ez a közlemény azonban nem terjed ki a fennmaradt közel 100 Mohács előtt született oklevélre és iratra, s főleg nem a kőszegi titkos levéltár két pótsorozatára.⁸

Mégis, ha csak ezt a nyilvánosan hozzáférhető anyagot nézzük, úgy könnyen meghatározhatjuk a valamilyen okból a Sopronnal kapcsolatban keletkezett források tárgyát: a kőszegi borok és áruk Sopronon történő szállításának ügyét (a német borexportot), a közös Sopron és Vas vármegyei ispánok és ispáni tisztviselők (várnagyok, alvárnagyok) által korlátozott kö-

³ I. Károly Róbert kiváltságlevele, Visegrád 1328. jún. 3., Magyar Országos Levéltár = MOL, DI. 3654. sz.

⁴ Pál Engel: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone, in: Die Güssinger, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland = WAB, Heft = H 79, Eisenstadt 1989, 100-101.o., valamint György Feiszt: Die Amtsträger des Komitats Eisenburg im 14. Jahrhundert, uo. 135. o.

⁵ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457, Bp. 1996, I. köt. 179-181, továbbá 225-228.o., 265-468.o., valamint uo.: Die Grafschaft (Gespanschaft) Eisenburg im XIV. Jahrhundert, WAB H 79, 121., 124-125.o.

⁶ I. Károly oklevelei Sopronnak, Komárom, 1317. okt. 28., valamint h.n. 1317. nov. 2., in: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története = Házi: Sopron, I/1., 1162-1406, Sopron 1921, 66.sz. 29-30.o. és 67. sz. 30.o.

⁷ Horváth Ferenc-Kiss Mária: Kőszeg szabad királyi város titkos levéltára, Vasi Szemle = VSz., 1963/3/64-85.o. = Horváth-Kiss: Kőszeg

⁸ Vas Megyei Levéltár = VamL, Kőszegi Fiókleveltára = KFL, Titkos Levéltár = Tk. Lvt., Pótsorozat = Ps. I./1-115.sz. és II./1-LII.sz., amely sorozatok mindegyike rendkívül értékes anyagot tartalmaz.

szei szabadalmak ügyét, a harmincadvám soproni szabadalmának átvételét, valamint a soproni polgárok jogai Kőszegre adaptálásának ismételt megerősítését. Mindez több oklevél tárgya. Ez pedig újra és újra megfogalmazódott 1341-1441 között az Anjou uralkodók, Mária királynő és Erzsébet királyné, Luxemburgi Zsigmond és I. Ulászló alatt is. Persze erre azt mondhatnánk, hogy mindez meglehetősen kevés információ – mégis jellemző. Amolyan „pars pro toto”. Mintha az egész problémakört felölelné.

Először is azért, mert a városkutatás már kiderítette, hogy a budai, a selmeci és a korpónai jog átadása-átvétele voltaképpen városágazati magánjogok: a kereskedő-, az ipar- és az agrárvárosok magánjogának adaptációja.⁹ Sopron és Kőszeg anya-és leányvárosi intézménye ezek közül a kereskedőváros magánjogának átadását példázza. Egyben azt is, hogy könnyebb a jogi kiváltságok átvétele, mint a gazdaságiaké. Ez utóbbi kiterjesztése ugyanis magában hordja a két város közti gazdasági háború lehetőségét. Ez persze egyenlőtlen felek közt folyó harc volt, amely 1341-1407 között a kőszegi német orientációjú export miatt állandósult az anya- és leányváros között. Másodszor azért, mert amikor az Anjouk a királyi katonai és adminisztratív hatalmat kiterjesztették a tartományurak visszaszorítására, majd Sopron és Vas vármegye ispánságát az országbárok kezében egyesítették, akkor az ispáni tisztek hatalmának kiterjesztése úgyszólván minden Kőszegre adaptált soproni jog sérelmével járt már az Anjou korszak végén is (az adó-és harmincadmentesség, a hospes tulajdon sérelme, a város határainak zaklatása, a város iurisdictionis jogainak elvitatása stb.). Kritikussá mindez akkor lett, amikor Zsigmond 1492-ben a Garaiaknak adta Kőszeget.¹⁰ Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet arra, hogy a Garaiak az 1407-ben kiadott oklevélben már úgy erősítették meg az 1328-ban voltaképpen Sopronból átvett kőszegi jogokat, mintha „szuverének” lettek volna. Azt állították, hogy ezek a kőszegi privilégiumok „uralmuk kötelességéből” („ex debito nostri regiminis”) származtak volna.¹¹ A Zsigmond-kori változások azonban már átvezetnek a 15. századra.

Meg kell alkudnunk azzal, hogy e rendkívül összetett kérdéskörnek csak egy elemére térünk itt ki: a német borexportból eredő Kőszeg-Sopron-konfliktusra. Zsigmond király 1402-ben többek között a német piacra szállító kereskedőket Sopronban árumegállításra és kényszerlerakásra kötelezte, noha ennek az árumegállító jognak az érvényesítése nem volt zökkenőmentes.¹² Zsigmond király ugyanakkor öt esztendővel később az akkor már Garai Miklós nádor kezén lévő Kőszeg számára zöld utat ad Sopronon át a németországi borexportnak.¹³ Nem ellentmondás ez? Bármennyire annak tűnik, nem az. Az árumegállító jog alapvető funkciói közé tartozott a áruforgalom szabályozása és az áruelosztás.¹⁴ Bécs a maga árumegállító jogával a német és magyar kereskedelmi láncszemet szakította meg. Sopron és Pozsony lényegében erre reagált. De Kőszeg sem késlekedett, hiszen 1348-ban Cseprek és Rohonc borexportját sajátította ki a saját tranzitkereskedelme érdekében.¹⁵ Ez a folyamat tehát a

⁹ Fügedi i.m. 297.

¹⁰ Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius, VII. K. 428. sz.

¹¹ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon, Bp. 1984, 153. o., valamint Zsigmond kori oklevéltár, Bp. 1951-1958, II. k. 5592. sz.

¹² Zsigmond király oklevele Sopronnak, Szokolca, 1402. jan. 21., in: Házi: Sopron I/1. 339. sz. 266. o., Katalin G. Szende: Sopron (Ödenburg): a West-Hungarian Merchant Town on the Crossroad between East and West?, Scripta Mercaturae, Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, St. Katharinen, 1997 Heft 2., 32-33. o.

¹³ Zsigmond király oklevele Garai kérésére Kőszegnek, Buda, 1407. febr. 25., VamL. KFL. Tk. Lvt. 26. sz., valamint Horváth-Kiss: Kőszeg, VSz, 1963/3/69. o.

¹⁴ Domanovszky Sándor: A szepesi városok árumegállító joga, in: Gazdaság és társadalom a középkorban, Bp. 1979, 154. o.

¹⁵ I. Lajos oklevele Kőszegnek, Buda, 1848. nov. 11., VamL. KFL. Tk. Lvt. 179. sz. 84-86. o., valamint Bariska István: Kőszeg királyi város középkori történetéhez, VSz. 1979/1./73. o.

piackörzetek kialakulására utal, amelyet az árumegállításban kedvezményezett városok rendeztek át. Ezentúl tehát körzetközpontok álltak egymással kapcsolatban. Nagyobbak és kisebbek. Pozsony, Sopron, Kőszeg egy ilyen rangsort alkotott. Hogy ezt a kört alkalmanként áttörhették, mint pl. Kőszeg a sopronit, nos, ez a rendszer működését alapvetően nem zavarta.

A tanulság mindebből az, hogy nemcsak a soproni magánjog intézményesült Kőszegen, hanem a kereskedelmi jogok újraelosztásának gyakorlata is. Ha megnéznénk ugyanezt a folyamatot a harmincad-és vámentesség történetére is, meglepően hasonló eredményre jutnánk. A regáléjövedelemmé vált harmincad-és a belső vámok kedvezményezettjei azonban elkülönültek. Éppen a soproni harmincad története mutatja, hogy miként helyeződött át a harmincad külkereskedelmi vámmá alakulása során a sárvári harmincadhely Sopronba, miként vált e fontos jövedelem is a rendi állam és a mindenkori uralkodó közti harc függvényévé.¹⁶ Ez utóbbiaknak, a vásár-, az út-, rév-, hídvámoknak mint kisebb haszonvételeknek az átengedése és az ebből keletkező konfliktusok sora uralja a korszak kőszegi okleveleinek igen nagy részét. Azt nem szabad elfelejteni, hogy Kőszeg alapított erődváros (Burgstadt) volt. Amikor a Kőszegiek kezéből I. Károly kivette, nem szűnt meg az enklávé, a szigetszerű jellege. Területét uradalom vette körül, városfalain belül pedig földesúri vár állott. Ez a szerkezeti különösség jól látható a nyugat-magyarországi városok között alaprajzán is.¹⁷ Ez a kölcsönös zárványszituáció később Kőszeg valamennyi kiváltsága és városi intézménye egy kicsit túldimenzionált veszélyeztetettségét jelentette.

2.2 A nyugat-magyarországi városjogszövetség.

Sopronnal és nélküle a 15–17. században

Sopronnal kapcsolatban létezik egy eddig meg nem válaszolt kérdés. Az nevezetesen, hogy miként jöhetett létre a 15. században egy olyan intézmény Sopronnal, majd nélküle, amelynek létrehozói a Sopron jogával és kiváltságaival élő nyugat-magyarországi városok és mezővárosok voltak. A tényre magára először Házi Jenő, majd Harald Prickler hívta fel a figyelmet. Eszerint Sopron magánjogának korai kőszegi intézményesülésének példáját 1392-ben Győr, Csepreg, Szombathely és Rohonc követte. 1451-ben pedig a következő hat város és mezőváros („die sechs steden”) tartozott a 14. század végén kialakult városjogszövetségbe: Sopron, Kőszeg, Csepreg, Szombathely, Rohonc és Sárvár (Sziget).¹⁸

A soproni oklevelek kitűnő kiadója azonban mást is észrevett. Nevezetesen azt, hogy 1437-ben két Vas megyei község: a Kőszeg melletti Doroszló és a Szombathely melletti Vép elsőfokon Kőszeghez, másodfokon Sopronhoz fellebbezhetek.¹⁹ Túlzás lenne azt állítani, hogy tudjuk a doroszlói „villicus et iurati” és a vépi „iudex et iurati” kitüntetett helyzetének az okát. Doroszló ekkor a Garai család uradalmának része, Vép pedig az Ellerbach család birtoka volt. A községi két szintű fellebbezésnek eme kivételes módjára azonban sem előbb, sem később nincs példa. Ezekben az esetekben felelet még várat magára. Mégis, az a tény nem kezelhető le, hogy Sopron és Kőszeg peres praxisa közvetetten a községek szintjén is megjelent éppen azért, hogy a községek elfogadták az első és a másod fok ítélkező fórumát. Ezúttal egy szőlőbirtok- és egy violenciás perben. Egyik ügy sem volt különösen nagy értékű

¹⁶ Mollay Károly: A soproniak harmincadvámja 1383-1542, in: Házi Jenő Emlékkönyv = HJE 1993, Sopron 1993, 129-152. o.

¹⁷ Katalin G. Szende: Urban landownership in Western Hungary, in: Power, profit and urban land, Aldershot 1996, 144-145. o.

¹⁸ Házi: Sopron, I./3. 1403-1452, Sopron, 1924, G. o., Harald Prickler: Burgenlands Städte und Märkte, in: Österreichisches Städtebuch, Wien 1970, Sonderausdruck, 21. o., továbbá uő: Burgenlands Städte und Märkte, in: Städte des Burgenlandes, Wien 1996, 27. o.

¹⁹ Házi: Sopron, I./3.: Doroszló, 1437. febr. 17., 175.sz. 138.o., valamint Vép, 1437. ápr. 11. 181. sz., 145. o.

vagy súlyos, de nem ezt döntött a fellebbvitel helyében, hanem egy eddig még nem tisztázott gyakorlat vagy szokás ad rá majd magyarázatot.

Kőszeg, Rohonc, Csepreg és Szombathely az a négy város, amelyek az együttműködése 1531-ben váratlanul teljesen kiérlelt szövegformulában tűnt fel egy kőszegi forrásban: „als zwölff herren von vier Freyen Stättn vnnd Märkten”.²⁰ Ennek azért van jelentősége, mert 1451-ben egy csepregi ügyben szinte ugyanezt a formulát találjuk: „vnser gewonung in den sechs steden zu Ödenburgk, Gunss, Schepreg, Rechnicz, Stainam(a)nger vnd Ziget”.²¹ Továbbá – és ez sem érdektelen –, ha a 15. század derekán „a mi szokásunk” („vnser gewonung”) formulát emlegeti egy mezőváros öt másik olyan várossal együtt, amelynek magánjogát peres eljárásokban kölcsönösen használták, úgy feltételezhető, hogy egy jóval korábban intézményesült kapcsolatról van szó. A Sopron, Kőszeg, Csepreg, Rohonc, Szombathely és Sárvár (Sziget) eme együttműködése tehát a 14. századra nyúlik vissza. Ez a később „pártatlan bíróságnak” nevezett intézmény ekkortájt nem az egyetlen formája volt az együttműködésnek. Az eddig ismert adatokból kiderül, hogy milyen típusú kapcsolatokat kell érteni az együttműködésen. A „pártatlan bíróság” intézményén kívül a 15. században még működött Sopron első fokú fellebbviteli funkciója is.²²

Működött azonban Sopron normaalkotó szerepe a meghozandó és a már végrehajtott ítéletekben, ha a hozzá forduló városok tanácsért folyamodtak. Ez különös formája volt a kapcsolatoknak, mert akkor is sor került erre, ha az adott város nem tartozott a soproni anyaintézményhez. Ilyen volt Kismarton esete. Azért fordultak Sopronhoz, mert a kismartoni bíró nem tudta, mi az eljárás egy csepregi hitelező kismartoni adósságügyében.²³ Ez a típusú kapcsolat sok mindent elárul. Lehetséges, hogy az együttműködés eme módja ad választ arra, hogy hogyan jött létre a pártatlan bíróság?

Erre nehéz válaszolni, de talán közelebb visz a következő történet. Kőszeg 1422 augusztusában Sopronba küldte emberét, hogy a soproni normák szerint („nach ewrer erbenn statrecht”) választ kapjon a kétségeire. Kőszeg nemcsak a városra, hanem az uradalomra is pallosjoggal rendelkezett. Csak így érthető, hogy az uradalomhoz tartozó falu, Ludad (ma Gyöngyösfalu, Vas megye) mézárása bűnyűében a kétél általi kivégzést („mit aynem strange”) Kőszeg hajthatta végre.²⁴ Vati László, a Garaiak kőszegi várnagya („burgraue ze Gynss”) ugyanis láthatóan nem bízott a kőszegiekben. Három évvel később, 1425-ben az általa tartott törvényszékre ugyanakkor három soproni esküdtet is Locsmándra rendelt a nádor nevében („an meins heren stat des grossen greuen”).²⁵ Ez az adat azt bizonyítja, hogy Locsmádon valóban tartottak a 15. században úriszéket (vagy ahogy a 16. század végén a Kőszeg-Locsmánd vitában nevezték: Landgericht-et).²⁶ Sőt, azt is, hogy az esküdtküldés intézményét Sopronra is érvényesíteni akarták. S ez a feltárt ügyek harmadik típusa: az úriszék és városi bíróság kényszerítő együttműködése, de legalábbis ennek kényszerítő kísérlete. A soproni polgári esküdteknek ezt az úriszéki kényszerítő megjelenését később, 1458-ban Friedrich Zenger, III. Frigyes kőszegi kapitánya is érvényesíteni akarta.²⁷ Ráadásul az egyik per egy a Zenger-féle úriszékhez fellebbezett kethelyi (ma Mannersdorf an der Rabnitz,

²⁰ VamL KFL. Acta Miscellanea = Act. Misc., Kőszeg, 1531. nov. 16., Uhrfecht

²¹ Házi: Sopron, I./3.: Csepreg, 1451, h. és n. nélkül, 407. sz., 345-346. o.

²² Házi: Sopron, I./2.: Kőszeg, 1413. jan. 30., 73sz., 65. o.

²³ Házi: Sopron, I./3.: Kismarton, 1437. ápr. 8., 180. sz., 144. o.

²⁴ Házi: Sopron, I./2.: Kőszeg, 1422. aug. 14., 256. sz., 22-223. o.

²⁵ uo.: Kőszeg, 1425. dec. 10

²⁶ Bariska István: Locsmánd 16. századi kísérlete a pallosjog megszerzésére, = Locsmánd, in: HJE 1993, Sopron 1993, 212. o.

²⁷ Házi: Sopron, I./4.: Kőszeg, 1458. febr. 13., 317. sz., 261-262. o., valamint h.n. 1458. febr. 19., 321. sz., 264-265. o.

Burgenland) úgy volt egy olyan korszakban, amikor nemcsak Kőszeg, de Sopron is osztrák zálogra került.

A kőszegi fennmaradt okleveles források híven követik tehát ennek a városjogszövegetésnek a történetét, benne a nyugat-magyarországi városok igazságszolgáltatási hatásköre történetét. A Házi-féle publikált soproni anyag nemcsak tükrözi és kiegészítője ennek, de olyan kőszegi keletkezésű forrásokat is megőrzött, amelyek példányát Kőszegen elémészttette az idő.

Egy 16. század végi tanúvallomás 1552-re visszamenőlegesen meg is nevezte ezt a négy várost: Kőszeg, Szombathelyt, Rohoncot és Csepreget.²⁸ Győr kivételével tehát azokat, amelyek 1392-ben elsőnek követték Kőszeg Sopron jogának és kiváltságainak átvételében.

Tudjuk, hogy a városok nem rendelkeztek egységes fellebbviteli fórummal. Inkább egyfajta fellebbviteli pluralizmusnak (tárnokszék, személynöki szék, egyéb városok bírósága) vagyunk a 15–17. században is még tanúi.²⁹ Jellemző, hogy Sopron először a tárnokszékhez tartozott. Székesfehérvár a személynökihez, míg Kőszeg mint királyi, majd nádori város a 15. század első feléig Sopronhoz, a 16–17. században az Alsó-Ausztriai Kamara és Kormányshoz. Ez a magyarországi immanens fejlődést tulajdonképpen először az 1405/12. tc. rendezte. A városokat annál a fellebbviteli fórumnál hagyta, ahonnan szabadságuk származott. Persze a szabad királyi városoknak módot adott a tárnokszékhez történeti fellebbezéshez is. Kőszeg Sopronhoz fellebbezett a 14–15. században is, mert magánjogát onnan kölcsönözte. S ez így volt, amíg az úgynevezett koronazálog státuszába nem került. Ez azonban már nem belső fejlődés, hanem külső beavatkozás következménye volt. Sopron intézményesült magánjoga így egyelőre „eltűnt” a kőszegi forrásokból. Így érthető, hogy a soproni intézményekre, azok kőszegi adaptációira történő hivatkozásokat sem találni többé bennük. Ez azt jelenti, hogy a kőszegi intézményeket is kisajátították az osztrák zálogbirtokosok.

2.3 „A Szent Koronáért és Sopronért Nyugat-Magyarországot” elv érvényesülése:

Kőszeg leválása a soproni modelltől a 15–17. Században

Nem véletlen az, hogy a fellebbezési fórumok közt egy a magyar rendi alkotmányos fejlődéstől idegen szervezetet, az Alsó-Ausztriai Kamara és Kormányshoz (Niederösterreichische Kammer- und Regierung) említettünk. Ez az a fellebbviteli fórum, amely külső hatás nélkül soha sem válhatott volna egy nyugat-magyarországi város felügyeleti szervévé. Ezért mindenekelőtt a 15. századi békekötések a felelősek. Pontosabban az 1463-as soproni (másként bécsújhelyi) és az 1491-es pozsonyi békeszerződések és azok következményei.

Az 1463-as békeszerződésben Mátyás király visszakapta III. Frigyes császártól a Szent Koronát és Sopron városát, de a koronáért magánjogilag Ausztria zálogán hagyta Kismarton, Szarvkö, Fraknó, Kabold, Kőszeg, Rohonc és Borostyánkő jövedelmeit.³⁰ Ez a koronazálogstátusz a felsorolt várak, uradalmak és városok egy részénél 1647-ig fennállt. Nyugat-Magyarország jelentős területei kerültek ezért különböző jogcímenek (zálogosítás, vásárlás-zálogosítás, öröklés, fegyveres erőszak) idegen zálogkezelésbe. Azaz III. Frigyesnek sikerült legalizálni a korábban birtokába jutott városok és uradalmak tényleges birtoklását. Abban ugyanis egyetértés van, hogy a zálogstátusz de facto uralmat jelentett a zálog osztrák birtokosai szá-

²⁸ VamL. KFL. Act. Misc., Kőszeg, 1585 vége, Attestata

²⁹ Csizmadia Andor-Kovács Kálmán-Asztalos László: Magyar állam és jogtörténet, Bp. 1975. 164-165. o.

³⁰ II. Pius approbációs oklevele, Róma, 1463. okt. 22., in: Házi: Sopron, I/5. 1460-1481, Sopron, 1926, 104. sz., 84-85. o., valamint Karl Nehring: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich zum hunyadischen Gegensatz im Donauraum, München. 1975. Anhang 202-217. o.

mára. A kialakult helyzetet tehát nyugodtan lehet úgy minősíteni, hogy a koronáért és Sopronért áldozták fel az említett szerződésben a felsorolt helységeket, erődítményeket, területeket és azok jövedelmeit, egyetlen jövedelem, a győri püspökség tizedjövedelmei kivételével.³¹ A püspöki szék 1526-ban történt üresedésekor ezekre a jövedelmekre is illetéktelenek tették rá a kezüket. Az 1463-as sopron-bécsújhelyi szerződést Mátyás halála után 1491-ben Pozsonyban mintegy meg is erősítették, anélkül, hogy erre a magyar-osztrák háború következményei ezt kikényszerítették volna.³² A pozsonyi békét azóta a Habsburgok keleti politikája alapköveként definiálta az osztrák történetírás, amely nemcsak az 1515-ös Jagello-Habsburg-szerződést hatotta át, hanem a Habsburg-Dunamonarchia fundamentuma is lett.³³

A zálogosítás különös intézmény volt. Zsigmond király mutatta rá a legtöbb példát, hogy milyen kétélű és veszedelmes fegyver lett a hitelezők kezében. Mondhatni, a zálogba vétel a legrövidebb út lett a tényleges birtokláshoz. A Vas megyei városok zömének sorsa ilyen zálogügyleteken dőlt el a 15. században. Az Anjou-kori 35%-os királyi birtokarány többek közt így esett vissza Zsigmond idejére a kritikus 5%-ra. Hogy az ország erőforrásait ilyen arányban engedje át az uralkodó a nagybirtokos familiáknak, arra másutt alig volt példa. Nyugat-Magyarország jövedelmeinek Mátyás-kori átengedése is hasonló ügylet. Csak Zsigmondnál a német-római császári cím, Mátyás esetében a Szent Korona megszerzése volt a zálogügyletek célja. De ez volt a Habsburg érdek is. A különbség az, hogy amíg Sopron 1441-es elzálogosítása a magyar rendi felfogás szerint törvénytelen volt – hiszen Erzsébet királyi jogokat gyakorolt –, addig 1463-ban Mátyás Nyugat-Magyarország elzálogosítását királyként szentesítette, azaz de iure is érvényes lett. Különbség továbbá az, hogy a rendek az 1222-es Aranybulla 26. artikulusára hivatkozva a 15-17. században mindvégig ellenkeztek a nem hazai birtoklás ellen. Hovatovább „az Ausztriához csatolt jószágok” 1647-es visszacsatolásra is ennek jegyében került sor.³⁴ Az 1463-as szerződésben foglalt zálogügylet azonban éppen a magyar rendi alkotmányfelfogás fent idézett artikulusa ellenében jött létre, egyben lehetőséget adva a magyar rendi alkotmánnyal nem összeegyeztethető intézmények megjelenésére is.

Az tény, hogy ezek a szerződések egészen prózai hatásoknak nyitottak utat a 15-17. századi Kőszegen, de a nyugat-magyarországi térségben is. Mindezeknek csak egyik következménye volt, hogy Sopronnak a jogtörténetileg hozzátartozó városok és mezővárosok körében érzékeny funkcióvesztést kellett elszenvednie. Erre utal az, hogy a 16. században a hat város formulája Kőszeg, Szombathely, Rohonc és Csepreg négy szabad város és mezőváros formuláját vette fel. Ebben a formulában már sem Győr, de az anyaváros Sopron nem kapott helyet. Vagy mégis? A válasz érdekében élesen meg kell különböztetnünk a négy város pártatlan bírósága és Kőszeg városi bírósága (Stadtgericht) intézményét, működését és jogalkalmazását.

Az úgynevezett „pártatlan bíróságot” („unparteiisch Geding”, „unparteiisches Recht”) a fent említett négy város működtette a 16. században.³⁵ Ez a bíróság küldött bíróság, a négy város delegáltjainak törvényszéke volt. Rendelkezett az ítélelhoztal jogával, de nem rendelkezett a végrehajtásával. S ez utóbbi csak a pallosjoggal, azaz vértörvényszék jogával (Blutgericht, Hochgericht) felruházott városra (Stadtgericht) vagy úriszékre (Landgericht) vonatko-

³¹ Otto Aull: Friedensverträge, die das Burgenland betreffen, Burgenland, Vierteljahrshefte für Landeskunde, Eisenstadt 1930, 90. o.

³² Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő, Történelmi Szemle = TSz., 1991/1-2., 45-46. o.

³³ Alois Niederstätter: Böhmen und Ungarn, in: Das Jahrhundert der Mitte, An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit, Österreichische Geschichte 1400-1522, Wien 1996, 351. o.

³⁴ August Ernst: Geschichte des Burgenlandes, Wien 1987, 109. o.

³⁵ Bariska István: A büntetőbíráskodás egy különös intézménye a XVI-XVII. századi Vas megyében, in: Vas megyei levéltári füzetek 6., Szombathely 1993, 288-289. o.

zott. A kőszegi uradalom ugyan többször is megkísérelte a 16. században ezt a jogot Kőszegtől elvitatni, de nem sikerült.³⁶

Ez az intézmény tulajdonképpen Kőszeg osztrák zálogstátuszának megszűntéig, a 17. század közepéig működött. Az alkalmazott jogforrások között megjelent a résztvevő városok jogszokása („a maguk szokása és rendje”), továbbá a Werbőczy-féle Hármaskönyv és a Carolina Constitutio Criminalis (1533) mint kiadott német császári büntetőjog („Reichs peinliche gericht ordnung”).³⁷ Egészen bizonyos, hogy azok a városok és mezővárosok, amelyek Sopron magánjogával éltek, Sopron nélkül is alkalmazták az akkor már évszázadosnál is régebbi szokásjoguk közös elemeit. Erre utal a „maguk szokása és rendje” kitétel. Ennyiben tehát Sopron közvetett jelenléte mindvégig érzékelhető az először négyre csökkent, majd a meglepően módon kibővült pártatlan bíróság (pl. 1618: Modor, 1627: Borostyánkő, Szalónak, 1630: Kabold, Kismarton, Locsmánd, Pinkafő) ítéleteiben. A kőszegi, sőt a szombathelyi források is konkrét példák sokaságát idézik.

Ez egyben azt jelentette, hogy a magyarországi szokásjogok és német tételes jog találkozásakor a Sopron által közvetített városi szokásjognak itt egyszerre több „vetélytársa támadt” az ítélkezésben. A magyar nemesi eredetű, később országosan elterjedt szokásjog és a német tételes jog megjelenése a pártatlan bíróságok ítéleteiben mindenesetre erre utal. Úgy érezzük, nincs még elég ismeretünk ahhoz, hogy ennek a folyamatnak a 15-16. századi kialakulását kellőképpen megvilágítsuk. De ahhoz éppen elég adat birtokában vagyunk, hogy rámutassunk erre a 16. századi magyarországi joggyakorlatban eddig többé-kevésbé ismeretlen jelenségre.

Más a helyzet Kőszeggel és annak városi bíróságával (Stadgericht). Kőszeg a 16-17. században alkalmanként „römisch-kaiserliche Majestätsstadt” (1533), majd „kaiserliche Freistadt” (1638) megjelöléssel illették. A „Majestätsstadt” voltaképpen bécsi átvétel volt. Az 1528-ban megjelent bécsi rendészeti – valójában rendőrségi – rendszabályzat nevezte így a rendi autonómiájától megfosztott székvárost az I. Ferdinánd-féle reformok jegyében.³⁸ Kőszegen az 1528-ban összegyűjtött oklevélmásolatokat és a híres ostromnaplót tartalmazó kötet belső címlapjára került ez a formula.³⁹ A második megjelölés esetében inkább a magyar rendi szóhasználatban szokásos „szabad királyi város” átvételről van szó. Meg kell jegyezni, hogy egyik sem vált használatossá a hivatalos irat- és levélváltásokban Kőszegen.

A kőszegi adminisztráció ettől kezdve módszeresen építette ki szervezetének infrastrukturáját, személyzetét és irattárát (levéltárát). De ez a minta már nem a soproni intézményekre épült. Az összehasonlító elemzés nem a két város közti hasonlóságot, hanem a közös kultúrkörből átvett minták hasonlóságát tudja megállapítani Sopron és Kőszeg között. Ez a korszak (1463-1647) voltaképpen a soproni közvetlen intézményi modellről történt leválás periódusának nevezhető.

Ennek az a lényege, hogy Kőszeg a városműködés alapvető hatásköreiben, nevezetesen a politikai, a kormányzati, a közigazgatási és az igazságszolgáltatási hatáskör gyakorlásában közvetlenül kétféle befolyás alá került: az osztrák főhercegi központi kormányzati szervek

³⁶ uő.: Locsmánd, in: HJE 1993, 201-224.o., valamint uő.: Zur Frage der Rechtsgeschichte von Lutzmannsburg im 15-16. Jahrhundert, Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII., Eisenstadt 1994, 23-37. o.

³⁷ VamL KFL. Kőszeg Város Kihallgatási Jegyzőkönyvei (Inbreuiatür etlicher Verhørsachen) = Protocolla 1572-1575, 1573. dec. 2., 38. o., valamint a Hármaskönyvre: Bencsik Gyula-Dominkovits Péter: Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái 1606-1609, Szombathely 1993, 185., 268. és 293. sz.

³⁸ Kü(nigliche) Maiestät Stat Wien 1528, in: Gerichtordnung des Erzherzogthums Oesterreich 1540, a2-g-2, Kőszeg Városi Múzeum G. 291. Lt. Sz.

³⁹ VamL KFL.Tk.Lvt. 179. sz. : Abschriften der Rö. Khay. M(ajestä)t Statt Günß allten Freyhaytn, I. o., 1528- 1533

(Niederösterreichische Kammer und Regierung, landesfürstliche Zentralorgane), valamint az Alsó-Ausztriai Tartomány rendjeinek (Landschaften des niederösterreichischen Landes) felügyelete alá. Ez a magyar rendi alkotmányjogi fejlődéstől is – és benne nemcsak soproni modelltől – teljesen eltérő városi fejlődést eredményezett. Előre meg kell mondanunk, hogy sok tekintetben modernebbet, mint amilyent a magyarországi ekkor adhatott. A mérleg a modernizáció szempontjából pozitív lett. A magyar független rendi államiság szempontjából nem lehetett, hiszen 1526 után erre alig maradt esély.⁴⁰ Nehéz röviden összefoglalni ennek a főbb tanulságait. Az alapvető hatáskörök alapján elemezve a következőket mondhatjuk. Először talán a könnyebben megfogalmazható következtetésekkel kezdjenek. Politikai hatásköre, azaz országrendisége szempontjából azt kell mondanunk, hogy Kőszeg szabad királyi várossá emelése és becikkelyezése egészen 1647-1648-ig elhúzódott. A „kollektív nemesítés” eme módja ekkor már sok szempontból túlhaladottnak számított. Másodsor, ami a kormányzati hatáskörét illeti, Kőszeg önálló statutumalkotási jogköre (a városi pénz és természetbeni szolgáltatások normatív szabályozása, vásárszabályzat, tűz- és védelmi szabályzat felállítás, a földesúri hasznok bérletének szabályozása, a restauráció rendjének, a polgárjognak, a hivatalviselés felelősségének, a városkapitányi hivatalnak, a céhek, a kegyúri jog, a telekkönyvezés stb. szabályozása) akkor teljeseedett ki, amikor az 1570-es évekre eldőlt a teljes függetlensége a kőszegi váruadalommal szemben.⁴¹ Ehhez hasonló a város közigazgatási hatáskörének (kétkamarás önkormányzati rendszer kiépítése, gazdasági, adóigazgatási, városvédelmi, rendészeti, iparrendészeit, városi piacfelügyeleti, adóigazgatási tevékenysége, egyház- és iskolafelügyelete stb.) kiteljesedése is. Végül Kőszeg peren kívüli és peres igazságszolgáltatási hatásköre szempontjából azt kell hangsúlyoznunk, hogy mind civil, mind büntetőjogi első fokú gyakorlatában megszületett az önállósága és megszilárdult az eljárás személyi és szervezeti alapja.

A tartományi jogfelfogás értelmében azonban ennek teljessége az említett alsó-ausztriai kormányzati és rendi felügyelet alá került (regáléjövédelmek, rendi adók, civil- és büntetőjogi fellebbezés, városbírói kormányzati meghatalmazás, hadügyigazgatás, vallási ügyekben stb.). A pártatlan bíróság intézményét és a győri püspökség tizedjogát kivéve mindezen tevékenység jogforrásait azonban már nem a magyarországi törvények és szokásjogok képezték, hanem közvetlen osztrák és német minták (Formularbücher, Restaurationsprotokollen, Musterregister, Bann- und Achtbriefe, Verträge, Urbarsteuerregister, Berg- und Grundbücher, Bürgerbücher stb.).⁴² Ebben a rendkívül összetett folyamatban Kőszeg valóban elszigetelődött Soprontól, amelynek magánjoga áttételesen a pártatlan bíróság gyakorlatában maradt csak fenn.

Ez nem a kapcsolatok megszakítását jelentette, hanem – néhány formulás minta kivételével – az intézményesült soproni minták megszűnését is. Hiszen számos adat utal forrászinten a két város kapcsolatára (ügyletek soproni harmincadhivatallal: az egész 16. század folyamán, soproni magánhitelezés Kőszeg városának: 1581, polgármobilitás a két város között: 1571, 1582, hóhérvándorlás Sopronból kőszegi pallosjog gyakorlására: 1539, 1595, soproni hídpénz kivétele kőszegi kereskedőkre: 1577, soproni iratminták a kőszegi formuláskönyvben: 1560-tól, kőszegi polgár folyamodványa a soproni Mietler-alapítványhoz:

⁴⁰ Bariska István: Kőszeg város önkormányzatának története a 16. században, Bölcsészdoktori dissz., Kőszeg 1976, Kézirat 219. o., amelyben a doktoráns ezt az összetett folyamatot elemzi.

⁴¹ uő.: Küzdelem az ausztriai zálogon lévő Kőszeg városa és az uradalom között a 16. század derekán, Levéltári Évkönyv 1. = LÉ, Vas megye múltjából '76, Szombathely, 1976, 61-99. o.

⁴² Karl Mollay: Zwei frühneuhochdeutsche Formelbücher aus Güns, Studien zum Frühneuhochdeutschen, Göppinger Arbeiten zur Germanistik Nr. 476, Göppingen 1988, 355-359. o.

1585. törvényszéki idézés Sopronból még a Gergely-naptár szellemében a reform után: 1582. soproni iskolamester kőszegi bemutatkozása: 1608. soproni evangélikus lelkész jelentkezése kőszegi szolgálatra: 1630).⁴³ Mégis, bármennyire érdekes, de éppen ez a magyarországi rendi fejlődésből történt kiszakítás vezette vissza Kőszéget Sopron magánjogához.

2.4 Sopron és Pozsony magánjoga mint rendi hivatkozási alap a 17. századi Kőszegen

Mint láttuk, a 16. század teljességgel kiesett Kőszeg és Sopron magánjogának intézményes kapcsolatában. A 17. század első felében azonban Kőszeg a korábbi magánjogi minta helyreállítását követelte. Tette ezt annak ellenére, hogy az osztrák zálogstátuszt III. Ferdinánd és a magyar rendek kompromisszumaként az uralkodó csak harmincéves háború lezárásakor szüntette meg. Ezúttal az érdekelt osztrák rendek tiltakozása ellenére.⁴⁴

A soproni modellhez való visszatérést II. Ferdinánd ellenreformációs kőszegi kísérlete provokálta ki. II. Ferdinánd 1628-ban olyan uralkodói parancsot adott ki Kőszegre.⁴⁵ Ebben megparancsolta, hogy protestáns lelkészeknek és tanítóknak azonnal el kell hagyni Kőszéget. Ez a mandatum tulajdonképpen az Alsó-Ausztriára egy évvel korábban kibocsátott uralkodói parancs helyi változata volt. Kőszeg persze ellenállt. Indokai közt az szerepelt, hogy Kőszeg nem tartozik Alsó-Ausztria egyetlen kerületéhez sem, így az 1627-es első mandátum nem érvényes reá.

Mindenestre furcsa indok volt ez egy olyan várostól, amely 1463-tól szerződésben is legalizálva először osztrák, később alsó-ausztriai zálogbirtok volt. Ennélfogva az alsó-ausztriai kormányzók elnöke kellő módon igazolni tudta, hogy a császár mint Ausztria főhercege Kőszéget „felségi jogon és törvényes jogcímen” birtokolta. Így a város a főhercegi kamarai javak részét képezte, azaz kormányzása, önkormányzati hatásköreinek felügyelete is az alsó-ausztriai kormányzók feladata volt. Emiatt szigetelődött el a város a 16. században a magyar királyi központi hivataloktól, a magyar rendektől, a vármegyétől és anyavárosától, Soprontól is.

Érdekes módon Bécs azt elismerte, hogy hibát követett el, amikor automatikusan az alsó-ausztriai tartományi kerületekhez sorolta Kőszéget, de arról nem mondott le, hogy az uralkodó kiadott parancsában Kőszeg mint főhercegi kamarai birtok felett a *ciuis regio, eius religio* elvét gyakorolja. Történt mindez azután, hogy az 1622-es soproni országgyűlésen Pázmány Péter javaslatára II. Ferdinánd Kőszeg valamennyi középkori oklevelét, sőt a III. Frigyes által 1446-ban kiadott városcímerét is megújította.⁴⁶ Ezzel tulajdonképpen az egykori soproni magánjog kőszegi adaptációját is elismerte.

II. Ferdinánd e gesztus értékű oklevélikiadással azonban csak a Bethlen-féle felkelés idején tanúsított lojális kőszegi magatartást kívánta elismerni. Pár évvel később azonban az uralkodó szemében ez a lojalitás a katolikus hit vállalásával lett egyenlő. Kőszeg azonban akkor sem vállalta mindezt, amikor az udvar megtagadta a várostól a városbíró választásának kormányzati megerősítését, a Bann- und Achtbrief kiadását.⁴⁷ Ennek hiányában a kőszegi bíró hivatala éppen úgy nem volt törvényes a tartományi jogfelfogás szerint, mint az osztrák,

⁴³ A fenti adatok forrásmegjelölése ebben a szűk keretben szinte lehetetlen, itt elég legyen ezúttal az *Acta Miscellanea*, valamint a *Protocolla* egyébként is időrendezett sorozatára utalni, továbbá: Tirnitz József-Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái, I. 1533-1554, Sopron 1996, I. o., 60. o., 111. o.

⁴⁴ August Ernst: Zur Enteignung österreichischer Grundbesitzer nach der Reinkorporierung der westungarischen Herrschaften, WAB Heft. 35. Eisenstadt 1966

⁴⁵ VamL. KFL. Act. Misc. Generalmandat, Bécs 1628. okt. 3.

⁴⁶ VamL. KFL. Tk. Lvt. 87. sz. Sopron, 1622 augusztus 4., valamint Horváth-Kiss: Kőszeg, VSz., 1963/3/76. o.

⁴⁷ VamL. KFL. Act. Misc. Bécs, 1631. jún. 2., Supplication

cseh-és morva városok királybírója a császári kinevezés hiányában.⁴⁸ Az erőszakot sem nélkülöző konfliktusban Bécs végül Sennyey István magyar kancellárt, győri püspököt küldte ki II. Ferdinánd biztosaként az ügy elintézésére, még hozzá kétszer is: 1631-ben és 1635-ben.⁴⁹

Kőszeg kezdettől fogva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a császár által megerősített szabadságai a hivatkozási alapjuk, amelyek azonosak Sopron és Pozsony kiváltságaival mind vallásügyekben, mind azok gyakorlásában: „Als beruhen wir biß dato untertänigst auf Ihr Kays(erliche) M(ajes)tät Gnade und von dero vnsere habende confirmierte Freiheiten, welche mit dero zu Ödenburg und Preßburg in den Religionssachen und Exercitien-freiheiten gleichlauten”.⁵⁰ Ezek pedig a magyar rendi szabadságokat jelentik egyben, amelyeket ilyen „alattomban nem szabad hagyni elnyomni” – hangzik a kőszegi érvelés („Man muß solcher gestalt die Freyheit des lieben Vaterlands so geschwinde nicht unterdrücken lassen”).⁵¹

Kőszeg tehát visszatért soproni modellhez. Jóllehet legkritikusabb helyzetben a nyugat-dunántúli protestáns fő-és közrendek (gr. Nádasdy Pál Vas vármegye főispánja, gr. Batthány Ádám, Vitnyédy István), hovatovább maga Sopron városa is óvatosságra intette Kőszeget, noha a szombathelyi részközgyűlésre igyekvő evangélikus nemesek tárgyalásba bocsátkoztak Sennyey kancellár-püspökkel.⁵² Sennyey azonban még ebben az évben meghalt, Pázmány pedig lemondott egyelőre a jezsuiták Kőszegre telepítéséről, az udvar pedig csaknem negyven esztendőre visszavonult Kőszeg rekatolizációjától. Ebben a harcban, amelyben a legtovább a kőszegi választópolgárság magyar „nációja” tanúsított kitartást, Kőszeg a magyarországi rendi ellenállás ideájához csatlakozott. Hogy az abszolutizmus és a magyar rendi érdekek eme összeecsapásában ez mennyi konzervativizmust jelentett, az egy külön tanulmány kérdése lehetne. Az tény, hogy Kőszeg a 17. század első felében — a csepregi tragédia árnyékában is — a maga érdekeit, „lelki és testi szabadsága” védelmét így látta biztosítotttnak. Ezzel nagy lépést tett a magyar Szent Koronához történő visszacsatolás felé. Amikor pedig az bekövetkezett, akkor 1648-ban tagja lett az 1608-ban országrendiségbe szerveződő városoknak: a szabad királyi városok testületének. Rendi jogi értelemben ezzel egykori anyavárosa, Sopron rangjára emelkedett. Ezentúl delegáltjaik együtt szerepeltek a magyar diétán és tárnokszéki törvényszéken is.

Összefoglalás

Az első magyarországi anya- és leányvárosi intézmény vázlatos története is jól mutatja, hogy Sopron milyen vezető szerepet töltött be a Rábától északnyugatra eső városok, mezővárosok és települések történetében mind jogi, mind gazdaságtörténeti szempontból. De világossá teszi azt is, hogy idővel ez mennyire kiszolgáltatót lett a rendi állam haszonélvezőinek, a Zsigmond-és Jagello-kori nemesi elitnek. A magyar rendi alkotmány-felfogástól végleg elszakadó korszak köszöntött be az osztrák zálogtátusz csaknem két évszázada alatt. A pártatlan bíróság regionális intézménye azonban túlélte ezt az időszakot is, noha vegyes alanyi és alaki jogi gyakorlatot folytatott. Ebben Sopronnak már csak közvetetten volt szerepe. Kőszeg új intézményei viszont teljességgel alsó-ausztriai és német mintákat követtek, amely alól csak a győri püspökség tizedjoga volt kivétel. Amikor azonban a protestáns Kőszeg az

⁴⁸ C. Ernst Hellbling: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Wien 1956, 259-261. o.

⁴⁹ II. Ferdinánd rekatolizációs kísérlete összefoglalóan: Bariska István: *A protestáns Kőszeg II. Ferdinánd korában*, LÉ. 2. Vas megye múltjából, Szombathely 1982, 54-91. o.

⁵⁰ VaML. KFL. Act. Misc. Kőszeg, 1629. aug. 23., Supplication an Commissarien

⁵¹ VaML. KFL. Act. Misc. Kőszeg, 1630. febr. 23., Concept rescriptum an N. O. Regierung

⁵² VaML. KFL. Protocolla, 1635. március 25., 107-108. o.

1622-es soproni országgyűlés után a bécsi udvar erőszakosan rekatolizálni akarta. Kőszeg a magyar rendi jogok, így Sopron újra megerősített magánjoga sáncai mögé menekült. 1648-ra így újra viszszerült a magyar koronához. Sőt, országrendiséget is kapott. Ebben azonban – az ország kétfrontos harca következtében is – már benne volt a rendi konzervatizmus veszélye is. A minta azonban Sopron maradt.

MARTHA KEIL

Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság kapcsolata a késő-középkorban*

A két város kapcsolatának alapja mindenekelőtt a földrajzi közelség volt: Újhely (a Bécs-előtag csak a 17. századból származik) és Sopron mintegy 30 km-re fekszik egymástól: ez a távolság a középkorban egy napi útnak felelt meg. Egy lovasfutárnak 4-5 órára volt szüksége a táv megtételéhez.¹

Közös vonás a két város között határmenti helyzetük is, ami igencsak kedvezett a kereskedelemnek, másrészt viszont a határvédelem különleges erőfeszítéseket követelt személyi és anyagi téren egyaránt.² Míg Bécsújhelyt a Babenberg-családhoz tartozó V. Lipót herceg 1194-ben kifejezetten a határvédelem céljára „országunk kapuja és zárja”-ként, mint újonnan alapított települést emelte városi rangra, Sopronnak volt előzménye: a római Scarbantia municipium.³ A döntő különbséget azonban, ami a zsidók helyzetét is nagymértékben befolyásolta, az jelentette, hogy Bécsújhely mindig is az uralkodói székhely közelében volt, sőt 1440-től III. Frigyes rezidenciája lett, míg a soproni polgárok a magyar királytól viszonylag távol, és gyakran tisztázatlan hatalmi viszonyok között éltek.

A soproni zsidók 1528. március 31-én, csaknem két évvel a városból történt kiűzésük után, Ferdinánd királyhoz címzett panaszlevelükben azt írták, hogy már az ezredforduló táján ott éltek: „... mialatt még folytak a tárgyalások, a soproniak már eladtak egy házat, és megfosztottak minket zsinagógánktól és őseink sírjaitól, melyek már hatszáz éve ott voltak”.⁴ Bécsújhelyen teljes bizonyossággal csak a 13. század közepétől vannak adataink a zsidók jelenlétére, feltehetjük azonban, hogy már röviddel az 1194-es városalapítás előtt néhány zsidó legalábbis ideiglenesen megtelepedett ott.⁵ Nagyobb számban akkor költöztek

*A tanulmány eredeti német szövege a jelen közléssel egyidejűleg megjelenik a *Studien zur Geschichte der Juden in Österreich II.*, Frankfurt am Main, 1998. kötetében. A magyar változatban a lábjegyzetek egy részét technikai okokból rövidítve közöljük.

¹ Karl Michael Kislér: *Post und Boten in Niederösterreich*. Wissenschaftliche Schriftenreihe 56, (1981).

² Ld. még III. Frigyes császár parancslevelét az erődítési munkálatokról, 1478 január: Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien (a továbbiakban: HHStA), Concept. Ms. 163, fol. 98 nr. 218, nyomtatásban megjelent: *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 2. Jg., Nr. 6 (1852), 95., nr. 282.

³ Áttekintés Bécsújhelyről: *Handbuch historischer Stätten*, Bd. 1: Donauländer und Burgenland, hg. von Karl Lechner, Stuttgart 1985, 614-617. Sopronról: Pollák, Max: *Die Geschichte der Juden in Oedenburg*. Von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Nach archivalischen Quellen dargestellt, Wien 1929, 5., ill. Pollák Miksa: *Zsidók Bécs-újhelyen*, Sopron, 1892.

⁴ *Magyar-Zsidó Oklevéltár* (Monumenta Hungaricae Judaica, a továbbiakban MZsO), I. 1092-1539, szerk. Friss Ármin, Budapest 1903, 384-87. nr. 322, itt: 386. Az említett állítás természetesen túloz, a soproni zsidók ezzel azt akarták kifejezni, hogy „örök idők óta” a városban laktak.

⁵ *Germania Judaica* (a továbbiakban: GJ) I, Von den ältesten Zeiten bis 1238, hg. von I. Elbogen, A. Freimann und H. Tykocinski,

be a városba a zsidók, amikor III. Frigyes, szüleikhez hasonlóan, székhelyül választotta; a 15. században a zsidónegyed jelentősen kibővítették. Az 1453 óta vezetett zsidó telekkönyv a kiűzéséig 50 zsidó tulajdonban levő házról tartalmaz adatokat.⁶ Sopron zsidó lakossága ennek csak mintegy harmadát tette ki, egy 1441-es oklevélben 16 házról olvashatunk.⁷

A földrajzi közelség természetesen mindkét városban a zsidók és keresztények szoros kapcsolatát hozta magával. Sopron keresztény lakossága, főleg ami a polgárság vezető rétegét illeti, „német” származású volt.⁸ A két város polgárságának mindennapi érintkezését rokoni szálak, házasságok és közös üzleti ügyek éppúgy jellemezték, mint – ezeknek a kapcsolatoknak nem feltétlenül ellentmondva – konkurrenca, irigység, tisztességtelen verseny és olyan intézkedések, amelyeket a szomszéd város gazdasági helyzetének nehezítésére hoztak. Mivel Bécsújhely olyan területen épült fel, amely földművelésre és állattenyésztésre egyaránt alkalmatlan volt, másrészt viszont Sopronban a kézművességnek nem volt számottevő támogatottsága, az egymás kárára tett intézkedések mindkét részről a két fő jövedelmi forrás, a bortermelés és a kereskedelem területén koncentráálódtak.

Mindkét város, mint testület, nemcsak „saját” zsidóitól vett fel kölcsönöket, hanem a másik városban lakóktól is. 1375-ben pl. a soproni tanács három bécsújhelyi zsidótól: Smerleintől, bátyjától, Efferleintől és Jona mestertől, azaz a rabbitól 1000 font bécsi denár kölcsönt vett fel.⁹ A 15. század első felében a soproniak állandó üzletfelei voltak a jelentősebb bécsújhelyi pénzkölcsönzőknek: Josef von Himbergnek, a zelli Merchlein fiának, valamint Smerlein és Efferlein fiának. 1425 szeptemberében pl. Josef von Himbertől 200 magyar aranyforintot vettek kölcsön,¹⁰ öt hónappal később Sopron minden polgára nevében 25 név szerint megemlített adós 270 aranyról állított ki számukra kötelezvényt.¹¹ Alig több, mint egy évvel később arról állítottak ki oklevelet, hogy a tanács állhatatos kérésükre – „nagy, serény és buzgó esedezésükre” – az adósságot kamataival együtt visszafizette.¹² A tanács saját 250 aranyforintnyi adósságát – feltehetőleg az 1425 szeptemberében felvett összeget és kamatait – 1426 áprilisában egyenlítette ki.¹³ 1440 júniusában a polgármester, a tanács és a város közönsége a bécsújhelyi Salom bátyjának, Freudmann zsidónak 128 font 80 denárral tartozott fél éves lejáratra, kiugróan magas kamattal: minden font után hetente 4 denárral. Ugyanakkor a soproni Koppelnél is eladósodtak, amelyről alább még szólnunk.¹⁴

A másik oldalról is találkozunk a városi tanács által bonyolított kölcsönügyletekkel. A bécsújhelyi tanács pl. 1427-ben 200 aranyforintot vett fel két soproni zsidótól, Vasleintől és

Tübingen 1963, 425-434.

⁶ Keil, Martha: Der Liber Judeorum von Wiener Neustadt 1453-1500. In: Martha Keil - Klaus Lohrmann (Hrsg.), Studien zur Geschichte der Juden in Österreich, Wien, Köln 1994, 41-100.

⁷ MZsO I, 183 skk.o., nr. 143.

⁸ v.ö. Fügedi Erik: Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland. In: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Reichenau-Vorträge 1970-1972, hg. von Walter Schlesinger. Vorträge und Forschungen Band XVIII, hg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Sigmaringen 1972, 471-507, itt: 494.

⁹ MZsO I, 88 skk., nr. 57. Meister Jona ben Izchak Sekel volt a híres bécsújhelyi Salom rabbi bátyja, de jóval korábban halt meg. Vö.: Arye Maimon s. A., Mordechai Breuer, Yacov Guggenheim (Hrsg.), GJ Band III, 1350-1519, 2. Teilband: Ortschaftsartikel Mährisch-Budwitz – Zwolle, Tübingen 1995, 1626.o. nr. 17.

¹⁰ SoprOkI. 1/2, 277. skk.

¹¹ SoprOkI. 1/2, 289. skk.

¹² SoprOkI. 1/2, 329. skk.

¹³ SoprOkI. 1/2, 302. Josef von Himberg a visszafizetést héber aláírásával erősítette meg: Josef bar Mordechai sa'l.

¹⁴ SoprOkI. 1/3, 199-200.

Jekleintől, akik a bécsújhelyi Smerlein fia Joseffel alkottak üzleti társaságot.¹⁵ A határvárosokban élő zsidók együttműködése gyakran megfigyelhető: alapulhatott rokonságon, sógor-ságon, vagy egyszerűen csak a földrajzi közelség okozta jó viszonyon. Más határvárosok tanácsa és zsidó lakosai között is kötöttek hasonló kölcsönügyleteket: 1364-ben a pozsonyi tanács 117,5 fontot fizetett vissza hainburgi zsidóknak – feltehetően egy 100 fontos kölcsön-ről és időközben felgyülemlett kamatairól volt szó.¹⁶

A mindenkori városi tanács természetesen a helybeli zsidóktól is vett fel kölcsönöket, úgy tűnik, hogy mindenekelőtt a soproni városvezetés került gyakran komoly szükséghely-zetbe. Egy 1426-os városi könyvi bejegyzés arról tudósít, hogy a város már korábban is adós-ságba keveredett a zsidóknál, és most újra 3000 aranyforinttal tartozik keresztényeknek és zsidóknak. A terhek olyan nagyok, hogy a város csaknem pusztává lett...¹⁷

Kereskedelem

Mindkét város a közlekedés szempontjából rendkívül kedvező helyen fekszik, sőt Bécsújhely még azzal az előnnyel is rendelkezett, hogy közvetlen összeköttetése volt a középkorban egyszerűen csak „Hegy”-nek nevezett Semmeringgel. III. Frigyes „különleges hűségük jutalmaként” a vámmentes borkereskedés jogát biztosította kedvelt városa polgárainak a Semmeringen és Hartbergen át. A bécsújhelyi kereskedőknek egyébként is megvolt a kiváltságuk, hogy az egész országban vámmentesen kereskedjenek.¹⁸ A kereskedelmi utak a rajnai városoktól az Adriáig, Béctől Velencéig vezettek. A Kisboldogasszony napi nagy vásáron (szept. 8-án), amelyet a bécsújhelyiek kérésére a magyarországi városokban is kihirdettek,¹⁹ mindezekről a vidékekről megfordultak kereskedők, mindenekelőtt természetesen Stájerországból és Karinthiából. Különösen jelentős kereskedelmi tételek voltak: a marha, a gabona, a bor, a vas, az olaj, a bőr, a vászon, a különféle posztók és szövetek, és a fegyverek. Az ún. velencei áruk: szappan, üveg, fűszerek és cukor keresett és drága árucikkeknek számítottak. Héber forrásokból tudjuk, hogy a kandiscukrot, a fűszereket és az eszrogot a sátoros ünnep-re Itáliából hozták Bécsújhelyre.²⁰ Bécsújhely a Habsburg uralkodóktól, akik a „mindig hűséges” (allzeit getreue) jelzővel tüntették ki, különleges kiváltságokat kapott, mint pl. árumegállító jogot, vámmentességet minden osztrák tartományban, és kedvező behozatali vámo-kat.²¹ A zsidóknak II. (Harcias) Frigyes 1244-es privilégiuma²² ugyanazokat a jogokat biztosít

¹⁵ 1427 május 22, Stadtarchiv Wiener Neustadt (a továbbiakban: StAWN) Scrin. 230. A kamatláb minden aranyforint után hetente 3 Hälbling fekete bécsi denár volt.

¹⁶ MZsO I., Függelék 455.o. 1.sz.

¹⁷ SoprOkl. II/1, 164-168, az idézet: 165.

¹⁸ 1443 április 7, StAWN, Scrin VI/1. Kiadása: Winter, Gustav: Urkundliche Beiträge zur Rechtsgeschichte ober- und niederösterreichischer Städte, Märkte und Dörfer, Wien 1877, 96 skk. 14. sz. Ebben a nagyvonalú kiváltságlevélben III. Frigyes megújította IV. Rudolf 1360. június 6-i kiváltságlevélét, amelyben a bécsújhelyieket 100 font lefizetése fejében mentesítette a sóvám fizetése alól, és arra is kötelezte magát, hogy ennek az összegnek a felét a város fejlesztésére visszaforgatja. Vö.: Mayer, Josef: Geschichte von Wiener Neustadt, I. Band: Wiener Neustadt im Mittelalter, 1. Teil: Werden und Wachsen der Stadt (bis 1440), Wiener Neustadt 1924, 243.

¹⁹ SoprOkl. I/2, 270. (1425. március 31.)

²⁰ Joseph Mosche: Leket Joscher (a továbbiakban: Leket Joscher), Hrsg. von Jakob Freimann, Berlin 1903, I, 74. („Kondi”-ból való cukor), 149. (eszrog).

²¹ Harcias Frigyes 1239. június 5-i privilégiumának kiadása: Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich (a továbbiakban: BUB) II, hg. von Heinrich Fichtenau und Erich Zöllner, Wien 1952, 179., 338.sz., további megerősítések: II. Ottokar, 1253.május 1., átirva: Ferdinand Karl Boenheim's Chronik von Wiener Neustadt. Vielfach vermehrt, bis auf die Jetztzeit ergänzt

totta, mint szülővárosuk többi polgárainak, tehát a zsidók is ugyanezeket a kedvező feltételeket élvezték. A császári udvar jelenléte biztosította gazdasági lehetőségek mellett minden bizonnyal ezek a kiváltságok tették olyan vonzóvá a várost a zsidó bevándorlók számára.

A viszonylag tehető Bécsújhellyel összehasonlítva úgy tűnik, Sopron kisváros volt, melyet tűzvészek és más katasztrófák igen gyorsan ki tudtak billenteni nagy nehézségek árán megszerzett gazdasági egyensúlyából. Fügedi Erik véleménye szerint sok magyarországi város polgárai a kereskedelem és a kézművesség fejlesztését és támogatását közönyösen kezelték, és a saját közvetlen gazdasági érdekeiken túlmutató kérdésekben igen szűk látókörűen viselkedtek. Mindezt azzal magyarázza, hogy a polgárság Magyarországon nem tudott saját rendet kiépíteni.²³ Talán ez magyarázza meg Sopron Bécsújhelytől eltérő viszonyulását az ott lakó zsidók iránt is: azt, hogy egyáltalán nem ébredtek tudatára gazdasági jelentőségüknek. A soproni városi források nemcsak egyes zsidók elleni túlkapasokról tudósítanak – ezekre később hozunk példákat – hanem általánosságban is olyan ellenséges magatartást tükröznek, amelyet Bécsújhelyen nem tapasztalhatunk.

II. Frigyes herceg már 1244-ben olyan behozatali és kiviteli vámkedvezményekkel látta el Bécsújhelyt, amelynek értelmében más kereskedők mellett a magyarokat is magasabb vámtételekkel sújtotta: a marha után pl. kétszeres vámösszeget, egy denár helyett kettőt kellett fizetniük. Hasonlóképpen a lovak, a bor, a gabona, a dió és a szelídgesztenye, tehát a fő mezőgazdasági árucikkek után is magasabb volt a vámtéher.²⁴ I. Albert herceg 1298-ban ugyan néhány rendelkezést érvényen kívül helyezett, a nagy jövedelmet jelentő vámbevételek miatti küzdelem azonban az egész középkoron át folytatódott. Magyar részről a harmincad szedése nehezítette meg a szomszédos országban szőlőbirtokkal rendelkező bécsújhelyiek dolgát. Zsigmond császár ugyan az 1411-es pozsonyi megállapodásban megegyezett V. Alberttel, hogy az osztrák szőlőtulajdonosokat mentesítik a harmincadfizetés alól, de még húsz évvel később is arról panaszkodtak a bécsújhelyi polgárok, hogy megfizették velük ezt a vámot.²⁵ Az osztrákok közül valóban sokaknak volt szőlőjük magyar területen. A sok átbirtokláshoz hozzájárult, hogy a határ vonala és a politikai viszonyok is igen gyakran bizonytalanok voltak. I. Rudolf Bécsújhely számára kiadott kiváltságlevelében ugyan megtiltotta magyar szőlők birtoklását, ez a rendelkezés azonban sohasem ment át a gyakorlatba.²⁶ A 14. és 15. századi adóslevelekből látjuk, hogy sok osztrák adós zálogként magyarországi szőlőjét vagy házát kötötte le, vagy általánosságban a „javaim Ausztriában és Magyarországon” formulával utaltak arra, hogy az osztrák ingatlanjog szerint felelősek ezekért is. A kölcsönösszeget megadhatták bécsi fontdénárban vagy magyar aranyforintban is, és a harmincadot is meg lehetett fizetni osztrák helyi pénznemekben, pl. bécsi denárban is. Lejárt kölcsönök fedezeteként vagy vásárlás útján a bécsújhelyi zsidók is szerezhettek ház- és szőlőtulajdont magyar területen.²⁷

und neu herausgegeben von Wendelin Boeheim, 2 Bände, Wien 1863, I. Bd. 69-70.; III. Frigyes: 1443. április 7, kiadva: Winter, Urkundliche Beiträge (ld. 18.j.), 96 skk., 14.sz.)

²² BUB 2, S. 283 skk., 430. sz.

²³ Fügedi i.m. 494.

²⁴ BUB II, 278 skk., 427. sz., v.ö. Frühwirth, Birgit: Der Einfluß der Habsburger auf das wirtschaftliche Leben Wiener Neustadts (von Rudolf IV. bis Josef II.), Disszert., Wien 1990, 57 skk.

²⁵ 1411 október 5, Regesta Imperii XI., 9., 136.sz., SoprOkI 1/2, 347. (1427. november 26)

²⁶ 1277 november 22. v.ö. Böhrer, Johann Friedrich: Regesta Imperii VI, I. Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273-1313. Neu herausgegeben und ergänzt von Oswald Redlich, Hildesheim, New York 1969, 222., 891. sz., nyomtatásban: Winter: 18. j-ben i.m. 12-13.

²⁷ A számos példa közül három: 1401. május 18., MZsO 114 -115., 79.sz.; 1423 június 3., SoprOkI.1/2, 246-247.; Haus-, Hof- und

Viszályok a bor körül

Habár I. Károly magyar király Szép Frigyes herceggel kötött szerződésében biztosította a Habsburgok alattvalóinak az adómentes szőlőművelést Magyarországon. utódja, Nagy Lajos pedig részletes privilégiumot adott a bécsújhelyieknek, mely többek között a szabad szőlőműveléshez való jogukat is megerősítette.²⁸ úgy tűnik, hogy az uralkodók szava nem jutott el a végrehajtó hatóságokhoz, vagy azok bojkottálták a parancsokat. A legfelső szinten megkötött kompromisszumokat és béketőrekvéseket a városi hatóságok szemmel láthatóan kijátzották és az ellenkezőjére fordították.

A két város közti viszályok egyik legfőbb oka a szőlők után fizetendő illeték volt. Bécsújhely behozatali vámot állapított meg a saját termésű és a felvásárolt borok után – a saját termésű bor természetesen kedvezőbb elbírálásban részesült – különleges díjtételekkel a kolostorok és a zsidók számára: a kolostorok kedvezményeket kaptak, amit a zsidók kétszeres fizetési kötelezettsége ellensúlyozott.²⁹ A város természetesen arra törekedett, hogy a saját borát adja el, és hogy nyereséget szerezzen az ital utáni adóból. Emellett megvolt a városnak az a kiváltsága is, hogy egész éven át Magyarországon termelt bort hozhatott be, míg más osztrák városok lakói mindössze a szüret után, a Szt. Mihály és Szt. Márton napja közötti hat hétben (szeptember 29. - november 11.) tehették ezt meg.³⁰

Az ún. „magyar bort” lehetőleg bojkottálták, és 4 helyett 6 denár adóval sújtották minden szekérrakomány után. A soproniak ezzel igen hathatós módon szálltak szembe: mivel a szürethez szükség volt helybeli napszamosokra is, a városi tanács, sőt esetenként a magyar király is megtiltotta, hogy a külföldiek szőlőiben a helyiek szüreteljének. Az első általam ismert ilyen tilalom I. Károly királytól származik 1324-ből. Ellenlépésként Albert és Vilmos hercegek intézkedésével szemben, akik megtiltották a magyar kereskedők áthaladását területükön, Károly megparancsolta a soproni ispánnak és a városi hatóságoknak: a magyar napszamosoknak tiltsák meg, hogy a Lajta menti, nem magyar tulajdonban levő erdőkben, földeken és szőlőkben dolgozzanak. A parancsot mindenütt nyilvánosan ki kellett hirdetni.³¹

A következő híradás a szüret akadályozásáról 1433-ból származik. Bécsújhely tanácsa és polgármestere arra kérték a soproniakat, hogy alattvalóiknak ne tiltsák meg, hogy a bécsújhelyiek szőlőiben dolgozzanak, hiszen ez a munka régtől fogva szokásban volt. Az ezt követő két évtizedben egymást érték a panaszok és kérések, egyre alázatosabb hangon: 1435 decemberében azt írták a bécsújhelyiek, hogy ha bárki is akadna, aki helytelenül viselkedik, a soproniak csak értesítsék őket, hogy megbüntethessék a vétkest. Egy hónappal később Bécsújhely két tanácsosát küldte át egy igen barátságos hangon megfogalmazott kéréssel, csakhogy hallgassák meg javaslatukat. 1438. februárjában ismét azt kérték, hogy a napszamosok továbbra is dolgozhassanak a bécsújhelyiek szőlőiben, amelyek Sopron fennhatósága alá tartoznak, ahogy az régtől fogva szokásban van, sőt előfordult az is, hogy bécsújhelyiek dolgoztak a soproniaknak. 1454 februárjában ismét elküldtek két tanácsbélit, hogy tisztáz-

Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundenreihe (a továbbiakban: HHSIA AUR) 1431. október 29.

²⁸ Mayer i.m. I/1. 272.

²⁹ Mayer i.m., I/2. 252-3. 1460-ban pl. 1. Fuder (szekérrakomány) vásárolt bor után 4 solidust kellett fizetniük a polgároknak, ugyanez a tétel saját termésű bor után 2 solidus volt. Gedenkbuch Wolfgang Schendel, Bürgermeister 1478-1482, StAWN li 41. 112.

³⁰ III. Frigyes dekrétuma. 1449. május 13., idézi: Frühwirth i.m. 51.

³¹ Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg, hg. von der Burgenländischen Landesregierung, III. Band, Bearbeitet von Lindeck-Pozza, Irmtraut, Köln-Wien-Graz 1979. 345. sz. (1324. december 10).

zák, miért tiltotta meg Sopron a munkát a szőlőkben. Két héttel később végül is III. Frigyes két soproni tanácstagot hivatott magához, hogy közvetítsen Bécsújhely felé „amiatt a viszály miatt, amely egyrészt köztetek, másrészt a mi hű bécsújhelyi polgáraink között, akik Sopronban szőlőskerteket birtokolnak, a szőlőművelés tárgyában kialakult”.³² Úgy tűnik, ennek a felszólításnak nem lett fogantatja, mert még Mátyás királynak is parancsba kellett adnia 1487-ben a magyar hatóságok felé, hogy a bécsújhelyi polgárokat ne zaklassák szőlőskertjeik miatt.³³ Az, hogy a soproniak napszámosok eltiltásán keresztül megakadályozták a szüretet, büntető intézkedésként is felfogható: legtöbbször ugyan hiányoznak az adatok az esetleges vétségekről, de általában adómehtagadást tételezhetünk fel az ügyek hátterében.

A követelések vagy jogigények keresztülvitelének másik kipróbált módja az ún. „tilalom” (Verbot), a bor lefoglalása vagy egy szőlőskert leszüretelésének vagy eladásának megakadályozása volt, egészen addig, amíg a tulajdonos az adott város bírósága előtt meg nem jelent, vagy adósságát vissza nem fizette. Bécsújhelyen is ismert volt a szokás, hogy a zálogként a hitelező tulajdonába kerülő házra eladási tilalmat rendeltek el.³⁴ III. Frigyes néhány esetben maga járt közben a soproniaknál egyes bécsújhelyi polgárok érdekében. Már 1435-ben, amikor még csak herceg volt, arra kérte a tanácsot, hogy halasszák el a Rudolf Heckel városbíró elleni eljárást, akinek a szőlőskertjét tilalom alá helyezték azzal az indoklással, hogy még hátralékai vannak velük szemben.³⁵ 1453 májusában a Weichentritt-nek is nevezett Veit Lechner érdekében lépett közbe, akinek a soproni tanács megtiltotta, hogy a város közelében levő szőlőibe betegye a lábát.³⁶ Caspar Gutentag tanácsos javára, aki egy időre a polgármesteri tisztséget is betöltötte, parancsba adta a soproni tanácsnak: bírják rá polgártársukat, Lienhart Ainweg-et, szüntesse meg a tiltást Gutentag szőlőskertje felett, és a lefoglalt hordókat minden további követelés nélkül adja vissza. Ez már a második felszólítás volt, az elsőnek nem volt fogantatja, „mert tudomásunkra hozta, hogy minket idegennek tekint és nem tűr el bennünket”.³⁷ Milyen jogalapja volt III. Frigyesnek, hogy egy magyar város belügyeibe beavatkozzon, vagy a tanácsnak parancsokat osztogasson? Először is legtöbbször valamely alattvalója érdekében állt ki, akár keresztény polgárok voltak, akiknek perében a bécsújhelyi tanács közbelépését nem vették figyelembe, akár zsidók, akik a város minden védelmi intézkedése ellenére mégis császári kamaraszolgák maradtak. Másodszor Frigyes 1440-től több mint húsz évig többé-kevésbé jogszerűen Magyarország királya volt, amikor az utószülött V. László gyámjaként lépett fel, egészen a Mátyással kötött 1463-as szerződésig. Ezalatt az idő alatt mindig volt Magyarországnak ellenkirálya vagy kormányzója, a hatalom tényleges gyakorlása azonban bizonytalan volt.³⁸ Ráadásul az osztrák-magyar határterület a békeszerződésekben gyakran különleges státust kapott, mialatt az uralmi viszonyok tisztá-

³² SoprOkl. I/3, 52-53.; 114.; 118.; 156-157 ; SoprOkl. I/4, 51.; 56.

³³ StAWN Scrin. IV, 11a (1487. október 3). Mayer i.m. I/2, 62-63.

³⁴ A zsidó hitelező egy hónap alatt háromszor megjelent a tanács előtt, és tilalmat mondott ki a házra, hogy az adós azt másnak ne adhassa el. Erre az eljárásra számos példát találhatunk a bécsújhelyi polgármesterek feljegyzési könyveiben, pl. StAWN li 40/3 Gedenkbuch des Niklas Haberpecken, polgármester 1442-ben és 1444-ben, 33. és 36. lap Egy bizonyos határidő után a hitelező birtokba vehette a házat, és egy újabb határidő után eladhatta, az adós egyetértésével, és elővásárlási joga mellett. Ld. pl. Wolfgang Schandel polgármester megerősítését Schalam Hirschl és Gutkind részére Zenko Müller háza felett: StAWN Scrin. N 219. 1481. November 29.

³⁵ SoprOkl. I/3, 105.

³⁶ SoprOkl. I/4, 17-18.

³⁷ SoprOkl. I/4, 45-46.

³⁸ V.ö. Buttlar, Gertrud: Die Belagerung des Ladislaus Postumus in Wiener Neustadt 1452. Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 57, Wien 1986.

zatlanok maradtak. Frigyes Sopron feletti uralmát azonban 1441. március 6-án oklevéllel is megerősítették. „Kedves néjén”, Erzsébet, Albert király özvegye és V. László anyja ugyanis a várost 8000 aranyforintért elzálogosította neki, Frigyes pedig megerősítette jogaikat és kiváltságait.³⁹ Egy hónappal később főkamrását és osztrák udvarmesterét, Sigmund von Ebersdorf-ot Sopron kapitányává nevezte ki. Figyelmeztette a polgármestert és a tanácsot, „hozzá, mint városkapitányhoz, legyenek hűségesek és engedelmesek”.⁴⁰ Ugyanazon év június 25-én megparancsolta neki és a tanácsnak: legyen gondjuk rá, hogy a zsidókat a városban ne bántalmazzák, és hogy visszatérhessenek házaikba. Erzsébet királyné ugyanis a néhány külvárosi ház lebontása után a zsidókat eredeti 16 házukból négybe zsúfolta össze, hogy a szanalásban érintett keresztények a zsidók házaiba költözhessenek.⁴¹

Úgy tűnik azonban, hogy a soproni polgárokat teljesen hidegen hagyta Frigyes *de iure* uralma. Ennek egyik jele az a számtalan levél, felszólítás és parancs, amelyben a soproniak adóhátralékának megfizetését sürgette – az összegre egyébként mindenekelőtt a Bécsújhelyi védelmét biztosító zsoldosok és védművek kifizetésére volt szüksége.⁴² Egyetlen alkalommal sem tudta a pénzt többszöri felszólítás nélkül behajtani, így pl. 1450-ben, három figyelmeztetés után, még júliusban is késlekedtek az adó befizetésével. A felszólítólevelek megfogalmazása arra enged következtetni, hogy Sopron Frigyes uralmának kezdetétől fogva, „attól az évtől fogva hogy nevezett városunk, Sopron, hatalmunk alá került, a mostani évig...” adósságban volt.⁴³ A pénzbeli szolgáltatások mellett Sopronnak zsoldosokat is kellett állítania és erődítési munkákat is kellett végeznie. Azt, hogy ezeket a kötelezettségeket készségesen teljesítették-e, nem tudjuk, de a környéken portyázó hordák miatt valamiféle együttműködésre saját érdekükben is rákényszerültek. A maguk részéről a bécsújhelyiek is beleegyeztek, hogy háborús összetűzések esetén zsoldosokkal segítsék ki a soproniakat.⁴⁴ Azt azonban kétségteljesen lehet mondani, hogy Sopron valaha is pontosan fizette az adókat – nemcsak a pénzügyi nehézségeik miatt, hanem amiatt is, hogy nem akartak gazdagabb konkurenseiknek saját polgáraik kárára pénzt adni. Mentségükre szól az is, hogy az adófizetést sürgető felszólítások más városokban is gyakoriak voltak.

Pénz- és ingatlanügyletek

Mindkét város levéltárában számos oklevél tanúskodik a zsidó-keresztény kapcsolatokról. Gyakran olvashatunk arról, hogy zsidók házakat vagy szőlőket adtak el: ezekben az esetekben általában lejárt zálogok eladásáról volt szó.⁴⁵ Mindenekelőtt a jelentős bécsújhelyi pénzkölcsönzők kötöttek üzleteket a magyar nemesekkel, kibővítve ezzel magyarországi kapcsolataikat. Úgy tűnik, hogy a potenciális adóssokat az „állandó ügyfelek” 13. századtól adatolt

³⁹ SoprOkl. I/3, 213-214., v.ö. Pollák 3. jegyzetben i.m. 15-16.

⁴⁰ SoprOkl. I/3, 217.

⁴¹ Pollák 3. jegyzetben i.m. 15., MZsO I. 183-184., 180.

⁴² SoprOkl. I/4, 256.

⁴³ SoprOkl. I/3, 279., 285., 286-287.

⁴⁴ SoprOkl. I/4, 114-115., uo. 350., uo. 354., I/3, 347.

⁴⁵ Pl. Veysl és felesége, Myrl soproni zsidók eladják házukat „*zenechst Sundlein dem Juden gelegen*” 32 magyar dénárfontért „*Josephem dem juden von Hinkberg, Merchleins des juden sun von Czell, ytz gesessen in dern Newstat*” és örököseiknek. HHSa

AUR (1423. július 20. – ez az első okleveles adat Josef von Himberg megletelepedésére Bécsújhelyen.) Veysl a házat 1422. június 16-án vette (HHSa AUR) Leopold Engelbrecht soproni polgártól és feleségétől, Osannától, 41 font magyar denárért. A vételi és eladási összeg közti különbség azzal magyarázható, hogy Veysl egy kölcsön és kamatai fejében kapta meg az ingatlant.

rendszere (a „Marufia”)⁴⁶ szerint osztották fel egymás között. Eisak vagy Eislein, Werochin fia foglalkozott a Fraknói grófok pénzügyeivel.⁴⁷ Fiai, Smerlein és Efferlein mindenekelőtt a nagymartoni grófokkal kötöttek kölcsönszerződéseket, pl. 1382. júliusában egy 850 fontnyi, igen jelentős hitelről.⁴⁸ Ezek a testvérek nagy kölcsönöket adtak Friedrich és Rudolf von Wallsee-nek és más nemesi familiáknak is, gyakran társulva hozzájuk hasonló más zsidó pénzemberekkel.⁴⁹ A legfontosabb 15. századi bécsújhelyi pénzkölcsönzők, Werach fia Merchlein családja⁵⁰ finanszírozták mindenekelőtt a Pottendorfereket.⁵¹ Merchlein fia, Isserlein halála után özvegye, Sara, más néven Gutlein vette át az üzleteket, és folytatta azokat fiaival és vejeivel együtt. A legnagyobb kölcsönöket a család „törzsvevőjének”, Jörg von Pottendorfnak folyósították. A gróf, mint már másfél évvel korábban is, igen magas, 6812 aranyforintnyi összegért 10 hónapos lejáratral, zálogba adta Kirchsclag mezővárost és uradalmát.⁵²

Azokról a kölcsönökről, melyeket a bécsújhelyi zsidók a soproni tanácsnak nyújtottak, már szóltunk,⁵³ és természetesen az egyes soproni polgárok is vettek fel tőlük kölcsönöket.⁵⁴ Ennek fordítottjáról, azaz bécsújhelyi polgárok tartozásairól soproni zsidóknak, eddig nincs tudomásom, kivéve azokat a zsidókat, akiknek két lakóhelyük is volt – ezekről alább még szó lesz.

Ha egy adósság behajtása ismételten ellenállásba ütközött, a bécsújhelyi hitelezők a város- és zsidóbíró közvetítésével a soproni tanácshoz fordultak azzal a kéréssel, hogy a késlekedő adóست figyelmeztessék, vagy engedélyt szerezzenek tőle, hogy az adósság fedezetét értékesítsék. A Soproni Levéltárban több ilyen közbenjáró levél található.⁵⁵ Hans Zech zsidóbírónak a

⁴⁶ Ez azt jelenti, hogy az illető zsidó mintegy udvari intézőként vezette megbízójának üzleteit, és hozzájárulása nélkül más zsidó nem adhatott a megbízónak kölcsönt. V.ö. Hoffmann, Moses: Der Geldhandel der deutschen Juden während des Mittelalters bis zum Jahre 1350, Leipzig 1910, 94-96.

⁴⁷ Pl. 1352. augusztus 1-én Eisak 500 font bécsi denár kölcsönt adott a két Fraknói Miklós grófnak, biztosítéku nemfizetés esetén zálogjogot szereztek a grófok magyarországi jobbágyaira. HHSIA AUR.

⁴⁸ Nagymartoni Miklós fia Pál Eisak fia Smerlein és Efferlein bécsújhelyi zsidóktól 850 font bécsi denár összegű kölcsönt vett fel, 1383. szeptember 29-i lejáratral. Fedezetként Pecsényéd birtokuk egy részét kötötték le. A kezesek Pál unokatestvére, Nagymartoni János gróf, familiarisa, *Hans Irnfried von Petschnern* és *Erhard Cheriglein von Proderstorf* voltak. Stiftsarchiv Göttweig, 1382. július 21., regeszta FRA 2/51. ill. 52.

⁴⁹ HHSIA AUR (1390 május 16): Friedrich von Wallsee és bátyja, Rudolf, adóslevele Smerlein és Efferlein bécsújhelyi zsidóknak és örököseiknek 600 font bécsi denárról, amit egy éven belül ki lehet egyenlíteni, utána minden font után hetente 3 denár kamatot kellett fizetni. A szövegben az adóösszegbe eleve beépített kamatokra találunk utalást: „*Wer aber, das wir in uber ein halbs jar ir haubtgut geben, das ist funfthundert phunt Wiener phennig, so sullen wir in des gesuchs domit geben alsvil des von der zeit gepuret, die sich denn an dem jar vergangen hat.*” Más bankárokkal közösen osztrák, cseh és morva nemesek egy csoportjának adott kölcsönéről: HHSIA AUR (1389. január 14.).

⁵⁰ Családfáját 4 generációra visszamenőleg ld. Keil 6. jegyzetben i.m. 97.

⁵¹ 1474. május 13-án Isserlein 300 aranyforintos kölcsönt adott Jörg von Pottendorf osztrák asztalnokmesternek, heti 3 forintos kamatra. Alig egy hónappal később, 1474. június 27-én ismét 40 aranyforintnyi kölcsönt jegyeztek fel, amit 1475. november 10-én újabb 400 aranyról szóló adóssal követett, ezt november 25-ig ki kellett egyenlíteni. A rendkívül rövid határidő miatt valószínűleg az 1474-ben felvett 340 denárról és kamatairól volt itt szó. Az adósság nagy részét 1475. november 28-ra visszafizette. HHSIA AUR.

⁵² HHSIA AUR (1479 Február 12). Ebben a hatalmas összegben valószínűleg több korábbi kölcsön foglaltott benne, mint pl. az 1477. szeptember 15-én Kirchsclag mezőváros és uradalom elzálogosítása fejében adott 1100 aranyforintos kölcsön. StAWN Scrin. XXVII/13.

⁵³ Ld. a 9-12. jegyzeteket.

⁵⁴ Pl. SoprOkl. II/1, 140.

⁵⁵ Pl. SoprOkl. I/3, 143. és I/2, 242-243., 246.

soproni tanácshoz intézett, 1429. november 10-én kelt levele érdekes részletre mutat rá: többek között egy zsidókönyvi bejegyzés tartalmát hozta tudomásukra, ti. Niklas Waldner soproni lakos 4 éve fennálló 12 fontnyi adósságát.⁵⁶ Egy másik zsidóbíró, Jorg Geislheimer írásából egy olyan, a zsidók jogállásával kapcsolatos rendelkezésről értesülünk, amelyről normatív jogforrásokból mindeddig nem volt tudomásunk. Jacob Leinbater soproni polgár felesége egy állítólag jogszerűtlen ház-elzálogosítás miatt emelt panaszt Jakob Paur bécsújhelyi zsidó ellen (az alperes ritka mellékeve talán arra utal, hogy szőlőműves volt). A vádlott azzal védekezett, hogy Jakob Leinbater és más soproni polgárok is tartoznak neki, és a házat jogszerűen vezették be a zsidókönyvbe. A zsidóbíró ehhez azt az érdekes megjegyzést fűzte hozzá, hogy a bécsújhelyi zsidók „azt a kiváltságot élvezik, hogy adósaikkal nem más bíróság előtt tárgyalnak, hanem az itteni zsidókönyv alapján keresik igazukat”. Ezért figyelmezteti a tanácsot Ill. Frigyes nevében, hogy az adóst vegyék rá tartozása megfizetésére.⁵⁷ Ez a kiváltság arra utal, hogy a borlefoglalásának, mint a nyomásgyakorlás eszközének, a zsidók ellen nem volt értelme. A joggyakorlat azonban nem mindig felelt meg az elméletnek. Egy kölcsönügyletben, amely a mindkét városban lakással rendelkező gazdag pénzember, Koppel, és a soproni tanács között jött létre, a zsidók kiváltsága folytán sor került arra a képtelen esetre, hogy a bécsújhelyi tanács perbe idézte a soproni tanácsot. De hogy ennek a felszólításnak bármilyen hatása is lett, abban már joggal kételkedhetünk.⁵⁸

A császár csak azokért a bécsújhelyi tanácsurakért járt személyesen közben, akik pénzügyi vitába keveredtek a soproniakkal, mint például Rudolf Heckel városbíró és Kaspar Gutentag(er).⁵⁹ Zsidók érdekében csak kétszer lépett közbe, nevezetesen Koppelért és sógoráért vagy vejéért, Muschelért – erről később még szó lesz. Egyébként a város képviselte Frigyeszt a zsidók védelmében, a császár személyes közbenjárása a különösen jelentős pénzemberek érdekében tett kivétel maradt.

A zsidók azonban maguk is írtak saját ügyeikben, természetesen kifogástalan korai újfelnémet nyelven, a megfelelő hivatalos formulák alkalmazásával. Így lett például az egyik legjelentősebb bankár, Josef von Himberg, Merchlein von Zell fia, akinek egyik fő üzleti területe Sopron volt, ott házakat adott és vett, és, mint már említettük, a tanácsot is kiségtette kölcsönnel.⁶⁰

Néhány komoly pénzember, nevezetesen Smerlein és Efferlein, Eisak avagy Eislein, fia, Josef von Himberg és Koppel – héber nevén Jakob bar Mordechai – mindkét városban birtooltak házakat, és időnként mindkét helyen laktak is. Smerleint és Efferleint 1374-ben még soproniaknak (*zu Ödenburg*) nevezték, 1380-ban már bécsújhelyieknek (*zu der Newnstadt*).⁶¹ Hogy miért változtatták meg lakhelyüket, és hogy a magyar király engedélyével vagy anélkül tették-e ezt, nem tudjuk. Gyermekük, Smerlein fia, Josef és Hirschl, és Efferlein fia Eisak, ismét csak részben Sopronban, részben Bécsújhelyen éltek, és mindkét város zsidóságával üzleti kapcsolatban álltak.⁶² A zsidó közösségen belül a kettős lakóhelyből,

⁵⁶ SoprOkl. I/2, 417 nr. 478.

⁵⁷ SoprOkl. I/4, 31-32.

⁵⁸ SoprOkl. I/4, 138.

⁵⁹ SoprOkl. I/3, 105., uo. I/4, 17., uo. I/4, 45-46., uo. I/3, 292.

⁶⁰ SoprOkl. I/3, 108-109.

⁶¹ MZsO I, 85-86., nr. 55 (1374. július 23.). Wiener Stadt- und Landesarchiv (a továbbiakban: WStLA) nr. 990 (1380 Augusztus 6). Regesza: Quellen zur Geschichte der Stadt Wien (a továbbiakban: QuGStW) II/1, nr. 990.

⁶² Spitzer, Shlomo: The Jews in Austria in the Middle Ages till the Reformation (1520). Phil. Diss., Ramat Gan 1974, Vol. I, 28 nr. 184 és 184a (Eisak vagy Eislein, Efferlein fia), 145. o. nr. 950 (Smerlein, ott Josef fiaként említve). Hirschl Spitzer nem említi. Ő

illetve a gyakori lakhelyváltásokból mindig problémák keletkeztek az adófizetéssel kapcsolatban. A zsidóadót a zsidók védelmét ellátó uralkodónak, jelen esetben III. Frigyesnek, az egész közösség együtt fizette, ezen belül a hitközség megbízottai osztották be az egyes adófizetőkre jutó összeget. A hitközség egy gazdag tagjának kiesése a többi adófizető számára pénzügyi katasztrófát jelenthetett, ezért a közösség azon igyekezett, hogy a vagyonos embereket lakhelyváltatásuk ellenére megtartsák az adófizetők sorában. Az adózás másik vitatható pontját az ún. „bizonytalan” kölcsönök jelentették, melyek esetében a hitelező nem lehetett biztos abban, valaha is visszakapja-e pénzét. Éppen a nagybankárok esetében ezek az összegek a közösség adójának befizetése szempontjából döntően estek latba.⁶³ Az ebből származó vitákat gyakran a zsidó egyházi bíróság elé vitték, a közösség számos tagját érintette és igencsak megzavarhatta a békés együttélést – amint azt a fent említett Koppel esetében láthatjuk. Hozzá és másik két zsidóhoz, nevezetesen Muschelhez és Josefhez – feltehetőleg Koppel sógoráról vagy vejről, illetve Josef von Humbergről van szó – az augsburgi rabbi, Jakob Weil részletes rezponzumot (jogvitában adott válszt) intézett, mivel, ahogyan írja „nemcsak a ti magánproblémátokról van szó, hanem olyan dolgokról, amelyek mindentünn minden hitközséget érintenek.”⁶⁴

Koppel, bizonytalan adósságaira való tekintettel, szemmel láthatóan el akarta érni, hogy a közösség engedjen az általa fizetendő adóból. Jakob Weil a következőképpen magyarázza az eljárást: „Annál inkább itt, ahol az ügy már a király elé is került, ahogy írástok, és a király és tanácsadói ismerik a kölcsön értékét és összegét, és ezután az összeg után követeli az adót. Amit pedig Koppel [a hitközség adófelügyelőitől] követel, hogy ők [a kölcsön összegét] becsüljék meg, és hogy rajtuk múljon a választás, hogy minden adósságnak a megfelelő értékét adják meg, ahogy ők akarják. Az adómérséklés nem teljesíthető, hiszen csak maga tudja tartozásait behajtani és az adóssokkal foglalkozni, amíg belőlük a pénzt ki nem csikarta, mivel csak ő ismeri a költségeiket és a bevételeiket, 'kacsintásaikat' és célzásaikat, ahogyan azok [az adófelügyelők] ezt nem tudják. Ráadásul ebben az esetben, amikor ő néhány évig ott élt,⁶⁵ ő ismeri azokat és tárgyal velük legjobb képességei szerint. És jól válaszoltak [az adófelügyelők] erre a követelésre, amikor azt írják, hogy nincsen egyetlen ember sem, akinek keze képes lenne [a kintlevőségeket] megfizetni, mert az a hír járja, hogy Koppel rendkívül gazdag: ha pl. egy 1000 aranyat kitevő kölcsöne van, amit 800-ra becsültek, ki dönti el, hogy azt kiváltsa?”⁶⁶

Az üzleti ügyeken kívül természetesen a magánéletben is voltak kapcsolatok a két város zsidósága között. Soproni férfiak bécsújhelyi zsidó nőket vettek feleségül,⁶⁷ a híres bécsúj-

Nachmannal és Werach-hal, Eislein fiával, örökség útján átvett egy 1365. március 4-re keltezett adólevelet 118 fontról az időközben elhunyt Albero von Puchheimtől. Hirschl héberül, El' [ija] bar Schemarja néven írta alá magát. Niederösterreichisches Landesarchiv (a továbbiakban: NÖLA) Privaturkunde nr. 5158, 1428. május 24.

⁶³ Zimmer, Eric: *Harmony and Discord. An Analysis of the Decline of Jewish Self-Government in 15th Century Central Europe*, New York 1970. 49. és 58. skk.

⁶⁴ Weil, Jakob: *Sche'elot uTschuwot* (hebr.), függelékkel a Sefer Agudából és a Nimukei Menachem Merseburgból. Venedig 1549, Repr. Jerusalem 1988. S. 84-86. nr. 133. szövegváltozat S. 85, 1. hasáb (a héber nyelvű szöveget a szerző fordította) Jakob Weil 1453-ban halt meg.

⁶⁵ Feltehetőleg Sopronra gondolt, mert Weil egy Minhagot (szokásjogot) említ Bécsújhelyen, amit Koppel miatt nem szabad megváltoztatni.

⁶⁶ Ld. a 64-es jegyzetet. A szögletes zárójelbe tett részek a szerző kiegészítései.

⁶⁷ Pl. a soproni Wolf Gaila-t, Pirchan özvegyét vette feleségül. Az asszony átadta első házasságából született fiának a bécsújhelyi Zsidó utcában levő háza egy részét. V.ö.: Keil: *Liber Judeorum* 74.o., 90. bejegyzés

helyi rabbiknak. Salomnak és Isserlein-nek soproni tanítványaik is voltak jesívájukban (iskolájukban) és kérdésekkel is fordultak Sopronból hozzájuk.⁶⁸

A szoros kapcsolatok, és természetesen a földrajzi közelség miatt szükség esetén Sopron menedéket nyújtott a bécsújhelyi zsidóknak – és viszont. A két város egymás földesurainak befolyási övezetében volt, de általában nem állt közvetlen hatalmi befolyása alatt, így könnyebb volt a kintlevő adósságok behajtása. Mindenesetre ha a várost az uralkodó engedélye nélkül hagyták el, nehézségek merülhettek fel. 1478. februárjában III. Frigyes azzal bízta meg Andreas Gramer bécsújhelyi városbíró, hogy két zsidónak, Josef Vosell-nek és unokaöccsének az adósleveleit és zsidókönyvi bejegyzéseit bevonja, és további parancsáig magánál őrizze. A két zsidó ugyanis „az elmúlt háborúskodások [azaz Mátyás király háború] idején vagyonukkal együtt engedélyünk nélkül Bécsújhelyről Sopronba költöztek”.⁶⁹ Feltételezhetjük, hogy Frigyes az adósságokat személyesen hajtotta be vagy esetleg eltörölte. A két zsidóról nincsenek további adataink, és menekülésük pontos okáról sincsen tudomásunk.

Sopron volt az 1496-ban elűzött bécsújhelyi zsidók menekülésének első állomása is – mindenesetre sok kellemetlenséggel egybekötve, mivel paradox módon Sopronban a hangulat még ellenségesebb volt a zsidókkal szemben, mint abban a városban, ahonnan kiűzték őket. A bécsújhelyiek valószínűleg II. Ulászló magyar királyhoz fordultak az elűzöttek érdekében, mert Szapolyai István nádor 1497. márciusában a király parancsából azt írta a soproniaknak, hogy három hónapig be kell fogadniuk az elűzötteket, ha azok a városban kívánnak maradni, hogy azalatt nyugodtan új lakóhelyet keressenek maguknak. Semmiképpen nem akadályozhatják vagy szorongathatják őket.⁷⁰

Egy ilyen, a legmagasabb helyről jött, udvariasan megfogalmazott felszólítás alól nem bújhattak ki a soproniak, és a bécsújhelyi zsidóság „felső középosztályának” egyes képviselői valóban hosszabb ideig megtelepedhettek a magyar határvárosban. A fő pénzkölcsönző, a Hirschl család, Kőszegre és Kismartonba költözött, és ezzel Miksa császár uralma alatt maradt. Néhányan azonnal beléptek Sopronban is a kölcsönüzletekbe, mint pl. Ascher ben Jehuda, más néven Kaschriel, és életük végéig, ill. az 1526-os kiűzésig ott maradtak.⁷¹ Egyikük, Sleml Behem, akinek egyébként 1500. júniusáig háza volt Bécsújhelyen, de 1497-ben már *jud zu Odensburg*-nak nevezte magát, 1503-ban is Sopronban élt, öreg emberként.⁷² Azt az utasítást azonban, hogy senkit se károsítsanak meg a vagyonában vagy más módon, Sopron városa mégsem követte. Már három héttel azután, hogy megkapták a király befogadásra felszólító parancsát, 1497. április 18-án Szapolyai Istvánnak a „hitetlen zsidóasszony” (perfidia Judaea), Hindel peréről kellett értesülnie. Az asszony egy gazdag embernek, a bécsújhelyi hitközség elöljárójának, Aron Muskatnak, Rabbi Isserlein egy beházasodott roko-

⁶⁸ Salomnál tanult pl. a soproni Merkl. V.ö.: Spitzer, Schlomo (ed.): *Decisions and Customs of Shalom of Neustadt* (hebr.), Jerusalem 1977. 98. nr. 264.; Leket Joscher II, 62.

⁶⁹ IV. Frigyes egyik kancelláriai fogalmazványgyűjteményéből, 1478. HHStA Wien, Concept. Ms 163, Fol. 232, nr. 597. Kiadva: *Notizenblatt* 2 (1852), 381. nr. 519. A Mátyással vívott háborúhoz v.ö. Schaffran, Emerich: *Beiträge zum zweiten und dritten Einfall der Ungarn in Niederösterreich 1477 und 1481 bis 1490. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich (JbLkNÖ)* NF 25 (1932), 145-174.

⁷⁰ Kiadva: Pollák Miksa: *A zsidók története Sopronban a legrégebbi időktől a mai napig*, Budapest 1896, Függelék 271., 12. sz., vö. *SoprOk.* I/6. 154.

⁷¹ Kiadva: Pollák: 70. jegyzetben i.m., függ. 272-273., 13.sz., Regesztá: MZsOI, 244., 196. sz.

⁷² Bécsújhelyi házáat 1500. június 26-án adta el Hans Steinmetz von Waldhausen-nek. StAWN Gewerbuch 271v = p. 618, 1. bejegyzés. 1503. szeptember 27-én még egy adóslevél érvénytelenítésénél tanúskodott: „*In gegenwertigkait des Sleml Alten Behem Juden vnd des Altin merhell Rabi Judn.*” Kiadva: Pollák: 70. jegyzetben i.m., függelék 274-274. 15.sz.

nának özvegye volt.⁷³ A per amiatt indult meg, mert vagyona után jogellenesen harmincadot követeltek tőle. A rá kivetett összeg 472 aranyforintot tett ki, és ha ez valóban vagyona harmincadrészenek felelt meg, Hindel 14.160 forintnyi vagyonnal érkezett Sopronba. Az is előfordulhatott pesze, hogy a harmincadosok még az arányosnál is magasabb adóösszeget akartak behajtani. Hindel, habár már jócskán benne lehetett a korban – férje az 1450-es évek végén volt előljáró (Parnass), és 1489 előtt halt meg – igen bátran viselkedett, és az ímént említett Sleml Behem, mint szószóló közreműködésével, akit bizonyára korábbi lakóhelyéről ismert, sikerre vitte perét. Szapolyai kétszeri beavatkozása után, április 18-án és 26-án⁷⁴ a soproni harmincadhivatal három, név szerint említett tisztviselőjének vissza kellett adniuk a pénzt, és erről április 30-án bizonylatot is kiállítottak. Sleml Behem és Hindel is nyugtázták a pénz visszakapását egy terjedelmes oklevélben, amelyhez hosszú héber nyelvű záradékot is csatoltak. Ezt többek között Hindel fia, Izchak és a soproni zsidó hitközség ügyvezetője (*Schaliach Zibur*), Elia bar Nathan írta alá.⁷⁵ Az igen rövid, nem egészen két hetes elintézési határidő azt sugallja, hogy a harmincadosok egyszerűen kísérletet tettek arra, hogy a bécsújhelyi menekültektől minél több pénzt csikarjanak ki.

Zsidóellenes intézkedések

A fenti eset nem az első példája volt az önkényes és jogszerűtlen intézkedéseknek. 1441. februárjában IV. Frigyes király azt írta: a soproni Koppel Bécsújhelyen lakó barátai tudatták vele, hogy Koppelt Sopronban fogságba vetették. Azt parancsolja a a polgármesternek és a tanácsnak, hogy a zsidókkal tisztességesen bánjanak, amíg „kedves nénjétől”, Erzsébettől, Albert király özvegyétől, további utasításokat kapnak.⁷⁶ Sajnos semmi támpontunk nincs arra, vajon miért tartóztatták le Koppelt, egyetlen idevonatkozó oklevélben sem említenek semmilyen vétséget. Mindenesetre meggondolandó, hogy Koppel a soproni tanács egyik fő pénzkölcsönzője volt, szinte szünet nélkül tartoztak neki. 1438 augusztusában 110 aranyforintot fizettek neki.⁷⁷ 1439. januárjában a soproniak adóssága ismét 48 aranyat tett ki.⁷⁸ A fizetés határideje a legközelebbi húshagyókedd, azaz 1439. február 17. volt. Túl merésznek tűnik a feltevés, hogy 1441. húshagyókeddjén is egy visszafizetés volt esedékes, sőt talán azé a még eredetileg 1439-ben felvett 48 forinté, amelyhez időközben a kamatok is hozzáadódtak? A közbeeső időből ugyanis semmilyen híradásunk nincsen esetleges visszafizetésekről, habár ezekből az évekből számos oklevél maradt fenn. Frigyes beavatkozása bizonyára eredményes volt, mivel 1442. januárjában Koppel szabadlábon volt, amikor eladta a házát „a toronnyal együtt” a soproni Zsidó (Új) utcában nem kevesebb mint 100 aranyforintért magának Sigmund von Ebersdorfnak, akit IV. Frigyes háromnegyed évvel korábban Sopron városkapitányának nevezett ki.⁷⁹ Nem meglepő, hogy Bécsújhelyre települt át, de soproni üzleteit

⁷³ Aron Muskat, akit gyakran csak melléknevével neveztek meg, Jeklein von Klosterneuburg fia volt. Feleségétől, Hindeltől vagy Hendeltől, a budai Izsák lányától született fia, Freimann, 1469. július 27-én III. Frigyes császártól adómentességi privilégiumot kapott. HHSIA Wien, HS blau 528, fol. 65r (Innerösterreichisches Kopialbuch Kaiser Friedrichs III: 1468-78). V.ö. Keil: Liber Judeorum 91., 95. és 44. jegyzet; Leket Joscher I, 100. Freimann héber neve valószínűleg Izchak volt.

⁷⁴ SoprOkI. I/6, 155-6. és 157-8.

⁷⁵ SoprOkI. I/6, 158-160. és u.o. 160-161.

⁷⁶ SoprOkI. I/3, 211.

⁷⁷ SoprOkI. I/3, 210. Koppel aláírása az oklevél héber részében: „Jakob bar Mordechai sal., genant Koppel”, sógorác. Nachmané: „Menachem bar Schimon schalit”

⁷⁸ SoprOkI. I/3, 179-180.

⁷⁹ HHSIA AUR (1442. január 27.).

onnan is tovább intézte, és mindig nyomatékosan oda kellett figyelnie a visszafizetésekre, azzal a fenyegetéssel, hogy – mint egy alkalommal írta, nem szívesen – a császárhoz fordul. Ebből az oklevélből kiderül, hogy a soproniak éveken keresztül semmilyen adósságukat nem fizették neki vissza.⁸⁰ 1456. júliusában, 15 évvel saját fogsága után, a közbenjáró szerepében látjuk Koppelt. Most unokaöccse, egy Muschel nevű fiú, vejének, Nachmannak a fia került börtönbe. Állítólag meglopott egy parasztot – a szöveg nem teljesen világos: „amiatt a kár miatt, ami egy ágfalvi parasztot veje házában ért, és amit neki tulajdonítottak, és ami miatt ő is hibásak érezte magát”. Július 6-án III. Frigyes felszólította a soproni polgármestert és a tanácsot, hogy a fiút asztalnokmesterének, Reinprecht Reichenburgernek szolgáltsák ki, aki éppen a városban tartózkodott. Ha valaki Muschelt vádolni akarja, a császár meg fogja hallgatni, vagy gondoskodik róla, hogy meghallgassák.⁸¹ Négy nappal később újra írt, mert a város nem érdemesítette válasza. Utalt arra, hogy „nektek a mi zsidóink és kamaraszolgáink felett nincs jogotok ítélni”.⁸² Hat nappal később még élesebb hangon ismételte meg parancsát, „mivel nem tartjuk helyesnek, és nem akarjuk, hogy valaki a mi zsidóink felett ítéljen, csak mi, vagy akinek mi ezt külön megparancsoljuk, miután ők a mi kamaraszolgáink és hozzánk tartoznak. Az uralkodó azzal fenyegetőzött, hogy „komolyan megneheztel” a soproniakra.⁸³ Utolsó levele e tárgyban július 30-án kelt, ebben újólág felajánlotta, hogy az ügyben törvényt ül.⁸⁴ végül augusztus 20-án Muschel eskülevelet állított ki saját kezű héber aláírással, tehát már elmúlt 13 éves.⁸⁵ Bírósági eljárásról, váltságdíjról vagy büntetésről nem értesülünk – ez talán arra utal, hogy Muschelt ártatlanul börtönözték be. A császárt láthatólag nem értesítették a szabadon engedésről, mert amikor szeptemberben megparancsolta a soproni tanácsnak, hogy Koppel két vejét, Meirt és Abrahamot feleségükkel, gyermekeikkel és vagyonukkal bántatlanul engedjék Bécsújhelyre költözni, egyúttal még egyszer rákérdezett, mi lett a bebörtönzött Muschellal. Koppel többi családtagjai feltehetőleg éppen emiatt az eset miatt folyamodtak letelepedésért az osztrák határvárosban.⁸⁶

A soproniak Frigyesel szemben tanúsított tiszteletlen magatartása a tényleges erőviszonyok realiztikus megítélését tükrözi. Nem szabad elfelejteni, hogy a császár ezen események idején végig háborúban állt a magyarokkal, és végső soron nem sikerült hatalmi igényének érvényt szereznie. Bécsújhellyel ellentétben, amely különleges kedvezményeket, mint például adómentességet és az udvartartás közelségének előnyeit élvezte, Sopront semmi nem motiválta arra, hogy Frigyes iránt túlzott jóindulatot tanúsítson. Amint az önkényeskedés és elnyomás fenti példái mutatják, Sopronban sokkal ellenségesebben viszonyultak a zsidókhoz, mint Bécsújhelyen. Talán részben a Fügedi által is megfigyelt gazdasági szűklátókörűséggel magyarázható, hogy a soproni polgárok nem látták be, milyen jelentősége van a pénzkölcsönzésnek a város gazdasági életében. Az osztrák határvárossal ellentétben itt nem találkozunk a zsidók és keresztények között a jogok és kötelezések többé-kevésbé kiegyensúlyozott erőviszonyával, a város iránti elkötelezettséggel az egyik oldalról, és cserében a zsidók védelmével a másiktól. A bécsújhelyi zsidók a gazdasági kötelezettségek mellett hozzájárultak a város biztonságához, és a város többi fegyvertelen lakójához hasonlóan segí-

⁸⁰ SoprOkl. I/3, 359-360.

⁸¹ SoprOkl. I/4, 104.

⁸² Kiadta: Pollák: 70. jegyzetben i.m. függelék 263., 7.sz., MZsO I, 197., 155.sz.

⁸³ SoprOkl. I/4, 106-107.

⁸⁴ SoprOkl. I/4, 113-114.

⁸⁵ SoprOkl. I/4, 121-122.

⁸⁶ Átirása: HHStA Wien, Nachlaß Birk. Kiadva: SoprOkl. I/4, 130-131.

tettek a tűzoltásban és más kiegészítő szolgálatokban.⁸⁷ A soproniak fenyegető elszegényedése minden bizonnyal tovább rontott a zsidókkal szembeni hozzáállásukon. A zsidók 1526-os kiűzése előtti évekből egyre hevesebb panaszokat lehetett hallani a súlyos eladósodásról, a zsidók által elhanyagolt házak és telkek lepusztulásáról, hamis pénz használatáról és uzsoráról. A zsidók felé való tartozások felsorolása a lakosság pénzügyi katasztrófáját mutatja a kiűzés előtti évtizedben, ami egyesek számára létalapjuk teljes elvesztését jelentette.⁸⁸ Míg a korábbi évtizedekben, 1360-ban és 1441-ben a zsidók kiűzését félvállról vették, és hamarosan visszahívták őket,⁸⁹ most azt követelték a soproniak az uralkodótól, hogy végleg üldöz-zék ki a zsidókat a városból. Ezeknek a beadványoknak a hangvétele a végletekig zsidóellen-es és gyűlölettel teli.⁹⁰ A mohácsi csatavesztés aztán végképp elszabadította az indulatokat, és az előítéletek szokásos mintáit mind a felszínre hozta. Ahogyan az a bécsi és a stájeror-szági kiűzésnél történt, a zsidókat az ellenséggel való együttműködéssel, pecséthamisítással, uzsorázással, ostyagyalázással vádolták – a klisék az ilyesfajta dokumentumokban mindig felbukkannak. A soproniak I. Ferdinándhoz intézett 1528-as panaszlevele még egy fokkal személyeskedőbb hangvételű, még élesebben és konkrétan fogalmaz. Utolsó része, amely mindenekelőtt vallási vádakot tartalmaz, a koraiújkorai zsidóellenesség tipikus példája, és ezért érdemes teljes szövegében idézni⁹¹:

„Legkegyelmesebb királyunk és fejedelmünk, a zsidók fent említett dolgait és ténykedését be akartuk Felsőgednek mutatni és azért akartuk feltárni, hogy Felsőged jobban és alaposabban tudomást szerezzen azokról a hátrányokról, károkról, vagyoni veszteségekről, melyek Felsőged szegény alattvalóit a zsi-dókkal való együttélés miatt érték, és ez csak növekedne, és a keresztények halálával és lelkének örök kárhozatával járna ... mivel a zsidók a legnagyobb eretnekek, Jézus Krisztus nevének meggyalázói, Szűz Mária és az egész ke-reszténység ellenségei, mivel Krisztust házasságtörésből született kivégzett gonosztevőnek, a Boldogasszonyt közönséges nőszemélynek, az ő nyelvükön thlüa-nak nevezték,⁹² és naponta bosszúért imádkoznak minden keresztény ellen, mondván: a megkeresztelteknek nincs üdvösségük, Isten eméssze el, szórja szét és tege gyalázzatá őket.⁹³ És ha utánanézzünk a régi történetekben,

⁸⁷ Albrecht Achilles von Brandenburg határgróf háborús rendtartásában (1455. nov. 2.) a zsidókat, a fürdőöket és a rosszlányokat pl. lőszer adagolására, tűzoltásra és más hasonló szolgálatokra kötelezte. V.ö. Luschin-Ebengreuth, Arnold: Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien, Bd. XV (1875) 131. Wolfgang Schendel bécsújhelyi polgármester utasítása arról, hogy a zsidóknak háború esetére gabonataraléket és teli vizeshordókat kell otthon tartaniuk, 1480. körül: StAWN II 41, Gedenkbuch Wolfgang Schendel, Bürgermeister 1478-1482, p. 38.

⁸⁸ Pollák: 70. jegyzetben i.m., függelék 329-336. 47.sz.

⁸⁹ Nagy Lajos király 1360-ban üzte ki a zsidókat a városból, de 1364-ben már visszahívta őket. v.ö. Pollák: 3. jegyzetben i.m. 9., 1440-ben a külváros második fertályának néhány házát bontották le, és költöztették lakóikat a zsidók Új utcai házaiba. V.ö. Pollák u.o. 15. és Gömöri János: A soproni Kovácsszere 1440-ben lebontott házak régészeti feltárása, SSz 47 (1993) 332-338., Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája 1379-1536. I. SSz 48 (1994) 266-302.

⁹⁰ A soproniak beadványa Mária királynéhez, valószínűleg 1522. január 13. Kiadva: Pollák: 70. jegyzetben i.m. függelék 280. skk, 19.sz. és MZsO I, 316-317., 266.sz. Hasonló tartalmú petíciót nyújtottak be II. Lajos királyhoz is: 1522. január 22-én: MZsO I, 313 skk. 265. sz.

⁹¹ V.ö. Pollák: 70. jegyzetben i.m. 335-366.

⁹² A zsidók véleményéhez a keresztény hitről v.ö. pl. Schlichting, Günter: Ein jüdisches Leben Jesu. Die verschollene Toledot-Jeschu-Fassung Tam u-muad. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 24, Tübingen 1982.

⁹³ Ld. a „Min”, címszót: Jüdisches Lexikon IV, Berlin 1927, Reprint Frankfurt/Main 1987, hasáb 191 f.

me gláthatjuk, mit tettek a legméltóságosabb oltáriszentséggel Passauban,⁹⁴ Prewwach-ban(Payerbach?),⁹⁵ és a mostani 1528-as esztendőben az ausztriai Hainburgban, ahol egy zsidó a Morvamezón az ostyatartót, amelyet a hainburgi templomban 13 darab [feldarabolt ostyával] ellopott, egy kereszténynek eladta, stb.⁹⁶ Ki tudná gonoszságukat kellőképpen megindokolni és leírni, amikor Boroszlóban átdöfték az ostyát?⁹⁷ Trientben egy ártatlan gyermek,⁹⁸ itt Sopronban egy posztónyíró legény, egy szép ifjú tűnt el fényes nappal a zsidó utcában.⁹⁹ Továbbá a Radkersburg melletti Steinben, Grazban hamis oklevelekkel a pecséteket eltávolították, kéziratokat hamisítottak, és Felsőged örökös tartományaiban más gonosz dolgokat cselekedtek.¹⁰⁰ Összességében a zsidók a kereszténységet a kezdetektől szidalommal, gúnnal, kárral és gyalázattal illették, és mind a mai napig rengeteg kárt tettek a javaikban.”

Igaz, Bécsújhelyről már a stájerországi kiűzéssel egyidőben elkergették a zsidókat. A zsinagóga kivételével azonban, melyet a Mindenszentek tiszteletére szentelt templommá „konvertáltak”, közösségi és magánvagyonukat szabadon eladhatták. Utolsóként, csak 1504. októberében adta el a Sopronban megtelepedett Ascher Kaschariel az egykori Zsidó utcában fekvő házát egy polgárnak.¹⁰¹ A kiűzés gyűlölettel körülményeitől a bécsújhelyi zsidók megmenekültek. A kiűzés mindkét városban végleges és tartós volt: csak a 18. században találkozhattunk ismét egyes megtúrt zsidókkal, szabad megtelepedést pedig Bécsújhelyen és Sopronban is csak a 19. század közepén, a forradalom előestéjén engedélyeztek számukra.¹⁰² Az összehasonlítás mozaikkövei megmutathatják, milyen nagy különbségek lehettek a zsidók életkörülményei között a későközépkori városokban, még ha a külső feltételek látszólag igen hasonlóak voltak is. Az egymással versengő csoportok – az udvar, a polgárok és a rendek – hatalmi harcainak gyakran a zsidók itták meg a levét, és ahol a zsidókat védő uralkodó vagy földesúr nem volt tevőlegesen jelen, aránytalanul súlyos megtorlásokra került sor. A zsidó közösségek és egyes tagjaik kölcsönös segítségnyújtásának rendszere felsőbb beavatkozás nélkül hatástalan volt. A város gazdasági alapjainak szilárdsága mindenestre alapfeltétele volt a zsidók és keresztények a zsidó jog keretein belüli többé-kevésbé rendezett együttélésének. (Fordította: G. Szende Katalin)

⁹⁴ A passauai ostyagalázásról. 1478. február 10. GJ III/2. Passau, címszó, 1089.l.

⁹⁵ Payerbachból vagy Pürbachból ilyen jellegű adatok nem ismeretesek.

⁹⁶ Erről az eseményről más forrásokból nem értesülünk. Az 1529-es marcheggi rituális gyilkosság vádjáról ld. Hödl, Sabine: Juden in Niederösterreich von 1493 bis 1555. Eine Suche nach jüdischen Zeugnissen in einer Zeit ohne Juden. Mit einem Überblick über die Situation im 15. Jahrhundert, Phil. Dipl., Wien 1994, 81.

⁹⁷ A Kapisztrán János 1453. évi prédikációja nyomán felheccelt boroszlóiak ostyagalázási vádjáról v.ö. GJ III/1, Breslau címszó, 162.

⁹⁸ V.ö. Treue, Wolfgang: Der Trienter Judenprozeß. Voraussetzungen – Abläufe – Auswirkungen (1475-1588) = Forschungen zur Geschichte der Juden. Schriftenreihe der Gesellschaft zur Erforschung der Geschichte der Juden, hg. von Castritius, Helmut - Haverkamp, Alfred. u. a., Abteilung A. Bd. 4, Hannover 1996.

⁹⁹ Erről az eseményről nem ismerek közelebbi adatokat.

¹⁰⁰ Stein valószínűleg Steir helyett áll. Az oklevél a zsidók kiűzéséről Stájerországból, Bécsújhelyről és Neunkirchenből kiadva: Herzog, David: Urkunden und Regesten zur Geschichte der Juden in der Steiermark (1475-1585), Graz 1934, Függelek 10.l. nr. VII.

¹⁰¹ STAWN Gewerbuch 308r = 299r = p. 679, utolsó bejegyzés.

¹⁰² Pollák: 3. jegyzetben i.m. 89 skk., Gerhard, Gertrud: Juden in Wiener Neustadt. In: Gold, Hugo: Geschichte der Juden in Österreich. Ein Gedenkbuch, Tel Aviv 1971, S. 91-100, 98a. hasáb.

1892 kora őszen vetődött fel legelőbb a Győr-Sopron közötti vasútvonalat valahol a petőházi cukorgyár közelében keresztező, a Fertő keleti oldalát végigkísérő vasútvonal gondolata. A cukorgyár vezető részvényeseinek képviselője, Drexler József ügyvéd kért és 1892. szeptember 27-én kapott is előmunkálati engedélyt az Eszterháza–Boldogasszony–Nezsider vonalra. Az a szándék vezette őket, hogy a Fertőzug termékeny területeit elsősorban az ott lévő hatalmas Eszterházy-birtoktesteket is bekapcsolják a répatermelésbe.

A GYSEV buzgón segítette a terv megvalósítását. Goldstein Henrik pályafenntartási osztályfőnök irányította a tervezést, Stuppacher Lajos osztálymérnök pedig a kitzűzési munkákat vezette.

1893 nyarán dr. Silberstein Adolf kapott előmunkálati engedélyt a Kis-Czell–Beled–Kapunár–Pomogy–Boldogasszony–Nezsider–Pándorfalu vasútvonal előmunkálataira. Legelőbb Kis-Czell gabonakereskedőt nyerte meg elképzeléseihez, akik a terv megvalósításához - ha az valósággá válik - megajánlották a Silberstein által számított 200 000 forintot.

1894 őszen a petőházi cukorgyár részvényeseinek képviselői azt kívánták, hogy az új vonal a gyárhoz a lehető legközelebb keresztezze a GYSEV vonalát.

Silberstein mögött a kapuvári érdekeltek álltak, köztük volt Berg Gusztáv nagybérő is. A soproni érdekeltek csak egyet kívántak a Drexler által képviselt vonalvezetés támogatása ellenében: az új vonal a Sopronhoz lehető legközelebbi állomáson csatlakozzon a győr-soproni pályához.

A döntést Radó Kálmán, a korábbi Vas megyei főispán közbelépése hozta meg. 1895-ben meghívták a GYSEV részvénytársaság élére, annak elnökévé. Radó az új vonal vezetésében répcelaki földbirtokosként is érdekelt volt. Magától értetődik, hogy az új, a létesítendő vasút vonalát úgy jelölték ki, hogy az Répcelak állomáson keresztezze a Pozsony–Szombathelyi HÉV vonalát. Ez már azt is magával hozta, hogy a csatlakozási állomás feladataira Eszterháza-Fertőszentmiklós állomást jelöljék ki. A döntő fordulatot az segítette, hogy Radó mögött erős, tényleges tőke jelent meg: a Budapesti Bankegyesület Rt. illetve a Münchner Localbahn A.G. Radó Kálmán is megszerezte a szükséges előmunkálati engedélyeket. Megbízottai 1895. szeptember 25-26-27-én megkezdték a hatóságok képviselőivel a tervezett vonal közigazgatási bejárását.

Radó a Münchner Localbahn A.G-vel a háta mögött azzal a tervvel foglalkozott, hogy a GYSEV érdekkörébe vonva mintegy 500 km-es dunántúli vasúthálózatot kapcsol egybe. Ennek része lett volna az új pálya is. 1896. június 6-án tartották meg az új vonal első engedélyezési tárgyalását, másnap pedig a GYSEV rendes közgyűlésén vitatták meg az új pálya építésével és üzemeltetésével kapcsolatos kérdéseket.

A Fertővidéki HÉV első engedélyezési tárgyalásának idején, 1895. december 21-én, még nem dőlt el a Sopron–Vulkapordány–Nezsider–Pozsony vonal építésének ügye. Ezért Radó Kálmán azon még a Nezsider–Pándorfalu vonalrész megépítésének engedélyezését is kérte arra az esetre, ha azt nem sikerül a Fertővidéki HÉV-vel egyidőben megépíteni. A tervezett Fertővidéki HÉV üzeméhez pedig szükség volt arra, hogy vonatjaival eljusson a Budapest–Bécs fővonal Pándorfalu állomásáig. (Ott ugyanis a MÁV-nak olyan vontatási telepe volt, amely alkalmas lehetett arra, hogy vonatmozdonyai ott kezelhessenek, s forduló vonatjainak személyzetét pihentessék.)

Az országgyűlés 1896. november 18-án a XXIX. tc-el engedélyezte a vasútvonal megépítését, és jóváhagyta a részvénytársaság alapszabályait. Ennek alapján a GYSEV átvette a Fertővidéki HÉV minden elsőbbségi kötvényét, ennek az átvételnek a fedezetéül pedig jogot kapott a 3%-os elsőbbségi kötvényeinek III. kibocsájtására.

A vasútépítést Pollacsek budapesti mérnök vállalkozására bízták, a munkák műszaki irányítását a GYSEV végezte.

Az új vasúttársaság a Fertővidéki Helyi Érdekű Vasút nevet vette fel. 1896. november 28-án Eszterháznál tartották meg az ünnepélyes első kapavágást, melyen Radó Kálmán elnökgazgató is részt vett. A tényleges vasútépítést 1897. tavaszán kezdték el, s már januárban megjelent a lapokban a személyzet toborzását hirdető felhívás.

Az építési vállalkozó az új vonal földmunkáira alföldi kubikusokat szerződtetett, helyi munkaerőt csak kiegészítésként alkalmazott, teljesítményüknek megfelelően a kubikusokénál alacsonyabb bérért. Emiatt a helybeliek ásóval, kapával támadtak a kubikusokra: csendőrséget kellett segítségül hívni a munkák zavartalanságának biztosítására. Az építési munkák ellenőrzését a GYSEV fiatal mérnökre bízta: D'Or Jenő az építés befejezése után is a GYSEV szolgálatában maradt, s lett az új vonal első osztálymérnöke, majd a GYSEV pályafenntartási osztályának főnöke.

A GYSEV a vonal forgalmának lebonyolítására 7 db háromcsatlós mellékvonali mozdonyt vásárolt. A MÁVAG által gyártott szerkocsis mozdonyok 1340 mm-es keréktávval készültek, így azokat 60 km/ó sebességre engedélyezték. Egyidejűleg az aradi Weitzer gyárban 15 db harmadosztályú személy-, 7 db kalauz-, 30 db 15 tonnás fedett, 53 db 15 tonnás nyitott kocsit rendelt a GYSEV, hogy az új vasút üzeméhez szükséges kocsikkal szaporítsa meglévő járműveit.

Az elkészült vonal műtanrendőri bejárását 1897. december 16-án Pándorfaluról indulva tartották meg. Az 105,4 km hosszú volt. Minthogy Csapodon, és Mekszikópusztán egy-egy vonatóvágányt építettek hozzá, a vonal építési hosszát 111,2 km-ben jelölték meg.

1897. december 18-án történt meg a vonal ünnepélyes megnyitása. A Kis-Czellből induló megnyitó vonat elé Sopronból már hajnaban különvonat szállította a meghívottakat. A megnyitó az érintett községek állomásain népünnepélyt jelentett. Több vasútmenti község jelentős összeggel járult hozzá az építéshez: vásárolt törzsrészvényeket.

A vonal megnyitásának napján a 102-es számmal közlekedtetett első vonaton bárki ingyen utazhatott. A lakosság azonban óvatoskodott, nem mert vonatra szállni. Kenyeriben is erre emlékeztek évtizedek múlva is a helybeliek, de erre emlékezett Szentendrason is sokáig a lakosság. Megőrizte a hagyományt azt is, hogy ott csak Erdey István főjegyző szállt fel a vonatra.

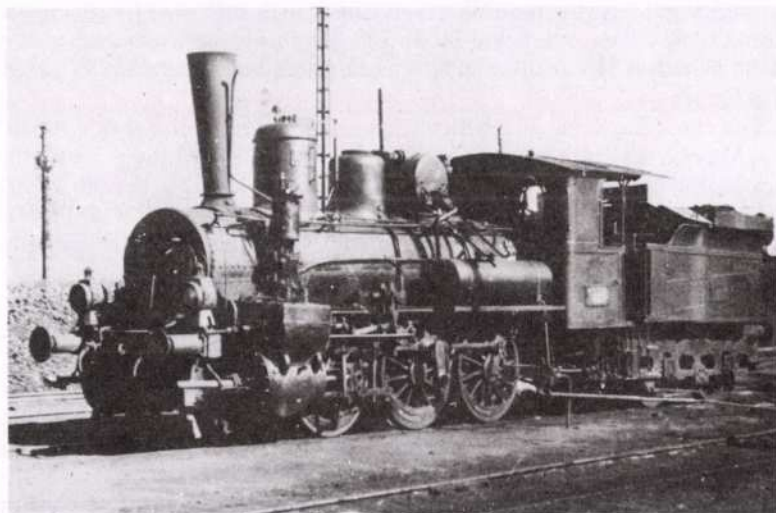
A Kis-Czell–Eszterháza–Fertőszentmiklós vonalon megépült:

Vönöck	állomás	375	méter hosszal
Kenyeri	állomás	375	méter hosszal
Nick	rakodó	250	méter hosszal
Répcse-Szemere	rakodó-állomás	250	méter hosszal
Sopron-Iván	állomás	375	méter hosszal
Pusztá-Család	rakodó-megállóhely	200	méter hosszal
Csapod	vízállomás	400	méter hosszal

Az Eszterháza-Fertőszentmiklós–Nezsider vonalon megépült:

Mekszikó	rakodó-megállóhely	200	méter hosszal
Pomogy	állomás	375	méter hosszal
Valla	rakodó-állomás	250	méter hosszal
Moson-Szt. András	vízállomás	400	méter hosszal
Boldogasszony	állomás	375	méter hosszal
Barátfalu-Féltorony	rakodó-állomás	250	méter hosszal

Az új vonal üzemének átvételére készülve Eszterháza-Fertőszentmiklós állomást bővítették, s az állomás felvételi épületével szemben a vágányok ellenkező oldalára fűtőházat építettek.

A Fertővidéki HÉV üzeméhez 7 mozdonyt szerzett be a GYSEV. A 111. számú mozdony a sorozat első darabja. Még az ötvenes éveket is végigszolgált

A vonalpálya fenntartási szervezetét a Kis-Czellben telepített osztálymérnökség irányította. Kenyeriben, Csapodon, Barátfalu-Féltorony állomáson, és Mekszikóban szerveztek pálya-fenntartási szakaszt. A vonal egészének építését, felszerelését, a magasépítményeket a MÁV-nak a helyi érdekű vonalak számára készített szabványai alapján végezték, illetve készítették.

Az új vonal a kezdeti időkből nem bizonyult jövedelmezőnek. Igazi jelentősége abban jelentkezett, hogy a fővonal utas- és teherforgalmát növelte a mellékvonalról odairányuló forgalom. A vonal megnyitását követően napi két vegyesvonatpár közlekedett Kis-Czell–Pándorfalu között. Eszterháza állomáson minden vonatnál mozdonyt cseréltek. Az onnan a fővonalon tovább utazónak át kellett tehát szállnia.

A vonalon a legnagyobb forgalmú állomás Boldogasszony volt. A község mint az Eszterházy hercegségi birtokok központja is jelentős szerepet töltött be, emellett Mária-ünnepeken tömegeket vonzott az itt felépült kegytemplom. A régi szójáték is valamikori búcsújárók

között született, rimbe szedve az Eszterházán vonatra szállók számára az érintett állomások neveit:

Pomogy, Valla, Szentandrás.
Boldogasszony, kiszállás!

A petőházi cukorgyár gazdái jól számítottak, amikor a vonal építési költségeihez jelentős törzsrészevénnyel vásárlásával hozzájárultak. A Fertőzug termelői minden évben több és több répát adtak át a gyárnak, így a legtöbbet az Eszterházy hitbizomány majorjai. Pomogy, Valla, Szentandrás és Boldogasszony állomások és a majorok, réparakó telepek között keskenyvágnú vonalak épültek, hogy segítsék a felfuvarozást, illetve répaszelet kiszállítását. 1912-ben a petőházi cukorgyár addig nem látott répamennyiséget dolgozott fel.

1907-ben megfelelő az utazóközönség igényeinek, változtattak a korábbi forgalmi rendben. Előbb az egyik vonatpárt, majd később mindkettőt közvetlen vonatként közlekedtettek Kis-Czell–Sopron között, s a Nezsider felé, vagy felől utazóknak kellett átszállniok Eszterháza-Fertőszentmiklós állomáson.

Az első világháború alatt Boldogasszony közelében hatalmas hadifogolytábor épült, az ide összevont szerb és orosz hadifoglyokat az Eszterházy birtoktesteken dolgoztatták. A fogolycsoportokat az igényeknek megfelelően gyakran mozgatták, irányították őket más táborokba, vagy hozták ide máshonnan. Így a hadifogolyszállítmányok mindennaposak voltak. Maga a háború ugyan nem érte el a vonalat, de hatása igen. Lerongyolódtak a szerelvények, ugyanakkor tömve voltak mindig. Az egyre nagyobb szénhiány miatt a háború utolsó évétől folyamatok voltak a vonatkorlátozások, majd a forgalom teljes leállítására is sor került.

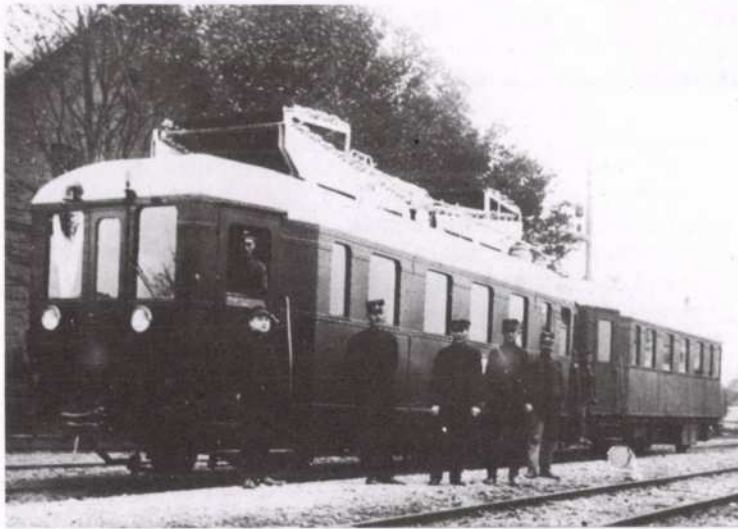
A vonal mellett az Eszterházy hercegi területeken megnyitott tőzégbányákban ugyan 3900 kalóriás tőzeget termeltek, azonban a legnagyobb széninség idején sem került sor arra, hogy azt mozdonyok fűtésére használják. Annak ellenére sem, hogy Haich Károly vezérigazgató erre a soproni üzemigazgatóságot határozottan utasította.

Az első világháborút lezáró békeszerződések a vonalnak a Hanság-csatornától északra lévő részét, Pomogy–Nezsider közötti 45.04 km hosszú pályát Ausztriához csatolták. 1921. augusztus 28-án kezdték meg az osztrák csendőralakulatok a mosonmegyei elcsatolt területek megszállását. Eljutottak Boldogasszonyig, amikor további előnyomulásukat a Sopronban működő tábornoki bizottság leállította. A csendőralakulatokkal együtt osztrák vasutasok érkeztek az állomásokra. A GYSEV vasutasai a megszállás idején a helyükön maradtak, de a szolgálatot az osztrák vasutasok vették át. Az Osztrák Szövetségi Vasutak (BBÖ) Nezsider és Boldogasszony között megindította a személyforgalmat. A felkelő csapatok támadása miatt azonban 1921. szeptember 11-én az osztrák kormány rendelkezésére a megszálló csendőregységek és a vasutasok is elhagyták a történelmi Magyarország területét.

Ezután a GYSEV ismét megindította a teljes vonatforgalmat a korábbi menetrend szerint. 1921. november 13-án a velencei szerződésben foglaltaknak megfelelően Ausztria megkezdte Nyugat-Magyarország „A” zónájának megszállását. Ugyanekkor a BBÖ táviratilag közölte a soproni GYSEV üzemigazgatósággal, hogy a megszállás tartamára leállítják a Fertővidéki HÉV vonalán a forgalmat. 1921. november 16-án kezdték meg az osztrák csendőrségek a Fertőtől keletre lévő Moson-megyei terület megszállását. Az osztrák vasúti személyzet ismét megjelent a vonalon, s átvette az állomási szolgálatot a GYSEV személyzetétől. A BBÖ vasutasai előbb Neusiedl am See–Pamhagen állomások között indították meg a vonatforgalmat, majd ismételt tárgyalásokon rendezték a határátmenet kérdéseit. 1922. április 16-tól a vonalon közlekedő BBÖ vonatok már Eszterháza állomásig közlekedtek. Az osztrák személyzet előbb

csak az államhatárig továbbította a vonatokat, ott a magyar vasutasok vették át azokat. Az osztrák vonatmozdony és szerelvény azonban már „átlépte” az államhatárt.

Az állomási szolgálatot azonban a megszállt terület állomásain egyelőre még az Osztrák Szövetségi Vasutak személyzete látta el, a GYSEV személyzete nem kapott szolgálati feladatot. A pályafenntartási feladatot azonban a GYSEV végezte. A vonal állomásai már a megszállás legelején német neveket kaptak: lecserélték az állomási névtáblákat. Az átcsatolt vonalrészen hamarosan még tovább bonyolódott a vonatforgalom ügye. Mivel a BBÖ-nek nem volt elegendő könnyű mozdonya, az átvett magyar helyiérdekű vonalak forgalmának lebonyolítására, újabb megegyezés született, s már a GYSEV adott mozdonyokat a megszállás alá került vonalon közlekedő osztrák vonatok továbbítására. Naponta két pár vonat közlekedett Pamhagen–Neusiedl am See–Parndorf–Wien Ost vonalon közvetlen vonatként. A GYSEV mozdonyok Parndorf-ig és vissza továbbították azokat. A vonalat csak 1923. augusztus 1-jén adták vissza a GYSEV kezelésébe.

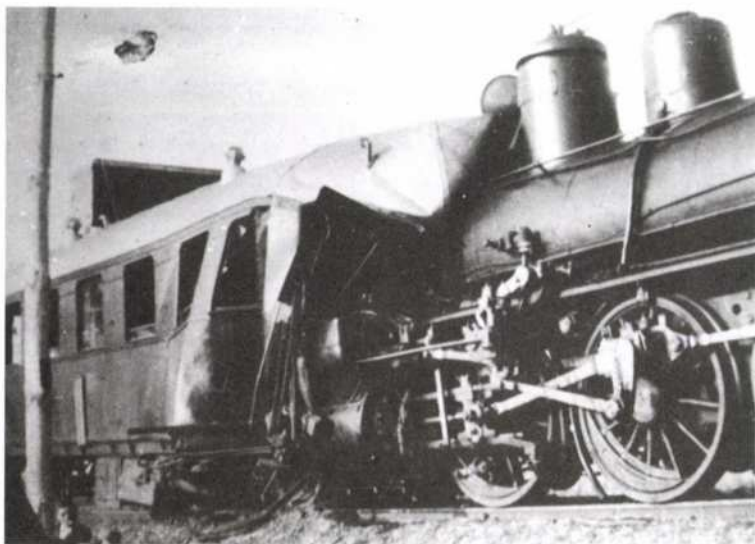

GANZ motorvonatok 1928-ban kezdték meg szolgálatukat a Fertővidéki HÉV ausztriai vonalrészén

A trianoni határral kettévágott vonal azonban már nem kaphatta vissza egységét. 1923-ban a Fertővidéki HÉV ausztriai vonalrészének üzemét az osztrák kormány új engedélykiratban engedélyezte. Ettől kezdve az Országhatár–Neusiedl am See vonalat hivatalosan a már korábban az egész vonalat és a részvénytársaságot jelölő német névvel Neusiedlerseebahn elnevezéssel, rövidítve NSB betűkkel jelölték. Az engedélyokmány 1986-ig garantálta a vonal magánvasúti üzemét - átvíve az új körülmények közé az 1896-ban kiadott magyar engedély rendelkezéseit

Teljesen átformálódott a Fertővidéki HÉV egészének forgalma, amikor megkezdték ott a személyszállítás motorosítását. 1926. május 23-án közlekedtették az első GANZ-motorvontot Sopron–Céldömölk között. Amint elegendő motor- és pótkocsi állt a vasút rendelkezésére, az osztrák vonalrészen is bevezette a motoros üzemet: 1928. október 1-jétől Eszterháza–Neusiedl am See–Parndorf között is motorvonatok közlekedtek.

A motoros üzemet kezdetben kísérő apró balesetek már elhalványultak a vasutasság és a közönség emlékezetében is. A vönöcki baleset azonban még máig is emlékezetes maradt, s az lesz, amíg csak a kortársak élnek. 1942. június 29-én délután a 226. sz. motorvonat az M 12 sz. motorkocsival és két pótkocsival menetrend szerint indult Celldömölkre. Indulás előtt azonban nem tartották meg a vonatnál az előírt fékpróbát, s így nem vették észre, hogy a motorkocsi és a pótkocsik között nem rakták össze a légféktömlőket. Vönöck állomás előtt tapasztalta csak a motorvezető, hogy hiába fékez, nem tudja megállítani vonatját az állomás-épület előtt, ezért kiugrott a vezetőállásból. A vonat csökkenő sebességgel átrohant az állomáson, és az ellenkező oldalon álló vegyesvonat mozdonyába fúródott. Hét halott, több súlyos sebesült és egy összeroncsolódott motorkocsi lett a fékpróba elmulasztásának következménye.

Az 1942. július 29-én történt vönöcki baleset során a Celldömölk felől érkező motorvonat belerohant a még az állomáson kívül állt vegyesvonatba

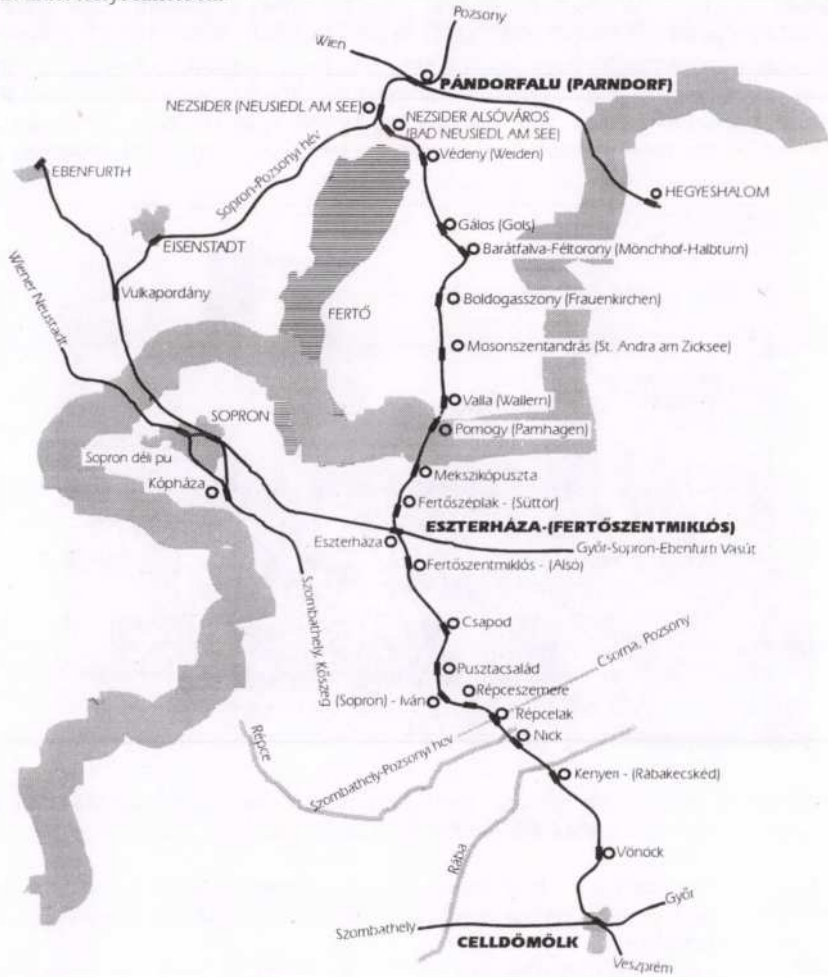
A második világháború alatt a magyar vonalrész szerepe megnövekedett. Celldömölk felől erre szállították Sopron felé a Tapolca környéki bauxitbányák termését, hogy innen szállítsák tovább Németországba.

A vonalra megnyitásakor engedélyezett 10,5 tonna tengelyterhelés már az első világháború előtti években is gondot okozott. Ezért talpfasűrítéssel elérték, hogy a tengelyterhelést az egész vonalon 12,5 tonnára engedélyezték. Végül sebességcsökkentéssel engedélyezték a bauxittal rakott kocsik továbbítását 13,5 tonna tengelyterhelés estén is.

A háború a német vonalrész személyzetét sújtotta a legjobban. A bevonultatott személyzet hiányát női munkaerőkkel igyekeztek pótolni. Különösen érezhető volt a pályamunkások hiánya. Az erősen igénybe vett vonal nagyobb fenntartási munkát kívánt. A pályamunkások pótlására Gols állomáson 1943-ban „Ostarbeiter-Lager”-t telepítettek.

Néhány tapasztalt pályamunkás irányításával ezek végezték a szükséges pályafenntartási munkát. 1943. nyarán bevezették a pályafenntartásnál a napi 10 órás munkaidőt.

1944. április 23-án érte a vasútvonalat az első légitámadás. Ugyan nem is a vasútnak szánták a bombákat, hanem a fertőszéplaki légvédelmi lövészárk egyik ütegének. Két bomba érte a pályatestet. Még aznap megtörtént a bombatöltésrek betemetése és a vágány helyreállítás. Ugyanakkor Celldömölk előtt is bomba esett a pályatest mellé. A kárt a pályafenntartás órák alatt helyreállította.

1944. nyarán a német vonalrészt szórványos bombázás során érte egy bombatalálat. Ez szétrombolta a vágányt, s jókora krátert vágott a töltésbe. A Pamhagen felől közlekedett motorvonat vezetője későn vette észre a rombolást, s a vonat beleszaladt a bombakráterbe. Senki se sebesült meg a balesetnél. Ezután rendelte el a Betriebsleitung, hogy légiriadók után a vonalat a pályafenntartás tartozik a vonatforgalom újraindítása előtt bejárni.

1944. nyarán a GANZ-gyár a GYSEV illetékeseinek hozzájárulásával a nyílt vonalból Csapod mellett kiágazást épített, s a bregenzi legelőre megkezdte az Argentina számára építet,

de egyelőre elszállíthatatlan motorvonatjait s azok alkatrészeit tartalmazó hatalmas ládák kirakását. 1944. szeptember 14-én 8-10 kéttörzsű amerikai vadászgép támadta meg a felsorakoztatott motorkocsikat, s fedélzeti fegyvereikkel azokban jelentős kárt okoztak.

Ennek ellenére folytatták a motorkocsikhoz tartozó alkatrészek szállítását, decemberre fejezték be a munkát; ezután a vonalból kiágazó váltót és vágányt felszedték. A sínanyaggal a csapodi vontatóvágányt erősítették meg, oda a bregenzi repülőtérre települt magyar repülőerők 15-20 kocsiából álló vonatját állították ki.

A pusztacsaládi erdő közötti pályaszakaszon pedig a németek fogtak hozzá - minden előzetes megbeszélés és a vasút hozzájárulása nélkül -, hogy egy a nyílt vonalból kiágazó vágányt vezessenek az erdőbe vágott nyiladékbá. Egy decemberi éjjel a Déli Hadsereg-parancsnokság települt rövid időre a jól rejtett vágányra.

1944/45 telén a TODT-szervezet irányításával Neusiedl am See állomás bejárati váltói elé hatalmas betonzárat építtetett, s az állomástól a Fertő ingoványiba nyúló védőrendszert alakítottak ki.

A nezsideri vonalszakaszon 1945. március 27-én közlekedett az utolsó személyvonat. 1945. április 1-jén haladt végig a nezsideri vonalon az utolsó katonai vonat 52 sorozatú mozdonyal. Ez 25 kocsi löszert vitt. Mögötte megindult a pusztítás: St. Andrä állomáson felrobantották az ott leállított 18 sz. mozdonyt, a 17 sz. mozdonyt pedig a visszavonulók magukkal hurcolták. A pályában a legnagyobb kárt két löszerrobbanás okozta: egy Pamhagen előtt 250, egy St. Andrä és Frauenkirchen között 140 m hosszban pusztította el az al- és felépítményt. Wallern am See állomáson volt a legteljesebb a pusztítás. A robbantókülönítmény katonái az állomás minden váltóját felrobbantották, s velük 250 m hosszban az állomási vágányzatot is. Ugyanakkor a felvételi épületet bombatalálat érte. A Neusiedl am See előtti vashidat, a boltozott hidat és 15 méter hosszban a töltést is felrobbantották.

A pusztítás a magyar vonalszakaszon sem volt sokkal kisebb. 1945. március 28-án a visszavonulók végigrobbantották a vonal nagyobb átereszeit, a nicki Rába-hidat, a Répce árapasztója és a Család-patak, valamint a Fertőszentmiklós melletti Ikva-patak hídját. Eszterháza és Pamhagen állomások között levegőbe röpítették az országhatárt képező Hanság-csatorna hídját, sőt még a majorba vezető vontatóvágány hídját is.

A szovjet vezetés a vasúti utánpótlás megindításához a leggyorsabban helyreállítható útvonalnak a Celldömölk-Eszterháza-Sopron GYSEV-Sopron Déli-Wiener Neustadt vonalat találta. Így ezen a vonalon a harcokat követően gyorsan megkezdték a helyreállítást is. A legnagyobb gondot a Kenyeri-Nick közötti felrobbantott híd jelentette. A robbantáskor az alsópályás, rácsos acéltartós hídszerkezet a folyóba zuhant. Szovjet hidászok már hűsvét hétfőn megkezdték helyébe egy hatalmas cölöphíd építését, folyásirányban a hídronc alatt. A vasúti töltést az új cölöpszerkezethez igazították. A szükséges gerendák egy részét más faanyag hiányában a környék kifűrészelt távbeszélő-oszlopaiból szedték össze teherautókon, meg ökrösszekérrel.

Már a front átvonulását követő napon megjelentek az állomásokon az azokra vezényelt szovjet vasutasok. Helyreállították a maguk tábori telefonjaihoz a vonalat. 1945. április 9-én indult el Celldömölkéről az első szovjet utánpótlást szállító vonat. Az állomásokat benépesítő szovjet vasutasok irányították az útját, s szovjet mozdonyvezető vezette a hatalmas, német eredetű mozdonyt. Mellettük a magyar vasutas csak sokára kapcsolódhatott be a szolgálatba. A hadiforgalomban az oroszok nem voltak tekintettel az engedélyezett terhelésre, hiszen ez a forgalom az előnyomuló hadseregek ellátását szolgálta. Nehéz magyar és német eredetű mozdonyok közlekedtek. Az első személyszállító vonat Sopronból Celldömölkre 1945. május 1-jén közlekedett, majd másnap visszatért Sopronba. Egy kalauz- és tíz fedett teherkocsiból

állt. A teherkocsikat fapadokkal szerelték fel. Fokozatosan sikerült a teherkocsik helyébe személykocsikat közlekedtetni ebben a szerelvényben.

Hadiforgalomban különösen fontos feladat volt Kenyeri tábori repülőterének ellátása: a korábbi magyar-német repülőterre szovjet repülőgépek települtek, majd a környékre vasuti szállítással páncélosok is érkeztek. 1945. június 17-étől már magyar vasutasok vették át az állomásokon a forgalmi szolgálatot.

A Neusiedl am See állomás körüli kétnapos harc során megsérült, illetve használhatatlanná tett műtárgyak helyreállítása sokáig elhúzódott. A front után a vonal pályafenntartási és forgalmi személyzete még hónapokig a helyreállítási feladatokon dolgozott a mönchhofi pályamester vezetésével. A helyreállított vonalon Neusiedl am See és Pamhagen állomások között az Osztrák Államvasutak (ÖStB) indította meg a vonatforgalmat.

A Hanság-csatorna felrobbantott hídja ekkor még a mederben feküdt. Helyreállítását a magyar vonali pályafenntartás 1946. szeptember 19-én fejezte be. A határátmenet megnyitására azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság még sokáig nem adott engedélyt. Ezért az osztrák vasút továbbra is közlekedtetett vonatjait az NSB vonalon. Cserébe a teljesítményért a GYSEV a Sopron–Kőszeg közötti vonalon továbbította az ott közlekedő osztrák vonatokat.

Az 1946/47-es télen a folyamatos szénhiány miatt még gyakran szünetelt mindkét vonalrészén a forgalom. Tavasszal azonban sikerült már csaknem „békebeli” forgalmat teremteni mind a magyar, mind az ausztriai vonalrészén. 1947 tavaszán engedélyezték a szovjet hatóságok a határátmenetet Mekszikópuszta és Pamhagen között. 1947. június 24-től - amint a GYSEV motorkocsijainak helyreállításában eljutott odáig - hetente háromszor motorvonatot közlekedtetett Fertőszentmiklós–Pamhagen–Neusiedl am See–Wien Ost között. Ellenszolgáltatásként hétfőtől péntekig Neusiedl am See–Pamhagen között az Osztrák Államvasút (ÖStB) közlekedtetett egy személyvonatpárt, valamint kedden, csütörtökön és szombaton egy pár tehervonatot. A Fertőszentmiklóstól Wien Ost-ig közlekedtetett motorvonatot az osztrák utazóközönség „Pusztá-Express” néven emlegette.

Az 1948. május 9-én bevezetett új menetrendben a heti három tehervonatot továbbítását már átvette a GYSEV, csak a napi egy személyvonatpár közlekedtetése maradt az ÖBB feladata. 1949. július 18-tól kezdve a Neusiedlerseebahn személyvonati forgalmát kizárólag motorvonatokkal bonyolítja le a vasút.

1947 tavaszán a magyar vonalrészén komoly gondokat okozott a nicki Rába-provizórium állapota, de szerencsére kiállta a hatalmas áradás nyomását. 1947-ben, 1948-ban a békeidők forgalmára emlékeztetett a vicinális vonal magyar részének forgalma. Kővonatok, fürdővonatok tarkították azt a menetrendszerű napi vonatokat mellett. 1949-ben kezdődött meg a Rába-híd újjáépítése: 1949. december 21-én Sztálin születésnapján tartották meg a próbaterhelést. Délután a Celldömölk felé tartó motorvonat már az újjáépített hidon zakatolt keresztül.

1951-ben a MÁV-GYSEV vontatási és pályafenntartási szerződés keretében a magyar vonalakon a vontatási és pályafenntartási szolgálatot, megállapított bér ellenében, a MÁV vette át.

Az ausztriai vonalak vontatási feladatainak ellátására azonban a GYSEV/ROeEE saját személyzetet tartott. Hasonlóképp a soproni GYSEV Igazgatóságban létrehozták a ROeEE Streckenleitung névvel jelölt szolgálatot az ausztriai vonalak pályafenntartási feladatainak irányítására.

A vontatási szerződés keretei között a MÁV szükség esetén járműveket is adott át a GYSEV vontatási feladataira. Így került járműcsere keretében a GYSEV-re az Aa 23 „TAS” gyorssínautóbusz, amit végül is a Neusiedlerseebahn vonalán állítottak szolgálatba.

A magyar vonalrész gondozását a kenyeri, a csapodi, az országhatárig pedig fertőszentmiklósi pályamesterek végezték. A magyar vonali állomásokat még a negyvenes évek végén karos védőjelzőkkel szerelték fel. Azok állítóbakjait a forgalmi irodák elé ragasztott szélfogókban helyezték el.

Amint a politikai feszültség a nyugati és a keleti tömb között egyre feszültebbé vált, a magyar vám- és határőrizeti szerveket Pamhagenből Mekszikópusztára vonták vissza. 1955. május 22-én a magyar hatóságok a személyforgalmat Pamhagen és Mekszikópuszta között megszüntették. Ettől kezdve itt csak szolgálatban lévő magyar vasutasok vehették igénybe ezt a határátkelőhelyet - kizárólag szolgálati kiküldetési rendeleteikkel. Az útlevél-forgalmat megszüntették.

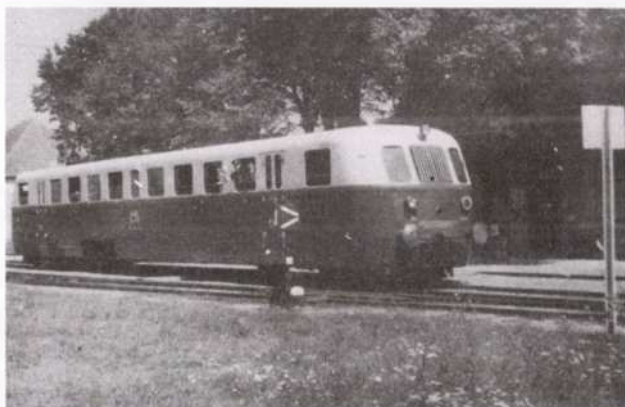
A Fertőszentmiklósról az ausztriai vonalra induló tehervonat személyzete. Őket a vasutasnyelv „vadlibások”-nak becézte, mert „vadlúdországba” jártak szolgálatba (negyvenes évek vége)

1956. november 4-én a szovjet katonai hatóságok Mekszikópuszta és Pamhagen között is határozatot rendeltek el, tehát a vonatforgalmat megszüntették. Hosszú napok múltán oldódott csak a feszültség s állt vissza a rendes forgalom a vonalon.

A legsúlyosabb természeti csapás 1965. tavaszán érte a vonalat. Három heti, csaknem folyamatos eső és az osztrák Alpok hóleve egyszerre támadt a vonalra. 1965. április 23-án a Répce elárasztotta Répcelakot, és a víz 150-200 m hosszúságban elmosta a vasútvonalat Répceszemere–Répcelak között. Április 24-én Kenyeri–Nick között kb. 1 km hosszban mosta el az ár a pályát, elvitte a távbeszélővonal oszlopait is. Hat nappal később, április 30-án már ismét megindulhatott a vonalon a forgalom.

A Fertővidéki HÉV 23.6 kg-os felépítményével egyre több gondot jelentett a teherforgalomban. Ahogy a 15 tonnás raksúlyú kocsik sorra leselejtezésre kerültek valamennyi vasútnál, a helyükbe üzembe állított nagy hordképességű kocsik a könnyű felépítményű, 12.5

tonna tengelyterhelésű vonalon nem voltak kihasználhatók. Azonban mindig akadtak túlsúlyos kocsik mind a magyar, mind az osztrák vonalon. Ezeket ugyan külön engedéllyel, leszállított vonatbességgel esetleg csak eljuttatták a rendeltetési állomásra. Gyakran a túlsúlyú Neusiedl am See rakodóhelyen át kellett rakatni egy másik kocsiba. Az ilyen átrakásokhoz Neusiedl am See rakodóhelyen állandóan 10-12 nyitott teherkocsit tároltak.

Az „Árpád” típusú gyorssínautóbusz, a „Tas” Wallern am See állomáson, 1972.

A tengelyterhelés vonatkozásában komoly gondot okozott a vonal magyar részén a nicki Rába-híd. Ezt a hidat újjáépítésekor jórészt a régi hídanyagból eredeti teherbírására építették meg ismét. Elsősorban a híd teherbírásának korlátaira hivatkozva a MÁV szakvezetői olyan irányítási szabályzatot dolgoztak ki, amely tömegáruk továbbítására a Celldömölk–Fertőszentmiklós vonal helyett kerülő útirányt jelöltek ki. Így ez a vonal teljesen elveszítette a Balatonfelvidék kőbányáiból szállított kőanyag forgalmát. Így hamarosan felhangozhatott a vád: a vonal gazdaságtalan. Igaz, amióta az új irányítási szabályzattal azzá tették.

1974. február 1-jétől egyszerűsített forgalmi szolgáltatást vezettek be a magyar vonalrészén. Csapod, Iván, Kenyeri és Vönöck állomásokat megállóhelyekké minősítették. Igyekeztek lehetetlenné tenni az iváni téglagyár, az erdészet szállításait. Megtörtént, hogy nem küldhették a kocsintézés üres kocsit téglarakodásra Ivánba. Kényszerítették a feleket, hogy közúti szállításra térjenek át. Mindennek egyenes folytatása volt, hogy az 1968-as közlekedési koncepció alapelveinek érvényesítésével a Fertőszentmiklós–Celldömölk vonalat gazdaságtalannak és felszámolandónak minősítették. Ugyanakkor a vonal ausztriai szakaszán a Neusiedlerseebahn vonalán élénkülő áru- és személyforgalom bizonyította: helyi érdekű vasútnak is lehet feladata egy helyesen irányított ország gazdaságában.

A magyar vonalrész utolsó üzemnapját, 1979. május 26-át a politika, s a GYSEV vezetése népünnepéllé változtatta. Ezen a napon a GYSEV vezérigazgatója a 701-es motorkocsival - abban népes kísérettel - utazta be a vonalat. Az utolsó üzemnapon a vonalra még társasutazást is szerveztek.

Egy évig még helyén maradt a vágány, helyükön a jelzők. Aztán felbontották a síneket, a kavicsagyat elegyengették. Ma már csak az állomásépületek, egy-egy lakóórház, a Rába-híd rozsdás vasteste, meg Celldömölk előtt néhány száz méteres vágánydarab maradt meg a valamikori „vicinális” magyar vonalrészéből.

Az osztrák vonalrész a magyar politikai és gazdasági vezetőség rövidlátása nem veszélyeztethette. Az osztrák kormánysszervek egy szigorú felülvizsgálata után a vonal pályafenntartási szolgálata Neusiedl am See-ből kiindulva megkezdte a legrosszabb, már-már üzemveszélyes pályarészének átépítését. A síncserével 1970-ben eljutottak Mönchhof-Halbturm állomásig. Ekkor a vasúttársaság vezetői a folytatást leállították, s a magyarországi vasútépítésekhez hasonlóan a Neusiedlerseebahn megszüntetését tervezték. Időközben a GYSEV ausztriai üzletágának élére új vezetők kerültek. Ezek elérték, hogy mégis folytatódjon a felépítménycsere, meggyőzték a vasúttársaság vezetőit is arról, hogy érdemes a vonal korszerűsítésére áldozatot hozni. Ekkor már dolgoztak a Sopron–Ebenfurth közötti fővonal átépítésén. Elérték, hogy az ott visszanyert jó állapotú, 25 m hosszú nehéz síneket használják fel a Seebahn átépítésének folytatására. A fővonal átépítését a celldömölki MÁV Építési Főnökség végezte, majd rábízták a Seebahn átépítését is. Ehhez Fraukirchen állomáson bontó- és lekötőtelepet alakítottak ki a rakodótéren és egy csonkavágányon.

A Fertővidéki HÉV állomásépületei a MÁV szabványai alapján készültek. Vönöck állomás

Sürgette az átépítést a jelentős bevételt biztosító nosztalgia vonatok közlekedése során támadt gond is. Ugyanis ezek menetrendje a gőzmozdonyokkal vontatott vonatokra engedélyezett 30 km/ó sebesség mellett nagyon hosszú volt. 1980-1985 között előbb 35 kg/folyóméter súlyú vágányanyagot fektettek a pályába, majd 48 rendszerű felépítményt kapott a vonal egésze. Az átépítéshez a magyar fővonalból, illetve a Hegyeshalom–Győr vonalról szállítottak lecserélt, de jó állapotú vágányanyagot, kapcsolószerkezeteket, aljakat. Minthogy a vonal Fertőszentmiklós–Országhatár közötti részét már korábban átépítették, ma a vonal teljes hosszára engedélyezett legnagyobb menetsebesség 80 km/ó, az engedélyezett tengelyterhelés pedig 22.5 tonna. Távolabbi cél a pálya olyan átépítése, hogy azon a 100 km/ó sebességet engedélyezhessék. Ma tehát az egykori mellékvonali jellegű pályán fővonali mozdonyok és motorkocsik közlekednek. Mínderre, valamint további korszerűsítésekre elkerülhetetlenül szükség volt. 1979. január 1-jén átadták a forgalomnak a bécsi gyorsvasút villamosított, az új forgalom követelményeinek megfelelően átépített vonalát Neusiedl am See állomásig. Azon bevezették az ütemes vonatforgalmat, s a gyorsvasút vonatjaihoz csatlakoztatták a Neusiedlerseebahn vonatjait is. Az utazóközönség a javuló közlekedési feltételek

következtében visszatért a vasútra. Ez a kedvező változás néhány év alatt felgyorsult. A GYSEV/ROeEE ennek az utaslétszámnövekedésnek új motorvonatok beszerzésével igyekezett megfelelni. A Neusiedlerseebahn személyforgalma ugrásszerű megnövekedésének számos egyéb gazdasági és egyéb oka mellett a személyforgalom gyökeres átszervezése volt. Közismert, hogy Bécs vonzáskörzete az elmúlt évtizedekben egyre szélesedett, s így a Neusiedlerseebahn által érintett területről egyre többen járnak Bécsbe dolgozni. Míg ezek jórésze korábban saját személykocsijával utazott naponta munkahelyére, ma már csak a legközelebbi vasútállomásig használja gépkocsiját. A napi hivatásforgalom, de valamennyi utas utazásának célszerű és gazdaságos, gyors és kényelmes lebonyolítására létrehozták a Verkehrsverband Ost Region (Közlekedési Szövetség Keleti Körzet) szervezetet. Ennek részes tagjai: az ÖBB, a Wiener Localbahn, a Wr. Stadtwerke, a Dr. Richards autóbuszüzem, s 1988. szeptember 1-jétől a GYSEV ausztriai üzletága a ROeEE, végül a NSB. A Szövetség Bécs körül 200 km-es körben célszerű menetrenddel, kedvező díjszabással vonzóvá tette a vasút igénybevételét. Bevezették a sűrű: óránként, esetleg kétóránként közlekedő vonatok rendszerét. Mindez azzal járt, hogy 1996-ra megtízszereződött az NSB vonal személyforgalma.

Ezt a forgalmonövekedést komoly műszaki fejlesztés előzte meg, illetve kísérte. A vonal életképességét csak a korábbi forgalomszabályozás gyökeres átalakításával biztosíthatták. Ezért 1984-ben a vonalon ésszerű egyszerűsített forgalomszabályozási rendszert vezettek be. Így több állomáson megszüntethették a forgalmi szolgálatot. Azokon csupán a kereskedelmi szolgálat ellátására maradt hivatalos órákban egy-egy vasúti alkalmazott. Ennek azonban a vonatforgalom szabályozásában szerepe nincs. A rendszer jól bevált, vele jelentős személyzetmegtakarítást értek el. A forgalom irányításának központja Pamhagen állomás lett. Elkerülhetetlen volt, hogy kiépítsék a vonali és állomási útátjárókon a biztosítóberendezést. Erre több halálos végű gázolás is kényszerítette a vasút vezetőit. Ezért 1989-ben 12 útátjárót biztosítottak fényjelzőkkel. Ezeket a közlekedő vonatok maguk hozzák működésbe, állomásokról induló vonatoknál a vonatvezető, az állomás erre szolgáló berendezésén, vagy a mozdonyvezető erre szolgáló rádiójelekkel működteti azokat. A Pamhagen-Neusiedl am See közötti vonalon közlekedő valamennyi mozdonyon, vagy motorkocsin 400 m hatósugarú rádió szolgál ilyen impulzusok adására. A vonal közlekedési rendszerének így nélkülözhetetlen eszköze lett a rádió. Ennek központja is Pamhagen állomás van. Jeleinek, adásának továbbítását a vonal mellett elosztva felállított három adótorony segíti. Ezzel a rádióberendezéssel Pamhagen állomás forgalmi szolgálattelévője minden, a vonalon közlekedő vonat személyzetével kapcsolatba léphet.

Az elsőként beépített rendszert 1993-ban olyan rendszerrel cserélték fel, amely a Nemzetközi Vasútegylet előírásainak megfelel. A vonal távközlését továbbfejlesztve valamennyi vonali állomást bekapcsolták az Osztrák Szövetségi Vasutak távhívó hálózatába (BASA). 1997. júniusában felszerelték azt az utastájékoztató távvezérelt rendszert, melynek segítségével Pamhagen állomás forgalmi szolgálattelévője valamennyi vonali állomáson az utazóközönséget hangszóróberendezéssel keresztül tájékoztathatja az esetleges vonatkésésekről, vagy egyéb szükséges tájékoztatást adhat.

A vonal átépítéséhez, s a szükséges egyéb korszerűsítések költségeihez jelentős kormányzati támogatást kapott a vasút. Így a pálya korszerűsítése mellett valamennyi állomásépületet is a mai kívánalmaknak megfelelővé tették.

Az állomásokat alkalmassá tették arra is, hogy a mezőgazdasági termékek szállítását is a közútról a vasútra terelhessék át. A vonalról nagy mennyiségű szalmát szállítanak rendszeresen a hegyvidéki gazdák részére, de jelentős a külföldre irányuló gabonaforgalom is az állomásokon épített hatalmas silókból. Frauenkirchenben pedig hatalmas répatároló rakterüle-

tet alakították ki iparvágánycsatlakozással: a répát irányvonalakkal Tulln cukorgyárába szállítják és ott dolgozzák fel.

A távolabbi fejlesztés tervei is elkészültek. Ma az ingázónak Neusiedl am See állomáson át kell szállnia, azonban már tervezik a gyorsvasúti rendszer kiépítését Pamhagenig, esetleg Fertőszentmiklósig villamosítva a vonalat.

Mindez a korszerűsítés a soproni polgárt is érinti. Már most is három vonatpár közlekedik Sopronból Fertőszentmiklóson át Neusiedl am See-ig és vissza. Ezt a forgalmat a GYSEV/ROeEE a Semmering-Graz-Pauker Werke által épített korszerű motorvonatokkal bonyolítja le.

A Fertővidéki Helyi Érdekű Vasút utódjának, az NSB vonalnak 1896-ban 90 évre biztosított üzemengedélye 1986-ban lejárt volna. A Neusiedlerseebahn A.G. vezetői azonban az osztrák kormányzervekkel folytatott tárgyalásokon elérték, hogy tekintettel a nagy ráfordítással végrehajtott teljes átépítésre, az engedélyét a fővonal koncessziójának érvényességéig, tehát 2007-ig meghosszabbítsák. 1986. november 21-én Pamhagen község nagyvendéglőjében ünnepélyesen írta alá az osztrák közlekedési miniszter a vonal új engedélyokmányát.

Sajnos, a Fertővidéki Helyi Érdekű Vasút megnyitáskor 105.4 km hosszú vonalából a centenáriumot már csak a 49.2 km hosszú Neusiedlerseebahn érthette meg, az azonban erre teljesen megfiatalodott.

Rövidítések

GYSEV	Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút
ROeEE	Raab–Oedenburg–Ebenfurter Eisenbahn (korábbi írásmóddal)
RÖEE	Raab–Oedenburg–Ebenfurter Eisenbahn (a ma használt írásmóddal)
HÉV	Helyiérdekű Vasút
NSB	Neusiedlerseebahn
BBÖ	Bundesbahnen Österreichs
ÖStB	Österreichische Staatsbahnen (1945-1947)
ÖBB	Österreichische Bundesbahnen (1947-től)

Irodalom

- Hahnenkamp, Hans: Die Eisenbahnen im Burgenland zur Zeit der Habsburgermonarchie, 1993.
Kubinszky Mihály: A 60 éves pozsonyi és fertővidéki HÉV keletkezése, Soproni Szemle XII. évf. (1958) 162.o.
Kubinszky, Mihály: Bestehende Normbauten der hundertjährigen Lokalbahnen im Burgenland In: 150 Jahre Eisenbahn im Burgenland. Katalog der Burgenländischen Landes-Sonderausstellung 1997. 76.o.

Dóczy Lajos élete és művei a magyar asszimiláció erejét bizonyítják. A Habsburg-birodalom jiddis anyanyelvű zsidósága általában a németiséghez asszimilálódott, függetlenül attól, hogy melyik koronatarományban élt. Ez a folyamat Magyarországon is megindult a XVIII. században. II. József idején német neveket kellett választaniuk. A reformkor és a forradalom azonban a magyarsággal vonta érdek- és sorsközösségbe a zsidókat. Sopron viszont a múlt században német többségű volt. Hogyan vált Dóczy mégis magyar íróvá?

Dóczy Lajos, eredeti nevén Ludwig Dux, 1845-ben született Sopronban.¹ 1848-ban, a forradalom évében a család a márciusi zsidópogrom miatt visszajelöltözött Németkeresztúrra (Deutschkreutz). Otthon németül beszéltek, és német volt a tanítási nyelv a kanizsai zsidó elemi iskolában is, ahová tíz éves korától járt. 1857-ben apja először a soproni bencés gimnáziumba akarta iratni, végül azonban az evangélikus líceumba került, amiről így ír:

Az igazgató, kemény arcú bencés, ámulva hallgatta atyám kívánságát. „Ilyenkor? - kérdé - mikor már három hete kezdődött a tanfolyam? [...] Maguk zsidók mind olyan rendetlenek.” [...] Atyám erre kissé remegve mutatta kanizsai bizonyítványomat. [...] De a reverendás direktor nem igen hederített a kanizsai tanítók véleményére: „Zsidó iskola - mondá - persze a zsidók mind kitűnőt adnak egymásnak.” [...] Megrántottam atyám kabátját, s azt súgtam a fülébe: „Menjünk! Itt nem akarok tanulni.”

El is mentünk - s másnap be voltam igtatva az evangélikus lyceum tanítói közlé. [...] A bencések gymnasiumában a Bach uralma alatt német volt az előadás nyelve. Ha oda belépek s az érettségi vizsgálat után, a mint valósággal megtörtént, Bécsbe kerülök jogásznak, akkor valószínű, hogy sohasem tanulok meg magyarul. A protestáns gymnasium autonom volt; oktatási nyelve Bach alatt is magyar maradt. Ott készséggel felvettek, talán épen azért, mert zsidó voltam s mert nem tudtam egy szót sem magyarul: egy lelket lehetett megmenteni, nem ugyan a kereszténységnek, hanem a magyarságnak. S az akkor nagy dolog volt.²

Bécsben nem csak jogot tanult, újságíróként is dolgozott. A *Neue Freie Presse* Pestre küldte parlamenti tudósítónak. Itt a *Kávéforrás* nevű irodalmi asztaltársasághoz csatlakozott, és szindarabokat kezdett írni. 1867-ben miniszterelnökségi fogalmazó lett, majd 1872-ben követte Andrásst Bécsbe, a külügyminisztériumba is. Kétszer is nősült, a második házasság kedvéért kikeresztelkedett. A minisztériumban udvari tanácsossá, majd a sajtóosztály vezető-

¹ Dóczy életrajzához lásd: Fürst Ilona: Dóczy Lajos mint német író. Német Philologiai Dolgozatok I. Budapest: Pfeifer 1932.

² Dóczy Lajos: Hogy tanultam magyarul. In: Magyar szellemi élet. Ignáncsi József szerk. Budapest: Hornyánszky 1892, 8-9. p.

jévé nevezték ki, végül 1900-ban bárói címet kapott a királytól. Nyugdíjazása után visszatért Budapestre, ahol 1919-ben halt meg.

Dóczy magyarul és németül is írt színdarabokat. Első sikere 1865-ben a *Csók*, mellyel elnyerte a Teleki-pályadíjat és melyet a Nemzeti Színház is játszott.³ Természetesen lefordította németre, és a Burgtheater is műsorára tűzte. A későbbiekben egyre gyorsabban követték egymást drámái magyar és német változatban, így kérdéses, melyik nyelven írta először őket. Az *Utolsó szerelem* és a *Széchy Mária* témáját a magyar történelemből merítette, a *Vegyes párok* és a *Vera grófnő*⁴ aktuális társadalmi problémákkal, a keresztény-zsidó együttéléssel és a válás kérdésével foglalkozik. Ezenkívül librettókat is írt: Johann Straussnak Arany verséből a *Ritter Pasman*-t (Pázmány lovag), Goldmark Károlynak egy francia darabból a *Merlin*-t.⁵ Több mint harminc évvel az első után, 1897-ben újra elnyeri a Teleki-díjat *Ellinór*⁶ című romantikus vígjátékával.

Műfordításai azonban sokkal érdekesebbek számunkra. Németről magyarra és magyarról németre egyaránt fordított. Goethe *Faust*-ját 1873-ban adta ki először, de életében még többször átdolgozta.⁷ Ezen kívül átköltötte Goethe leghíresebb verseit, köztük a *Vadrózsát*, a *Májusi dalt*, a *Vándor esti dalát* vagy a *Cserfa-királyt* (Erlkönig).⁸ Lefordította Schiller drámatrilógiáját, a *Wallenstein*-t is.⁹ A kéziratot egy közös abbáziai nyaralás után elküldte emlékül Görgey Artúrnak.¹⁰ Schillertől is fordított verseket, például a *Polykrates gyűrűjét*, a *kesztyűt*, az *örömhözt* és a *Hellas isteneit*.¹¹

Előszeretettel ültette németre Petőfi és Arany költeményeit. Első próbálkozásai az 1870-es években jelentek meg a bécsi *Die Dioscuren* című folyóiratban.¹² Húsz évvel később átdolgozva közli őket és sok új fordítást a *Neues Pester Journal*-ban.¹³ Mint Dóczy előszavából kiderül a német és az osztrák közönség nem fogadta olyan elragadtatással a magyar irodalom remekeit, ahogy azt a fordító szerette és elvárta volna. Ezúttal olyan közönségnek kínálta átköltéseit, amely valószínűleg a magyar eredetit is ismerte. Arany verseinek utánozhatatlanságáról a következőket írja:

*Daß er der größte Balladendichter war - größer als die Völker selber, denn er übertrifft hierin die Schotten und die Székler, die ja den großen Goethe übertreffen - können wir nur behaupten; die Deutschen nehmen es mit einem unterdrückten Lächeln hin. Welche Genugthuung wäre es, die Zweifler durch eine tüchtige Uebersetzung zu beschämen! Leider wird der Wunsch nach einer vollgiltigen Uebertragung lange, wenn nicht für immer, ein unerfüllter Traum bleiben - denn der Zauber und die Gedrungenheit der Arany'schen Sprache schließen eine adäquate Wiedergabe aus [...]*¹⁴

³ Dóczy műveit magyarul lásd: Dóczy Lajos Munkái. Budapest: Wodianer 1900-1906, 10 kötet. A *Csók* az I. kötet. Valóban népszerű lehetett, hiszen 1873 és 1903 között hétszer adták ki.

⁴ Utóbbi kettő nem található meg a fent említett gyűjteményben: Dóczy Lajos: *Vegyes párok*. Budapest: Ráth 1889, D.L.: *Vera grófnő*. Budapest: Szépirodalmi 1891

⁵ Strauss, Johann: *Ritter Pasman*. Berlin: Simrock (1892), Goldmark Károly: *Merlin*. Budapest: Pfeil

⁶ Dóczy Lajos: *Ellinór*. Budapest: Singer-Wolfner 1897

⁷ Goethe: *Faust*. Pest: Ráth 1873. A harmadik kiadás előszava szerint a szöveg harmadát átirta. Dóczy Lajos Munkái II. kötet, X. p.

⁸ Dóczy Lajos Munkái X. kötet

⁹ Dóczy Lajos Munkái VIII-IX. kötet

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Hung. 1666

¹¹ Dóczy Lajos Munkái VI. kötet

¹² *Die Dioscuren* I. évf. (1872) 98-101. p., 251-256. p., II. évf. (1873) 190-193. p., III. évf. (1874) 209-216. p.

¹³ *Neues Pester Journal* XXII (1893) 32., 52., 75., 91., 115., 131., 177., 219., 263. és 298. általában az 1. vagy 2. p.

¹⁴ Uo. XXII (1893) 131, 1. p.

Végül 1903-ban Arany Lászlóné tiszteletére kötetbe gyűjti Arany -fordításait.¹⁵ Nézzük meg néhány példán, milyen mesterien ülteti át németre a legszebb alliterációkat és szójátékokat, anélkül hogy a rím vagy a ritmika sérülne. Az *Ágnes asszony*-ban eredetileg csak a 2. és a 4. sor rímel. Dóczy fordításában azonban - fordítói kényszerből - a 3. is, bár ez csak fokozza a drámai erőt adó ismétléseket:

<i>Ágnes asszony a patakban</i>	<i>In dem Bache steht Frau Agnes</i>
<i>Fehér lepedőjét mossa;</i>	<i>Wäscht des Bettuchs weisse Linnen,</i>
<i>Fehér leplét, véres leplét</i>	<i>Weisses Linnes, blutig Linnen</i>
<i>A futó hab elkapdossa.</i>	<i>Blutig fließt der Bach von hinnen.</i>
<i>Oh! Irgalom atyja, ne hagyj el.</i>	<i>O himmlischer Vater, erbarm Dich!</i> ¹⁶

A walesi bárdok híres versszakában az első sor fordítása ugyan egy másik strófára emlékeztet („Vadat és halat, s mi jó falat”), de a belső rím tökéletes:

<i>S mind, amiket e szép sziget</i>	<i>Was an Thieren nur auf Wald und Flur</i>
<i>Ételt-italt terem;</i>	<i>Die reiche Insel nährt,</i>
<i>S mind, ami bor pezsegve forr</i>	<i>Was man Feuersaft mit Vulkanskraft</i>
<i>Túl messzi tengeren.</i>	<i>Jenseits der Meere gährt.</i> ¹⁷

Mint maga Dóczy írta, Arany esetében komoly nehézséget okoz a német fordító számára a magyar versek tömörsége. A *Tetemre hívás*-ban nem csak a szótagszámot kell megtartani, de a versszakon belüli párbeszéd rövid, szaggatott mondatait is.

Állata őrzeni négy alabárdost:
„Lélek az ajtón se be, se ki!...”
„Hátha az anyja, a szép huga már most
Jönne siratni?” - „Vissza! neki;
Jaj, ki parancsom, élve szegi!”

Hellebardiere stellte er viere:
„Niemand laßt ausgehn, Niemand ein!” -
-“Wie, wenn die Mutter, die Schwester zur Thüre
Käme zu pochen?” - „Antwortet: Nein!
*Wer nicht gehorcht, soll des Todes sein.”*¹⁸

Láthatóan nem csak ez, de az első alliterációjának átültetése is sikerült. Talán a legnehezebb szójátékokat és egyben belső rímeket a *Szondi két apródj*-ban találhatjuk. A „hulla” szót dupla jelentésével lefordítani szinte lehetetlennek tűnik:

„Hogy ő volt a legnagyobb balladaköltő - nagyobb mint maga a nép, mert felülmúlja a skótokat és a székelyeket, akik a nagy Goethét múlják felül - csak mi állíthatjuk; a németek magukban mosolyognak rajta. Mily nagy elégtétel lenne, ha egy megfelelő fordítás megszegyenítené a kétkedőket! Sajnos ez soká, ha nem örökké beteljesületlen álmom marad - mert Arany nyelvének varázsa és tömörsége lehetetlenné teszi a pontos fordítást [...]”

¹⁵ Arany, Johann: Gedichte. Budapest: Hungária (1903)

¹⁶ *Frau Agnes*, uo. 3. p.

¹⁷ *Die Barden von Wales*, uo. 14. p.

¹⁸ *Bahrgedicht*, uo. 29. p.

Mint *hulla* a *hulla*! veszett a pogány,
Kő módra befolyván a hegy meredékét:
Ő *álta halála* vérmosta fokán,
Diadallal várta be végét.

Wie *fielen* die *Vielen* vor Einem zurück
Und füllten wie *Blöcke* des *Hohlweges* Wände!
Wie *drohte* dem *Tode* entgegen sein *Blick*,
Und rief triumphierend das *Ende!*¹⁹

Bár a fordítások mindig tökéletesek verstanilag, akad olyan vers, ahol kénytelen megváltoztatni néhány sort. Érthetetlen pl. első olvasásra a *Mátyás anyja* eredetije és átköltése közötti különbség:

<i>Ki kopog?</i>	<i>Hei was pickt?</i>
<i>Mi kopog?</i>	<i>Hei was pocht?</i>
<i>Egy fekete holló!</i>	<i>Schau! Ein schwarzer Rabe!</i>
<i>Nála még,</i>	<i>Gleiches Bild</i>
<i>A levél</i>	<i>Trägt das Schild</i>
<i>Vagy ahhoz hasonló</i>	<i>Ueber Hunyad's Grabe!</i>

Kicsit előbbre megtalálhatjuk a fordításhoz legalább tartalmában hasonló helyet:

<i>S ahol jön,</i>	<i>In der Luft</i>
<i>Ahol jön</i>	<i>-Wie sie's ruft</i>
<i>Egy fekete holló,</i>	<i>Kreist ein schwarzer Rabe</i>
<i>Hunyadi</i>	<i>Solches Bild</i>
<i>Paizsán</i>	<i>Trägt das Schild</i>
<i>Úl ahhoz hasonló.</i>	<i>Ueber Hunyad's Grabe!</i> ²⁰

Érthetetlennek tűnik egy ilyen súlyos pontatlanság a virtuóz fordítónál. Szinte kizárt, hogy a két egyszerű sor fordítása gondot jelenthetne számára. Ugyanakkor érdekes módon az ismétlődő sorok a versszak visszatérő keretjellegét erősítik meg.

Dóczy 1891-ben lefordította *Az ember tragédiáját*, melyet *Faust*-fordítása előszavában annak természetes gyermekének nevez.²¹ Úgy látja azonban, hogy Madách nyelvileg gyenge és javításra szorul:

*Er hat kaum eine Ahnung vom Handwerk, das in jeder Kunst steckt. Das zeigt nicht nur sein unbeholfener Vers, sondern auch seine Art, Begriffe in gewöhnliche, knappste Worte zu kleiden [...] Deshalb glaube ich, daß ein Übersetzer mit Fug (und Mass) daran auch glätten darf.*²²

¹⁹ Szondi's *Pagen*, uo. 33. p.

²⁰ Matthias Mutter, uo. 59. p.

²¹ Dóczy Lajos Munkái, II. kötet XX.p., Madách, Emerich: Die Tragödie des Menschen. Stuttgart: Cotta 1891.

²² Dóczy, Ludwig: Die Welt ein Traum. In: *Neue Frei Presse* 1850. nov. 1., 5. p. Idézi: Fürst 75. p. „Alig van fogalma a mesterségről, ami pedig minden művészet része. Ezt bizonyítja ügyetlen verselése és az a szokása is, hogy a fogalmakat a legegyszerűbb szavakkal írja le [...] Ezért úgy gondolom, hogy a fordító joggal javíthat rajta, ha mértéket tart.”

Erre kitűnő példa a következő szakasz:

*Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzzsal áll Isten kegyelme.
Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is.*

*Hochgedanke! Ohne Schranke
Wählen rechte, linke Pfade,
Und doch wissen, dass beflissen
Uns bewacht des Himmels Gnade.
Handle mutig, wenn auch blutig
Dich der Menge Undankt höhnet.*²³

Dóczy Lajos anyanyelve a német volt, de országos hírnevet magyar íróként szerzett. Moritz Kolbenheyer és Király József Pál tevékenységének köszönhetően a líceum tanítási nyelve a magyar maradt. Bár később Bécsbe került magyar báró lett Dóczy, nem pedig német nyelvű újságíró, mint honfitársai közül Moritz Saphir. Helyi keretek között a magyar nemzethez való tartozás még a század vége felé sem zárta ki a másnyelvűséget. Ez az életpálya azonban világosan mutatja, hogy ezen túlnöve a magyar nemzethez való tartozás már mindenképpen magyar nyelvűséget feltételez. Dóczy német drámáit Ausztriának írta, és Arany-fordításait is csak azután publikálta pesti német lapokban, hogy Bécsben sikertelennek bizonyultak. Sopron és Magyarország német nyelvű irodalmi élete lassan elhalt.

Utószó

Sorozatunk végére érve talán sikerült képet alkotnunk Sopron múlt századi német nyelvű irodalmi életéről. A XIX. század elején még egyértelmű a német nyelv fölénye, ami nem feltétlenül jelentett német öntudatot. Magyarország privilegizált lakói, így Sopron szabad királyi város polgárai és az itt lakó nemesek és értelmiség *hungarus*-tudatúak voltak. 1795-ben a jakobinus-per börtönbe küldte és elhallgattatta a korabeli magyar irodalmi élet színe-javát, így a hazai német költészet vált a nemzeti érzés hordozójává. Sopronban azonban másfajta hang is hallható volt. Artner Teréz határozottan osztrák kötődésű lírája idegen test a magyarországi német irodalomban, de érthető a határ közelsége miatt. A magyar szellemiségű Kis János viszont már magyarul írt, ezzel egyben Berzsenyi, Vörösmarty, Kisfaludy előfutárának tekinthető. Munkásságát így még a romantikus költőnemzedék is többé-kevésbé elismerte. Annál kevésbé értették meg Rummy Károly György törekvéseit. A *hungarus*-tudat megszűnőben volt, kialakult a nyelvileg és etnikailag egységes nemzet fogalma. Ez természetesen választút elé állította a hazai németeket. A gazdasági, vallási, kulturális hasonlóság és az zárt településterület hiánya az asszimilációt erősítette. Bár Sopron a század egész folyamán jobbra német nyelvű maradt, lassan felszívódott a magyarországi német értelmiség és polgárság. Így Petz Lipót már sajátos közegtelenségben írta kitűnő, a német klasszikát idéző verseit. Ő utána nem találunk olyan költőt, akinek tehetsége más környezetben érvényesülhetett volna. Anyanyelvük azonban komoly előnyt jelentett a magyarországi németeknek a műfordítás terén. Petz, de még inkább Kolbenheyer és Dóczy annak a szilárd tudatában fordította a kortárs magyar irodalmat németre, hogy az világirodalmi rangú, csak nyelve miatt maradt ismeretlen a külföld számára. Ez újabb bizonyítéka a magyarsággal való kulturális azonosulásuknak. Sajnos törekvéseik nem érték el a várt és megérdemelt sikert, a magyar irodalom nem lett a világirodalom szerves része, a 48-as forradalom és az azt követő elnyomás megerősítette a magyarság és a hazai németiség sorsközösségét. A kiegyezés után pedig végleg meghódította a magyar nyelv és kultúra a közéletet.

²³ Madách: *Die Tragödie des Menschen*, 199. p.

az iskolákat és az irodalmi fórumokat. Kolbenheyer Mór kortársai vagy asszimilálódtak, mint Frankenburg Adolf, aki neofita buzgalommal igyekezett szülővárosát magyarosítani, vagy csak a helyi keretek között alkottak, mint Király Pál József. Dóczy Lajosból pedig minden logika ellenére magyar író lett. Más szóval a magyar nemzet fogalmának leszűkítése a magyarul beszélőkre (és egyben kiterjesztése a paraszti rétegekre), és ezáltal a magukat magyarnak vallók asszimilálódása, azaz a német olvasóközönség eltűnése, megpecsételte a magyarországi, így a soproni német nyelvű irodalmi élet sorsát.

POLGÁR TAMÁS

Újronnan előkerült reformkori kiadványok a Soproni Levéltárban

E rövid írás a Soproni Levéltár könyvtárának hosszú ideig polcok mélyén porosodó hírlapegyütteséről ad tájékoztatást. Az anyag bemutatása közben érintek néhány, a könyvtár történetére vonatkozó kérdést is. E rövid cikkel az elődöm, Varga Imréné által megkezdett utat követem. A Soproni Szemle hasábjain szerzőségével már megjelent a könyvtárban őrzött naptárak és helyi újságok, valamint a levéltári hirdetmény-gyűjtemény egy részének publikációja.¹

A cikk címe is magyarázatra szorul. Mit is jelent a címben az újabb szó? A reformkori sajtótermékek számbavétele már megtörtént. A Busa Margit szerkesztette sajtóbibliográfia az 1705 és 1849 között megjelent magyar sajtótermékeket már feldolgozta.² A szerző autopszián alapuló gyűjtése 1982-ben zárult le. A kötetben a hírlapok megjelenési ideje, szerkesztői és bibliográfiai adatai után egy lelőhelyjegyzéket is találunk. Sopronból két intézmény anyaga került be a bibliográfiába, a Soproni Evangélikus Líceum és a Soproni Levéltár. Az 1997. évi könyvtári rendezés során előkerült folyóiratok nem szerepelnek a sajtóbibliográfiában, ezért kellett a címben az újabb kifejezést használni. Mely lapokról is van szó?

Nemzeti Társalkodó	1830-1832
Sokféle	1830-1834
Hazai és Külföldi Tudósítások	1829, 1831
Magyar Kurír	1817-1820, 1826-1831

Ezeknek az évfolyamoknak nagy része töredékesen van meg, most nincs mód arra, hogy a teljes számok szerinti jegyzéket közöljük.

Felmerül a kérdés, hogy mégis milyen módon került be az állomány a levéltárba. A hírlapok első lapján található pecsét alapján lehet beazonosítani a kérdéses lapok származását. Itt kell tennünk egy rövid kitérőt, melyben a levéltári könyvtár történetét is érintenénk. A városi és a vármegyei levéltár 1951. január 1-jei hatállyal egyesült, így a két könyvtár is erre a sorsra „ítéltetett”. Valamilyen módon a két állomány egymásba olvasztását is meg kellett oldani. Az új könyvek regisztrálására a városi levéltári könyv-

¹ Varga Imréné ez irányú publikációit lásd SSz. 1968, 155-160.; SSz. 1970, 49-61.; SSz. 1984, 193-220., 289-318.

² Magyar sajtóbibliográfia 1-2 kötet, szerk. Busa Margit. Bp. 1986.

tár növedéki naplóját használták egészen 1957-ig.³ A könyvtári növedéki napló második kötete pedig az egyesítést követő volt megyei levéltári könyvtárból és a Sopron megyei jeles családoktól (Simon, Cziráky, Thurner stb.) származó nagy mennyiségű könyvanyag bevételezésére szolgál. A megyei anyag 3945, a családi ajándék 462 kötetet jelentett. Ez a munka 1950 és 1953 között tartott. A vármegyei anyag regisztrálását Sümegey Dezső végezte. A regisztrálásra az anyag értékének megállapítása miatt is szükség volt.⁴

Ezeket a köteteket kívül 3505 kötet került be a második leltárkönyvbe a városi levéltári könyvtár eddig be nem vételezett állományából. Most utalok vissza a hírlapokon talált pecsétekre. Ezek a pecsétek a második leltárkönyv növedéki naplószámaira utalnak, és származási helyként a városi levéltár szerepel a leltárkönyvben. A hírlapokat tehát már egyszer beletárolták, de mégsem kerültek be a sajtóbibliográfiába. Ennek okát az 1957. évi könyvtári rendelkezésben kereshetjük. Ekkor került sor az állomány újbóli bevételezésére, és kerültek használatba a ma is aktuális leltárkönyvek. Ebben már nem szerepelnek ezek a hírlapok. Valószínűleg duplumnak gondolták, és így került a polcok mélyére. Ebben volt is némi igazság, hiszen a Sokféle és a Magyar Kurír 1832-1834. évi számai beletárolásra kerültek a megyei anyagból.

Néhány szót kell szólni ezeknek a hírlapoknak a szerepéről is. A magyar sajtó fontos szerephez juttatása a felvilágosodás korára tehető. Ennek a folyamatnak kedveztek az 1780-as évek enyhébb cenzúraviszonyai és az olvasóközönség tudatos szervezésére irányuló erőfeszítések is. Ekkor jelentek meg az első magyar nyelvű hírlapok. A Szacsavay Sándor által szerkesztett Magyar Kurír 1786-ban jelent meg Bécsben. A Pozsonyi Magyar Hírmondó után ez a lap volt a második magyar nyelvű újság. Hetente kétszer jelent meg negyedréte méretben nyolc oldalon, félévenkénti újrászámozással. A kor leg-hosszabb ideig működő lapja volt, egészen 1834-ig adták ki. A folyamatos megjelenés mellett - a kor lehetőségeinek figyelembevételével - az aktuális eseményekkel kapcsolatos híradást tűzte ki célul. A külföldi híreket más külföldi újságokból (Times, Moniteur, Genuai Újság stb.) szerezte, a hazai hírekről levelezői hálózat útján értesültek.⁵

A Hazai és Külföldi Tudósítások megindulása a magyar sajtótörténet újabb állomását jelentette. Az 1806-ban az akkor még csak Hazai Tudósítások néven megjelenő hírlap az első pesti magyar nyelvű lap volt. 1808-tól vette fel címébe a külföldi jelzöt, miután megkapta a külföldi tudósításokra az engedélyt. A cenzúra és egyéb megszorítások miatt egészen 1832-ig szinte csak ez a két újság szolgáltatta (igaz csak referáló stílusban) a politikai híreket a társadalom számára.⁶

A korai magyar hírlapok, hogy a politikai tartalmat tehermentesítsék a kulturális és irodalmi mondánivalótól, különböző címeken ún. melléklapokat adtak ki a főlap mellett. A melléklapok az irodalmi élet bemutatásával, versekkel, anekdotákkal, recenziókkal tették színesebbé a palettát. Ilyen volt a Magyar Kurír melléklapja, az 1832 és 1834 között megjelenő Sokféle vagy az Erdélyi Híradó (1828-1844) melléklapja, a Kolozsváron megjelenő Nemzeti Társalkodó (1830-1844) is.

A lapok terjesztését a kiadók, - akik legtöbbször nyomdatulajdonosok, vagy könyvkereskedők voltak - prenumeráció segítségével végezték. Ez a vevőkör feltérképezését

³ SL. IV.B 1423 Sopron Város Levéltárának ügyviteli iratai 13. köt. (Könyvtári növedéki napló 1919-1957)

⁴ Itt szeretném megköszönni Tirnitz József szíves szóbeli közléseit

⁵ Kókay György: A magyar sajtó története. Bp. 1979, 98.

⁶ Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978, 66.

szolgált, illetve egy bizonyos előfizetői szám után már az anyagi kockázatot, sőt a bukás lehetőségét is csökkentette.¹ Az előfizetésre nemcsak magánszemélyek tehetek szert. A felvilágosodás idején és a reformkorban is létrejöttek azok a társadalmi egyletek, körök, melyek a művelődni és a közéleti tevékenységbe bekapcsolódni akaró személyeknek lehetőséget adtak szellemi továbbfejlődésre.

A felvilágosodás korában az 1799. évi betiltásig az olvasókabinetek és kölcsönkönyvtárak jelentették ezt a színteret. Sopronban az első működő olvasókabinet Pfundtner Mátyás nevéhez kötődik. A könyvtárról 1794-ből nyomtatott katalógus is megjelent, melyben 771 német nyelvű könyvet sorolnak fel.² A műveltség megszerzésére lehetőséget a fiatalabb korosztály számára az iskolai diáktársaságok adtak. Sopronban 1790-ben jött létre a Magyar Társaság, mely a magyar nyelv és az irodalom ápolására, a nemzeti művelődés pallérozására vállalkozott.³

A társaság önálló könyvtárral rendelkezett, mely közös előfizetés és adományok útján gyarapodott. Valószínű, hogy a Líceum mai gazdag régi hírlap- és könyvanyagát a diáktársaság is jelentősen bővítette.

A reformkorban a művelődés színterét a kaszinói könyvtárak és társalkodó egyletek adták. Sopronban 1843-ban nyílt meg a Soproni Kaszinó olvasóegylete, de Szilsárkányban már 1835 előtt alakult olvasótársaság Rábaközi Olvasótársaság néven. 1848-ra már 165-200 egylet működött hazánkban, mely bizonyítja az olvasóközönség kiszélesedését, annak ellenére, hogy az ország lakosságának kétharmad része még mindig írástudatlan volt. A reformkor sajtója azzal, hogy szinte minden egylet és olvasókör járattott ilyen lapokat, szerepet játszott az olvasók tudatos kinevelésében.

Végezetül néhány szót arról, hogy milyen jelentőséggel bírhatnak ezek a reformkor elejéről származó újságok egy mai kutató számára. Az újságok referáló stílusuk miatt csak száraz tényeket közöltek a külföldi vagy a hazai események közül. Ezek az információk a mai kutató számára érdektelenek. Ellenben a helytörténeti írás számára akadnak olyan leírások, tudósítások, melyek az adott települést mutatják be, vagy a közönség egy jelentősebb eseményéről tudósítanak. Ilyen lehet pl. Sokféle 1843. évi 9. számában megjelenő Rábaköz ösmertetése. A Magyar Kurír 1820. év második félévi 15. száma a kismartoni megyei tisztújító közgyűlésről számol be. A sopron megyei koleráról pedig a Magyar Kurír 1831. második félévi 18. száma ad tudósítást. Mindezek ismeretéhez kellene egy repertorizációs munka, mely ha nem is ezeknél a hírlapoknál, a kor tudományos folyóiratainál mindenképpen szükséges lenne.

¹ Kókay György: A könyvkereskedelem Magyarországon. Bp. 1997, 85.

² Csatkai Endre: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban: SSz. 1938, 132-143.

³ Horváth Szilvia: A soproni Magyar Társaság a korabeli sajtó tükrében (1790-1828): SSz. 1990, 255-268.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

KUBINSZKY MIHÁLY

Beszámoló

a Soproni Városszépítő Egyesület
1997. évi tevékenységéről

Február 21-én dr. Gimesi Szabolcs polgármester úr felavatta a Bécsi úton az egykori Storno műterem házának falán a Szabadosné Egyed Emma szobrászművésznő által készített emléktáblát, ugyanakkor kezdeményezésünkre a város az ún. terelő útnak a Szent Mihály templomtól a város nyugati végéig terjedő szakaszát Storno útnak keresztelte el. A nagyszerű Storno-kiállítást, melyet Nemes András, a Városi Múzeum munkatársa rendezett, anyagilag támogattuk.

Egyesületünk a város felszólítására Idegenforgalmi Alapítványt hozott létre. Ez az Egyesületünk célkitűzéseiben is szereplő turizmus és ezen keresztül remélhetően a város kulturális célú látogatottságának fellendüléséhez vezet. Felkaroltuk a Széchenyi tér lakóinak kezdeményezését is a tér rendezésének a kérdésében (kevesebb átmenő forgalom, a hagyományoknak jobban megfelelő parkosítás stb.). A kivételre majd tervpályázat nyomán és a Deák tér megkezdett rekonstrukciója után kerülhet sor.

Egyesületünk elnökségének képviselője rendszeresen részt vett az Önkormányzat Városfejlesztési Bizottságának a munkájában. A belvárosnak világörökséggé nyilvánítását szakvéleménnyel támogattuk. Elismerő táblánkkal és a hozzátartozó oklevelekkel ez évben az új Szent Imre plébániatemplomot tüntettük ki.

Anyagilag támogattuk a Soproni Horváth József festőművész képeit bemutató kötet kiadását (még nem jelent meg), egy ülépadot adományoztunk a Kaszinó elé, a Liszt szobor mellé. Koszorúztunk a Széchenyi szobornál a szobor 100 éves fennállása és a polgári kezdeményezésre elkészített kivilágítás alkalmából szeptember 20-án, valamint a népszavazás emlékére az országzászlónál december 14-én.

Különösen aktív volt ifjúsági csoportunk. Tevékenységének központjában városunk és környékének megismerése érdekében szervezett kirándulások álltak. Részt vettünk június 12-én a Szárhalmi erdőben felavatott Gyöngyvirág-tanösvény felújításában és két kiadványnak összeállításában.

November 26-án tartottuk meg az alapszabályunk előírásai szerint öt évenként esedékes tisztújító közgyűlést. A résztvevők döntése alapján az egyesület elnöksége 2002-ig a következő: dr. Kubinszky Mihály (elnök), dr. Metzl János és dr. Rácz Józsefné (alelnökök), Schey András (titkár), Krisch Róbert (gazd. vezető), dr. Pongrácz Péter (jogtanácsos), Langer György (jegyző), Kánitsné Horváth Mária, Molnár Ákos, Szabó Laura (elnökségi tagok). Az elnökség az egyesületi munka során a szakbizottságok elnökeivel bővül ki.

A múlt évre visszatekintve még néhány fontos körülményt kell megemlíteni. A tulajdonunkba visszakerült Károlymagaslat kilátótornyot, melynek műszakilag indokolt rekonstrukcióját a kezelő Tanulmányi Erdőgazdaság már megkezdte, első ízben látogathatták tagjaink díjmentesen. Nemcsak javította anyagi helyzetünket, de jóleső elismerésként is fogtuk

fel azt a körülményt, hogy az adózó polgárok 1%-os adományából 206 ezer forint jutott Egyesületünknek. Ezt, előzetes ígéretünknek megfelelően, elkülönítve kezeljük a Soproni-Thurner Mihály szobor javára. Ugyancsak eredménynek tekintjük, hogy tagságunk nagy hányada vállalta a Soproni Szemle előfizetéssel együttjáró emelt tagdíj fizetését, ami a lap stabilitását erősen növelte. Reméljük, hogy az új szerkesztőség, amely ezzel a számmal mutatkozik be, munkájával el fogja nyerni tagjaink és olvasóink bizalmát és elismerését. Kérjük tagságunk további szíves támogatását, hogy munkánkat folyamatosan végezhessük.

JÁVOR ANNA

Megnyitó beszéd
a Dorffmaister-émlékkiállításon,
1997. november 30.

Kedves Vendégek, tisztelt Polgármester Úr, Igazgató Úr, Kollégák!

A némiképp rejtélyes sorsú barokk festő, Dorffmaister István emlékkiállítására gyűltünk össze választott hazájában, Sopronban. Valójában csak az a biztos a mester pályáján, ami Sopronhoz köti, amit innen alkotott. Hiszen bécsi volt ő is, akadémián tanult, mint oly sok pályatársa, aki a 18. században hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon járt és működött. Dorffmaister azonban néhány korai dunántúli munka befejeztével, az 1760-as évek elején végleg megtelepedett Sopronban, műhelyt létesített, családot alapított. Ettől kezdve késő barokk freskókkal és oltárképekkel, de a profán festészet műfajaiban is ugrásszerűen gazdagodott általa a régió, s a dús természet kutató hely- és művészettörténészeket bő forrásanyaghoz segíti a város. De hogy pontosan honnan jött, s miért éppen ide, még nem egészen értjük. Rokonsága a híres bécsi Dorffmaisterekkel nyilvánvaló, még ha az osztrák művészettörténet kevésbé falusiasan egy f-fel írja is a szobrász Johann Georg nevét, jöllehet annak szignatúrája betű szerint megegyezik a mi Dorffmaisterünkével. Nem annyira kevésbé gyakori személynév feltűnően sűrű előfordulása a bécsi Spittelbergen, ami máig is művésznegyed, egyfajta Montmartre - ti, az összes fiú innen iratkozott be a bécsi akadémiára az 1750-es években -, hanem a korabeli társadalmi mozgás, pontosabban mozdulatlanság bizonyítja, hogy ez nem lehet véletlen. Ritka az olyan östehetség az akkori birodalomban, aki úgymond utcáról került volna az akadémiára, s ne finomabb kézműves vagy festő-, szobrász-család-háttér irányította volna a művészpályára. Így indult Stephan Dorffmaister is, akár öntömester, cipész vagy műhímző volt édesapja, aki legalábbis testvére lehetett a Bécsben maradt, ott művei és önéletrajza révén ismertebbé vált Johann Georg szobrász egyik szülőjének. Nem szép dolog tőle, hogy írásművében, amely saját munkásságának becses dokumentuma, meg sem említi a távolba szakadt rokont, ellentétben egy megnevezett unokatestvérével, a fiatalon elhunyt Johann Evangelist Dorffmaister nevű festővel. De lássuk be, már a távolba szakadás praktikus oka is egyfajta konkurenciaharc, a 18. század derekára telítetté vált bécsi műtárgypiac lehetett.

A messzi Sziléziából, Csehországból, de Tirolból s a német tartományokból is Bécsbe seregülő művésznövendékek, kiknek soraiba ekkortájt már magyarok is bekerülnek, gondoljunk csak a győri Schaller Istvánra, tanulmányaik végeztével egyre ritkábban találnak hely-

ben munkát, megrendelőket, megélhetést a császárvárosban. Ismét vándorútra kelnek tehát, mindenekelőtt kelet felé, s nálunk igényli is művészetüket a Mária Terézia-kori második újjáépítési hullám, a vidék életét meghatározó erős rekatolizáció. Ennek a folyamatnak köszönhető, hogy még a Bécestől Prágáig sűrűn fogalkoztatott Franz Anton Maulbertsch is Magyarországon hagyta életművének nagyobbik felét, de nemzedékének másodvonalából rendszeresen dolgozott itt Johann Ignaz Czimbal, Vinzenz Fischer, Franz Sigrist, stb., és az 1760-as években végleg Egerbe telepedett a szintén bécsi születésű akadémiai festő, Johann Lucas Kracker. Gyakran erejükön felül vállaltak ezek a festők: Czimbal sehol sem kapott akkora falfelületeket, mint Zalaegerszegen, vagy a székesfehérvári Nagytemplomban, nehezen is birkózott velük, s Kracker is csak egyfajta sorozatgyártással tudott eleget tenni Eszterházy Károly egri püspök felfokozott mecénási ambícióinak.

Dorffmaister pályaképe, mivel meglehetősen fiatalon, kezdőként került Magyarországra, jóval szélesebb ívű: látjuk első freskópróbálkozásait Türrjén, a technikai és művészi kiteljesedést Kenyeriben, Sopronban, Nován, és még az is megadatott neki, hogy egy okos mecénás, Szily János szombathelyi püspök a századvég modernebb, klasszicizáló stílusváltozata felé terelgesse ízlését az 1780-as évektől. Dorffmaister mindent festett: ritka műfaji változatossággal s azon belül sok újdonsággal örvendeztette meg a megrendelőket és a szélesebb körű soproni és vidéki közönséget. Nyáron freskót, télen oltárképet - ahogyan sematizálni szoktuk a barokk kori művészi gyakorlatot -, de portrét, egészalakosat, sőt, historizálót is. Tájképfestőként üdvözöljük a szentgotthárdi pannók láttán, s ugyanitt, a templom mennyezetén majd Mohácson megjelennek a csatajelenetek, méghozzá csaknem panoráma-méretben. Ezek immár a 19. századi történelmi festészet előfutárává avatják a nemesi-nemzeti patriotizmus hívéül - de legalábbis művészi tolmácsolójának - szegődött Dorffmaistert. A kedvéért megalkotta szakmánk az „egyházi rendeltetésű” világi festészet kategóriáját, hiszen különben hová sorolhatnánk a szombathelyi Szent Pál-terem valóban nem liturgikus funkciójú, antikizáló falképeit? S nevéhez, sajnos elpusztult művéhez kötődik a barátság képek felvilágosodás-kori szentimentális műfajának egyik hazai prototípusa, míg a hegyfalui sorozat többi festményét, a hét világcsodát ábrázolót, Czinke Ferenc korabeli költeménye után újabban nagy örömünkre legalább fényképen megismertett velünk a kutatás.

Mert önmagában a halálozási évforduló (1797. május 29-én kelt a soproni anyakönyvi bejegyzés), s vele a jubiláris kiállítás gondolata kevés lett volna az ünnepléshez. A hatalmas Dorffmaister életműnek csak egy része mozdítható, teljességet nem is próbált fölállalni a tárlat. Ám a virtuális egész megjelenik majd a katalógusban, melynek szerzői a teljes oeuvre összeállításán túl műfajokra tagolva, legfrissebb tudásuk szerint, tanulmányokban tárgyalják a festő munkásságát: Boda Zsuzsanna, Boros László, Buzási Enikő, Galavics Géza, Kostyál László s a rendezvénysorozatot animáló Zsámbéky Mónika, aki ezt a kiállítást is rendezte, kitűnően, méltón követik a sok jeles előd, a régi Soproniak, de leginkább s máig nagyrabecsült Csatkai Endre történészi hagyományát. A Szombathelyről indult vállalkozás sikeréhez most csatlakozik ez a város, a mai Sopron és múzeuma hagyománytisztelete és ügyszeretete, ugyanaz az igénye a magas kultúrának, ami annak idején Dorffmaistert is idekötötte s ma (pontosabban idén, a kétszázéves évforduló évében már másodszor, s nemcsak morális értelemben) a mester emlékének áldoz. Gratulálok a kiállításhoz, de nemcsak a rendezőknek és a mai mecénásoknak - a közönségnek is az itt megmutatkozó gazdagságukhoz.

Különleges alkalom, amikor egy festő levéltárban állítja ki műveit. Még inkább különleges azonban, amikor - mint jelen esetben - a festmények mellett levéltári dokumentumokat tartalmazó tablók is tartoznak a kiállítás anyagához, s ezek ugyanúgy Gicz János szülőfalujára. Alsziporra irányítják a figyelmet, mint a kiállításon is kapható *Invitáció* című, gyermekkorra világát és festővé válásának útját megidéző könyve. „Festő és háttére” is lehetne tehát a tárlat címe. Ehhez a háttérhez kötődöm két szállal magam is: egyrészt apám képviselőjében, aki Gicz János elemi iskolai tanítója volt Alsziporon, másrészt a „magam jogán”. S nemcsak azért, mert ugyanaz a közeg nevelt, amelyik őt, hanem azért is, mert négy-öt éves korunk táján kezdődött játszópajtáságunk máig tartó barátságáig mélyült.

Eltűnődtem: vajon az a cél vezette-e a kiállítás elgondolásakor a festőt, hogy egyértelműen világossá tegye az esetleges bizonytalankodók számára is: egész életműve Alsziporból nő ki, és minden ecsetvonásával azt festi - vagy éppen azt kívánja megmutatni, milyen messzire távolodott el művészetében szülőfalujától, az alszipori mentalitástól?

A kérdés nem is olyan képtelen-erőltetett, mint ahogy első hallásra tűnik. Említett könyvemnek mottójává kiemelve ezt olvashatjuk: „Ha leások a földre, vagy az emlékezetbe, s keresek-kutatok régi holmik, eszközök, események után sosemvoltnak vélt, de valójában csak elfelejtett dolgok kerülnek elő, ismerősekkel keveredve. Szürrealista világ ez: tárgyak, emberek, élők és rég meghaltak.”

Már most ez a festőben szürrealista módon egymásra rétegződő öntörvényű „álomvilág” - miként az a könyvből kiderül, és magam is tanúsíthatom - a mindennapi valóságban földközeli már-már vaskosan realista, józan alapjaiban racionális világ volt. Három tényezőtől következően talán még erősebben, mint az átlagos magyar falvaké. Alszipor soha nem tartozott földbirtokhoz: az önálló gazdálkodók, a „magukéban dolgozó” közép- és kisparasztkok lakták, akiknek életét a munkaközpontúság (munkamánia) határozta meg. A reformációtól kezdve századokon át evangélikus túlsúly volt a községben, és ez hozzájárult egy olyan, világiasnak is mondható vallásos szemléletmód kialakításához, amelyet főként az erkölcsi elvekben megnyilvánuló igen kevés metafizikus és irracionális elemet tartalmazó meggyőződésnek, istentudatnak nevezhetnénk, s amely ilyenként élt a mi gyermekkorunkban is, noha a lakosság fele akkor már katolikus volt. Végül: a nyugati országhatár közelsége és a gazdák „fogadókészsége” jóvoltából gyorsabban érték el a falut a civilizáció eredményei, és ezzel párhuzamosan mind jobban háttérbe szorult a népi hiedelemvilág, a babona - vele együtt persze a népművészeti örökség egy része is.

A mából visszanevezve két jelentős pozitívumát regisztrálhatjuk ennek a józan racionalitásnak. Az egyik, hogy ez a közigazgatásilag hozzácsatolt Makkoshetyével együtt is mindössze 270 lelket számláló aprófalú már a huszas évek elejére megteremtette az önállósághoz szükséges szinte teljes „modern” infrastruktúrát. Volt községi tanácsterme, tejszarnoka, pásztorháza a mindenkori kanász lakásául, bikaistállója a hozzá tartozó szénapajtával, tűzoltószertára („föcskendezőház”), jégverme, kovácsműhelye - és biztosította a tisztességes megélhetést a vegyesbolt- és kocsmatulajdonosnak is. Már 1888-ban fölépült az evangélikus elemi népiskola, amely azért is lehetett különös büszkeség forrása, mert az Alszipornál közel háromszor nagyobb Felsziporról és Simaságról meg az apró Simaházáról is ide jártak az

evangélikus gyerekek. A másik pozitívum pedig, hogy ez a racionalitás és józanság távol tartotta a szoporiakat a 20. század „ordas eszméitől”, világmegváltó ideológiáitól. Ez persze azért is „könnyű” volt, mert 270 lakos lévén, egyszerű volt észrevenni, hogy a falu egyetlen, a nyilasokkal szimpatizáló embere lett rövid idő múlva a kommunista párt brosúrákkal házaló agitátor-balekja, akárcsak Felszoporon.

De - és most elsősorban ez érdekelhet bennünket - milyen talaj az effajta józan, realista, racionális közeg egy művészi pálya kibontakozásához?

Mindenekelőtt hangsúlyoznom kell: a munkacentrikusság nem jelentette a szórakozás, a játék kizárását; a józanság nem a képzelet tagadását; a racionalitás nem a bizonyos rejtelmek, irracionális szokások továbbélésének megakadályozását. A gyerekek, fiatal lányok, legények áptolták tovább a néphagyományok egy részét: lucáztak, Kisjézust köszöntöttek, regöltek karácsony másnapján, locsolkodtak, néha májusfát állítottak, játszották a régi körjátékokat. Ezekkel a lányokkal-legényekkel rendezett apám - felekezeti különbségre való tekintet nélkül - amatőr színielőadásokat a 20-as évektől kezdve egészen a 40-es évek végéig, amelyeket vagy a kocsmai szín, vagy az iskolaudvar ponyvákkal fedett színpadán mutattak be, s amelyeknek bevételéből létrehozta a 400 kötetes községi könyvtárat, amely - az 500 kötetes iskolai könyvtárral együtt - szolgálta a falu művelődését. A felnöttek a régi Szoporról és szoporiakról szóló történetekkel, anekdotákkal, első világháborús élményeikkel segítették a fiatalabb generáció folytonosság- és múlt-tudatának kialakulását. Mindeme tevékenységet azonban - természetesen - mindig a munka elvégzése *után*, nem pedig *ahelyett* hagyta jóvá a gazdamorál.

A másik, immár pusztán a képzőművészi pályát, indulást segítő tényezőként azt említhetem, hogy a forma-és tárgykultúra az eszköz- és szerszámkészítés, vagy a környezet esztétikuma erősebben élő hagyomány volt gyermekkorunkban Szoporon, mint a szöveges-verbális, vagy a zenei pont. Az azután már Giczzy János kivételes szerencséje, hogy éppen az ő nagyapja volt a különféle famunkákban, kosárfonásban, zsomborkötésben az egyik „legjobb kezű” ember a faluban. (Egy annak idején nekem kötött, 30 cm-es átmérőjű gyermekkosarát máig őrzöm és használom az éléskamránkban zöldség- vagy gyümölcstárolásra). Nyilván ezért szerette volna - ahogy az *Invitáció* című könyvben olvassuk -, hogy hasonlóan ügyes kezű unokája jó bognár, vagy asztalos legyen. Úgy látszik azonban, a földönjáró szopori józanságba annyi rugalmasság is belefért, hogy erőszakkal nem állták útját a tehetség kibontakozásának: Giczzy választhatta a „jábovaló füstögetést”. Úgyis mondhatnám: abban az értelemben megvolt a minőség- és teljesítményérzék az emberekből, hogy tisztelték azt, aki a maga dolgát jól csinálta - lett legyen az bármi.

Visszatérve most már kiinduló kérdésünkhöz: hogy ti, Giczzy János a festészetének Alsóporhoz kötöttségét, vagy az attól való távolságát kívánta-e bemutatni ezzel a kiállítással, idézzük könyve másik mottó-szövegét: „... szinte magától összeállt egy motívum-kincs, melyből a falunk, a föld, apám, anyám, nagyszüleim, az ő kezük nyomát őrző eszközök, mind-mind a képi beszéd részévé szublimálhatók.”

Pályáját szakaszról szakaszra végigkísérve én úgy látom: ez a szopori motívum-kincs a festményein fokozatosan és egyre inkább - Arany János szavait kölcsönözve - „eszmévé finomul”. A pályakezdet az 50-60-as évek fordulójának képein a tárgyak, a ház- és udvarrészek, alakok és munkafázisok erőteljesen evilági jelentésükben jelennek meg, és csak egyes elemek, például a kép elő- vagy háttérében megjelenő macskák utalnak valami megfoghatatlan, evilágon túli sejtelmekre. Aztán később, a naív festők módján, vagy expresszív módon elrajzolt alakokkal, a perspektíva, vagy az arányok eltorzításával komponált képeken egyre inkább szimbolikus jelleggel, vagy bizonyos rituális tartalmakat hordozva jelennek meg a falusi tevé-

kenységek, ünnepek, szituációk és eszközök. És végül, a jelenleg is tartó hármastól „korszakban” a családi, szülőfalubeli emlékek, kötődések és ezek rekvizitumai - szándékosan használok a katolikus ihletésű fogalmat - a *szentség* szférájába emelkednek. A tárgyi konkrétumot ma olyanformán jelzi egy-egy kép alji, vagy széli sarló, gabonanyaláb, vagy rossz lábba ültetett virág, ahogy annak idején a sejtelmet lopta be a képbe a macska. S ez bizony messzire van már a szopori racionalizmustól, földközelségtől - még ha az is rejlik a mélyén, más szintre emelve.

Így jelez hát együtt, egyszerre közelséget és távolodást ez a különös kiállítás, akár ez volt a célja a festőnek, akár nem. És azt a gondolatot erősíti meg bennünk, hogy csak akinek van talaj a lába alatt, az rugaszkodhat el róla - és tőle.

MORVAI GYULA

Előljáró szavak Giczzy János
festőművész Győri Városi
Levéltár-beli kiállításához
(1997. szeptember 3-24.)

Hetek óta foglalkoztat, mi az, amit meg kell írni a szeptemberi kiállítás előtörténetéből. Még az sem kizárt, szerencsésebb lett volna első gondolataimat papírra vetni. Azok ugyanis összefogottabbnak tűnnek előttem. Mégis mostani elgondolásomat követem, annál is inkább, mert közben több, a két város kulturális kapcsolatait bizonyító dolog merült föl. Közülük íme néhány.

A Győri Kisfaludy Irodalmi Kör 1938. évi munkáját január 28-án a Sopronban tartott vándorgyűlés vezette be, amelyet a Frankenburg Kör meghívására rendezett. Sopronyi Thurner Mihály polgármester elnöki megnyitója után Valló István, a Kisfaludy Irodalmi Kör társelnöke Győr és Sopron kapcsolatairól beszélt. Mint mondta: „Szinte minden kínáló alkalmat fel szoktam használni, hogy átránduljak Sopronba (...) Ilyenkor (...) keresem az öreg Streibig József Antalt, hogy megrázzam kezét és megnyugtassam: a Győrbe áttelepített nyomda bizony nemcsak szépen jövedelmez minden családi perpatvar ellenére is, hanem a magyar nyelvnek, magyar művelődésnek is nagyszerű szolgálatokat tesz. (...) A soproni Magyar Társaságot megalapító Kis János is, s vendéglátó irodalmi kört életre hívó Frankenburg Adolf is régi győri ismerősökként mosolyognak reám.”¹ Ugyanezen év április 23-án a Soproni Frankenburg Kör tartott Győrben vándorgyűlést, ahol Sopronyi Thurner Mihály tartott a magyar Sopronról előadást.

Ez idő tájt egyéb kapcsolatokról is beszámolhatnánk. Például Bay Ferenc győri főlevéltárnok tiszteletreméltó soproni kollégájával folytatott levelezéséről,² a Győri Automobil és Motor Club soproni kapcsolatairól,³ vagy a Győri Szemle soproni szerzőiről.⁴

¹ Valló István: Győriek Sopronban - Soproniak Győrött. Győri Szemle, 1938. 1-6. sz. 82-85. o.

² Házi Jenő győri levelezései. Győri Tanulmányok, 1994. 14-15. sz. 219-222. o.

³ A Győri Automobil és Motor Club albumai I-III. Győri Városi Levéltár

⁴ A Győri Szemle (1930-1944) repertórium. Összeállította: Bodri Ferenc, Nagy Mária. Győr-Debrecen, 1955-1956.

E néhány fölillantott példa is bizonyítja: érdemleges kapcsolat, valódi együttműködés, kölcsönös megbecsülés elsősorban nem a hivatalosan kötelező szinteken, hanem felelősségteljes egyéni és csoportos kapcsolatokon alapult. Különösen vonatkozik ez a tanácsrendszeri, az egybeolvasztott megye utáni időszakra. Akkor sem a tisztségviselők, funkcionáriusok két város közötti kölcsönös ingázásai jelentették az igazi szellemi együttműködés folytonosságát. Sokkal inkább a megújult Soproni Szemle, az Arrabona. A kör mostanra örvendetes módon bővült a Műhely című folyóirattal és a Győri Tanulmányokkal. Ehhez a gyakorlathoz akart - épp a Műhellyel közösen - a maga szerény módján a Városi Levéltár is hozzájárulni Giczy János festőművész kiállításának megrendezésével.

Távolabbi előzményeken kívül természetesen közelebbi, közvetlenebb indokok is munkáltak bennünk.

Mindenekelőtt Giczy János mesterrel, a művésszel és emberrel szembeni tartozásunk. Bár művei csoportos tárlatok jóvoltából itt is ismerősek, önálló kiállítása legutóbb 1978 nyarán volt a Győri Múcsarnokban. Ilyen tartozással persze - még ha kényelmetlen is - csak-csak elvan az ember. Azonban könyve, az *Invitáció*, végső lökést adott a több éve motoszkáló szándék megvalósításához. Úgymond: ezzel vált teljessé a meglévő indokok sora. Világossá vált, a levéltár (régí városháza) barokk tere valóban megfelelő az alkalomhoz. A kiállítandó művek családi és levéltári dokumentumokkal való kiegészítése pedig természetszerűleg „adta magát”. A művész részéről a megvalósításhoz nemcsak egyetértést, hanem tevékeny közreműködést is kaptunk. Ugyancsak megkaptuk a Soproni Levéltár feltétlen támogatását mind az anyagválogatásban, mind a dokumentumok rendelkezésre bocsátásában.

Dióhéjban ilyen előzmények után került sor 1997. szeptember 3-án a kiállítás megnyitására, mely kiállítással tisztelegni akartunk a soproniak és Sopron környékiek szellemisége előtt.

Az előtt a szellemiség előtt, amit a már említettekén kívül, sok más mellett, Lackner Kristóf munkálkodása, Thirring Gusztáv, Házi Jenő, Csatkai Endre munkássága, a Stornók, Zettl-Langerek gyűjteményalapítói törekvése, Soproni Horváth József, Mühl Aladár alkotói, művészpatronáló tevékenysége fémjelez.

Nem utolsósorban tisztelegni akartunk Alszipor, Felszipor, Nemeskér nobilis és notabilis személyiségei előtt Adorján Zsigmondtól Nagy Lajos tanító úron át Giczy János festőművészig, aki, hogy teljesebb legyen a kép, a Műhely felügyelő-bizottságának tagja. A Soproni Óvónő-, illetve Óvóképző nyugdíjas tanáraként azt is elmondhatja magáról, hogy Győr város óvodáiban számos tanítványa dolgozik, amit nekünk is illik tudni.

Végül nem állhatom meg, hogy legalább egy, teljesen személyes megjegyzést ne tegyek. Jómagam is falusi lévén még gyermekkoromban belém ivódott a köszönés kötelezettsége. Mégpedig a köszöntöttet nevének nevező megszólítással együtt. Ez az „összetett” forma ott és akkor nem okozott gondot, hiszen mindenki ismerte egymást. Miután vizuális típus vagyok és nem a legjobb a névmemóriám, gondjaim később megszorodtak. Máig kísértenek. A megszemélyesített köszönetről nem tudtam leszokni, így aztán gyakran követek el hibát. Sokszor - sajnos utólag - jövök rá: ismerősnek köszöntem ugyan, de valami oknál fogva nem a saját nevén szólítottam. Pedig ezáltal lett volna teljes az aktus.

Giczy János könyvvel és dokumentumokkal bővített kiállítása épp amiatt válhatott teljessé, mert itt nevének nevezetett a lényeg. Addig csak sejtettem, most már érteni vélem, miért van az, hogy képeit többször is meg kell nézni. Könyvéből és a dokumentumokból bizonyosodott meg a szülőfalu, mint „többrétegű jelenség” mibenléte és az abból „befogott véletlen” szublimált képi megjelenítése.

Ez Giczy János igaza és hitelessége. Köszönjük.

Mivel a fenti család jelentős tagja volt Sopron polgári társadalmának, ma pedig már csak egy alapítvány formájában él városunkban, úgy véljük, kötelességünk közzétenni történetüket.

Az alapítványt részben a család emlékének fennmaradására, részben közhasznú célra, dr. Machatsek Lúcia tanárnő elgondolása alapján, volt munkahelye, a Széchenyi Gimnázium és az Erdészeti és Faipari Egyetem hozta létre. (E két intézmény támogatta öt idős korában húsz éven át mindennapi gondjaiban.)

Dr. Machatsek Lúcia vészterhes időben, az I. világháború kitérése előtt, 1914. március 30-án született Sopronban Machatsek Alfréd posta-főfelügyelő és pusztarádóczi Boda Zsófia negyedik gyermekeként. A félelem, létbizonytalanság beivódott a gyermek érzékeny idegrendszerébe. A család korábban a Vas megyei Rohoncon (ma Rechnitz) élt, ahol Lúcia néni nagyapja, Machatsek Mór (1836. Városhodász - †1915. Sopron) uradalmi ispán volt.¹ A hatodik gyermek Machatsek Anton (1794. Bibersburg - †1858. ?) és Pengl Antónia (1799. Wien - †1843. ?) házasságában. Machatsek Anton főerdész volt Vöröskő mellett. Anyai ágon Lúcia néni nagyapja Pusztarádóczi Boda Benedek (1841. Nemesládony - †1893. Gэрce) szolgabírói hivatalban dolgozott. Felesége Jakabb Mária volt. (1836. Zalaegerszeg - †1900. Gэрce) A családi hagyomány szerint az anyai ágról való dédapát, Jakabb Bódogot Haynau rémuralma alatt agyonlőtték, mint a falu forradalmi eseményeinek szervezőjét.² Ő uradalmi kasznárnként dolgozott. Ugyancsak hagyományként élt az a tény, hogy az egyik ükanya Mária Terézia udvarhölgye volt. Egy fekete, gyönggyel hímzett ruha felső részt őrzött Lúcia néni a vitrinben, állítólag e korból valót.³

Rohonc meghatározó szerepet játszott a család életében.⁴ A festői szépségű település a Rohonc (Rechnitz) patak partján fekszik. A középkorban itt volt két birtokos földjeinek a határa, nyugatról a németújvári grófoké, kelet felől a jáki nemzetségé, s ez nem kevés viszályt keltett. A falu a Jákiak várkastélya körül terült el. Ez az 1600-as években a Batthyány családé lett. Fényes Elek azt írja róla: „Ékesíti a várost az uraság roppant kastélya mintegy 220 szobával. A lakosság német és magyar, vallásilag katolikus, evangélikus és izraelita.”⁵ E hely tehát kultúrák találkozásának a csomópontja is volt. Itt ivódott mélyen a katolikus hit a családba, és itt váltak a német nevű ősökkel is bírós és nyelvet is használó leszármazottak magyarrá.

¹ Némileg eltérően, nyugalmazott erdőőrnek jelöli meg Lúcia néni bátyja a nagypapa foglalkozását önéletrajzában. Mivel ez 1951-ben íródott, érthető, hogy az „eleve gyanús értelmiségi” kategóriába sorolt orvos dr. Machatsek Aladár, származásilag „lefelé kerekít”. Nagyanyjánál is megjegyzi, hogy Lattinger Karolina cipészegéd lánya volt. Ugyanakkor Lúcia néninél tímárszegédként szerepel a dédapa. (Dr. Machatsek Lúcia hagyatéka.)

² Dr. Machatsek Aladár önéletrajza.

³ Sajnos, az értékes darab elveszett, mivel hamarosan azután, hogy Lúcia nénit a szociális otthonba költöztettük, lakásába betörték, és több tárggyal együtt e darabot is elvitték. A betörésről bírósági jegyzőkönyv tanusít. Ez az alapítvány tulajdonában van.

⁴ A fényképek tanúsága szerint többször megfordultak ott, az elköltözés után is. Egy, a századforduló idejéről való kézzel írott receptes füzetben több helyen megjegyzi írója: Cukor kifli Rohoncról, Habtorta, Rohonc.

⁵ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára Pest, 1851. A magyarországi statisztika-tudomány megeremítőjének e két kötetes munkája fontos forrás, tartalmazza minden magyarországi település lényeges földrajzi, gazdasági és társadalmi adatait.

Önkéntes ápolónőként a II. világháború idején

Lúcia néni szülei 1896-ban kötöttek házasságot. Ebből négy gyermek született. Aladár (1897. Rohonc - †1969. Sopron), aki orvos lett, Gyula (1899. Szombathely - †1921.), ő erdőmérnök hallgatóként részt vett a nyugat-magyarországi harcokban és hősi halált halt 1921. szeptember 8-án az Ágfalvi csatában. Bátyja elesésekor Lúcia néni mindössze hét éves volt, de egész életében őrizte emlékét. A szülői házat elhagyva a fivér egy kétkoronás pénzermét adott hűgocskájának, aki ezt egy foglalatban, brass formájában haláláig viselte.⁶ A harmadik fiú Lúcián volt. 1909-ben született Sopronban és négy éves korában hunyt el ugyanitt. A negyedik gyermek leány lett, és a Lúcia nevet kapta. Ő az alapítvány létesítője.

Magyar-latin szakos tanári diplomáját 1938-ban szerezte a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Először Győrben tanított az Apponyi Albert Leánygimnáziumban, majd 1942-ben Sopronba került az Állami Leánygimnáziumba. Óraadó tanárként már a II. világháború előtt tanított a Széchenyi István Fiúgimnáziumban is.⁷ Az oktatás mellett tudományos fokozatot szerzett. Érdeklődése az antik szerzők és a magyar irodalom témaköreit érintette. A helytörténet is foglalkoztatta. Tanulmányt írt Frankenburg Adolfról, aki meghatározó tényező volt Sopron és a reformkor, majd a polgárosodás kora irodalomtörténetének is.⁸ A németajkú, magyar szívű literátor alakjában ezt a kettősséget kutatta. Vonzotta az író humora is. Mindez, ugyanis az alapítványtevőt is

⁶ M. Lúcia visszaemlékezése. A soproni népszavazás 75. évfordulójára kiadott Soproni Műhely című egyetemi kiadvány is említi a történetet Szemerey Tamás gyűjtése alapján.

⁷ Ezt az 1945. május 4-én megtartott igazolóbizottsági véghatározat igazolja. Az irat azt tanúsítja, hogy a tanárnő sem a Nyilas-kereszties Pártnak, sem a Volksbundnak nem volt tagja, és hivatali magatartásában kifogásolható tényező nem volt.

⁸ Frankenburg Adolf (1811. Németkeresztúr [ma Deutschkreutz] - †1884. Eggenberg) a Pozsonyi Egyetem joghallgatójaként ismerkedett meg gróf Széchenyi Istvánnal, akinél egy ideig dolgozott is. Részt vett a Magyar Tudományos Akadémia munkájában és folyóiratszerkesztőként az irodalmi életben. Ezek közül a legjelentősebb az Életképek című havi, majd hetilap volt. A lap maga köré tömörítette a fiatal demokrata írókat, akiknek az 1848-as eseményekben nagy szerepe volt. Maga F. A. a forradalom kitörésekor tolmács volt Bécsben a kancellárián. A magyar körökkel való kapcsolatai miatt egy évre bebörtönözték. Szabadulása után ügyvédként dolgozott. Idős korában kapcsolódott be ismét az irodalmi életbe, majd a kiegyezés után költözött Sopronba.

jellemezte. A II. világháború megszakította tanári pályáját. Lúcia néni ekkor ápolónői tanfolyamot végzett, és hadikórházban dolgozott.⁹

A harcok befejeztével ismét tanított, de származása, baráti köre miatt több megpróbáltatás érte. Ezek közé tartozott a családi otthon államosítása is. Lúcia néni 1950-től 1969-ig a Széchenyi István Gimnázium tanára volt. Miután (pontosan nem tudni, hogy betegség, vagy egy átélt nagy trauma következtében) beszéde halk, akadozó lett, a tanítást nem tudta folytatni. Az iskola könyvtárát vezette a fent jelölt időben. Itt is élvezetes előadásokat tartott a neki segítő fiataloknak.¹⁰

Az 1921-ben hősihalált halt tiber emlékszobájának részlete (a szerző felvétele)

Lúcia néni különös egyéniség volt. Romantikus, finom vonások jellemezték. Élénk fantázia, kitűnő humorérzék és a gyermekközpontúság határozta meg lényét. Szerette a zenét, szépen zongorázott. Utoljára 1993. decemberében szólaltatta meg az 1910-ben gyártott zeneszerszámot, amikor az iskola kis karácsonyi ajándékát vittem el hozzá. Vázába tettük a feldíszített ezüstfenyő-gallyakat, ő pedig a zenével köszöntö meg. Volt valami szívszorító a situációban. A lepusztult, mestreket több évtizede nem látott lakásban, az egykor fényes polgári lét romjain, szívárványként íveltek át a Csendes éj dallamai. Ekkor még nem tudtuk, hogy útja néhány hét múlva a kórházba, majd a szociális otthonba vezet... Egyedül járta végig az öregség szomorú kálváriáját. Hite, és a mások iránti érzékenysége nem hagyta el. Soha nem evett addig, amíg szobatársait meg nem kínáltuk. „Ők még nálam is szerencsétlenebbek” - mondta rezignáltan. Amikor egy esés következtében kulcscsontját törte, ismét kórházba került, többször műtötték. Két évig élt még, 1996. márciusában váltotta meg a halál.

Visszatérve Lúcia néni személyiségéhez, leginkább várúrnőre emlékeztetett. Valahogy mindig a *múltban élt*, magányosan a háromszobás lakásban, és egyre nagyobb lett a szakadék közte és a jelen feladatai között. Az I. világháború eseményei, bátyja halála, a II. világháború borzalmai, az „ötvenes évek” politikai gyanakvásai mély nyomot hagytak érzékeny idegrendszerében. Hozzá tartozói meghaltak, egyedül küzdött a mindennapi gondokkal. Nagyon kevés pénze volt a megélhetéshez. Leírni is szegény, hogy 1994 elején 12 800 forint nyugdíjat kapott. Ez éppen csak az élet csekélyke fenntartásá-

⁹ A tanusítványon levő kép 18 éves korában készült, valószínű csak ez volt kéznél.

¹⁰ Dr. Grubits János szíves közlése.

ra volt elég. Talán a múltba menekülés segített a túlélésben. Amikor már lehetett, visszavásárolta lakását. Itt szeretett volna meghalni, szülei és mártírhalált halt testvére emlékei közt. Amikor a soproni népszavazás kérdésköre tabu téma volt, ő híven őrizte fivére tárgyait a konyhából nyíló kis szobácskában.¹¹ Itt voltak bátyja egyetemista könyvei, az eszközök, amelyekkel a térképeket rajzolta a nyugat-magyarországi felkelőknek. Ide került átlótt kalapja, fokosa, fényképe. (2. kép)

Ha valaki e témát kutatta, szívesen állt rendelkezésre. Így Szemerey Tamás egyetemi oktatónak, akinek több publikációja jelent meg az 1921. évi eseményekről, vagy a széchenyista diákoknak, akik szintén felkeresték anyaggyűjtés végett. Közülük Tömördy Szilvia pályázatot is nyert az ágfalvi csatáról szóló dolgozatával. A nagy idők tanújának visszaemlékezését 1993-ban a televízió is megörökítette.¹²

Minderről 1976-ban hallottam először. Iskolánk állami tulajdonba kerülésének centenáriumára készülődött, és ez alkalomból jubileumi évkönyv kiadásán dolgoztunk. Dokumentumok, emlékek gyűjtése céljából felkerestem az intézmény nyugalmazott tanárait. Lúcia néni kitüntetett volt a sorban, hiszen ő hozta létre a kis iskolamúzeum munkát. A munkakapcsolat barátsággá mélyült. Az iskolai emlékeken túl családja múltjáról is sokat mesélt, megosztotta velem hétköznapi gondjait. Ettől kezdve jártak hozzá a gyerekek felhordani a tüzelőt a pincéből, segíteni a nehezebb munkákban. (A régi tanítványokra is számíthatott, de a könyvtári munkája miatt elszigeteltebb volt, mint más tanár, akinek a tanítás során személyesebb a kapcsolata a diákokkal.) Mivel az öregség nehéz napjait ez a másokra utaltság jellemezte, hagyatékaival a rászorulókon kívánt segíteni. Nehéz sorsú diákokon, küszködő tanárokon, elsősorban az időseken és a több gyermekeseken. *Támogatni kívánta a helytörténeti kutatómunkát is.*

Bátyja emléktárgyait a Soproni Egyetemre hagyta azzal a kikötéssel, hogy őrizték és kiállítsák azt. Személyes ingóságainak egy része a Széchenyi Gimnázium iskolamúzeumába és a Soproni Múzeumba került. A fenti két intézmény vállalta a családi sír gondozását és misealapítványt tesz az elhunyt emlékére.

A *Machatsek alapítvány* nyitott, szívesen veszi a fenti közhasznú célokat fontosnak tartó soproni polgárok segítségét. Az alapítvány tevékenységéről a nyilvánosság előtt beszámol majd. Egy áldozatkész, régi, jónevű soproni polgárcsalád él virtuálisan ez alapítványban, és reméljük, a támogatottak és a város lokálpatrióta lakosainak szívében tovább.

¹¹ Lúcia néni elbeszélése szerint bátyja kérte meg a szülőket, hogy saját kuckót rendezhessen be az úgynevezett cselédszobában.

¹² A videófelvételt a Soproni Erdészeti Múzeum őrzi.

MEGEMLÉKEZÉSEK

ARSZIN MIKLÓS

Emlékezzünk Vécsei Vilmosra
(1911-1997)

Ki nem ismerte és emlékezne Vécsei Vilmosra - a volt Nagyuszoda és Kis (Sport) uszoda trambulínjának és műugrótornyának népszerű, bohém szerelmesére, aki a magyar műugrásban nevet szerzett magának és városának - Sopron város örökös műugróbajnokára?

Édesanyja - másodférjezett Weisszenbeck Vilmosné - Fürstné természetes szép asszony volt, vendéglős a régi Alsólővér utcában. Itt lakott Vécsei mecénása boldogult Schneider Lipót, mindnyájunk kedves Lipi bácsija, itt nőttek fel Vécsei, Pentelényi és a Gerencsér fiúk, akik mind komoly közéleti nagyságokká váltak. A volt Széchenyi főreáliskolában együtt kezdtük középiskolai tanulmányainkat, találkozóhelyünk a Széchenyi téri Perkovátz-ház udvarában a Nitsch lakatoscsalád tehetséges fiánál, Ernőnél volt. Vécsei az iskolai tanórákon már kitűnt szertornászi tehetségével, ezért Gruber Gyula tanárunk igen szerette őt, ha Vili néha rakoncátlankodott, a tanár csak ezt mondta fennhangon „Vilmos”. Köztudomású, hogy a szertornászok egyben a lég tornászai is, így lett Vilmos nagyuszodai műugró, aki már 1924. évben megnyerte mint az akkori Pannonia UE. ifjú versenyzője Pörtschahban az osztrák-magyar úszóviadal ifjúsági műugrását.

Időben bevonult katonának, komoly rangot ért el, kikerült a frontra is, később a fertőszentmiklósi lengyel fogolytábor főhadnagy-parancsnoka lett, népszerű volt és bizony a falu csinos lányai szemet vetettek Vilire. Vécsei a város akkori egyetlen népfürdőjének volt szerelmese, deli, jóvágású műúr, a lányok lovagja, akit végül a szépek szépe, az akkor feltűnt Hédi ejtett rabságba. Jó férjnek és családapának bizonyult, mesterien nevelte gyermekeit. Ő is átesett a fegyelmezett nevelés tűzpróbáján, hisz tanára és edzője az a Hammer Péter volt, aki Takács Gyula tanárral, Hegedüs Ödön 400 m-es úszóbajnokkal és jászapáti úszókongresszuson sorjában országos bajnokok voltak, per sze spártai szigorú nevelési elvek mellett. Nemegetszer nyert országos műugróbajnokságokat, legutolsó ellenfele a pécsi Nowotarski volt. A sport minden ágában tehetséges, soha sem edzett úszásban, mégis az 50 méteres gyorsúszásban verhetetlen volt, vízipólócsapatunk kapitánya.

A vízzel rokon műkorcsolyázó-sportban nemcsak a „küröket” rajzolta a bakteri jégpálya vasárnap délelőtti szűztiszta jegére, hanem az elkerített közepen a Hauer-fiúkkal és Katter Hédivel lendületesen keringőztek, de ugyanígy a senior Schneider Lipót és Takács Gyula tanár is.

Később rádobta magát Vécsei a futball-spotra, meglepő gyorsasággal „SFAC” kapusa lett, mesterien védte a kaput, mellékesen labdarúgó-játékvezetői értekezleteket is vezetett. Az 1956. évi forradalom hullámai a szomszédos Ausztriába sodorták, így került át Bécsbe, ahol rooni-vendéglői állást vállalt. Az 1956. évet követő években - a vasfüggöny idején - nem látogathatta szülővárosát, a drótsövény eltűnésekor azonban - a felszaba-

dulás boldog óráiban - első útja a helyi Sportuszodába vezetett, felrohant a műugró-deszkára és sorra dobta régi, szép ugrásait...! Hát híre ment „itt a Vécsei”, mindenki rohant az uszodába, Vilmos a régi volt, összeölelkezett régi barátaival és rajongóival, azóta sűrűn látogatta családjával együtt szülővárosát, Sopront.

1947. évben a volt Pannonia Úszóegyesület jogutódja a Soproni Úszóegyesület, melynek szervezője és vezetője, a volt Európa-hátúszóbajnok egri Horváth Ferenc - néhai dr. Bárány István olimpikon kor- és versenytársa, munkatársa pedig Vécsei Vilmos volt versenybíróként.

Vécsei Vilmos (felső sor, balról a második)

„Samesze” és lakája az a „Mopi” volt, aki folyton loholt utána, ezt zihálva: „Vécsei uuur, Vécsei uuur” (kissé dadogós lévén), Mopi azonban választékos volt, csak a főiskolai Esterházy gróf és az erdélyi Bánffy bárónál vállalt lakászerepet, szegény Mopival később Erdély felé együtt baktattunk a nyírségi homokban, majd kivitték az orosz frontra, ahol nyoma veszett, mint a többi magyarnak...

Vécsei pályasikereivel beírta nevét Sopron sporttörténetébe: méltóan sorakozik, a volt főreáliskola neves sportolói sorába: Jäger Gusztáv, Mohácsi József, Pál József és Rácz Géza országos bajnokok mellé, a volt soproni Tornaegyesület választmányi tagja Zombori István és Ravasz Endre testnevelő tanárokkal együtt. A Társadalmi Úszószövetség elnöke, aki a soproni úszósport alapítói: Schneider Lipót volt FTC vízipólós, Takács Gyula és Hammer Péter országos műugróbajnokok, Farkas-Furkó budapesti nevelőtanár és Schwertner Lajos a MAC klasszikus gyorsúszója mellé méltán sorakozott.

Vécseiről időközben gyengélkedési hírek érkeztek, humorát azonban nem veszítette el. Váratlanul jött a megdöbbentő hír: meghalt a Vécsei! Ez év júniusában elbúcsúztunk Tőled Vécsei Vilmos barátunk a Szent György utcai „Dómtemplomban”.

Vécsei Vilmos halálával - korának jellegzetes típusa lévén - távozik lassan-lassan kortárs-generációja, eltűnt a Nagy- és Kisuszoda, vele együtt sportcivilizációja végérvényesen és visszahozhatatlanul!

Isten veled Vécsei Vilmos! Emlékedet hűségesen őrizzük! Most pedig rajtunk a sor!
Fejes a mélybe!

SZITA SZABOLCS

Fábján Lajos (1924-1997)
emlékezete

73 évesen, 1997. július 28-án Budapesten elhunyt Fábján Lajos, a Dunakanyar Intéző Bizottság nyugalmazott főtítkára. Élete a dolgozó soproni volt, ahogy munkásságának nagyobb része is a szeretett szülővároshoz kötődött. A hazai idegenforgalom kiemelkedő szakembereként szerzett tekintélyt, a szakma reprezentánsai vettek részt zömmel a soproni új Szent Mihály temetőben történt gyászszertartásán. Váratlan távozása súlyos veszteség.

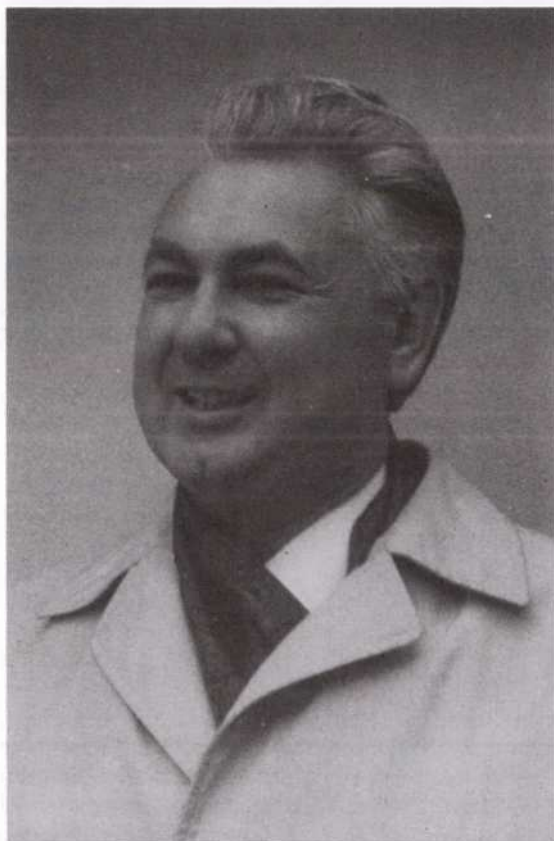
Fábján Lajos 1924. november 24-én született Sopronban. Itt végezte tanulmányait, majd a soproni városházán kezdett munkába. Édesapja polgármestersége idején titkárként az ő munkáját segítette. 1948. október 15-étől pedig a soproni vármegyeházán irodaigazgató, főispáni titkár volt. 1950. márciusának derekán a Sopron hátrányára történt nagy átszervezések, leépítések idején a Soproni Kiskereskedelmi Vállalatnál kapott állást, itt évtizedet töltött. 1961. január 1-jén nevezték ki a Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal vezetőjének, ezen a poszton 1971. júliusáig Sopronban, majd 1977. július 1-jéig Győrött dolgozott. 1962 elejétől mellékfoglalkozásban a Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság titkári posztját is ellátta. Ez a munkája nem „mellékes” volt, hanem a régióban való gondolkodás és cselekvés jó terepe. Lankadatlanul szorgalmazta az elszigeteltségből való kitörést, a térség értékeinek komplex feltárását és fejlesztését.

Számos akadémikusokkal, hatósági megköttessel és a tétlenséggel vette fel a küzdelmet. Szorgalmazta a termálfürdők láncolatának, mint idegenforgalmi vonzerőnek a kialakítását (Győr, Mosonmagyaróvár, Lipót, Csorna, Szombathely, Sárvár, Borgáta, Zalakaros), és sokat dolgozott Balf fürdő rekonstrukciója elfogadtatásáért és igényes megvalósításáért. Része volt a nagycenki Széchenyi kastély és környezete helyreállításának megindításában, a rettenetes elhanyagoltság felszámolásában.

Friedrich Károllyal együtt sok javaslatot készített a Városszépítő Egyesület asztalára, hogy a vasfüggönnyel kettészakított Sopron vidék értékeit megőrizze egy jobb kor javára. Egyik kezdeményezője volt az osztrákok szabadabb beutazása kiharcolásának. Az 1963. évi Soproni Ünnepi Hetek - a megkönnyített beutazás óriási, addig soha nem látott nyugati vendégáradatot hozott - sikere bizonyította Fábján véleményét és realitásérzékét, hogy a térség jövőjét nagyban a szabad határátkelés, a turizmus igényei szabják meg.

A fentiekkel összefüggésben vállalt feladatokat, a győri megyei hatalmasságokkal ütközéseket a Fertő jövőjének tervezéséért és az osztrák féllel való egyeztetésekért. Jó eredménnyel dolgozott a turistaszállók, kempingek fejlesztéséért, segítette a fertőrákosi barlangszínház kialakítását, közetmechanikai biztosítását. Szívesen tartózkodott a fiatalok körében. A Soproni Diáknepok rendezvényein, a sportpályákon épp-

úgy megjelent, mint városismereti vetélkedőkön, a balfi békemeneteken. A sport a szívügye volt. A soproni egyesületek híreit éveken át rendszeresen megírta az országos sportlapokban, mindenről tudósított, ami a soproni sportpályákon történt. Ismerte, szerette a soproni hegyvidék romantikáját, örömmel járta az erdőket.

Fábján Lajos (1924-1997)

1977. július 1-jétől Fábján Lajos a Nyugat-Dunántúli Intéző Bizottság főfoglalkozású titkára volt Sopronban 1980 végéig, amikor Budapestre helyezték. A Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság főtítkári posztját bízták rá, ennek a feladatnak is kiválóan tett eleget. A festői Dunakanyar, a ráckevei üdülőkörzet sokat köszönhet az alkotóereje teljébe jutott, főtítkárrá lett Fábján szorgalmának, kitartásának. (S anyagi források hiányában sajnos mi minden terv maradt, arról a Dunakanyari Tájékoztató hasábjai árulkodnak.) Tapasztalatainak gazdag tárháza, mindenkori megfontoltsága, határozottsága elősegítette, hogy a rá bízott térségekben az idegenforgalmi fejlesztések koncepciózusak, jól megalapozottak és dinamikusak legyenek. Nem sajnálta az időt, energiát a helyszíni tájékozódásra, tapasztalatgyűjtésre sem. Ezekre leginkább a hétvégeken jutott ideje, mikor szeretett feleségével, dr. Kőrös Idával felkerekedtek, célirányosan „túráztak”.

Fábján Lajos 1963 és 1987 között tíz kitüntetést kapott, a szakma figyelt szavára. Közben egyik megalapítója volt a Magyar Camping és Caravanning Clubnak, a Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság idegenforgalmi tagozatának. A Magyar Turisztikai Egyesület ugyancsak alapító tagjai közé sorolta.

A rendszerváltást követően kitartó munkájának, szorgalmának gyümölcse volt, hogy az idegenforgalmi munka folyamatossága nem szakadt meg, az Intéző Bizottság a témérdek személyi változás következményeivel megbirkózott. Az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium ellenőrzési Főosztálya Fábján Lajost „az idegenforgalmi munkában nagy gyakorlattal és széleskörű helyzetismerettel rendelkező főtítkárként” minősítette, értékelte a szakma iránti mély elkötelezettségét, odaadását. Az Országos Idegenforgalmi Tanács életművét 1995-ben a magyar idegenforgalom legmagasabb kitüntetésével, a Pro Turismo átadásával ismerte el. Halála előtt is aktívan tervezett, dolgozott, tanácsaival segítette a magyar regionális idegenforgalmi szervezeti rendszer új kereteinek kialakítását.

A kérelhetetlen Kaszás egy olyan sopronit vitt magával, aki még tenni akart az ősi városért, mindannyiunkért.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DÁVIDHÁZY ISTVÁN

„Magyarok maradtunk”
(1921-1996)

(Turbuly Éva szerk. Sopron, 1997.)

Ezen a címen adta ki a Soproni Szemle Alapítvány a város támogatásával és a levéltár közreműködésével a soproni népszavazásról, annak 75. évfordulója alkalmából 1996. december 12-én tartott konferencia anyagát. A dr. Turbuly Éva által szerkesztett 112 oldalas kötet közli a konferencián elhangzott három előadás és a hozzájuk kapcsolódó hét korreferátum szövegét. A kötet értékét számos alig ismert korabeli fénykép közzététele növeli.

Ormos Mária „Sopron a nagypolitikában” című megnyitó előadásában rámutatott arra, hogy a magyar-osztrák határ kérdése eredetileg nem szerepelt a szövetséges és a társult hatalmak béketerveiben. A T.G. Masaryk által először 1914-ben felvetett csehszlovák-jugoszláv korridor meghiúsítása volt az egyik oka Nyugat-Magyarország lecsatolásának, a döntő tényező pedig az a francia kívánság volt, hogy Ausztriának kompenzációt juttassanak az Anschlusstól való eltiltásáért. A békeszerződés érvénybelépéséig, illetve rendelkezéseinek végrehajtásáig tartó időben a politikai helyzet jelentősen megváltozott. Az amerikaiak kivonultak a békekonferenciáról, a nagykövetek tanácsának sem voltak tagjai és az eredetileg Wilson által kezdeményezett Népszövetségbe sem léptek be. Magyarország, amely az elcsatolandó terület tényleges birtokában volt, tárgyalásokat kezdeményezett, majd ezek eredménytelenségét látva kirobantotta a felkelést. A további tárgyalások folyamán a magyar fél hajlandónak mutatkozott a területátadásra, és azzal együtt a felkelők kivonulására Sopron és közvetlen környéke fejében. Ennek lett az eredménye az osztrákok előzetes hallgatólagos beleegyezésével a népszavazást elrendelő velencei egyezmény. Az egyezmény végrehajtását komolyan veszélyeztette a királypucss nyomán a csehszlovák részről indított akció, amelyet a nagyhatalmak a magyar kormány lojális viselkedésére hivatkozva nem engedtek érvényesülni. Befejezésül a szerző kifejti, hogy a magyar kormánynak nagy valószínűséggel Sopron megtartása érdekében kellett a Habsburg restauráció ügyében hozott döntéseit meghoznia.

Barta Róbert korreferátuma a soproni népszavazással kapcsolatos brit álláspont kialakulását taglalja. Érdekes új elemként ismerteti azt a feltevést, hogy a trianoni szerződés eredeti formájában való fenntartását a franciák az angoloktól közel-keleti olajkoncesszióként vásárolták meg.

Horváth Zoltán „Civitas Fidelissima” című előadása a szerző több évtizedre visszanyúló kutatásainak eredményeit és a bécsi Staatsarchivban végzett feltáró munkáját foglalja össze, amelynek kiemelkedő momentuma az a megállapítás, hogy Sopron sorsa már Velencében eldőlt. A történelmi háttér ismertetése során nyilvánvalóvá teszi, hogy a német anyanyelvű és eredetű soproniak jelentős része a népszavazáskor előtte és a

nemzeti szocialista agitációnak is ellenállva miért volt és maradt hűséges a magyar állameszméhez. A sok, eddig ismeretlen adatot feltáró szövegben néhány névírási hiba is előfordul, pl. Villani és nem Willani, Ranzenberger és nem Ranzenbert, Ziermann Lajos és nem Zimmermann Lajos evangélikus lelkész, a tábornoki bizottság angol tagját Gortonnak és nem Gordonnak hívták.

A Horváth Zoltán előadásához kapcsolódó négy korreferátum közül Szemerey Tamásé a Selmecről Sopronba települt Bányászati és Erdészeti Főiskola hallgatóinak az ágfalvi ütközetben való részvételéről és a népszavazás lebonyolításában végzett tevékenységéről számol be.

Az osztrák propaganda sajtóorgánumát, a „Der freie Burgenländer” című újságot Boronkai Szabolcs mutatja be.

Molnár László az 1994-ben elhunyt pozsonyi történész és soproni díszpolgár, Fogarassy László Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos munkásságának eredményeit foglalja össze.

Az új magyar-osztrák határ kitűzésének műszaki és eljárási részleteire Suba János világít rá.

Környei Attila „A népszavazás hatása Sopron város fejlődésére, a soproni társadalomra” című előadása széles ívű körkép, amely a város két háború közötti fejlődését nem kis mértékben a népszavazáskor manifesztálódott erkölcsi tartásra vezeti vissza.

Környei Attila előadásához egyenrangúan társul Turbuly Éva Sopronyi Thurner Mihály személyét tárgyaló korreferátuma. Az 1918-tól 1941-ig a város polgármestereként tevékenykedő Sopronyi Thurner meghatározó szerepet töltött be abban, hogy Sopron kiheverje a trianoni csapást, s országos hírnévre tegyen szert a kultúra, az iskolaügy és az idegenforgalom terén.

A kötetet, amely a levéltárban vásárolható meg, Hárs Józsefnek az idegenforgalmat és a kultúrát tárgyaló korreferátuma zárja. A szöveg Pinkafő és Felsőlvő vas megyei községeket tévesen mint Sopron megyéhez tartozókat tünteti fel.

Összefoglalva, a konferencia anyaga jó képet adott a népszavazásról, a hozzá vezető és az azt követő történésekről. Az előkészítés során azonban gondolni lehetett volna olyan előadók felkérésére is, akik Ostenburgról és fontos szerepű zászlóaljáról valamint egyéb hadtörténeti vonatkozásokról tudtak volna beszámolni. Érdeklődésre tarthatott volna számot a korabeli magyar és külföldi sajtó állásfoglalásainak bemutatása, végül a német nyelvű magyar propaganda ismertetése is. Reméljük a Soproni Szemle szerkesztőbizottsága számára javaslataink ösztönzőek lesznek.

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget Igmándy Péternek, Metzl Jánosnak, Ormosi Anikónak és G. Szende Katalinnak köszönöm.

- Adattár. Győr-Moson-Sopron megye. In: Horler Miklós - László Csaba (szerk.): Magyar Műemlékvédelem X. 319-329.
- Advent. Karácsonyfáink díszei. Várhely 2, 1996, 4. sz. 115.
- Agócs József: Párbeszéd. Soproni Műhely 1996, 5. sz. 35-36.
- Agócs József: Erdőszerű oktatás a korszerű. Soproni Műhely 1996, 4. sz. 50.
- Akkreditált vizsgálólaboratórium az EFÉ-n. Magyar Asztalos 1996, 7. sz. 85.
- Albert Tibor László: Stadtführer Sopron. Sopron, 1996. Bethlen K. 160.
- Andrássy Péter: Erdei fa- és cserjefajok előfordulása Magyarországon. Élet és Tudomány 51, 1996. jan. 12. 2. sz. 56.
- Andrássy Péter: Nálunk 1 hét 1 esztendő - 1968. Élet és Tudomány 51, 1996. jún. 24. 14. sz. 750-751.
- Andrássy Péter: Az árniká. Élet és Tudomány 51, 1996. nov. 8. 45. sz. 1438.
- Andrássy Péter: Kitabel Pál a Máramarosi-havasokban 1796. Naplórészletek. TV. 127. 1996. 364-367.
- Andrássy Péter: A környezetkultúránkról. Iskolakultúra 1996, 10. sz. 82-87.
- Angyal üdvözet. Martos Gábor beszéde Kovács-Gombos Gábor kiállításának megnyitóján Sopronban, a Pannónia Galériában. 1995. december 2-án. Várhely 2, 1996, 1. sz. 94-95.
- Antal József - Széphalmi László - Ramháb Zoltán (szerk.): Horribile dictu 1996. Erdőmérnöki kar. Sopron, 1996. Szociális Foglalkoztató Ny. 84.
- Apatóczy István: Hegedüs Antal, Brandisz Márton. Erdészeti Lapok 131, 1996. külső hátsó borító
- Apostol Tamás: Tájékoztató a Faipari Tudományos Alapítvány 1995. évi tevékenységéről. Bútor és Faipar 2, 1996, 4. sz. 18.
- Arszin Miklós: In memoriam dr. Érdi-Trogmayer Henrik (1897-1996) SSz. 50, 1996, 270-273.
- Askercz Éva: A díszkutakról. A sörgyári kút apropóján. Várhely 2, 1996, 1. sz. 72-76.
- Askercz Éva: Három 1995-ben rendezett kiállításról. SSz. 50, 1996, 57-65.
- Askercz Éva: A Storno család műgyűjteménye. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 319-324.
- Askercz Éva: Sz. Egyed Emma kiállításának megnyitója. SSz. 50, 1996, 364-367.
- Askercz Éva: Sz. Egyed Emma kiállításáról. Várhely 2, 1996, 2. sz. 121-122.
- Askercz Éva: Ünneprontás). Öt éves a Soproni Képes Céh. Várhely 2, 1996, 4. sz. 91-93.
- Askercz Éva: "... valaki tévesen Sopron felé irányította." id. Storno Ferenc (1821-1907). Várhely 2, 1996, 1. sz. 101-103.
- Á. H.: Neue Freunde gewonnen - in Ödenburg. NZ. 40, 1996. szept. 21.
- Ágostházi László (összeáll.): Évfordulók. M. 40, 1996, 206-208.
- Bakonyi Gábor: Kell-e nekünk IFABO? Bútor és Faipar 2, 1996, 5. sz. 10-11.
- Balogh László: 1000 éves a magyar iskola. 2. bőv. kiad. Bp., 1996. Korona K. 188.

- Bariska István: Moritz Pál kalmár üzleti könyve. Győri Tanulmányok 17. 1996. 174-177.
- Baranyai Lenke: Rozsonits Géza 1939-1996. SSz. 50, 1996. 373-375.
- Bardoly István (összeáll.): A magyar műemlékvédelem bibliográfiája 1976-1990. In: Horler Miklós - László Csaba (szerk.): Magyar Műemlékvédelem X. 407-608.
- Bardoly István - Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok. Bp., 1996. Országos Műemlékvédelmi Hivatal 276. (Művészettörténet Műemlékvédelem IX.)
- Bartha Dénes (szerk.): Tilia II.-III.-IV. Sopron, 1996. EFE Növénytani Tanszék 262., 414., 128.
- Bartha Dénes: Kubinszky Mihály: Táj+építészet. Mezőgazda Kiadó Budapest, 176 o. SSz. 50, 1996. 279-280.
- Bartha Dénes: Tímár Gábor: A Soproni-hegység védett és veszélyeztetett edényes növényfajai. Sopron, 1996. SSz. 50, 1996. 380-381.
- Bartha Dénes - Oroszi Sándor - Frank Norbert: A magyar erdészeti irodalom bibliográfiája 1935-1944. Bp.-Sopron, 1996. OEE Erdészettörténeti Szakosztály 62. Erdészettörténeti Közlemények XXVI.
- Bartha Pál: Dr. Majer Antal (1920-1996). Bútor és Faipar 2. 1996. 2. sz. 22.
- Bányai János: Erdei iskolák és kirándulási szállások. TM. 107, 1996. 9. sz. 4.
- Bazsó Gábor: Lapidarium Hungaricum 3. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. Győr-Moson-Sopron megye I. Sopronhorpács, Plébánia- templom. Bp., 1995/1996/. OMvH. 148.
- Becht Rezső: A bűvös henger V. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 27-41
- Bedécs Gyula (főszerk.): Látnivalók Győr-Moson-Sopron megyében: kirándulások Burgenlandba és a Csallóközbe. Miskolc, 1996. Well-Press.
- Bencsik Gábor: Brennbergbányai képeslap. BKL-B. 129, 1996, 664-665.
- Bencez Lajos: Dr. Köhalmi Tamás hatvanéves. Ni. 84, 1996. 2. sz. 7.
- Benke István - Reményi Viktor (szerk.): A magyar bányászat évezredes története II. Bp., 1996. OMBKE 752.
- Bertalan Judit: A soproni német nyelvű sajtó történetéből. SSz. 50, 1996. 39-50.
- Beszélgetés Dr. Kován Zoltán kanadai egyetemi tanárral. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 77.
- Bidló Gábor: A Vendl-dinasztia. TV. 127. 1996. 468-470. Binkellbale in Ödenburg. NZ. 40, 1996. febr.3.
- Bircher Erzsébet: A Pannónia Galéria - avagy példa a polgárosodásról. SSz. 50, 1996. 79-81.
- Bircher Erzsébet: A törött tükör cserepei... Várhely 2, 1996. 4. sz. 6-8.
- Bircher Erzsébet: VÁRHely. SSz. 50, 1996, 273-276.
- Biza Klára: A természet nem tűri a kilengéseket. Kertészet és Szőlészet 1996. dec. 12. 50. sz. 3.
- Blazovich, László - Müller, Veronika (veröffentlicht von): Die Archive in Ungarn. Bp. - Szeged, 1996. Verein der Ungarischen Archivare 194.
- Bordács Sándor: Virágásbiológiai megfigyelések kocsányos tölgy (Quercus robur L.) egyedeken. Erdészeti és Faipari Tudományos Közlemények 40-41, 1994-1995/1996/. 53-65.
- Boronkai Szabolcs: Arcképek Sopron XIX. századi német nyelvű irodalmi életéből. SSz. 50, 1996. 331-336.
- Boronkai Szabolcs: Moritz Kolbenheyer levelezése Friedrich Hebbellel. SSz. 50, 1996. 66 70.

- Boronkayné Sólyom Julianna: Emlékeim Sztehlo Mátyásról. *Evangélikus Élet* 61. 1996. jún. 9.
- Boronkayné Sólyom Julianna: Az én tanítóm: Kuszák István. *Evangélikus Élet* 61. 1996. ápr. 28.
- Boronkayné Sólyom Julianna: A "Zsilipések" rendhagyó találkozója. *Evangélikus Élet* 61. 1996. jún. 30.
- Borsa Gedeon: Könyvtörténeti Írások. I. A hazai nyomdászat 15-17. század. Bp., 1996. OSZK 474.
- Bozóki Lajos - Fülöp Csilla - Granasztóiné Györffy Katalin (összeáll.): A magyar műemlékvédelem első évszázada 1846- 1949 kiállítás műtárgyjegyzéke. Bp., OMvH. 1996. április 17-július 21. In: Bardoly István - Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai 237-265.
- Böhm András: Ágfalvi mozaik - Agendorfer Mosaik. Sopron. 1996. *Patriot* 385.
- Bősze Balázs: Hitben és fényben: Napok, események, család. *Várhely* 2. 1996. 4. sz. 36-39.
- Bősze Balázs: Lukács István: Sub specie aeternitatis. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 292-294.
- Brenner, Koloman: "Kopf hoch, frisch und munter". *NZ.* 40. 1996. ápr. 20.
- Briber József: Sopronhorpács krónikája. Sopronhorpács, 1996. Sh. Önkormányzat, 285.
- Bruckner-Dudás, Gertrud: Große und kleine Klassenzüge. *NZ. - Beilage für Pädagogen Busch Trommel* 2. 1996. máj. 8
- Busa Margit (összeáll.): Magyar sajtóbibliográfia 1850-1867. Bp., 1996. OSZK 474.
- Bútorfelújító - restaurátor szakmai nap. *Magyar Asztalos* 1996. 12. sz. 38.
- Bünker, Johann Reinhardt: Sopron környéki mesék. (Szerk.: Taschner Tamás). Sopron. 1996. Sopron és környéke Német Kulturklub 134.
- Csapody István: Kitaibel Pál kora, élete és munkássága. *Kitaibelia - Kosbor Természetvédelmi Egyesület Botanikai folyóirata Vol. I. Fasc. 1. Debrecen, 1996.*
- Csapody István: Változások és új növényfajok Sopron és környéke flórájában. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 391-398.
- Csath Béla: Faller Jenő emlékünnepe. *BKL-B.* 129. 1996. 76-77.
- Cser József: Horgászidőm emlékezete. *SSz.* 50. 1996. 356-364.
- Cserpes Tamás - Kocsó Mihály (szerk.): Index plantarum. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Botanikus Kertjének növényjegyzéke. Bartha Dénes (szerk.): *Tilia IV.* Sopron, 1996. EFE Növénytan Tanszék 128.
- Csizmazia Sándor: Az "elengedés esztendejéhez" érkezve. *Lelkipásztor* 71. 1996. 283-284.
- Czimer Kornél: Erdészeti térinformatika Soproni Műhely 1996. 5. sz. 13-17.
- D.E. Regionalsitzung in Ödenburg. *NZ.* 40. 1996. máj. 25.
- Dank Viktor: Papp Simon: Életem. *Földtani Közlöny* 126. 1996. 1. sz. 148-149.
- Dankó Miklós - Szentesi Levente (szerk.): Amit egy baleknak tudnia kell. Sopron, 1996. 57.
- Dávidházy István: A soproni posztósok céhének festőműhelyei. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 243-250.
- Deák, Ernő: Am Beispiel Burgenland: Die Verwertbarkeit der Daten des Österreichischen Städtebuches. *BHBl.* 58. 1996. 134-141.
- Dercsényi Balázs: Dunántúl műemlékei. *TM.* 107. 1996. 3.sz. 12-13.
- Dénes József: Nyugat-Dunántúl a 10. században. Kísérlet a helynevek értelmezésére. *Vasi Szemle* 50. 1996. 357-370.
- Dénes József (szerk.): Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg, 1996.
- Dér Endre: Esszé Sopronból. *Köznevelés* 52. 1996. 6. sz. 21.

- Dér Endre: Hetvenöt tornádó. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 7-13.
- Dér Endre: M. Horváth Adrienne: A végtelen történet. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 289-291.
- Dér Endre: Sarkady Sándor. Gyöngyhimnusz. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 286.
- Dívós Ferenc - Kocsó Mihály - Mészáros Károly: Favizsgálat roncsolás nélkül. Kertészet és Szőlészet 45. 1996. dec. 19. 51-52. sz. 10.
- Dominkovits Péter: Adatok és források Csepreg mezőváros XVII. századi történetének kutatásához (1636-1670). In: Dénes József (szerk.): Tanulmányok Csepreg történetéből. 1996. 182-212.
- Dominkovits Péter: Egy évtized a XVII. századi Győr vármegye történetéből. Győri Tanulmányok 17. 1996. 178-181.
- Dominkovits Péter: XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából. Sopron, 1996. Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára 150.
- Domonkos Ottó: 100 éve született Csatai Endre. SSz. 50. 1996. 262-265.
- Domonkos Ottó: Népi grafikák. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatai Endre emlékére 1996. 257-272.
- Dóka Klára: Vízépítők, földmérők, útépítők: mérnökeink a 18. század végétől a polgári forradalomig. HiK. 76. 1996. 149-157.
- Drescher J. Attila: Két volt soproni alkotó könyvéről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 283-285.
- Ecsedy Judit. A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1995-ben. M. 112. 1996. 543-553.
- Egyed Péter: Az időzés boldogsága. Várhely 2. 1996. 1. sz. 5-7.
- Egyetemi tanévnyitó. Erdészeti Lapok 131. 1996. 299.
- EMIL: Az Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőmérnöki Karán oktatott tárgyak és az azokat gondozó tanszékek véleményezése. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 43-48.
- Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I-II. Bp., 1996. História - MTA Történettudományi Intézete (História Könyvtár. Kronológiák. Adattárak 5.) 565-266.
- Erdészeti tanpálya Sopronban. ERFA - Profi 3. 1996. márc. 40.
- Eszik Lajos: Sopron. Hetvennyolcas Galéria, 1995. július 28. Hudra Klára megnyitóbeszéde. Várhely 2. 1996. 1. sz. 117.
- Ezeréves a magyar iskolázás. Evangélikus Élet 61. 1996. szept. 1.
- Az 1996-ban tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron. 1996. Soproni Egyetem 11.
1996. november 12-13. az MKE Mezőgazdasági Szekció rendezvénye. Agrárkönyvtári Hírvilág 3. 1996. 4. sz. 17-18.
- "Én most egy Budapesten élő kolozsvári vagyok." Balla Zsófiával beszélget Martos Gábor. Várhely 2. 1996. 2. sz. 77-87.
- Érszegi Géza: Beitrag zur Geschichte von Petri (Unterpetersdorf). BHBl. 58. 1996. 99-114.
- Az év tudósa Simonyi Károly. TV. 127. 1996. 303.
- FALCO: Ismét vezető szerepkörben. ERFA-Profi 3. 1996. nov. 8.
- Facskó Ferenc: Egy töredelmes vallomás. Telefónia. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 38-39.
- Faragó Sándor: A Fertő-tó szerepe a Pannon-régió vadlúdvonulásában. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatai Endre emlékére 1996. 399-406.
- FATE ünnepi közgyűlés Sopron 1996. augusztus 28. Frank László elnök tájékoztatója. Bútor és Faipar 2. 1996. 9. sz. 3-4.

- Fejér Zoltán: Közelítés John Lennon igazi arcához (1940-1980). In: Sarkady Sándor (szerk.) Soproni Füzetek '96/97. 191-197.
- Firbás Oszkár: A Soproni Hegység védetté nyilvánításának kezdeteiről és a vízrajzi kutatások megindulásáról. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 16-21.
- Firbás Oszkár: Száz éves a Zettl-lőver. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 375-390.
- Fizikus útikönyv. Győr-Moson-Sopron megye. Nagycenk. Sopron. Fizikai Szemle 46. 1996. 419-421.
- Fodor András: Stravinsky ... Nemes Nagy Ágnes ... Sopron - Naplójegyzetek. Várhely 2. 1996. 2. sz. 5-8.
- Frank László: Ötvenesek az öreg fások. Bútor és Faipar 2. 1996. 8. sz. 4.
- Frank, Norbert: Hans Chmelar: 50 Jahre Landesverband Burgenland des Österreichischen Roten Kreuzes 1946-1996. Österreichisches Rotes Kreuz, Landesverband Burgenland. Eisenstadt 1996. -84 S. + 13 Bl., mit zahlreichen Illustrationen. 21.5 x 22.0 cm, gebunden. BHBl. 58, 1996. 96.
- Führer Ernő: Dr. Járó Zoltán 75 éves. Erdészeti Lapok 131, 1996. 350.
- Fülöp Csilla: Átmenet és újrakezdés (1945-1949). In: Bardoly István - Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai 191-201.
- Gaál Károly - Wiededer Roland: 1956 und das Burgenland. Berichte über die Hilfsaktionen für ungarische Flüchtlinge. Eisenstadt, 1996. Bgl. Landesarchiv 373 p. Bgl. Forschungen Heft 75.
- Galavics Géza: A soproni "Esterházy-Madonna". In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 187-199.
- Gál Péter József: A soproni hőskor (1919-1921). Soproni Műhely 1996. szept. különszám 21-33.
- Gácsi Zsolt - Tímár Gábor: Gondolatok az egyetemi oktatás és a szakmai élet kapcsolata körül. Erdészeti Lapok 131, 1996. 139.
- Gácsi Zsolt - Tímár Gábor: Gondolatok a derékszj körül. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 39-40.
- Garas Klára: A soproni Edlinger ház és Gregorio Guglielmi. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 165-186.
- Generalversammlung des Corvinus-Kreises. Amtsblatt der Statutarstadt Wiener Neustadt 76. 1996. 12. sz. 19.
- Gecsényi Lajos (szerk.): Községi és városi pecsétek Győr-Moson-Sopron megyében a XVII-XVIII. században. Győr, 1996. Győr-Moson-Sopron megye Győri Levéltára 256.
- Géczy Cs. - Sedlmayr J. - Gál T. - Koris J. - Káldi Gy. - Deák L. - Móga S. - Deschmann A.: Helyreállított műemlékek 1995-ben. M. 40, 1996. 130-139.
- Gerencsérpusztai nyilatkozat. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 21.
- Gidai Erzsébet: Közgazdászok új utakon a nyugati régióban. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 17-18.
- Gicz János: Invitáció. Részletek. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 16-26.
- Glaser geb. Hauer, Maria: Immer noch Bindungen an die alte Heimat. NZ. 40, 1996. jún. 15.
- Goór Judit: Történelmi lecke - számonkérés nélkül. Evangélikus Élet 61, 1996. dec. 1.
- Gottschling Gyula: Gara László halálának évfordulójára. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 216-220.
- Gottschling, Maria: Uns verbindet immer noch die Liebe zur angestammten Heimat.

- Letztes Ödenburger Heimattreffen in Bad Wimpfen. NZ. 40, 1996. júl. 13.
- Gólyahír. Soproni Műhely. A Soproni Egyetem lapja. Magyar Felsőoktatás 1996. 9. sz. 46-47.
- Gömöri János: Ezerszáz éves vasasok. Élet és Tudomány 51, 1996. szept. 13. 37. sz. 1160-1163.
- Gömöri János: Fertőrákos Árpád-kori temploma. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 27-42.
- Göncz Árpád megnyitóbeszéde. A magyar iskola első évszázadai c. kiállításon. SSz. 50, 1996. 97-99.
- Götz, Wilhelm: Große Gedenkfeier in Wandorf. NZ. 40, 1996. júl. 6.
- Grábnerné Bősze Klára: 250 éve ... In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 232-240.
- Grosina, Helmut (red.): Dritter Burgenländischer Umweltbericht. Stand: 1994 mit Ergänzungen bis 29. März 1996. Nr. 28. Eisenstadt, 1996. Rötzer 401.
- Grüll Tibor - Keveházi Katalin - Kokas Károly - Monok István - Ötvös Péter - Prickler, Harald (hrsg): Lesestoffe in Westungarn II. Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535-1740. Szeged, 1996. Scriptum Kft. 312.
- Grüll Tibor: Sopron város leírása 1738-ból. -A régészeti kutatások kezdetei Sopronban. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 149-164.
- Grüll Tibor: Városi irodalom a XVII. századi Sopronban. (I.-II.) SSz. 50, 1996. 1-20., 127-136.
- Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve 1995. Győr, 1996. KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága 278.
- Hadrovics László - Kiss Jenő: Zsirai Miklós MT. 103, 1996. 1541-1543.
- Hajnal László Gábor: Virrasztani félelem nélkül. Sopron, 1996. Patriot 119. (Várhely Könyvek 1.)
- Hábel György: Végső búcsú. Erdészeti Lapok 131, 1996. 67-68.
- Hámori Gábor: A CASTANEA Környezetvédő Egyesület. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 22-24.
- Háner János Ferenc: Kerékpárút építési program a Duna mentén, a Győr-Balaton irányában, valamint haladhat a határmenti "S100-as"! TM. 107, 1996. 3. sz. 17.
- Hárs József: Cmarits Margit 1905-1995. SSz. 50, 1996. 375-377.
- Hárs József: Kőburkolattól aszfaltos útig. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 329-338.
- Hárs József: Önképzőkörök Sopronban 1867 és 1945 között. SSz. 50, 1996. 227-243.
- Hárs József - Riedl Béla: Változatok diplomára (Beszélgetés) SSz. 50, 1996. 243-260.
- Hárs József: Salamon Nándor írásai (1962-1995). Bibliográfia. Szombathely, 1995. 125. o. SSz. 50, 1996. 280-281.
- Hárs József: Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1611-1655. Zalai Gyűjtemény 39. SSz. 50, 1996. 284.
- Hegyi Péter - Mastalir Ernőné - Szemerey Tamás (szerk.): Christophoros, az evangélikus gyülekezet lapja. Sopron, 1996. 1-4. sz.
- Hernád Tibor: Boros Lajos. Lelkipásztor 71, 1996. 463.
- Holl Imre: Önöntők a XV. századi Sopronban. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 71-88.
- Holló Lajos: Soproni játékkatonák a hidegháborúban. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 251-266.

- "Homok-hazámra gondolok mindig ...". A 60 éves Buda Ferencsel Bella T. Klára beszélget. Várhely 2. 1996. 3. sz. 81-84.
- Homor Tivadar: Nyugat-dunántúli alma materek muzeális értékű dokumentumai. Köznevelés 52. 1996. máj. 31. 22. sz. 15.
- A Honismeret évfordulónaptára 1997. H. 24. 1996. 5. sz. 102-123.
- Honvári János (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. Század közepéig. 2. változatlan kiad. Bp., 1996. Aula 578.
- Horler Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872-1922). In: Bardoly István - Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai 79-144.
- Horler Miklós - László Csaba (szerk.): Magyar Műemlékvédelem X. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980-1990). Bp., 1996. OMvH. 608.
- Horváth Bertalan: Nostalgia és valóság. SSz. 50. 1996. 367-368.
- Horváth Csaba: Sopron szakiskolái (1778-1996). In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 207-230.
- Horváth Ferenc: Változások a magyar vasúthálózatban (1920-1945). Közlekedéstudományi Szemle 46. 1996. 143-149.
- Horváth József: Még egyszer megyénk falusi újságjairól. Kisalföldi Könyvtáros 1996. 2. sz. 16-25.
- Horváth József: Sopron XVI-XVII. századi könyvkultúrájáról. Győri Tanulmányok 17. 1996. 182-189.
- Horvath, Traude: Irodalmi központ Nagymartonban. Bécsi Napló 17. 1996. 3. sz. 7.
- Horváth Zoltán: Sopron szabad királyi város tégláégetője (1830-1893) In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 279-302.
- Höbör Tamás: Marketingprogram az erdőért, a fáért. Magyar Asztalos 1996. 9. sz. 12-13.
- Höbör Tamás: OAFSZ - közgyűlés 1996. Sopron. Magyar Asztalos 1996. 9. sz. 16.
- Hulják Péter: A növekedés ára avagy hagyományaink jelene és jövője. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 18-19.
- Hulják Péter: Tarvágások ökológiai vizsgálata. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 40-42.
- Huszár László: Levél a halott költőnek. Várhely 2. 1996. 3. sz. 15-16.
- Az IAESTE rövid bemutatása. A Soproni Helyi Bizottság eddigi munkájának rövid bemutatása. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 96-98.
- Isfort, Lothar: Beszámoló a Soproni Egyetemen töltött IAESTE cseregyakorlatomról. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 99-101.
- irfe: Ein Beitrag zur Völkerverständigung. Fränkischer Tag 1996. márc. 6.
- Jánoska Ferenc: Beszámoló a Soproni Egyetem és a Zólyomi Egyetem közötti Sporttalálkozóról. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 12-13.
- Jereb Ottó: Elfelejtett emlékerdők, emlékfák. SSz. 50. 1996. 70-74.
- Jubileumi megemlékezés két nemzetközi nagyrendezvényről. Erdészeti Lapok 131. 1996. 319-323.
- judit: In den April geschicht... NZ. 40. 1996. márc. 30.
- K. L. :Dr. Ormos Károly 1917-1995. BKL-B. 129. 1996. 216-217.
- Kanada a magyarokért. Nyugati magyarság 14. 1996. nov. 11. sz. 12.
- Karvalics László (szerk.): Magyarország városai 1-2. Gyoma. 1996. Égisz 523., 521.
- Katona Imre: A Bánk bán - rokonok Csapodon és környékén. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 43-56.

- Katona Imre:Kaszás Marianne (összeáll.): A magyar levéltárak kiadványai 1995-ben. Levéltári Szemle 46, 1996. 4. sz. 72-78.
- Kállay István: Városi tulajdon - nyilvántartás. Levéltári Közlemények 66. 1995 [1996]. 67-84.
- Kettinger Gyula: Nyugat-magyarországi személyiségek kezdeményezései és a magyarországi felsőoktatás. Bécsi Napló 17, 1996. 4. sz. 2.
- Kevházi László: Kis János, a költő-püspök. Lelkipásztor 71, 1996. 21-22.
- Kietaibl, Hans: Die "zauberischen Weiber" von Antau. BHBl. 58, 1996. 141-144.
- Kindergartenversuch in Agendorf. NZ.-Beilage für Pädagogen 2, 1996. márc. 9. NZ. 40. 1996. márc 16.
- Kindlovits Kálmán: Egy elfeledett nemzetiségi hetilap a 19. század második évtizedéből. MKSZ. 112, 1996. 461-477.
- Király Pál: Csupán névváltozás? Erdőgazdaság és Faipar 1996. okt. 7. Magyar Mezőgazdaság melléklete.
- Király Pál: In memoriam 1956! ERFA- Profi 3, 1996. dec. 36.
- K(irály) P(ál): A Ligno-Novum '96 Sopronban. Erdőgazdaság és Faipar 1996. okt. 4-5. Magyar Mezőgazdaság melléklete.
- K(irály) P(ál): Majer professzor halálára ERFA-Profi 3, 1996. febr. 28.
- Király Pál: Mi lesz veled Soproni Egyetem? Magyar Asztalos 1996. 12. sz. 16-17.
- Kisari Balla György: Kogutowicz Manó térképei Bp. 1995 (1996), Tótfalusi Tannyomda 215.
- Kiss Jenő: Mihályi és az osztrák kapcsolat. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 325-328.
- Kiss József Mihály: Magyarországi születésű hallgatók a bécsi egyetemen 1715-1789. Bécsi Napló 17, 1996. 5. sz. 8.
- Kiss Miklós: Műveiben tükröződik mély hite (Interjú a 65 éves Szokolay Sándorral). Lelkipásztor 71, 1996. 320-321.
- Kiss Zoltán: Österreicher und Ungarn während der Revolution. NZ. 40, 1996. dec. 21.
- Kissné Nagypál Judit: Történelmi városrekonstrukció és - rehabilitáció Sopronban. M. 40, 1996. 36-40.
- Kitüntetések. A Faipar fejlesztéséért. Dr. Molnár Sándor. Bútor és Faipar 2, 1996. 8. sz. 19.
- Kocsó Mihály: A Botanikus Kert Jubileumi Konferenciája. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 8.
- (Koger): Kétnyelvű tanulmánykötet-bemutató Felsőpulyán. Bécsi Napló 17, 1996. 6. sz. 2.
- Kojan, A. Fritz - Lang, Alois - Baschnegger, Hanna (red.): Geschnatter. Nationalpark Österreichs vierzehnte Nationalparkzeitung. Erscheint viermal jährlich. Illmitz, 1996. Nationalpark Neusiedler See.
- Koloszár József: Emlékezés Majer Antal Professzor Úrra. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 51.
- Koloszár József: Dr. Majer Antal 1920-1995. Erdészeti Lapok 131, 1996. 38.
- Koppány Tibor: Franz Zinner, az Esterházy hercegek kertépítő mérnöke. MÉ. 45, 1996. 283-288.
- Korzenszky Richárd: Nem élhetünk sárba ragadottan. (Elhangzott Udvardi Erzsébet kiállításának megnyitóján a Festőteremben, 1996. június 22-én.) Várhely 2, 1996. 3. sz. 103-105.
- Kovács András: "Kenőanyagok gyártásának és felhasználásának környezetvédelmi kérdései" tárgyú konferencia (Sopron, 1995. szeptember 13-15.). Magyar Kémikusok Lapja 51, 1996. 2. sz. 85-86.
- Kovács Erzsébet: A szakképzés fejlesztése és a műemlékvédelem. Műemlékvédelmi Szemle 6, 1996. 313-314.

- Kovács Erzsébet: "Hagyományos vakolatok és homlokzati felületképzések" Továbbképzés Sopronban. M. 40. 1996. 74-75.
- P. Kovács Imre: Régi és mai epizódok a soproni líceumi könyvtár történetéből. Könyv. Könyvtár. Könyvtáros. 1996. jan. 28-37.
- Kovács József László: Esterházy Miklós és Nádasdy Pál, az író. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 125-134.
- Kovács József László: Gyorsfénykép Fried Istvánról. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 221-223.
- Kovács József László: Hazafelé. Locsmánda László új kötetről. Várhely 2, 1996. 4. sz. 109-110.
- Kovács József László: Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569). SSz. 50. 1996. 115-126.
- Kovács József László: Négy tanügyi okmány Frang Dezső kántortanító életéből. Új Pedagógiai Szemle 46. 1996. 2. sz. 94-98.
- Kovács József László: Seregszámla és búcsúzás (vázlatos számvetés 1945-1995). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 201-215.
- Kovács Zsolt: Nemzetközi faipari tudományos konferencia Sopronban. Bútor és Faipar 2, 1996. 5. sz. 21.
- Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom. Orte - Schulen - Gesellschaft. Tanulmányok Győr Moson-Sopron megye és Burgenland iskolatörténetéből. 1777-1996. Győr, 1996. MPT Győr-Moson-Sopron Megyei Tagozata 344.
- Környei Attila: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. SSz. 50. 1996. 188-207.
- Környei Attila: Adatok gróf Széchenyi István Sopron megyei szerepléséhez. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 273 - 278.
- Környei Attila: 100 éve született Csatkai Endre a soproni tudós. Várhely 2, 1996. 2. sz. 103-106.
- Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére Sopron. 1996. Hillebrand Ny. 455. (A Soproni Múzeum Kiadványai 2.)
- Kövé Tamás: Csontos a nyilasházban. Andorra. Petőfi Színház Sopron. Rendező: Ferkai Tamás. (Bemutató: 1996. február 10.). Várhely 2, 1996. 1. sz. 97-99.
- Kövé Tamás: Idézőjelek. Várhely 2, 1996. 2. sz. 98-101.
- Kövé Tamás: Az Ikszek konvertálása. Beethoven X.-XX. század. Várhely 2, 1996. 3.sz. 106-107.
- Kövé Tamás: A pártállamból Szent Ilonára. Várhely 2, 1996. 4. sz. 94-96.
- Kőhalmy Tamás - Faragó Sándor - Walterné Illés Valéria - Náhlik András: Az erdők vadeltartó képességének mai értékelése. Ni. 84. 1996. 2. sz. 7-9.
- Kőhalmy Tamás: Nemzetközi Vaddisznó Szimposium Sopronban. Ni. 84. 1996. 8.sz. 4-5.
- Kőhegyi Mihály: Tilkovszky Lóránt: Nemzetiség és magyarság. Nemzetiség-politika Magyarországon Trianontól napjainkig. Budapest, 1994, 164 o. SSz. 50. 1996. 281-283.
- Kriegler, Johann: Politisches Handbuch des Burgenlandes. II. Teil (1945-1995). Eisenstadt. 1996. Burgenländisches Landesarchiv 446. Bgl. Forschungen, Heft 76.
- Krisch Imre: Koch Gyula 80 éves. Erdészeti Lapok 131. 1996. 292.
- Krónika. 1995. január 1.-december 31. Kisalföldi Könyvtáros 1996. 1. sz. 70-80.
- Kubinszky Mihály: Lovas Gyula: Magyar vasutak a második világháború éveiben; Lovas

- Gyula: Újra gurulnak a vonatok Bp., 1996. SSz. 50, 1996. 379-380.
- Kubinszky Mihály: A Károly kilátó ismét a Soproni Városszépítő Egyesületé. SSz. 50, 1996. 321-322.
- Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület tevékenysége az 1995. évben. SSz. 50, 1996. 81-84.
- Kubinszky Mihály: Sopron építésze a XX. században. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatka Endre emlékére 1996. 369-374.
- Kubinszky Mihály: Tóth Sándor: A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút rövid története. Belvedere meridionale (1996). SSz. 50, 1996. 378-379.
- Kücsán József: Borkezelési és borhamisítási receptek a XVIII. századból. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatka Endre emlékére 1996. 251-256.
- Kukorelly Endre: Játék. Várhely 2, 1996. 4. sz. 13-16.
- Landsteiner, Erich: Faut Márk és Klein Menyhért krónikája. Közzéteszi Kovács József László. Sopron-Eisenstadt 1995. 176 o. SSz. 50, 1996. 277-279.
- Landsteiner, Erich: József László Kovács (Bearb.): Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein (1526-1616). hgg. von Katalin G. Szende in: Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg Reihe C. Bd. 1: Burgenländische Forschungen. Sonderbd. XVII. Sopron - Eisenstadt 1995. BHBl. 58, 1996. 94-95.
- Láng Béla: Második Soproni Erdész és Faiparos Állásbörze. Soproni Műhely 1996. 5. sz. 45-46.
- Lang Jánosné: Líceumi Luther-emlékünnepe Sopronban. Evangélikus Élet 61, 1996. ápr. 28.
- Lampérth Gyula: Négy nap Nürnbergben. A Líceum kórusai Bajorországban. Evangélikus Élet 61, 1996. jún. 23.
- Lampérth Gyula: Találkozás az egykori anyaintézménnyel. Evangélikus Élet 61, 1996. júl. 7.
- László Gyula: A mindennapok Csatka Endréje. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatka Endre emlékére 1996. 11-12.
- Lectori Salutem! SSz. 50, 1996. 97.
- Lesz-e a XXI. századnak irodalma? Nagy Pállal, a párizsi Magyar Műhely szerkesztőjével beszélget Tar Ferenc. Várhely 2, 1996. 4. sz. 65-74.
- Lett Béla: A mérleg szerinti eredménytől az erdészeti üzem eredményéig. Erdészeti Lapok 131, 1996. 342.
- Levélszekrény. SSz. 50, 1996. 285., 381-382.
- Ligno-Novum - Wood-Tech. Magyar Asztalos 1996. 9. sz. 12.
- Ligno-Novum - Wood Tech. ERFA-Profi 3, 1996. márc. 38.
- Ligno-Novum Sopron 1996. augusztus 28-31. Bútor és Faipar 2, 1996. 2. sz. 21.
- Ligno-Novum Sopron 1996. aug. 28-31. Bútor és Faipar 2, 1996. 6-7. sz. 30., 33.
- Ligno-Novum Wood Tech. Kettős vásár Sopronban. ERFA-Profi 3, 1996. okt. 11-14.
- Lovas Gyula: Magyar vasutak a második világháború éveiben. Bp., 1996. MÁV Vezérig. 632. Vasúthistória könyvek
- Lovas Gyula: Magyar vasutak a második világháború éveiben. SSz. 50, 1996. 379-380.
- Lovas Gyula: Teljes gőzzel - Egy vasutas fotográfus. Finta Béla. SSz. 50, 1996. 368-372.
- Lővei Pál: Esterházy-kiállítás Kismartonban. Műemlékvédelmi Szemle 6, 1996. 199-216.
- Lővei Pál: A közelmúlt emlékeinek műemlékei védelméről. Műemlékvédelmi Szemle 6, 1996. 147-170.
- Luthár Jenő: Ünnepek Ágfalván. Evangélikus Élet 61, 1996. máj. 5.
- Maar, Grete: Karl Mollay (bearb.): Hausarznei- und Essigbüchlein von Hans Seyfridt. In:

- Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg, Reihe B/band 2. Sopron 1995. BHBl. 58. 1996. 48.
- Macher Frigyes: Emlékülés Vendel Miklós professzor, akadémikus születésének centenáriuma alkalmából. BKL-B. 129, 1996. 666-667.
- Macher Frigyes - Nikolics Károly: A Magyar Kémikusok Egyesülete soproni csoportja 40 éves jubileumára. SSz. 50, 1996. 85-87.
- Madocsi Miklós: Búcsúzó. Lelkipásztor 71, 1996. 254.
- A Magyar Hidrológiai Társaság 1996. évi közgyűlésén átadott kitüntetések. HiK. 76, 1996. 316-320.
- Magyar János: Az Erdőmérnöki Főiskola jelentése az 1956-57. iskolai év eseményeiről. Bp., 1996. Diós Ny. 117+35. Erdészettörténelmi Közlemények XXIV.
- Maradandó értékek a változó világban. Élet és Tudomány 51. 49. sz. 1996. dec. 6. 1539-1541.
- Marosi György: Erdő-köz-gazdaságtan. Erdőgazdaság és Faipar 1996. jan. 7. A Magyar Mezőgazdaság melléklete.
- Marosvölgyi Béla - Rumpf János: Nemzetközi Szimpozion Magyarországon az erdészeti munkák gépesítéséről (FORMEC '95). Erdészeti Lapok 131, 1996. 62-63.
- Martos Gábor: Törött tükrök, vakablak. Várhely 2, 1996. 3.sz. 6-11.
- Marx György: Fizikatanári konferencia Sopron. 1997. augusztus 19-23. Fizikai Szemle 46, 1996. 400.
- Mastalír Ernőné: Bemutatkozik a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára. Agrárkönyvtári Hírvilág 3, 1996. 2. sz. 9-10.
- Mastalírné Zádor Márta: Soproni középiskolák (1557-1996). In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 189-206.
- Mazál István: Vonuló kétéltűek és hullók a Fertő-tó partján. TV. 127, 1996. 8. sz. XCVII - XCIX.
- Mátyás István: Perzsiától Pannóniáig. Egy soproni polgár a magyarság útjáról. Dorosmai Imre könyve. Várhely 2, 1996. 1. sz. 114-115.
- Menyes Gyula: Baráth József 1910-1995. Evangélikus Élet 61, 1996. jan. 14.
- Merán Fülöp: A siegendorfi erdei kápolna. Ni. 84, 1996. 3. sz. 18-19.
- Metzl János: Askercz Éva: Sopron Anno - ahogy a festők látták. Kiadó: Fekete Cédrus, Sopron, 1995, 91 old. (ung., deutsch, englisch) SSz. 50, 1996. 93-94.
- Metzl János: A Corvinus Magyar-Oszi Baráti Kör 1995. évi tevékenysége. SSz. 50, 1996. 260-262.
- Metzl János. Hárs József. Szakácskönyv 1828. Angelicus Kft. Kiadó, Sopron, 1991. 109 o. 11 kép SSz. 50, 1996. 94.
- Metzl János: Mollay Károly: Hausarznei- und Essigbüchlein von Hans Seyfridt. Hans Seyfridt házipatikája és eceteskönyvecskéje (1609-1633). Nikolics Károly Gyógyítástörténelmi Bevezetésével. Sopron Város Történelmi Forrásai. SSz. 50, 1996. 377 - 378.
- Mezey Alice - Szentesi Edit: Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Comission zur Erforschung der Baudenkmale magyarországi működése (1853 - 1860). In: Bardoly István - Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai. 47-67.
- Méri Edina: Sopronbánfalva története. Műemlékek. Bp. 1996. TKM Egyesület 16. (Tájak, korok. múzeumok kiskönyvtára 538.)
- Mészáros István: Adalékok Sopron iskolatörténetéhez. SSz. 50, 1996. 137-150.

- Mészáros István: Ezer év iskolái a végeken. A magyar iskola milleneumára. Vasi Szemle 50. 1996. 415-431.
- Mészáros Károly: Ész- és érdekérvek. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 33-36.
- Mészáros Károly: Felhívás. Erdészeti Lapok 131. 1996. 47.
- Mikó Sándor: A Vághy család pere 1638-ban. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 119-122.
- Mollay Károly: Ajánlás - Empfehlung. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 9-10.
- Molnár László: A bányászattörténet fotóművésze. BKL-B. 129. 1996. 559-560.
- Molnár László: Az egyetlen, magyar bányászalakokat ábrázoló pincetokkéslet a 18. századból. BKL-B. 129. 1996. 492-496.
- Molnár László: A hazai szénlelés kezdetei. 1567-ből származó levéltári igazolás a szén öngyulladásos megjelenéséről Brennbérgben. BKL-B. 129. 1996. 465-475.
- Molnár László: A Kárpát-medence 1100 éves bányászatának történeti áttekintése. BKL-B. 129. 1996. 414-428.
- Molnár László: Kölcsey szobor Sopronnak - a Központi Bányászati Múzeum támogatásával. BKL-B. 129. 1996. 105-107.
- Molnár László: Lőcsei restaurátor-mesterek kiállítása a Központi Bányászati Múzeumban. BKL-B. 129. 1996. 115-116
- Molnár László: Megemlékezés a brennbérgi tömeges bányaszerencsétlenségről. BKL-B. 129. 1996. 109-110.
- Molnár László: Mi történt Sopronban 1942 márciusában? BKL-B. 129. 1996. 545-552.
- Molnár László: 500 éves a magyar bányatársulási intézménye. BKL-B. 129. 1996. 453-459.
- Molnár László: A Selmeci Akadémián alakult Ifjúsági Kör és zászlójának viszontagságos története. BKL-B. 129. 1996. 527-540.
- Molnár László: Sopron műemlék-város bemutatása Selmecbányán. BKL-B. 129. 1996. 100 - 102.
- Molnár Sándor: Egy Kanadában végzett erdész-faiparos bemutatása. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 77-79.
- Molnár Sándor: Ligno-Novum Wood-Tech '96. Bútor és Faipar 2. 1996. 9. sz. 5.
- Molnár Sándor: A "magyar fa" milicentenáriumi kiállítás margójára. Bútor és Faipar 2. 1996. 8. sz. 4.
- Molnár Sándor: Sopronba vissza-visszamegyünk. Sopronban újra ott a helyünk! Bútor és Faipar 2. 1996. 8. sz. 3.
- Molnár Sándor: Titokzatos bútorgyár Sopronban. Bútor és Faipar 2. 1996. 2. sz. 15
- Molnár Sándor: Vállalkozás vagy Egyetem? Soproni Műhely 1996. 4. sz. 37-38.
- Műemlékfelújítások - és helyreállítások 1994-ben az állami költségfordítások (támogatás/ezer Ft) közlésével. Műemlékvédelmi Szemle 6. 1996. 287-302.
- Nagy Alpár: In memoriam Scholz János (1903-1993). SSz. 50. 1996. 20-38.
- Nagy Alpár: Szokolay Sándor nyolcadik operája elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 181-190.
- Nagy Ferenc: Évfordulók a műszaki és természettudományokban 1997. Bp., 1996. MTE SZ 144.
- F. Nagy Györgyi: A selmeci-soproni matematika és ábrázoló geometria oktatásról. (I. rész, az első 150 év). Erdészeti és Faipari Tudományos Közlemények 40-41. 1994-1995/1996/. 7-14.
- Nagy Mariann: Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Sz. 130. 1996.

701-704.

- Erdészeti Szakmai Konferencia a Wood Tech Erdészeti és Faipari Szakvásár keretében. Erdészeti Lapok 131. 1996. 315-318.
- IV. Országos Erdészeti Találkozó 1996. augusztus 28-30. Sopron. Erdészeti Lapok 131. 1996. 313-314.
- Nemes András: Ajánló. Sopron Anno II. Várhely 2. 1996. 4. sz. 112-113.
- New-Wiat Kelet-Ázsia kínálata Sopronban. ERFA-Profi 3. 1996. júl-aug. 18.
- Németh Ferenc: Szerencse, szorgalom, tehetség ... Élet és Tudomány 51. 1996. 24. sz. jún. 14. 739-742.
- Németh Gyula: Szent Flórián Győr-Moson-Sopron megyében. Győr, 1996. INFO-NET Kft. 79.
- Németh Ildikó: A Csöndes-féle nyilvános tan- és nevelőintézet. SSz. 50. 1996. 208-227.
- Németh Ildikó: A soproni Laehne-féle nevelőintézet 1853-1918. Fons 3. 1996. 2. sz. 181-210.
- Németh Ildikó: Dr. Wallner Ignác (1847-1929). SSz. 50. 1996. 265-267.
- Németh Noémi - Schaffer Andrea: Adalékok a tübingeni heterodoxia nyugat-magyarországi kapcsolataihoz az 1620-as években. MKSZ. 112. 1996. 223-233.
- Németh Róbert: Ligno Novum & Wood Tech 1996. augusztus 28-31. Bútor és Faipar 2. 1996. 9. sz. 8-9.
- Nikolics Károly: A soproni gyógyszerészet múltjának kutatói. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 407-412.
- Nosferatutól Sztálinig. Az utolsó interjú. A 90 éve született Friedrich Károllyal Salamon István beszélgetett. Várhely 2. 1996. 3. sz. 109-123.
- Nováki Gyula: Kuruckori erőd Sopronbánfalva felett. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 135-148.
- A Növénytan Tanszék kiadványai. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 102-105.
- Nyárády Gábor: Hol az Aranykakas? - Bónis Lajos és Pákey Margit a soproni színpadon. SSz. 50. 1996. 336-347.
- Nyári László: Megtanulni a nyelvet, beilleszkedni, keményen dolgozni - hogy megbecsüljenek. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 82-85.
- Nyári László: A Soproni Divízió soha nem lett elismerve. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 79-81.
- Nyári László - Göbölös Péter (főszerk.): Soproni Műhely. A Soproni Egyetem lapja. Sopron. 1996. 4-7. sz. Soproni Egyetem.
- 860 km kerékpárút Burgenlandban. Bécsi Napló 17. 1996. 5. sz. 2.
- Ormos Balázs vezérigazgató megnyitóbeszéde a Tanulmányi Erdőgazdaság RT. Fáber-réti Motorfűrészes és Közéltítő Tanpályájának pályaváto ünnepségén. Erdészeti Lapok 131. 1996. 52-53.
- Az Országgyűlés Mezőgazdasági Bizottsága február 1-jén kihelyezett ülést tartott Sopronban az Erdészeti és Faipari Egyetem rektori tárgyalójában. Erdészeti Lapok 131. 1996. 69-72.
- Őrség. A Burgenlandi Kultúregyesület tájékoztató lapja. Oberwart 1996. 3. sz. 44 old. H. 1996. 3. 112.
- Pájer Imre: Csorna évszázadai. Csorna, 1996. Csorna Város Önkormányzata 46.
- Pájer Imre (szerk.): Rábaköz honismereti évkönyv. Csorna-Kapuvár, 1996. Pájer Imre Kiadó 85.
- Pajkossy György (szerk.): A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája 1966-1970. I-II. Bp., 1996. OSZK - Argumentum 970.

- Pákovics Miklós: "Az íróasztalom a világ közepe". Kerék Imre költővel Pákovics Milkós beszélget. MH. 19. 1996. 5. sz. 45-50.
- Papp Simon: Életem. Zalaegerszeg, 1996. Magyar Olajipari Múzeum 325.
- Patvaros József: Bányászati történetírásunk fejlődése. BKL-B. 129. 1996. 429-436.
- Pápai Gábor: "Az igaz a hitből él." Erdészeti Lapok 131. 1996. 384-385.
- Pápai Gábor: A soproni Roth Gyula Erdészeti és Faipari Szakközépiskola az elmúlt év novemberében tartotta az iskola alapításának 110. a faipari képzés kezdetének 15. és az iskola soproni tartózkodásának 45. évfordulóját. Erdészeti Lapok 131. 1996. 50-51.
- Papp István: Bajcsy-Zsilinszky Endre 12 napja Sopronkőhidán. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 349-358.
- Paul, Hans: Schulgeschichte der drei Gemeinden in Burgenland. Várvidék három településének iskolatörténete (1777-1996) In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 82-147.
- Peter, Heinz: Zur Ausbreitung der Misteldrossel (Turdus viscivorus) im Nordburgenland BHBl. 58. 1996. 44-47.
- Petőfi emlékhelyek a Kárpát-medencében. Kiskőrös. 1996. Petőfi Sándor Társaság 272.
- Petravich András: Veszélyeztetett kastélyok és középületek helyreállítása. A kastélyprogram 1981-től 1989-ig. In: Horler Miklós - László Csaba (szerk.): Magyar Műemlékvédelem X. 231-270.
- Póczy Klára: Scarbantia városi önkormányzatának tevékenységéről. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 17-26.
- Prickler, Leonhard: 120 Jahre Raab-Ödenburg-Ebenfurter Eisenbahn (Győr-Sopron Ebenfurti Vasút) BHBl. 58. 1996. 115-133.
- r w- [Robert Wild]: "Kroisbacher Madonna" eingeweiht. NZ. 40. 1996. jún. 15.
- Ráczné Schneider Ildikó: Bemutatjuk az Erdészeti és Faipari Egyetem Múzeumát II.-III.-IV. Erdészeti Lapok 131. 1996. 291., 388., 349.
- Ráczné Schneider Ildikó: A soproni Erdészeti Múzeum Bécsi Napló 17. 1996. 3. sz. 6.
- Reidinger Zoltán: Fertőszéplaki magángyűjtemény Vasutilámpa Múzeum. TM. 107. 1996. 8. sz. 26-27.
- Rekonstruierte Bauernpforte in Kroisbach. NZ. 40. 1996. júl. 20.
- Rekviem egy múzeumért. (Bányamunkás, 82. évf., 1995. november, p.:5.) BKL-B. 129. 1996. 113-115.
- Rendszerben gondolkodva. ERFA-Profi 3. 1996. dec. 20-21.
- Richter, Erika - Dyroff, Hans-Dieter (hrsg.): Denkmalpflege im neuen Europa. Bonn Stuttgart, 1996. Inst. für Auslandsbeziehungen, Deutsche UNESCO-Kommission.
- Roller Kálmán: "... mi is voltunk egyszer az Akadémián" Soprontól Vancouverig 1956-1996. Selmec - Sopron - Vancouver. Toronto, 1996. Thorn Press XXIII. 319.
- Romay, Andrew: Balfőtől Mauthausenig, 1944-1945. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 243-250.
- Ross Károly: Gerund, frauenkircheni főutca, két zsidó hölgy. Várhely 2. 1996. 1. sz. 16-22.
- Rózsa György: Sopron látképeiről. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 201-206.
- Rozsonits Géza: Bezerédj István, a reformpolitikus. (Szerdahely, 1796. október 28. - Hidja, 1856. március 6.) Várhely 2. 1996. 3. sz. 124-129.
- Rozsonits Géza: Kétszáz esztendeje született Bezerédj István. H. 24. 1996. 6. sz. 19-27.
- Rónai Judit: A Soproni Németh László Közép-európai Népi akadémia hozzájárulása a

- magyar oktatás 1000. évfordulójának megünnepléséhez. SSz. 50, 1996, 285.
- Rubóczky István: Ipartörténeti kiállítás Nagycenken. Köznevelés 52, 1996. márc. 15. 11. sz. 19.
- Ruhmann Jenő: A bánya-, kohó- és erdőmérnökhallgatók Ifjúsági Körének agóniája és halála. Soproni Műhely 1996, 6-7. sz. 39-40.
- Rumpf János: Mihály Sándor egyetemi adjunktusról. Soproni Műhely 1996, 6-7. sz. 9-11.
- S.E.: Akkreditált vizsgáló-laboratórium az Erdészeti és Faipari Egyetemen. Bútor és Faipar 2, 1996, 5. sz. 20-21.
- S.E.: Diplomaosztó ünnepi tanácsülés Sopronban. Bútor és Faipar 2, 1996, 6-7. sz. 36.
- S.E.: Miről ír a Soproni Műhely? Bútor és Faipar 2, 1996, 11-12. sz. 34.
- Salamon Nándor: László Gyula: 1910-ben születtem. Vasi Szemle 50, 1996, 131-132.
- Salamon Nándor: "Kisvárosi festő." Album Gergác Berta emlékére. Várhely 2, 1996, 4. sz. 107-109.
- Salamon Nándor: Szemet gyönyörködtető album. Sopron anno. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 295-297.
- Salamon Nándor: A tizedik ... Konszolidált érembiennále. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 160-163.
- Salamon Nándor: Vilonyától Sopronig ... Mészáros György festészetéről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 176-180.
- Sallai János: A magyar-osztrák határ történetéről a XVIII. századtól napjainkig. SSz. 50, 1996, 289-301.
- Sarkady Sándor: Grabner József kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 172-175.
- Sarkady Sándor: Honti Pál (1906-1995). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 269-272.
- Sarkady Sándor: Östör Antal emlékezete. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 273-280.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. Művészeti antológia. Sopron, 1996. Szociális Foglalkoztató Ny. 302.
- Sarkady Sándor: Szűcs Szabó Sándor 70 éves. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 164-165.
- ifj. Sarkady Sándor: Faut Márk és Klein Menyhért krónikája. Kovács József László könyvéről. Várhely 2, 1996, 1. sz. 108-109.
- ifj. Sarkady Sándor: Somogyváry Gyula: És mégis élünk c. regényéről. BKL-B. 129, 1996, 99-100.
- Sass László: Mítosztemető. Gondolatok Hajnal László Gábor "Legyen az író hasznos akarat...!" című könyvéről. Várhely 2, 1996, 1. sz. 110-113.
- Sass László: Simon Ferenc kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 166-169.
- Sámson Klára: Öt év a soproni Evangélikus Líceum életéből. Evangélikus Élet 61, 1996. júl. 21.
- Schermann Gábor: Mindig feléd ... Sztéhlo Máttyás lelkészre emlékezve. Evangélikus Élet 61, 1996. jún. 23.
- Schindler, Andreas - Wetzler, Matthias - Rappold, Helmut - Törtl, Michael (zusammengestellt): Fünfzig Jahre Treue zu Ödenburg. Hrsg. vom Kulturverein für Ödenburg und Umgebung e.V. Sitz Bad Wimpfen. Sopron 1996. Patriot.

- Schlag, Gerald: André Csatkai und das Burgenland. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 13-16.
- Schlag, Gerald: Schule in Burgenland. Iskolák a Várvidéken (1921-1962). In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 67-81.
- Schneider Ildikó. Bemutatjuk az Erdészeti és Faipari Egyetem Múzeumát. (I. rész). Erdészeti Lapok 131, 1996. 256.
- Schwarzwild Symposium 24-27. März 1996 Sopron, Ungarn. Proceedings. Sopron, 1996. CIC. 157.
- Sedlmayr János: Gerő László munkássága. Kiállítás az OMvH aulájában. Műemlékvédelmi Szemle 6, 1996. 171-184.
- Sedlmayr János: Új "Kínai ház" a fertődi kastély parkjában M. 40, 1996. 57-59.
- Sipos Endre: Majer Antal 1920-1995. Vasi Szemle 50, 1996. 146-147.
- Solymosi László: A szőlő utáni adózás új rendszere a 13-14. századi Magyarországon. Történelmi Szemle 38, 1996. 1. sz. 1-43.
- Somkuti Elemér: Szárítófejlesztés a nagylőzsi fűrészüzemben. Bútor és Faipar 2, 1996. 3. sz. 21.
- Somogyi Imre: A Csermajori Szakiskola története (1886-1996). In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 51-66.
- Sopron ragaszkodik a Ligno-Novum, Woodtech vásárokhoz! Bútor és Faipar 2, 1996. 4. sz. 15.
- Soproni Cégregiszter 1996. Sopron, 1996. Gosztom és Varsányi 52.
- A soproni egyetem rektorának kitüntetése. Erdészeti Lapok 131, 1996. 43.
- Soproni Kisokos 1996. Sopron, 1996. Zalai Ny. 108.
- Soproni sörfesztivál. Magyar Mezőgazdaság 51, 1996. aug. 28. 35. sz. 4.
- Staar Gyula: De mi az igazság: Beszélgetések Simonyi Károllyal. Bp., 1996. Közlöny és Lapkiadó 152.
- Staar Gyula: Az ember és a könyve. MT. 41, 1996. 718-726.
- Staar Gyula: Az év tudósa: Simonyi Károly. Élet és Tudomány 51, 1996. máj. 31. 22. sz. 678-679.
- Ständchen für Opa. NZ. 40, 1996. ápr. 27.
- Stubbe, Christoph: Schwarzwildsymposium des Internationalen Jagdrates (CIC) in Sopron (Ungarn). Beiträge für Forstwirtschaft und Landschaftsökologie 30, 1996. 95-96.
- Sümeghy József: Egy nagy család: a soproni Líceumi Diákszövetség. Evangélikus Élet 61, 1996. jún. 2.
- Szabadfalvi József: Hatvan éves lenne Ikvai Nándor. H. 24, 1996. 1. sz. 19-22.
- Szabó Géza: Haubner Máté. Lelkipásztor 71, 1996. 177-179.
- R. Szabó Lajos: A hűség embere. Várhely 2, 1996. 2. sz. 106-109.
- Szabó Miklós: Millecentenáriumi és emlékerdő ültetése Sopronban 896-1996. Erdészeti Lapok 131, 1996. 255.
- Szabó Patrícia: Soprontól Vancouverig. Az erdészeti fakultás útja 1956-ban. Nők Lapja 1995. 42. sz. 12-13.
- Szabó Péter - G. Szende Katalin: A magyar iskola első évszázadai. In: Balogh László (szerk.): 1000 éves a magyar iskola. 138-146.
- Szakál Ernő: A soproni Pék kereszt középkori geometriája. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 113-117.
- Szalay Béla: Dőr népiskolája (1714-1996). In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor

- Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 46-50.
- Szalai Gáborné: Győr-Moson-Sopron megye közművelődési könyvtárai 1995-ben. Kisalföldi Könyvtáros 1996, 1. sz. 10-13.
- Szalai Mária: A hit hangjai. Világlap 1, 1996, 5-6.sz. 70-71.
- Szála Erzsébet: Emlékezés dr. Friedrich Károlyra (Budapest 1920. július 28. - Sopron, 1994. május 29.). SSz. 50. 1996. 267-270.
- Szála Erzsébet: In memoriam Josef Pausz (1930-1995) SSz. 50, 1996, 87-90.
- Szála Erzsébet: Kis János az író és irodalomszervező (Előadás Rábaszentendrőn, az író születésének 225. évfordulóján 1995. szeptember 23-án). SSz. 50, 1996, 51-57.
- Szála Erzsébet: "Tisztelendő tudós Atyafiak..." Kis János (1775-1846). Várhely 2, 1996, 1. sz. 104-106.
- Sebik Imre: Kis János püspök-lelkész élete és szolgálata (1770-1846). Lelkipásztor 71. 1996, 460-463.
- Sebik Imre: Luther: A szolgálai akarat című munkája először magyarul. Evangélikus Élet 61, 1996. jún. 16.
- Szemán Attila: Bányamécsünk idegen eredetű elnevezései. BKL-B. 129, 1996, 504-508.
- Szemán Attila: Svaiczter Gábor bányászfokosa. BKL-B. 129, 1996, 496-498.
- Szemerei János: Dr. Ferdinánd István - ahogy én ismertem meg. Lelkipásztor 71, 1996, 231-232.
- Szemerey Tamás (szerk.): A Soproni Népszavazást eredményező ágfalvi csaták 75 éves évfordulójára. Sopron, 1996. Hillebrand Ny. 33. (A Soproni Műhely különszáma 1996. szeptember)
- Szemerey Tamás: A Magyar Királyi Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola vázlatos története a Selmecbányáról történt meneküléstől a soproni népszavazásig. Soproni Műhely 1996. szept. különszám 2-19.
- G. Szende Katalin: A soproni iskola első évszázadai (egy határváros emlékei az országos kiállításon). SSz. 50, 1996, 99-115.
- Szende Katalin: Kölni kereskedők a középkori Sopronban. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 57-70.
- Szentesi Levente (főszerk.): Soproni Sufni. HÖK alkalmi lap. 1. évf. 1996, Soproni Egyetem HÖK 2. sz.
- Szentmiklósi Nagy Sándor: Roisz Vilmos köszöntése. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 157-159.
- Szépfolusi István: Ahogy Bécsben megindultam I-II. Bp., 1996, Bethlen Gábor K. 735.
- Szerdahelyi Pál: Dr. Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. Vasi Szemle 50, 1996, 136-138.
- Szerzőink. Várhely 2, 1996, 1. sz. 120-121., 2. sz. 124-125. 3. sz. 138-139., 4. sz. 116-117.
- Sziebig Andrea: Mindent közös nevezőre hozni. Computerworld-Számítástechnika 11, 1996, 44. sz. 1996. okt. 29. 29-31.
- Sziklai Ede: Kirándulás Sopronba és Leobenbe. BKL-B. 129, 1996, 83.
- Szilárdfy Zoltán: Dorffmaister István "Sponsa Spiritus Sancti" képe a balfi fürdőkápolnában. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 207-218.
- Szimon János: Aranymennyezős hálaadás. Evangélikus Élet 61, 1996. nov. 17.
- Szimon János: Budaker Oszkár. Az ígéhirdető, a lelkipásztor, a teológiai professzor. Lelkipásztor 71, 1996, 179-180.

- Szimon János: Gondolatok egy erdélyi esküvő után. Evangélikus Élet 61. 1996. okt. 27., In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 42-44.
- Szimon János: Luther halála után a reformáció erővonalai Sopronban. Lelkipásztor 71. 1996. 139-140.
- Sz(imon) J(ános): Ökumenikus imahét. Sopron. Evangélikus Élet 61. 1996. febr. 25.
- Szimon János: A reformáció első erővonalai Sopronban Luther halála után. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 227-231.
- Szimon János: Testvérgyülekezet látogatása Bad Wimpfenben. Evangélikus Élet 61. 1996. szept. 1.
- Szimon János: Zenei élmény soproniaknak. Evangélikus Élet 61. 1996. febr. 18.
- Szita Szabolcs: A magyar tudomány és a szellemi élet mártírjai a Sopron vidéki állásépítésen 1944-1945-ben. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 359-368.
- Szodfridt István: A felsőfokú erdészeti termőhelyismerettani oktatás nagyjai a soproni egyetemen az átköltözés után (1920-1958). In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 413-422.
- Szodfridt István: Búcsú tanítómesteremtől. Erdészeti Lapok 131. 1996. 67.
- Szodfridt István: Erdőhidrológiai kutatóbázis a soproni erdőn. Erdészeti Lapok 131. 1996. 22.
- Szodfridt István: In memoriam Mihály Sándor (1951-1996). Erdészeti Lapok 131. 1996. 332.
- Szokolay Sándor: Gáspárdy Tibor művészi világa. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 170-171.
- Szögi László: A magyar felsőoktatás kezdetei. 2. rész. TV. 127. 1996. 2. sz. 74-78.
- Szögi László: Sopron városi és megyei hallgatók a Habsburg Birodalom egyetemein a XIX. század első felében. SSz. 50. 1996. 150-188.
- SZ SZZ: Nemzeti ünnepünk Burgenlandban. Bécsi Napló 17. 1996. 3. sz. 2.
- Szűcs László: Vörös Károly (1926-1996). Levéltári Szemle 46. 1996. 4. sz. 66-68.
- T.K.: Hettich-bemutató a Soproni Egyetemen. Magyar Asztalos 1996. 12. sz. 14.
- T.K.: A "Magyar Fa" kiállításról. Magyar Asztalos 1996. 9. sz. 13.
- T.K.: Terméktervezési nap a Soproni Egyetemen. Magyar Asztalos 1996. 12. sz. 107.
- Takács László: Tudományos emlékülés volt Egyetemünkön. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 6-8.
- Tardy János (szerk.): Magyarországi települések védett természeti értékei. Bp., 1996. Mezőgazda Kiadó 663.
- Tasnádi György: Magyarország Velencéje avagy Művészeti Intézet a Soproni Egyetemen. Magyar Iparművészet 1996. 1. sz. 40-41., Soproni Műhely 1996. 5. sz. 30-31.
- Terméktervezési szakmai nap a Soproni Egyetemen. Bútor és Faipar 2. 1996. 1. sz. 19.
- Tilkovszky Lóránt: Peter Haslinger: Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922-1932. Europäische Hochschulschriften, Reihe III., Bd. 616. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main. 1994. 221. 130. 1996. 467-469.
- Tímár Gábor: Az oktatók hallgatói véleményezése. Soproni Műhely 1996. 4. sz. 48-49.
- Tímár Gábor: A Soproni-hegység védett és veszélyeztetett edényes növényfajai. A Soproni Műhely különszáma. Sopron. 1996. pp. 50. SSz. 50. 1996. 380-381.
- Tímár Gábor: Új florisztikai adatok a Soproni-hegységből. SSz. 50. 1996. 347-356.
- Tirczka Imre - Ferencsik István: A természetföldrajzi tájak jelentősége a cukorrépa termesztésben. Földrajzi Értesítő 45. 1996. 221-234.
- Tirnitz József - Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1533-1554. Sopron. 1996. Soproni Levéltár. 118.

- A X. Országos érembiennále díjazottainak kiállítása Sopron, Lábasház, 1996. Sopron, 1996. Hillebrand Ny. 28.
- Tobler, Felix: Burg Forchtenstein in Reisebeschreibungen, Reiseführern und topographische Handbüchern aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. BHBl. 58, 1996, 49-71.
- Tobler, Felix: Die Eisenstädter Buchbinder Wambek und Wiedekomm als Distributoren burgenländisch-kroatischer Drucke von der Mitte des 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. BHBl. 58, 1996, 88-93.
- Tompa Károly: A Sopron-Tóalmi nemesnyár demonstrációs ültetvény értékelése. Erdészeti és Faipari Tudományos Közlemények 40-41. 1994-1995/1996/. 115-135.
- Tompa Károly: Dr. Dr. h. c. Majer Antal 1920-1995. SSz. 50, 1996, 90-92.
- Tompa Károly: Dr. Szodfridt István. Erdészeti Lapok 131, 1996, 180.
- Tompa Károly: Egy páratlan munkás erdészélet. Barabits Elemér 75 éves. Erdészeti Lapok 131, 1996, 354.
- Tompa Károly: Ötven évi jegyzeteimet lapozom. Bp., 1996. OEE Erdészettörténeti Szakosztály 248. Erdészettörténeti Közlemények XXVII.
- Tompa Zsoltné: A Voyager szoftver a Soproni Egyetem Központi Könyvtárában. Agrárkönyvtári Hírvilág 3, 1996, 4. sz. 18-21.
- Tompa Zsoltné: Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának új szolgáltatásai. Soproni Műhely 1996, 5. sz. 33-34.
- Tompos Ernő: A soproni Storno műterem. M. 40, 1996, 63.
- Tóth Béla: Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526-1616). Levéltári Szemle 46, 1996, 57-59.
- Tóth Sándor - Gál László - Kismarci Attila: Vadgazdálkodási tanulmányút Sopronból a Mongol-Altáj sziklavilágába. Ni. 84, 1996, 4. sz. 24-25.
- Tóth Sándor: A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút rövid története. Belvedere meridionale VIII. évf. (1996), 3-4. sz. SSz. 50, 1996, 378-379.
- Tóth Sándor: Légítamadások a GYSEV ellen 1944/45-ben. SSz. 50, 1996, 302-321.
- tszm (Tóth-Szöllös Mihály): Nemeskéri nap. Evangélikus Élet 61, 1996, jún. 16.
- Tóth-Szöllös Mihály: Pröhle Károly professzor köszöntése. Evangélikus Élet 61, 1996, márc. 17.
- Tóth-Szöllös Mihály: Tanévnyitás - a gyarapodás jegyében. Evangélikus Élet 61, 1996, okt. 6.
- Tóth-Szöllös Mihály: Történelmi nap Csepregen. Evangélikus Élet 61, 1996, jan. 28.
- Trajtler Gábor: Látogatás Kiss Jánosnál Kaporcsón. Lelkipásztor 71, 1996, 388-390.
- Tuba László: Arrabona, 31-33. H. 24, 1996, 2. sz. 103-104.
- Tuba László: Otthonunk, Dőr. H. 24, 1996, 1. sz. 105-106.
- Turbuly Éva: A Házi Jenő díj átadása a Soproni Levéltárban. Levéltári Szemle 46, 1996, 3. sz. 78.
- Turbuly Éva: Komitatsarchiv Győr-Moson-Sopron in Sopron. In: Blazovich, László - Müller, Veronika (szerk.): Die Archive in Ungarn. Bp.-Szeged, 1996, 63-65.
- Turbuly Éva: A levéltárak szerepe a helytörténeti kutatásokban. In: Kiss L. (szerk.): Helytörténeti könyvtárosok II. Országos Tanácskozása Sopron, 1995. július 26-28. Bp., 1996, OSZK-KMK.
- Turbuly Éva: Zala megye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1611-1651. Zalaegerszeg, 1996, 189. Zalai Gyűjtemény 39.
- Tüskés Tibor: A végtelen történet. M. Horváth Adrienne esszékönyvéről. Várhely 2, 1996, 3. sz. 133-135.
- Urbach Zsuzsa: Megjegyzések a soproni Zettl-Langer gyűjtemény osztrák gótikus

- táblaképéhez. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 95-111.
- V. S: Sopron fényei. Magyar Mezőgazdaság 51. 1996. jan. 17. 3. sz. 15.
- V. S: Sör, habbal. Magyar Mezőgazdaság 51. 1996. máj. 29. 22. sz. 14-15.
- Vadas József: Kastélyok feltámadása? Kritika 1996. 6. sz. 26-27.
- Valter Ilona: A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága és annak működése (1858-1872). In: Bardoly István - Haris Andrea (szerk.): A magyar műemlékvédelem korszakai 69-77.
- Varga Gyula: Koszorúzás és Zászlószentelés a Győr-Sopron megyei Pusztacsaládon. H. 24. 1996. 6. sz. 112.
- Varga Imre: A honfoglalás, honalapítás, az állam- és egyházszervezés a magyarországi iskolai színjátszás tükrében. MKSZ. 112. 1996. 371-376.
- Varga Imréné: "...öt évtizeden át támogatóm és pártfogóm voltál ...". Két tudós ember. Házi Jenő és Csatkai Endre barátságának kialakulása levelezésük tükrében. In: Környei Attila G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 443-456.
- Varga József: Kapuvár iskolái (1550-1996) In: Kovátsné Németh Mária - Mastalírné Zádor Márta - Sipőcz László - Varga József (szerk.): Település - Iskola - Társadalom 1996. 166-188.
- Varga Mihály: Akkreditált vizsgálólaboratórium az Erdészeti és Faipari Egyetemen. Soproni Műhely 1996. 6-7. sz. 106.
- Varga Péter: Legnyugatibb kutatóintézetünk. MT. 41. 1996. 738-744.
- Vargha Zsuzsa: Évnegyed. Cívelek a pályán. Várhely 2. 1996. 1. sz. 89-93.
- Vargha Zsuzsa: "Nem találok szavakat... (...hidd el, már nem is keresek...)" Várhely 2. 1996. 3. sz. 99-102.
- Vargha Zsuzsa: A népszavazás évének hétköznapjai. 1921-ben írta a Soproni Hírlap és a Sopronvármegye. Várhely 2. 1996. 4. sz. 98-105.
- Vargha Zsuzsa: Rosszkedvünk tavasza. Várhely 2. 1996. 2. sz. 79-82.
- Vargha Zsuzsa: "...szabad emberek csak hiábavaló dolgokkal foglalkoztak..." Egy beszélgetés töredékei. Várhely 2. 1996. 1. sz. 118.
- Vargha Zsuzsa: Tükörtörő kavicsok. Várhely 2. 1996. 4. sz. 8-11.
- Vasy Géza: A tárgyiasított személyesség költészete. MH. 19.1996.1-2. sz. 114-115.
- Vathy Zsuzsa: Ha minden ember megteszi. Európai utas 6. 1996. 2. sz. 51-57.
- Velladics Márta: Egy apró, ámde érdekes adat Fertőd építéstörténetéhez. SSz. 50. 1996. 74-79.
- Verő József: A Nagycenki Geofizikai Obszervatórium: A geomágneses tér mérésének története. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 431-442.
- Verseny a világszínvonallal - csoszogva? Galgóczy Judit operarendezővel beszélget Bircher Erzsébet. Várhely 2. 1996. 2. sz. 57-64.
- Vida Mária: Patikamúzeumok - műemlékpatikák Magyarországon. Bp., 1996. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. Könyvtár és Levéltár 158.
- Vig Károly: A Nyugat-magyarországi peremvidék levélbogár faunája (Coleoptera: Chrysomelidae). Szombathely, 1996. Salaria Múzeum 178. (Praenorica Folia historica naturalia III.)
- vinicz: Zöldség-nap Fertődön. Magyar Mezőgazdaság 51. 1996. szept. 11. 37. sz. 15.
- Vízrajzi évkönyv 1995. Bp., 1996. VITUKI Hidrológiai Intézete 296.
- Vörös Boldizsár (összeáll.): Vörös Károly (1926-1996) életművének bibliográfiája.

- Történelmi Szemle 38, 1996. 421-450.
- Wallner Ákos: Dr. Wallner Ernő (1891-1982) élete és munkássága. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 423-430.
- Wieder Forst- und Holzmesse in Ungarn. Holz-Zentralblatt 122, 1996. júl. 3. 80. sz. 1282.
- Wilfing János: A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem 1996 őszétől induló posztgraduális képzései. Bútor és Faipar 2, 1996. 5. sz. 20., 6-7. sz., Erdészeti Lapok 131. 1996. 260.
- Winkler András: Integráció? Házasság? Soproni Egyetem. Soproni Műhely 1996, 6-7. sz. 4-5.
- Winkler Gábor: A "forradalmi építészet" képviselői az Esterházy család szolgálatában. In: Környei Attila - G. Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére 1996. 225-242.
- Winkler Gábor: Európai Nyári Akadémia - Bathban és Sopronban? Soproni Műhely 1996, 5. sz. 32.
- Winkler Gábor: Europa Nostra kongresszus Bécsben egyetemünk részvételével. Soproni Műhely 1996, 5. sz. 32.
- Winkler, Gábor: Denkmalpflege im heutigen Ungarn. In: Richter, Erika - Dyroff, Hans Dieter (hrsg.): Denkmalpflege im neuen Europa 58-67.
- Winkler Gábor: Kilátótorony Sopron felett. A Károly kilátó építéstörténete. SSz. 50, 1996. 322-331.
- Winkler Gábor: Lakóházak értékfelmérése Sopronban. M. 40, 1996. 266-270.
- Winkler Gábor: Történelmi utakon. Bp., 1996. KHVM Közúti Főosztály 76.
- Wood-Tech - Lignonovum. Gazdasági Híradó 24, 1996. dec. 4. sz. 2.
- Zentai László: Polgárbresztői versek - felelősséggel. Bősze Balázs: Egybegyűjtött hallgatásaim. Várhely 2, 1996. 4. sz. 110-112.
- Zilahi, József: Archiv der Universität für Forst- und Holzwissenschaften. In: Blazovich, László - Müller, Veronika (szerk.): Die Archive in Ungarn. Bp.-Szeged. 1996. 116-117.
- Zügn Tamás: Oltár ne maradjon zsoltár nélkül! Hálaadás a felújított orgonáért. Evangélikus Élet 61, 1996. okt. 13.
- Zsirai László. Bősze Balázs: Egybegyűjtött hallgatásaim. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '96/97. 287-288.

SZENDE KATALIN | Két kisváros a Dunántúlon

(Körmend története, szerk. Szabó László, Körmend, 1994. és Tanulmányok Csepreg történetéből, szerk. Dénes József, Csepreg, 1996. kötetek ismertetése)

„A magyar várostörténet még a kezdet legkezdetére is alig ért el” - állapította meg Szekfű Gyula 1917-ben A magyar állam életrajza c. munkájában.¹ Megfogalmazása találó volt, annak ellenére, hogy már jó két évtizeddel korábban, a millennium idején sorra-rendre jelentették meg a városok saját történetüket bemutató „monographiáikat”. Véletlen csupán, hogy az alább ismertetendő két kötet éppen egy évszázaddal az ezredévi felbuzdulás után jelent meg: a körmendi 1994-ben, a város kiváltságolásának 750. évfordulójára, a csepregi 1996-ban, az

¹ Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza, Berlin, 1917, Bp. é.n.[1918], 231.

újbbli várossá avatás első évfordulójára. Mindkét könyv tanulmánykötet, nem tartanak számot a büszke monográfia elnevezésre, mégis alkalmasak arra, hogy bemutassák, hol tart, mennyit változott a magyar várostörténet-írás az elmúlt száz esztendőben.

A századfordulós kiadványok általában a helyi értelmiség egy-egy műkedvelő tagjától (tanár, orvos, ügyvéd, lelkész) származtak, és jó esetben szorgos adatgyűjtésre, lelkiismeretes munkára épültek. Ennek a műfajnak szép példája Farkas Sándor csepregi káplán „Csepreg mezőváros története, többnyire eredeti adatok alapján” c. munkája, amely még a millenniumi dömping előtt, 1887-ben látott napvilágot Budapesten, és amelyet maradandó értékei miatt az itt tárgyalt kötettel egyidőben reprintben is megjelentettek. A Körmend története c. kötetnek másfajta előzményei voltak: a Körmendi Füzetek 1940-es évekbeli, többek között Iványi Béla neve által fémjelzett régi, és 1973-ban indult új folyamai. Zágorhidi Czigány Balázshoz csatlakozva² joggal nevezhetjük Körmendet a helytörténetírás szempontjából nemcsak Vas megye, hanem az egész ország „legtermékenyebb település”-ének.

Mindkét kötetben, túl azon, hogy a mai Vas megye területén levő hajdani városok, ill. mezővárosok történetét dolgozzák fel, közös a „tanulmánygyűjtemény” jelleg. Szerzőik szinte kivétel nélkül országosan elismert kutatók, Csepreg esetében (mely tudvalevőleg 1950-ig Sopron megye része volt, ezért a rá vonatkozó írott források jó részét a Soproni Levéltár őrzi), soproni, szombathelyi és budapesti tudományos intézmények munkatársai vettek részt a munkában, míg Körmenden a helyi szakemberek is szót kaptak. Az a lehetőség, hogy egyetlen szerző írja meg valamelyik település teljes történetét, fel sem merült. A köteteken belül azonban már eltérnek a hangsúlyok és a szerkesztési szempontok. Körmenden, ahol a bevezető szerint eredetileg átfogó városmonográfia szerkesztését vették tervbe, az egyes résztanulmányok az őskortól kezdve napjainkig folyamatosan nyomon követik a település történetét, majd rövidebb, gazdaság- és művelődéstörténeti témájú résztanulmányok következnek. Az írások első csoportjában, Palkó István nyelvészeti tanulmánya után, aki a helység nevét „sövénnyel elkerített helyű, cölöphidú átkelő” jelentésben az ótörök nyelvből eredezteti, Károlyi Mária a város területén előkerült régészeti leleteket ismerteti. A legfontosabb lelőhely a Batthyány kastély kertje, ahonnan két korszak, a rézkor (i.e. 3. évezred 2. fele) és a római uralom kezdetét is megérő későkelta időszak (i.sz. 1. sz. 2. fele) emlékei kerültek felszínre.

Dénes József, aki a város 1526-ig terjedő történetét foglalta össze, nehéz és könnyű helyzetben is volt egyszersemind, ugyanis Bándi Zsuzsanna levéltáros-történész már igen részletes és adatgazdag feldolgozását adta ennek a korszaknak.³ A jelen kötet régész szerzője, mint írja, ennek az írásnak a „tömörítésére, lényegi kivonatolására, szerkesztésére” vállalkozott - és valljuk be, hogy erre a szélesebb olvasóközönség kedvéért szükség is volt. Újdonság viszont az 1. fejezet, a „Körmend és környéke a X-XIII. században”, amely nemcsak régészeti, hanem nyelvészeti és elbeszélő források alapján is, de a régész friss látásmódjával ismerteti azt az időszakot, amelyből oklevelek még nem maradtak fenn. Azt pedig, hogy az oklevelek alapján rekonstruálható várostörténet sem lezárt ügy, maga a korábbi mű szerzője, Bándi Zsuzsanna bizonyította be, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött Erdődy-levéltárból származó két 1372-es, ill. 1393-as vásártartási privilégium közlésével⁴. Kóta Péter pedig

² Zágorhidi Czigány Balázs könyvismertetése a Körmend története c. kötetről, Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1995/3, 91-94.

³ Bándi Zsuzsanna: Körmend a középkorban, Körmend, 1987.

⁴ Bándi Zsuzsanna: Újjonnan előkerült források Körmend középkori történetéhez, Vasi Szemle XLVIII (1994) 257-260.

ugyancsak az Erdődy-levéltárból származó három, Körmentre vonatkozó középkori oklevél (1368, 1393 - ez azonos a Bándi által közölttel és 1457) bő tartalmi regesztáját hozza.⁵

Tartalmilag Dénes József tanulmánya után kívánkozna Hajmási Erikáé, aki több olyan objektum régészeti maradványainak megfigyeléséről számol be, melyeket Bándi Zsuzsanna nyomán Dénes József az frott források alapján ismertet: a védművek (palánk), a Szt. Erzsébet plébániatemplom, a „vár” és a „torony” tartozik ide. Ez utóbbival kapcsolatban megkockázhatnám azt a feltevést, hogy Hermán nembeli Dēs comes építménye egy országosan elterjedt típus helyi képviselője, a 13. század folyamán egységesülő, és később részben a városi lakosság soraiba betagozódom nemességhez kapcsolható. Ilyen városi toronyépületek nemcsak Budán, Pozsonyban, Sopronban vagy Székesfehérvárott, hanem pl. Pásztó mezővárosban is megfigyelhetők voltak.⁶ A régészeti mostoha körülmények között végzett leletmentő ásatai a palánk szerkezetére, a lakó- és gazdasági épületekre vonatkozóan is új adalékokkal szolgálnak. Teljesen egyetértünk azzal az óhajával, hogy „a város módszeres régészeti feltárása feltétlenül indokolt volna.”

Toth István György példamutatóan alapos, de mégis olvasmányos tanulmányában az időrendi feldolgozás fonalát követve az 1526 és 1809 közti időszakot mutatja be. Írását, amely kivetelesen gazdag forrásbázisra, valamint saját csaknem két évtizedes ezirányú kutatómunkájára és számos rész tanulmányára épül, maga is példamutatónak szánta. Kiemeli, hogy a Körmentet birtokló Batthyány család levéltára gazdagságának köszönhetően a város „életét az országban szinte egyedülálló részletességgel ismerhetjük meg”. Ezért nemcsak a történeti és hadi eseményeket tárgyalja igen alaposan, a fő hangsúlyt arra fektetve, hogy mit jelentett mindez a város lakói számára, hanem a demográfia, a gazdálkodás és a művelődés számos aspektusát is részletesen ismerteti. A gazdag anyagból kiemelném az iskolára, az iskolamesterekre és a diákokra vonatkozó, olykor joviálisan ironikus megállapításokat.

A város „hosszú 19. századáról”, az 1800 és az I. világháború vége közötti időszakról Kondicsné Kovács Éva tollából olvashatunk. A gazdasági és demográfiai változásokat szemléltető, gondosan összeállított táblázatokból a szerző optimista hangvétele ellenére az tűnik ki, hogy Körment a 19. században egyre jobban elmaradt Vas megye vezető településeitől. Az itt csak röviden említett témakörökről, pl. az építéstörténetről vagy az egészségügyről külön részletes feldolgozások állnak rendelkezésre a Körmenti Füzetek sorozatában.⁷ Amit mégis hiányolok, az a személyes hangvételű források (naplók, visszaemlékezések) feltárása és felhasználása.

Stipkovits Ferenc 1918-ban veszi fel a történet fonalát, és elemzi az 1948-ig terjedő három évtized helyi politikai eseményeit és társadalmát. Az 1989-es rendszerváltás következtében hangneme viszonylag objektív és tárgyilagos, bár a „forradalom” és „ellenforradalom” kifejezések használatában következetlenségeket lehet felfedezni. Kár, hogy a bemutatás kissé egysíkú, és a statisztikai forrásokban bővelkedő korszakból szinte kizárólag az egyes pártok támogatottságáról közöl kimutatásokat, a társadalom elemzésének kevesebb teret szentel.

Az 1949 utáni bő négy évtizedet (igaz, az 1985-1989 esztendőket kihagyásával) Mészáros Gábor, és ismét Stipkovits Ferenc tárgyalja. Ez az a rész, amit egy későbbi város-monográfia szerzői a leginkább át fognak dolgozni, de ez természetesen is. Mindenképpen fontos, hogy a szerkesztő és a szerzők nem tekintettek el a közelmúlt - jóformán a jelen - eseményeinek

⁵ Kóta Péter: A 750 éves Körment történetéből, Vasi Honismereti Közlemények 1994/4. 17-19. Köszönöm Dominkovits Péternek, hogy a közleményre felhívta a figyelmemet.

⁶ Valter Ilona: Pásztó, egy Zsigmond-kori mezőváros, in: Művészet Zsigmond király korában, Katalógus I. Bp. 1987. 279-280.

⁷ Ld. pl. Koppány Tibor: Körment városának építéstörténete, Körment, 1986., Kapronczay Károly - Remetei Filep Ferenc: Fejezetek Körment egészségügyének történetéből, Körment, 1983.

bemutatásától sem. A bizonytalanságot mutatja, hogy Mészáros Gábor tanulmánya mintegy felét történetfilozófiai/elméleti fejtegetéseknek szentelte, és a fennmaradó rész is főleg a pártértekezletek határozataival foglalkozik. Szerencsés, hogy több helyen az 1989-1991-es események helyi főszereplőivel készült interjúkat is felhasznált.

A kötet utolsó harmadát alkotják a már említett tematikus tanulmányok. Nagy Zoltán terjedelmes írása a kézműiparról, ezen belül a 17-19. századi céhek működéséről, a kézművesek termékeiről és lakáskörülményeiről számol be. Zimányi Vera a herceg Batthyány család kétszeres pusztulás által megtizedelt levéltáráról szól. Pandula Attila a napjainkban a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött Batthyány-Strattmann fegyvertár anyagát és négy 1900 és 1936 között rendezett kiállításon történt bemutatását írja le.⁸ Zsámbéky Monika egy másik, szintén a Nemzeti Múzeumba került tárgye gyűjtessel, az 1812-ben felszínre került, gyűrűkből és ezüst edényekből álló ún. körmendi kincslelettel foglalkozik, a városban működött 14. századi ágostonos vagy ferences közösséghez kapcsolva azt. Vörös Ottó az 1684-ben a fennmaradásukért küzdő reformátusok által írt magyar nyelvű „körmendi kódexet” ismerteti, végül Gyürki László Faludi Ferenc és családja körmendi kapcsolatairól ír.

A kötetet egyesített hely- és névmutató zárja le, amely azonban nem terjed ki az illusztrációkra, ill. azok aláírásaira. A képek, a tematikus tanulmányokat leszámítva, egyébként is sokszor szervesen követik a cikkeket, melyek szövegében még akkor sem találhatunk rájuk utalást, ha történetesen szóba kerül az ábrázolt tárgy vagy esemény. Szintén nagy némi kívánnivalót maga után a kötet technikai szerkesztése: a 63. és 140. oldalon sor, ill. sorok maradhattak ki, és értelemzavaró sajtóhibák vannak némely képaláírásban is: pénzverő tő helyett pénzverő kő szerepel (174.o.), szegény Zrínyi Dorottya pedig Irinyiként van feltüntetve (177.o.). A házilagos szövegszerkesztésből eredő hibák sajnos a másik ismertetendő kötetben is megtalálhatók. Nézzük azonban inkább a tartalmát!

A Tanulmányok Cseprek történetéből szerkesztője és szerzői egyszerre többre és kevesebbre is vállalkoztak, mint Körmenddel foglalkozó kollégáik. (A két névsor között éppen ez utóbbi kötet szerkesztője, Dénes József jelenti a kapcsolódási pontot.) Az említett századvégi monográfia adatait messze meghaladva, sok újdonsággal szolgáló alapkutatásokat végeztek el és tesznek közzé, de az első két régészeti írást leszámítva „csak” a 10-17. századra összpontosítottak.

Ilon Gábor, aki a rómaiak megjelenése előtti korszakok régészeti adatait gyűjtötte aprólékos munkával össze, szinte szó szerint megismétli Hajmási Erika fentebb, Körmend vonatkozásában idézett megállapítását: mielőbb szükség lenne a település rendszeres régészeti kutatásának megindítására. Tanulmányát rövid történeti-ökológiai rekonstrukcióval kezdi, majd a három lelőhely (Kavicsbányák, Szentkirály, Górkápolnadomb) leleteit ismerteti az átmeneti kőkortól (i.e. 10-5. évezred) a késő vaskorig (i.sz. 50). Ezt követően Kiss Gábor, mintegy négy évszázados időszak kihagyásával az 5-9. század írott forrásokat nélkülöző történetét tárgyalja, az általános háttér előtt helyezve el két avarkori leletegyüttes anyagát. Szintén régészeti forrásanyagot, a Cseprek-Szentkirály 10-16. századi temetőjének embercsont-maradványait dolgozza fel Tóth Gábor antropológus, aki a csontok paleodemográfiai és paleopatológiai elemzését végezte el. Sok újdonságot hozó írása az előző két tanulmánytól eltérően szigorúan szaktudományos jellegű, ezért sajnos a kötet laikus olvasói számára nehezen érthető.

⁸ E két gyűjtemény mellett Érszegi Géza a jelen kötetéről írott ismertetésében (Levéltári Szemle 1996/1. 54-56.) joggal hiányolta a legjelentősebb tárgye gyűjtés, a Batthyány-könyvtár ismertetését.

Dénes József Csepreget és a Répce-vidék Árpád-kori történetét összegzi. Az előzmények között szól a honfoglaláskor tárgyi és nyelvészeti emlékeiről, majd az egykori csepregi járás településneveit sorolja fel, részletesebben nem bizonyított magyarázataikkal, első okleveles említésekkel, középkori eredetű templomaikkal és vármaradványaikkal együtt. Magát Csepreget pl. török személynévi eredetűnek tartja, „borseprő” jelentéssel. A felsorolt várak közül a góri a legteljesebben kutatott, ennek 1988-1993. közti ásatása nyomán elvi rekonstrukciós rajza is készült. A cikket egyoldalú áttekintés zárja „Csepreget városi múltjának kezdetei” alcímmel. Ennél többet a kutatás jelenlegi állása szerint nem lehetett megállapítani - tehát még van bőven teendő!

A nagyívű áttekintést egy művészettörténeti rész tanulmány követi: Kerny Terézia „Madonna szobor Csepregről” c. írása szintén első kézből származó új kutatási eredményekkel, egy 1988-ban felfedezett gótikus faszoborral ismerteti meg az olvasót. Kubinyi András alapvető jelentőségű tanulmánya ismét nagyobb összefüggéseket ragad meg, amikor Csepregetnek a Nyugat-Dunántúl középkori városhálózatában elfoglalt helyét vizsgálja. A magyar településtörténeti kutatásokban Kubinyi András gyökerezett meg a „központi hely” fogalmát, egy tíz változós számítási rendszert alakítva ki annak mérésére, hogy milyen mértékben töltött be egy település központi funkciókat szűkebb és tágabb környezete számára.⁹ Csepreget 17-es centralitási indexe alapján a III. kategóriába, a stabil mezővárosok közé sorolja, olyan helységek társaságában, mint Pápa, Tapolca, Magyaróvár vagy Kanizsa. Körmend 16 pontjával szintén hasonló központi funkciókat töltött be. Az ország kora-újkori történetét nem lehet megírni a leginkább elhíresült és legszomorúbb csepregi esemény, a város 1621. január 9-12. közötti feldúlása nélkül, melyet Sági Ferenc ismertet. A vallási motívumok helyett Bethlen Gábor 1620-21-es nyugat-dunántúli hadműveletének menetébe helyezve értelmezi a gyászos eseményt, amikor is a császári sereg katonái megtámadták az erdélyi fejedelm hívei által kézben tartott települést. A több mint 1200 áldozat és közel 220 elpusztított épület nagyságrendje nemcsak a vérfürdő által okozott károkat tárja elénk, hanem Csepreget 17. század eleji jelentőségét is jelzi. A település életerejét mutatja, hogy a veszteségekből néhány évtized alatt magukhoz tudtak térni. Ezt a korszakot, az 1636-1670 közti mezővárosi fejlődés gazdasági és társadalmi vonatkozásait mutatja be Dominkovits Péter szerényen „kutatási jelentés”-nek nevezett igen tartalmas cikke. Az adójegyzékek és törvényhatósági jegyzőkönyvek elemzése mellett négy, a mezővárosi polgárok vagyonosságát tükröző forrást (végrendeletet és más hagyatéki iratot), valamint Csepreget polgármestereinek és bíráinak névsorát is közzéteszi a vizsgált időszakból. Kiemeli a csepregi hegykönyvet is, mint a szőlőbirtoklás és birtokforgalom fő forrását. Szintén a szőlőtermeléshez kapcsolódik Buza János esettanulmánya. Egy 1629-ben kelt levél kapcsán, amely a csepregi bor Sziléziába történt kiviteléről tanúskodik, egy csepregi és egy kőszegi polgár balul végződött társulását mutatja be egy gazdag nagyszombati kereskedővel, fényt vetve ezzel a harmincéves háború idején is életerős kereskedelmi kapcsolatokra. A csepregi kötetet nem mutató, hanem az előfizetők névsora zárja, utalva a kiadást elősegítő civil kezdeményezésre. Kevésbé megnyugtató viszont a két ismertett kötet terjesztése. Sem az országos könyvesbolti hálózatba, sem a soproni terjesztőkhöz nem jutott belőlük. Jórészt személyes kapcsolatok útján, vagy a helyi önkormányzatokon keresztül lehet hozzájutni a könyvekhez, pedig mind a soproniak, mind más érdeklődők, diákok, tanárok vagy éppen „céhbeli” történészek számára hasznos lehet a köteteket kézbe venni és egy-egy írását vagy egészét át tanulmányozni.

⁹ Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. (1989). Tapolca, 1990. 319-335.

Az egyik tanulság, amit megpróbáltam a két könyv áttekintése után kérdés formájában megfogalmazni magamnak, Szekfű Gyula bevezetőként idézett mondatára utal vissza: Város-történetet olvashatunk, vagy városok történetét? Helytörténetet vagy köztörténetet? A leg-egyszerűbb válasz ez lenne: Ezt is, azt is. Valójában azonban, úgy érzem, le kell folynia még egy kevés víznek a Répcén és a Rábán a Dunába, míg a Körmend és Csepreg történetéről írott tanulmányok beépülnek egy-egy majdani városmonográfiába, és utat találnak a magyar várostörténet remélhetőleg egyre bővizűbb folyamába is.

MUNKATÁRSAINK

- Dr. Arszin Miklós** ny. ügyvéd, 9400 Sopron, Csengery u. 53.
Dr. Baranyai Lenke tanár, 9400 Sopron, Vasvári Pál u. 3.
Dr. Bariska István levéltárigazgató, Köszegi Levéltár, 9730 Kőszeg, Jurisich tér 2.
Boronkai Szabolcs tanár, PhD-ösztöndíjas, 9400 Sopron, Lackner K. u. 6.
Dr. Jávor Anna gyűjteményi igazgató, Magyar Nemzeti Galéria, 1250 Budapest Pf. 31.
Dr. Keil, Martha történész, Institut für Geschichte der Juden in Österreich, A-3100 St. Pölten, Karl Renner-Promenade 22.
Dr. Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.
Lovas Gyula ny. vasúttörténész, 9400 Sopron, Patak u. 14.
Mastalírné Dr. Zádor Márta főigazgató, Soproni Egyetem könyvtára, 9400 Sopron, Ady E. u. 4.
Morvai Gyula levéltári könyvtáros, Győr Város Levéltára, 9022 Győr, Rákóczi F. u. 1.
Polgár Tamás levéltári könyvtáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82.
Szende Katalin történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.
Dr. Szita Szabolcs kandidátus történész, 1011 Budapest, Fő u. 37/B.
Szopori Nagy Lajos műfordító, Budapest

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin G. Szende

VORREDE

VORWORT DER REDAKTION: Lectori salutem!.....	3
--	---

ÖDENBURG UND DIE AUßENWELT

BARISKA, ISTVÁN: Ödenburg im 14-17. Jahrhundert im Spiegel Günser Quellen.....	4
KEIL, MARTHA: Juden in Grenzgemeinden: Wiener Neustadt und Ödenburg im Spätmittelalter.....	15
LOVAS, GYULA: Die Neusiedler-See Bahn (1897-1997).....	30

KLEINE MITTEILUNGEN

BORONKAI, SZABOLCS: Porträts aus dem deutschsprachigen Literaturleben von Ödenburg im 19. Jahrhundert. 6. Lajos Dóczy (1845-1919).....	44
POLGÁR, TAMÁS: Neu entdeckte, aus der Reformepoche stammende alte Zeitungen im Ödenburger Archiv.....	49

KULTURELLES LEBEN IN ÖDENBURG

KUBINSZKY, MIHÁLY: Die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereins im Jahre 1997.	52
JÁVOR, ANNA: Eröffnungsrede der Dorffmaister-Ausstellung am 30. 11. 1997.	53
SZOPORI NAGY, LAJOS: Ein Maler und sein Hintergrund. Die Ausstellung von János Giczy im Stadtarchiv Győr.....	55
MORVAI, GYULA: Vorrede zur Ausstellung von János Giczy im Stadtarchiv Győr (03-24. 09. 1997.).....	57
BARANYAI, LENKE: Lúcia Machatsek und ihre Stiftung.....	59

NEKROLOGE

ARSZIN, MIKLÓS: Erinnerung an Vilmos Vécsei (1911-1997).....	63
SZITA, SZABOLCS: Das Andenken von Lajos Fábján (1924-1997).....	65

BÜCHERSCHAU

DÁVIDHÁZY, ISTVÁN: „Magyarok maradtunk“ (Konferenz über die Ödenburger Volksabstimmung 1921. Redaktion: Éva Turbulý, Sopron, 1997.).....	68
MASTALÍR - ZÁDOR, MÁRTA: Die Bibliographie von Ödenburg fürs Jahr 1997.	70
SZENDE, KATALIN: Zwei kleinstädte in Transdanubien (Die Geschichte von Körmenđ: Studien zur Geschichte von Csepreg) Rezension.....	90

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kelleket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézírattári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m... l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Az első, forrásokkal is bizonyítható magyarországi anya- és leányvárosi intézmény vázlatos története is jól mutatja, hogy Sopron milyen vezető szerepet töltött be a Rábától északnyugatra eső városok, mezővárosok és települések történetében mind jogi, mind gazdaságtörténeti szempontból. De világossá teszi azt is, hogy idővel ez mennyire kiszolgáltatott lett a rendi állam haszonélvezőinek, a Zsigmond- és Jagello-kori nemesi elitnek. A magyar rendi alkotmányfelfogástól végleg elszakadó korszak köszöntött be az osztrák zálogstátusz csaknem két évszázada alatt. A pártatlan bíróság regionális intézménye azonban túlélte ezt az időszakot is, noha vegyes alanyi és alaki jogi gyakorlatot folytatott. Ebben Sopronnak már csak közvetetten volt szerepe.

Bariska István: Sopron a kőszegi források tükrében a 14-17. században

ára | 150,- Ft

Soproni Szemle

1998. második szám

ötvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István, Kücsán József,
Németh Ildikó titkár, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bartha Dénes, Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó,
Gimesi Szabolcs, Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila, Kubinszky Mihály,
Metz János, Molnár László, Németh László, Pápai László, Sarkady Sándor

Szerkesztőségi órák minden hónap harmadik csütörtökjén 14–17 óráig
(1998. szept. 17., okt. 15., nov. 19., dec. 17.) a Városszépítő Egyesület Új u. 4. alatti helyiségében.
Az 1998/1. számtól a Soproni Szemle teljes szövege olvasható:
www.sopron.hu/SOPRONI_SZEMLE

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 1998-ra egy évre 500 Ft, egyes szám ára 150 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

1998. második szám

ötvenkettedik évfolyam

F. Bánffy Ére

TARTALOMJEGYZÉK

TUDOMÁNY ÉS OKTATÁSÜGY

ÁDÁM ANTAL-BENCZE PÁL-VERŐ JÓZSEF: A Magyar Tudományos Akadémia Geofizikai Kutató Laboratóriumának története (1952-1972).....	99
SZITÁS JÓZSEF: Átalakuló magyar felsőoktatás – Nyugat-Dunántúl – Sopron.....	125
BÁNKINÉ DALMAY ÁGNES: A Deák Téri Általános Iskola története.....	135

MÚHELY

ANDRÁSSY PÉTER-HOCZEK LÁSZLÓ: Kitaibel Pál és a soproni tudományos közélet.....	148
NIKOLICS KÁROLY: Természettudományi vándorgyűlések 1847-ben és 1929-ben (Két jelentős konferencia Sopronban).....	158
KIRÁLY GERGELY: Megjegyzések a Fertőmelléki-dombsor és a Kőhidai-medence flórájához és vegetációjához.....	168

SOPRONI ARCOK

NÉMETH LAJOSNÉ: Adalékok egy régi soproni kertész-család történetéhez (A Raffensperger család).....	184
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZEMÁN ATTILA: Szála Erzsébet: Fejezetek a soproni tudomány és technika történetéből, Sopron, 1997.	188
NÉMETH ILDIKÓ: Győr története a kezdetektől napjainkig, szerk. Bana József (Győri Levéltári Füzetek 1.), Győr, 1997.	189
DÁVIDHÁZY ISTVÁN: Szakács Anita: A soproni városi bíróság jegyzőkönyveinek regesztái II., szerk. Turbuly Éva, Sopron, 1997.	190

TUDOMÁNY ÉS OKTATÁSÜGY

ÁDÁM ANTAL, BENCZE PÁL,
VERŐ JÓZSEF

A Magyar Tudományos Akadémia
Geofizikai Kutató Laboratóriumá-
nak története (1952-1972)

A Geofizikai Kutató Laboratórium létrejötte, első évei

1972. január 1-én, tehát most 25 éve alapította meg a Magyar Tudományos Akadémia a Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetet Sopronban. A közelmúltig MTA Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézete volt a hivatalos írásmód. Az intézmény elődei a korábban önálló Geodéziai Kutató Laboratórium, a Geofizikai Kutató Laboratórium, továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Geofizikai Tanszéke mellett működött Szeizmológiai Observatórium volt, amely utóbbi addig akadémiai céltámogatással működött, tanszéki kutatóhelyként. Az elődök 20 éves múltjáról azért érdemes beszélnünk, mert az intézetalapítás előtt már jól működő részegységek hozománya határozta meg az intézet tematikáját és szakmai célkitűzéseit, helyét és szerepét a hazai földtudományi kutatásokban.

Az intézet történetét tehát nem annak megalakulásával, hanem az elődökkel kell kezdenünk. Ez annál időszerűbb, mert lassan a megalakulás és az első évek minden tanúja nyugdíjba vonul, tehát ez szinte az utolsó alkalom arra, hogy összefoglaljuk az elmúlt közel fél évszázad néha nyugodt, néha viharosabb eseményeit. Ez az írás az intézet egyik elődjének, az MTA Geofizikai Kutató Laboratóriumának és előzményeinek történetével foglalkozik.

Tárczy-Hornoch Antal, a Geodéziai és Bányamérési Tanszék, Kántás Károly, a Geofizikai (de egyúttal a Fizikai) és Vendel (Vendl) Miklós, a Földtan-teleptani Tanszék vezető professzora hozta létre 1952-ben a Geodéziai és Geofizikai Munkaközösséget, ehhez csatlakozott később Hazay István professzor Felsőgeodéziai Tanszéke is. Az egyik szerző (ÁÁ) volt az előd-intézmény, az MTA által támogatott Geodéziai és Geofizikai Munkaközösség első önálló kutatója. A Munkaközösség létrehozásának egyik közismert, de nyíltan ki nem mondott indoka az volt, hogy az Egyetem várható áthelyezésekor az érintettek nem kívánták Sopront elhagyni, máshová (végül is Miskolcra) költözni, hanem megfelelő keretek között Sopronban akartak maradni. Ez az elképzelés végeredményben meg is valósult, az akkori akadémiai tagság erre feljogosította őket, vagy talán a miskolci egyetemre nem is akartak „ellenzéki” professzorokat befogadni. Ők marasztalták Ádám Antalt a Nehézipari Műszaki Egyetem kutatási szervezeténél, vele együtt Wallner Ákost is, aki azonban olyan tanársegéd lett ködös politikai indoklással Tárczy-Hornoch professzor tanszékén, aki a hallgatókkal nem érintkezhetik. Kezdetből fogva a munkaközösségnél dolgozott Auer Vilmos tanszéki mérnök is, majd a következő évben, 1953-ban az egyik első geofizikusként diplomázott magyar mérnök,

Bencze Pál csatlakozott hozzájuk. A néhány tagú csoport kutatási területét javarészt a Geofizikai Tanszéktől vette át, de kis létszámára való tekintettel csak két-három témával foglalkozhatott (1. kép).

Az egyik terület a geoelektromos mérési módszer alkalmazása, az alkalmazási lehetőségek bővítése volt. Evvel a módszerrel ivóvizet kerestek Szombathelynek, Nyíregyháza-nak, próbáltak bányáknak segítséget nyújtani a karsztvíz-veszély elhárítására avval, hogy a mészkőben lévő üregeket mutatták ki, és közben az ezeknek a feladatoknak a megoldására szükséges módszertani fejlesztéseket is elvégezték.

1. A Laboratórium alapító tagjai, balról jobbra: Wallner Ákos, Auer Vilmos osztályvezető (1956-ban Ausztriába távozott, 1979-ben elhunyt), Bencze Pál, Ádám Antal.

A második terület a földi (tellurikus) áramokat alkalmazó földtani kutatómódszerrel való kísérletezés volt. Ez a kísérletezés Kántás professzor francia kapcsolataihoz fűződött, ugyanis a módszert a franciák, elsősorban a Schlumberger-testvérek fejlesztették ki. A Geofizikai Tanszék, Takács Ernő irányításával már foglalkozott evvel a módszerrel, amely lehetővé teszi az üledékes medencéket kitöltő üledék vastagságának meghatározását fúrások nélkül is. Ez a módszer – természetesen az azóta alaposan megváltozott technikai eszközök miatt jelentősen továbbfejlesztett alakban – mind a mai napig az intézet egyik alapvető, szerteágazó kutatási területe maradt.

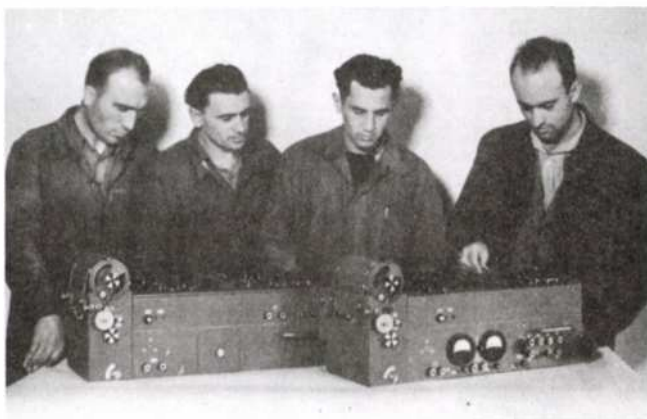
A harmadik terület Bencze Pál diplomamunkájának örökségeként az indukciós fúróluk-szelvényezés elméleti és gyakorlati továbbfejlesztése volt.

Ezeknek a témáknak a kijelölésében Kántás és Tártsy-Hornoch professzornak volt szerepe, eleinte egyet is értettek. Sajnos, ez az egyetértés, bizonyára emberi gyarlóságok, vélt vagy valódi rivalizálás miatt megszakadt. Más megoldás nem volt, 1955-ben a munkaközösség két akadémiai kutató laboratóriummá vált szét. Közülük a Geodéziai Kutató Laboratórium az Akadémia közvetlen szülötte volt, a Geofizikai Kutató Laboratóriumot viszont Kántás professzor a kormányban lévő kapcsolatai révén hívatta életre. Mindkét laboratórium először helyileg az egyetem területén működött, majd a Geofizi-

ka megkapta a Szent György utca 16. számú műemléképület nagyobb részét, ott folytatta munkáját.

A Nemzetközi Geofizikai Év és a Nagycenki Geofizikai Observatórium

Az ötvenes évek közepén világszerte nagy erővel folytak az 1957-58-ra tervezett Nemzetközi Geofizikai Év (NGÉ) előkészületei. Éppúgy, mint az előző hasonló szervezkedésekben (az I. és II. Sarki Évben, 1882-83-ban, illetve 1932-33-ban), a mindaddig ismeretlen méretű nemzetközi tudományos összefogásban Magyarország, illetve az MTA is részt kívánt venni. Mivel az NGÉ-t a naptevékenység 11 éves ciklusának maximuma idejére szervezték, számolva az ekkor rendkívülien nagy geomágneses tevékenység és ehhez kapcsolódó részecske-jelenségek szervezett, minden földrajzi régióra, így különösen a sarkvidékekre és az Egyenlítő környékére is kiterjedő megfigyelésével, felvetődött a Laboratórium már említett témáihoz kapcsolódva egy geofizikai, először csak geomágneses observatórium létesítésének gondolata.

2. A kínai bemutató mérésekre készült tellurikus műszerek, mellette a műszer készítői 1955 októberében (balról jobbra: Simon Gyula, a Laboratórium műszerésze, Ivankovics János és Ivankovics Gyula tanszéki műszerészek, Ádám Antal).

Ehhez megfelelő helyet kellett találni, ami az akkori szigorú határ menti előírások, valamint az elektromágneses zavarmentesség követelménye miatt egyáltalán nem volt könnyű feladat. A Nagycenk határához tartozó, de Fertőbozhoz közelebbi helyet alapos keresés után Bencze Pál jelölte ki, és ott meg is kezdődött az eléggé szokatlan követelményeket (mágneses anyagok használatának elkerülése, különleges elektromos hálózat stb.) építkezés.

Földi áramok, kínai expedíció

A tellurikus méréseknek egy másik irányban is voltak fejleményei. A mérésekhez műszerre volt szükség, az akkor egyedülállóan gazdag mérési tapasztalatok alapján került sor egy regisztráló berendezés megszerkesztésére. (2. kép). Az elkészült berende-

zést 1955 őszén Ádám Antal és Takács Ernő bemutatta Kínában, ott sikeres próbamérést is végeztek. Ennek nyomán az akkor önálló Geofizikai Mérőműszerek Gyára (később a Gamma Művek részlegeként működött) jelentős mennyiségű, 60 darabos megrendelést kapott (3. kép). Ezeknek gyártására a Geofizikai Laboratórium mellett, annak Szent György utcai épületében külön részleget hoztak létre, ahol a műszereket a kínai, majd további más megrendelésekre gyártották. Két évtizedig ott volt a hazai tellurikus/magnetotellurikus műszergyártás bázisa. Ugyanilyen, illetve némileg átalakított műszerekkel tervezték ellátni a Nagycenki Geofizikai Obszervatóriumot is. A kínai geofizikai expedíció előkészítése során 1956 januárjában Sopron és Peking között egyidejű mérés történt, amelynek alapján Ádám kapcsolatot talált még ilyen nagy távolságban is a 20 másodperc körüli periódusú geomágneses pulzációk tevékenységében. Ilyen mérésre akkoriban még alig volt más példa. A műszerekkel végzendő mérésekre a kínai magyar geofizikai expedíciónak külön kis részlege jött létre, nagyjából a Tanszék és a Laboratórium munkatársaiból.

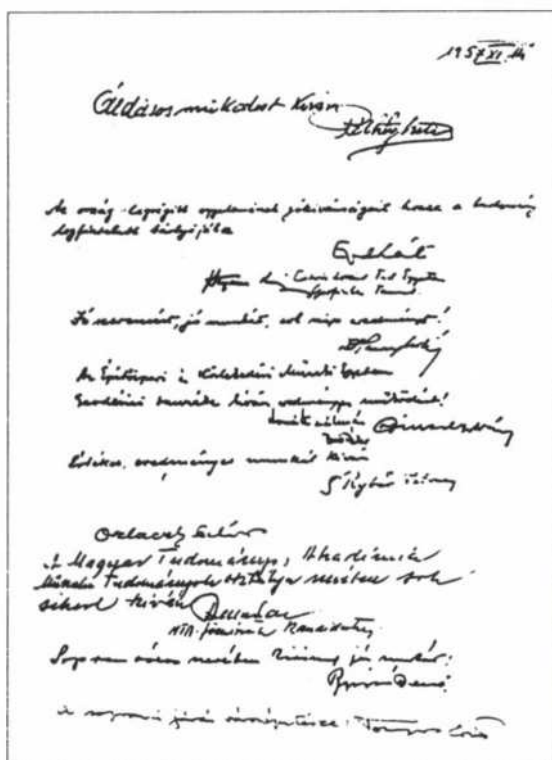

3. A Kína részére sorozatban gyártott tellurikus műszerek szállításra készen a Szent György utca 16. számú épület udvarán a Geofizikai Mérőműszerek Gyára soproni részlegének műszerészével, közepén Ádám Antal.

A Laboratórium az 56-os forradalom után, az obszervatórium felépülése, megindulása

A laboratóriumok életében jelentős változások következtek be 1956-ban, a forradalmat követően. A munkatársak közül sokan külföldre távoztak, élükön Kántás professzorral, a Geofizikai Laboratórium igazgatójával és Auer Vilmosssal, a csoport közvetlen osztályvezetőjével. Félbeszakadt a nagycenki építkezés előkészítése, a kínai expedíció indulása viszont alig szenvedett késedelmet. A Geofizikai Laboratórium léte is kockán forgott egy ideig, mivel nem volt akadémikus vezetője. Ez a probléma azután megoldódott, mert Tárczy-Hornoch professzor vállalta az önállónak maradt két laboratórium együttes vezetését, így a fennmaradás már nem volt veszélyben.

Az eltávozottak helyére került a jelen visszaemlékezés egyik szerzője (VJ), illetve rövidesen még a NGÉ keretében lehetőség volt újabb kutatók felvételére Czuczor Ernőné, Márcz Ferenc, majd rövidesen Holló Lajos került a Geofizikai Laboratóriumhoz. Czuczorné és Holló egyébként a közelmúltig az obszervatóriumi adatfeldolgozás mellett a geomágneses tevékenység, elsősorban a pulzációk sajátosságait vizsgálta, Márcz pedig a lélegektromos tér, majd az ionoszférikus abszorpció vizsgálatával foglalkozott. Mindhárman a megfelelő területen szereztek kandidátusi fokozatot.

4. A Nagycenki Obszervatórium megnyitásakor aláírt vendégbökönyv.

Megindult a nagycenki obszervatórium építése is,⁶ felépült először a geomágneses tér összetevőinek időbeli változását regisztráló műszerek számára a „relatív ház”. Az akkor még nem védett fertőrákosi kőfejtő leomlott részének mészkőanyaga szolgáltatta az építőanyagot, amely megfelelően mágnességétől mentesnek bizonyult. Így a náddal fedett épület falában ma is szép miocén kőületek, Pecten-héjak láthatók. A fedél nádból készült, csak az volt szokatlan a nádazóknak, hogy rézdróttal kellett a kékvetet

⁶ A témáról részletesebben szól: Verő József: A nagycenki geofizikai obszervatórium: A geomágneses tér mérésének története (Tanulmányok Csatskai Endre emlékére, szerk. Környei A.- G. Szende K., Sopron, 1996. 431-442.).

összekötni. A hivatalos megnyitás 1957 november 14-én volt, az akkor felfektetett emlékkönyv első oldalát mutatja a 4. ábra. Az aláírók: Réthly Antal, a szakma doyenje, Egyed László, Stegena Lajos, kiváló geofizikus, később egyetemi tanár, Hazay István egyetemi tanár, később akadémikus, Horváth Kálmán, Winter István, Bíró Péter (később szintén akadémikus, egyetemi tanár), a BME Geodéziai Intézetének oktatói, Rybár István akadémikus, Eötvös egykori munkatársa, Oszlaczky Szilárd, az ELGI osztályvezetője, Bella Ede, az MTA VI. Osztály képviselője, Bognár Dezső tanácselnök és Tompos Ernő építész, az obszervatórium tervezője. A második mészkőből készült épület, az „abszolút ház”, a geomágneses tér összetevőinek abszolút értékét mérő műszerek befogadására szolgált, és egy évvel később készült el (5. kép).

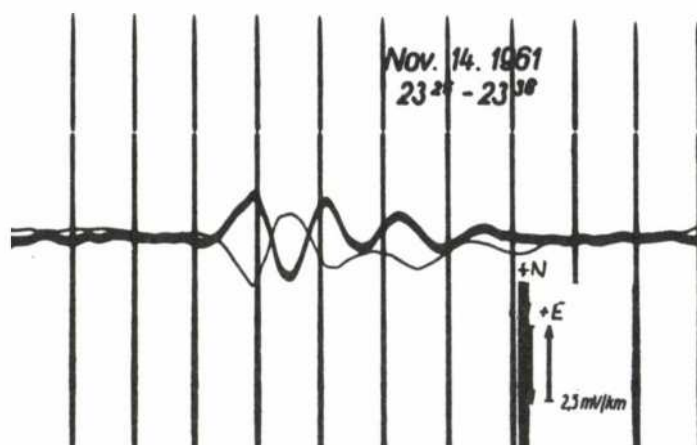

5. A Nagycenki Geofizikai Obszervatórium mészkőből készült, náddal fedett mágneses épületei, elől az abszolút ház, hátul az egyik elsőnek elkészült épület, a relatív ház.

A felvonulási épületet úgy tervezték, hogy az helyet adott egy kis irodának, illetve nagyobb része telepőri lakás lett. Odaköltözött Bella József telepőrként, aki hosszú időn át látta el a feladatát, szinte hihetetlen ügybuzgalommal, még éjjel is felkelve, hogy „megvannak-e a jelek”. Először 1957. júniusában néhány kísérleti „gyors” tellurikus mérés történt a kínai expedíció műszereihez hasonló berendezésekkel, majd 1957. augusztus 2-án megindult a „lassú” (óránként 2 cm-es filmsebességű) tellurikus regisztrálás; ez utóbbi immár 40 éve folyamatosan, nagyon kevés kimaradással folyik (6. ábra). Kezdetben sem villanyhálózat, sem vízvezeték nem volt, az energiaellátást két naponként cserélt lúgos akkumulátorokkal oldottuk meg, nedves időben 6-700 m-t cipelve a három 30 kg körüli akkumulátort. A műszerek is sátorba kerültek, csak fokozatosan kerülhettek végleges helyükbe, az épületekbe. Kevéssel később, az abszolút házzal együtt elkészült a „légelektromos ház”, amelyben először a levegőben lévő függőleges elektromos potenciál mérése indult meg (7. kép).

Az egyes műszerek befogadására szolgáló épületeket még műszerekkel kellett ellátni. Így a relatív házba az akkoriban az obszervatóriumok többségében használt, Dániában gyártott La Cour-rendszerű, a geomágneses tér különböző összetevőinek (deklináció, a

térerősség vízszintes és függőleges összetevője) változásait érzékelő és regisztráló műszerek kerültek (8. kép). A földi mágnes-tér változásainak regisztrálása napjainkban egyre fontosabb lesz, mert a csúcstechnika ezekre már érzékeny (9. ábra). Ezek a mérések Nagycenken folyamatosak.

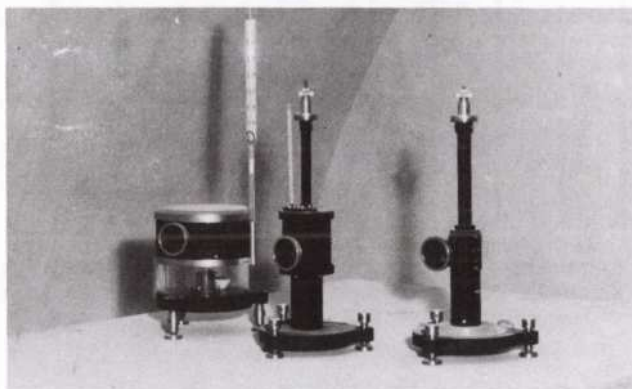
6. Gyors tellurikus regisztrátum a korai időkből. A függőleges jelek a perceket adják meg, az egy vonalas jel az észak-déli, a két vonalas a kelet-nyugati komponens; a helyi idő szerint 23 óra 28 perckor jelentkezett impulzus a néha sarki fényt is okozó jelenségsorozat része.

7. Az obszervatórium "légelektromos" épülete, az épület tetején látható a csúcskisülési áram mérésére szolgáló villámhárító. Ebben az épületben folynak a magasléggkörrel kapcsolatos mérések is.

Az abszolút házban az ugyancsak Dániából beszerzett és a geomágneses tér vízszintes és függőleges térerősség-összetevője abszolút értékének meghatározására alkalmas műszereket helyeztünk el. A deklináció mérése viszont egy, még a múlt században Konkoly-Thege Miklós által saját alapítású ógyallai (ma Hurbanovo) obszervatóriuma számára vásárolt műszerrel történt. A méréshez a földrajzi északi irány ismeretére is

szükség van. Ennek érdekében az abszolút ház ablakából kijelöltünk egy olyan, távcsővel jól látható pontot, amelynek földrajzi koordinátái (szélessége, hosszúsága) ismert. Esetünkben ez a balfi hegyi templom tornya; a vonal másik végpontjának, az abszolút háznak a koordinátáit asztrogeodéziai módszerrel kellett meghatározni. A két végpont koordinátáinak ismeretében az irány és a földrajzi észak közötti szög meghatározható és a mágneses teodolittal kijelölt mágneses északi irány ehhez viszonyítható. A két irány különbsége a deklináció. Később elég sok gondot okozott az, hogy az abszolút ház és a balfi torony között a méréshez az összelátást folyamatosan biztosítani kellett, ami bizony néha a felnövekvő fák kivágását tette szükségessé.

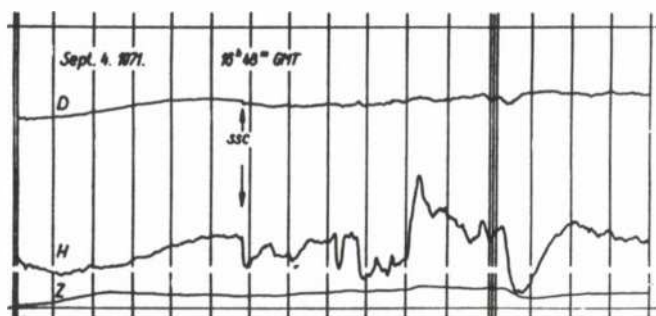
8. Az obszervatórium La Cour-rendszerű mágneses műszerei, amelyek 1961-től napjainkig működtek.

A földi (tellurikus) áramok mérésére szolgáló műszerek a sátorból a felvonulási épületből lett iroda-lakás épületbe kerültek. Ide az Obszervatórium mögötti erdő, a Kiscenki Fácános egymástól észak-déli és kelet-nyugati irányban 500-500 m-re lévő, 2 m mélységben elhelyezett nagy ólomlemez-elektrodáitól összekötő kábelek vezetnek.

A lélegektromos házban helyeztük el a légköri elektromosság mérésére szolgáló műszereket. Ezek is a Laboratóriumban végzett műszerfejlesztés eredményei. A légköri elektromos térerősség (a földfelszínén és az 1 m magasságban uralkodó potenciál közötti különbség) mérésére alkalmas berendezéssel az egyik szerző (BP) az első kísérleteket családi házuk kertjében végezte. A saját tervezésű műszerrel az obszervatóriumi mérések 1961-ben indultak meg és azóta is folynak. A lélegektromos ház tetején elhelyezett mérő villámhárító segítségével kezdtük el a csúcskisülési (korona-) áramok regisztrálását. Ezeket az áramokat a zivatarfelhőkkel kapcsolatos nagy légköri elektromos térerősség hozza létre. Mérésük segítségével tanulmányozni lehet a zivatarfelhők elektromos szerkezetét.

A légköri elektromos mérésekre az Obszervatóriumban annak az elképzelésnek az alapján került sor, hogy a tellurikus áramok és a légköri elektromosság között közvetlen összefüggés van. Mivel ez a feltevés nem igazolódott, hanem a geomágneses tér változásai az ionoszférának, a felső légkör ionizált állapotú részének állapotával mutatnak

szoros összefüggést, figyelmünk az ionoszféra állapotát tükröző mérések felé fordult. Az evvel kapcsolatos mérési és kutatási tevékenység megindításához kedvező feltételeket biztosított az a körülmény, hogy BP egy, az alsó ionoszférával foglalkozó téli iskolán vett részt 1964-ben az akkori NDK-ban. Az ionoszféra vizsgálata a Föld felszínéről rádióhullámok segítségével történhet. Az ionoszféra állapotát ugyanis az elektromos töltések sűrűsége jellemzi. Az elektronsűrűség viszont befolyásolja a rádióhullámok jellemzőit, így amplitúdóját. A legegyszerűbben olyan mérések végezhetők, amelyek a rádióhullámok amplitúdójának az elektronsűrűséggel összefüggő változásain, csökkenésén (abszorpcióján) alapulnak. Ehhez megfelelő rádióadóra, antennára és vevőkészülékre van szükség. A rádióadó műsorszóró adó, az antenna a rádióadó hullámhosszától függő nagyobb távolságban (pl. 70 m-re) lévő két pont között kifeszített drót is lehet. A vevőkészülék akkor elégíti ki a követelményeket, ha csak a kiválasztott rádióadó vételére alkalmas. A rádióhullámok abszorpciójának mérésére szolgáló vevőkészülékek szintén saját készítésűek és 1966 óta szolgálnak a 60-150 km magasan lévő ionoszfératartomány vizsgálatára.

9. Mágneses regisztrátum 1971-ből; 16.48 UT (világidő) egy mágneses vihar kezdetének (ssc) időpontja, amikor a Naptól nagy energiájú részecskék érik el a Föld környezetét.

A tellurikus „országos mérések”

Az obszervatórium létesítése mellett a másik nagy, ebben az időben induló vállalkozás az „országos mérésnek” elkeresztelt regionális földiáram-mérések megindulása volt. Ehhez a lehetőséget a kínai expedíció számára készülő műszerekkel végzendő próbamérés adta. Az újdonság a laboratórium előzően földtani kutatási céllal végzett méréseihez képest az volt, hogy az egyes állomások a földiáram-mérések bázisállomásai között szokásos 20-30 km-nél sokkal nagyobb távolságra, 100-200 km-re voltak egymástól. Az első mérési sorozatra 1958-ban került sor, szinte mindenki, még a geodéta kutatók is mozgósítva lettek. Az egyes állomások Tihanyban, Szanyban, Móron, Csepregen, Karádon települtek, majd a következő évben kisebb körzetben, Soprontól 30-40 km-re került újabb állomások telepítésére sor. Az első mérések balszerencsések voltak, ugyanis éppen egy nagy hidegfront érkezése esett a mérési időszak közepére. Az akkori primitív felszereléssel (fenéklap nélküli sátor, szalmazsák hálójelvények, éjszakára segédmunkás örködött a műszer felett) a helyenként hatalmas esőzések szinte lehetetlenné tették

az előzetes terv végrehajtását, átáztak a sátrak, így a műszerek is már-már veszélybe kerültek. Ennek ellenére végeredményben a mérés sikeres volt, kiderült, hogy a változások azonosítása nem ütközik ilyen távolságon sem akadályba. A szokásos tellurikus feldolgozási módszerek helyett egy, a pontos idő-azonosítástól függetlenebb módszert használtunk, ezt alkalmaztuk az országos mérések befejezéséig.

10. A hajdúszoboszlói "tellurikus országos pont" építése Bella József, az akkori obszervatóriumi telepőr segítségével. Itt a német Askania-műszerrel geomágneses mérések is folytak.

A két, próbának tekinthető mérést követően 1961-ben hárman, Wallner Ákos, VJ és egy gépkocsivezető indultak útnak az első expedícióra. Az állomások a szabolcsi Rohodon, Tiszagyulaházán, Jászapátiban, Velencén, illetve Sárosdon, végül Bakonybélen voltak. Talán egy-két, ezekhez kapcsolódó kaland jelzi az akkori mérések nehézségeit. Tiszagyulaházán a kocsni elindult reggel ezt-azt beszerezni, úgy volt, délre visszatérnek. De elmúlt már két óra, három óra, kocsni nem volt. A mérés lassú előtolással indult, el kellett volna kezdeni a gyors mérést, ehhez szét kellett szedni a műszert, amihez addig mindig két ember volt szükséges. Egyedül a dolog nehezen ment, de végül is sikerült. Igen ám, de minduntalan eltűntek a jelek egy-egy percre, néha hosszabb időre is, de a motor ment, az akkumulátorok nem merültek ki (persze, az akkumulátorok töltése is mindig külön gond volt, nem is beszélve az éjjelente végzett előhívásról, mivel sötét-kamra sem volt). Végül még egyszer szét kellett szedni a műszert és kiderült az ok: egy béka került a műszerbe, és az ült néha a fény útjába... A filmekken ennek nyoma még ma is látható. Jászapátiban az árnyéktalan helyen átélt közel 40 °C-os meleg okozott gondot. Más megoldás nem volt, egy vödör a kútból frissen húzott vízbe dugtuk fejünket. Velencén – és ez a mintegy száz mért állomás között egyedülálló maradt – a hihetetlen méretű szúnyoginvázió késztetett megfutamodásra, ez a pont lemeretlen maradt, helyette mentünk át Sárosdra, ahol egy hidegfront ért utol bennünket. A kialakult zivatar egyik villáma az elektródák mellé csapott le, ezután mintegy 2-3 órán keresztül a talajbeli feszültség nem szűnt meg. Hasonló esetek később másutt is előfordultak, de okát a mai napig sem sikerült kideríteni. Elektrosztatikus feltöltődés nem lehetséges a vi-

szonylag jól vezető talajban. Végül a legjelentősebb esemény Bakonybélien történt, ahol a Gerence völgyében találtunk helyet, egy úttörőtáborral szemben, attól híddal elválasztva. Egész éjjel szakadt az eső, arra ébredtem, hogy valami hideg van az arcomon. Kiáltásomra Ákos barátom lámpát gyújtott, és egy félarasznyi meztelen csiga keresett ott menedéket az eső elől. Reggelre egypár beteg gyerek még átjött a hídon, őket bevittük a faluba, de később már kilépett medréből a patak, az árvízben még halottak is voltak. Mégis ez a mérés volt a „Dunántúli Vezetőképességi Anomália” első jelentkezése: szinte felismerhetetlen volt az ottani regisztrátum, ugyanis a jólvezető, azóta is sokat vizsgált, feltehetőleg grafitos képződmény a hosszú periódusokat elnyelte, szinte tiszta szinuszos jelek maradtak még az akkori nagy geomágneses vihar alatt is. Egy későbbi, hajdúszoboszlói mérési ponton készült a 10. kép, amelyen Bella József, az obszervatórium akkori kiváló őre dolgozik az állomás felépítésén.

Még más, szinte a mai napig folytatódó kísérletek is akkor kezdődtek. Így az első „modellek”: rézgáliccal telített agar-agar-gélből öntöttünk vékony réteget, azt geológiai formációknak, pl. vetőnek megfelelően kivágva, vizsgáltuk az árameloszlást tükön át bevezetett áram hatására. A mai modellező laboratórium első csírája volt ez a kísérlet.

Indukciós fúrólyuk-szelvényezés

Közben fejlődés történt az indukciós fúrólyuk-szelvényezés módszertani kérdéseinek kutatásában is. Ennek a módszernek az az előnye, hogy nincs szükség a furadék eltávolítására, a fúrólyuk beomlásának megakadályozására, és a fúrás teljesítményének növelésére használt fúróiszap minőségétől független, sőt száraz fúrólyukban is alkalmazható. A fő probléma az volt, hogyan lehet a műszer meleg fúrólyukba leeresztett részének, a szondának a hőmérséklet-érzékenységét minimálisra csökkenteni. A szonda tekercsének a fúrólyuk által harántolt földtani képződményekre való érzékenysége a tekercs méreteitől függ, és ezeknek a méreteknél nem szabad a hőmérséklettel változnia, bár a hőmérséklet a fúrólyukban a mélységgel alaposan megnő. A problémát számításokkal sikerült megoldani.

Földtani kutatás Sopron környékén, a Fertőn

A tellurikus regisztráló műszer új változatának (T14.) kialakítása után (1959) annak kipróbálására méréseket kellett végeznünk, s ezeket Vendel Miklós professzor javaslatára a fertőrákosi medencében és a kópházi nagy vető mentén telepítettük. A fertőrákosi medencében mért nagy, 1000 m-t is meghaladó üledékvastagságot, Vendel értelmezését kezdetben hitetlenkedve fogadták, de később mind a pécsi Uránércbánya geoelektromos szondázásai, mind a MT szondázások megerősítették a tektonikai zónához kapcsolódó mélységadatot.

Osztrák részről Volker Fritsch munkássága nyomán sósvizet tartalmazó rétegeket találtak az osztrák-magyar határ közelében. A sósvíz felfedezésében nagy szerepe volt az ott végzett geoelektromos méréseknek. Vendel professzor kezdeményezésére Tárczy-Hornoch egyetértett avval, hogy a Geofizikai Laboratórium a Fertő vízterületén és a körülötte lévő, széles nádasban szintén végezzen geoelektromos méréseket. Három nyár folyamán 1961–63-ban mintegy 100 szondázás történt Holló Lajos vezetése mellett

az akkoriban az ELGI-vel közösen szabadalmazott GE-20-as geoelektromos műszerrel, amelyet szintén a Geofizikai Mérőműszergyár soproni részlege gyártott.

Ezek a fertői mérések eléggé különleges körülmények között folytak. Egyrészt az „imperialista ellenség” határának közvetlen közelében, a szögesdróttal elzárt területen kellett mérni, másrészt a Fertő körüli mocsárvilágban csak a nád kitermelése érdekében vágott csatornákon, illetve a nádason belüli tavak vizén lehetett közlekedni. Ha déli szél fújt, akkor a csatornákból szinte eltűnt a víz, nehéz volt kijutni. A nagyobb csatornában motorcsónakkal, a kisebbekben rúddal hajtott „cülnik”-kel kellett a műszereket a mérési pontra vinni. A vízben történő mérésekhez külön érzékelőket, elektródákat kellett szerkeszteni. A nádasban a tájékozódás néha nagyon nehéz feladatot jelentett, nem lehetett kilátni. A szúnyogok, bögölyök, a csónakba is felmászó piócák sem tették éppen kellemessé a méréseket, egy-két fertői vihar pedig szinte félelmes élmény volt. A kiszélesedő, 20–30 m széles csatorna közepén a csónakból látszottak a nádas előtt lecsapó villámok, még a gumicsizmák is megteltek vízzel, a sekély tóban a hullámok kísértetiesen dobálták a ladikokat. Mindezek ellenére nagyon szépen sikerült kirajzolni nemcsak a sós vizet tartalmazó rétegek elterjedését, hanem a nyugat felé, a tavon kívül már ismert vetődések folytatását, sőt egypár helyen új tektonikai elemeket sejtetett ez a mérés (11. ábra). Ezeket jórészt megerősítette a közelmúltban sokkal modernebb technikával végzett újabb fertői mérési sorozat.

11. Fertői geoelektromos mérés a Ge-20-as típusú ellenállásmérő műszerrel. A műszer alumínium csónakban van, a mérőelektródák a csatorna partjába vannak szúrva. A műszer mellett Holló Lajos pipázik.

Költözés a Múzeum (Csatkai) utcába

A Geodéziai és a Geofizikai Laboratórium egy ideig külön-külön helyen működött. A Geodéziai Laboratórium az egyetem Bányamérési Tanszékének egy részét foglalta el, a Geofizikai Laboratórium pedig a Szent György utca 16. számú műemlék épületben (egykori Erdődy-palota) helyezkedett el. A kutatók zöme közreműködött az egyetemi oktatásban is, többek között a Geofizika Tanszéken hárman félállású tanársegédként vezettünk gyakorlatokat. Viszont előrehaladt az új miskolci Nehézipari Műszaki Egye-

tem építése, és egyre több bányász, geofizikus és geodéta tanszék hagyta el Sopront, mígnem 1959-ben a Geofizika Tanszék is költözni kényszerült - az utolsó tevékenységünk a tanszék csomagjainak Miskolcra kísérése volt. Ugyanakkor a geodéták Pestre költöztek. Ezután természetesen a Geodéziai Laboratórium is kénytelen volt elköltözni az egyetem területéről. Viszont Miskolcra költözött az MTA Olajbányászati Laboratóriuma, annak VIII. Frigyes dán király - Képezde - Múzeum - (ma Csatkai) utcai épülete üresen maradt. Így oda, igaz kissé szűkösen, de beköltözhetett mindkét Sopronban maradt laboratórium (12. kép). Egy szobában általában két kutató és egy segédező ült; ez nem is lett volna baj, de ha a segédező éppen a könyvtárosi teendőket látta el, bizony néha nagyon nagy volt a forgalom.

12. A Laboratórium épülete a Múzeum, ma Csatkai utcában 1959-1973 között.

Tudományos irányítás, nemzetközi kapcsolatok, publikációk

A laboratóriumok tudományos programját jelentős mértékben meghatározta az igazgató személye. Ez kevésbé vonatkozott a Geofizikai Laboratóriumra, ott még a Kántás professzor által kezdeményezett témákban folyt a kutatás, viszont a Geodéziai Laboratóriumra zömében a Tárczy-Hornoch professzor által művelt kiegyenlítő számítási témák voltak a jellemzők. Sokszor elég bonyolult helyzetek adódtak, mert majdnem megoldhatatlan problémákon kutatók sora vérzett el, és a kapott félmegoldások egy-két esetben nemzetközi vitákat eredményeztek.

A különféle, elvi, szakmai, néha személyes viták egyébként is jellemzők voltak. Egyed László professzor, aki akkor az ELTE Geofizikai Tanszékét vezette, Tárczy-Hornochétól eléggé eltérő nézeteket képviselt, más szakmai irányt adott volna a Laboratórium(ok) munkájának. Néha bizony hangos viták zaja verte fel az akkori Szent György utcai épület csendjét. A viták lényege a körül forgott, hogy míg Egyed elvi megállapításokat, vitás kérdések eldöntését várta volna el, addig Tárczy-Hornoch inkább a részletkérdések tisztázását tartotta fontosnak. Ez mutatkozott meg abban is, hogy utolsó évtizedeiben tanulmányai legtöbbször egy-egy, már megjelent, más szerzőtől származó tanulmány megállapításait vitatták. Az előzőleg említett belső vitákhoz is nemegyszer ezek vezettek.

Tárczy-Hornoch professzornak egyébként kitűnő kapcsolatai voltak Ausztriában, az akkori NDK-ban, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban. Egymás után kapta meg külföldi egyetemek díszdoktorságát. Ezek a kapcsolatok sokszor segítették a Laboratóriumok munkáját is. Így meg kell említenünk a freiberger Bergakademie-vel, Otto Meisser professzorral való kapcsolatot, amely feltehetőleg hatott mindkét intézmény kutatási irányára, azután Karl Ledersteger professzort Bécsben, aki a geodézia egyik nagy szaktekinvélye volt, Moszkvából pedig Izotov professzort, aki baskír nemzetiségű volt, s a magyar rokonságot is számon tartotta. Velük együtt számos más vezető szakember járt Sopronban, őket elkísérték munkatársaik is, így pezsgő tudományos élet alakult ki a Laboratóriumokban (13-16. kép).

13. Látogatók a Laboratórium Szent György utcai épülete előtt. Balról jobbra: Hidvégi István, akkori gazdasági vezető, tolmács, Bencze Pál, Ádám Antal, Tárczy-Hornoch Antal, Tarasz Szergejevics Lebegyev Kijevből, Czuczor Ernőné és Márcz Ferenc (1958).

A nemzetközi kapcsolatok témaköréhez tartozik a publikálás kérdése is. Az ötvenes években a magyar mellett szinte kizárólag németül, elvéve, fordítók segítségével oroszul, nagyon kivételesen angolul jelentek meg cikkek az intézmény kutatóitól. Ebben közrejátszottak Tárczy-Hornoch elsősorban német nyelvterületen lévő kapcsolatai, német nyelvtudása (Leobenben szerezte meg diplomáját). A magyar kiadású, de idegen nyelven történő publikációs lehetőségek között ki kell emelnünk az Acta Geodaetica, Geophysica et Montanistica Hungaricát (AGGM). Ez a korábbi Acta Technica (Hungarica) egy Series-éből jött létre akkor, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Föld- és Bányászati Tudományok Osztálya megalakult. Az új folyóirat főszerkesztője Tárczy-Hornoch lett, akinek már voltak szerkesztői tapasztalatai, hiszen a harmincas években már a javaslatára megindult, és általa szerkesztett soproni bányászati-kohászati közleményeket nemzetközileg is ismert és elismert orgánummá emelte. Mivel a folyóirat szerkesztését a Laboratóriumok számára akarta biztosítani, a névtelen technikai szerkesztő(k) is onnan kerültek ki. A folyóirat akkor német, angol, francia és orosz nyelvű cikkeket közölt, az összefoglalások pedig valamennyi nyelven megjelentek. Ez a proce-

dúra rendkívül hosszadalmassá tette a megjelenést, hozzávéve, hogy a megjelenés felőli döntést Tárczy-Hornoch magának tartotta fenn, ő jelölte ki a lektorokat is. Csak nagyon lassan lehetett változtatni a folyóirat megjelenési formáján, fokozatosan elhagyva a többnyelvűséget, kizárólag az angolt tartva meg (eleinte még egy-két kivételtől eltekintve). Külön nehézséget jelentett a meglehetősen vegyes tartalom, hiszen a bányász cikkek általában nem érdekelték a geodétákat, geofizikusokat és viszont. Először az egyes füzetek szétválasztása történt meg, azok vagy bányász, vagy geo tartalmúak voltak. A végleges szétválasztás sokkal később történt meg.

14. Tárczy-Hornoch professzor Barvir és Ledersteger osztrák professzorokkal a Csatkai (akkor Múzeum) utcai épület igazgatói szobájában (a hatvanas évek végén).

A Laboratóriumoknak voltak saját kiadványai is. Egyik ilyen, máig meglévő sorozat a nagycenti obszervatórium mérési eredményeit tartalmazza. Ez először német nyelven az Acta Technica említett Series Geodaetica et Geophysicájában, majd az AGGM-ben jelent meg, de hamarosan külön füzeté alakult, és nyelve is angol lett. Emellett nagyobb terjedelmű tanulmányokat, elsősorban disszertációkat, az azokból készült, rövidített idegen nyelvű összefoglalásokat is megjelentetett a két Laboratórium, alkalmanként egy-egy évforduló, születésnap tiszteletére emlékfüzeteket is.

A magnetotellurikus módszer bevezetése

A földi elektromos tér változásai a Maxwell-egyenletek szerint a földi mágneses tér változásainak felelnek meg. A kettő közötti kapcsolat paraméterei szolgálnak alapul egy, az ötvenes években Cagniard francia professzor által elméletileg kidolgozott új geofizikai kutatómódszerhez, a magnetotellurikus (MT) szondázáshoz. Ennek alkalmazásával a fajlagos elektromos ellenállás mélységi eloszlása határozható meg. A módszer megvalósítása azon múltott, hogy nem voltak megfelelően érzékeny és stabilis műszerek a mágneses tér változásainak regisztrálására. Ezért világszerte csak a hatvanas évek elején kezdődtek el a kísérleti mérések ezeknek a paramétereknek a meghatározására. A Laboratórium munkatársai 1960-ban végezték az első kísérleti MT méréseket a Soproni hegység keleti határát jelentő nagy kópházi vető környékén. Ehhez más műszer nem

állt rendelkezésre, mint a fotoelektromos átalakítóval érzékenyebbé tett Askania-magnetométerek. Az eredmények nagyon érdekesek, gondolatébresztőek voltak, már csak azért is, mert a mérések helye a későbbi vizsgálatok szerint egészen szélsőséges anizotrópiájú, vagyis a szerkezet által okozott tértorzulások azt eredményezik, hogy a két egymásra merőleges elektromos ellenállás között mintegy százszoros az arány. Az első sikeres mérések nyomán a nagycenki obszervatóriumban részletes vizsgálatok kezdődtek evvel a módszerrel, annak érdekében, hogy a módszer szolgáltatta nagyon nagy mennyiségű adat megfelelő feldolgozására módszert lehessen kidolgozni. Ehhez tudnunk kell, hogy az akkori mérési technika analóg (vonalírós) regisztrátumokat szolgáltatott, és a feldolgozáshoz legfeljebb mechanikus, később elektromechanikus számítógépeket lehetett felhasználni.

15. Az 1973-as árapály-konferencia előkészítése Sopronban. Balról jobbra: Alpár Gyula, a Geodéziai Laboratórium vezetője, Ádám Antal, Barta György akadémikus, az ELTE Geofizikai Tanszékének vezetője, Melchior belga és a magyar származású Bela Agocs amerikai professzor, Tárczy-Hornoch és Varga Péter, akkor az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet munkatársa.

Az első MT méréseket, amint említettük, ideiglenes megoldásként más célra gyártott műszerekkel végeztük. Szükségesnek látszott, hogy ezeknél alkalmasabb eszköz álljon rendelkezésre. Mivel ilyen műszer beszerzésére a piacon semmiféle lehetőség sem volt, műszerfejlesztés indult felhasználva a tellurikus műszerépítés korábbi tapasztalatait. A mágneses variométer prototípusa a Geofizikai Mérőműszergyár két szakemberének, Major Lászlónak és Ponori Thewrewk Aurélnak a hatékony közreműködésével készült el és az 1964-70 között folyt fejlesztés eredményeként a gyár soproni részlege kis sorozatban gyártotta mind belföldi, mind külföldi megrendelők számára az MTV-2 variométereket (17. kép). Ezeknek a variométereknek a legnagyobb előnye az volt, hogy nagyon nehéz terepi körülmények között is működtek, megfelelően elhelyezve nagyon stabilis berendezések voltak. Védődobozukban a földbe némileg besüllyesztve a szél okozta rázás kivédése céljából, valamint a nagy hőmérsékletváltozásoktól sátorral védve,

többnyire árnyékos helyen kellett őket felállítani. Ezeket a műszereket a későbbi GGKI egészen a kilencvenes évek elejéig használta a magnetotellurikus mérésekhez.

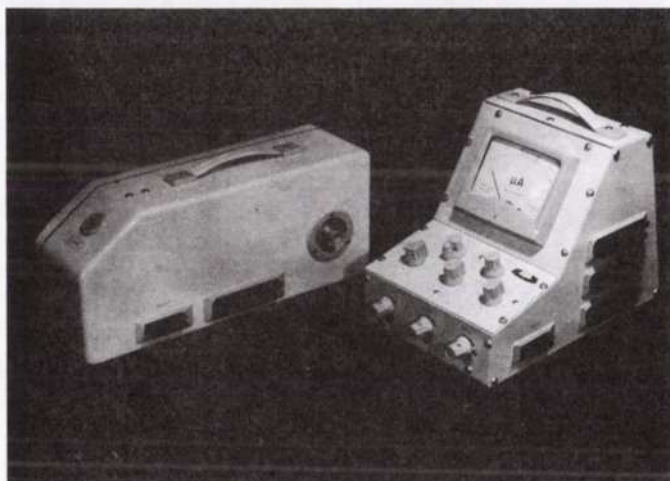
A MT szondázások végzésének a korábbi „országos mérések” tapasztalataira alapozva ekkor már jól kialakult menetrendje volt. Először, jóval a mérések előtt helykeresést végeztünk, (leggyakrabban az „országos”, majd a magnetotellurikus mérésekben mindig résztvevő Gayer Ferenc és VJ), tisztáztuk a mérési pontok helyét (18. kép), meg a szállást. Akkoriban még nem volt könnyű elfogadható szálláshelyet találni falvakban.

16. Mark Bergyicsevszkij orosz professzor egyik látogatása az intézetben; ő a magnetotellurikus földtani kutatás egyik nemzetközileg legelismertebb alakja.

Legtöbbször hosszas kérdezősködés után parasztházakban találtunk egy-egy vállalkozó kedvű házigazdát. Általában nagyon kedvesek, segítőkészek voltak az emberek, bár nem nagyon értették, miről is van szó. Jellemző eset volt az, ami Döbröntén a kevés megmaradt német gazdapolgárok egyikével történt. Marci bátyánk rendkívül barátságosan fogadott, meghívott ebédre is, pedig csak kertjében szeretnénk volna felállítani a sátrunkat. Reggel 3 óra után ment az állatokat etetni, és nem értette, hogyan hogy mi mindig tudtuk, mikor jön, üdvözlöttük őt. Persze, a kasza vasa meglengette a műszert, azt jól lehetett észlelni a fénymutató lengéseként, így a műszer ablakában, de a regisztrátumokon is láttuk, mikor megy etetni. Egyébként döbröntei kalandunk volt az is, hogy az utolsó, esős estén a különben üres, használaton kívüli turistaszállás termében vacogtunk a hirtelen beállt esőzésben. A filmek a kifeszített zsinórra voltak terítve, annak egyik végét a kályha csövére kötöttük. Először egyikünk mosdott meg, hogy az ágyban meglegedjék, majd másikunk látott neki, előkelő mozdulattal a vizes törülközőt hátracsapva a kötélre. A kályhacső persze kiesett, az évek óta összegyűlt korom kiömlött, fekete lett az egész szoba, különösen a még nedves filmek... Nem győztük újra mosogatni őket, de ma is feketék. Voltak más nehézségek is – az Oroszi pont közelében csak Devecseren akadt szállás. Ahhoz, hogy reggel 5 órára, amikor a gyors regisztrálás indult, a mérés helyén legyünk, autó híján gyalog 3 órakor sötétben indulva kellett a mintegy

8-10 km-t megtenni. Ott meg a libák tisztelték meg gyakran a száradó filmeket. A hajdúszoboszlói mérés járt különösen kiadós sétákkal: a várostól jó 10 km-re lévő tanyához – biciklizni nem tudva, nem akarva – VJ gyalog járt ki naponta.

17. Az MTV-2 mágneses érzékelő és tápegysége.

18. Magnetotellurikus mérési pont. A műszerek a jobbra lévő sátorban vannak, elől látható a variométer tápegysége, mögötte Wallner Ákos figyelő a regisztráló műszert (ez a régi T9-es, kiegészítve két csatornával a mágneses komponensek számára).

Később sokat fejlődött a felszerelés, először a jobb sátrak, majd a lakókocsi beszerzése jelentett komoly könnyebbséget. Lakókocsival már ott lehetett „aludni” a műszer mellett, vagy hálózatról, vagy – a zavarok fokozódásával – Honda aggregátorokkal biztosítva az energiaellátást. Persze, az éjjel-nappal folyó mérés éjszaka is többször megkívánta a felkelést, időjel-adást (óránként), akkumulátor, később aggregátor-cserét. Ebből

is adódtak humoros helyzetek. Egyszer egy vaddisznó „vágta el” a méréseket végző kollégánkat a Bakonyban éjjel a lakókocsitól. Emlékezetes egy kenézlői vihar is, amikor az éppen mérésre előkészített helyen tört ki a vihar, a jegenyesor letört ágai egész kazlat képeztek, kitépte a földből a sátrakat. Egy bükki mérést az tett emlékezetessé, hogy a júliusi talaj menti fagyban (a 900 m feletti magasságban) egyik éjjel szarvasok tépték szét a kábeleket, a másik éjjel meg egy elbitangolt tehén keresett hazautat, éppen a sátrak között. A hasonló kalandok tették valamennyi részvevő számára emlékezetessé ezeket a méréseket, nem is beszélve a személyekhez fűződő kalandokról. Egy-egy a megengedett messze felülmúló mennyiséget megívó sofőr bizony kellemetlen perceket okozott, nemcsak a kocsinak, hanem a több részvevőnek is, mert a kocsival „vadászott” a falu főutcáján hazafelé ballagó tehenekre, meg gazdáikra is. Végül mindenhol összegyűlt a mérési anyag, 2-7 napos mérés után a filmek hazakerültek, kezdődhetett a feldolgozás. Egy-egy terepmérés során 3-5 pontban mértünk, évente általában egy-egy, de néha két expedíció indult, így összesen mintegy 100 állomáson folyt magnetotellurikus mérés.

A nagyecski obszervatóriumban végzett MT méréseknek egyik jelentős első eredménye volt az, hogy a Föld belsejében általában mintegy 80-100 km mélységben lévő különleges, asztenoszféranak nevezett zónát sikerült azonosítani egy Nagyecskén az átlagosnál sokkal kisebb mélységben talált elektromos vezetőképesség-növekedéssel. Ez a Pannon Medencében 60 km-re is felemelkedő zóna jelzi azt, hogy hol kezdenek a kőzetek megolvadni, ezáltal felvilágosítást nyújt a mélységbeli hőmérsékleti viszonyokról. A hatvanas évek végén az asztenoszféra nagyon fontos szerepét ismerték fel a Föld legfelső részében, mint a mozgó kőzetlemezek alsó határát, a lemezek mozgását lehetővé tevő kenőanyagot. Evvel a magnetotellurika jelentősen hozzájárult a lemeztektónikának, a földfejlődés ma elfogadott modelljének kialakulásához.

Az NDK-beli intézményekkel való kapcsolatnak még egy kutatási terület volt a közvetett folyománya. A niemegki obszervatóriumból Horst Wiese, egy kiváló felkészültségű szakember látogatott Magyarországra és a laboratóriumba, mert a lengyel-német területen meglévő nagy vezetőképesség-növekedés felfedezése ráterelte a figyelmet arra, hogy geomágneses obszervatóriumokban, illetve hordozható mágneses műszerrel mérve mozgó állomásokon a később róla elnevezett „Wiese-nyíl” kiszámítható, és ez lehetővé teszi a vezetőképesség anomáliáinak kimutatását. Ilyen anomália gyanúja ébredt fel a Kárpát-vonulattal kapcsolatban, és részben német kollégák, először maga Wiese (őt a sclerosis multiplex sajnos korán kikapcsolta a munkából), később többen is számos magyarországi állomáson végeztek méréseket, közben az állomások helyének keresése, a mérés alatt segítségadás, egyidejűleg pedig saját műszerrel külön pontokban mérés is ránk hárult. Magyarország nagy részén szélsőséges anomália nem mutatkozott, de a MT mérésekkel párhuzamosan sok állomáson végeztünk később magunk is ilyen mérést Askania-variométerünkkel.

Ezekhez a mérésekhez kapcsolódott az, hogy Európa minden hozzáférhető Wiese-nyilának adatait összegyűjtöttük, s ezek alapján Európára megadtuk ezeknek a nyilaknak az eloszlását, ezen a területen elsőként kísérve meg az áttekintést.

A légköri elektromosság és az alsó ionoszféra kutatása

A légköri elektromos mérések területén a szaporodó mérési anyag a feldolgozási módszerek kidolgozása után a csúcskisülési áramok által szállított negatív és pozitív töltésmennyiség napi változásának a meghatározását tette lehetővé. Az eredmények azt mutatták, hogy egyrészt a negatív töltésszállítás dominál a pozitív töltésszállítással szemben, másrészt mind a negatív, mind a pozitív töltésszállítás maximuma – a zivatar-tevékenység átlagos napi változásának megfelelően – a délutáni órákban éri el maximumát. A csúcskisülési áramok regisztrátumai azt is lehetővé tették, hogy a zivatarfelhők elektromos szerkezetét, a töltéscentrumok elhelyezkedését elektromos töltéscentrumok szempontjából egyszerű és összetett (konvekciós cellára emlékeztető) szerkezetű viharfelhőket tanulmányozzunk. A légköri elektromos térerősség értékeinek a napi változását évszakonként tanulmányozva arra a következtetésre jutottunk, hogy a zavartalan, helyi hatásoktól mentes állapotnak leginkább a téli hónapokban regisztrált napi változások felelnek meg. A zavartalan állapot a globális zivatar-tevékenység napi változásának megfelelő, hajnali minimumtól a délutáni maximum felé fokozatos növekedést mutató változás. A nyári hónapokban a délelőtti növekedés a napfelkelte korábbi időpontra történő eltolódása miatt még korábban következik be. Ennek az az oka, hogy a levegő ionizációját a felszín közelében meghatározó és a talajból származó radioaktív bomlástermékek az éjszakai órákban a talaj mentén halmozódnak fel. Ennek következtében megnő az ionsűrűség, amely a térerősség csökkenéséhez vezet. Napfelkelte után azonban - elsősorban nyáron - gyorsan meginduló keverő légmozgások a felgyülemlett radioaktív bomlástermékeket nagyobb vastagságú légrétegben osztják el. Így az ionsűrűség csökken, a térerősség növekszik. A nagyobb térségekre, akár az egész Földre vonatkozó következtetéseket emiatt elsősorban az éjszakai órákban mért értékekből lehet levonni. Az eddigi kutatásaink alapján egyre inkább arról győződhattünk meg, hogy az obszervatóriumban végzett légköri elektromos mérések adatai egy zavartalan szárazföldi állomáson mért értékeknek felelnek meg.

Az alsó ionoszféra tanulmányozásával kapcsolatban a rádióhullámok ionoszférikus abszorpciója útján az időbeli változásokat vizsgáltuk. Kitűnt, hogy a rádióhullámok abszorpciója az alsó ionoszférában a könnyen ionizálható nitrogénoxid koncentrációjának növekedése következtében megnövekedett elektronsűrűség a nyárinál magasabb hőmérséklet miatt egyrészt télen a nyári hónapokhoz viszonyítva megnövekszik, „téli anomália” jön létre, másrészt a geomágneses viharokkal járó elektronsűrűség-növekedést az alsó ionoszférában részben az oda közvetlenül becsapódó nagy energiájú elektromos töltéssel rendelkező részecskék, illetve az általuk okozott ionizáció idézi elő. A mágneses tevékenység maximumával egybeeső megnövekedett abszorpció azonban a geomágneses tevékenység lecsengésének időszakában is fennmarad, sőt, a geomágneses zavar (vihar) maximumát követő harmadik-negyedik napon újra növekszik. Evvel az újabb elektronsűrűség-növekedéssel összefüggő abszorpció-növekedés a sugárzási övezetekből kiszabaduló nagy energiájú elektronoknak tulajdonítható, és vihar-utóhatásnak nevezzük.

Tudományos fokozatok

Az új tudományos eredmények megadták a lehetőséget ahhoz, hogy a Laboratórium munkatársai eredményeiket értekezésben foglalják össze és ennek alapján tudományos fokozatot nyerjenek. Így ÁA 1962-ben Miskolcon egyetemi doktori címet nyert a magnetotellurikus anizotrópiáról írt értekezésével, majd 1965-ben a tudomány kandidátusa lett a földkéreg és a felsőköpeny elektromos sajátságairól írott újabb értekezésével. 1969 decemberében megvédte nagydoktori értekezését a felső köpeny sajátságainak vizsgálatáról. VJ a pulzációk kutatásáról írt értekezésével ugyancsak Miskolcon szerzett egyetemi doktori, majd 1966-ban kandidátusi címet. Talán különös, hogy az akkori szokással ellentétben mindketten külön doktoráltak, nem a kandidátusi fokozat után kapták automatikusan az egyetemi doktori címet is. Ennek az volt az oka, hogy Egyed professzor, mint a szakma egyik vezető képviselője, ragaszkodott a külön eljáráshoz, beleértve még a külön-külön szigorlatokat is. Lehetséges, hogy elképzelésében bizonyos fokig a két intézmény közötti versengés is szerepet játszott, mert egyébként nagyon melegen támogatta a soproniakat a tudományos ranglétrán való előrelépésben.

Automatizálás, a számítógépek megjelenése

A tellurikus-magnetotellurikus adatfeldolgozás automatizálása felé az első lépést Takács Ernő kísérletei utánegy új műszer, az ún. totális számláló kialakítása jelentette (19. kép). Ez megadta a bizonyos idő alatt fellépő magnetotellurikus változások abszolút értékének összegét, és ezt közvetlenül lehetett kapcsolatba hozni az üledékes rétegek vastagságával. Erre annál inkább szükség volt, mert az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet (ELGI), valamint a magyar olajipar geofizikai kutatócsoportjai megkezdték az ország területének rendszeres tellurikus felmérését, és ez nagyon nagy mennyiségű adatot szolgáltatott. Ennek a műszernek a korszerűsített elektronikus változata ma is az ELGI tellurikus méréseinek alpműszere.

A MT szondázások eredményeinek feldolgozása kezdetben szintén manuálisan történt, és így csak a mérési irányokban lehetett az elektromos ellenállást, annak mélységi változását meghatározni. Ahhoz, hogy a mérési anyagban rejlő teljes információhoz hozzájuthassunk, feltétlenül számítógépes feldolgozásra volt szükség.

A számítógéppel való ismerkedés még az 1960-as évek elején kezdődött. Akkor az 1960-as népszámlálás adatainak feldolgozására beszerzett GIER számítógépen lehetőség nyílt az országos mérések eredményeinek bizonyos átszámítására, közös bázispontra való vonatkoztatására. Ebben Zilahi-Sebes kollégánk „családi kapcsolata” volt segítségünkre, mivel felesége a népszámlálás feldolgozásával foglalkozott. Érdekes módon ez a gép az ELTE Geofizikai Tanszékének későbbi helyén, az akkori Kun Béla (ma újra Ludovika-) téren működött. Nem sokkal később a Geofizikai Laboratórium beszerzett egy NDK gyártmányú Cellatron SER 2c gépet, azt Miskolcra Varjú Attila barátunk „okosította” számunkra. 128 szám és 128 művelet fért el benne, az okosítás után számok és műveletek már egymással kapcsolatba voltak hozhatók, és így hosszú ciklusokat lehetett kialakítani. Ismét Zilahi-Sebes barátunk közreműködésével kezdtünk el a digitális szűréssel foglalkozni, ami később egyrészt a MT feldolgozóprogramhoz, másrészt a geomágneses pulzációk vizsgálatában alkalmazott dinamikus spektrumok számításához vezetett el. A Cellatronon a szűrés végrehajtása látványos volt, ugyanis a két

adatbeolvasó (drótkéfével, ezekkel rengeteg baj volt) folyamatosan vitte tovább az adatokat tartalmazó lyukszalagokat. Egyszerre azonban csak egy-egy számítás végzésére volt lehetőség, a különböző szűrőkkel való szűréshez végtelenített lyukszalagot kellett használnunk. Ez a szalag a beolvasótól kiindulva, a helyiség tetejére erősített görgőkön át a másik fal mentén jutott vissza a beolvasóhoz. A másik beolvasón hasonló módon helyeztük el a szűrő együtthatóit tartalmazó szalagot, a gép a kettőt felváltva olvasta be újra és újra. Kikapcsoláskor (vagy áramszünetkor) minden addigi számítás elveszett, így lehetőleg megszakítva terveztük a programot, de volt olyan szakasz, amely éppen egy napi munkaidő, 9 óra alatt futott le. A Cellatron gép nagyon sokáig működött, sőt akkor is, amikor később az első Hewlett-Packard gép átvette szerepét, tovább használtuk, majd átkerült az akkori szombathelyi szputnyikkövető állomásra, és néhány évet még ott is élt.

19. A "totális számláló" műszer, az első lépés a tellurikus mérés automatizálása terén.

A MT adatfeldolgozás menete akkor az volt, hogy a terepi mérésekről beérkezett regisztrátumokból először ki kellett választani olyan szakaszokat, amelyek lehetőleg minden számba jöhető periódust tartalmaztak (a „gyors”, 20 vagy 5 mm/perces regisztrátumok 10 s és kb. 10 perc között, a 20-25 mm/óra sebességű regisztrátumok néhány perctől egészen a napos periódusig terjedő periódusok felismerését teszik lehetővé, ennek megfelelően a gyors mérés általában egy napig, a lassú három-hat napig folyt). A kiválasztott szakaszok digitálissá történő átalakítása jelentette az egyik legnagyobb munkát, ehhez csak türelmes, kitartó és jó szemű segéderőket használhattunk. A digitalizált szakaszokból azután eleinte részben, később szinte teljesen automatikusan kaptuk meg a végeredményt, a szondázási görbét.

Az említett HP (1214c) gépet az embargó némi enyhülése következtében a hatvanas évek végén tudtuk beszerezni, de még így is jó kapcsolatokra volt szükség a vásárlási engedélyhez. Megérkezése után a számítástechnika gondjait szinte megoldottnak gondoltuk – bár evvel a géppel is lyukszalaggal lehetett csak kommunikálni, de tárolókapacitása, sebessége csillagászati arányban múlta felül a Cellatron. A ma is használatos magnetotellurikus feldolgozó program készítésében Tátrallyay Mariellának

vannak érdemei, aki előzőleg néhány évig ugyancsak a pulzációkkal foglalkozott, de áttért az adatfeldolgozás-modellezés területére, és ezen a területen írta meg kandidátusi disszertációját is. Az anizotróp modellek számítása eközben Varga Gyula matematikus közreműködésével az MTA Számítástechnikai Intézetében történt, az ottani CDC 3600-as gépen.

A KAPG, geofizikai együttműködés a kelet-európai országok között

A Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió keretében az akkori kelet-európai szocialista országok az egymás közötti együttműködés javítása, a közös fellépés érdekében a hatvanas évek során fokozatosan szervezkedtek. Ez az együttműködés 1966-ban Lipcsében hivatalos keretet kapott, amikor megalakult a KAPG, azaz a szocialista országok tudományos akadémiáinak együttműködési bizottsága a planetáris geofizika területén. Ezt a borzasztóan hosszú nevet természetesen senki sem tudta megjegyezni a tisztségviselők kivételével, így a rejtélyes módon kialakított KAPG rövidítés volt általános használatban. Ez a szervezet szerteágazó munkacsoportokban működött, ezek közül néhányat Magyarország szakemberei vezettek. Ilyen volt a magnetotellurikus munkacsoport is (20. kép). Magyarországot bizonyos mértékig gyanakodva nézték a KAPG legfelső vezetői, ami abban nyilvánult meg, hogy a vezető pozíciók szétosztásakor az elvileg arányos résznél kevesebb jutott nekünk. Rossz néven vették, hogy igyekeztünk kapcsolatainkat nyugat felé is szélesíteni, s például az első olyan KAPG rendezvények, amelyek nyugati szakemberek is részt vettek, Sopronban voltak. A kifogások ellenére a KAPG két évenként sorra kerülő átfogó ülészsaka, amelynek volt mind tudományos, mind szervezési része, háromszor is Sopronban került megrendezésre (1970, 1978, 1989), ezek mellett sok kisebb rendezvény gazdája is voltunk.

A KAPG kereteit jól fel lehetett használni bizonyos, egyébként adminisztratív akadályokba ütköző programok megvalósításában. Erre jó példa az 1969-ben egyszerre számos állomáson végzett pulzáció-regisztrálás, amelynek az volt a célja, hogy a magnetotellurikus módszer alapjául szolgáló jelek forrását, elsősorban térbeli kiterjedését tanulmányozhassuk. A mérések eredményeinek feldolgozása, értelmezése Sopronban történt. Ezek a mérések felhívták a figyelmet a geomágneses pulzációk addig nagyon gyengén ismert egyes sajátságaira, például arra, hogy a periódus és az amplitúdó a földrajzi szélesség függvényében hogyan változik.

A KAPG-n kívül a másik szervezkedés az akkori szocialista országok között az űrkutatás terén jött létre, kissé a COSPAR nevű nemzetközi szervezet mintájára, mint ahogy a KAPG a Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió példáját követte. Ez a szervezet az INTERKOZMOSZ volt, amelynek tevékenységében Magyarország kezdettől, a Geofizikai Laboratórium 1969-től vett részt, mégpedig a Kozmikus Fizikai Állandó Munkacsoport keretében. Azok a magyar kutatási intézmények, amelyek az űreszközökre kerülő műszerek tervezésében és építésében adottságaiknál fogva nem vehettek részt, földfelszíni eszközökkel járultak hozzá a közös sikerekhez. Így a Geofizikai Laboratórium is a mesterséges holdaknak az obszervatórium feletti áthaladásának időszakában sűrített méréseket végzett. Tulajdonképpen ezek voltak a világon az első próbálkozások az összehangolt világűrbeli és földfelszíni mérések végrehajtására.

Alkalmi kapcsolatok révén, egy-egy külföldi úton megismert kollégák segítségével a Laboratóriumba kerültek más, eltérő földrajzi helyzetű állomások regisztrátumai is. Ezeken egyes esetekben meglepve láttuk, hogy a nagyecenki regisztrátumoktól nagyon eltérő jelek, elsősorban pulzációk jelentek meg. Így például a szaharai Tamanrasset francia állomás jellemző periódusai 10-15, míg az Etiópiában telepített, ugyancsak francia obszervatóriumé nagyon bizonytalanul néhány s körül voltak. Ez vetette fel azt a gondolatot, hogy érdemes lenne összehasonlítani az akkor már tekintélyes mennyiségű nagyecenki adatot más állomások eredményeivel. Erre egyrészt az NDK-beli Niemeckkel, személy szerint Fanselau professzorral és fiatalabb, velünk nagyjából egykorú munkatársaival való kapcsolat adott lehetőséget, másrészt a Mongóliában dolgozó magyar tellurikus csoport bázisméréseit is megkaptuk; az utóbbi esetben a szélességbeli különbség nem volt nagy, viszont tekintélyes volt a hosszúság-különbség, nem volt messze az első, Ádám-Takács-féle kínai mérés távolságától. Mivel a tapasztalt különbségeket nehéz volt értelmezni a kis számú állomás, illetve a nem megfelelő adatmennyiség miatt, kezdtünk el rendszeresebben pulzációs adatokat gyűjteni. Ez azonban nem volt könnyű, mert rendszeres regisztrálás csak kevés helyen folyt, és a legtöbb obszervatóriumban erre a nagyfokú zavartság miatt nem is volt lehetőség. Ezért voltak értékesek a több állomáson egyidejűleg végzett mérések, amelyeket több ízben (1977, 1984, 1991, 1997) sikerült megszervezni. Az első két, közel azonos földrajzi hosszúságon (meridián mentén) fekvő állomás-lánc segítségével végrehajtott mérési sorozatra még a KAPG keretében került sor, a későbbiek pedig az így létrejött kapcsolatokon alapultak.

Kapcsolat a műszeriparral, geofizikai vállalatokkal

Érdeemes néhány szót szólni egy „tudománypolitikai” kérdésről. A Laboratóriumoknak megalakulásuktól kezdve nagyon jó kapcsolataik voltak az iparral. A Geofizikai Laboratóriumnak, amint erről már esett szó, a Geofizikai Mérőműszergyárral, később annak jogutódjával, a Gamma Művekkel volt kapcsolata. Ez, több más kisebb-nagyobb együttműködéssel együtt teljesen természetes volt. A hatvanas években, azok vége felé azután egyszerre fordult a kocka, rossz szemmel nézték az ilyen együttműködést, fokozatosan szinte megtiltotta az Akadémia az un. „ipari” munkákat. Nemsokára ismét változott a helyzet, a „tudomány termelőerő” jelszó alatt szinte kényszer nehezedett az intézetekre, hogy szerezzenek maguknak ipari szerződéseket. Persze, a szétvágott szálat nehezebb volt újra összekötni, mint lett volna azokat megtartani. Ilyen kisebb-nagyobb irányváltások többször is megisméltődtek, nem hozva éppen dicsőséget az akadémiai irányításra. Az ipari kapcsolatokban a kutatók is többé-kevésbé érdekeltek voltak, mert bár változó, de mindig kedvezőtlen feltételekkel a szerződésekből szerzett bevétel, később a „jövedelem” bizonyos része szétosztható volt a kutatók között. Evvel az volt a probléma, hogy az összegeket egy nagy közös kalapba kellett tenni, és ebből mindenki valamilyen felosztási szabály szerint részesült. A vezetők előre féltek az év végétől, mert ilyenkor kellett a szétosztást végezni, s a tudományos eredmények és az „ipari” kutatásban való részvétel kettős szempontjának érvényesítése mindig vitákat eredményezett.

A kőolajkutatás feladata a teljes medenceszerkezet megismerése, beleértve az üledékes rétegsor felbontását is. Éppen ezért a felszín közeli rétegek sajátosságainak meghatározása a variométereink által biztosított legkisebb periódusnál (mintegy 10 s) kisebb periódusú (nagyobb frekvenciájú) jelek mérését is szükségessé tette. A Laboratórium az ipar ösztönzésére kezdett foglalkozni indukciós szonda tervezésével, amellyel a 10 s-nál rövidebb periódusok is mérhetőkké válnak. Az elkészült típus 2 m hosszú szupermalloy magos, 500 000 menetes tekerccsel rendelkező mágneses érzékelő volt, amely a hagyományos obszervatóriumi mágneses érzékelésnél 1000-szer nagyobb érzékenységgel volt. E szondákat általában 0,05 s-os periódusig lehetett használni. Ilyen szondákat elsősorban a MOL Rt. egyik jogelődje, a Geofizikai Kutatási Üzem használt, továbbá az ELGI, a miskolci Geofizika Tanszék. Az ELGI a hetvenes évektől az általa szerkesztett digitális magnetotellurikus műszer érzékelőjeként a Laboratórium szondáit adta, így például belőlük több példány Romániába került.

20. A Laboratóriumban tervezett és Sopronban gyártott műszerek egy KAPG-tanácskozás műszerbemutatóján (1968); elől a totális számláló, hátul állványon a mágneses variométer és kiegészítő egységei.

Nemcsak a szondák készítésében, hanem minden, néha a lehetetlenséggel határos feladat megoldásában a Laboratórium műhelye végzett rendkívül szerteágazó munkát. Mindössze néhány műszerész dolgozott benne, először Simon Gyula, majd Márcz Győző, egy ideig Tóth Károly, nagyon sokáig, egészen a mai napig pedig Túri János volt az, akihez az obszervatórium gondjaival, műszereszerkesztéssel, de egészen köznapi gondokkal is fordulhattunk. Ténykedésük emlékét őrzi egyebek között több olyan tanulmány is, amelyben munkájukat szerzőtársként való szerepeltetéssel is elismertük.

Az MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet létrejötte

Egy kedvező pillanatot kihasználva, a hetvenes évek elején az Intézet részére új épület készítése indult meg. 1970-ben Tárczy-Hornoch betöltötte 70. életévét, úgyhogy nyugdíjba vonulása aktuálissá vált. Az új igazgató Somogyi József, a Geodéziai Laboratórium régi munkatársa lett 1972-től. A változások azonban még ennél is mélyebbek lettek, ugyanis közben a két Laboratórium létszáma annyira megnőtt, emellett a tudo-

mányos eredmények is voltak olyanok, hogy az Akadémia elfogadta az intézetté válásra vonatkozó elképzelést. Egyben a Szeizmológiai Observatórium, amely hosszas hányattatás után akkor az ELTE Geofizikai Tanszékének felügyelete alatt állt, Egyed professzor halála után ott nem találta helyét megfelelőnek, és vezetője, Bisztricsány Ede azt kérte, csatlakozhassék az új Intézethez, mint annak Budapesten működő részlege. Így az Intézet a két laboratóriumon kívül harmadik, bizonyos fokig önálló részként magában foglalta a szeizmológiát is. A két főosztály élére igazgatóhelyettes került Alpár Gyula (geodézia) és Ádám Antal (geofizika) személyében. Alpár távozása után helyét Halmos Ferenc foglalta el, majd az ő korai, hirtelen halála után főosztályvezetőként Szádeczky-Kardoss Gyula. A Geofizikai Főosztálynak három osztálya lett, a Geomágneses (Verő József), az Aeronómiai (Bencze Pál) és a Szeizmológiai (Observatórium) (Bisztricsány Ede) Osztály. Az új épületet a Fertődi Építőipari Vállalat építette, akkoriban újnak számító, francia gépeket alkalmazó eljárással (21. kép).

21. Az Intézet új épületének alapkövetétele. Tárczy-Hornoch professzor mellett Tétényi Pál, a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtítkárhelyettese.

Az intézet régi épülete mellett, egy lebontott kis régi ház helyén készült a tágas, három emeletes épület, pincéjében laboratóriumokkal, az alsó pinceszinten pedig klímakamrával. A földszint a Geomágneses Osztálynak adott helyett, az I. emelet az igazgatóságnak és a gazdasági résznek, a II. emeleten osztozott az Aeronómiai Osztály és a geodéziától a műszeres osztály, míg a harmadik emeleten a geodézia matematikai és geodinamikai osztálya helyezkedett el. A földszinten étkező, az I. emeleten előadó, a II.

emeleten a könyvtár, a III. emeleten a számítógépterem foglalja el a bejárattól balra eső részt.

A jelen visszaemlékezés szerzői szeretnék megörökíteni a Laboratórium történetével kapcsolatos emlékeiket, mivel valamennyien hosszú időn keresztül, egész életükben a Laboratórium, illetve később a Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet munkatársai voltak. Az utóbbi, az Intézet története a jelen kereteket meghaladná, erre esetleg később szeretnénk sort keríteni. Az emlékek között keverednek a személyes, a tudománypolitikai és a kifejezetten tudományos kérdések, amelyek bennünk szétválaszthatatlanul élnek.

SZITÁS JÓZSEF

Átalakuló magyar felsőoktatás
– Nyugat-Dunántúl – Sopron*

Az 1989. után országunkban zajló társadalmi-gazdasági változások nem hagyták érintetlenül a felsőoktatást sem. A korábbi évek szétforgácsolt fejlesztésével korán felmerült a felsőoktatás átszervezésének, az integrálódásnak az igénye. A Soproni Egyetem ezen felismerés jegyében tudatosan alakította kapcsolatait (lásd a cikk végén), de meggyünkben voltak egyéb kezdeményezések is.

A Megyei Önkormányzat, majd győri országgyűlési képviselők kezdeményezésére néhány alkalommal sikerült a megye felsőoktatási intézményeinek vezetőit, képviselőit egy asztalhoz ültetni. A kezdeményezések mögött kimondva vagy kimondatlanul mindig egy győri központtal, de inkább Győrben megvalósuló megyei illetve regionális egyetem létrehozása állt. A Soproni Egyetem ezen megbeszéléseken azt a – jelenlévők többsége által érezhetően szimpátiával fogadott – felfogást képviselte, hogy a régió sajátosságaira alapozó, ezt kihasználó, kölcsönösen előnyös együttműködésre kell törekedni, ahol Győr racionálisan és sikerrel legfeljebb a "primus inter pares" szerepre törekedhet. Ezzel kapcsolatos rövid idézet az 1994. elején tett írásos javaslatunkból: "... Megyénk még előnyt is kovácsolhatna abból (korábban talán hátrányos) tényből, hogy nem egy túlsúlyos megyeközponnttal, hanem (a felsőoktatás terén mindenképpen, de más vonatkozásban is) viszonylag arányos szerkezettel rendelkezik ... Modell értékű lehetne az együttműködés, ha sikerülne ezt a fenti városok és intézmények esetében harmonikusan megoldani. ...".¹

A győri törekvések érvényre juttatásához a következő kísérletet a Phare-pénzből kifizettetett nyugat-dunántúli regionális fejlesztési koncepció képezte, amellyel a Pylon Építési és Kereskedelmi Kft-t bízták meg. Erről először a Kisalföldből értesültünk, ahol a Kft. ügyvezető igazgatója, Dr. Unk Jánosné a régióegyetem létrehozásáról is szolt: "Ebben Győr műszaki, Szombathely társadalomtudományi, Zala mezőgazdasági, Sopron erdészeti szakbázisával vehetne részt...".² A cikk megjelenése után (amely Sopron

* A cikkben megfogalmazott gondolatok a szerző véleményét tükrözik.

¹ Javaslat a Megyei Felsőoktatási Koordinációs Tanács működéséhez – 1994. 05. 24. – SE -TO 80-4/94.

² Készül a területfejlesztési koncepció – Egy merész ötlet: régióegyetem? – Kisalföld, 1997. szeptember 20.

esetében több évtizeddel ezelőtti, pár éves állapotot tükrözött) megkerestük az igazgató asszonyt, hogy munkájukat adatokkal segítsük, de erre igazából nem tartottak igényt. Ebben a cikkben nincs szó megyénk egyik nagy múltú egyeteméről, a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Akadémiáról. A következő cikkben pedig megyénk másik létező egyeteme, a soproni marad ki: "A győri Széchenyi István Műszaki Főiskolán lehetne az ipari-műszaki kar, a szombathelyi tanárképző főiskola és az egészségügyi főiskola közösen alkotná a társadalomtudományi kart. A keszthelyi székhelyű, de Mosonmagyaróvárral és Kaposvárral kiegészülő Pannon Agrártudományi Egyetemen működne a regionális egyetem mezőgazdaság-tudományi kara. A Zalaegerszegi Pénzügyi és Számviteli Főiskola nagyarányú bővítése – a koncepció szerint – lehetővé teszi a jogi képzés megindítását, mellyel megalakulhatna az egyetem jogi kara."³ Sajnos az adat- és tényfeltárás, valamint elemzési hiányosságok alapján már valószínűsíthető volt, hogy az erre alapozott koncepció nagyon ingatag lesz, amint ezt a hozzánk 1997. november végén eljutott változat⁴ is tükrözte. A regionális egyetem kialakításában éppen a létező egyetemek nem igen kaptak szerepet, és sajátos módon az egyes városokban megfogalmazott tervekre, elképzelésekre építettek koncepciót a máshol már megvalósult (de esetleg nem ismert) realitásokkal szemben.

A regionális összefogásra pedig nagy szükség van, mert az ország 8-10 nagy universitásának kialakítása a most felvett 150 millió dolláros világbanki hitel segítségével valószínűleg utolsó állomásához érkezett. Ennek a programnak a keretében eddig ebből a térségből egyedül Sopron kapott pénzt, s a régió támogatásával sikerre vihetné az universitas megteremtését is.

A Soproni Egyetem stratégiai és intézményfejlesztési terveinek kialakításához megvizsgálta a nyugat-dunántúli felsőoktatás helyzetével és jövőbeli alakulásával kapcsolatos alapvető tényeket, és ennek eredményeként az alábbi főbb következtetésekre jutott:

1. itt egy olyan, történelmileg kialakult régióról van szó, amely sajátos arculatát és kohézióját a gyakori határváltozások ellenére is megőrizte,
2. sajátosságainak köszönhetően az ország gazdaságilag legdinamikusabb fejlődő régióinak egyike, amelynek alapvető okát abban látjuk, hogy a legtöbb paraméter tekintetében (települések, lakosság, fejlettségi szint, közintézmények, stb.) a legkiegyenlítettebb szerkezetű,
3. a térségben a korábbi évszázadokban működő jelentős iskolák itt nem vezettek universitas kialakulásához, és a mára kiépült felsőoktatási intézmények is szórtan, több városban helyezkednek el,
4. megítélésünk szerint további fejlődéséhez ennek a régiónak is szüksége van egy széleskörű szellemi bázisra és szakmai háttérre biztosító universitasra,
5. a térség sajátosságainak az felelne meg, ha a regionális egyetem több campusra épülne (Mosonmagyaróvár, Sopron, Szombathely – Győr), s ennek központja – a Soproni Egyetem oktatási és kutatási tradíciói, nem-

³ Regionális egyetemi tervek – Vas Népe, 1997. október 17.

⁴ Nyugat-dunántúli régió területfejlesztési koncepció, 1997. november 1. – SE RH irattár 1083/97.

zetközi ismertsége és elismertsége, a város nyújtotta sajátos lehetőségek és a köztisztviselők kiegyenlített területi elhelyezkedése miatt – Sopronban lenne.

6. régióknak további dinamikus fejlődése érdekében Sopronnak képviselnie kell, példát kell mutatnia felsőoktatási és egyéb téren is, hogy a térségi funkciók arányos elosztása és eloszlása, valamennyi város és település szerephez jutása szolgálja igazán sajátosságaink kibontakozását, térségünk pozícióinak megőrzését és erősödését.

A következtetéseket megalapozó munka rövid összefoglalása:

A regionalizmushoz visszatérő magyar fejlődés és a felsőoktatás

Magyarországot az első világháború után nem csupán a mértékében igazságtalan (az ország kétharmadát kitevő) területi elcsatolások sújtották, hanem a visszamaradó település- és népességszerkezet egyoldalúsága is. A kiegyezés után az egyesített Budapest, a végbement robbanásszerű fejlődésnek köszönhetően, Európa vezető városai közé emelkedett. A főváros körül 300-500 kilométeres távolságban azonban olyan nagyobb városok helyezkedtek el, amelyeknél biztosítottak voltak a sajátos jellegű, autonóm gazdasági-társadalmi fejlődés feltételei, s amelyek között kiépülőben voltak a közvetlen közlekedési, gazdasági és társadalmi kapcsolatok. Az I. világháború után eme nagyvárosi gyűrű jelentős része a szomszéd országokhoz került, s az egyharmadára zsugorodó országban a főváros túlsúlyossá vált. A hét hatvanezer fő fölötti város közül csak Debrecen maradt az országban belül. Mai nagyvárosaink többsége csak ezek után kezdett növekedni, és próbálta átvenni az elcsatoltak szerepét.

A felsőoktatást tekintve ekkor kerül az 1912-ben alapított pozsonyi Tudományegyetem Pécsre (kiegészülve a soproni evangélikus hittudományi karral), az 1872-ben alapított kolozsvári Tudományegyetem Szegedre és az 1735-ben alapított selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola Sopronba.

A későbbi társadalmi-gazdasági folyamatok hatására, különösen a második világháború után, a centralizációt minden téren felerősítő egypártrendszer idején, az egyoldalúság még fokozódott, s 1990-re az ország népességének ötöde a fővárosban lakott. Az ország közlekedési rendszere is fővárosközpontúan sugaras szerkezetűvé vált, amely szinte kizárta, kizárja a más irányú, közvetlen, egymás közötti kapcsolatokat. Ez a fajta fejlődés szerencsére a 90-es évek elején megtorpant, nőtt a vidék szerepe és a kötelezően, központilag kijelölt fejlesztési területekkel szemben megindult a hagyományos régiók önszerveződése.

A centralizált társadalom- és gazdaságirányítású országban működő megyék a maguk területén hasonlóan viselkedtek. Ha megfigyeljük néhány, a statisztikában szereplő régió megyéit és megyeközpontjait, akkor azt látjuk, hogy a régiók legnagyobb városai mindenhol növelték saját megyéjük népességén belül a súlyukat.

A megnövekedett vagy új közigazgatási szerepkört és fejlesztési forrásokat kapó városokban megindult a felsőoktatási intézmények, többnyire főiskolák és főiskolai karok "zöld mezős" telepítése és szaporodása, de 1996-ban az állami felsőoktatási intézmények fele még mindig Budapesten található. Az elaprózódást jól tükrözi, hogy

"Az intézmények száma 1938-ban 16, 1960-ban 43, 1970-ben 74, 1980-ban 57, míg 1993-ban 91 volt."⁵ A túlzott centralizáció és a hátrányos szétaprózottság egyidejű jelenléte miatt a felsőoktatás racionális átalakítása rendkívül nehéz, s minden bizonynyal elhibázott lesz, ha egyetlen megoldást favorizál, nincs tekintettel a történelmi hagyományokra és regionális sajátosságokra.

A nyugat-magyarországi régió

(Győr–Moson–Sopron, Vas és Zala megye) sajátosságai

Már a régiókkal kapcsolatos korábbi adatok kapcsán is kitűnt, hogy Nyugat- (ezen belül különösen Győr–Moson–Sopron megye) és Közép-Dunántúl a többi régiótól eltérő sajátosságokkal rendelkezik. Szempontunkból a legfontosabbak különbségek:

1. Erőteljes közigazgatási átrendezés után⁶ itt is lejátszódott a megyeközpontok erőltetett és erőteljes fejlődése, de ez az induló feltételek és a környezet eltérése miatt nem vezetett olyan eredményre, mint más régiókban. A megyeközpontok népességen belüli arányának módosulása 1930 és 1996 között más megyékhez képest alacsonyabb értéket eredményezett: Győr 17,5 > 29,9%, Szombathely 16,3 > 31,1%, Zalaegerszeg 6,6 > 20,7%.
2. A korábbi, történelmileg kialakult központok többsége (Sopron, Mosonmagyaróvár, Nagykanizsa, Keszthely) a számukra kedvezőtlen politikai döntések és társadalmi-gazdasági folyamatok ellenére is megőrzött valamit hatóerejéből és vonzásköréből, amit népességmegtartó erejük is bizonyít, s így nem rendelődtek alá magatehetetlenül az új megyeszékhelyeknek.
3. Az előzőekben jelzett és egyéb, a történelmi fejlődésből adódó sajátosságok miatt például Győr-Moson-Sopron megye az átlagnál sűrűbb településszerkezetű, a települések fejlettségi szintje között kisebbek az eltérések, mint más megyékben, városiasodottabb és térszerkezete nem "egymagvú". A gazdaság, a közlekedés, a kultúra és az egészségügy területén is több város között oszlanak meg a funkciók, és nincs minden a megyeszékhelyre koncentrálni. Megítélésünk szerint a megye és a régió kiemelkedő gazdasági mutatóinak⁷ oka alapvetően éppen a közintézmények, gazdasági szereplők és népesség más régiókhoz képest kiegyensúlyozottabb eloszlásában keresendő, így ezt feltétlenül megőrzendőnek, tudatosan fejlesztendőnek tartjuk. Sőt, biztosak vagyunk abban, hogy a túlcentralizáltság oldása az országban és más régiókban is jótékony hatású lenne!
4. Sopron esetében nem csupán statisztikailag összevont, hanem történetileg is összetartozó régióról van szó. A korát megelőzően (vagy inkább a folytonosságot megőrzően) régiókban gondolkodó Hamvas Béla egy 1959-es tanulmánya szerint az európai nyolcból a történelmi Magyarország területén ötféle, az egyéni és a kollektív sorsot befolyásoló helyszellem létezik. Ezek egyikét éppen ehhez a régióhoz köti. "A Nyugat géniusza civilizáltságot, fejlődésszémét, hétköznapi munkát, szociális tagozottságot, a

⁵ Kutas János: A felsőoktatás intézményhálózata – in: Magyar Felsőoktatás, 1996/1-2. sz.

⁶ Az összevont Győr-Moson-Sopron megyék között a trianoni békeszerződés előtt Győr súlya: 1480 km² és 91 ezer lakos — Sopron esetében 3127 km² és 250 ezer fő — Szalay Csaba: Sopron vármegye in: Mai Sopronvármegye, 1995. november 2.

⁷ Középen tömörül a GDP-mezőny — Csak a Nyugat- és Közép-Dunántúl tart lépést a fővárossal in: Népszabadság, 1998. március 10.

ráció mindenekefelettségét jelenti. E helyszellem Pozsonytól Szentgotthárdig, a Fertő-tó és Sopron környékén, de a Duna mentén egészen Budáig éreztetni hatását. Jellemzője a demokratizmus.”⁸ Hamvas gondolataival minden bizonnal lehet vitatkozni, de a területi körülhatárolást nem tartjuk véletlennek, ahogyan ez más nézőpontokból megközelítve is kirajzolódik. Ez a térség volt Európa nagy hullámtörője, a jövőben remélhetőleg összekötője. Hunok, tatárok, törökök, szovjet-oroszok csak eddig jutottak és nem tovább. A régiót határvonalak metszhették, de kohéziója soha nem tört meg, amit napjainkban remélhetőleg a felsőoktatási intézmények egyre szorosabb együttműködése is erősíteni fog.

5. A történelem a felsőoktatásban⁹ is mást produkált ezen a tájon, mint más régiókban. Itt korábban nem jött létre klasszikus egyetem, s mindazok a kezdemények, amelyek más körülmények között egyetemmé alakuláshoz vezethettek volna, itt elhaltak:

– Az 1735-ben alapított, s 1919-ben Sopronba költöző selmeci Bányászati és Erdészeti Főiskola – bár a legtöbb vitalitást mutatta – szintén sokáig nem válhatott egy kialakuló universitas alapjává. A létező, kifejlődő universitasokra a Rákosi korszakban mért csapás – (nyugati) határmenti fekvése miatt – különösen súlyos volt Sopron esetében. 1949 és 1959 között elvitték innen a bányamérnöki, kohómérnöki és földmérő mérnöki karokat. A Miskolcra telepített bányá- és kohómérnöki karokra alapozva létrejött Miskolci Egyetem (közgazdasági, jogi és bölcsészeti képzéssel kiegészülve) a mai integrációs elképzelések nagy egyetemeinek egyike.

– Az 1797-ben Keszthelyen alapított első európai felsőfokú mezőgazdasági intézmény, a méltán nagyhírű Georgikon (amely a 19. sz. elején gazdaságjogi, erdészeti, vadászati, földmérő és lovászkolával is bővült), ma csupán a két távoli, azonos profilú karral együtt alkotott egyetem központja.

– Az 1818-ban alapított Magyaróvári Felsőbb Tanintézetből 1882-ben kivált bécsi Mezőgazdasági Főiskola, a mai Universitát für Bodenkultur, képzési profilját bővítve, ma Ausztria egyik meghatározó, patinás egyeteme, míg az anyaintézmény egy szakegyetem egyik kara, amelynek központja tőle 120 kilométerre fekszik.

– A Sopronban 1829-ben megindult három éves evangélikus tanítóképzés, amely 1884-ben négy, majd 1923-tól ötévéssé vált, s szinte az egész országra kiterjedő vonzáskörzettel bírt – továbbfejlődés helyett – 1957-ben megszűnt.

– A győri Jogakadémia visszhang nélkül megszűnt a tizenkilencedik század végén.

– A Sopronban folyó többféle egyetemi képzés universitasba tömörítése helyett szintén Budapestre telepítés lett a sorsa (az 1921-ben Pozsonyból Pécsre telepített Tudományegyetemhez tartozó) az 1923-ban itt szervezett Evangélikus Hittudományi Karnak is.

6. Az ötvenes évek után a régió felsőoktatásában sor kerül új intézmények, szakok létrehozására, letelepítésére is:

– Sopronban már 1947-ben felmerül a faipari mérnök és üzemmérnök képzés igénye, amely végül 1957-ben indul meg, s 1962-től önálló kar keretében folyik. 1972-ben az egyetemen belül Földmérési és Földrendezői Főiskolai Kar létesül Székesfehérvárott.

⁸ Vajda Tamás: Géniuszföldrajz – in: *Heti Világgazdaság*, 1997/39. sz.

⁹ Az intézményi történeti adatok alapvető forrása: *Tanulj tovább! Multimédia kalauz a magyarországi felsőoktatáshoz* – CD-ROM – Panem, 1998.

1990-től papír- és könnyűipari, 1993-tól környezetmérnöki és vadgazda, 1994-től mérnöktanári, belsőépítészeti és formatervezői, 1996-tól közgazdasági képzés is folyik az egyetemen.

– Mosonmagyaróváron az 1990-es évek elejétől, igaz az agrárképzés keretén belül, szintén több szak (élelmiszer-minőségbiztosító, gazdasági agrármérnöki) és szakirány felvételére van módja a hallgatóknak.

– Tizennyolcadik és tizenkilencedik századi előzményekhez is kötődve 1959-ben indul meg a tanítóképzés Győrben, amely nagy számú hallgatóval, az 1975-től főiskolai rangú Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolán folyik.

– Az 1959-ben Kőszegről Szombathelyre telepített Tanítóképző Intézet gyors fejlődés után 1973-tól önállóan, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola néven működik. Az elmúlt időszak fejlesztési eredményei alapján szélesedett a profilja, minőségi gócpontok alakultak ki, amelyek alapján 1991-től több szakon megcélozta az egyetemi szintű képzést.

– Sopronban, szintén 18. századi előzményekre épülve, 1959-ben kezdi meg működését az Óvóképző Intézet („azon épületben, ahol egy ideig tanítóképzés is folyt”). A felsőfokú oktatás ma, más szakokkal együtt, a Benedek Elek Pedagógiai Főiskola keretében működik.

– Az 1968-ban alapított győri Széchenyi István (Műszaki) Főiskola a megyeközpont hathatós anyagi és egyéb támogatásával, különösen az utóbbi években, jelentős növekedést mutatott. Kihelyezett képzés keretében egyetemi szakot is indít (pl. jogász), s legutóbb 40 fős keretben, önálló gazdasági képzésre is jogot kapott.

– Zalaegerszezen a Pénzügyi és Számviteli Főiskola területi intézetében 1972 óta folyik gazdasági képzés.

A fenti rövid felsorolás jelzi azt a folyamatot, amelynek eredményeként¹⁰ összességében elég jelentős kapacitású (10-15 ezer fő), több centrumú felsőoktatás alakult ki a régióban, ahol az intézmények többsége szűk szakmai specializációval rendelkezik. Valamennyi intézmény bővítette, de több tudományterületre kiterjedő képzés alapvetően a Soproni Egyetemen van és az utóbbi időben a győri Széchenyi István Főiskola indult el ilyen irányba. A főiskola erőfeszítéseinek és eredményeinek messzemenő elismerése mellett is azt kell mondanunk, hogy oktatási és kutatási tradíciói, nemzetközi ismertsége és elismertsége és a város adta sajátos lehetőségek miatt a feltétlenül létrehozandó regionális egyetem központja racionálisan Sopron lehet, megőrizve, s az universitas adta hajtóerőket felhasználva, integrálva, továbbfejlesztve és erősítve a régióban kialakult képzési és kutatási centrumokat.

Több telephelyes regionális egyetem

Napjainkban egyre több jel mutat arra, hogy az európai és a magyar társadalmi-gazdasági fejlődés is fokozottabban épít a történelmileg és szervesen összetartozó térségekre. A Magyarországon kialakuló 7-8 régióon belül a gazdaságilag második legfejlettebb, és kellő felsőoktatási alapokkal is rendelkező Nyugat-Dunántúl sem nélkülöz-

¹⁰ A 2. sz. melléklet tartalmazza a régió állami felsőoktatásával kapcsolatos alapvető adatokat.

heti sokáig egy széleskörű szellemi bázist és háttérrel biztosító universitas kedvező hatásait.

A térségben kiépült felsőoktatás többközpontúsága és ennek kedvező hatásai, továbbá a koncentráció hallatlan beruházási igénye miatt itt mindenképpen több városban működő, campusokra épülő egységes egyetemet kell létrehozni. A jelenlegi feltételek és teljesítmények alapján ennek szerkezete az alábbiak szerint vázolható fel:

- a mosonmagyaróvári campus agrár súlyponttal,
- a városban belül integrálódott Soproni Egyetem, a maga műszaki, agrár, gazdasági, pedagógiai és művészeti képzésével elláthatná az integrátor, az egyetemi központ szerepkörét,
- a szombathelyi campus képezné az universitason belül a társadalomtudományi, pedagógiai, esetleg egészségügyi területek súlypontját úgy, hogy az eddigi minőségi fejlesztésre alapozva az egységes egyetemen belül egyes szakoknál, itt bővülne az egyetemi képzés,
- a jelentős eredményeket és széleskörű képzést megvalósító győri Széchenyi István Főiskola a régió integrált főiskolájaként működhetne, amely több szakon, a regionális egyetemhez kapcsolódva egyetemi képzést is folytat, így pl. a jogi képzés gazdája lehetne.

A Soproni Egyetem, mint regionális központ melletti érvek:

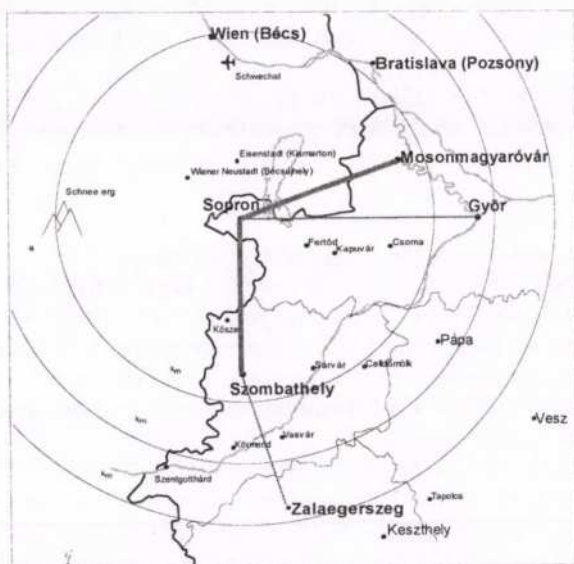
- a régióban a legszélesebb körű és önálló egyetemi képzést nyújtó intézmény,
- a hosszú (oktatói összetételben, hagyományokban, nemzetközi kapcsolatokban, stb. tetet öltő) egyetemi múlt képezheti a létrejövő universitas működésének egyik jelentős minőségi garanciáját és meghatározó arculatát ("zöld egyetem"),
- a Soproni Egyetem tudatos, együttműködésre törekvő stratégiája, amelynek főbb elemei:

- Soproni Universitas (SFE) - 1991. október 24. (EFE, ERTI, FAKI, MTA-GGKI, majd később BEÓF) (Ez a kezdeményezés vezetett oda, hogy jelenleg napirenden van a soproni városi egyetem létrehozása, amelyben a BEPF karként működne, s ezt támogatják a kutatóintézetek is.)
- Zöld Szövetség - 1992. február 20. (EFE, BOKU (Ausztria), PATE-MTK)
- Nyugat-Magyarországi Regionális Egyetemi Szövetség (NYRESz) - 1992. október 5. (tagjai: EFE, PATE-MTK, BDTF)
- Soproni Regionális OTKA Műszerközpont (SROM) - 1993. április 30. (EFE, FAKI, MTA-GGKI)
- Soproni Egyetem - 1996. május 31. (szándék az EFE és a BEÓF teljes integrációjára)
- Nyugat-Magyarországi Egyetem - 1998. március 04. (szándék az SE és BDTF integrációjára)

- mivel Sopron nem megyeszékhely, így erősítheti a régió azon kedvező sajátosságát, hogy itt a különböző térségi központok nem centralizáltan helyezkednek el, (Elgondolkoztató módon az egyetlen ilyen lenne a most formálódó universitasok között!)

– Sopron város ma is aktív hatásokat jelentő történelmi múltja, társadalmi rétegződése, polgári jellege, kedvező kulturális sajátosságai¹¹ nagyon jó hátteret biztosítanak az egyetemi képzéshez, megfelelnek egy egyetemi várossal szemben megfogalmazható követelményeknek.

– a város fekvése is kedvező az összehangoló szerepkör és az universitas funkció kiteljesítésének ellátására, amint ezt az alábbi térkép is igazolja (Sopron 50-100 kilométeres körzete a földrajzi, etnikai, gazdasági és társadalmi viszonyok olyan gazdag tárházat jelent, amelyen belül kicsiben Európa szinte valamennyi jellegzetessége megtalálható, így pl. földrajzi környezetében: alföld, mocsárvilág, szikes területek, sekély tómedence, a Duna és ártéri erdők, a pannon jellegű szelíd dombok, a Rax és Schneeberg 2000 méter fölötti csúcsai.).

Sopron és környéke a tervezett regionális egyetem szemszögéből.
(készítette: Czimber Kornél és Király Géza)

Sopron és környékének ma is legjelentősebbek a határokon túl nyúló oktatási és egyéb kapcsolatai (Még a két világháború között is sokan tanultak a város középiskoláiban az Ausztriához került környező településekről (hasonlóan Kőszeg, Szombathely és Nagykanizsa esetében). Az 1989-es nyitás óta megfordult a helyzet és Sopronból jár át számos általános és középiskolás Ausztriába. Sőt a fertődi Porpáczy Aladár Szakközépiskolában¹² egy egész osztály tanul német nyelven és osztrák tanrend szerint, amely kedvező lehetőséggel reméljük a jövőben osztrák fiatalok is élni fognak. Az universitas működése minden bizonnyal kiegyensúlyozottabbá tenné az osztrák oktatási kapcsot.

¹¹ A "genius loci" szerepéről pld.: A soproni líceum Szerk.: Györfly S. és Hunyadi Z. – Tankönyvkiadó, Bp., 1986. 167. old.

¹² Phare – CBC- támogatások: Határérték – in: Heti Világgazdaság, 1998/15. sz.

latot. A BEPF Szlovákiában és Szlovéniában folytat kihelyezett képzést, az SE pedig Erdélyben. A régió felsőoktatási intézményei közül a Soproni Egyetemnek a legkiterjedtebbek a külkapcsolatai. Sopron város és környéke kulturális, sport és egyéb téren, főként civil szerveződései révén, rendkívül gazdag, mondhatni napi kapcsolatot tart a környező országok hasonló szervezeteivel).

Végezetül utalni kell arra, hogy kidolgozandó, megoldandó még a zalaegerszegi felsőfokú képzésnek a szombathelyi campushoz fűződő viszonya. Továbbá földrajzi távolsága, a Balaton-régióhoz való tartozása és egyéb tényezők miatt mi nem számolhattunk a keszthelyi egyetemmel, de az ottani agrárkutató és -képzés a közép-dunántúli régióban szervezendő universitas stabil eleme lehetne.

Megye, régió	Terület (km ²)	Lakónépeség		Város	Község	Település	GDP/fő (ezer fő)	Felsőoktatási intézmény	
		fő	fő/km					száma, január 1.	
Budapest	525	1 886 215	3 589	1				13	14
Pest	6 393	994 502	156	16	168			1	
Közép-Magyarország	6 919	2 880 717	416	17	168	185	991	14	14
Fejér	4 373	425 828	97	7	99				
Komárom-Esztergom	2 251	310 897	138	8	65				
Veszprém	4 639	377 105	81	9	215			1	
Közép-Dunántúl	11 263	1 113 830	99	24	379	403	613	1	
Győr-Moson-Sopron	4 062	425 470	105	6	167			1	3
Vas	3 337	270 386	81	8	208				1
Zala	3 784	299 252	79	7	250			1	
Nyugat-Dunántúl	11 182	995 108	89	21	625	646	703	2	4
Baranya	4 430	407 186	92	7	294			2	
Somogy	6 036	335 516	56	12	231				1
Tolna	3 703	247 716	67	9	99				1
Dél-Dunántúl	14 169	990 418	70	28	624	652	534	2	2
Borsod-Abaúj-Zemplén	7 247	742 628	102	15	340			1	1
Heves	3 637	327 299	90	7	111				1
Nógrád	2 544	220 828	87	6	121				
Észak-Magyarország	13 429	1 290 755	96	28	572	600	461	1	2
Hajdú-Bihar	6 211	547 712	88	15	67			3	1
Jász-Nagykun-Szolnok	5 607	419 052	75	15	63				2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5 937	572 423	96	16	212				1
Észak-Alföld	17 754	1 539 187	87	46	342	388	472	3	4
Bács-Kiskun	8 420	539 188	64	15	103				2
Békés	5 631	400 625	71	13	62				2
Csongrád	4 263	424 614	100	8	51			2	1
Dél-Alföld	18 314	1 364 427	75	36	216	252	545	2	5
ÖSSZESEN	93 030	10 174 442	109	200	2 926	3126	672	25	31

Terület, népesség, települések, 1996.
(1. számú melléklet, forrás: KSH számítógépes adatbázis)

Állami egyetemek./főiskolák	1990. évi felvételinél ¹		1995/96. összes hallgató ²	1998. évi felvételinél ³		1997. március ⁴			1995 K+F bevétel ⁴ (millió Ft)
	szakok szak- párok	keret- szám (fő)		szakok, szak- párok	áll-i finansz. létszám	Összes foglal- koz- tatott	PhD foko- zattal rend.	MTA tag v. D.Sc.	
Mosonmagyaróvár	1	80	834	5	212				
PATE-MTK			834	5	212	400*	35*	7*	46*
Sopron	5	295	2935	20	629	435	70	9	50,7
BEPF	1	100	1794	4	215	106	1	-	
SE	4	195	1141	16	414	329	69	9	50,7
Szombathely	58	450	4343	147	1231				
BDTF	56*	390	4083	144	1091	434	32	2	3
(POTE-EFK)	2	60*	260*	3	140*	*	*	*	*
MÓVÁR-SOPRON-SZHELY	64	825	8112	172	2072	1269	137	18	99,7
Győr	16	680	5412	20	2120	570	43	1	34,6
ATIF	1	200	1395	5	330	102	4	-	1,7
SzIF			4017	15	1790	468	39	1	32,9
ebből: (egyetemi – ELTE) főiskolai				1	100				
	15	480		14	1690				
Keszthely									
PATE-GMK	1	120	634	6*	227*	481*	36*	8*	47*
Zalaegerszeg									
(PSzF-ZA) + (POTE-EFK)	3	130*	1020*	4	440*	*	*	*	*

Források: ¹=Felsőoktatási felvételi tájékoztató 1990., MM, Bp., 1989. – csak nappali! ²=KSH Közoktatás és felsőoktatás 1995/96. tanév – Bp., 1996. ³=Felsőoktatási felvételi tájékoztató 1998., MKM, Bp., 1997. – csak nappali tagozat! ⁴=Research and Development in Hungarian Higher Education MEC, 1997. – kiadja: Magyar Felsőoktatás Bp., 1997. Jelölések és rövidítések: () Zárójelben a máshol működő egyetem/főiskolák kihelyezett képzései szerepelnek. * A közölt adatok becslések, mivel kari illetve kihelyezett tagozati bontás nem szerepelt (a nagyságrendek azonban így érzékelhetőek).

A régióban folyó állami felsőfokú képzéssel kapcsolatos főbb adatok.
(2. számú melléklet)

Rövidítések

ATIF= Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola
BDTF= Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola
BEPF= Benedek Elek Pedagógiai Főiskola
BEÓF= Benedek Elek Óvónőképző Főiskola
BOKU= Universität für Bodenkultur, Wien
EFE= Erdészeti- és Faipari Egyetem
ERTI= Erdészeti Tudományos Intézet
FAKI= Faipari Kutató Intézet
GMK= Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar
MTA-GGKI= MTA Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet
PATE-MTK= Pannon Agrártudományi Egyetem-Mezőgazdaságtudományi Kar
POTE-EFK= Pécsi Orvostudományi Egyetem-Egészségügyi Főiskolai Kar
PSzF-ZA= Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Tagozat
SE= Soproni Egyetem
SzIF= Széchenyi István Főiskola

Amíg a teológusok eljutnak a Deák téri épületbe**Evangélikus teológusképzés (1557–1923)**

A XVI. század elején Európa egyes országaiban egyre jobban tért hódít a reformáció, mely hazánk mai területének városai közül Sopront érintette elsőként és legerősebben. Előbb a polgárság, majd maga a városi tanács többsége is a lutheri tanok mellett foglalt állást, és a XVI. század közepére a városban szinte egyeduralkodóvá lett az evangélikus vallás. A protestáns túlsúly következtében a soproni plébániai iskola 1553-ban átkerült a városi plébános felügyelete és a katolikus egyház gyámsága alól az evangélikus összetételű városi tanács felügyelete alá.¹ Ezt követően 1557-ben sor került a régi iskola új területen, Hummel Károly akkori polgármester telkén, az egykori "kövezeten" (am Pflaster) történő újjáépítésére és az evangélikus középfokú oktatás megindítására.²

A XVII. század derekán egyre több magyar család igényelte gyermekeinek magyar nyelven történő oktatását. A módosabbak e célból attól sem riadtak vissza, hogy az ország távoli vidékein, Eperjesen vagy akár a református (Sáros)Patakon taníttassák fiaikat magyar iskolákban.

Erre az időszakra esik Wittnyédy István soproni közéleti tevékenysége, aki 1638-tól jegyzője, majd 8 év múlva városi követe (mai szóval képviselője) lett Sopronnak.³ Az ő kezdeményezésére hozta meg a város tanácsa döntését – éppen a latin evangélikus iskola fennállásának centenáriumán, 1657 tavaszán – magyar iskola létesítésére. Nem sokkal ezután emelték (az időrendben első) iskolaépületet az akkori Hosszú soron, azaz a mai Széchenyi téren, melynek ünnepélyes avatására 1658. július 11-én került sor.⁴

Az épületet ezt követően több ízben átépítették, bővítették, korszerűsítették. Erre először az 1676. évi nagy városi tűzvész adott okot, mely az akkori épületet sem kímélte.⁵ Később a gimnázium fokozatosan háromosztályosról ötosztályosra bővült. Az osztályokon belül tanfolyamok voltak, így egy osztályt két, esetleg három évig kellett járni. Nemcsak a városból és a megyéből, hanem egész Dunántúlról, sőt a Felvidékről is érkeztek diákok Sopronba. A megnövekedett létszámot a régi épület már nem tudta befogadni, és szükségessé vált bővített formában történő átépítése. Erre 1824-ben, majd rá hetven évre, 1894-ben került sor.⁶ Ekkor emelték a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium mai épületét.

¹ Fabiny Tibor: A soproni evangélikus líceum története. In: A soproni líceum. Szerk.: Györffy Sándor – Hunyadi Zoltán. Budapest, 1986. 13.

² Fabiny i.m. 16.

³ Fabiny i.m. 26.

⁴ Fabiny i.m. 28.

⁵ Fabiny i.m. 33.

⁶ Fabiny i.m. 71.

Szervezetileg a lelkészképzés sokáig, egészen 1892-ig a gimnázium (líceum) keretében folyt. Ekkor az egyházkerület a líceum két intézményét, a nyolcosztályos főgimnáziumot és a háromosztályos teológiai intézetet szervezetileg különválasztotta, de továbbra is közös épületben – bár elkülönülve – működtek.⁷ Ettől kezdve viselte a teológiai intézet a "Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyetemes Theológiai Akadémia" nevet.⁸

Egyetemi szinten történő evangélikus teológusképzés az I. világháború előtt Magyarországon egyedül Pozsonyban, az Erzsébet Tudományegyetemen folyt. Trianon után az egyetem székhelyét Pécsre helyezték, de teológiai fakultása átmenetileg Budapesten talált otthonra, szervezetileg az egyetemtől független intézményként.⁹ Mivel sem a hallgatók elhelyezése, sem az oktatás színvonala nem érte el a kívánalmakat, az evangélikus körök mind jobban szorgalmazták állami jellegű Hittudományi Kar megalkotását. Az egyáltalán szóba jöhető helyszínek közül Sopronra esett a választás, hiszen itt a teológusképzés immár 350 éves múltra tekintett vissza. Emellett adva volt a tantestület, a hallgatóság és nem utolsósorban a lakosság felekezeti megoszlásában számottevő részt kitevő evangélikus háttér.

E tényezők segítették elő a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1923-ban hozott azon döntését, mellyel megalapította a pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem ev. Hittudományi Karát - soproni székhellyel.

Az oktatás a Theológiai Akadémia épületében, tehát a Széchenyi téren indult el 1923 őszén. Ezzel egyidőben a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület beszüntette a lelkészképzést, átadva e feladatot az államnak.¹⁰

Az iskola építése (1928–1930)

A Hittudományi Kar fejlődésének gátat szabott a líceummal közös épülethasználat. Egyre égetőbbé vált egy saját otthon létesítésének szükségessége.

Hosszas tárgyalások, kérvények és beadványok sokasága után végre 1929-ben az iskolaépítések ügyét szíven viselő gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 410-40/1929. számú határozatával elrendelte a Hittudományi Kar részére Sopronban, a város által e célra kijelölt helyen egy új középület építését.¹¹

Sopron város tanácsa a számára kedvező döntést követően az építési terület ingyenes átadásával, egyes építési anyagok térítés nélküli rendelkezésre bocsátásával, továbbá 100.000 pengővel igyekezett az építkezést segíteni.¹²

Az épület tervezésére a budapesti Sándy Gyula (1868-1953) építészmérnök, műegyetemi tanár kapott megbízást és a terveket 1929 tavaszára el is készítette.¹³

A kiválasztott terület a Deák tér keleti végére esett, ahol ezidőtájt mindössze az egykori városi kórház reneszánsz stílusú kőkeresztje állott meglehetősen elhanyagolt

⁷ Fabiny i.m. 97.

⁸ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára = SL T8/4266. A Soproni Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyetemes Theológiai Akadémia értesítője. 1908/09-es tanév.

⁹ Soproni Hírlap 1930. október 31.

¹⁰ Soproni Hírlap 1929. október 12.

¹¹ SL IV/B/1404/b. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási ügyek. X/498/1929.

¹² Sopronvármegye 1929. január 1.

¹³ SL IV/B/1404/b. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási ügyek. X/498/1929.

környezetben. Az építkezésre kijelölt helytől néhány méterre haladt a nyitott Rák-patak, míg a területtől keletre állt az akkor még Zita-kórház, később Zita-otthon épülete. Magának a Deák térnek e szakasza abban az időben még beépítetlen, a déli oldalon az utolsó épület a Rötting-Romwalter-féle nyomda volt, míg az északi oldalon a Mátyás király utcától végig üres telkeket, gyümölcsösöket találunk.¹⁴

Az eredeti terveket¹⁵ a Soproni Levéltár gondosan megőrizte. Ezek alapján könnyen megállapítható, hogy az épület jelenlegi megjelenése, homlokzati kialakítása híven követi a tervező elképzelését. Érdekesség, hogy a tervdokumentáció tartalmazta a jelenlegi iskolaudvaron egy későbbi ütemben megépítésre kerülő kápolna és tornaterem tervét, de ennek megvalósítására - nyilván anyagiak hiányában - nem került sor sohasem. (A tornatermet és kápolnát a főépülettel összekötő nyaktagok csatlakozásához a téglacsorbázatot az építkezésnél kialakították, sokáig látható volt és csak a 80-as években végrehajtott felújítási munkák során távolították el.)

Éppen a későbbiekre tervezett bővítés miatt az épületben sokáig nem volt tornaterem. Jelenlegi helyén, az alagsorban a teológiai könyvtár kapott helyet, akárcsak fölötte, a földszinten. A földszinten és az I. emeleten az igényeknek megfelelően alakítottak ki kisebb-nagyobb helyiségeket tantermeknek, szemináriumi szobáknak, irodáknak, tanári szobáknak. Nem hiányzott az épületből egy háromszobás szolgálati lakás sem. A II. emeleten nyert elhelyezést a 150 főt befogadó nagy előadóterem, az auditorium maximum, emelkedő padsorokkal.

Külön kitér a terv az épület tetején lévő díszítőelemek, a főkapu előtti kőszobrok és a belső lépcsők anyagára. Előbbiek margitbányai lajtamészakóból, a lépcsők sóskuti márványból készültek.

A benyújtott tervdokumentációra az építési engedélyt dr. Thurner Mihály polgármester aláírásával Sopron város tanácsa 14300/1929.V. szám alatt adta meg.¹⁶

A kivitelezésre a teljes összeg induláskor nem állt rendelkezésre, ezért a pályázatot két ütemben írták ki. Egyrészt külön az építési, szerkezeti és azzal összefüggő ács-, állványozó és földmunkákra, másrészt külön a befejező szakipari, gépészeti és berendezési munkákra.

Az építkezés országos jelentőségét bizonyítja, hogy a beérkezett ajánlatok elbírálására Budapesten, az Országos Levéltár tanácskozó termében került sor 1929. augusztus 21-én.¹⁷ Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter elnöklete alatt ülést tartó építési bizottságban Sopron város részéről részt vett v. Simon Elemér dr. főispán, Thurner Mihály dr. polgármester, Kiss Jenő dr., a hittudományi kar dékánja, Pröhle Károly dr. prókán és Balogh-Kovács Sándor műszaki főtanácsos.

Az építési bizottság a hittudományi fakultás új épületének építési munkáit Boór Gusztáv soproni építési vállalkozónak adta ki. A kisebb munkálatok más, de szintén soproni cégeknek jutottak. E döntésével a bizottság sok soproni embernek adott átmenetileg kenyeret (ne feledjük, 1929-et írtunk, a gazdasági világválság már bennünket is elért).

¹⁴ Soproni Hírlap 1930. január 1.

¹⁵ SL IV/B/1404/b. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási ügyek. X/498/1929.

¹⁶ SL IV/B/1404/b. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, Közigazgatási ügyek. X/498/1929.

¹⁷ Soproni Hírlap 1929. augusztus 22.

Pár nappal a pályázatok elbírálása és a vállalkozói szerződések megkötése után a város és a környék kubikusai, lovasszekerei lepték el az addig csendes "Szedres"-t. Az időjárás is kedvezett a munkáknak, így mire a hivatalos alapkövetétel napja, 1929. október 13-a elérkezett, már impozáns méreteit sejtetve fogadta az ünneplőket az épülő palota.

Az alapköbe helyezett okmányt dr. theol. Kovács Sándor fogalmazta meg és olvasta fel. Petry Pál államtitkár a kultuszminiszter nevében szólott, majd Weszely Ödön dr. rector magnificus, Kiss Jenő dr. dékán és Thurner Mihály dr. polgármester mondtak rövid beszédet. Az ilyenkor szokásos szimbolikus kalapácsütéseket az említetteken kívül a tervező Sándy Gyula professzor, Hermann Miksa ny. miniszter, Sopron város képviselője, v. Simon Elemér dr. főispán és Raffay Sándor ev. püspök végezték.¹⁸

Az ünnepnapot követő dolgos hétköznapiak alatt tovább folyt a munka és a tél beállta előtt tető alá került az épület. A belső munkák indítását azonban átmenetileg akadályozta a pénzihiány. Elhúzódott az egyes szakmunkákra benyújtott pályázatok elbírálása, melyre csak április 15-én került sor.¹⁹ A soproni iparosok átütő sikert arattak, hiszen a lakatos- és villanyszerelési munkák kivételével valamennyi területen ők kaptak megbízást. A befejező munkálatokra a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 300.000 pengőt irányzott elő.²⁰

Az építkezéssel párhuzamosan folyt a Deák tér alsó részének rendezése. Kivágták a nem odaillő fákat, cserjéket, befejezték a Rák-patak beoltását és megkezdték Dahner Samu városi főkertész elképzelései szerint egy reneszánsz park létesítését.²¹

Szeptember derekára sikerült a munkálatokkal annyira haladni, hogy a helyszükében szenvedő teológiának 3 tantermet átadhattak.

Nevezetes nap az épület életében 1930. október 19. E napsugaras őszi vasárnapon avatta fel Klebelsberg Kunó gr. kultuszminiszter a kormányzó jelenlétében az evangélikus teológia új palotáját - számol be az eseményről a Sopronvármegye című helyi lap.²²

Az ünnepség keretében először Sándy Gyula műegyetemi tanár, az épület tervezője tett jelentést: "Jelentem, hogy megtisztelő feladatomnak eleget tettem, a magyar iparosok és munkások becsületes munkájával az építést befejeztem. Isten engedelmeivel, Sopron építészeti lelkesedéssel, hazám és egyházam javára építettem e művet, hogy kő kövön maradjon, időtlen időkig." E szavakkal adta át az épületet és a díszes művi aranyozott kulcsot dr. Bozóky Gyula rector magnificusnak, aki a kormányzótól kapott engedély után tárta ki az egyetem kapuját.

Az avatóbeszédet dr. Klebelsberg Kunó gr. vallás- és közoktatásügyi miniszter tartotta. Az avatást követő napok a berendezések, bútorok elhelyezésével és a költözéssel teltek. November 15-én ünnepélyes szertartás keretében búcsúzott a teológia régi

¹⁸ Soproni Hírlap 1929. október 15.

¹⁹ Soproni Hírlap 1930. április 17.

²⁰ Soproni Hírlap 1930. március 28.

²¹ Soproni Hírlap 1930. január 1.

²² Sopronvármegye 1930. október 21.

épületétől,²³ mely 270 éven át otthona volt, és foglalta el új Deák-téri palotáját és maradt ott 1951-ig.

Nagyhírű teológusok és tanárok oktattak az épület falai között. Közülük is említést érdemel báró dr. Podmaniczky Pál, Németh Sámuel, dr. Kiss Jenő, dr. Wiczián Dezső, dr. Jánossy Lajos, dr. Karner F. Károly, dr. Kovács Sándor, dr. Pröhle Károly, dr. Deák János, dr. Payr Sándor.²⁴

A Tanítóképző mint iskolánk elődje

Iskolánk hivatalosan 1957. szeptemberében indult útjára, de gyökerei a volt Tanítóképzőből táplálkoztak. Első igazgatója mellett a tanári kar jelentős része és nem utolsósorban a tanulók a megszüntetett Tanítóképző tanári karából, illetve annak gyakorló iskolájából kerültek az új iskolához.

Kötelességemnek érzem fentiek miatt néhány mondatban a Tanítóképző történetével is foglalkozni. Bár a dunántúli evangélikus tanítóképzés gondolata már 1826-ban felmerült,²⁵ megvalósítására csak 1858-ban került sor – Sopronban. A líceum akkori igazgatója, Király József Pál mellett Pálffy József és Kolbenheyer Mór lelkészek lelkesedtek leginkább az önálló tanítóképző létrehozásáért. Nekifogtak az építéshez szükséges pénz előteremtéséhez, mely akkor sem volt könnyű. De napról napra gyűltek a koronák nemcsak a hazai adományozóktól, de külföldről is. Fél Európa összefogott, felsorolni lehetetlen, ki mennyivel járult hozzá az építkezéshez. Jelentős összeget adott például a porosz király, a lipcsei Gusztáv Adolf Egylet, a holland, francia és angol egyház. Voltak, akik másrendbeli adakozással tündek ki: könyveket, berendezéseket, lepke- és rovargyűjteményt bocsátottak az induló tanintézet rendelkezésére.²⁶

E példa nélkül álló összefogás eredményeképpen 1858. október 3-án avatták fel a Soproni Evangélikus Tanítóképző kétszintes épületét a Deák tér elején, a később róla elnevezett Képezde utcában, a 14. számú telken.²⁷

A tanítóképzés kezdetben 3 évre sűrűsödött, majd 1883-tól – az állami tanítóképzőkhöz hasonlóan – itt is 4 évfolyamúvá alakult át a soproni képző.²⁸ 1923/24. tanévtől újabb évfolyammal bővült az intézet. Ez a szervezeti felépítés 1938-ig tartott, amikor az újabb iskolareform végrehajtásaként visszaállították a 4 évfolyamot, melynek sikeres elvégzése után gyakorlóévre küldték a jelölteket, és csak ezután tettek tanítóképesítőt. 1945 után több szervezési kísérlet történt (pedagógiai gimnázium, Kossuth Gimnázium), de ezek csak néhány évig éltek.²⁹

A képzősök a gyermekek oktatását az első években részben a Tanítóképzőben, részben az evangélikus népiskolában, részben a Lähne-féle magán nevelőintézetben gyakorolták. A képzővel összekapcsolt gyakorlóiskola felállítására sok nehézségbe ütkö-

²³ Soproni Hírlap 1930. november 16.

²⁴ SL VIII/2. A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának iratai. A M.Kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanrendje az 1933/34-es és 1934/35-ös tanévre.

²⁵ Unger Mátyas: A soproni evangélikus tanítóképző. In: A soproni líceum. Szerk.: Györfly Sándor – Hunyadi Zoltán. Budapest, 1986. 158.

²⁶ Rozsondai Károly: Képek a soproni tanítóképző történetéből. In: SSz. 1958/3.196.

²⁷ Rozsondai i.m. 197.

²⁸ Rozsondai i.m. 198.

²⁹ Rozsondai i.m. 199.

zött. Az anyagiak hiánya mellett számolni kellett a meglévő népiskolák fenntartóinak és testületeinek tiltakozásával is. Mivel a Tanítóképző épülete szűknek bizonyult, ugyanakkor az önálló iskolaépületre a pénz nem állt rendelkezésre, kénytelenek voltak bérelt helyiségben, mégpedig az Újteleki utcában megnyitni a gyakorlóiskolát az 1883/84. tanévben.³⁰ Öt év múlva a képző közvetlen közelében lévő Rupprecht-házat vették bérbé (ez a jelenlegi Zsilip utcai óvoda régi, baloldali szárnya) a gyakorlóiskolások számára, és abban két kisebb tantermet alakítottak ki.³¹

A Tanítóképző pecsétje az 1930-as évekből.

A Tanítóképző épülete, mely már átadaskor is éppen csak megfelelt az akkori igényeknek, a tanulólétszám bővülésével mindinkább szűknek, és az évtizedek haladtával egyre elmaradottabbnak bizonyult. A harmincas évek végéig minden, az építkezés támogatására irányuló kérés a kormánynál elutasításra talált. Közben a tanulók száma tovább gyarapodott, már elérte a 150 főt. Az építést nem lehetett tovább halogatni. Végre 1938-ban a kormány 300.000 P-t szavazott meg erre a célra, melyet Sopron város ugyanekkoráig összeggel töltött meg.³² (Ennek fejében viszont igényt tartott a Tanítóképző Képezde utcai ingatlanára.)

Az építkezés céljára a "licista sportpálya" nyugati részét jelölték ki. A terveket Winkler Oszkár építésmérnök készítette el. Az U alakú tömb északi szárnyába (ez meg is épült) a diákothoz, a középső, nyugati szárnyába a tanintézet, míg a déli oldalra a tornaterem-díszterem került volna. De ismét közbeszóltak a világháborús események. Az anyagbeszerzés egyre lehetetlenebbé vált, egyes építőanyagokat zároltak, az építkezés elhúzódott és nem lehetett befejezni.

A Tanítóképző így módon maradt továbbra is a Képezde utcai épületében, elérve az 1943/44. tanévben a 193 fős tanulólétszám-csúcsot.³³ Ez volt egyébként az intézet életében az utolsó tanév, melyet ebben az épületben be tudtak fejezni. A következő

³⁰ Rozsondai i.m. 198.

³¹ Unger i.m. 163.

³² Rozsondai i.m. 202.

³³ SL VIII/62. A Soproni Evangélikus Tanítóképző Intézet iratai. Anyakönyvek.

tanévnyitóra még összegyűltek a tanárok és a diákok, de a tanítást rövid 2 hónap után, 1944. október 26-án a külső körülmények kedvezőtlen alakulása miatt be kellett szüntetni. Az épületet a német katonai parancsnokság foglalta el.

Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy a Sopront ért emlékezetes december 6-i angolszász légitámadás egyik célpontja a Tanítóképző épülete volt. A bombázások következtében a tetőcserepek összetörték, az ajtók, ablakok kirepültek, az épület lakhatatlanná vált. A németek átmenetileg elhagyták az épületet, de egy hét múlva magyar munkaszolgálatosokkal oly mértékű helyreállítást végeztek a tetőszerkezeten és a nyílászárókon, amely megakadályozta a beázást és az iskola ottmaradt berendezéseinek károsodását. A helyreállítást követően raktárakat, műhelyeket alakítottak ki a németek az épületben, sokszor nem kímélve az útjukban álló értékesebb iskolai berendezéseket sem.

1945. március 28-án újabb bomba és akna hullott az épületre, melynek következtében az emeleti födém közepén beomlott, a harangtorony megsérült, az udvari fal kidőlt. A romos épület védtelenné vált, a szovjet katonák mellett a helybeli lakosság is gyakran megfordult benne, és nem távozott üres kézzel.

A tanévet több, mint 6 hónapos kényszerszünet után, 1945. május 5-én folytatták magánházakban (Deák tér 13. és 15.) és fejezték be július 12-én. Eközben az épületet annyira sikerült rendbehozni, hogy az alagsorban és a földszint egy részén, igen mostoha körülmények között, beüvegezetlen, fűtetlen helyiségekben 1945. szeptemberében ismét megindulhatott a tanítás. A téli hónapok kényszerű hosszú szünete után 1946. május 15-én az alagsorban összezsúfolódva még megtartották a búcsúzó évfolyam ballagási ünnepélyét, de néhány napra rá a bombatámadásoktól szerkezeti-
leg is megrongálódott épület messzire elhangzó robajjal, magától összedőlt, átszakítva még az alagsori födémét is.

A hajléktalanná vált intézet vándorlása folytatódott. 1946. szeptemberétől 1947. április 1-ig az állami felsőkereskedelmi iskolában (Pócsi u.), 1948. április 8-ig a líceumban (délelőtt-délutáni tanítás mellett), 1951. novemberéig a Deák tér 51. szám alatti, volt evangélikus elemi iskolában kapott átmeneti hajlékot a közel 100 fős tanítóképző és gyakorló iskola. Közben – igaz csak rövid időre, 1949-ben a gyakorló iskolások elváltak a képzősöktől, a fiúk visszakerültek a volt líceum, akkor már Bezsenyi Dániel Általános Gimnázium falai közé, míg a lányok az Isteni Megváltó Leányai (szürkék) volt épületében nyertek elhelyezést.³⁴

1951. novemberében az államosított Evangélikus Hittudományi Kar felszámolása döntő fordulatot hozott a képzősök és a gyakorlóiskolások elhelyezésében. Hosszú vándorévek otthontalansága után végre egyedüli használóként megpihenhettek – a mi iskolánkban. Nagy örömet jelentett ez mind a tanári kar, mind a tanulók körében, akkor még nem sejtve, hogy ez az öröm nem lesz hosszú életű...

A mostoha körülményekhez ugyanacsak hozzácsokott diákság ámuló szemekkel csodálta a tágas tantermet, kényelmes padokat, csillogó márványlépcsőt és élvezte a központi fűtés adta meleget. A tanítás 4 párhuzamos osztályban, 1-4. évfolyamban

³⁴ Rozsondai i.m. 204.

indult meg Rozsondai Károly igazgató vezetése mellett. Ez az iskolaszervezet mindössze 3 évig élt.

1954. májusában az Oktatásügyi Minisztérium kimondta a halálos ítéletet a tanítóképző felett. Az intézmény 1954. őszén már nem indíthatott I. képzős évfolyamot, de ugyanakkor megtarthatta az előző éves negyedikes gyakorlóisait, létrehozva az ötödik általános iskolai osztályokat. Az utolsó végzős évfolyam 1957. júniusában búcsúzott az épülettől, és ezzel megszűnt a tanítóképzés Sopronban. Dr. Hiller István így emlékezik meg erről:³⁵ "1958. október 3-án lett volna 100 éves a tanítóképzés, de a centenáriumot nem élhette meg, 1957. május 22-én ballagott a 99 éves iskola utolsó osztálya."

A tanítóképző és gyakorló iskola utolsó igazgatója Rozsondai Károly volt, aki 21 éven keresztül (1936–1957) vezette az intézetet. Olyan kiváló tanárookra támaszkodhatott, mint Dégay Zoltán, Lenkey Jenő, Kuszák István, dr. Garay József, Deák István, Mechle József, Mende Gusztáv, Mühl Aladár, Földi Lőrincné dr. Boros Judit, dr. Friedrich Károly, Kelényi Ferenc.

A háború utáni képzősök között számos, ismertté vált név bukkan fel, akik pedagógus pályájukat Sopronban futották be: Békési József, Ruisz Jenő, Harcos Sándor, Főző Jenő.

Az első lépésektől az összevonásig (1957–1980)

A tanítóképző megszűnése után a volt gyakorló iskola osztályaiból alakult meg 1957. augusztusában az akkori nevén Sztálin Téri Általános Iskola 1-8. évfolyamokkal, 14 osztállyal, 409 tanulóval. Az iskola tanulólétszáma az évek haladtával folyamatosan bővült és szerveződtek meg szükségszerűen további osztályok. Nyugalomba vonulása-
kor – 1961 nyarán – Rozsondai Károly már közel 500 diákot foglalkoztató iskolát hagyott utódjára, mely ekkor már Május 1. Téri Általános Iskola néven működött.

Erre az időszakra esik a testnevelési órák számára nélkülözhetetlen tornaterem kialakítása, melyet méretei után joggal nevezhetünk "tornaszobá"-nak. Ezt a volt teológiai alagsori könyvtárszobából hozták létre bordásfalakkal, tornaszerekkel, mellette öltözőkkel. Nagyon nagy szükség volt már erre a tornateremre, mert ezt megelőzően a testnevelési órák az iskolaudvaron vagy a Zita Otthonnál kialakított Traktor- (később MEDOSZ) pályán, rossz idő esetén pedig az osztálytermekben folytak.

1961. augusztus 16-án új igazgató került az iskola élére: Enyedi Sándorné. A fiatal, jól képzett, ambiciózus igazgatónő egy évvel később már a városi általános iskolai igazgatók munkaközösségének a vezetője lett, egyben megyei vezetőségi tag is. Ennek köszönhetően folyamatos bemutató tanítások, továbbképzések színhelye lett az iskola és éveken keresztül elismerten a város vezető általános iskolája voltunk.

Az igazgatónő munkáját 24 év alatt (1985-ben vonult nyugdíjba) hat helyettes segítette. Időrendben Gáspár Lajosné, Süle Józsefné, Tatai Jenő, Báthory Tiborné, Mezősi Mihály és Seregély Zsigmond.

A hatvanas évek elején némi szervezeti változtatás történt az alsó tagozatban. Bevezetésre került a tantárgycsoportos oktatás és az ún. kifelmenő rendszer. Ez utóbbi a

³⁵ Hiller István: Intézmények, in: Sopron 1945–1985, Szerk. Mollay Károly, Sopron 1985, 85.

tanítók szakosodásához vezetett, mivel osztályukat nem kellett végigvinni 1-4. osztályig, hanem az első két évre, illetve a második két évre külön tanítókat jelöltek ki.

Számos szép siker született ezekben az években. 1961-64 között Giczi Egon ének-szakos tanár pezsdítette fel a zenei életet. Vonósnégyesünk városi I. helyezése (1961), Kulturális Szemle Zeneművészeti Ág 1. helyezése (1964), Megyei Kamarakórus verseny 1. helyezése (1964) a bizonyíték.³⁶

Magas színvonalú történelemoktatás folyt Dénesfalvy József földrajz-történelem szakos tanár szakkörvezetése alatt. Dokumentumok őrzik a kutatási területeket: Sopron az ókorban, Céhek története, Kurucok Sopronban, Sopron 1848-49, Sopron a Tanácsköztársaság idején. 1964 tavaszán a szakkör 10 tagja nevezett a "Tizek versenyére" - a megyei 1. helyezéért televíziót, magnetofont, lemezsorozatot nyertek. Az OTP által kiírt takarékosági versenyt is sikerült megyei szinten megnyernünk. Mindkét eseményről a KISALFÖLD napilap is beszámolt.³⁷

1960-tól a felsős "a" osztályok orosz tagozatosok lettek, amelyekben a tanulók kiemelt óraszámban tanulták a nyelvet. Dr. Bognár Béláné orosz szakos tanár szakmai felkészültsége, elhivatottsága, lelkesedése már 1963-ra beért és attól kezdve hosszú éveken keresztül minden városi és megyei orosz nyelvi versenyt megnyertünk.³⁸

Már ekkor magas követelményszintű volt a testnevelés-oktatás. 1965-ben mind a leány, mind a fiú tornászcsapatunk megyei 1. helyezettek, négytusa csapatunk városi győztes. Az 1969. évi Nyári Úttörőolimpián kézilabdacsapatunk bronzérmes lett.³⁹

1971-ben iskolánk felvette a Kellner Sándor Általános Iskola nevet. A névadást emlékezetes ünnepségsorozat kísérte. A sopronkőhidai temetőből iskolánkhoz szállították Kellner Sándor hamvait, amit egy osztályteremben ravataloztunk fel. A későbbi – azóta elbontott – Szabadság-szobor helyén állott Kellner-szobrot helyezték át ezt követően az iskolánk előtti térre, az ott eltemetett hamvak fölé.

A később hagyományossá vált "Gyere, játssz velünk!" sportvetélkedő irányítója, szervezője Mezősi Mihály testnevelő tanár volt. 1973-tól rendszeresen az élmezőnyben voltunk⁴⁰, hol mi diadalmaskodtunk, hol a nagy rivális, a Ferenczy János iskola csapata győzött. A nagyon jó hangulatú vetélkedők érdekessége volt, hogy a tanulók csapata mellett a szülők és tanárok által szerzett pontok is beszámítottak az eredménybe.

1975-től egészen a 90-es évekig Fejér Zoltánné tanárnő irányításával énekkarunk sikert sikerre halmozott. Minden évben arany oklevelet nyertek az "Éneklő Ifjúság" versenyeken; volt rádiófelvétele az énekkarnak Győrben, Veszprémben, sőt Budapesten is. 1980-ban az "Év kórusa" megtisztelő címet is elnyerték.⁴¹

Derszib Márta és Kontó Ildikó testnevelők újabb generációt neveltek ki tornából. Több éven keresztül nyertek tanulóink "A" és "B" kategóriában csapatban, valamint egyéni összetett versenyszámban is a megyei versenyeken.⁴²

³⁶ Mezősi Mihály: Oklevélgyűjtemény. Deák Téri Általános Iskola dokumentumtára.

³⁷ Kisalföld 1964. május 14.

³⁸ Mezősi Mihály: Oklevélgyűjtemény. Deák Téri Általános Iskola dokumentumtára.

³⁹ u.o.

⁴⁰ u.o.

⁴¹ Sl. kéziratára 146. Bánkiné Dalmay Ágnes: Csapatunk története. 37.

⁴² u.o. 42.

Az 1978/79. tanévtől központilag megszüntették az egyéni tanulmányi versenyeket. Helyette 3 fős csapatok küzdöttek a helyezésekért. A mi tanulóinknak szokatlan volt ez a forma, így csak orosz nyelvből sikerült kiugró eredményt produkálni. Bokor Andrea, Szalóczy Márta és Szilágyi Orsolya alkotta 3 fős csapatunk megnyerve a városi, majd a megyei versenyt, országos IV. helyezéssel zárt. Felkészítő tanáruk ismét dr. Bognár Béláné volt.

1979-ben már két 3 fős csapatunk szerepelt kiemelkedően. Szabó Tamás, Várnagyi Gergely, Gosztom József természettudományból, Henye Ágnes, Ratatics Anita, Varga Judit pedig orosz nyelvből jutott el az országos megmérettetésig.⁴³

A tanári kar az összevonás előtt.

Felső sor (balról-jobbra): Tomor Gyuláné, Szalay Árpádné, Tóth Ernőné, Dénesfalvy Józsefné, Markó Józsefné, dr. Halmos Ferencné; középső sor: Grieszler Antalné, dr. Somlai Andrásné, Szabó Lászlóné, Lőrincz Lászlóné, Dénesfalvy József, dr. Bognár Béláné, Báthory Tiborné, Főző Jenőné, Galambos Ferencné, Fejér Zoltánné; ülő sor: Mende Istvánné, Bánki Gáborné, Gáspárdy Sándor, Enyedi Sándorné igazgató.

Mezősi Mihály, Magyaré Derszib Etelka, Derszib Márta.

Az összevonástól napjainkig (1980–1995)

A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején felépült Sopronban az első, panelházakból álló lakótelep 1100 lakással a Május 1 tér - Csengery utca - Kőszegi út - Kőfaragó tér által határolt területen. A beköltözők döntő többsége fiatal házas volt, akik már vagy magukkal hozták gyerekeiket, vagy tervezték a családgyarapodást. Az iskoláskorúak számának ugrásszerű növekedésével számolva döntött a Városi Tanács egy új általános iskola létrehozásáról. Így született meg iskolánk közvetlen szomszédságában a Bors László Általános Iskola. Az első évnyitó és egyben iskolaavató ünnepséget 1970.

⁴³ u.o. 35.

szeptember 2-án tartották. Igazgatójává Gyopár Jánost nevezték ki, aki ezt a tisztséget tíz éven keresztül, nyugalomba vonulásáig töltötte be.

A művelődési osztály a gazdasági életben elharapódzott centralizmus elvét alkalmazva nem nevezett ki új igazgatót az iskola élére, hanem összevonta a két szomszédos iskolát Enyediné Pék Gabriella vezetése alatt. E kellően át nem gondolt, következményeivel nem számoló döntést egyik iskola tantestülete sem fogadta lelkesedéssel. Az addigi két, családias légkörű, 500-500 fős iskolából áttekinthetetlen, nehezen kezelhető mammutiskola lett 1060 fős tanulólétszámmal. (Később a demográfiai hullám következtében a létszám tovább nőtt, és volt olyan esztendő, amikor egy-egy évfolyamon belül "f" osztályt is létre kellett hozni.)

A teljes alsó tagozat, tanítóikkal együtt, és a napközi a volt Bors László iskolába költözött, melyet a továbbiakban a Kellner Sándor iskola "B" épületeként kezeltek, míg az "A" épületben a felső tagozatosok, a teljes vezetőség és a tanári kar kapott helyet.

Az összevonásból eredő legnagyobb hátrány az volt, hogy megszűnt a napi kapcsolat az alsó- és felső tagozat között. Csak az évi néhány értekezlet és ünnepély (ezeknek is csak egy része volt közös) adott alkalmat az információcserére vagy a barátkozásra. Volt olyan évváró értekezlet, hogy egyes alsó tagozatos kollégánők nevét sem tudtuk.

A másik változás a kémia szakos tanárokat érintette hátrányosan. Az alig 10 éves, korszerűen felszerelt Bors iskolában lévő kémia szaktantermet - a tanulástartalokhoz vezetett gázcsatlakozóival, elszívóberendezéseivel, teljes felszerelésével - felszámolták. Az elbontott berendezéseket nem helyezték át az "A" épületbe, így a kémia oktatása erre a célra kevésbé alkalmas hagyományos osztályteremben folyt, és a tantervben javasolt szemléltető kísérleteket csak mérsékelt számban tudtuk bemutatni.

Nagy volt az ellenállás az összevonással szemben a gyerekek körében is, főként a Borsban tanuló 7-8. osztályosok között. Bár a két iskola udvara közös volt, de az iskolák között minden területen egészséges rivalizáció alakult ki. Évek teltek el, míg az egykori Borsosok elfogadták a Kellner iskolához való tartozásukat.

Ami feltétlen pozitívumnak könyvelhető el, az az iskolai testnevelést és az egyes sportköröket érintette. A Bors László iskola rendelkezett egy modern, jól felszerelt, tágas tornateremmel, melyre alapozva működött a hetvenes évek közepétől az alsó tagozatban testnevelés-tagozatos osztály, városi beiskolázással. Az összevonás után ők már a Kellner iskola színeiben arattak példátlan sikereket. De a nem testnevelés tagozatos osztályok is nyertek a tornateremmel, hiszen olyan helyigényes sportágakat (kosárlabda, tenisz stb.) űzhettek, amelyekre a szűk alagsori tornaszobában nem volt lehetőség.

1985-ben Enyediné Pék Gabriella igazgatónő nyugdíjba vonult. Őt követte további 10 évre Bódi Ottó matematika-fizika-technika szakos tanár, mint választott igazgató. A 10 év alatt Kőbányai Károlyné és Boda Mária voltak a helyettesei, illetve az utolsó évben Kőbányai Károlyné nyugdíjazása után Köcskyné Pataky Erzsébet.

Ebben az évben ért fel az első testnevelés tagozatos osztály a 8. évfolyamig. A tanulócsoportok úgy alakultak, hogy az "a" osztályok maradtak továbbra is az orosz tagozatosok, a "b" osztályok a testnevelés tagozatosok, míg a "c" és "d" osztályok 7. osztálytól kezdődően heti 2 órában fakultáción vettek részt. Őt terület közül választhattak képességeiknek és érdeklődési körüknek megfelelően. Volt műszaki rajz, háztartási is-

meretek, számítógépes ismeretek, műszaki ismeretek (famegmunkálás is) és német nyelv. A kilencvenes évektől a tanulólétszám erősen megfogyatkozott, évfolyamonként három osztályra, így a felvehető fakultatív tantárgyak száma is csökkent.

Még egy szervezeti változás hatott ki a fakultáció összetételére. 1990-ig ugyanis az órarendben kéthetes ciklusokra osztott tantárgyfelosztás volt, egy cikluson belül az A és B hetek órarendje egyes tantárgyaknál egymástól eltérő óraszámot tartalmazott. Így lehetőség volt egy ciklusra 3, 5 vagy 7 órát is tervezni. Miután visszatértünk a klasszikus egyhetes órarendhez, a kéthetes ciklusban páratlan óraszámú tanított tantárgyak óraszámát páros számra kellett csökkenteni. Matematikából ötről négyre, kémiából, földrajzból, biológiából, fizikából háromról kettőre. Az óraszámokon változtatni félévben lehet, így egyik tantárgy óraszám a II. félévben csökken, ugyanakkor a másik nő. A változatlan tananyag csökkentett óraszám keretében történő elsajátítása nem minden tanuló számára megy gördülékenyen, ezért szükséges volt fenti tantárgyakból ún. felzárkóztató órákat beiktatni a fakultáció adta keretek között.

A rendszerváltozás következményeképpen 1990-ben megszűnt az orosz nyelv kötelező oktatása, de az akkori 7. és 8. orosz tagozatos osztályokat még kifuttattuk. Kötelező idegen nyelvvé a német és az angol lépett elő.

Ezek után már csak testnevelés-tagozatos osztályaink maradtak, de mivel időközben más iskolákban is alakultak hasonló osztályok, monopolhelyzetünk ezen a területen megszűnt, és csak egyike lettünk a város testnevelés-tagozatos iskoláinak.

A tagozatos osztályok tanulói két fő sportáguk, az úszás és a kosárlabda mellett jelentős eredményeket értek el atlétikában, BMX kerékpárban, síelésben, teniszben és karatében.

Az úszóedzések vezetése, azon belül az úszópalánták oktatása Farkasné Tamás Anikó tanárnő nevéhez kötődik. 1985 és 1994 között megszámlálhatatlan arany-, ezüst- és bronzérem jutott úszóinknak a különböző szintű versenyeken. Eredményeink a KISALFÖLD-ön kívül az országos sportlapokban is megjelentek.

Másik sikersportágunk a kosárlabda, melynek atyjai Csonka István, Koch Péter és – később – Meszlényi Róbert testnevelői tanárok, illetve edzők. Jelenleg már a második "nagy csapat"-ot nevelik, nem is akármilyen eredménnyel. Az első nagycsapatot zömében 8. osztályosok alkották, a mostani pedig már 6. osztályosokra épül. Mindkét csapat korosztályában az országos bajnokságon 2. helyezést ért el. A kiemelkedő eredményeket felmutató sportolók teljesítményei, sikerei egy külön tanulmányt érdemelnének, melynek megírása testnevelőinkre vár.

Sportlétesítmények tekintetében iskolának előkelő helyen áll. Még 1976-ban Mezősi Mihály testnevelő, a szülőkkel és tanárokkal összefogva, az iskola udvarát sportudvarrá alakította át, mely magában foglal egy labdarugó- és két kosárlabdapályát beton burkolattal, teljes felszereléssel. Az említett "B" épületi tornaterem mellett rendelkezünk tornaszobával az "A" épületben. Járnak az osztályok testnevelési óráikon a kurucdombi atlétikai pályára, a fedett uszodába. 1995-től használhatjuk a Selyemgyár Kőszegi úti tornatermet is, mivel ezt a létesítményt is iskolánkhoz csatolták. Gondolom, az országban nem sok iskola rendelkezik ilyen háttérrel a testnevelés oktatáshoz.

1989-ben az úttörőmozgalom megszűnése után, kezdeti próbálkozásként megalakult iskolánkban is a diákönkormányzat. Fő szorgalmazója, irányítója Bódi Ottó igaz-

gató volt. Az önállósodás, öntevékenység még a felnőttek körében is nehezen elsajátítható, ezért nem kirívó, hogy még 5 év elmúltával is csak azok a területek működnek jól, ahol van egy aktív, kezdeményező, rátermett, az önkormányzatot segítő tanár.

Az önkormányzatok egyes területei: tanulmányi, kulturális, egészségvédő, sport- és fegyelmi önkormányzat. A különböző területek összefogói a diáktanács vezetői, akik egyben az osztálytitkárok is. Működésük az iskolai élet minden területére kiterjed.

1989-től ismét változott a tanulmányi versenyek rendje. A legtöbb szaktárgyból csak megyei szintig lehet eljutni, újra egyéni nevezéssel. Kiemelkedő megyei eredmények ebben az időszakban is születtek történelem, magyar, orosz, német, biológia és földrajz tárgyakból. Felkészítő tanárok: Főző Jenőné, dr. Arszin Miklósné, Frankó Istvánné és dr. Tóth Péterné.

Az utóbbi években erősödött az iskola szakköri tevékenysége – így az eredmények sem maradtak el. Németh Ottó tanár vezette a honvédelmi- és lövészs szakkört. Három éven keresztül 10 fős csapata városi, majd területi bajnokságot vihetett haza, 1989-ben pedig az országos verseny győzteseként állhattak fel a dobogó legfelső fokára. Az egészségvédő szakkör dr. Tóth Péteré biológus felkészítésével szerzett nevet és elismerést magának a városi és megyei versenyeken elért I. helyezéseivel.

Mende Istvánné történelem-rajz szakos tanár évek óta irányítja a képzőművészeti- és rajz szakkört. Versenyeik egyéni versenyek, minden évben a legtöbb induló és helyezett ebből a szakkörből került ki a városi és megyei rendezvényeken.

1990-ben ismét névváltoztatásra került sor az iskola életében. A Kellner szobrot elbontották az iskola előtti térről, ezzel egyidőben felvettük a Május 1. tér visszakapott egykori nevét és lettünk Deák Téri Általános Iskola.

1995-ben lejárt az igazgató, Bódi Ottó második vezetői ciklusa is, és mivel nem kívánta újra megpályázni a vezetői állást, új igazgatót kellett keresni.

Palotai György tanulmányi felügyelőnek két javaslata is volt az új igazgató személyét illetően, de a tantestület mindkettőt ellenezte. Nagy többséggel dr. Tóth Péterné jelölését támogatta, aki évek óta bizonyította rátermetségét, és emellett nem volt számára új a vezetői poszt sem, hiszen éveken keresztül szakfelügyelőként tevékenykedett. A városi önkormányzat közgyűlése jóváhagyta a tantestület akaratát és kinevezte az iskola igazgatójává az 1995/96. tanévtől dr. Tóth Péternét. Helyettesként megtartotta Boda Máriát, mint az alsó tagozatosok vezetőjét, míg a felső tagozatosok közül dr. Arszin Miklósné magyar-orosz szakos tanárt kérte fel a helyettesi teendők ellátására.

Elérkeztem az iskola történetének 39. évéhez, napjainkig. Ebből a 39 évből 26 esztendő tölthettem ebben az iskolában, körülvéve a tanulók szeretetével és a kollégák megbecsülésével. A következő évek történetéről már a XXI. század krónikása fog megemlékezni.

ANDRÁSSY PÉTER, HOCZEK LÁSZLÓ

Kitaibel Pál és a soproni
tudományos közélet

Kitaibel Pál, a sokoldalú természetkutató, 1757. február 3-án született Nagymartonban (akkor Mattersdorf, ma Mattersburg), jómódú földműves család második gyermekeként. Testvére, György, pap lett és plébánosként szolgált a közeli Borbolyán (Walbersdorf). Iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd Sopronban folytatta és Győrben fejezte be, a későbbi Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban. A soproni "kötődést" a Szent György utcában lévő erdészeti szakközépiskola falán emléktábla hirdeti, melynek történetére visszatérünk. 1780-ban a budai egyetemen jogász, de átlép az orvosi karra. Ott szerez diplomát, de orvosi gyakorlatot soha nem folytat. Már negyedéves hallgatóként adjunktus Winterl Jakab professzor mellett, akinek segítőtje a botanikus kert fejlesztésében, illetve később a kémiai-botanikai gyakorlatok vezetésében.

Életének középpontjában egész életében a növényvilág áll. Nagy érdeklődéssel és felkészültséggel foglalkozik azonban a Kárpát-medence ásványvilágának feltáráásával, vizeinek elemzésével és mezőgazdaságtudományi kérdésekkel is. Kutatóútjai az egész Kárpát medencét felölelik – az alpesi Schneebergtől – a Máramarosi-havasokig, a Magas-Tátrától – az Adriáig. Kézírásos – német, illetve helyenként latin nyelvű – útinaplóját – másfél száz év múlva, Gombocz Endre, soproni születésű botanikus, tudománytörténész formálta könyvalakba.¹ A munka megjelenését azonban nem érte meg, mert Budapest ostromának polgári áldozata lett. Kitaibel munkásságának: kiemelkedő dokumentuma, a kutatótársával, támogatójával, testi-lelki jóbarátjával, Waldstein Ádám gróffal együtt latin nyelven írt és Bécsben 1802-1812 között kiadott: "*Descriptiones et Icones plantarum rariorum Hungariae*" című könyv, amely többségében az általuk leírt új fajokat mutatja be. (Magyarország ritkább növényeinek leírásai és képei.) A három folió kötetes munka 200 példányban készült. Miután döntő többségben elveszett, elpusztult, így ma a "*botanikai díszművek*" sorában a legritkábbak közé tartozik.²

Szinte minden területen szokatlan, merész tervekkel gyűjtötte a Kárpát-medence természeti és kultúrtörténeti értékeit. Figyelmét soha nem kerülte el az alkotó, a gazdálkodó ember. Élményszerűek például az alföldi falvokról, a szőlő- és borgazdálkodásról, a pásztoréletről, a gyógynövények használatáról az útinaplóba került leírásai. A

¹ Gombocz Endre: *Diaria itinerum Pauli Kitaibelii. Auf Grund Originaler Tagebücher zusammengestellt. I-II.* Természettudományi Múzeum, Budapest, 1945-1946

² Mindhárom kötet - teljes épségben - megyénkben a Pannonhalmi Bencés Apátság Főkönyvtárában található meg. Sopronban az Evangélikus Gimnázium líceumi nagykönyvtárában őrzik a második kötet viszonylagosan ép példányát.

többnyire lovaskocsin vagy gyalogosan megtett mintegy 20 000 kilométeres úton bizony nem kímélte erejét, egészségét. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy kutatóútjain gyakran állították meg betegségek; például 1796-ban Erdélyben, 1806-ban pedig a Sopron megyei úton. Az egyre inkább elhatalmasodó vesebántalmak elleni gyógyvizes kúrák sem igazán segítettek. A sok szenvedés 1817. december 13-án szűnik meg. Sok tervet, feldolgozásra váró gyűjteményt és adatot hagyott az utódokra. Bármilyen különös, de ezek jórészt ma is várnak a magyar nyelvű megjelenésre. December 15-én temették el Pesten, a mai Nyugati pályaudvar területén lévő Váci úti temetőben. Az eseményről a "Magyar Kurir" így emlékezett meg:

"Oly sok és nagyméltóságú uraságok vettek részt, hogy ha hasznos életpályájának érdemei nem mutatnák is, hogy rendeltetésének milyen mértékben tett eleget, temetésének körülményei magukban is megmutatják, mint kelljen róla ítélnünk."

"... ha életpályájának érdemei nem mutatnák is..." Igen, munkásságot méltatni temetésén, majd évfordulók visszaemlékezései során, az talán "jobban megy nekünk magyaroknak", mint az élő alkotó megbecsülése. Kitaibel már egyetemistaként tudományos munkatárs, 45 évesen kinevezett egyetemi tanár, akit Európa legnevesebb természetkutatói ismernek, becsülnek, de itthon nemcsak a betegségek gyötörnek. Igaz az is, hogy egész életében kényszerítések nélkül azzal foglalkozhatott, amit szeretett, munkája során számtalan barátságot kiépítve, ápolva. Igaz az is, hogy 58 évesen ő maga kérte:

"... a hosszabb ideje tartó súlyos betegségre hivatkozva, nyugalomba vonulását és a botanikus kerti lakás további használatát."

Helyzetének jobb megértéséhez közelebb vihet bennünket az egyetemi magisztrátus cinikusnak is mondható véleménye, amellyel a "különös kegyelemből megítélt" 2000 forintos nyugdíjkérelmét támogatták:

"Nagy kár érné a botanikus kertet és az egyetemi alapot, ha az egyetem kötelékéből hírtelen távozna, mert Kitaibel Magyarország összes mágnasaival és nemeseivel, valamint a haza és a külföld tudósaival irodalmi összeköttetésben van és ezáltal a kert számára szükséges magvakat könnyen illetve ingyen tudja megszerezni."

A magisztrátus által említett "irodalmi" és ennél szorosabb baráti kapcsolatok ellenére, a tények azt mutatják, hogy Európa híru tudósunk – rövidebb időszakot kivéve – mostoha, egészségtelen körülmények között élt, a kutatólaboratóriumot is magába foglaló lakásban, többnyire adósságoktól megterhelve. Kutatóútjainak, vizsgálatainak, valamint a botanikus kert fejlesztésének megvalósítására gyakran maradtak el a támogatók, a megterhelések pedig folyton növekedtek. Jól tükrözi ezt az állapotot Kitaibelnek 1813-ban írt "felterjesztő" levele, amelyben felsorakoztatja érveit, hogy miért nem válhatna:

"A magyarországi ásványvizek részletes fizikai és kémiai feltárása" című feladat megírását.³ "... E feladat megoldására az életemből hátralévő

³ Kitaibel munkássága alapján, utóda Schuster János jelenteti meg a "Hydrographica Hungariae" művet, 1829-ben, amelyben a "Kitaibel Pál nyomtatásban megjelent munkái és dolgozatai" című összeállítás és könyvet "Opus posthumum" megjelöléssel tartalmazza.

évek nem volnának elegendőek még akkor sem, ha nem volnék elfoglalva a botanikus kert vezetésével. Évenként néhány ezer növény revíziója, az újonnan szerzetek meghatározása, katalógusok készítése, a magcsere, a magvak revíziója, a hivatalos utazások és az ezekről készítendő jelentések nagyon igénybe vesznek."

A felterjesztés – többek között – még a következőket tartalmazta: Egészségi állapota nagyon sokat romlott, 1810-ben is betegen tért haza a Bánságból, itthon pedig *"mindig katarrhus és reumatizmus gyötör a rossz ajtóju és rossz ablakú lakásban"*. Megemlíti, hogy kémiai kísérletekre 8 év óta semmi segílyt nem kapott, nincs laboránsa, az összes mechanikai munkát is maga kénytelen végezni. Hivatkozik szegénységére, mindenféle gond okozta levertségére, sorsának reménytelenségére:

"...Életkörülményeim keservesebbek mint valaha. Összekuporgatott pénzemet a köz javára végzett utazásokra fordítottam. Könyveket, műszereket voltam kénytelen eladni. A Waldsteintől tisztedij fejében kapott »Plantae rariores Hungariae« példányait neveltséges áron vesztettem el, adósságokat csináltam, csakhogy az élet fenntartásához legszükségesebb dolgokat beszerezhessem."

Kitaibel keserves érveléseit, kéréseit, ezúttal nemcsak elolvasták, hanem azokra kedvező válasz érkezett:

"A hydrographikai munka alól felmentést kapott, a király (!) felemelte a tudós fizetését és intézkedett végre lakása ablakainak, ajtóinak kijavításáról."

A kényszerű nyugdíjas korszak – az elhatalmasodó, gyógyíthatatlannak bizonyuló betegségek miatt – azonban már nagyon rövid volt és kevés alkalmat adott munkára, zavartalan pihenésre. Kiadja még az új botanikus kert katalógusát,⁴ de a tervezett kutatóutak helyett a nyarak a gyógyulás keresésének hónapjai Balatonfüreden és Parádon. Megkésve - halálának évében - érkezik meg a lundi és a müncheni tudós társaságok, valamint a szentpétervári orvos-sebészeti akadémia tagsági diplomája.

Amennyiben a felvillantott képekhez hozzátesszük azt, hogy egyetemi felettesével Winterl Jakab professzorral éveken át "hadakozott"; akkor még kevésbé tűnik irigylésre méltónak az európai hírnév és az idézett magisztrátusi levélben említett összeköttetés. Jellemző, hogy Winterl vádaskodása miatt Kitaibel "bizonyítványt" kért tehetségéről és szorgalmáról, amit aztán a helytartótanács közbenjárására meg is kapott. Mi jelenthetett ilyen körülmények között örömet és biztonságot Kitaibel számára? Mi adhatott hitet, erőt a csalódások és a testi szenvedések elviseléséhez?

Véleményünk szerint az alábbiak:

— Keresztény neveltetésének, hitének családi háttere, feleségének szeretete, gondoskodása.

— A maga választotta kutató- és kertfejlesztő munka eredményei. A természetben, a terepen végzett megfigyelések, felfedezések mindenek felett a botanizálás öröme.

⁴ Kitaibel Pál: *Catalogus Plantarum horti botanici Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae*. 1816.

— A hasonló gondolkodású, természetszerető emberekkel kialakult kapcsolatok, barátságok, elkötelezettségek. Az utazások, a felfedezések megosztható öröme, a megszólítottaktól kapott megbecsülés és tisztelet.

Jávorka Sándor (1883–1961) századunk kiváló botanikusa, a Kitaibelről 1957-ben megjelent könyvében az alábbiakat írta:

*"Kitaibel egyéniségének teljes megértése szempontjából fájdalmas hiány, hogy a máshoz intézett leveleiből ez ideig csak ilyen kevés van birtokunkban. Így gondolkodásmódjához, életfelfogásához, csak közvetve tudunk hozzáférközni."*⁵ – Ebben valóban sok igazság van, merthogy az útinaplót valóban a tárgyilagos, a jelentésszerű szikárság jellemzi. Jávorka Sándor szerint: "... a személyes benyomásoktól teljesen elvonatkoztatva."

Az előkerült levelek és a napló-feljegyzések egy-egy sora azonban mégiscsak árulkodik, segíthet abban, hogy a zseniális tudóst, mint érző embert ismerhessük meg: örömeivel, lelkesedéseivel, elkeseredettségeivel, óvatos állásfoglalásaival, kritikus őszinteségeivel, helyenként szarkazmusával és hálás figyelmeiségeinek jeleivel. Gyakran egy-egy mondat ad sokat életfelfogásának teljes megértéséhez.

Amikor Waldstein 1795-ben Bártfára (ma: Bardejov, Szlovákia) utazik, ahonnan aztán együtt mennek Kitaibellel a Magas-Tátrába, levélben számol be az utazás során szerzett élményeiről:

"Divin előtt van egy erdő, tölgyekkel és bükkfákkal, melynél szebbet képzelni sem lehet ... ha én volnék a tulajdonosa, egy templomot építenék benne és ott laknék."

Az ilyen ember barátja, aligha lehet hüvös, érzelemmentes tudós! Nem véletlen, hogy kettejük barátsága - amely e találkozással alapozódott meg - életre szólónak bizonyult.

Érdemes kiemelnünk néhány mondatot egy olyan Kitaibel-leveleiből, amelyet Sadler Józsefhez, a zempléni gyűjtőútra induló fiatal kutatóhoz írt.⁶

"Az Ön előttem igen értékes levelére csak most tudok válaszolni, mert 3 hét óta naponta annyi vért vesztettem, hogy az aléltságtól alig voltam képes állapotomat leírni és orvosomtól tanácsot kérni. ...Nagytornya mellett az újhelyi postamester ércek után kutatott. Az aknában és a hányókon grafitot és antracitot láttam, ezekből és az ott található kőfajtákból is szeretnék néhány darabot. Metzner fizikus úr, akit nevemben üdvözölni kérek, a legjobb útbaigazítást adhatja. ... Röviden, engem és bizonyára Önt is minden érdekel aminek hazánk megismeréséhez köze van, és Ön nagyon lekötelez, ha nekem minden szikláról, hegység-ből, kőbányából összegyűjt valamit. Dr. Kitaibel, Arács, Aug. 7. 1816."

E késői levél is szemlélteti, hogy a kutatóutak sokágú emberi kapcsolatokra épültek, barátságokat alakítottak ki és erősítettek meg. Kitaibel levelezésben állt kora legjelentősebb hazai és külföldi természettudósaival (Diószegi, Benkő, Baumgarten, Rochel: az osztrák Schultes; a német Wildenow, Klaproth; az angol Townson, stb.), valamint

⁵ Jávorka Sándor: Kitaibel Pál - Akadémiai Kiadó, 1957. 29.

⁶ uo. 33.

számtalan amatőr természetkutatóval. Főnemes, nagybirtokos, orvos, gyógyszerész, tanár, lelkész, erdész, tisztelő barát, ismerős küld számára növényeket, ásványokat, hasznosítható feljegyzéseket; várják és befogadják őt, kísérik a terepen. A sok közül kiemelhetjük Mauksch Tamás nagyszalóki lelkészt; Genersich Sámuel és Sonntag Pál lőcsei, illetve iglói orvost, a Magas-Tátra kiváló ismerőit.

Az útinapló feltárja a kötődések formáit: Pl. "El kell küldenem ... meg kell mutatnom... véleményt kell kérnem... ezt K. ismerheti" - megjegyzések, feladatok szerepelnek a herbáriumi növények a kőzetek adatai mellett. A Baranya megyei úton (1799. augusztus 16.) a következő feljegyzést találjuk:

"Gróf Festetichnek meg kell írnom, hogy Spargula /csibehúr/ terem pusz-tájának homokos szántóin... Festetich üdvözlöttei Schediust és Haliczkyt."

Rátalálhatunk az útinaplóban a személyes benyomásokat tükröző élményekre is. Az első máramarosi út ezernyi adata között – növények, állatok, vizek, kertek, erdők, utak, épületek, adatok a népestről, a vallási megoszlásról, az öltözködésről, a gazdaságról és a szegénységről – olvashatunk a hegyi pásztorok, favágók, táncosok ügyességéről, az oláh asszonyok szorgalmáról, ötletességéről. A Tokajban látottak alapján ilyen mondatok kerülnek a naplóba 1796. szeptember 4-én:

"Nem tudtunk eléggé sajnálkozni azon, hogy a kitűnő fekvésű helyeken lévő szőlők milyen rossz állapotban vannak, de hát itt a telepítések elhanyagoltsága teljes mértékben megszokott."

A kedvezőtlen képet, a megfigyelt növények jegyzőkönyvszerű felsorolását, meglepő mondat zárja le:

"A hegy legmagasabb pontjáról remek a kilátás, minden jelentősebb pontot láthatunk, oly sokféleséget, amit szemünk szinte képtelen befogni, e látvány szépsége a legsietősebb lábat is fogva tartja." – Ugyanezen az úton Tiszafürednél olyan sorok olvashatók, amelyek Kitaibel gazdag érzelmvilágát és látónoki képességét tükrözik: "Gyönyörködve néztem jobbra-balra a tájat, amely a kiöntés által hasonlíthat Amerika őserdeiehez, regényességében. Az átkozott szabályozás azonban majd mind e regényességnek véget fog vetni, aztán lesz itt rend és prózaiság."

A Kitaibel haláláról hírt adó írás szerzője a "hasznos életpálya érdemeit", valamint a "rendeltetésének eleget tevő" mértéket veti össze a temetés díszes körülményeivel. A tudós halála óta eltelt 180 év - a még mindig jelentős adósság ellenére - egyértelműen azt igazolja, hogy Kitaibel életpályája a hazai természettudomány, főként a botanika és a növényföldrajz megalapozását jelentette! Gyakran nevezték (nevezik) őt a "magyar Linnének", ami nem igazán szerencsés elismerés. Az ő hivatása az elmaradott, a Habsburg elnyomás alatt álló, a napóleoni háborúskodástól gyötört országban egészen más volt, mint a gazdag Svédországban, kitűnő körülmények között dolgozó tudósé. Semmit sem von le azonban a zseniális Karl von Linné (1707–1787) érdemeiből, amennyiben azt hangsúlyozzuk, hogy Kitaibel nem lemásolója, átültetője volt. Ő Linné munkásságának ismeretében önálló alkotóként dolgozott, fejlesztette tovább a rendszerezés tudományát és végezte a Kárpát-medence florisztikai-rendszertani feltárását. Kiemelkedő jelentőségűek az alkalmazott tudományokban – mezőgazdaság, talajtan,

balneológia – végzett úttörő munkái is. Helytállása, alkotásának egésze, a rendkívül mostoha körülmények között, tehetségén kívül az emberi jellemvonásinak értékeivel, hűségével magyarázható.

A Sopron megyei szülőfalu és a soproni középiskolai kezdőévek, természetes alapjai a városunkhoz való meghatározó kapcsolatnak. Ezt erősítették azok a soproni kötődésű személyiségek, akik az elmúlt évtizedekben vállalkoztak Kitaibel munkásságának bemutatására és aktívan segítettek emlékének erősítését, ápolását. Közülük Gombocz Endre (1882–1945) akadémikus, Kárpáti Zoltán (1909–1992) egyetemi tanár és a ma is aktív Csapody István erdőmérnök botanikus nevét kell elsősorban megemlítenünk. Gazdagította a megismerő-megbecsülő kört a róla elnevezett soproni Természettudományi Asztaltársaság, a győri–mosonmagyaróvári–soproni kezdeményezésű középiskolai biológiai és környezetvédelmi tanulmányi verseny, amely 1997-ben a 23. évébe lépett. Újabban a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnáziumban (Líceum) dolgozó Kitaibel Pál Környezeti-nevelési Oktatóközponttól mondhatjuk el ugyanezt, amelynek vezetője könyv szerkesztésével és írásával sok ezer érdeklődővel ismertette meg Kitaibel Pál munkásságát.⁷ A folyamatnak a Soproni Szemle nyújt méltó keretet 1937 óta.

A bevezetőben kiemeltük, hogy az európai-hírű tudós munkásságának jelentős részét kézírásos útinapló őrzi. A német-latin nyelvű, helyenként igen nehezen olvasható lapok mintegy 80 százalékát Gombocz Endre rendezte könyv alakba, magyarózó jegyzetekkel, német nyelvű bevezetővel. Másokkal együtt ő is szorgalmazta a rendkívüli gazdagságú munka magyar nyelvű fordítását. Példamutató gondossággal fordította le néhány útszakasz és "érdekes nap" feljegyzéseit. (Például a Természettudományi Közlöny 1935. évi pótfüzetében – 124-128. oldal – "Kitaibel a Pietroszon" címmel, az 1796-os első máramarosi út egy napjának fordítása.)

A Soproni Szemle 1937-ben megjelent első évfolyamának második számában, régen várt írásként jelent meg "Kitaibel Pál sopronmegyei útja" címmel Gombocz Endre közleménye.⁸ Ebben jól érzékelhető vonzódással mutatja be a tudománytörténésznek is kiváló szerző a nagymartoni születésű polihisztor és rövid magyarózó kiegészítéssel adja közre a németül írt útinapló 1806. június 28-tól szeptember 29-ig tartó időszakának feljegyzéseit. A hatvan évvel ezelőtti lapszámhoz nem könnyű hozzájutni, érdeemes tehát írásának bevezetőjéből néhány mondatot idéznünk:

"Kitaibel műveinek, hátrahagyott írásainak tanulmányozása mindig újabb és újabb részleteket derít fel abból az átfogó munkásságból, amelyben figyelmét semmi el nem kerülte. Egyéniségét legjellemzőbben útinaplói tükrözik vissza... útjai közül bennünket a legközelebből az 1806. évi »Iter Soproniense«⁹ érdekel, amely a nagy tudós legszerencsétlenebb utazása volt. Alig érkezik meg Borbolyára bátyjához, Kitaibel Györgyhez, aki ott plébános volt, amikor tifuszba esik, és július 3-tól szeptember 25-ig tétlenségre van kárhoztatva. Meghatva olvassuk naplót-

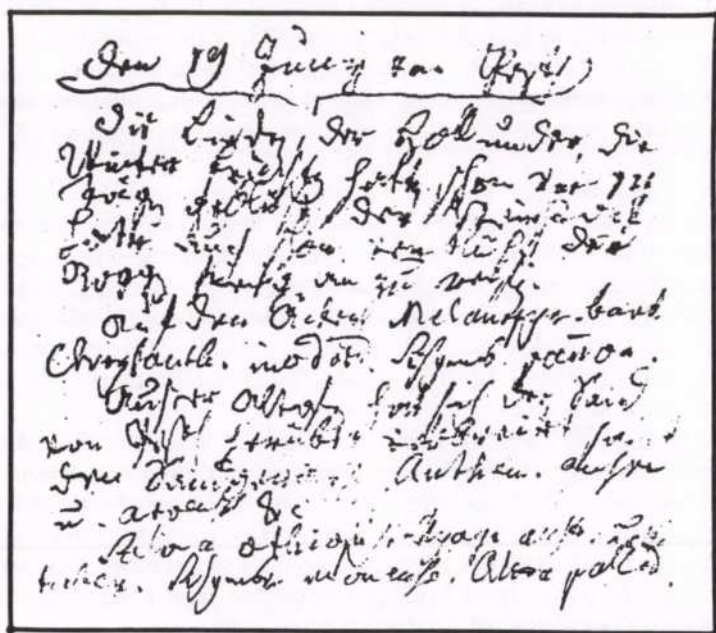
⁷ Andrásy Péter - Csapody István - Hortobágyi T. Cirill: Kitaibel Pál és a Kitaibel Pál Középiskolai Biológiai Tanulmányi Verseny - ECHO PR. Kft. Veszprém, 1994.

⁸ Gombocz Endre: Kitaibel Pál sopronmegyei útja. SSz. I (1937) 111-119. p.

⁹ Kézirat a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában. 102/Oct. Germ.

ja második füzetének utolsó oldalán: »Von 3ten July an hatte ich das Fieber...« Három hónapig kínozza a testét emésztő láz, ott a szülőfalu közelében, és zárja el kegyetlenül az imádott természetét.¹⁰

A betegség fellépése előtt a következő településeken, illetve azok közelében végzett megfigyeléseket Sopron megyében: Wieselburg (Moson); Halbturn (Féltorony); Neusiedler See (Fertő tó, tópart); Trauersdorf (Darázsfalva); Walbersdorf (Borbolya, ahol a közeli tölgyesből csaknem 50 növényfajt jegyez fel); Wiesen (Rétfalu); Marz (Márcfalva, a 386 m magas Marzelkogelon és környékén több mint 70 növényt, ásványokat, kövületeket gyűjt); a Krensdorffal (Tormafalu) szemközti erdő. Külön jegyzetben szerepelnek a fertőrákosi kőfejtőről és a Brennergről kapott adatok (utóbbiban a szén kitermelésről), de e helyekre nem jutott el.

Részlet Kitaibel Pál kéziratos útinaplójából, 1806.

Ezen írást követően a Soproni Szemlében csak 20 évvel később találkozhattak az olvasók Kitaibel Pál nevével. Születésének kétszázadik évfordulója 1957-ben, alkalmat adott a méltató megemlékezésre, valamint az "elmulasztottak" felvetésére is. A Soproni Szemle "Megemlékezések" rovatában Kárpáti Zoltán, a budapesti Kertészeti Egyetem professzora a tervezett február harmadiki magyarországi ünneplés elmaradásáról az alábbiakat írta:

"Az akkori viszonyok (Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlásának, a vasfüggöny megerősítésének időszaka. A Szerzők.) csak gondolatban való csendes megemlékezést tettek lehetővé... ünnepi ülést nem tudunk tartani, csupán a rádió és a napisajtó közölt róla megemlékezést."¹⁰

¹⁰ Kárpáti Zoltán: Kitaibel Pál /1757-1917/ - SSz. 11. (1957) 141-143.

Kertelés, finomkodás nélkül vázolja fel az írás szerzője, városunk "kötelezettségeit", konkrét javaslatokat is megfogalmazva:

"A magyar városok között Budapest az első, amelynek meg kell emlékeznie Kitaibelről, hiszen az itteni tudományegyetem professzora volt. De utána Sopron az, amely igényt tarthat Kitaibelre... Ennek ellenére a múltjára, nagy embereire olyan sokat adó, olyan büszke és olyan hűségesen megörökítő városban teljesen érthetetlen módon semmi nyomát nem látjuk annak, hogy kapcsolata volt Kitaibellel... Mindenképpen méltó volna, ha Sopronban utcánév, emléktábla, vagy róla elnevezett intézmény hirdetné az egykori soproni kisdíák, a magyar természettudomány legnagyobb büszkeségének emlékét."

Folyóiratunk 1958. évi második számában Kárpáti Zoltán folytatja a 200. évfordulóval kapcsolatos áttekintést.¹¹ – Először az 1957. május 25-én Mattersburgban tartott megemlékező ülésről, a szülőházon elhelyezett emléktábla avatásáról és a Kitaibel dokumentumokat bemutató kiállításról számol be, majd "magyarázatot ad" a magyarországi képviselő hiányáról:

"A burgenlandi tartomány kultúrosztálya meghívta a magyar tudomány képviselőit... Az útlevelhez és a vízumhoz szükséges személyes meghívó azonban adminisztratív okokból oly későn, három nappal az ünnepség előtt érkezett meg, hogy az utazáshoz szükséges okmányok ily rövid idő alatt nem voltak megszerezhetők. Így tehát Magyarország nem képviseltette magát az ünnepségeken, s a kijelölt bizottság csak üdvözlő táviratot küldhetett."

A magyar fővárosban Budapesten 1957. június 8-án volt emlékülés. A Magyar Tudományos Akadémia dísztermében öt "szocialista" ország és az ausztriai kisváros, Mattersburg küldöttei vettek részt. A nyugati világ néhány országából érkezett üdvözlőlevelet, Kárpáti Zoltán, a Kitaibel Pál Emlékbizottság titkára ismertette. A Soproni Szemlében megjelent írásból megismerkedhettünk a szép Mattersburgi tervekkel is:

"...A város Kitaibel szülőházát meg szándékozik vásárolni és azt múzeumnak berendezni. Felmerült egy nagyobb szabású emlékmű felállításának gondolata, valamint az a javaslat, hogy a helybeli gimnázium vegye fel Kitaibel nevét."

Negyven év után szomorúan állapíthatjuk meg, hogy e tervekől semmi sem valósult meg, sőt Kitaibel szülőházát lebontották, az emléktábla múzeumi raktárba kerül, a gimnázium nem veszi fel a város szülöttének nevét, emlékmű pedig nem készül; sem kisebb, sem nagyobb szabású.

Ez sajnálatos, de nézzük inkább azt, hogy mit tett Sopron a jubileum méltósága érdekében? Kárpáti Zoltán, a Soproni Szemlében 1958-ban megjelent írásában megismétli az egy évvel korábban tett javaslatait:

"Arra is fel akartam hívni az illetékesek figyelmét, hogy a legfőbb ideje volna Kitaibel emlékét valamilyen alakban egy, a volt iskolája falán elhelyezett emléktáblával, egy intézménynek, utcának vagy térnek elnevezé-

¹¹ Kárpáti Zoltán: Kitaibel Pál emlékének megünneplése. SSz. 12. (1958) 155-161.

sével megörökíteni... A ma is oly nagy megbecsülésben részesülő tudós ezt igazán megérdemelné, de ezzel egyben városunk önmagát is megtisztelné."

Az érvek hatottak. A Lőverek közelében utcát neveztek el Kitaibel Pálról és a belvárosban emléktáblát is kapott, bár meglehetősen különös "ötletességgel". Az elhelyezési javaslatban nem igazán szerencsés a "vult iskolája" megjelölés, a mai napig forrása két tévedésnek. A Szent György utca kilences számú épületét a bencés rend 1875-ben adta át rendeltetésének, Kitaibel tehát csak az annak helyén korábban állt épületben tanulhatott. Nem igaz az sem, hogy Kitaibel bencés diák volt Sopronban, hiszen városunkban e szerzetesrend gimnáziuma csak 1802-ben nyílt meg!

Szabó Jenő: "A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869-1984" című könyvében azt rögzítette, hogy "1959-ben és 1960-ban emléktáblákkal gyarapodott a város... A Szent György utcai Erdészeti Technikum tanulói (sic!) az iskola falán a tudós emlékét örökítették meg."¹² Az intézmény legidősebb – akkor ott dolgozó – tanárai nem emlékeznek biztosan arra, hogy ez milyen ünnepség keretében történt, illetve kinek az emléke helyére került fel a Kitaibel-tábla. Az "illetékesek" (aligha az iskola tanulói) az irredentának bélyegzett Rákosi Jenő író-politikus (soproni bencés diák) 1923-ban avatott márványtábláját cserélték fel – annak lírai hárfás keretében – az alábbi szöveggel: „Itt tanult 1770–1776-ig Kitaibel Pál a kiváló természettudós (1757–1817).”

Többször is hivatkoztunk már századunk egyik legjelentősebb magyar botanikusának, Jávorka Sándornak, a Kitaibel Pálról 1957-ben megjelent könyvére. A művet megjelenésének évében Csapody István mutatta be a Soproni Szemle Soproni könyvespolc című rovatában. A könyv és a bemutatás egyaránt a kitaibeli örökség féltő tiszteletét tükrözi: "Lapjairól megelevenedik az egész kor, melyben a magyar Linné élt és a kortársak, s az a nagyszabású életpálya, amely Kitaibel Pált, máig is nemcsak a magyar botanika, de az egész magyar kultúrhistoria egyik legkimagaslóbb alakjává avatják. A

¹² Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869-1984. 68.

Kitaibel pályafutásával foglalkozó fejezet nem csupán az életrajzi adatok gazdag tárháza, hanem jellemkép egy egyenes, nyíltszívű, szerény, szorgalmas és sokoldalúan képzett lángész arcképe... A könyv betetőzése mindannak, amit eddig Kitaibelről írtak." Csapody István megemlíti 1956 szomorú aktualitását is: "Miként egykor Kitaibel sírja elveszett, ásványgyűjteménye is 1956. októberében a tűz martalékává vált."¹³

A születésének 200. évfordulójához kötődő írásokat követően negyven évvel később, 1997-ben, találkozhatott az olvasó Kitaibel Pál nevével, az emléket őrző 1934-ben létrejött Természettudományi Asztaltársaságról írt történeti áttekintésben. Összeállítója Wallner Ákos, aki a név felvételét a következőképpen indokolta: "A tagok előadásának témakörét nem korlátozták. Az első meghatározás úgy szólt, hogy mindazon témákban tartanak előadásokat, amelyek a Természettudományi Közlönyben szerepelnek, de később ezt a tárgykört kibővítették, bár az előadások zömmel a természettudományok tárgykörében hangzottak el. Ez egybecseng a névadó Kitaibel Pál szellemével, aki ugyan elsődlegesen botanikus volt, de foglalkozott minden olyan tudományos kérdéssel, amely felkeltette érdeklődését. Talán éppen ez is az egyik oka annak, hogy az Asztaltársaság Kitaibel Pálnak, a Nagymartonban született kiváló és sokoldalú tudós-nak a nevét vette fel."¹⁴

Az Asztaltársaság történetében 1996. október 22-ig 450 előadás hangzott el. Valamilyen összefüggésben, 13 alkalommal szóltak az előadók Kitaibel Pálról. Közülük - a szemléltető példák bemutatásaként - négyet emelünk ki:

1. 1942. január 13.: Szabó József: "Kitaibel élete"; 2. 1970. február 11.: Mátyás Vilmos: "Kitaibel Pál tölgyei"; 3. 1992. március 27.: A Kitaibel halálának 175. évfordulójára rendezett bélyegkiállítás megtekintése Nagymartonban, majd a polgármester előadásának meghallgatása; 4. 1994. február 15.: Andrassy Péter, Csapody István, Hortobágyi T. Cirill (Pannonhalma): A Kitaibel Pálról írt könyvük bemutatása.¹⁵

Véleményünk szerint a Soproni Szemle, célkitűzéseinek megfelelően jelentősen elősegítette azt, hogy Kitaibel életét, munkásságát sok olvasóval, érdeklődővel megismertesse, illetve városunk őrizze, becsülje a nagy tudós emlékét.

¹³ Csapody István: Jávorka Sándor: Kitaibel Pál (Akadémiai Kiadó, 1957.) SSz. 11. (1957) 321-322.

¹⁴ Wallner Ákos: A Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaság. SSz. 51. (1997) 65.

¹⁵ Wallner Ákos: A Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaság összejegyzései. SSz. 51. (1997) 160-185.

A tudomány egyik fő ágazata a természettudomány: a természet objektív törvényszerűségeit kutató tudományágak összessége. A kutatások módszerei tapasztalatok gyűjtése, megfigyelések rögzítése és kísérletek végzése. A természettudomány csoportosítására több osztályozás ismert. Jelenleg fő ágazatainak tekintik a következőket: fizika, kémia, földtan, biológia. A Magyar Tudományos Akadémia a területet ágazatok szerint csoportosítja. Eszerint a MTA Osztályai: Kémiai-, Orvosi-, Agrár-, valamint Föld-, és Ásványtudományok Osztálya. Az idők folyamán határterületi tudományágak alakultak ki és nagyban segítették a fejlődést.

Hazánkban 1841-ben alakult meg – Bugát Pál kezdeményezésére – a Természettudományi Társulat. Folyóirata volt a Természettudományi Közlöny. A Társulat megalakulása lendületet hozott a természettudományi ismeretek terjesztése terén. Fokozatosan tudományos konferenciákon mutatták be az egyes tudományágak fejlődését.

Ugyancsak 1841-ben indult meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek sorozata. A fővárosi alapítás után Kolozsvár, Pécs, Kassa, Eperjes volt az ülések színhelye. 1847-ben Sopronban rendezték meg a vándorgyűlést. Majd 1929-ben másodsor volt itt az ülés. Mindkét konferencia anyagát a soproni Patikamúzeumban őrizzük.

Ez a két soproni rendezvény alkalmat ad arra, hogy, egyrészt ezekről beszámoljunk, másrészt értékeljük a másfél évszázad tudományos fejlődését. Ezért bemutatjuk az 1847. és az 1929. évi ülést, majd a további évtizedek fejlődésére térünk ki. Végül a további teendőkről szólnunk. A teljességre való törekvés nélkül, főleg a helytörténeti vonatkozásokat emeljük ki.

Az 1847. évi vándorgyűlés

A konferencia „vázlatát és munkálatait” Halász Gejza orvos-sebész, a nagygyűlés pénztárosa szerkesztette és adta ki 1863-ban Pesten, könyvalakban jelent meg, 284 oldal terjedelemben. Ugyan a kiadvány 16 évvel az ülés után jelent meg, de a szerkesztő szerint az értekezéseket érdemes volt kiadni, mert „bármilyen irodalomban nyereségnek tartható, annnyival inkább a mi – kivált természettudományunkban – nem oly gazdag irodalmunkban”.

Az első oldalon galánthai herceg Esterházy Pálnak, a nagygyűlés elnökének képe látható. Majd Halász Gejza előszava, a napirend, meghívások, alapszabály következik. Majd a Monarchia egész területéről érkezett 483 résztvevő névsora foglalkozás és tudományág megjelölésével, a fémerek (plakettek) leírása és a határozatok közzélése látható. A második részben a szakosztályokban tartott előadások szerepelnek. A konferencia alkalmából az egyesület ezüst és réz plaketteket veretett. Egyiket Szabad Királyi

Sopron Város készítette. Rajta Magyarország címere, valamint Flora és Aesculap kezét fogva szerepel, Sopron város címerével.

A megnyitó programja a következő volt :

- Esterházy Pál herceg megnyitója,
- Martiny Frigyes polgármester üdvözlőbeszéde,
- Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatójának előadása: József császári, királyi főherceg, Magyarország nádora, mint fűvész és archeolog, az Alcsuth fűvészi tekintetben,
- Toepler Károly városi főorvos, a nagygyűlés titoknoka: Sopron városának történeti vázlatja eredetétől kezdve a XVI. századig,
- Zipser Endre tudor és tanár (Besztercebánya): Javaslat földismeai bányász egyesület alapítására Magyarországon,
- Viszanik Mihály egyetemi tanár és kórházi főorvos (Bécs): A lélek gyógytan vázlatja,
- Grosz Frigyes orvostudor (Nagyvárad): Terv a magyar és erdélyországi földművelők közt gyakran előforduló szembetegek és gyógyítható vakok számára ingyen gyógyító és ápoló intézetekről,
- Kubinyi Ferenc: A beremendi Jura képletről (archeológiai bemutatóval),
- ifj. Bene Ferenc: A lélekgyógytan (psychiatria) köréből szedett vázlatok,
- Almási Balogh Pál: A természettudományok igényei a törvényhozásban.

A szakosztályok programjából kiemelendők a következő témák:

I. Orvosi-sebészi szakosztály: Sándorffy János főorvos Sopronvármegye leírása címmel ismerteti a megyei földrajzi helyzetét, ásványkincseit, vizeit. Felsorolja a Fertő és a megye forrásvizeinek vegyi összetételét. Képet ad a megye földjeiről, köveiről, sóiról, érceiről, növényországáról, állatországáról. Bő a megye „közegésségének” ismertetése. Ebből megtudjuk, hogy a „közegésség” fölött 18 orvostudor s 57 sebész örködik, ebből Sopronban 10, ill. 9. A megye 12 gyógyszerárából 4 Sopronban működik. Ismerteti a megyében uralkodó kórokat, ezek gyógyítását.

II. Egyesített természettani, földrajzi, csillagászati, és archeológiai szakosztály: Itt gróf Kemény József és Jedlik Ányos elnökölt. Utóbbi bemutatta hullámgépét, amellyel hullámok keletkezését, visszaverődését, találkozását és meghajlását tanulmányozta.

III. Ásvány-, földtani, vegy- s gyógyszerertani szakosztály. Itt főleg geológiai, bányászati előadások hangzottak el. Néhány gyógyszerészeti és kémiai előadásra is sor került.

IV. Az állat- és növénytani szakosztályban több botanikai és állatrendszertani előadás hangzott el. E tárgykörök azt tanúsították, hogy a hazai kutatás e téren elég fejlett volt.

V. A gazdasági, állatgyógyászati és műipari szakosztályban többek között a selyemhernyó-tenyésztésről, bortermesztésről tanácskoztak a résztvevők.

Halász Gejza beszámol az üléseket kiegészítő társadalmi programokról is, amely szintén gazdag volt. Fogadást rendeztek a Casinóban. Kirándulást szerveztek Fraknóra, Czenkre, Esterházára. Az egyik ülést Esterházy Pál meghívására Kismartonban tartották. A jegyzőkönyv erről az útról többek között a következőket írja: „...a gyülekezet Rákosnak s Medgyesnek vevén útját, itt nemcsak a haza egyik legregényesebb vidékének, a Fertőmelléknek gyönyöreit élvezé, – hanem az érintett két helységben a tisztaság és építkezés azon állapotját szemlélé, mely a sopronmegyei parasztság közt sarjadzó civilisationak s ezzel karöltve járó szorgalomnak és vagyonosodásnak tanúsága.”

Az 1847. évi vándorgyűlés résztvevőinek a nevét is megtaláljuk a jegyzőkönyvben. Napjainkban is tanulságos ezek közül a soproni résztvevők nevét, foglalkozását, érdeklődési körét közzétenni:

Név	Foglalkozás	Szakosztály
Braun Ferdinánd	magánzó	gazdasági
Cavallár Antal	kereskedő	gazdasági
Chernel Lajos	táblabíró	gazdasági
Flandorffer Ignác	fűszerárus	természettani
Hoyos Antal gróf	cs. kir. őrnagy	természettani
Hógyészy Pál	k. táblai ülnök (Szil)	gazdasági
Kania Ferenc	szószóló	gazdasági
Kolbenheyer Mór	evang. lelkész	gazdasági
Kurczweil Ferenc	elemi tanító	természettani
Lenck Sámuel	kereskedő	természettani
Lunkányi János	urad. igazgató	gazdasági-földrajzi
Lux Ferenc	gyógyszerész	vegytani
Proszvimmer Lajos	városi aljegyző	gazdasági
Rupprecht János	táblabíró	gazdasági és műtani
Széchenyi Lajos (Horpács)	belső titk. tan.	gazdasági
Thirring Lajos és Ferdinánd	kereskedők	gazdasági
Tschurl Ferenc és Eduárd	kereskedők	gazdasági

Ez a névsor nagyrészt ma még ismert neveket tartalmaz. Ezzel kapcsolatban néhány megjegyzést fűzök hozzá:

- Braun Ferdinánd nevét a Nándor–magaslat őrzi,
- Flandorffer Ignácra korábban utcát neveztek el (ma Táncsics u),
- a Hógyészy család sarja volt Hógyészy Pál későbbi főispán,
- a Kania családból származott Kánya Kálmán magyar külügyminiszter,
- Kolbenheyer Mór lelkész emlékét lakóházán emléktábla őrzi,
- Lenck Sámuel neve megmaradt a Lenck-átjáró révén,
- Lunkányi János háza a Fegyvertár utca - Orsolya tér sarkán állt,
- a Széchenyi nemzetség egyik ága élt Horpácson,
- a Thirring családból később több neves személyiség származott,
- a Tschurl-átjáró a Széchenyi és Deák tér közötti rész volt, a Mátyás király utca megnyitása előtt.

A vándorgyűlés nem soproni résztvevői közül emlitem meg a következő, részben ismert személyek nevét:

Bonaparte Lucián Károly	caninói herceg, term. tud. tanár (Róma)	állattani
Bene Ferenc	orvos, titkos tanácsos (Pest)	orvos-sebészi
Jedlik Ányos	m.k. egyet. tanár (Pest)	természettani
Kéler Béla	zeneművész (Bécs)	gazdasági
Nentvich Károly	orvos, gyógyszerész, egyetemi tanár (Pest)	vegy- és ásványtani
Rómer Flóris	bencés, kir. akad. tanár (Pozsony)	természettani
Vasvári Pál	történetbúvár (Pest)	történettani
Wagner Dániel	vegytudor, gyógyszerész (Pest)	vegytani

Az 1929. évi vándorgyűlés

A második, Sopronban rendezett konferenciára 1929. augusztus 29–31. között került sor. Ennek meghívója, két ún. Napi Közlönye és az estélyre szóló meghívója maradt fenn. A Napi Közlöny néven kiadott ismertető mindennap megjelent a rendezvény alatt. A meghívó már bevezetőjében elmondja, hogy milyen körültekintő munkát végzett a rendezőség. A „Civitas fidelissima” megtiszteltetésnek vette, hogy megkapta a vándorgyűlés megrendezésének lehetőségét. A nagymúltú egyesület már 1841. óta működik s e vándorgyűlésre meghívják minden magyar orvost, természetvizsgálót és mindenkit, aki akár kedvtelésből foglalkozik (mérnökök, erdészek, gazdák, gyógyszerészek, állatorvosok, szociológusok, tanárok stb.) e tudományokkal és rokon ágaival.

A meghívó felsorolja a konferencia védnökségét, elnökségét, szervezőbizottságát:

- Dr. herceg Esterházy Pál nagybirtokos, tiszteletbeli elnök,
- gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter, elnök
- Dr. vitéz Simon Elemér főispán, ügyvezető elnök

Ezután felsorolja az alelnököket, főtítkárokat, titkárokat, akik a helyi közélet, egyetem, egészségügy vezetői voltak.

A vándorgyűlés szervező helyi nagybizottságának elnöke dr. Thurner Mihály polgármester volt. Vezetői a város vezető tisztviselői. Ez a bizottság 142 tagból állt. Közöttük a város értelmiségének ismert személyiségeit találjuk: egyetemi tanárok, orvosok, gyógyszerészek, egyházi vezetők, hivatali tisztviselők, néhány nyugdíjas. A vándorgyűlés megnyitóját a Városházán tartották.

Ennek programja a következő volt:

Klebelsberg Kunó miniszter elnöki megnyitója,

Dollinger Gyula ny. egyetemi tanár, a Központi Választmány elnökének előterjesztése.

Üdvözlések :

- Thurner Mihály polgármester,
- Boleman Géza, a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola rektora,
- Király Jenő, az Orvosszövetség soproni fiókjá elnöke

Ezután három emlékelőadás hangzott el:

- Zelovich Kornél műgyetemi tanár: Gróf Széchenyi István, a nemzet legnagyobb építőmestere,
- Tauffer Vilmos egyetemi tanár: A szülészeti rendtartás,
- Imre József: A belső elválasztás és a szembajok közti kapcsolat.

Az ismeretterjesztő előadások közül kiemelendők a következők :

- Cholnoky Jenő : A napsugár diadala
- Dalmady Zoltán: Az éghajlati kúrák hatásos tényezői
- Tass Antal: Magyar csillagvizsgáló intézetek
- Szakáll Sándor: Mezőgazdasági munkások táplálkozásáról és táplálékszükségletéről
- Dollinger Béla: A testkultúra újabb vívmányai orvosi szempontból
- Bartucz Lajos: A dunántúli magyarság anthropológiája

Együttes ülések és előadások (plenárisok) a következők voltak:

- Scipiadés Elemér: Az orvosi hivatásról és pályáról általában és különös tekintettel a magyar viszonyokra,
- Winternitz Arnold: A tüdő-cavernák sebészeti kezelése plombákkal
- Madarassy László: Herman Ottó útinaplója
- Blaskovich László: A szemizom-bénulások kórmeghatározása
- Fáy Aladár: Az egyke biológiai vonatkozásban
- Ádám Lajos: Az érzéstelenítés kérdése az újabb szerek nézőpontjából

Az előadásokat néhány kiállítás egészítette ki: a régészeti leletek, régi szakkönyvek bemutatása sikeres volt. A vándorgyűlés társadalmi programjának főbb eseményei a következők voltak: a megnyitó után ismerkedési estet rendeztek a Pannónia Szálló éttermében. Társas vacsora volt az Erzsébet-kerti vendéglőben. A Soproni Zene-Egyesület hangversenyt adott a színházban. Helyi személyiségek vezetésével városi körsétára volt lehetőség. Kirándulásokat szerveztek a következő helyekre: Tómalom,

Kőhida, Rákosi kőfejtő, Hubertusz vadászház, Fertő tó, Jeli arborétum, Rax, Mariazell, Semmering, Fraknó vára. Helyi séták keretében az egyetem, a kórház, néhány helyi üzem, valamint az erdei iskola, Brennbergbánya, a helyi múzeum, a Stornogyűjtemény és a levéltár szerepelt a programban.

A vándorgyűlés irodája a Széchenyi tér és Templom utca sarkán, a Wiener Bankverein volt helyiségében (jelenleg papírüzlet) reggel 8 órától este 10-ig működött. Az első napi Közlöny a Beköszöntő és a program után tájékoztatást ad – többek között – a következőkről:

Ellátásra vonatkozó fontos tudnivalók (vendéglők felsorolása) Előadótermek (Városi Kórház, Casino nagy és kisterme, Vármegyeház és Városház dísztermei).

Békkocsi díjszabás Sopronban. Autótarifa a vándorgyűlés alatt. Vasúti menetrend Budapest és Sopron között. (A gyorsmotor 4 óra alatt tette meg az utat. Győr–Sopron 90 perc).

Ugyanezen Közlönyben olvasható a tudományos társulatok, intézmények, megyék és városok delegáltjainak neve. Itt 67 testületet soroltak fel.

A vándorgyűlések néhány tanulsága

Az 1847. évi konferencián a tudományágak még szorosabb csoportot képeztek, pl. a kémia és az ásványtan, vagy az orvosi-sebészi szakosztályban. A természettudományok között szerepel még a régészet. Előtérben voltak még a megfigyelések, egyszerűbb kísérletek, pl. ásványvíz–elemzésekről szóló beszámolók. 1929-ben, a közel egy évszázad alatt minden téren nagy volt a fejlődés. Egyrészt szakosodott, specializálódott, másrészt határterületi tudományágak kezdtek kialakulni. Olyan témák szerepeltek, mint energiagazdálkodás, radioaktivitás, légi térképezés, népbetegségek (tuberkulózis). Megkezdődött a műszerek kidolgozása, bevezetése, mint Jedlik Ányos előadásából kitűnt. Kialakultak a nemzetközi kapcsolatok, így külföldi tapasztalatok kamatoztatására is sor került.

A tudományos nyelvezet (nevezéktan) mai szemmel nézve régies. A nyelvújítás szakkifejezései már szokatlanul hangzanak. E téren csak századunkban indult meg a korszerű nyelvezet alkalmazása.

A résztvevők között 1847-ben még szorosan a tudomány művelőit, a szakembereket találhatjuk elsősorban. 1929-ben már a tudomány iránt érdeklődő, nem diplomás személyek is szerepeltek. Ennek oka részben abban keresendő, hogy itt az ismeretterjesztés irányzata is erősödött.

1847-ben még alig találkozunk tudományos egyesületekkel. 1929-ben már több közösség ápolta a tudományt és az ismeretterjesztést.

Az 1929. évi vándorgyűlés rendezése – mai szemmel nézve is – körültekintő, jól szervezett volt. Jól ötvözte a tudományos és társadalmi programokat. Mindkettő hasznos a személyes kapcsolatok erősítése szempontjából. Mindkét vándorgyűlés tanúsította, hogy Sopron alkalmas tudományos konferenciák rendezésére.

Fejlődés századunk húszas évei után

Sopron – mint egyetemi város – mindig lépést tartott a tudományos fejlődéssel. A tudomány képviselői hozzájárultak az egyes tudományágak s ezen belül a természet-tudomány ágainak fejlesztéséhez. Az I. világháború, majd a II. világháború több változást hozott e téren is.

3.1. Felsőoktatás: A Bányászati és Erdészeti Főiskola a Felvidék elcsatolása után nem maradt Selmecebányán. 1919-ben Sopron adott otthont ennek a felsőoktatási intézménynek. Először a Károly-laktanyában kapott helyet, majd 1922-ben a Honvéd Főreáliskola épületeit kapták meg. Így került jelenlegi helyére. Az intézmény az 1934/35. tanévtől a Magyar Királyi József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Bányászati, Kohó- és Erdőmérnöki Kara címet kapta. 1962-től Erdészeti és Faipari Egyetem néven működik, ma: Soproni Egyetem.

Számos neves professzor, köztük többen a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, eredményesen művelték szakterületüket. Különböző szakkönyvek jelentek meg itteni szerzők tollából. Együttműködés alakult ki más egyetemekkel, ill. iparágakkal. Az Egyetem mindig támogatta tudományos konferenciák rendezését. Gyakran helyet is biztosított erre a célra. Itt indultak el a Soproni Nyári Egyetemek.

3.2. Kutatás: Az Egyetem eredeti oktatási rendszere a II. világháború után megbomlott, egyes karokat áthelyeztek Budapestre, ill. Miskolcra. Ennek is köszönhető – a visszafejlődés ellenére –, hogy Sopronban kutatóintézetek létesültek. A MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézete 1955 óta eredményesen működik. A MTA Geofizikai Értelmező Csoportja később a Bányászati Kutatóintézet Petrográfiai Osztályaként működött. A harmadik idevágó tudományos intézet volt az Erdészeti Tudományos Intézet. Sopron körzetében két kutatóintézet létesült: Sopronhorpácson cukorrépa-nemesítő, Fertődön gyümölcsnemesítő kutatóintézet.

Az említett intézeteken kívül különböző kutatások folytak városunkban és környékén: Balf fürdőn balneológiai, a kórházban többek között mikológiai, a Fertőn hidrológiai, madártani tanulmányokat folytattak. Itt említendő, hogy az akadémiai tudományos fokozatok bevezetése is lendületet hozott. Számos egyéni kutató érte el a tudomány kandidátusa, ill. tudomány doktora címet természettudományi jellegű kutatásai révén.

3.3. Tudományos konferenciák: Az Orvosok és Természetvizsgálók kongresszusait később számos tudományos rendezvény követte. Ezeket nagyrészt helyi tudományos egyesületek szervezték:

A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége 1952-ben alakult meg, jelenleg 20 tagegyesülete van. Számos rendezvényt szerveztek önmaguk, ill. helyi közületekkel, üzemekkel közösen. A Szövetség jó kapcsolatot tart fenn az országos központtal. Így lehetőséget ad országos, sőt nemzetközi konferenciák lebonyolítására is.

Tudományos Ismeretterjesztő Társulat néven működik az egykori Természettudományi Társulat. Elsősorban ismeretterjesztő előadásokat szervezett. Számos szabad-

egyetem fémjelezte működését. Átvette a Nyári Egyetemek rendezését is, főleg környezetvédelmi tárgykörök előadásai révén.

Fokozatosan erősödtek az orvosi konferenciák. Elsősorban a belgyógyászat, mellkasgyógyászat, gyermekgyógyászat és az ultrahang témakörű konferenciák voltak sikeresek. A Magyar Gyógyszerészeti Társaság az elmúlt három évtized alatt több mint 20 konferenciát rendezett városunkban.

A konferenciák során hasznos nemzetközi kapcsolatok alakultak ki. Neves külföldi tudósok vettek részt a rendezvényeken.

Meghívó a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847-es vándorgyűlésére.

Az ismeretterjesztés lehetőségei

Az egykori M. Kir. Természettudományi Társulat jogutóda a: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. Szabadegyetemeket, klubdelutánokat, nyelvtanfolyamokat szervezett és felújította több alkalommal a Nyári Egyetemeket is. Így biztosította a lakosság ismereteinek bővítését.

A múzeumok, gyűjtemények száma is gyarapodott: A Bányászati, Erdészeti Múzeum, a Deák téri néprajzi gyűjtemény, a Patikamúzeum és a Pékmúzeum látogatottsága növekedett.

A könyvtárak, levéltárak gazdag forrást biztosítanak a kutatók számára: az Egyetemi Könyvtár, a Városi Könyvtár mellett kiemelendő az iskolák közül a Berzsényi Evangélikus Gimnázium (Líceum) gazdag könyvtári anyaga.

Itt említjük meg a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaságot, amelyet 1934-ben 8 fő alapított a természettudományok ápolására. Most is aktívan működik kb. 30 taggal. Összejöveteleiken egy-egy előadás hangzik el.

A természettudományos fejlődés jelene

Láttuk másfél évszázad fejlődését, amelyben városunk szülöttei, polgárai, tudósai jelentős szerepet játszottak. Ez a fejlődés az elmúlt öt évtizedben ugrásszerűen nőtt. Ennek mozgatórugóit a következőkben foglalhatjuk össze:

Kiszélesedett a tervszerű kutatás, kutatócsoportok, intézetek keretében. A kísérletek elvégzését megkönnyítették, gyorsították újabb műszerek, az automatizálás, a mikrotechnika, a számítógépek. Hatalmas lépést jelent a biotechnológia bevezetése – minden biológiai vonatkozású szakterületen.

Kiemelendő a nemzetközi kapcsolatok lehetőségeinek újbóli megvalósítása, az információ-szerzés lehetőségeinek erősödése. Ösztöndíjak, cserelehetőségek révén sok fiatal diplomás került ki külföldre, ahol ismereteit gyarapíthatta és itthon kamatoztatta. Ez a fejlődés városunk tudományos területein is megmutatkozik.

Néhány sikertelen törekvés

A Magyar Tudományos Akadémia vidéki, ún. Akadémiai Bizottságok létesítését határozta el a 60-as években. Így Szegeden, Debrecenben, Pécsen, majd Miskolcon alapítottak székházat. Itt tudományos rendezvények, kutatási témák megvitatása folyt. Ezek a vidéki központok kapcsolatot tartottak a MTA elnökségével.

Felmerült, hogy Sopronban is létesüljön az észak-dunántúli terület számára Akadémiai Bizottság. Városunkból Tárczy-Hornoch Antal és Vendel Miklós akadémikusok támogatták a tervet. A város a várkerületi Rejtpál-házat ajánlta fel erre a célra. Sajnos a terv nem valósult meg. Városunk helyett Veszprémben létesült Akadémiai Bizottság 1972-ben.

Egy egészségügyi felsőoktatási intézet terve sem vált valóra. Az Egészségügyi Minisztérium 1960-ban egy Felsőfokú Gyógyszerészeti Technikumot kívánt létrehozni. Megvette a Szt. György u. 7. alatti, romos Káptalan-házat. Célja felsőfokú asszisztens képzés és okl. gyógyszerészek továbbképzése lett volna. Ez a terv sem sikerült, több okból. Itt most egészségügyi asszisztensek alap- és szakképzése folyik.

Külföldi példák nyomán javasoltuk, hogy Sopron vegye fel a „konferencia-város” címet. Az 1970-ben elindult tervet számos rendezvény követte. Sok konferencia rendszeresen, sorozatban itt került megrendezésre. Az ún. konferencia-turizmus több szempontból is hasznos, népszerű ágazata az idegenforgalomnak. Bízunk benne, hogy a cím felvételére, ami e törekvés fontos kelléke, sor kerül.

Természettudósok emlékezete

Több oldalról történtek kezdeményezések, hogy kimagasló személyek emlékét méltó módon őrizzük meg. Mind a város vezetősége, mind az Egyetem és a Városszépítő Egyesület támogatta ezeket a terveket. Utcanevek, szobrok, domborművek őrzik emléküket:

Gensel Ádám orvos és meteorológusról nevezték el korábban a jelenlegi Lenkey utcát. 1945-ben – más német hangzású utcanevekkel együtt – ezt törölték. Később egyrészt a Meteorológiai Állomáson, majd szülőházán, a Patikamúzeum falán sikerült emléktáblát elhelyezni.

Kitáibél Pál botanikus, kémikus és sokoldalú természetbúvár Nagymartonban (Mattersburg) született. A Lővérekben utcát neveztek el róla. A soproni bencés gimnázium növendéke volt. Emléktáblája az iskola falán látható (jelenleg Erdészeti Technikum). Az említett asztaltársaság mellett a róla elnevezett Középiskolai Biológiai Verseny is őrzi nevét.

Mikoviny Sámuel egykori selmecbányai professzor, elsősorban a térképészet terén alkotott kiemelkedő eredményeket. A róla elnevezett utca az Alsólővérekben van.

Király Jenő, a kórház neves igazgatójának nevét a Kőfaragó téri lakótelep egyik utcája őrzi. Emléktábláját a kórház sebészeti osztályán helyezték el. Sopron Város Király Jenő díjjal jutalmazza az egészségügy területén végzett kimagasló tevékenységet.

Szilvási Gyula, a Kórház Bőr- és Nemibeteg osztályának főorvosa a kórház alapítása óta itt működött. Több tudományos közleményt jelentetett meg. Emléktáblája a Kórház falán található. Egy kisebb utcát is elneveztek róla (Felsőbüki Nagy Pál u. mellett).

Fényi Gyula jezsuita szerzetes Sopronban született. Mint csillagász, főleg a Nap fizikájával foglalkozott. Az iskolák államosítása után a bencés gimnázium az ő nevét viselte. Emléktáblája a Szentlélek utcában látható.

Fényes Imre fizikaprofesszor, elsősorban itt végzett sikeres termodinamikai kísérleteket. Emléktábláját a Berzsényi Gimnázium (Líceum) udvarán helyezték el.

Salamin Leó itteni kísérletei tették lehetővé a távolsági telefonbeszélgetések kifejlesztését. Emléktáblája a Széchenyi Gimnázium falán látható.

Az Erdészeti és Fapiari Egyetem jogelődjének neves professzorai nevével is találkozunk: *Tárczy-Hornoch Antal* akadémikus, a Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézet alapítója volt, több külföldi egyetem díszdoktora. Emléktáblája az Intézet falán látható. *Vendel Miklós* akadémikus, az Ásvány- és Földtan professzora, a soproni Petrográfiai Laboratórium alapítója. Emléktábláját lakóházán (Hunyadi János u.) helyezték el.

Az Egyetem Botanikus-kertjében kaptak helyet egykori professzorok közül alábbiak szobrai:

- Boleman Géza, a fizika és elektrotechnika tanára,
- Botvay Károly, a Termelőhelyismerettani Tanszék vezetője,
- Romwalter Alfréd akadémikus, a kémia tanára
- Sébor János, a földméréstan és fotogrammetria tanára,
- Walek Károly, az alkalmazott matematika tanára
- Roth Gyula, az erdőműveléstan neves professzoráról utcát neveztek el
- Fehér Dániel, botanika professzor is utcanévet kapott.

Összefoglalás, teendők

Sopronban, a másfél évszázada elindult első tudományos konferencia óta folyamatosan ápolták a természettudományokat. Ennek mozgatója volt számos tudós, oktató, szakember. Ez tükröződött a tudományágak már említett fejlődésében. Továbbá az utóbbi évtizedekben egyre szaporodtak a tudományos konferenciák. Az egykori tudósok emlékéért folyamatosan ápolják városunkban. Az eddigi eredmények arra ösztönöznek, hogy fokozottabb együttműködést próbáljunk kialakítani a természettudományi ágazatokkal foglalkozó szakemberek között. Így kamatozó együttműködések alakulhatnak ki. Ez egyben a fiatal utánpótlás nevelése szempontjából is hasznos. Tudományos rendezvények szervezése lehetővé teszi, hogy mind belföldről, mind külföldről érkező szakemberek megkedveljék városunkat és szívesen visszatérjenek hozzánk. Sopront adottságai erre alkalmassá teszik. A város címerében levő nyitott kapu vendégszeretetünk szimbóluma.

KIRÁLY GERGELY

Megjegyzések a Fertőmelléki-
dombsor és a Kőhidai-medence
flórájához és vegetációjához

A címben említett térséget a „köztudatban” (szakmai és műkedvelő berkekben egyaránt) kiválóan ismert, kellően feltárt területként tartják nyilván. Az érdeklődés azonban néhány, botanikai értékekben valóban gazdag részre (Kistómalom, a Szárhalmi-erdő fokozottan védett területei) összpontosult és irányul ma is, míg a fennmaradó nagyobb hányadról igen kevés információ áll rendelkezésünkre. A harmincas-ötvenes évek intenzív kutatásait hosszú szünet követte, CSAPODY (1975a) monográfiája pedig elsősorban a korábbi ismeretek összefoglalását szolgálta, s az utóbbi húsz évben a területről florisztikai témában csupán egyetlen kutatási jelentés, valamint egy publikáció látott napvilágot (CSAPODY 1987, 1993).

E tanulmány az 1997-ben végzett kutatómunka legfontosabb eredményeit foglalja össze, 94 taxon előfordulásáról közöl új információkat, vagy erősít meg korábbi utalásokat. Adataimat a terület vegetációtérképezése során gyűjtöttem, ennek kapcsán egyes fajoknál a termőhelyek ismertetésén kívül néhány vegetációértékelési, -leírási tapasztalatra is utalni kívánok. Szükséges megjegyezni, hogy a bejárt részekben a „klasszikus cönológia” egységei és fogalomrendszere alig használható, így a lelőhelyek bemutatásakor a valós körülmények néhány szavas leírását adom, s nem törekszem mindenáron valamely cönotaxonómiai egységgel történő megfeleltetésre. (A társadalom tájatalakító tevékenységéről és szerepéről lásd az irodalomjegyzék forrásait!).

A jobb áttekinthetőség érdekében az adatokat kisebb területegységenként csoportosítva közlöm, ezek a következők: a Fertőrákostól északra fekvő erdőtomb és peremterületei (az országhatárig, ill. nyugat felé az ún. „pozsonyi” országútig); a Szárhalmi-erdőtomb (a Rákospataktól a Sopron felől a Fertő-partra vezető útig, amely a Pihenőke-

resztnél elkanyarodva a Gomba-hegytől délre halad); a Balfi-erdőtest (a Balfi- és a Kőhalmi-erdő, illetve a szomszédos szőlők-gyümölcsösök, valamint a Kő-hegy erdőterületei); végül a Kőhidai-medence (a Rákos- és a Tóalmi-patak mentén elhelyezkedő mélyebb fekvésű területek, a Kistóalmi-lápréttől egészen Sopronpusztáig). Az első három terület alkotja a Fertőmelléki-dombsor hazai részét, amely észak felé a határon túl Oslip=Oszlop településig tart (gyakran Ruster Höhenzug=Ruszi-dombvonulat néven említve). A helyi elnevezéseket tekintve az 1959-ből származó Gauss-Krüger vetületű 1: 10. 000 méretarányú katonai térképeket, illetve az 1989-ben a Cartographia által kiadott turistatérképet tartottam irányadónak (ezt azért hangsúlyozom, mivel egyes helyeknek több nevét is tartalmazza az irodalom, pl. Boglár-hegy=Zsíros-hegy=Alsó-Új-hegy).

Az enumerációban gyakran szerepel a „*Laitaicum*” kifejezés, amelynek mint flórajárásnak leírását és határait KÁRPÁTI (1956, 1958) munkái tartalmazzák. A hazai térfélen (a flórajárás nagyobb része osztrák területre esik!) lényegében a Felső-rákosi- és a Szárhalmi-erdők tartoznak ide, valamint - kissé "idegen testként" - a lápterületek is. A Balfi-erdőtestet jellegtelenebb flórája és vegetációja alapján a *Castriferreicum*hoz vonják. Munkámban a „*Laitaicum*” kifejezést inkább csak mint földrajzi fogalmat használom (a KÁRPÁTI által megjelölt határok között), ezzel részben azt szeretném érzékeltetni, hogy az eddig a "sztyeprétek és molyhos tölgyesek uralta pannon tájként" kezelt térség korántsem ilyen homogén; a számos acidofil és mezofil növény megléte, valamint a vegetáció átalakulási folyamatai egykor egészen másféle természetes növényzetre utalnak.

A szomszédos osztrák területekre vonatkozó irodalmakat szintén áttekintettem, s adataimat megkíséreltem a Fertőmelléki-dombsor, valamint a „*Laitaicum*” egésze szempontjából értékelni. Néhány faj ez alapján a flórajárás egészére is biztosan újnak tekinthető (pl. *Polystichum aculeatum*), egy részükről viszont csak a konkrét lelőhely-adatok hiányoznak, a leírások alapján előfordulásuk „általában” feltételezhető.

Az ismertetésben SIMON (1992) határozókönyvének nevezéktanát és sorrendjét követtem. Itt szeretnék köszönetet mondani dr. CSAPODY ISTVÁNNAK, aki segített számos szakirodalom megszerzésében, valamint publikálatlan tapasztalatait is megosztotta velem.

A szövegben előforduló rövidítések magyarázata:

* - a dombsorról még nem jelezték	F: Fertőrákostól északra fekvő erdőtömb
! - a hazai <i>Laitaicumra</i> új	Sz: Szárhalmi-erdőtest
!! - a hazai <i>Castriferreicumra</i> új	B: Balfi-erdőtest
!!! - a <i>Laitaicum</i> egészére új	K: Kőhidai-medence

Enumeráció

Equisetum telmateia EHRH. - **Óriás zsurló**

*!Sz: Rákos-patak mentén az egykori halastavaknál, hegylábi nedves erdőszegély több pontján. A Lajta-hegységéből TRAXLER (1958) és JANCHEN (1977) jelzik.

Asplenium adiantum-nigrum L. - **Fekete fodorka**

Sopron tágabb környékéről csupán GOMBOCZ (1906) meglehetősen bizonytalan közlése említi („a soproni hegységben ritka”), Burgenland északi részéről teljesen hiányzik (lásd JANCHEN 1977), legközelebbi előfordulásai a Kőszegi-hegységben ismertek. *B: Kő-hegy É-i részén, felhagyott, füvesedő-cserjésedő bányagödörökben (gneiszen) mintegy 20 tő.

Asplenium ruta-muraria L. - **Kövi fodorka**

A Lajta-hegységben nem ritka, a dombsor osztrák felén is felbukkant (GOMBOCZ 1906, TRAXLER 1958, 1959, 1960), míg egykori jelenlétére a hazai térfélen LOEW - DECCARD (ap. GOMBOCZ 1906) megjegyzése („in urbis muris”) utal. Sz: Pinty-tetőtől ÉK-re, pontosan a községhatáron, az útdalba vágott kis lajtamész kőfülkénél; Nagytómalom fürdőtelepe felett, valamint Fertőrákos belterületén többfelé mészhabarcos rézsűfalakon.

Asplenium trichomanes L. - **Aranys fodorka**

GOMBOCZ (1906) adata („a nyugati flóratereleten ... mészen mindenütt”) akár a Fertőmelléki-dombsorra is vonatkozhat, de innen azóta senki sem jelezte; TRAXLER (1958, 1959, 1960) viszont a Lajta-hegység számos pontján rábukkant. A Kő-hegyen már CSAPODY (1949) megtalálta, előfordulását megerősíthetjük. *!Sz: Lapos-bérc ÉK-i letörésén, törmelékes-sziklás meredek oldalon (lajtamészen), laza lomb (gyertyán-korai juhar) és sűrűbb cserjeszintű (húsos som) „törmelékeltő-erdő” fiziognómiájú élőhelyen; *B: Kő-hegy É-i és D-i részén egyaránt, felhagyott, füvesedő-cserjésedő bányagödörökben és a működő kőfejtő É-i peremén (gneiszen).

Gymnocarpium robertianum (HOFFM.) NEWMAN - **Mírigyes tölgyespáfrány**

A Lajta-hegységben és a dombsor osztrák részén (St. Margarethen=Szentmargitbánya) egyaránt megtalálható (TRAXLER 1958, 1959, 1960). !Sz: Pinty-tetőtől ÉK-re, pontosan a községhatáron, az útdalba vágott kis lajtamész kőfülkénél egy gyenge tő.

Athyrium filix-femina (L.) ROTH - **Hölgypáfrány**

A dombsorról egyedül CSAPODY (1975a) említi, „ritka” megjegyzéssel, pontos helymegjelölés nélkül. Sz: Kecse-hegy és Lapos-hegy közötti erősen cserjés cseresek nyirkos kocsútjain; B: Kő-hegytől K-re a lucos csemetekert melletti út kocsinyomában.

Polystichum aculeatum (L.) ROTH - **Karéjos vese-páfrány**

*!!!Sz: Pinty-tetőtől ÉK-re, pontosan a községhatáron, az útdalba vágott kis kőfülkénél (lajtamész) egy gyenge tő. A felfedezés jelentőségét erősen csökkenti, hogy nagy valószínűséggel ültetett példányról van szó.

Dryopteris carthusiana (L.) A. GRAY - **Szálkás pajzsika**

Korábbi szerzők (így WALLNER 1903, GOMBOCZ 1906, JANCHEN 1977) csak a Lajta-hegységből említik. *!F: Alsó-Új-hegy É-i oldala, telepített lucosban, Ház-hegy K-i oldala, határsáv, útrézsű; *!Sz: Rákos-patak mellett a Kecse-hegy lábánál üde-nedves erdőszéli cserjésben (mogoró, néhol rekettyefűz); *B: Balfi-erdő telepített erdei- és feketefenyveseiben két helyen.

Dryopteris dilatata (HOFFM.) A. GRAY - **Széles pajzsika**

Eddig csak a Lajta-hegységből került elő (GOMBOCZ 1906, PILL 1916, TRAXLER 1958). *!F: Gödölye-bérc régen felhagyott, majd erdeifenyővel beerdősített bányagödörben; *!Sz: Rákos-patak mentén az egykori Halteleltetővel szemben, hegylábi láposodó égerligetben; *B: Balfi-erdő É-i részén, nedves, magas kőrissel benőtt kis mélyedésben, fa tövén.

Pyrus austriaca KERN. - **Osztrák körte**

Hibridogén eredetű taxon, tulajdonképpen kultúrfaj, melynek élőhelyét TERPÓ (1958) megállapításával szemben („cseres és mézskerülő tölgyesek”) valójában gyümölcsösök jelentik, ahol régebbi kultiválása emlékeként idős példányai élnek. TRAXLER (1958, 1968) lajta-hegységbeli *P. nivalis* adatai véleményem szerint szintén erre a fajra vonatkoznak. *!F: Felső-Új-hegy Ny-i oldala, beakácosodott egykori gyeplő helyén; *B: a Kő-hegy ÉK-i oldalán az erdőn kívül, szőlő szélén, mindkét alkalommal egy-egy idős fa. Utóbbi lelőhelyről már TERPÓ fenti munkája is jelezte.

Sorbus aucuparia L. - **Madárberkenye**

A Lajta-hegységben és a tőle délre fekvő dombvidéken számos előfordulással, de a dombsorról eddig csupán SOÓ (1941) tabelláiban történik rá utalás, ott is tévesen (adatai helyesen a *S. domestica* L.-ra vonatkoznak). Mivel sokfelé ültetik, az alábbi előfordulások valószínűleg kivadulásból származnak, bár első lelőhelyén (lakott területektől távol, mézmentes alapközetben) akár őshonos is lehet. *!F: Gödölye-bérc DK-i oldalán útmentén, erdeifenyves szélén több kis fácska; *B: Balfi-erdő É-i részén erdei- és lucfenyő elegyes, mézskerülő aljnövényzetű degradált kocsánytalan tölgyes állományokban sok kisebb egyed; Kőhalmi-erdő D-i oldalának száraz, enyhén mézskerülő tölgyesében egyetlen példány.

Rubus idaeus L. - **Málna**

A dombsoron CSAPODY (1975a) meglátásával szemben („vágásokban és ... tölgyesekben mindenütt”) korántsem gyakori, bizonyosan csak kivadulva él, a terület élőhelyei távol állnak ökológiai optimumától. Sz: Kecské-hegy sík tetőrészének nyiladékan, kissé bolygatott cserjés cseresek között; Pinty-tető ÉNy-i letörésén vágás szélén; Nemeskúti út mellett, a volt csemetekert bekötőútjánál bodzás, nedves árokban; Káposzta-hegy D-i oldalán cseresek közti nyiladékon; a szárhalmi idős bükkfák közelében, árnyékos nyiladékon.

Potentilla rupestris L. - **Kövi pimpó**

A dombsoron összesen két helyről ismertetik, a Dudleszban sokfelé megvan (GOMBOCZ 1906, CSAPODY 1975a). F: Felső-Új-hegy, acidofil jellegű kocsánytalan tölgyes (a gyepszintben szálanként *Deschampsia flexuosa*, *Calamagrostis arundinacea*); B: Balfi-erdő középső része, acidofil erdeifenyves-kocsánytalan tölgyes.

Rosa spinosissima L. - **Jajrózsa**

Meglehetősen ritka, mindenütt korábban jóval nyíltabb (feltehetően legeltetett, lepusztult talajfelszínű) részeken, ahol a faállományok záródásával visszaszorult. Közismert kecské-hegyi előfordulásához a következők jönnek: F: „Cserjés” egykor

ritkásabb, ma záródó molyhos tölgyesében; Sz: Kovács-domb tetőrészén, fiatal gyertyánelegyes cseresben..

Rosa micrantha BORRER EX SM. in SOW. - **Kisvirágú rózsza**

Konkrét adata a dombsorról nincs (lásd FACSAR 1993), Ausztriában is csupán a Lajta-hegységéből mutatták ki (JANCHEN 1977). *!F: Boglár 189,2 m tszf. magasságú kiemelkedésén, többé-kevésbé épen megmaradt kedvező állapotú száraz gyeper és molyhos tölgyes-fragmentumon két bokor.

Sedum reflexum L. ssp. *glaucum* (LEJ.) JANCHEN - **Kövi varjúháj alfaja**

Nálunk valószínűleg csak szubszpontán előforduló faj, amelynek Sopron környékéről egyedül KÁRPÁTI (1934) említi törzsalakját (elvadulva Sopron, Schönherr-malom - inkább már a *Castriferreicum*ban; nem keverendő a hasonló nevű fertőrákosi malommal!), az osztrák *Laitaicumból* egyáltalán nem ismert (lásd JANCHEN 1977). Új adatai: *!!!F: Alsó-Új-hegy előterének kőfejtésein két helyen; *!!!Sz: Szent Antal-dűlő - nyílt lajtamész-sziklagepekben, illetve kőfejtők nyers mészkőfelszínén, feltehetően kivadulva.

Ribes uva-crispa L. - **Köszméte**

Sokfelé kultivált cserje, melynek kivadását a *Laitaicumból* eddig nem jelezték, bár valószínűleg nem ritka jelenség. *!!!Sz: Szárhalmi-kőfejtő elcserjesedett egykori bejáratánál egy bokor; *B: Kőhalmi-erdő húsos somos kocsánytalan tölgyes-cseresében 3 helyen; Balfi-erdő fagyal-húsos som cserjeszintű, *Galium odoratum* aljnövényzetű cseresében - valamennyi kivadásnak nevezhető.

Ribes rubrum L. s. str. - **Vörös ribiszke**

Jelenlétére a dombsor hazai részén először CSAPODY (1987) utal (a fajt lelőhelyadatok felsorolása nélkül "szórványosnak" minősítve), majd BARTHA - MÁTYÁS (1995) ponttérképén szerepel (mindennemű pontos helymegjelölés hiányzik). Újabban ismertté vált előfordulásai kivadásból származnak, bár a Rákos-patak menti égeresben természetes élőhelyéhez hasonló környezetben él. Sz: Rákos-patak mentén az egykori Haltelelettel szemben, hegylábú láposodó égerligetben több bokor; Csalán-kert egyik mélyútja oldalában degradált, üde tölgyesben; Gomba-hegy ÉK-i oldala völgyaljon, degradált (akác-elegyes) tölgyes nedvesebb gödrében egy bokor; Gomba-hegytől Ny-ra cserjeszedő erdőszélen fagyal és húsos som között; B: Balfi-erdő akácossal szomszédos, szedreszedő cseres-kocsánytalan tölgyesében útszélen; Kőhalmi-erdő csúcsrészén bolygatott, vegyes cserjeszintű cser-kocsánytalan tölgy-madárca-cseresznye állományokban többfelé.

Ribes nigrum L. - **Fekete ribiszke**

Az előzőekhez hasonlóan kivadult faj új adata: *B: Kőhalmi-erdő K-i szélén, nyirkos, bolygatott termőhelyen egy satnya példány mogyoróbokrok között.

Laburnum anagyroides MEDIK. - **Aranyeső**

Újonnan felfedezett előfordulásai korábban jelzett lajta-hegységbeli lelőhelyeihez (GOMBOCZ 1906, JANCHEN 1977) hasonlóan csupán kivadások, a környéken - elmentében például SOÓ (1980) megállapításával - aligha élhetett vadon. *!Sz: Káposzta-hegy É-i oldalán cseres-gyertyános átmenetében egy gyenge növekedésű bokor; u. o. a hegy Ny-i peremén, kertek melletti erdőszegélyen nagyobb példány.

Ononis pusilla L. - **Sárga iglice**

A domboron CSAPODY (1975a) még csak a Nagy-Sztyepréten találta, később ugyanő (CSAPODY 1987) már terjedőben lévőnek tartja. F: A volt műszaki záron a Boglár nevé területrészt kavicsbányáinál.

Colutea arborescens L. - **Pukkanó dudafűt**

Bár országos flóraműveink (így SOÓ 1980) soproni adatát is említik, itteni előfordulására valószínűleg CSAPODY (1975a) véleménye („ültetik és elvadul”) helytálló. Ezzel együtt szép állományai ismertek: F: Alsó-Új-hegy D-i szélé, feketefenyő telepítések között, száraz, bokrosodó gyeppen, Piuszpuszta felé „Boglár” felhagyott lajtmész és homokkő bányáinál legalább száz bokor; a Fertőrákos előtti nagy útkanyar alatti száraz rézsűn (Kőhíd-dűlő).

Chamaenerion dodonaei (VILL.) HOLUB - **Keskenylevelű deréce**

A már SZONTAGH (1864) által is jelzett faj GOMBOCZ (1906) szerint a lajtmész kőbányák jellemző növénye. A dombor magyar térfelén csak a fertőrákosi kőfejtőn találták (CSAPODY 1975a). Előfordulásai e közismert szubpopulációján kívül: F: Az egykori pozsonyi országúttól keletre "Boglár" kőfejtéseinek csupasz felszínén jelentős számban, különösen a meszes kötőanyagú kavicsbányákban nagy és vitális egyedekkel, lajtmészen nem túl erélyes növekedéssel, míg homokkővön vegetál. Megtalálható az Alsó-Új-hegy erdőszéli teknőjénél és a Kőfejtő-erdő alatti ma is működő kőfejtőben, lajtmészen.

Polygala comosa SCHKUHR ssp. *podolica* (DC.) SOÓ - **Üstökös pacsirtafű alfaja**

*!Sz: Szent-Antal dűlő alsó részének sztyeprétjén. (A törzsalak előfordulására sem történt utalás a *Laitaicum* hazai oldalán)

Impatiens parviflora DC. - **Kisvirágú nebáncsvirág**

A *Laitaicum*-ban eddig csak a Lajta és Vulka menti ligetekben és Eisenstadtnál (=Kismarton) találták (TRAXLER 1958, 1960, 1962, 1964), bár az alábbi adatok nem a flórajárás hazai részére vonatkoznak, felbukkanása várható a Szárhalmi-erdőtestben is. *B: Balfi-erdő É-i kertek melletti szegélyén, mezei juhar-húsos som degradátumban; Kőhalmi-erdő K-i oldalának üdebb tölgeseiben és a Kő-hegy kőfejtő-gödreinek D-i, beerdősült részén fáciesalkotó.

Chaerophyllum aromaticum L. - **Fűszeres baraboly**

*B: A Pihenő-keresztől kb. 1 km-re Balf felé a főút menti nedves árokban egyetlen tő. Feltételezésem szerint a Soproni-hegységből véletlenszerűen (maggal) idekerült példány ideiglenes megtelepedéséről van szó.

Anthriscus caucalis M. B. - **Borzas turbolya**

A dombor hazai részéről nem mutatták ki (GOMBOCZ 1906 adata a Kisalföldre vonatkozhat), a szomszédos észak-burgenlandi részeken JANCHEN (1977) „mérsékeltlen gyakorinak” írja. *!Sz: Csalán-kert alatt, kertek mellett haladó út szegélyén.

Bifora radians M. B. - **Poloskagym**

Az utóbbi évtizedekben csak a Bécsi-dombról (CSAPODY 1975a) jelzett faj új megkeletkezés: K: a volt pozsonyi út leágazásánál, szemetes-törmelékes helyen.

Laserpitium latifolium L. - **Széleslevelű bordamag**

Először WALLNER (1903) közli a dombsorról (Finkenkogel=Pinty-tető). E lelőhely közelében találkoztam a fajjal: Sz: Szárhalmi-kőfejtőtől DK-re, erdeifenyves és gyertyános között K-Ny-i irányban húzódó száraz nyiladékon.

Galium boreale L. - **Északi galaj**

A dombosor hazai oldaláról lokalizálható adata nincs, legközelebb Draßburg (=Darufalva) mellett fordult elő (GOMBOCZ 1906), a Lajta-hegységben viszont nem ritka (PILL 1916, JANCHEN 1977). *!F: Alsó-Új-hegy K-i lábánál („Kopasz”) kis *Brachypodium pinnatum*-os irtásréten.

Adoxa moschatellina L. - **Pézsma boglárka**

CSAPODY (1975, 1993) a Rákos-patak mentén és Fertőboznál találta, újabb lelőhelyei: Sz: Kecse-hegy É-i oldalán gyertyános konszociáció és cseres átmenetében; B: Kő-hegy K-i oldala, cser-kocsánytalan tölgy-madárccseresznye elegyes állománya alatt, valamint a hegy működő kőbányájától D-re felhagyott, beerdősült gödrökben - mindenütt félszáraz termőhelyen.

Teucrium botrys L. - **Fürtös gamador**

Florisztikailag jelentős, a Nyugat-Dunántúlon jelenleg egyedül a dombosron előforduló faj jelenlétét már GOMBOCZ (1906) említi, a fejtéseken valószínűleg azóta is megvolt, bár CSAPODY (1953) és KÁRPÁTI (ap. CSAPODY 1975a) óta nincs jelzés róla. F: Kőhida, „Boglár” nagy kavicsfejtőjében, kis területen tömeges.

Sideritis montana L. - **Sármányvirág**

Új előfordulásai alapján „aktualizálhatóak” CSAPODY (1975, 1987) adatai: F: az egykori pozsonyi út melletti lajtamész-kőfejtőkben és a volt műszaki záron többfelé; Sz: Szent-Antal dülő felső részén egyetlen példány.

Nepeta cataria L. - **Illatos macskamenta**

KÁRPÁTI (1949) megfigyelése óta (Kistómalom felett) nem volt információ meglétéről a dombosor hazai részén. F: a volt pozsonyi országút mellett a határ felé félúton, meglehetősen degradált, száraz füves útarokban.

Verbascum lychnitis L. - **Csilláros ökörfarkkóró**

Egyedül SUPANEC (ap. GOMBOCZ 1906) bizonytalan adata („Sopron”) vonatkozhat a dombosorra, az osztrák oldalon sincs említve. *!F: Kőhida: "Regés" igen száraz, köves degradált gyepeiben.

Veronica scutellata L. - **Pajzsos veronika**

Sopron-környéki jelenlétére egyedül WALLNER (1903) és SUPANEC (ap. GOMBOCZ 1906) lokalizálhatatlan (feltehetően a Fertő-partra vonatkozó) megjegyzéseiből következtethetünk. *B: Balfi-erdő akácosának elmocsarasodott tarvágásán (*Agrostis canina*, *Juncus bufonius*, *Gnaphalium uliginosum*, *Carex leporina* mellett) nagy számban.

Veronica praecox ALL. - **Korai veronika**

A szakirodalomban SUPANEC (ap. GOMBOCZ 1906) az előbbihez hasonlóan behatárolhatatlan soproni adatán kívül nincs említve a faj, tapasztalataim szerint meszes talajú állományok (elsősorban feketefenyvesek) vegyszerezett és égetett tarvágásainak pionír efemerjei (*Holosteum umbellatum*, *Saxifraga tridatylytes*) között több helyen megtalálható (*!F:Alsó-Új-hegy; *!Sz: Lapos-bérc).

Orobancha caryophyllacea SM. - **Galajfojtó szádor**

Újabb említése (a Pinty-tetőről) csak CSAPODYNÁL (1975a), további lelőhelye: F: Felső-Új-hegy D-i részének meszes, ligetes hegyorrán molyhos tölgyek között számos egyed, *Galium mollugo*-n.

Orobancha elatior SUTTON - **Nagy szádor**

Ritka faj, amely SOÓ (1941) tabelláiban („*Festucetum rupicolae*”) a „Szárhalmi-erdőből” szerepel, Észak-Burgenlandban csupán egy ponton, a *Noricum* és a *Laitaicum* határán (Marz=Márcfalva) került elő. Sz: Pinty-tetőtől D-re, erdőszéli félszáraz réten, *Centaurea scabiosa*-n.

Utricularia vulgaris L. - **Közönséges rence**

Az eddig csak a Fertő-parton (tehát a *Laitaicumon* kívül) felbukkant faj érdekes előfordulása: !!!K: a Kőhidai-láprét maradvány fragmentumának szélén található egykori tőzegfejtések mély gödreiben.

Corydalis pumila (HOST) RCHB. - **Törpe keltike**

A Lajta-hegységben sokfelé élő faj, a magyar térfélről viszont csak KEVEY (in PRISZTER 1985, 1987) jelezte két helyről, egyik megfigyelése megerősíthető: B: Kőhegy É-i oldalának laposabb részein, erdeifenyő-elegyes *Melica uniflora* aljnövényzetű kocsánytalan tölgyesben kisebb állomány.

Neslea paniculata (L.) DESV. - **Sömörje**

CSAPODY (1987, 1993) egyetlen szárhalmi lelőhelyét ismerteti, továbbiak: Sz: Kurucföld útmenti árkában (kertek közelében); Lapos-bérc tarvágásának szélén; B: Kőhegy É-i oldala, gabonavetésben.

Lunaria annua L. var. *elliptica* (SCHUR) BECK - **Kerti holdviola** változata

Dísznövény, mely néha elvadul, így: *!!!Sz: Felső-Kereszt-hegy a Nagy-Sztyeprét felőli részen, kertekkel szomszédos erdőszélén.

Dentaria bulbifera L. - **Hagymás fogasír**

A Lajta-hegységben számos helyen megtalálható (JANCHEN 1977), a dombsorról viszont nincs adata. *!F: Alsó-Új-hegy és Gödölye-bérc között lapos, üde teknő gyertyánosában kis területen fáciesalkotó.

Cardamine amara L. - **Keserű kakukktorma**

A Fertő nyugati oldalán és a Lajta-hegységben többfelé (JANCHEN 1977), a dombsor flóralistájáról eddig hiányzott. *!Sz: Rákos-patak mentén az egykori Halteleltetővel szemben, hegylábi láposodó égerliget forrásos helyein pár m²-es telep.

Arabis auriculata LAM. - **Egyenes ikravirág**

.Egyébként nem ritka faj, de a dombsorról eddig egyáltalán nem jelezték. *!F: "Regés" száraz, meszes sziklakibúvásain.

Rorippa austriaca (CR.) BESS. - **Osztrák kányafű**

A Fertő partján mindenütt megvan, a *Laitaicum* hazai feléből mégsem közölték. !K: Kőhida, a volt pozsonyi út leágazásánál, a Rákosi-patak mellett bolygatott, nedves gyeppen és tócsáknál.

Artemisia campestris L. - **Mezei üröm**

A CSAPODY (1975a) által jelzettekhez képest új lelőhelyei: F: az egykori pozsonyi út melletti kő- és kavicsfejtőkben, valamint a volt műszaki záron néhol tömeges. "Regés" lapos sziklakibúvásain; Sz: a Csalán-kert alatti út mentén - mindenhol a

selymesen szürkés szőrzetű ssp. *lednicensis* (ROCH. ex SPRENG.) LEMKE et ROTHM.-el együtt.

Senecio sylvaticus L. - **Erdei aggófű**

Említése konkrét lelőhellyel a dombsorról nincsen (lásd JANCHEN 1977). *B: Balfi-erdő mészkéregű jellegű tölgyeseinek tarvágásain.

Senecio nemorensis L. ssp. *fuchsii* (C. C. GMEL.) ÈELAK - **Kárpáti aggófű**

Montán jellegű taxon, legközelebb a Lajta-hegységben (PILL 1916, JANCHEN 1977). *IF: Kőfejtő-erdő régi, beerdősült, egészen üde kőbányájának alján; *B: a balfi Magas-erdő árka melletti *Carex brizoides*-es mélyedésben.

Carduus crispus L. - **Fodros bogáncs**

KÁRPÁTI és SOÓ régi adatára hivatkozva CSAPODY (1975a) közli („erdőkben, nedves irtásokban, közelebbi helymegjelölés nélkül”). Újabban: F: Alsó-Új-hegy és Gödöllye-bérc közötti lapos területen, nyiladékok üde-nedves gyomnövényzetében.

Cirsium x siegertii C. H. SCULTZ (= *C. canum* x *rivulare*) - **Szürke és csermelyaszat hibridje**

A *Laitaicum* területén még nem találták e taxont. *!!!Sz: Fertőrákos, a volt halastavak mellett erősen nádasodó, degradált magassásos és mocsárrét átmenetében, a szülőfajok között.

Centaurea scabiosa L. - **Vastövű imola**

Összefoglaló flóraműveink (így SIMON 1992 is) Sopron környékéről a mészkéregűnek tartott *C. fritschii* HAY.-t jelzik, feltehetően KÁRPÁTI (1938) és CSAPODY (1975a) megállapításait elfogadva, hiszen GOMBOCZNÁL (1906) még csak a *C. scabiosa* szerepel. Gyűjtéseim alapján a dombsoron utóbbi faj él (ismertetője, hogy pikkelyfüggelékeinek szegélye legalább 1 mm széles), a *C. fritschii* előfordulását kérdőjelesnek vélem (JANCHEN 1977 utóbbi fajt a *Laitaicum* osztrák részéről nem jelzi)

Helminthia echioides GÄRTN. - **Vándorvirág**

TRAXLER (1958, 1960, 1964) alapján a Lajta-hegységtől délre fekvő dombvidéken ismert, magyar területen hozzánk legközelebb a Kisalföldön bukkant fel (SIMON 1992). *!!B: Kőhalmi-erdő É-i szélén, gyümölcsösök mellett nedves útarokban *Veronica anagallis-aquatica* társaságában.

Podospermum canum C. A. MEY. - **Közönséges szikipozdor**

Nem ritka faj, PILL (1916) a térségben általánosan gyakorinak véli, bár eddig a *Laitaicumból* egyetlen konkrét adatát sem publikálták. *IF: Kőhíd-dülő gyepes, taposott útrézsűjében, többek közt *Adonis vernalis*-szal.

Sonchus palustris L. - **Mocsári csorbóka**

A dombsorról eddig nem jelezték, a közelben a Soproni-hegység peremén (Arbesz-rét, CSAPODY 1993) és a Fertő nyugati partján él (PILL 1916, JANCHEN 1977). Előfordulásai: *IF: Kecse-hegy sík tetőrézének cserjés cseresek között, kissé bolygatott nyiladékon, teljesen atipikus élőhelyen; *B: Balfi-erdő É-i oldalán a balfi bekötőút leágazásánál, ahol az erdőt kísérő patak átfolyik az út alatt, nádas-gyomos útdalban.

Crepis paludosa (L.) MOENCH - **Mocsári zörgőfű**

A kistóalmi lápréten (CSAPODY 1975a) kívül: Sz: a Rákos-patak mentén, az egykori Halteleltetővel szemben, hegylábi láposodó égerliget forrásos helyein.

Pyrola minor L. - **Kis körtike**

Lajta-hegységbeli egyetlen jelzése még GOMBOCZTÓL (1906) származik, új előfordulása ezért különösen érdekes: *!F: Alsó-Új-hegytől É-ra völgyalji, telepített lucosban, túavaron tíznél több virágzó tő.

Monotropa hypopitys L. - **Fenyőspárga**

CSAPODY (1953, 1975, 1993) közlésein túl új lelőhelyei: F: Alsó-Új-hegy csúcsrészén 2 helyen gyertyános és cseres átmenetében; Sz: Zsivány-barlangtól D-re, mogyoróval és gyertyánnal benőtt egykori bányagödörben; Kecské-hegy, a kilátó környékén egymáshoz közel 4 helyen, húsos som cserjeszintű molyhos tölgyes és cseres állományban. Mindenütt egykor lepusztult talajfelszínű (legeltetett?) erdőállományokban él, ahol ezután (száraz-félszáraz termőhely!) jelentős humuszszint alakult ki. Mivel csak tavalyi kóróit találtam, alfaji szintű meghatározása nem volt lehetséges.

Cucubalus baccifer L. - **Szegfűbogó**

Kiegészítés korábbi adataihoz: Sz: A Nemeskúti út nedves árkában, a Pinty-tető erdejétől mintegy fél km-re, csíkos kecskerágókra feltfutva.

Primula farinosa L. ssp. *alpigena* O. SCHWARZ - **Lisztes kankalin** alfaja

SZONTAGH (1864) óta számos szerző foglalkozott előfordulásaival a térségben, TRAXLER még 1966-ban is közölt új előfordulást Hornstein=Szarvokó mellől. Ausztriai termőhelyein is eltűnőben van (lehetséges, hogy már ki is pusztult), a magyar oldalon CSAPODY (1975a) szintén kiveszettnek tartja. K: Kőhidai-láprét tőzeges gödreinek egyikében 2 tő virágzott 1997-ben. Nem lehetetlen, hogy e példányok léte „illegális” visszatelepítési akciónak köszönhető, szervezett programról a Fertő-Hanság Nemzeti Parknak nincs tudomása.

Parietaria officinalis L. - **Falgym**

Legközelebb Fertőboz mellett találták (CSAPODY 1975a), Sopron belterületén számos helyen megvan. A dombsoron: *!Sz: Gomba-hegy É-i oldalán, erdőszéli úton akác-oszterhegyi juharosban; *B: Háztelek-erdő útjai mentén, üde, nitrogéndús talajon, akác-oszterhegyi juharosban; Kő-hegy É-i előterének bolygatott erdőszélén.

Ulmus laevis PALL. - **Vénic szil**

A *Laitaicumból* meglepő módon nincs adata, Burgenlandban csak a Lajta menti ligeterdőkben él (TRAXLER 1960). !!!K: Nagy Tómalom kifolyó patakjánál, fehér nyáras-füzes-nádas élőhelyen egyetlen szép, középkorú fa.

Ulmus glabra HUDS. - **Hegyi szil**

CSAPODY (1975a) monográfiájában egyáltalán nem szerepel, az osztrák oldalon is csak a Lajta-hegység pereméről említik. Nagyszámú új adata ezért számomra meglepetés: *!F: Alsó-Új-hegy É-i oldalán telepített lucosban; Ház-hegy üde-nedves mélyedésében (dagonya) egy fa; *!Sz: Szárhalmi-kőfejtő felett útszéleken számos fiatal fáska; *B: A Kő-hegy ÉNy-i lapos előterében, üde termőhelyre ültetett cseres-kocsánytalan tölgyes állományban sok fiatal egyed, itt a gyertyán híján az egyetlen árnyaló fafaj; Balfi-erdő nedves, mogyoró-cserjés völgyeiben (üde-félnedves termőhely, *Stachys sylvatica*-val) többfelé kisebb fászkák.

Fagus sylvatica L. - **Bükk**

Szárhalmi előfordulásáról - a már akkor feltehetően elég látványos állomány ellérére - csak KÁRPÁTI (1949) tudósított először. Új előfordulásai a Pinty-tető környékén: Sz: A tetőtől D-re gyertyánelegyes cseresben 4 fiatal fácska, a Szárhalmi-kőfejtőtől ÉK-re 2 egyed az újulatban, igen vegyes összetételű sarjerdőben.

Quercus farnetto TEN. - **Magyar tölgy**

A tágabb térségben csupán a Soproni-hegységben (Pisztrángos-tó mellett) volt tudomásunk ültetett egyedéről, ezért érdekes a következő adat: *B: Háztelek-erdő akác-elegyes, erősen bolygatott *Urtica*-s cseresében egyetlen mintegy 5 m magas, alászorult példány.

Salix pentandra L. - **Babérfűz**

A Hanságból és a Fertő nyugati partjáról számos forrás által említett faj figyelemreméltó felbukkanása: !!!K: a Kőhidai-láprét maradvány fragmentumának szélén, a volt fűz kísérleti telep É-i peremén egyetlen idősebb, termős példány. Eredete eldönthetetlen, de véleményem szerint nem valószínű, hogy a fűzteleppel együtt ültették volna. Nem tartom kizártnak, hogy a Fertő felől (a Rákos-patak mentén) az egykor összefüggő lápi vegetáció közvetítésével bekerült példányok maradéka lennének.

Salix repens L. ssp. *rosmarinifolia* (L.) HARTM. f. - **Serevényfűz**

A *Laitaicumból* konkrét adata nincs, nem szerepel cönológiai tabellákban, sőt CSAPODY (1975a) monográfiájában sem. !!!K: Kistómalom láprétjén számos példány.

Potamogeton crispus L. - **Fodros békaszőlő**

GOMBOCZ (1906) szerint a Kis- és a Nagytómalomban tömeges volt, újabb jelzés nincs róla. *B: a Sopron - Balf közötti országút mellett folyó kis patak felduzzasztásával nyert, nádasodó tavacskán igen sok, virágzó-termő egyed.

Potamogeton pectinatus L. - **Fésűs békaszőlő**

Eddig kizárólag a Fertőből közölték (számos szerző), valamint a Lajta-hegység nyugati pereméről (TRAXLER 1968) említették. !K: Kőhidai-láprét maradvány fragmentumának szélén található egykori tőzegfejtések mély gödreiben.

Veratrum nigrum L. - **Fekete zászpa**

CSAPODY (1949, 1975a) adataihoz képes új lelőhelyek: Sz: Pinty-tető alatt a nagy nyiladéktól K-re üde sarj-gyertyánosban néhány tő; Pinty-tetőtől D-re a dombvonulat gerincén (különösen a Káposzta-hegy É-i oldalán) sarjeredetű gyertyános konszociációkban számos helyen, néhol nagyobb tömegben.

Allium suaveolens JACQ. - **Illatos hagyma**

A területen a KÁRPÁTI (1949) által megtalált nagy jelentőségű, védett fajnak a Kőhidai-láprét maradvány fragmentumán, illetve a közeli tőzegfejtések felhalmozott töltéseiben, sáncsomók közötti mélyedésekben 1997 szeptemberében 300-nál több virágzó tövét számláltam.

Allium ursinum L. - **Medvehagyma**

Néhány példányos, eddig nem jelzett előfordulásai (üde elegyes tölgyesek aljnövényzetének hírmondójaként) B: Kő-hegy erdejének Ny-i oldalán, üde, bolygatott bokros-sarjas szegélyen; Balfi-erdő a vasúti megálló közelében, bolygatott akáccal és kislevelű hárszalaggal elegyes tölgyesben.

Scilla drunensis SPETA - **Ligeti csillagvirág**

A *Laiticum* osztrák oldalán a Lajta-hegység peremvidékein többfelé (PILL 1916, TRAXLER 1962, 1963, 1976), a dombsor hazai oldalán eddig nem volt róla tudomásunk. *B: Balfi-erdő É-i oldalán a balfi bekötőút leágazásánál, ahol az erdőt kísérő patak átfolyik az út alatt, a patakot vékonyan övező *Allium ursinum*-os sarjeredetű gyertyános sávban mintegy ötven tő.

Cephalanthera longifolia (HUDS.) FRITSCH - **Kardos madársisak**

Korábbi észak-burgenlandi adatai mellett (GOMBOCZ 1906, TRAXLER 1962, 1963) újabban FRANK (1997) jelezte a Dudlesz-erdőből. *B: Balfürdő vasúti megállója mögött erősen elcserjesedett cseres-kocsánytalan tölgyes állományban több tő.

Cephalanthera rubra (L.) RICH. - **Piros madársisak**

A területen igen ritka faj új szárhalmi lelőhelyei: Sz: Pinty-tető alatti nagy nyiladéktól K-re cseres-gyertyános átmeneti részének nyíltabb foltján; Káposzta-hegy Ny-i oldalának *Hedera*-s gyertyán konzociációjában két helyen.

Epipactis microphylla (SW.) EHRH. - **Kíslevelű nőszőfű**

Eddig egyetlen régebbi lajta-hegységi lelőhelyről ismert (TRAXLER 1963), a hazai térfelre új. *!Sz: Kovács-domb Ny-i lábánál egykori száraz gyepek erdősítéséből "született" erdeifenyvesek közé ékelt kis kiterjedésű, szegényes aljnövényzetű sarjeredetű gyertyános-molyhos és kocsánytalan tölgyes-cseresben néhány tő; Kovács-domb K-i oldalán cser-gyertyán-erdeifenyő elegyes középkorú erdő aljnövényzetben szegény részein egy-egy példány.

Listera ovata (L.) R. BR. ex AIT. - **Békaöntö**

A dombsoron egész ritka faj, egyedül a Kistómalomról és a Szent Antal-dűlőből ismertették (CSAPODY 1993). Új felfedezés: F: Gödölye-bércről D-re üde elegyetlen gyertyánosban, egy tő.

Platanthera bifolia (L.) RCHB. - **Kétlevelű sarkvirág**

Meglepő módon CSAPODY (1962, majd 1975a) kizárólag a *P. chlorantha* (CUST.) RCHB.-t említi a dombsorról (Kecske-hegy), amellyel terepbejárásaim során magam nem találkoztam. *!Sz: Kecske-hegyről DK-re lapos mélyedés gyertyános-cseres átmenetében, illetve u. o. száraz, füves tisztáson; Kecske-hegy ÉNy-i letörése, molyhos tölgyes-cseres; Kovács-domb Ny-i oldala, molyhos tölgy sarjerdő; *B: Balfi-erdő a vasúti megállótól nem messze, elfüvesedett mészkerülő jellegű tölgyesben.

Ophrys insectifera L. em. GRUEFBG. in L. - **Légybangó**

A Szárhalom több pontjáról jelzett, s ma több szubpopulációban meglévő növény új előfordulása leginkább a termőhelyi körülmények miatt érdekes. Sz: a Pinty-tető alatti nagy nyiladéktól K-re, jórészt üde aljnövényzetű gyertyán sarjerdőben 22 virágzó tő.

Liparis loeselii (L.) RICH. - **Hagymaburok**

A Kistómalomról századunk tizes éveiben előkerült, majd azóta többször "újrafelfedezett" és kipusztultnak nyilvánított kosborfaj legújabb felbukkanása: K: a Kistómalom láprétjének kis vizesgödre szegélyében 6 virágzó egyede került elő 1997. júniusában (leg. FERSCH A.). A termőhely - illetve kis fragmentumai - még ma is megfelelő számára, így többéves „lappangásai” inkább természetes jelenségnek nevezhetők.

Schoenoplectus tabernaemontani (C. C. GMEL.) PALLA - **Tavi káká**

Korábban csak a Fertő partjáról jelzett növény (számos szerző). !!!K: Kőhida láprét-fragmentumának tözezes gödrei szélén.

Eleocharis uniglumis (LINK) SCHULT. - **Egyhelyväs csetkáká**

K: Kistómalom láprétjén - a Tóalmokról már GOMBOCZ (1906) írta, de azóta senki nem találta ismételtén.

Cladium marsicus (L.) POHL - **Télisás**

A *Laitaicumból* TRAXLER (1962) mutatta ki (Sauerbrunn=Savanyúkút), a hazai oldalon: !K: Kőhidai-láprét maradvány fragmentumának szélén, egykori tözegfejtések mély gödreiben nagy tömegben állományalkotó.

Carex cuprina (SÁNDOR ex HEUFF.) NENDTVICH - **Berki sás**

A *C. cuprina* L.-ról újabb leválasztott taxon hazai előfordulása elég hiányosan ismert, a környékről a Fertő partjáról és a Lajta-hegységből közlik - bár minden bizonnyal jóval elterjedtebb. !K: Kőhida, a volt pozsonyi út leágazásánál, a Rákosi-patak mellett bolygatott, nedves gyeppen és tócsáknál.

Carex brizoides JUSL. ex L. - **Rezgósás**

A dombsor hazai oldaláról eddig nem volt adata, a túoldalról igen (JANCHEN 1977). !F: Alsó-Új-hegy északi oldalán, nedves nyiladékon; !Sz: Gomba-hegy Ny-i oldalán többletvízhatástól független, sőt száraz termőhelyen, mészkérülő jellegű tölgyesekben - hasonló, egészen atipikus körülmények között találta meg SZMORAD (ex verb.) a Soproni-hegységben; B: Balfi-erdő pangóvízes mélyedéseiben.

Carex alba SCOP. - **Fehér sás**

A terület számos pontján, meszes alapkőzetről (F és SZ) előkerült, elsősorban korábban feltehetően legeltetett, s ezért nyílt, ma félsárnyékos, meredekebb északias oldalakon. Számos élőhelyen: gyertyános konszociáció (részben valószínűleg bükkös helyén), gyertyános-cseres átmenetei, cseres(-kocsánytalan tölgyes), molyhos tölgyes, telepített erdei- és feketefenyves. Természetes élőhelyét eredetileg mezofil lomerdők és szárazabb tölgyesek északi, meredek letöréseken kialakult átmeneti zónája jelenthette, ahol hűvös mezoklíma mellett száraz vízgazdálkodási fok lehetett jellemző. Lásd KUN (1996) megállapításait és tapasztalatait is e sásfaj előfordulási körülményeivel kapcsolatban.

Carex oederi RETZ - **Iszapsás**

A hazai térfélen eddig csak a Kistóalmi-láprétről jelezték (számos szerző), itt ma is megtalálható. Új adat: K: Kőhida láprét-fragmentumának tözezes gödrei szélén nagy számban.

Glyceria fluitans (L.) R. BR. - **Réti harmatkása**

A dombsorról még nem került elő, bár mocsaras mélyedésekben számos helyen előfordulhat. *!F: Felső-Új-hegy erdejének vadjárta, magassásos mélyedésén; *B: Balfi-erdő vágásterületének elmoocsarasodott gödrén.

Puccinellia distans (JACQ.) PARL. - **Közönséges mézpázsit**

*!: A Soprontól Fertőrákos, Balf, illetve Kópháza felé vezető utak padkáján szinte végig megtalálható, minden bizonnyal az utak szószása révén elterjedt növény.

Trisetum flavescens (L.) P. B. - **Aranyzab**

Konkrét *laitaicumi* előfordulására nincs utalás, de a Lajta-hegységben PILL (1916) és JANCHEN (1977) szerint megtalálható. *!Sz: Nemeskútnál útmenti árokban; Csalánkert alján (Kistómalom előtt) akácodosó franciaperjés szélén.

Avena fatua L. - **Héla zab**

CSAPODY (1975a) munkájából hiányzik, bár már GOMBOCZ (1906) gyakran vélte Sopron környékén, míg PILL (1916) és JANCHEN (1977) alapján Burgenland északi részén sem ritka. *B: Kő-hegy alatti gabonavetésekben.

Piptatherum virescens (TRIN.) BOISS. - **Bajuszos kásafű**

A Lajta-hegységből már PILL (1916), majd TRAXLER (1959) kimutatta, így CSAPODY (1993) által jelzett előfordulások csak a *Laitaicum* hazai részére újak. További adatok: F: Gödölye-bérc Ny-i oldalán feketefenyő elegyes cseres-kocsánytalan tölgyesben; Sz: Kecse-hegy Ny-i és a Lapos-hegy K-i részén, meredek oldal húsos somos cseresében.

Hierochloë australis (SCHRAD.) R. et SCH. - **Déli szentperje**

A vegetációleírás és -értékelés szempontjából figyelemre méltó pázsitfű faj. Számos előfordulása ismert (F, Sz, B mindegyikében), erősen meszes és savanyú talajon egyaránt, melyek közös jellemzője a "fényben gazdag" termőhely. Kissé pionír jellegű, a gyepszint megerősödésével lassan bár, de kiszorul. Így úttoldalakon, kőfejtőkben, emellett bármilyen száraz-félszáraz, nyílt, gyenge lágyszárú szintű erdőkben került elő.

Irodalom

- BARTHA D. - MÁTYÁS Cs. (1995): Erdei fa- és cserjefajok előfordulása Magyarországon. – Sopron, pp. 223.
- CSAPODY I. (1949): Kiegészítő adatok Sopron flórájának ismeretéhez. – Erdészeti Kísérletek 49: 149-153.
- CSAPODY I. (1953): Új növényelőfordulások Sopron környékén és Baranyában. – Erdőmérnöki Főiskola Évkönyve 1951/52., p. 17-21.
- CSAPODY I. (1955): A sopronkörnyéki flóra elemeinek analízise. – Soproni Szemle 9: 20-42.
- CSAPODY I. (1975a): A Fertő-táj flórája és vegetációja. – Prodrómus florae vegetationsque regionis Peisonis. - MTA Fertő-táj Bizottság. Adatgyűjtemény III., p. 1-420.
- CSAPODY I. (1975b): Sopron város erdőbirtokának kialakulása és középkori erdőgazdálkodás nyomai. In: KOLOSSVÁRY Sz. (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. - Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 107-123.
- CSAPODY I. (1987): A Szárhalmi-erdő flórája és növénytársulásai. In: MÁRKUS I. (szerk.): A Szárhalmi-erdő vegetációjának térképezése. – Kutatási zárójelentés, EFE Földméréstani Tanszék, Sopron, p. 16-67.
- CSAPODY I. (1993): Florisztikai adatok Sopron környékéről. – Soproni Szemle 53: 318-322.
- CSAPODY I. – DANSZKY I. – NEUWIRTH J. (1969): 48. Soproni-dombvidék erdőgazdálkodási táj. In: DANSZKY I. (szerk.): Nyugat-Dunántúl erdőgazdálkodási tájcsó-

- port. Magyarország erdőgazdasági tájainak erdőfelújítási, erdőtelepítési irányelvei és eljárásai. – Országos Erdészeti Főigazgatóság, Budapest, p. 519-557.
- GOMBOCZ E. (1906): Sopron vármegye növényföldrajza és flórája. – Matematikai és Természettudományi Közlemények 28: 401-577.
- HÜBL, E. (1959): Die Wälder des Leithagebirges. Eine vegetationskundliche Studie. – Verh. Zool.-bot. Ges. (Wien) 98-99: 96-167.
- JANCHEN, E. (1977): Flora von Wien, Niederösterreich und Nordburgenland. – Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien, Wien, 2. Auflage, pp. 755.
- KÁRPÁTI Z. (1932): Adatok Sopron vármegye flórájához. – Annales Sabarienses. Folia Musealia 1: 4-6.
- KÁRPÁTI Z. (1933): Újabb adatok Sopronmegye flórájához. – Magy. Bot. Lapok 32: 105-106.
- KÁRPÁTI Z. (1934): Újabb adatok Sopron vármegye flórájához. – Vasi Szemle 1: 174-178.
- KÁRPÁTI Z. (1938): Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén. – Soproni Szemle 2: 74-84.
- KÁRPÁTI Z. (1941): Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén. – Soproni Szemle 5: 195-201.
- KÁRPÁTI Z. (1949): Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén. – Erdészeti Kísérletek 49: 168-182.
- KÁRPÁTI Z. (1956): Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt *Laitaicum*. – Acta Bot. Acad. Sci. Hung. 2: 281-307.
- KÁRPÁTI Z. (1958): A nyugat-dunántúli – burgenlandi flórahátárvonalakról. – Botanikai Közlemények 47: 313-321.
- KEVEY B. (1987): Adatok Magyarország flórájának és vegetációjának ismeretéhez IV. – Botanikai Közlemények 74: 93-100.
- KUN A. (1996): Kiegészítések és újabb adatok a magyar flóra és vegetáció ismeretéhez. – Kitaibelia 1: 26-33.
- PILL, K. (1916): Die Flora des Leithagebirges und am Neusiedlersee. – Ed. 2., Graz, pp. 136.
- PRISZTER SZ. (1985): A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve VII. Mutatók. – Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 683.
- SIMON T. (1992): A magyarországi edényes flóra határozója. – Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 892.
- SOÓ R. (1941): Növényszövetkezetek Sopron környékéről. – Acta Geobot. Hung. 4: 3-34.
- SOÓ R. (1980): A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve VI. – Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 557.
- SZONTAGH P. (1864): Enumeratio plantarum phanaerogamicarum sponte cretentium copiusque cultarum territorii Soproniensis. – Verh. Zool.-bot. Ges. (Wien) 14: 463-502.
- TERPÓ A. (1958): Magyarország vadkörtéi. Pyri Hungariae. – Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyve 22: 1-258.

- TRAXLER, G. (1958-66, 1968): Die Flora des Leithagebirges und am Neusiedler See I-X., Ergänzungen zum gleichnamigen Buch von Karl Pill. – Burgenländische Heimatblätter 20: 19-29, 63-73; 21: 23-35; 22: 73-82; 23: 5-18; 24: 1-13; 25: 1-15; 26: 2-18; 27: 1-18; 28: 49-54; 30: 1-6.
- TRAXLER, G. (1976): Floristische Neuigkeiten aus dem Burgenland X. – Burgenländische Heimatblätter 38: 49-61.
- WALLNER I. (1903): Sopron környékén található virágos növények és edényes cryptogamok nevei és fajai. – Soproni Állami Főreáliskola Értesítője, pp. 42.
- ZÜGN N. (1938): Soproni erdészeti régiségek. – Soproni Szemle 2: 31-51.

Zusammenfassung

Gergely Király: Bemerkungen zur Flora und Vegetation des Ruster Hügelzugs und des Kőhidaer Beckens.

Es werden hier die floristischen Daten von 94 interessanten Taxa behandelt, die während der 1997 durchgeführten Vegetationskartierung gefunden worden sind. Zu den bedeutenden Ergebnissen zählen die folgenden: *Polystichum aculeatum*, *Quercus farnetto*, *Epipactis microphylla* vom Ruster Höhenzug, *Salix pentandra* neben Sopronkőhida und die Neuentdeckung von *Primula farinosa* und *Liparis loeselii* im Kőhidaer-Becken. Informationen über die Standortverhältnissen und Bodenindikationsrollen mehrerer Arten (z. B. *Chamaenerion do-donaei*, *Monotropa hypopitys*, *Carex alba*, *Hierochloë australis*) werden hier auch mitgeteilt.

SOPRONI ARCOK

NÉMETH LAJOSNÉ

Adalékok egy régi soproni
kertész-család történetéhez
(A Raffensperger család)

Raffensperger Keresztély Dél-Németországból származott. Feleségül vette Holzenstein Évát és 1772-ben Sopronban telepedett le. Testvére Amerikába vándorolt ki és ott alapított kertészetet. Fia, Ignác (1776–1848) házasságot kötött Mölzl (Mörth?) Helénnel (1776–1856), s átvette annak örökségét: a Lőver alján fekvő kertészetet,¹ mely a Neuhof előtt a később Nándor fasornak nevezett út és a Déli Vasút között terült el. Ez az ismert Raffensperger kertészet öt nemzedéken át egészen az aluljárós forgalmi csomópont építésének megkezdéséig, 1986-ig működött. Ignác fia Raffensperger János² (1801–1879) – a második generáció – és annak négy gyermeke közül Ferenc nevű fia (1851–1936) – a harmadik generáció – csakúgy fejlesztette itt a kertészetet, mint Ferenc nyolc gyermekéből az itt lakó Nepomuki János ("Muki bácsi") 1877–1957, annak öccse, György, (1889–1961) valamint egyik húguk Margit (1893–1974), – a negyedik nemzedék –, végül az ő másik húguk Mária (férjzett Samál Józsefné) leánya, Mária ("Mimi"), férjzett Kovács Ferencné. Az ő idején költözött át az immár kétszáz éves törzs-kertészet a Lőver körútra, ahol ma is működik.

A törzs-kertészet kicsinek bizonyult a nagy család részére, és ezért a harmadik nemzedékből az idősebbik fiú, Raffensperger József (1848–1920) kivált az ősi termelési helyről, és Mika Terézszel (1852–1923) kötött házassága után a Déli Vasútra vezető mai Kossuth utca mentén új kertészetet nyitott. Ez a második Raffensperger kertészet, amelynek déli vége a Rák patakig és a Jókai utcáig ért, mindössze két nemzedéken át "élt", mert 1937-ben a mai Vörösmarty utca megnyitásakor az utca északkeleti oldalát szegélyező lakóépületek részére parcellázták. Józsefnek és Mika Teréznek hét gyermeke született, három fiú és négy leány. Mind a három fiú megjárta az első világháború poklát. A legidősebb, József (1881–1940) súlyosan megsérült, öccse, Miklós (1885–1952) éveket töltött szibériai hadifogságban, míg a legifjabb, Mihály (1887-1916) elesett. József és Miklós a háborúból hazatérve először még együtt művelték a Kossuth utcai kertészetet. Majd József házasságot kötött Wilfing Máriával, 1928-ban önállósította magát, és megalapította az immár harmadik Raffensperger kertészetet a Klebelsberg Kunó utca (ma Ferenczi János utca) és a Vitnyédi utca sarkát érintő telken. Miklós maradt a Kossuth utcai parcellázást követően még művelhető kisebb kertben, és ott kertészkedett egészen haláláig.

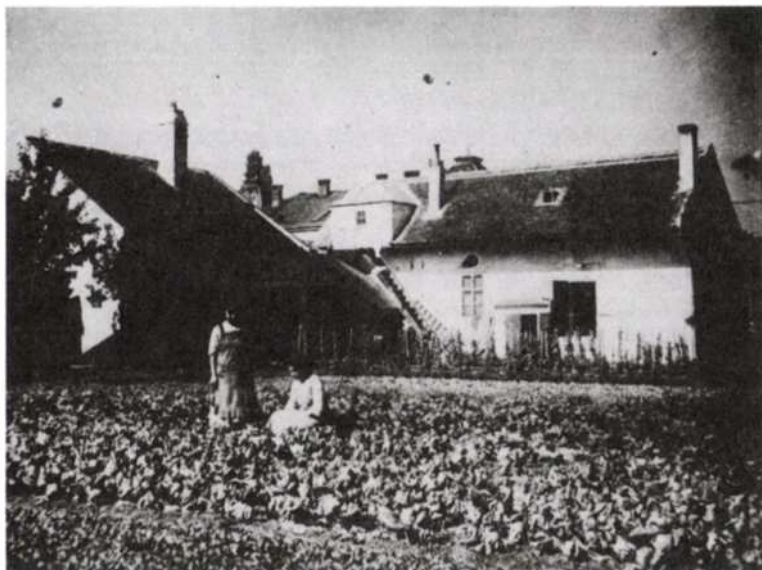
A "szürkenővérek" zárdája és iskolái tövébe költözött kertészetben a következő nemzedék a város neves főkertésznél, Dahner Samunál tanulta a szakmát. De Raffensperger

¹ Raffensperger Ignác kertész 1809. II.21-én szerzi meg a polgárjogot. (Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 2. kötet 718.o.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982

² R. Nepomuki János kertész 1835. V. 6-án, testvére Ignác bírósági kancelláriai írnok 1839.II.27-én teszi le a polgáresküet. (i. m.)

(III.) József (1916–1976) a vasútra ment dolgozni, noha több ízben – még nyugdíjas korában is – foglalkozott újabb kertészet telepítésének gondolatával. Ezt azonban végül a Jereván városrész építése meghiúsította. Öccse, Raffensperger Mihály (1922–1990) folytatta az apától örökölt kertészetet, mindaddig, amíg 1986-ban ezt is ki nem sajtátították iskolaépítés céljára. Ennek a régi kertészetnek a helyén áll ma a Vas- és Villamosipari Szakképző Iskola és Gimnázium épülete.

A Raffensperger kertészeteket háromszor érte el a város fejlődése révén kényszerű beépítés. Noha a Lóver körúton az oda kitelepített törzskertészet és a régi Nándor fasori ház helyett létesített új családi ház és virágkereskedés működik, érdekes módon a család vállalkozási kedvét és erejét a rendszerváltást követő gazdasági életben egy új iparágban figyelhetjük meg. A Raffensperger III. József és Mihály húga, Raffensperger Anna, férjezett Németh Lajosné (ez íráshoz az adatok gyűjtője) fia az az ugyancsak Németh Lajos (1954–), akinek ma villamosság üzeme és üzletei vannak Sopronban és a megyében.

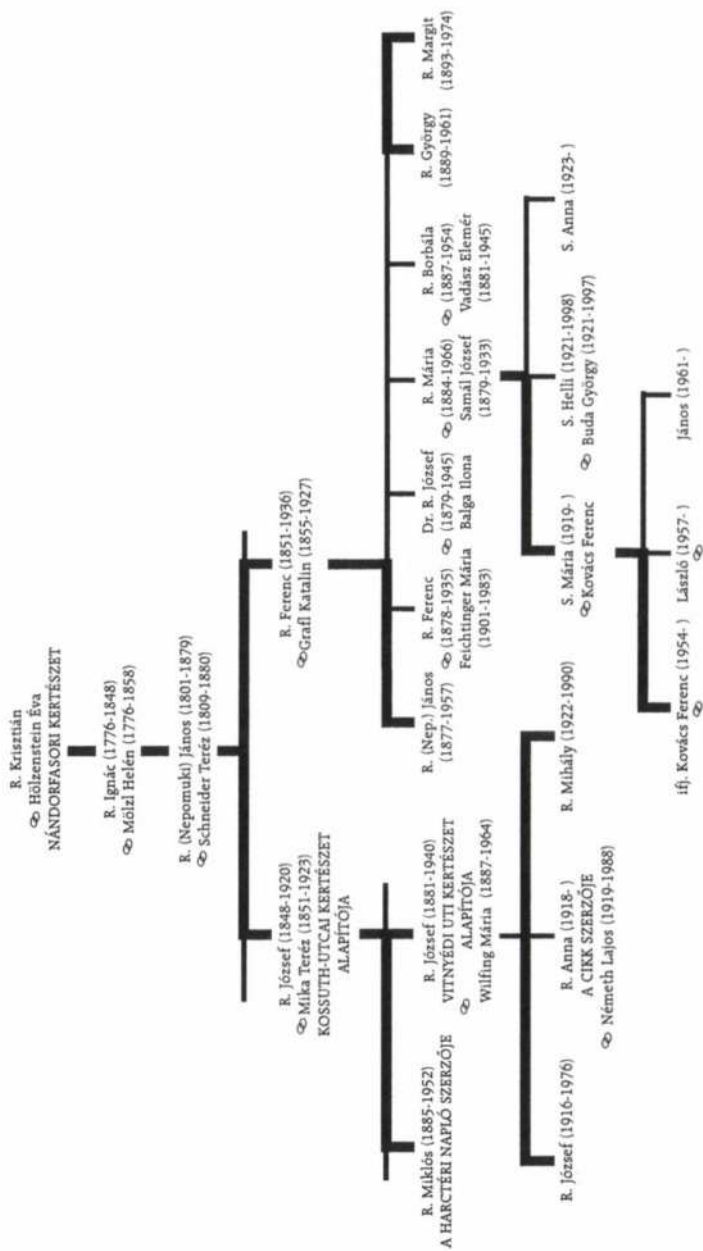
Raffensperger József kertészete a Kossuth utcában 1915 körül.

A család régi emlékei között különösen érdekes a fent említett, és az első világháborúban fogságba esett Raffensperger Miklós hagyatéka: versek, leírások, levelek. Ezekből egy részt azért is le kell közölnünk, mert az különös helytörténeti érdekességű. Sajnos nem a kertészet vonatkozásában, hanem azért, mert belőle megtudhatjuk, hogy az első világháborúba vonuló soproni seregestest milyen útvonalon és mennyi idő alatt került a frontra, ott milyen harcokba keveredett, mily nagyok voltak a veszteségei, és milyen sokan estek fogságba, hogy éveket töltsenek el szibériai hadifogságban. Íme, így ír Raffensperger Miklós, a soproni 18-as honvéd gyalogosezred I. századának tizedese: *"Az elvonulás Sopronból volt az a nap, melyet soha életemben nem fogok elfelejteni. A szülői ház előtt menetelünk el, drága anyám a betegágyból tekintett ki az ablakon és intett nekem utolsó üdvözlöt. Apám a kapuban állt és küldött utolsó búcsúszót. Két fiútestvérem már elhagyta az*

otthont, Mária, Helén és Teréz nővéreim egy darabig még elkísértek az úton. Még több ismerős is volt az úton egy búcsúzó kézszorításhoz. Azután kimentünk a városból. Megfordultam, hogy szülővárosomat utoljára még láthassam. Szép meleg nap volt ez az augusztus 15. Kismartonba vonultunk, ahol bekvártélyoztak minket. Freiburger bádogsmester-nél kedvesen fogadtak, borral, dohánnyal kínáltak. Másnap vonultunk a brucki táborba. Ott még jó dolgunk volt. Bruckban 22-én reggel 1/2 4 kor ültünk vonatra, és egy menetben Landshutig utaztunk, ahol 24-én éjjel 1/2 11-kor (érkeztünk) és a szabadban letáboroztunk reggelig. Estefelé elvonultunk egy faluig, és ott táboroztunk ismét szabadban reggelig. Azután menetelés be Oroszországba. Néhány napi menetelés után augusztus 29-én fedezékbe vonultunk. Amikor itt állásban voltunk, az egyik járőr közölte velem, hogy József bátyám egy (közeli) helységben fekszik és súlyosan sérült. De nem tudtam odamenni, mert augusztus 31-én volt az első támadásunk egy ellenség magaslat ellen. De olyan nagy veszteséggel vertek vissza minket, hogy az egész századunkból csak 140 ember meg két szakaszparancsnok maradt. Szeptember 1-én este visszavonultunk, akkor József bátyámmal a kötözőhelyen találkoztam. Ezt követően engem az első tábori századba osztottak, és ismét az ellenség felé vonultunk. Szeptember 2-án újabb támadásra lendültünk, estefelé beástuk magunkat és ott voltunk 5-éig. Akkor az oroszok támadtak ránk, és vissza kellett vonulnunk. Ekkor lőtték agyon Bella ezredesünket, és én is két lövést kaptam a hátizsákomba. Hála Istennek hatástalanok voltak, mert megakadtak a fehérneműben. Új állásba kellett visszavonulnunk szeptember 9-ig, mikor is el kellett állásunkat hagyni. Ekkor sérült meg Einbeck. Azután visszavonultunk Sanow felé. A visszavonulás egészen Galíciáig tartott, ahol három nap pihenőt tartottunk. Ott Georg unokatestvéremmel találkoztam. Ekkor megint egyszer eleget ehettem. 13-án megérkezett a kiegészítő század, és ismét továbbmentünk a határon át mintegy 4 km távolságra, jónéhány városon és falun át. Szeptember 20-25 körül támadtuk Santomir várost. Szép város ez Orosz-Lengyelországban. Itt értük el a Visztulát. Fedezékbe vonultunk. Itt találkoztam Schachingerrel. Majd visszavonultunk tartalékba, aztán Santomiron át Nova Alexander ellen meneteltünk. Ez már októberben volt. Hosszú szenvedés volt ez, hidegek voltak az éjszakák, s éhezünk. S akkor érkezett október 23-a, az a nap, amikor azt hittem, hogy vége lesz az életemnek. A Visztula partján tábori őrség parancsnoka voltam. Egy hajóra lőttem, majd részben el is pusztítottam, de azután mégis minden másképp jött. Vissza kellett mennünk, mert a század elhagyta a helyét. Amerre csak néztem, ellenséget és ellenséget láttam. Most végünk van. Délután 1/2 4 óra volt. Mintha a fél legénységet agyonlőtték és megsebesítették volna. Én az ellenség kezébe kerültem. Elhajtottak minket Nova Alexanderba. Beesteledett, kenyeret kaptunk. Aludtunk reggelig. Azután fel Lublinba, éjjel és nappal. Lublinba október 25-én érkeztünk meg. Nagyon jól bántak velünk az asszonyok. 26-án este bevagonírozottunk, 30-án láttuk az első havat. November 5-én utaztunk át a Volga folyón... Az idő nagyon hidegre fordult. Átmentünk az Ural hegységen, az Ural folyón, itt nagyon szép völgyeket láttunk. November 13-án Szibériában elértük Omsky Rost-ot, november 21-én a Bajkál tó partján utaztunk egész nap, 23-án érkeztünk erre a szép vidékre Csita Peszcsankába. Nagyon hideg volt és mi nagyon kimerültünk a 28 napos úttól. Már tetvesek, bolhásak voltunk. Azután megkezdődött a fogoly élet. Raffensperger Miklós."³

Végül meg kell jegyezni, hogy a családnak van Amerikában máig tevékeny ága, mely a család nevét a Ravensburgból való eredetre vezeti vissza.

³ A szöveg eredetije német nyelvű.

A Raffensperger család kertészettel foglalkozó ága.

SZEMÁN ATTILA

Szála Erzsébet: Sopron tudomány-
és technikatörténetéből

Soproni Egyetem, Sopron 1997. 111. oldal

Szála Erzsébet könyvében valójában három nagy kutatási téma különíthető el. Az egyik a soproni evangélikus értelmiség gyökereiről, képzési helyeiről, megnyilvánulási fórumairól szól. A második – az előzővel szoros összefüggésben – értelmiségi portrévázlatokat ad. A harmadik a helyi iparfejlődést, annak kulturális életre tett hatásait vizsgálja.

Sopron ismert tudománytörténésze jelen munkájában a tizenhetedik századi gyökerektől kezdve a XIX. századdal bezárólag ismerteti az újkori Sopron értelmiségének tevékenységét, amit a korabeli Magyarország viszonyai között bizvást kiemelkedőnek, egyes felvidéki városokéval rokon hatásúnak tarthatunk. A téma tárgyalása során természetesen nem lehetett megkerülni az egykori értelmiség felekezeti megoszlását, hisz ez az adott térségben alapvetően meghatározó szempont volt. A soproni evangélikusság történetét kitűnően ismerő szerző így számbavehette a legkorábbi időszak ízig-veérig protestáns, evangélikus városi művelődését. Egyes jeles tudósokról rövid esszé-szerű képet is ad, ami annál is fontosabb, mert a régebbi szakirodalom széttagolt és nehezen hozzáférhető. Ilyenek például Liebezeit Zsigmond, a Torkos testvérek, Kis János portréi. Vitathatatlan, a korábban német nyelvű, majd mindinkább megmagyarosodó soproni városi kultúrában az evangélikus vonulat mindenképp meghatározó jelentőségű volt, mely a XVII-XVIII. századi helyi polgári kultúra gerincét adta. Bár – ahogy a cím is erre utal – a kötet csak szemelvényeket mutat be Sopron tudománytörténetéből, mégis egyfajta rövid, frappáns összefoglalást is ad. Ehhez nagyon helyesen – és tegyük hozzá időszerűen – az egykori mecénások tevékenységének a vázlatát is hozzáilleszti.

A technikatörténeti rész szintén a századfordulóig kíséri végig a soproni ipar újkori történetét. Külön kiemeli a brennbergi szénbányászatot a művelés kezdetétől fogva. Ez a szénbánya a XIX. század második felében már a legfontosabb üzeme volt a városnak, és az ország életében is jelentős gazdasági szerepet töltött be. Sőt, a helyi nagyipar megjelenésének kezdeti szakaszát is a brennbergi bánya jelentette. Ugyanakkor a művelés műszaki-technikai szintje a XIX. század végére a kor legmodernebb fokára emelkedett. Az utolsó fejezet az iparfejlődés kulturális hatását vizsgálva összefüggést teremt a két fő rész között, s egyben le is zárja a művet.

A könyv a fejezetek végén a jegyzetfelsorolásban minden egyes témához bő bibliográfiát is ad, ami alkalmassá teszi arra, hogy az átalakuló és egyre sokszínűbbé váló Soproni Egyetem és a Pedagógiai Főiskola diákjai is betekintést nyerhessenek váro-

sunk kultúrtörténetébe. Biztos vagyok benne, hogy ezzel egy már meglévő, természetes igényt elégít ki Szála Erzsébet e legújabb munkája.

A kiadvány az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával készült. Sajnálatos, hogy a kötet – valószínűsíthetően anyagi okok miatt – illusztrációk nélkül jelent meg.

NÉMETH ILDIKÓ

Győr története a kezdetektől napjainkig

Győr, 1997. (Szerk.: Bana József, Morvai Gyula)

Az elmúlt évben Győr Megyei Jogú Város Levéltárának kiadványaként jelent meg a „Győr története a kezdetektől napjainkig” című kötet. A kiadványban a város történetével, társadalomtörténetével, földrajzával, néprajzával, építészetével stb. foglalkozó neves győri szakemberek tanulmányai olvashatók.

Bana József előszavából kiderül, hogy e munka a Győri Városi Levéltár és a TIT Pannon Egyesület Győri Szervezete által létrehozott előadássorozat, a Győri Millecentenáriumi Előadások anyagának közlése. Az 1995/1996-os tanév folyamán lebonyolított várostörténeti előadássorozat elsődleges célja az volt, hogy Győr helytörténetéről nyújtson az ifjúság, illetve az érdeklődők számára közérthető és áttekinthető képet.

Az előadások sorát Tomka Péter régész „Győr a régészeti ásatások tükrében a kezdetektől a középkorig” című tanulmánya nyitja, amely nemcsak a város történetét kíséri végig az első településformáktól a 13. századig, hanem bevezetőjében a győri régészeti kutatások néhány nagy alakjáról is megemlékezik. Csóka Gáspár cikke a középkortól egészen századunkig mutatja be a szerzetesrendek szerepét Győr tudományos, oktatási és kulturális életében. Gecsényi Lajos „Vázlat Győr XVI-XVII. századi történetéről” címmel a város életének egy meghatározó és mozgalmas korszakáról ír. Sáry István „Győr a szabad királyi város” című tanulmánya a szabad királyi városi rang mibenlétét, előnyeit és következményeit, illetve Győr e rang elnyeréséért folytatott több évszázadon át húzódó küzdelmét mutatja be. Horváth József a végrendelet, mint forrástípus feldolgozásában rejlő lehetőségekre világít rá, illetve a végrendeletek adatait feldolgozva ad képet a 17. századi győri polgárságról, némi kitekintéssel a 18. századra. Bana József Győr polgármestereiről közöl tanulmányt, amelyben ismerteti a polgármesteri tisztség kialakulásának történetét, a polgármesterekre vonatkozó kutatások forrásait és korlátait, részletes életrajzot közöl a két legjelentősebb polgármesterről, Zechmeister Károlyról és Udvaros Istvánról, illetve függelékként táblázatokat Győr polgármestereiről 1787 és 1950 között, valamint a városbírói poszt betöltéséről 1743-tól 1872-ig. Társadalomtörténeti jellegű Szakál Gyula „Győri elit a 19. és a 20. század fordulóján” írása. Az időrendi áttekintést Honvári János „Győr vázlatos története a két világháború között” című cikke zárja, mely átfogó képet nyújt a korszak győri polgárainak gazdasági, társadalmi, politikai életéről. A kötet végén három, a történeti-

időrendi tematikába be nem illeszthető, más tudományágak területére átlépő tanulmány kapott helyet. Timaffy László a város néprajzáról, a vízparti életmódhoz kötődő hajómalmokról, malomiparról, és a hajóvontatásról, valamint a jellegzetes népszokásokról ír. Göcsei Imre Győr földrajzáról, természetföldrajzi adottságairól, a környék növény- és állatvilágáról közöl pontos adatokkal, táblázatokkal ellátott tanulmányt. A cikkek sorát Winkler Gábor építészeti cikke zárja, amely a város kiépülésének szakaszait követi nyomon a kezdetektől napjainkig.

Dicsérendő az egységes szerkesztési elv, hogy a kötetben végig vastag betűvel szedték a személyneveket, illetve a fontosabb kifejezéseket, címeket. Ez jelentős mértékben megkönnyíti a kötethez csatolt névmutató használatát, illetve az optikai kiemelés az áttekinthetőséget is szolgálja.

A kiadvány egyértelműen ismeretterjesztő céllal, ugyanakkor tudományos igényvel készült. Egy ilyen jellegű munka esetében megengedhető a hivatkozás, ill. a jegyzetek hiánya, azonban vagy az egyes tanulmányok, vagy az egész kötet végén egy tájékoztató jellegű, a továbblépést segítő irodalomjegyzék beillesztése mindenképpen hasznos lehetett volna.

Külön említésre méltóak a gazdag és nyomdailag is szépen kivitelezett illusztrációk. A kötet – mely egyben a Győr Városi Levéltári Füzetek első száma is – nem csak tartalmilag értékes, hanem formai megjelenésében is esztétikus kiadvány.

DÁVIDHÁZY ISTVÁN

Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555–1569.

Sopron, 1997. 134 o. (Szerk.: Turbuly Éva)

Immár a Soproni Szemle 1997/4. számában ismertetett azonos című munka második kötetét veheti kézbe a kutató és a város történetének mindennapjaiba betekinteni kívánó olvasó. A dícséretes gyorsasággal megjelentetett második rész a feldolgozás és közlés módszerét tekintve az elsőével megegyező. Az első kötettel szemben jólesően vesszük tudomásul, hogy a lábjegyzetekben a családneveknél, amennyiben ez lehetséges, Házi Jenő *Soproni polgárcsaládok* című művére, a topográfiai adatoknál Mollay Károly *Első telekkönyv* című művére történik hivatkozás.

A regeszták tárgy szerinti megoszlása nagyjából azonos a megelőző időszakéval. Ebben a periódusban is a hagyatéki ügyek száma legnagyobb. A többségükben ingatlanokból álló hagyatékok megosztásából többek közt fény derül a soproni polgárok kiterjedt külföldi rokon kapcsolataira is. Az 1529-es török hadjárat során három gyermekével együtt elhurcolt harkai asszony 1561-es tulajdonjogi ügyével kapcsolatban azt tudjuk meg, hogy a korabeli jog szerint az elévülési idő 32 év volt (281). A házasságtörést halállal büntették, de rendszerint nem hajtották végre. Egy lány teherbe ejtése viszont csupán pénzbüntetést vont maga után a nevelési díj megítélése mel-

lett (213). A nyelvhasználat tekintetében érdekes adalékot találunk a 302. sz. regesztában, amelyben egy, magyar és német anyanyelvű felek közötti ügyről van szó. Ebben a német anyanyelvű felet a Magyar Királyság szokására hivatkozva arra kötelezik, hogy kérelmét latin nyelven terjessze be. Újdonság a 340., a 362. és a 367. sz. regesztákban a céhek ügyeinek feltűnése. A 340. regeszta a mészároscéh belső ügyeit szabályozza, a másodikban a soproni takácscéhvel kapcsolatban egy illetékességi ügyről van szó, a harmadikból az derül ki, hogy a városi tanács határozta meg az egyes céhekbe felvehető mesterek számát.

A topográfiai adatokra rátérve megállapítható, hogy a névmutatóban felsorolt dűlőnevek kettő kivételével (Leberberg, Rännetgraben) mint századunkban is még létezők megtalálhatóak a Heimler topográfiában. A 234. sz. regeszta Al-patakot és Malom patakot említ. A bejegyzés eredetijét megtekintve kiderült, hogy téves olvasatról van szó.

Az Ákosházi Sárkány Antal és Roll Benedek közötti egyezség (223) tárgyát képezte többek között a soproni „halfiaztató”. A német „*Fischeinsatz*”-nek tényleg ez a magyar megfelelője és a helytörténeti munkákban így is fordítják. Véleményem szerint helyette inkább a 19. század 60-as éveiben a már magyarul vezetett közigazgatási iratokban használt „haltartó” kifejezést kellene használni. Ez a *Fischeinsatz* akkor az Ógabona téren volt, és bérbeadásával kapcsolatosan fordul elő az iratokban. Nem valószínű, hogy a város belterületén, korlátozott friss víz ellátás mellett valaki halat szaporított volna, sokkal inkább hihető, hogy a *Fischeinsatz*ek (több is volt), amelyek a középkor óta többször adásvétel és örökösödés tárgyát képezték, az eladásra szánt halak életben tartására szolgáltak. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy a 16-17. századbeli városi számadáskönyvek szerint a város a halastavaiba és a várárokba szánt halivadékot Csehországból és a Rábaközéből vásárolta.

Az első kötethez hasonló alaposságú kiadvány végén Tirnitz József archontológiai táblázatát találjuk. A hely- és névmutató Szakács Anita és Koloszár Andrea munkája. A tárgymutatót Dominkovits Péter állította össze, akinek a 11 latin bejegyzésről készült regesztát is köszönhetjük.

Munkatársaink

Dr. Ádám Antal akadémikus, egyetemi tanár, MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézete, 9400 Sopron, Pf. 5.

Andrássy Péter tanár, Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum), 9400 Sopron, Széchenyi tér 11.

Bánkiné Dalmay Ágnes tanár, 9400 Sopron, Gyóni G. u. 11.

Dr. Bencze Pál egyetemi tanár, MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézete, 9400 Sopron, Pf. 5.

Dávidházy István műszaki tanácsadó, 9400 Sopron, Deák tér 49.

Hoczek László tanár, Roth Gyula Erdészeti Szakközépiskola, 9400 Sopron, Szt. György u. 9.

Király Gergely PhD hallgató, Soproni Egyetem, Növénytan Tanszék, 9400 Sopron, Ady E. út 5.

Németh Ildikó levéltáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82.

Németh Lajosné, Sopron, Vándor S. u. 7.

Dr. Nikolics Károly c. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kis J. u. 1.

Szemán Attila régész-muzeológus, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.

Dr. Sztítás József főtitkár, Soproni Egyetem, Rektori Hivatal, 9400 Sopron, Ady E. út 5.

Dr. Verő József akadémikus, egyetemi tanár, MTA Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézete, 9400 Sopron, Pf. 5.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

WISSENSCHAFT UND UNTERRICHTSWESEN

ÁDÁM, ANTAL-BENCZE, PÁL-VERŐ, JÓZSEF: Die Geschichte des Geophysischen Forschungslaboratoriums der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.....	99
JÓZSEF SZITÁS: Veränderungen im ungarischen Hochschulwesen – West-Transdanubien – Ödenburg.....	125
BÁNKINÉ DALMAY, ÁGNES: Die Geschichte der Grundschule am Deák Platz.....	135

KLEINE MITTEILUNGEN

ANDRÁSSY, PÉTER-HOCZEK, LÁSZLÓ: Paul Kitaibel und das wissenschaftliche Gesellschaftsleben in Ödenburg.....	148
NIKOLICS, KÁROLY: Naturwissenschaftliche Wandertagungen im Jahre 1847 und 1929 (Zwei bedeutende Konferenzen in Ödenburg).....	158
KIRÁLY, GERGELY: Bemerkungen zur Flora und Vegetation des Ruster Hügelzugs und des Kóhidaer-Beckens.....	168

ÖDENBURGER PORTRÄTS

NÉMETH LAJOSNÉ: Angaben zur Geschichte einer alten Soproner Gärtner-Familie (Die Familie Raffensperger).....	184
---	-----

BÜCHERSCHAU

SZEMÁN, ATTILA: Szála, Erzsébet: Kapitels aus der Geschichte der Wissenschaft und Technik in Ödenburg (Sopron, 1997.).....	188
NÉMETH, ILDIKÓ: Die Geschichte von Raab von den Anfängen bis heute. Redaktion: József Bana. Hefte des Raaber Archivs 1. Győr, 1997.....	189
DÁVIDHÁZY, ISTVÁN: Szakács, Anita: Regesten der Gerichtsbücher der Stadt Ödenburg II. 1555–1569. Sopron, 1997.....	190

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Érdemes kiemelnünk néhány mondatot egy olyan Kitaibel-levélből, amelyet Sadler Józsefhez, a zempléni gyűjtőútra induló fiatal kutatóhoz írt. "Az Ön előttem igen értékes levelére csak most tudok válaszolni, mert 3 hét óta naponta annyi vért vesztettem, hogy az aléltságtól alig voltam képes állapotomat leírni és orvosomtól tanácsot kérni. ...Nagytornya mellett az újhelyi postamester ércek után kutatott. Az aknában és a hányókon grafitot és antracitot láttam, ezekből és az ott található kőfajtákból is szeretnék néhány darabot. Metzner fizikus úr, akit nevemben üdvözölni kérek, a legjobb útbaigazítást adhatja. ...Röviden, engem és bizonyára Önt is minden érdekel aminek hazánk megismeréséhez köze van, és Ön nagyon lekötelez, ha nekem minden szikláról hegységből, kőbányából összegyűjt valamit. Dr. Kitaibel, Arács, Aug. 7. 1816."

E késői levél is szemlélteti, hogy a kutatóutak sokágú emberi kapcsolatokra épültek, barátságokat alakítottak ki és erősítettek meg. Kitaibel levelezésben állt kora legjelentősebb hazai és külföldi természettudósaival (Diószegi, Benkő, Baumgarten, Rochel; az osztrák Schultes; a német Wildenow, Klaproth; az angol Townson, stb.), valamint számtalan amatőr természetkutatóval.

(Andrássy Péter - Hoczek László: Kitaibel Pál és a soproni tudományos közélet)

Soproni Szemle

1998. harmadik szám

ötvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István, Kücsán József,
Németh Ildikó titkár, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila, Kubinszky Mihály,
Metzl János, Molnár László, Németh László, Pápai László, Sarkady Sándor

Szerkesztőségi órák minden hónap harmadik csütörtökjén 14–17 óráig
(1998. szept. 17., okt. 15., nov. 19., dec. 17.) a Városszépítő Egyesület Új u. 4. alatti helyiségében.

Az 1998/1. számtól a Soproni Szemle teljes szövege olvasható:

www.sopron.hu/SOPRONI_SZEMLE

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 1998-ra egy évre 500 Ft, egyes szám ára 150 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

1998. harmadik szám

ötvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNTŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: A 70 esztendő Domonkos Ottó köszöntése.....	195
--	-----

EGYHÁZAK A NAGYVILÁGBAN

MARIE-MADELEINE DE CEVINS: A világi papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája.....	196
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Wolfgang Fochter lelkész és a soproni reformáció kezdetei.....	208
SASFI CSABA: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisgimnáziuma (A csornai premontrei kisgimnázium).....	215

MŰHELY

GÜNTNER PÉTER: A balfi fürdő története (1865–1914).....	228
TURBULY ÉVA: A falutörténet-írás néhány feudális-kori forrása a Soproni Levéltárban.....	246

SOPRONI ARCOK

SZÁLA ERZSÉBET: Payr Sándor élete és munkássága (1861–1938).....	254
KÖVES ELEMÉR: Geleji Sándor (1898–1967) emlékezete.....	258
KUBINSZKY MIHÁLY: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre (1897–1970).....	261
SEDLMAYR JÁNOS: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa.....	263

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

NIKOLICS KÁROLY: 30 éves a soproni Patikamúzeum.....	269
KÖRNYEI ATTILA: Beszámoló a 25 éves Széchenyi István Emlékmúzeum munkájáról.....	270
SZEMÁN ATTILA: A Soproni Múzeum felújított brennbergbányai kiállítása.....	274

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KUBINSZKY MIHÁLY : Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei, in: Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum, Budapest, 1997/1-2. 155–191. kiny.....	278
KEVEHÁZI LÁSZLÓ: Új kegyesség. Fejezetek az osztrák–magyar protestáns kapcsolatok történetéből (szerk. Nagy Márta, h. n. 1997.).....	279
ASKERCZ ÉVA: Székely Zoltán: A Cziráki ősgaléria (Győr, 1997.).....	281
FLÓRIÁN MÁRIA: Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838 (Bp. 1998.).....	282
MACHER FRIGYES: 100 Jahre Karfreitageufführungen der „Sieben letzten Worte des Erlösers am Kreuze“ (Eisenstadt, 1998.).....	284
KÖZLEMÉNYEK, LEVÉLSZEKRÉNY.....	285

KÖSZÖNTŐ

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A 70 esztendő

Domonkos Ottó köszöntése

A Soproni Szemle új folyamának legelső számától (1955/1. sz.) minden lapszám fejezetén ott szerepel Domonkos Ottó neve, – ha jól számolunk, a jelen számon éppen százhetvenedik alkalommal – mint a szerkesztőbizottság tagjáé. A folyóirat jelenlegi szerkesztői gárdájából egyedül az ő neve szerepel minden egyes eddig megjelent lapszámon. Ezekben a számokban pontosan egytucat nagyobb tudományos cikk-tanulmányt és pontosan harminc kisebb közleményt publikált – megintcsak, ha jól számolunk. A Mollay Károly professzor úr 80. születésnapját köszöntő 1993/4. szám szerkesztése teljes egészében az ő munkája volt. Mindemellett az 1953-ban városunkba került néprajzos muzeológus felépítette az ország legnagyobb városi múzeumi hálózatát, – csak Pécs vetekedhet a Soproni Múzeum kiállításainak széles várostörténeti választékával, – iskolát teremtett a muzeológia tudomány majd minden műfajában, nemzetközileg elismert vezéralakja lett a magyarországi kisipar-történeti kutatásoknak és tudományok doktora fokozatot szerzett. Több jelentős könyv – monográfia, forráskiadvány, bibliográfia, stb. – kiadása mellett rendszeresen publikált szakmája országos folyóirataiban, végül: a soproni szellemi élet kimagasló alakjaként igazi sopronivá vált.

Szeretve tisztelt Barátunk! Köszönjük, hogy hatalmas elfoglaltságod mellett a Soproni Szemlét is kitüntetted tudományos eredményeid közlésével, s köszönjük, hogy a szerkesztőbizottsági ülések legszorgalmasabb látogatójaként és számos közlemény szakmai lektoraként segítetted a mindenkori szerkesztőség munkáját, éberen őrködtél folyóiratunk tudományos színvonala és tisztessége fölött. Kívánunk neked egyéni sorsodban boldogságot és még hosszú, eredményes tudományos pályafutást. Kívánjuk magunknak, hogy a hetvenéves Domonkos Ottó még sokáig köztünk legyen, mellettünk álljon, hetvenéves öreg bölcsességével és hetvenéves ifjú szívével támogassa a folyóiratot.

Őszinte barátsággal és tisztelettel:

a Soproni Szemle szerkesztőbizottsága

EGYHÁZAK A NAGYVILÁGBAN

MARIE-MADELEINE DE CEVINS

A plébániai papság és a kolduló-
rendi barátok kapcsolatai a magyar
városokban a késő-középkorban:
Sopron példája

Mindezideig a plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolatairól semmilyen tanulmány sem született Magyarországon. Az egyháztörténeti munkák és a magyar királyság vallásos életéről szóló általános tanulmányok csak néhány sort szentelnek ennek a témának.¹ A Magyarországon jelenlévő két legnagyobb koldulórend, nevezetesen a domonkosok és a ferencesek történetének összefoglalásai valamivel nagyobb érdeklődést mutatnak ezirányban, részletesen tárgyalva a pápai törvénykezést, valamint azokat a peres iratokat, melyek a barátok és a plébániai papság összeütközéseit tükrözik.² Valószínűleg a (lényegesen jobban dokumentált) nyugat-európai példáktól befolyásolva általában e kétféle papság vitáit emelik ki,³ egyébiránt nem minden részrehajlás nélkül, hiszen a konfliktusok eredetét rendszerint annak tulajdonítják, hogy a plébániai papság megtámadta a kolduló barátok kánonjogilag biztosított jogát a lelki gondozásra.

Ez a cikk nem törekszik arra, hogy végleges választ adjon egy ilyen kiterjedt vitára.⁴ Célja csupán annyi, hogy megvizsgálja Sopron példáját ebben az összefüggésben. E példa különösen érdekesnek tűnik, nemcsak azért, mivel a város szerencsés körülményeinek köszönhetően középkori okleveleinek jelentős részét megőrizhette, hanem azért is, mert sajátos keretet nyújt a plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolatainak. A témát érintő eddigi kutatások (Karácsonyi János,⁵ majd főként Házi Jenő⁶ érdemeként) nagy értéke, hogy összegyűjtötték a rendelkezésre álló okleveles anyag nagy részét és híven közzétették tartalmát, ám a leírt tényeket nem kötik össze a helyi közeg sajátosságaival, s nem vázolnak fel semmilyen összehasonlítást az ország többi városával.

¹ Hermann E: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, München 1973, 90; Mályusz E., Egyházi társadalom a középkori Magyarországon, Budapest 1971, 275; Pásztor L., A magyarság vallásos élete a Jagellók korában, Budapest 1941, 6–9.

² Harsányi A., A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt, Debrecen 1938, 317–321; Karácsonyi J., Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig, 2 vol., Budapest 1923–1924, passim.

³ Kivéve Pásztor, A magyarság... 6–9, aki néhány adalékot közöl e kapcsolatok igen homályos képeről.

⁴ A kérdés egyfajta első közelítése előkészületben van, és előreláthatólag 1999-ben jelenik meg a Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung c. folyóiratban „Clercs de paroisse et frères mendiants dans les villes hongroises à la fin du Moyen Age: coopération ou concurrence?” címen.

⁵ Karácsonyi J., Szent Ferenc rendjének..., 251–252.

⁶ Házi J., Sopron középkori egyháztörténete, Sopron 1939, 18–19 és 171–172.

A helyi egyházi környezet

Idézzük fel röviden Sopron sajátosságait az egyházi viszonyok tekintetében a 13–15. században. A városnak egyetlen igazi plébániája volt, a Szent Mihály, melynek alapítása még Szent István idejére nyúlik vissza.⁷ A Boldogasszony templom (első említése 1278-ból ismert, de alapítása kétségtelenül a 12. vagy már a 11. század közepe előtt történt) biztosította a várnak és közvetlen környékének lelkipáncsát, és – a Szent Mihály templom plébánosának ellenállása miatt hasztalanul – arra törekedett, hogy a plébániai jogok teljességét is elnyerje.⁸ A Szent Erzsébet ispotálynak, melynek a templomát az 1330–1340-es években építették,⁹ a lelki vezetője szintén egy *plebanus* volt, aki függetlenséget élvezett a Szent Mihály templom plébánosával szemben,¹⁰ az azonban nem biztos, hogy valódi területe is volt (eltekintve az ispotálytól). Sopron plébániahálózatát tehát egyetlen plébánia dominanciája jellemezte, amely lelkipáncszo-ri feladatainak egy részét két másik, a város más negyedében fekvő egyházmegyei templomra ruházta, anélkül azonban, hogy ezeknek teljes önállóságot adott volna.

Ez a helyzet alapján véve semmi különösét nem jelent Magyarországon, különösen nem a kereskedővárosok között. A püspöki városokkal ellentétben, melyek sokkal jobban el voltak látva plébániákkal, ezeknek csak ritkán volt több, mint két-három plébánia-központjuk. Ezek közül a legősibb sokáig meg tudta őrizni gyámságát a város többi temploma fölött, még annak ellenére is, hogy a népesség növekedése szinte kikényszerítette a plébániai kereteknek az új helyzethez való igazodását (a 15. század közepéig).¹¹ A soproni Szent Mihály templom túlsúlya azonban különösen erősnek tűnik, mivel a többi templom még az *ecclesia filia* státusára sem jutott el (mint Budán 1257 óta¹², Kolozsvárott,¹³ majd Körmöcbányán¹⁴), nemhogy a teljes önállóság elnyeréséig (Budán végül 1440 körül adták meg,¹⁵ Körmöcbányán 1561 előtt¹⁶ és Kolozsvárott kétségtelenül a 15. század közepe táján¹⁷). 1434-ben a soproni Boldogasszony templom papja, akit a későbbi oklevelekben *plebanus*-nak neveznek, sikertelenül kísérelte meg az önálló plébánia jogának elnyerését saját temploma számára,¹⁸ és az iratanyagban a későbbi évtizedekben semmi sem utal hasonló kísérletre.

⁷ Házi J., *Sopron...*, VI.

⁸ Holl I., „The Development and Topography of Sopron in the Middle Ages”, in: Gerevich L. (szerk.), *Towns in medieval Hungary*, Budapest 1990, 98; Házi J., *Sopron...*, 19–21 és 197–198.

⁹ Házi J., *Sopron...*, 157; Csatkai E.–Dercsényi D., *Sopron és környéke műemlékei*, Budapest 1953, 100.

¹⁰ Házi J., *Sopron...*, 157.

¹¹ Nem idézhetjük itt az ezt kimutató összes monográfiát. Általános áttekintésül ld. M.-M. de Cevins, *L'Église dans les villes hongroises aux XIe et XIIe siècles*, Doktori értekezés, Université de Paris-Sorbonne, 1995 (kézirat), I. vol., 104–130 és „A plébániák és a városi környezet. Plébániatemplomok a 14. és 15. századi magyar városokban”, *Aetas* 1991 n° 3–4, 62–64.

¹² A Szent Mária Magdolna, majd a Szent Péter mártír templomra vonatkozóan a 15. század elejéig ld. Kubinyi A., „Topographic Growth of Buda up to 1541”, in: *Nouvelles Etudes Historiques* - XII. S.I.S.H. 1965, 138–139.

¹³ A Szent Jakab templomra vonatkozóan az 1380-as vagy 1390-es években ld. Jakab E., *Kolozsvár története*, I, Buda 1870, 362.

¹⁴ A Szent Katalin templomra vonatkozóan, egy 1526-os oklevél alapján, ld. M. Matunak, *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*, Kremnica 1928, 282.

¹⁵ Kubinyi A., in: Gerevich L. (szerk.), *Budapest története*, Budapest 1973, 149–150.

¹⁶ V. Bucko (szerk.), *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564. Reformatio in archidiecepsi Strigoniensi ad a. 1564*, Bratislava 1939, 219.

¹⁷ Nem a Szent Jakab, hanem a Szent Péter templom számára, melynek papja 1455-ben keresztelt, 1466-tól pedig saját plébánia körzettel rendelkezett. Jakab E., *Kolozsvár...*, I, 448.

¹⁸ Holl I., „The Development...”, 98; Házi J., *Sopron...*, 19–21 és 197–198.

Magyarország kereskedővárosainak nagy részében az egyébként igen laza plébániahálózatot (a 15. század végén gyakran 3000–4000 hívő is tartozott egy-egy plébániához) kiegészítette egy ezzel szemben viszonylag sűrű koldulórendi hálózat (különösen összevetve a francia városokkal): rendszerint legalább két intézmény található településenként a 15. század végén, és megállapítható volt, hogy az egy kolostorra jutó hívek száma csak ritkán haladta meg a 3000 lelket.¹⁹ Sopronban ezzel szemben az egész középkoron át csupán egy koldulórendi kolostor volt, nevezetesen a ferenceseké, melyet először 1278-ban említenek és talán a 13. század közepe előtt alapítottak.²⁰

A már említett Szűz Mária és Szent Erzsébet templomon kívül, a többi soproni egyházi intézmény – a johanniták kolostora a 13. század óta, a Szt. György kápolna legkésőbb 1368 óta,²¹ valamint a többi, a középkori végéig említett kápolna – lényegében semmilyen szerepet sem játszott a városi polgárság lelkigondozásában.²²

Egyetlen valódi plébánia egyfelől és egyetlen koldulórendi kolostor másfelől, ráadásul ferencendi – következképpen élvezője a számos, ferenceseknek adott privilégiumnak a laikusok lelkipásztori gondozására vonatkozóan²³ –, mely kb. kétszáz évvel a Szt. Mihály templom után telepedett meg a városban: minden feltétel adott volt, hogy Sopron a plébánia papsága és a kolduló barátok elkeseredett harcának színterévé váljék. Hogy jobban megérthessük, hogyan is zajlott ez le ténylegesen, időzzünk egy keveset a két ellenfélnél.

Az ellenfelek: a Szt. Mihály templom plébánosa és a ferences kolostor

Amint Magyarország más városaiban (vagy városnegyedeiben) is, kivéve természetesen a püspöki városokat és a mezővárosokat,²⁴ Sopron lakói kegyúri jogokat gyakoroltak a Szt. Mihály plébánia fölött, melyet formálisan csak 1391-ben tanúsítottak, de melyet a király kétségkívül már 1277-ben megadott.²⁵ Sopron polgárai erősen ragaszkodtak is hozzá, amint azt az 1391-es események is mutatják. Nem haboztak szembe szállni Mária királynővel, amikor az az említett évben saját jelöltjét akarta bevezetni a plébániára. Miután bemutattak Kanizsai Miklós tárnokmester bírósága előtt egy oklevelet, mely az ő szabad plébánosválasztási jogukat igazolta, nemcsak a királynő védenének elbocsátását érték el továbbá azt, hogy a királynő ígéretet tett, nem fog ártani a

¹⁹ M.-M. de Cevins, *L'Eglise...* 1, 213.

²⁰ Házi J., *Sopron...*, 172; Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének...*, 251.

²¹ Mohl A., *A soproni Szent György templom és plébánia rövid története*, Győr 1926, 5. Ez a kápolna nem volt plébánia a középkorban: még a 15. század végén is a Szt. Mihály templom plébánosa látja el a vezetését. Házi J., *Sopron...*, 227-228.

²² Házi J., *Sopron...*, passim.

²³ Magyarország tekintetében megemlítendő, hogy 1256-ban VI. Sándor pápa erőfeszítéseket tett a világi és a rendi papságnak a lelkipásztori tevékenység vonatkozásában kirobbant ellentétének elsimítása érdekében, hivatalosan elismerve, hogy a világi hívek eleget tehetnek vasárnapi misehallgatási és húsvéti szentáldozási kötelezettségüknek a ferences templomokban is, továbbá hogy joguk van oda is temetkezni. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének...*, I, 19; Házi J., *Sopron...*, 189; Kubinyi F. (szerk.), *Magyar történelmi emlékek Monumenta Hungariae Historica I*, Pest 1876, 31 nyomán. A későbbiekben visszatérünk ennek a szabályozásnak a részleteire és magyarázatára.

²⁴ A magyar városok vallási privilégiumaira vonatkozóan ld. (az újabb tanulmányok közül) Fügedi E., „Középkori magyar városprivilegiumok”, *Tanulmányok Budapest múltjából* 1961, 17-104; Kubinyi A., „Egyház és város a későközépkori Magyarországon”, in: *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára*. Budapest 1994. 74-87; M.-M. de Cevins, „Relations de dépendance spirituelle entre corps de ville et églises paroissiales en Hongrie au bas Moyen Age”, *Revue d'Histoire Ecclésiastique* vol. XCII (1997), n° 2, 395-418.

²⁵ Cszimadia A., *A magyar városok kegyurasága*, Győr 1937, 101, Fügedi E., „Középkori magyar...”, 74; Házi J., *Sopron...*, 10.

polgárok által választandó plébánosnak, de annak hivatalos elismerését is, hogy szabadon prezentálhatják plébános-jelöltjüket.²⁶ A szöveg elárulja e jog gyakorlásának pontos tartalmát, megjegyezvén, hogy a lakosok nemcsak megválaszthatják lelképásztorukat, hanem le is tehetik.²⁷ Írásos bizonyíték is van arra, hogy a polgárok nem haboztak élni e joggal, ha úgy ítélték meg, az általuk választott plébános nem tartotta magát azokhoz a kötelezettségekhez, melyekre eskü alatt kötelezte magát beiktatásakor (és amelyeket 1354 előtt óta írásba is foglaltak²⁸). Henrik plébánosnak az 1330–1350-es években elkövetett mindenféle természetű kihágásai miatt (a plébániai javak elidegenítése, az alapítványi misék elhanyagolása, erőszak, ágyasság...) a városi tanács 1354-ben panaszt emelt a királynál, és köszönhetően a számos egybehangzó tanúvallomásnak, elérte (kétségkívül kevéssel utóbb) Henrik távozását.²⁹ Hasonlóképpen valószínű, hogy a városi tanács nyomására kellett távoznia a Szt. Mihály templom plébánosi hivatalából 1437 végén vagy 1438 elején Nicolas Aindlefernek, amikor konfliktusba keveredett a várossal, mivel megtagadta a plébániai autonómia megadását a Boldogasszony templom lelkészének.³⁰ Egyébiránt, amint sok más hasonló privilégiummal rendelkező városban, egy világi gondnok (*vitricus, Kirchengvater*) felügyelte a plébánia javakkal való gazdálkodást, nem csak magának a Szt. Mihály templomnak esetében (legkésőbb 1453 óta),³¹ hanem a tőle függő Boldogasszony templomban is (legalább 1467 óta).³² Sopronban talán inkább mint másutt (ahol igen ritkán esik meg letétel) a városi hatóságok ellenőrzése a plébániai papság fölött különösen szigorú volt.

Más szempontból a Szt. Mihály templom különbözött a többi korai alapítású városi plébániatemplomoktól, legalábbis ami a városi topográfiában elfoglalt helyét illeti: valójában, a 14. században emelt városfalakon kívül található (vitatott okok miatt³³), míg máshol a legkorábbi templom általában a város nagy piacterére nézett a régi, megerősített központ szívében. Ez az elhelyezkedés azonban a Szt. Mihály templomot nem távolította el Sopron valódi súlypontjától, hiszen az *extra muros* (falakon kívüli) városnegyedekben, és nem a *castrum*-ban (a várban) élt a polgárok többsége (1379 körül a városi lakosság mintegy három negyede). E városrészek lakóinak, akárcsak a környékbeli falusiaknak, a Szt. Mihály templom könnyen megközelíthető volt.³⁴ Másfelől láthattuk, hogy rendelkezett a várban olyan „függelékkal”, mely által biztosíthatta ennek a negyednek a lelkigondozását: a Boldogasszony templom közvetlenül a falak tövében állt, alig száz méterre a város főkapujától.³⁵

²⁶ Csizmadia A., *A magyar ...*, 11; Házi J., *Sopron ...*, 11. Ezt a jogot 1515-ben ismét megerősítették.

²⁷ ...quod ipsi [cives civitatis Soproniensis] eligendi, conservandi et deponendi quemcumque voluerint plebanum, habent facultatem. Idézi Házi J., *Sopron ...*, 11.

²⁸ Nevezetesen ebben az esküben az új plébános ígéretet tett arra, hogy megszerzi a városi hatóságok hozzájárulását, mielőtt bármilyen intézkedést tenne a plébániaegyház világi javait illetően.

²⁹ Házi J., *Sopron ...*, 8-10.

³⁰ Házi J., *Sopron ...*, 20-21.

³¹ Házi J., *Sopron ...*, 31-32.

³² Házi J., *Sopron ...*, 203.

³³ E ritka elhelyezkedés lehetséges okairól ld. Házi J., *Sopron ...*, 4-5. Az időközben végzett régészeti kutatások bebizonyították az ispáni váron kívüli korai települések meglétét, amelyek egyikének a Szt. Mihály templom a plébániája volt. (a szerk.)

³⁴ Házi J., *Sopron ...*, 5.

³⁵ Holl I., „The Development ...”, 100 (térkép).

Ez az állapot azonban semmiképp sem volt elegendő a polgárság vallási igényeinek kielégítésére. Ha Sopron mindössze 2000 lakost számlált is 1379 körül,³⁶ a 15. század végére számuk mintegy 3500-ra emelkedett;³⁷ feltéve, hogy a polgárok topográfiai megoszlása nagyjából azonos maradt a két dátum között, a plébániai hívek száma a váron kívül a 14. század végén mintegy 1500, száz évvel később hozzávetőleg 2500 lélek volt.

A ferenceseknek ezzel szemben sikerült a városfalakon belül, mégpedig az egyik legnagyobb piactéren. A belváros leggazdagabb házainak közelében lakván, a város legtekintélyesebb polgárait tudták lelki befolyást gyakorolni. E polgárok a kolostornak hosszútávon biztosították a virágzást, elhalmozván azt adományokkal és örökös alapítványokkal egészen a 15. század végéig,³⁸ és alkalmanként segítséget nyújtva a szerzeteseknek az őket illető vagyontárgyak visszaszerzésében,³⁹ anélkül azonban, hogy közvetlenül beavatkoztak volna az intézmény gazdálkodásába.⁴⁰ Szívesen vállalták, hogy a barátok kérésére átírják a rend lelkipásztorkodásra vonatkozóan szerzett privilégiumait felsoroló pápai bullákat (VI. Ince és XI. Gergely 1388-as bullái⁴¹), és heves védelmezőiké váltak az obszerváns kritikák idején (az 1460-as években).⁴² Ez a támogatás lehetővé tette a soproni ferenceseknek, hogy konventuálisok maradhassanak, és konkrétan, hogy megőrizzék a számos ingatlan birtokot (szőlők, gyümölcsösök, malmok), melyeket alamizsnaként kaptak.

A ferences kolostor messze esett a Szt. Mihály templomtól (több mint 600 méterre), amint ez általános volt a magyar városokban. Ezzel szemben alig 200 m választotta el a Boldogasszony templomtól.⁴³

Ezen általános adatok alapján megállapítható, hogy a ferences kolostor, anélkül, hogy kiegészítené a város egyébként elégtelen plébániahálózatát, közvetlen versengésben találta magát a Szt. Mihály plébániatemplommal ennek tartozéka, a Boldogasszony templomhoz való közelsége okán; a tét nagy volt, hiszen a város legtekintélyesebb polgárainak lelkigondozásáról volt szó, akiktől a legnagyobb adományokra és a nehéz pillanatokban a leghathatósabb támogatásra lehetett számítani.

³⁶ Házi J., „Az 1379. évi soproni telekkönyv”, *Soproni Szemle* 12 n° 2 (1958), 109.

³⁷ Szabó I., „Magyarország népessége az 1330-as és 1526-os évek között”, in: Kovacsics J. (szerk.), *Magyarország történeti demográfiaja. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest 1963, 96-97.

³⁸ Házi J., *Sopron...*, 173-177. Ez az anyagi segítség kétségkívül megérte a soproni polgároknak, hogy a rend tagjainak imáiba foglaltassanak, az 1409-es segedi tartományi gyűlésen hozott döntések értelmében. Házi J. (szerk.), *Sopron szabad királyi város története*, I, I, vol.2, Budapest 1921, 15. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének...*, I, 252 összefoglalja e dokumentum tartalmát, 1405-re keltezte, melyet a soproni Városi Levéltárban őriznek.

³⁹ 1450-ben a soproni tanács egyszerre írt a székesfehérvári városi tanácsnak, valamint az ottani ferences kolostor gárdiánjának, egy 16 forint értékű *breuiarium* megtalálásának érdekében, melyet a soproni kolostornak Fehérvárott elhalálozott gárdiánja vitt magával. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének...*, I, 252; Házi J., *Sopron...*, 173-174.

⁴⁰ Csak 1508-tól, vagy méginkább 1519-től, mikor egy növekvő antiklerikális közegben egyébként olyan intézkedéseket kezdenek hozni, melyek fékezni hivatottak az egyházi intézményeknek adott adományokat, igazolható, hogy a városi tanács egy világi gondnokot (*Kirchenvater, Klostervater*) helyezett a kolostorba, kötelezve őt arra, hogy egy részletes számadást készítsen. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének...*, I, 253; Házi J., *Sopron...*, 44 és 176-177.

⁴¹ Házi J., *Sopron...*, 173.

⁴² Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének...*, I, 252; Házi J., *Sopron...*, 174.

⁴³ Holl I., „The Development...”, 102 és 100 (térkép).

A rendkívül töredékes források

A plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolataira vonatkozó források Magyarországon különösen hiányosak. Ha a jogi szövegekből – pápai vagy püspöki ítéletek, zsinati határozatok – meg is ismerhető a hatályos törvényi szabályozás (nevezetesen a plébániai jövedelmek megosztását illetően), a helyszíni alkalmazás mértéke túl gyakran marad ismeretlen a gyakorlatot tükröző források hiányában. A magyar kolostorok saját archívumai nem maradtak fenn a 16. század előtti időből, hasonlóképpen a plébániáké sem (kivétel egy maroknyi, az egyházgondnokok (*vitrici*) által a 15. század végén összeállított számadás). Néhány kompromisszumos megegyezés a plébánosok és a kolduló barátok között fennmaradt, de a továbbiakban meg kell elégednünk az egyik vagy a másik fél által az egyházi hierarchia képviselőihez benyújtott panaszokkal.⁴⁴

Ebből a szempontból sajnos Sopron sem jelent kivételt: középkori levéltárának gazdagsága ellenére a plébánia és a koldulórendi kolostor kapcsolataira közvetlenül vonatkozó anyag alig néhány darabot jelent. Összességében az egész középkort tekintve az egész anyag három egyházi okiratra (egy 1356-os pápai ítéletlevél,⁴⁵ a győri általános vikárius egy 1439-es ítéletlevele,⁴⁶ valamint a győri ferences kolostor gvardiánjának egy panasza 1464-ből⁴⁷), egy kései (1519-es) számadástöredékre⁴⁸ és öt világi pap végrendeletére korlátozódik, melyekben megjelennek a soproni koldulóbarátok, akár tanúként, akár kedvezményezettként (az egyik 1278-ból,⁴⁹ a többi 1507-ből, 1521-ből és 1523-ból⁵⁰). Sopronban nem maradt fenn megegyezés a vitatkozó felektől, ugyanakkor ezek a szövegek, melyeket gyakran a város állított ki, a gyakorlatban igen pontos képet adnak az alkalmazásról a kánoni vagy a zsinati jogalkotás értelmében, ami a plébániai jogokat illeti. Ennek ellenére, akárcsak Pozsonyban, a források csekély száma összehasonlítva az ország többi városához képest lényegesen nagyobb tömegű okleveles anyaggal (különösen a végrendeletek vonatkozásában), már önmagában is jelzi a soproni plébániai papság és az ottani ferencesek kapcsolatainak természetét.

Az eseti konfliktusok

A négy konfliktus közül, mely az oklevelek szerint a soproni Szt. Mihály templom plébánosa és a ferencesek között a középkorban kitört, háromnak a gyökere a világi hívek lelkipozíciójának gyakorlása vagy az őket illető jogok voltak (1356-ban, 1439-ben és 1464-ben). Ami a negyedik említett vitát, időrendben az utolsót (1519) illeti, semmi sem zárja ki, hogy nem valamilyen hasonló okból keletkezett, de semmi biztosat nem tudunk róla.

⁴⁴ Kétségtől ez az oka annak, hogy mindezekig Magyarországon senki sem kutatta a plébániai papság és kolduló barátok kapcsolatának részleteit.

⁴⁵ *Bullarium Franciscanum*, VI, 296. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 251 összefoglalja a tartalmát.

⁴⁶ Ezt az oklevelet Házi J. (szerk.), *Sopron ...*, I, vol. 3, 182-183 n° 217 közli.

⁴⁷ Kiadatlan oklevél. Soproni Városi Levéltár, Lad. I et A fasc. I n° 10. Tartalmát összefoglalta Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253 és Házi J., *Sopron ...*, 19.

⁴⁸ Soproni. II/5, 254-255. Házi-féle okmánytárra hivatkozás Soproni. formában, mint az 1. szám cikkeiben.

⁴⁹ Házi J., *Sopron ...*, 172; Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 251 adománylevélként beszél róla, melyet (amint említettük) 1250-re keltez.

⁵⁰ Soproni. II/1, 305-6., 363-5., 397-9., 411-3.

Ez mutatja, hogy Sopronban, akárcsak az egész Magyarországon, sőt másutt is a latin kereszténység területén, mennyire nem oldotta meg a lelkek gondozásának megszátását a számtalan pápai rendelet, melyek arra voltak hivatva, hogy véget vessenek a koldulórendek alapítása óta a köztük és a plébániai papság között feszülő ellentéteknek.

Az azonban túlzásnak tűnik, hogy a ferencesek soproni megtelepedésüktől a reformáció kezdetéig állandó konfliktushelyzetben éltek volna a helyi plébánia papságával. Még ha figyelembe is vesszük a források pusztulását, úgy fest, hogy csupán kb. fél évszázadonként robbant ki olyan konfliktus, mely jogi útra is terelődött. Tény, hogy hiányoznak az e perek időtartamára vonatkozó források, hiszen vitánként csak egy oklevél áll rendelkezésünkre, és egyik sem pontosítja, hogy hány évvel korábban estek a felemlített sérelmek. Ennek ellenére az a tény, hogy a szövegek soha nem utalnak korábbi konfliktusra (pl. felróva egy korábbi megegyezés vagy egy vitát lezáró bírósági döntés megsértését), arra utal, hogy a viták hamar lecsillapodtak. Ha már egyszer helyreállt a béke, igyekeztek gyorsan elfelejteni (vagy elfelejtetni) az okozott sérelmeket, összegyűlvén egy jó ebéd elfogyasztására. A ferences kolostor számadásának első töredékei azt mutatják, hogy 1519-ben, miután a győri gvárdiánnak sikerült kibékítenie a Szt. Mihály plébánosát a soproni ferencesekkel, a kolostor *vitricusa* egy nagy fogadást rendezett, ahová nem mulasztották el meghívni a plébánost is.⁵¹

Egyébként az ellentétek visszafogott eszközökkel jutottak kifejezésre. Egyetlen forrás sem utal erőszakra egyik vagy másik fél részéről (ellentétben pl. több francia esettel). Távol az önbíráskodástól, úgy tűnik, a felek megbíztak a (királyi, pápai vagy püspöki) igazságszolgáltatásban, hogy elérjék jogaik tiszteletben tartását. Ez a vonás a legkevésbé sem eredeti, hiszen hasonló a helyzet számos más magyar városban is (Nagyszébenben éppúgy, mint Székesfehérvárott vagy Selmecbányán).⁵² Ez talán abból adódik, hogy – ellentétben számos plébániai klerikussal Franciaországban a százéves háború idején, akik számára előjogaik védelme a túlélést jelentette –, a magyar városok papjai nem szenvedtek anyagi szükségletet, ami őket szélsőséges eszközök alkalmazására sarkallta volna;⁵³ Sopron esetében, a Szt. Mihály templom plébánosának egyházból származó jövedelme (1318-ban évi 105 forintot vallott be) számára több, mint kényelmes életet biztosított.⁵⁴

A viták fő tétje: a temetkezések?

Az oklevelek pontatlansága csak az említett konfliktusok okának felületes elemzésére ad módot. Tény, hogy a vitatott lelkipásztori vagy plébániai jogok, illetve igények nem mindig fogalmazódnak meg pontosan a forrásokban. Így 1356-ban pl. csak annyit tudunk, hogy a soproni plébános panasza a ferencesek ellen, mely egészen a pápáig jutott, abból fakadt, hogy a barátok nem tartották tiszteletben VIII. Bonifác rendeletét,

⁵¹ Hází J., *Sopron ...*, 44 és *SoprOkl. II/5*, 254-255.

⁵² Karácsony J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 205-206; Harsányi A., *A domonkosrend ...*, 320; Breznik J., *A selmecbányai ágost.hiv. Evangélikus egyház és lyceum*, Selmecbánya 1883, 37-38.

⁵³ Mályusz E., *Egyházi ...*, 120-121 és 130-136.

⁵⁴ Hází J., *Sopron ...*, 7-8 és 25. Emlékeztetni kell, hogy ebben az időben évi 30 forint jövedelem tisztességes megélhetést biztosított, és hogy a kis- és középnemesség tagjai (egy közepes méretű birtok esetében) évi 60-80 forint jövedelemre számíthattak.

amelynek betartását a pápa akkor a szerzeteseknek előírta;⁵⁵ 1464-ben hasonlóképpen a ferencesek tettek panaszt, miszerint a plébános nem tartotta tiszteletben privilégiumaikat, de arról nem esik szó, hogy melyeket.⁵⁶

Valószínű, hogy amint Nyugat-Európában is, a temetkezések kérdése fontos helyet foglalt el a vitákban. Ezt egyértelműen tartalmazza a soproni plébános 1439-es panasz, nem kizárólagosan és mindenfajta pontosítás nélkül. Az oklevél csak annyit jegezz meg, hogy egyezsége kell jutni *eciam sepulturis funerum*.⁵⁷ Mit kell ez alatt érteni? Vajon a plébános azt panasolta-e föl, hogy egyesek a hívei közül a ferenceseknél temetkeztek (amint azt a már említett pápai rendelet 1256 óta engedélyezte)? Vagy csak a jog gyakorlásának módját kifogásolta, azaz hogy a szerzetesek ehhez nem kérték az ő előzetes engedélyét – melyet megkövetelt VIII. Bonifác pápa *Super cathedram* kezdetű bullája, de amely alól V. Márton a koldulóbarátokat 1425-ben felmentette⁵⁸ –, avagy elmulasztották a temetési stóla negyedének megfizetését (ami 1300 óta volt kötelező), vagy esetleg az, hogy a holttestet nem a plébániatemplomban ravatalozták fel, mielőtt a barátok templomában eltemették volna (ami viszont V. Márton óta nem volt előírás)? Az első feltevés kevésbé valószínű: a gyakorlatban több világi személy kifejezte végrendeletében azt a szándékát, hogy a helyi ferenceseknél temessék el – 1452-től, egészen 1541-ig.⁵⁹ A plébánosnak nem volt tehát kizárólagos joga a temetésre, és bele kellett törődnie ebbe a helyzetbe. Viszont megegyezésről szóló forrás hiányában szinte semmit sem tudunk a másik három pontról. Házi Jenő szerint a plébános vádaskodásai valószínűleg azt eredményezték, hogy tárgyalás kezdődött a temetési stóla negyedének megfizetéséről;⁶⁰ Itt azonban egy feltevésről van szó, melyet minden bizonnyal más magyar, illetve nyugati városok példája inspirált, mivel egyetlen oklevél sem utal Sopronban a temetési stóla negyedének megfizetésére.

Akárhogy is van, azon világiak végrendeletei, akik a ferenceseknél kívántak temetkezni, azt mutatják, hogy a végrendeelkezők gyakran gondoskodtak arról, hogy a plébánost is bevonják az ezalkalommal szokásos szertartásokba. 1452-ben Pottendorf Anna azt kérte, hogy a városi összes harangja (beleértve a Szt. Mihály templom és összes tartozéka harangjait) szólaljanak meg a temetésekor, és főleg, hogy a Szt. Mihály templom plébánosa a város minden papjának társaságában mondjon misét a temetést követő első, hetedik és harmincadik napon a ferences templomban; minden résztvevő különleges juttatásban részesült.⁶¹ Ugyanúgy Schwarzentaler Kristóf özvegye, Katalin, 1520 körül kelt végrendelete kiköti, hogy – kártalanítás címén – a plébános 10 dénárt kap azzal a kötelezettséggel, hogy részt vesz a gyászmisén káplánjaival együtt, továbbá halotti vigiliát és misét celebrál harminc napon át.⁶² Valószínű tehát, hogy valójában a plébániai papságot csak ritkán rekesztették ki teljesen a ferenceseknél történt teme-

⁵⁵ Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 251 a *Bullarium Franciscanum* (VI, 296) alapján; Házi J., *Sopron ...*, 172.

⁵⁶ Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253.

⁵⁷ *SoprOkl.* I/3, 183.

⁵⁸ Gaudemet, J., *Le gouvernement ...*, 292; Hourlier, J., *L'âge classique (1140-1378). Les religieux*, in: Le Bras, G. (szerk.), *Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident*, t.X, Paris 1974, 481-482.

⁵⁹ Házi J., *Sopron ...*, 189-191.

⁶⁰ Házi J., *Sopron ...*, 189.

⁶¹ Házi J., *Sopron ...*, 189-190 és *SoprOkl.* I/3, 393-395.

⁶² Házi J., *Sopron ...*, 191, *SoprOkl.* II/6, 309-311.

tést kísérő gyászszertartásokból. Nyilvánvaló, hogy a plébánia híveinek célja nem az volt, hogy megfeleljenek a kánoni előírásoknak – egyetlen végrendelet sem a temetési stóla negyedéről (vagy a kánoni részről) –, sokkal inkább az, hogy egyesítsék a világi és a szerzetesi papságot saját lelki üdvük érdekében.

Az 1300-as bulla elvileg megtiltotta a koldulóbarátoknak, hogy ugyanakkor prédikáljanak, amikor a plébániatemplomban is igét hirdetnek. Vajon a soproni ferencesek áthágták-e ezt a tilalmat?

A plébános 1439-ben feljegyzett panasza, pontatlanságuk ellenére, megengedik azt a feltevést, hogy a misemondásokra és a prédikációkra utalnak.⁶³ Nem tudjuk, hogy a vita, hasonlóan a selmebányai domonkosok esetéhez 1475 táján,⁶⁴ a szerzetesek és a plébános közötti megegyezéssel zárult-e, pontosan meghatározván azokat az időpontokat, amikor a barátok prédikálhattak. Ha a gyónás és az eucharisztia szentségének kiszolgáltatása nincs is benne a Sopronra vonatkozó forrásokban, az 1439-es oklevél megemlíti egy máshol ritkán idézett jogot: nevezetesen a megszenteléseket. A plébános valójában arra panaszkodott, hogy a ferencesek szentelt vizet használtak a világiak szándékai szerint, nevezetesen a gyertyák, a virágok, a lombos ágak és a szentelt víz megáldására.⁶⁵

Közös felelősség

Karácsonyi Jánost követve Házi Jenő kitartott a ferencesek jószándékának feltételezése mellett, azt sugallva, hogy a viták alapvetően a plébános ellenséges érzületéből eredtek: rossz néven vette a konkurenciát, melyet a ferencesek támasztottak neki a lelkipásztorkodásban, a népszerűségben, és nyilvánvalóan az adományokban, s ezért nem volt hajlandó tudomásul venni a pápai törvénykezést e területen. Valójában igazságon nehéz (Sopronban ugyanúgy, mint más városokban) megállapítani az egyik, illetve a másik fél felelősségét a konfliktusokban. A panasztevő legtöbbször a plébános – 1356-ban és 1439-ben is –, de mekkora hitelt adhatunk ezeknek a megnyilatkozásoknak? Tudjuk, hogy 1439 után a rend által kezdeményezett tárgyalások eredményeként a plébános megígérte, hogy tovább nem zaklatja a ferenceseket,⁶⁶ ami arra utal, hogy legalábbis néhány vádja alaptalan volt. Úgy tűnik, hogy az 1464-ben a győri kolostor gárdiánja által leírt panaszok, melyek szerint (amint láttuk) a soproni plébános nem tartotta tiszteletben a rend kánonilag elismert privilégiumait, alátámasztják a feltevést a plébános felelősségéről a konfliktusokban.

A bizonytalanság (legalábbis részben) abból adódik, hogy a két fél nem mindig ugyanazokra a normákra hivatkozik: a plébános 1356-ban VIII. Bonifác pápa bullájának tiszteletben nem tartását kifogásolta (a pápa ekkor legalább annak a szigorú betartását rendelte el). A ferencesek viszont 1464-ben felrótták privilégiumaik megsértését, jöllehet 1439-ben az ordinárius kötelezte a feleket, hogy kapcsolataikat a hagyomány-

⁶³ *Ad nostram audienciam, qualiter inter dominum Nicolaum plebanum vestrum et fratres in claustrum beate Virginis Sopronii degentes super celebrationibus missarum, predicacionibus (...) gravis esset altercatio.* SoprOkd. I/3, 182-183.

⁶⁴ Breznyik J., *A selmebányai ...*, 38; Harsányi A., *A domonkosrend ...*, 320.

⁶⁵ ... *benediccionibus cereorum, florum, frondium et aque benedictae.* SoprOkd. I/3, 182-183.

⁶⁶ Házi J., *Sopron ...*, 19 és *SoprOkd. II/3*, 157.

hoz való visszatérés alapján (*iuxta antiquam consuetudinem*)⁶⁷ rendezzék. Vajon itt a *Super cathedram* bulla által (viszonylag nem rég) alapított hagyományról van szó, vagy éppen ellenkezőleg a plébánia elsőbbségéről, amely egészen a kolduló barátok megérkezéséig (sőt Magyarországon még azon túl is⁶⁸) meghatározó volt? Az utolsó hipotézis a legvalószínűbb, hiszen nem világos, miért ne nevezték volna meg VIII. Bonifác pápa bulláját, ha valóban erre hivatkoztak, míg más hasonló és későbbi jogi dokumentumok veszik a fáradságot, hogy ezt megtegyék.⁶⁹ Nyilvánvaló, hogy mindegyik fél azt idézte, ami neki kedvezőbb volt, és (vagy) a meglévő normatív szövegeket a maga módján értelmezte.

Kétségkívül ez az oka annak, hogy az egyházi hierarchia (mind a világi, mind a rendi) általában világiaktól, és nem egyháziaktól (akiknek a tárgyilagossága kérdéses volt) kérte, hogy a felek közötti igazságos ítélettel a békét helyreállítsák. 1439-ben a Nicolas Aindlefer plébános és a ferencesek között kirobbant konfliktusban a győri általános vikárius a városi tanácsra bízta azt a feladatot, hogy őket tartósan összebékítse, kifejezve, mennyire bízik abban, hogy a tanács jól ismeri a hagyományokat.⁷⁰ 1464-ben ismét a városhoz fordul a győri kolostor gárdiánja, hogy tiszteletben tartassa a soproni plébánossal Szt. Ferenc rendjének privilégiumait.⁷¹

A városi hatóságok, és általában a városi társadalom vezető rétege vajon valóban olyan nyilvánvalóan kedveztek-e a ferences kolostornak, amint azt Házi Jenő sejteni engedti? Ha tagadhatlanul támogatták is anyagilag a kolostort (amint láttuk), ez ugyanúgy igaz volt a plébániatemplomra is⁷², és nem látszik semmi nyoma annak, hogy részrehajlottak volna ítéleteikben. 1434-ben a városi tanács egyik, a barátokat is érintő ügyben hozott ítélete mutatja, hogy tudtak pártatlanok maradni, még akkor is, amikor a kolostor érdekei forogtak kockán. Assingen Jakab és felesége, Adelaida egy misealapítványt tett a ferences kolostor javára, rájuk hagyva egy mészárszéket és egy 40 holdas szántóföldet, jóllehet nem voltak ennek a földnek a teljes birtokában. A másik tulajdonos Aindlefer Farkas, György fia, a kolostor gárdiánját a városi ítélőszék elé idézte, amely elismerte Farkas birtokjogát a 40 hold földre és neki hagyta a mészárszéket is, de azzal a kikötéssel, hogy 18 dénár bért köteles fizetni, aminek fejében a szerzetesek minden év február 22-én vigiliát és énekes gyászmisét kötelesek mondani, valamint imádkozni a jötevőikért.⁷³

⁶⁷ Soproni. I/3, 183.

⁶⁸ 1279-ben még a budai zsinat kikötötte, hogy a hívek vasárnapi misehallgatási kötelezettségüknek a plébániatemplomban kell eleget tenniük.

⁶⁹ 1468-ban például a magyarországi rendtartomány domonkosai panaszt emeltek a pápánál, hogy Magyarország több helyiségében nem tartják tiszteletben a *Super cathedram* bullát. Harsányi A., *A domonkosrend ...*, 319.

⁷⁰ *antiquam consuetudinem in talibus observatam, quam vos bene scire credimus, ...* Házi J. (szerk.), *Sopron ...*, t.I, vol.3, 183.

⁷¹ Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253.

⁷² Vö. Szende Katalin statisztikai elemzését 303, 1278-1524 közötti, Házi Jenő által kiadott végrendelet alapján: kimutatta, hogy a soproni polgárok adományainak nagy többsége a Szt. Mihály plébániatemplomnak, valamint a többi, plébániai funkciót ellátó templomnak, a Boldogasszony és a Szt. Erzsébet egyháznak jutott. Szende K., „A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai”, *Soproni Szemle* 1990 n°3, 270.

⁷³ Házi J., *Sopron ...*, 18.

A kölcsönös megbecsülés bizonyítékai

Nem tudnánk megítélni a plébániai papság és a ferences barátok kapcsolatainak minőségét, ha csak az oklevelekkel igazolt konfliktusokra alapoznánk. Nem lehet bízni a valóságot eltorzító tükörben, melyet a források nyújtanak: a szolidaritás esetei, a felek közötti aktív együttműködés, valamint egyszerű közömbösség nem hagy nyomot. Ha nem is tanúskodik egyetlen oklevél sem arról, hogy mi volt a soproni ferencesek véleménye a városi plébánia papságáról – jó lenne például ismerni szentbeszédeik szövegét, hogy vajon hogyan beszéltek a világi papokról –, néhány végrendelet valamivel többet ad tudtunkra a plébániai papságnak a szerzetesek iránt megnyilvánuló megbecsüléséről. Így 1278-ban a Szt. Mihály templom Miklós nevű plébánosa végrendeletének tanujául a türjei prépostot és két soproni ferences barátot választott.⁷⁴

A plébániai klerikusok (papok, káplánok, oltárigazgatók) testamentumai, számszerint 34, melyek Házi Jenő kiadása szerint az 1400–1541 közötti időszakra vonatkoznak, még tanulságosabbak. Azt mutatják, hogy e papok közül csupán minden tizedik hagyott valamilyen adományt a ferencesekre (a vizsgált időszak egészének átlagát tekintve). Ugyanakkor legtöbbször megemlítette a világi templomokat, beleértve olyanokat is, melyekhez nem tartoztak. Kései oklevelekről van szó: a tizenkét kiadott 1500 előtti végrendelet egyike sem hagyott adományt a ferenceseknek, és a négy közül, mely így rendelkezik, az első csak 1507-ből való. A hagyott összegek rendkívül szerények, különösen eleinte, később valamelyest emelkednek, mind abszolút, mind relatív értékben. 1507-ben a Szt. Mihály templom Szt. Péter és Pál oltárának igazgatója, Zehentner János adományt tett végrendeletének legvégén, mely feleakkora volt, mint amit a plébániának vagy a papi testvérületnek hagyott, illetve ugyanannyi, mint amit a városi ispotály plébánosának és a kápolnáknak adott (egy nagy dénár).⁷⁵ 1521-ben Leonard Eberel oltárigazgató végrendeletének közepén ugyanannyit adott a ferences kolostornak, mint a város többi templomának (azaz 2 nagy dénárt),⁷⁶ és hasonlóképpen tett Paul Puell rector is.⁷⁷ A Schwarz Balázs rector által a ferenceseknek tett adomány két évvel később magasabb volt (bár a megfogalmazása kissé elnagyolt is).⁷⁸

Feltűnő, hogy a végrendeletkezők a ferences kolostort mindig csak utalással említik, körülírva vagy nagyon tág fogalmakkal: nem nevezik meg sem a rendjét, sem a védőszentjét, és gyakran csak a végrendeletben elfoglalt helye az – miután már a város minden más egyházi intézményét felsorolták –, ami értésünkre adja, hogy a ferences kolostorról van szó.⁷⁹ Talán az örökhatyók szívük ellenére tettek volna adományt, vagy legalábbis csekély meggyőződéssel, csak hogy ki ne felejtse senkit a városi

⁷⁴ Házi J., *Sopron ...*, 172.

⁷⁵ Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 305-306 n°94.

⁷⁶ Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 363-365 n°129.

⁷⁷ Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 397-399 n°147.

⁷⁸ Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 411-413 n°154.

⁷⁹ Az első végrendeletben ezt olvassuk: *Item testor fratribus religiosis 1 tal.den.*; a másodikban és a harmadikban ez áll: *Item ad monasterium 2 tal.den.*; végül a negyedikben: *Item 1 vas wein (...) pringt dý sum XVIII 1/2 tal. XX den., von welichem geldt schaff ich der pruederschafft der priester X. tal.den., den ubrigen tayl des gelcz und der süm schaff ich den pajden klosteren hýe des hýegen orden und peř Sandt Wolfgang, das man in yedes kloster ajn oxsen khawffen und geben scholl czw awfenthaltung der prueder.* Ld. a 76. és 79. jegyzetet.

egyháziak közül; És főleg nem féltek, hogy elveszítik megbecsülésüket a világi papság körében, ha nyilvánosságra hozzák nagylelkűségüket a barátok iránt?

Mindegyik adományozó oltárigazgató (*altarista, altariszt, beneficiatus, beneficiat*), egyik sem káplán vagy plébános. Nyilvánvalóan a városi papok közül azok, akiknek a ferencesek konkurrenciát jelentettek a lelkipásztori munkában, nem adakoztak nekik. Sopron példája tehát ellentmond annak az általános megállapításnak, miszerint a középkor végén a városi plébánosok végre megértették a koldulóbarátok munkájának értékét és hasznosságát a plébániák területén.⁸⁰

Összegezve, a források csekély száma ellenére, Sopronban a plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolatának több fejlődési szakasza figyelhető meg. A ferencesek érkezésétől a 14. század elejéig úgy tűnik, kölcsönös a megbecsülés: egyetlen konfliktust sem említenek a források (melyek ugyanakkor kétségtelenül szinte teljesen hiányoznak erre az időszakra), és láthattuk, hogy 1278-ban a Szt. Mihály templom plébánosa végrendeletének tanúi közé választott két soproni barátot is. Ezt követően az 1330-as vagy 1340-es évektől a 15. század közepéig kapcsolataik érezhetően megromlottak: egyszerűen egyfajta közömbösség jellemzi – ezért hiányoznak a ferenceseknek tett adományok a papok végrendeleteiből –, másrészt a szerzetesek kísérletei, hogy túllép-jék jogaikat a lelkipásztori teendők terén (a temetkezésekben, a prédikációban, sőt megszentelésekben) – innen erednek a plébános panaszai 1356-ban, majd 1439-ben. A 15. század második felétől a helyzet megfordul, hiszen egyértelműen a plébános az, aki a sérelmeket okozza. Nyilván kihasználva a ferencesek helyzetének átmeneti meggyengülését, ami az obszervánsok kritikájának volt a következménye, a plébános igyekezett visszaszerezni régi előjogainak egy részét, egyébiránt sikertelenül a ferencesek ellenállása miatt, akiket egyaránt támogattott a rend vezetése és a városi hatóságok. Úgy tűnik, a viták tárgya fokozatosan megszűnt, és a 16. század elejétől azt látjuk (az örökös alapítványok hullámának csúcspontján), hogy a Szt. Mihály templom oltárigazgatói adományokat tesznek a ferencesek javára, ami addig ismeretlen volt. Ám a ferencesek, úgy látszik, ennek ellenére meglehetősen negatív képet hagytak a plébániai papságban, és feltehetjük, hogy a szerzetesek beszédeiben őket ért kritika volt az eredete annak a vitának, mely a ferencesek és a plébános között kiobbant 1519-ben, és különösen annak a lutheránus kritikának, amelyet a ferences kolostor igehirdetői ellen fogalmaztak meg az 1520-as évek elején.⁸¹ Sopron tehát egy megosztott papság színpada, ami nyilván megkönnyítette a következő évtizedekben a reformáció eszméinek gyors terjedését a hívek és a papság körében.

Sopron példája végül is reprezentatívnak tekinthető a többi magyar városban ugyanebben az időszakban lezajlott történések szempontjából is. Jóllehet a helyi egyházi környezet magában rejtette ebben a városban a plébániai papság és kolduló barátok közötti elkeseredett küzdelem lehetőségét, kettejük kapcsolata nem vált nyílt háborúskodássá – ellenkező esetben több, tartósabb és erőszakosabb konfliktus lett volna –, igaz, még kevésbé szoros együttműködéssé – egyetlen ferences sem jött prédikálni a Szt. Mihály plébániatemplomba –, sokkal inkább egyfajta „békés egymás

⁸⁰ Pásztor L., *A magyarság ...*, 8; Hermann E., *A katolikus ...*, 90.

⁸¹ Házi J., *Sopron ...*, 46–47.

mellett élésről" beszélhetünk, melyet alkalmanként (elvetélt) kísérletek színezték, hogy a világiak lelkigondozásában valamelyik fél egy kicsivel nagyobb teret nyerjen. Ily módon megnyilvánult az egyháziak szolidaritásának határa.

Láthatólag a világiak ebben a helyzetben a kiegyensúlyozó szerepét játszották, mérsékelve a rejtett feszültségeket. Láttuk, mennyire törekedtek a soproni városi hatóságok az igazságos rendezés elérésére, és hogyan vonták be a világi végrendelezők a plébániai papságot a ferences kolostorban lezajló temetési szertartásokba. Lehetne idézni a számtalan végrendeletet is, melyek egyaránt adakoznak a Szt. Mihály templomnak és tartozékainak, valamint a ferences kolostornak a javára. A világiaknak tehát a papokénál erősebb volt az a meggyőződésük, hogy mindannyian elengedhetetlen közvetítők voltak lelki üdvük elérése érdekében. (Fordította: Romhányi Beatrix)

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Wolfgang Fochter lelkész
és a soproni reformáció kezdetei
(Egy 1566-os végrendelet helytörténeti tanulságai)

A végrendelező Wolfgang Fochter plébános. Személye az eddigi szakirodalomban sem ismeretlen, bár fennmaradt leveleit, iratait összefüggéseiben soha nem vizsgálták. Ezek elemzése bizonyára pontosíthat a Hummel Kristóf szorgalmazására Sopronba hívott, és 10 éven át – vallásváltás idején – itt működő pap pályaképén. Fochter századának jellegzetes fia, aki katolikus szertartások szerint kívánt végső nyugalmat, temetést a Szent Mihály templomban, felesége Anna asszony volt, jeles szőnyeggyűjteményt, változatos fegyvertárat hagyott barátaira, tisztelettel emlékezik meg a győri püspökséget ellátó Delfini kardinálisról, és a legfontosabb új hitet követő polgárokkal, Wierdt (Wirth) Mihálllyal, Dyonisius Paltrammal és másokkal jó barátságban él.

Hummel Kristófról is az újabb kutatás mutatta ki, hogy nem a hitújítás követője, de nem is hagyományos katolikus polgár volt. Fochter kapcsán leginkább csak azt volt szokás Bán János egyháztörténete előtt emlegetni, hogy 1559-ben (már soproni plébánosként) megnősült. A katolikus Wolf Spillinger beneficium háromélű kardot és puskát kapott Fochter hagyatékából, a Melanchthon-tanítvány Wierdtet a Krisztusban leghűségesebb testvérének, szeretett barátjának nevezi. Egyszóval: nem dönthető el könnyen a plébános vallási kötődése.¹

Bán János Sopron újkori egyháztörténetében utal arra, hogy Fochter már működött 1565–66 előtt hitszónokként Sopronban. Ez a ténykedés próbaprédikációnak tekintendő, ennek során szerették meg a kiváló szónokként szóló Fochtert a soproniak. Próbaprédikációi idején is az alsó-ausztriai Wolkersdorf plébánosa, ezért kellett őt a soproniaknak Dr. Pacheleb földesurától elbocsátani, ez meglehetősen nehezen ment.

¹ Póda Endre, Sopron, 1892.; Payr Sándor, 1917.; Bán János, Sopron, 1939. Testamentum et ultima uoluntatis Decretum Reuerendj D. Wolffgangi Fochterj Viennensis Pastoris Ecclesiae Beatj Michaelis Archangelj Sempronienensis in Christo pie defunctj (1566) Soproni Levéltár, Lad. F. fasc. 1. nr. 9/2.

A földesúr ugyanis elutasította az elbocsátást kérő soproniakat: „... mer gedachter Herr Pacheleb vnseren gesandten zuuersten geben das yr Euch noch auf ain Jar mit der Pfarre gegen Ine vnndt der gmain daselbst verpunden vnndt verpflicht habt vnndt yr eurn vnns gethanen Zuesagen mit nichte nachkhomen werdet mugen das vnns nit wenig von euch befrembt”.²

A soproni „Ersame Rat”, a tiszteletreméltó belső tanács – élén a visszatérést szorgalmazó Hummellel – azért érezhette csalódottnak magát, mert az ún. szegény keresztény néppel Fochter élőszóval és kézfogással adott ígérete után tudatták, hogy visszatér a szeretett hitszónok, aki a fő igazságokat tanítja. „... alhie ainen der die hochst warheit dem christenlichen volkh verkündigt gar nit versehen noch draunen lassen yr kunnndt noch mugt auch gegen gott der das Yr vnnß vnnd das arm volkhl alhie mit vnngrndt aufgezozen vnnd die Irigen schäffl dem wölffen zuelauffen lassen nit verandwurten darumben Yr billich Eur gewissen wol erinnern sollend dan wo Ir Eurn zuesagen nit nach zukhomen getraut hettet.”

A lelkiismereti vádakát további is súlyosbította. Ha tudta Fochter, hogy nem jöhet, miért fogadott el, hogyan vehetett fel pénzt előlegként a várostól? A pénzbeli károsodásra a város mindig érzékenyen, keményen reagált. „...vnnser treu vermainung an Eur wellendt Eurer gelassen vnd gegeben threue nit vergessen vnnd bey vnnß nit versten” Egyben közlik, hogy a nyújtott pénzbeli előleget visszakövetelik.³

Fochtert a soproni levél érzékenyen érinthette, ezért válasza már négy nap múlva Sopronba érkezett, melyben sürgősen és keményen válaszolt. Ennek lényege: a rossz papok Sopronban a Tanács hibája miatt gyűltek össze, nem ő a collator!⁴ 1556. január 4-én megkapta a szemrehányó hangú levelet, s Bécs közeli Wolkersdorfbra futár vihette az írást. Január 7-én már küldi is a választ, a vádakát elutasítja. A választ megfontolta, talán másnak is megmutatta elküldés előtt: „... darinen ich gelestert wierdt genuesam vernumen” „Ich auch sollich schreyben zeig, vielerley opinionones daraufs nemen, vnd ich E(uren) F(ürsichtigen) W(eisen) Vngedachtes schreiben nit wenig erschroken pin.” Már ez az egy mondat is feszülő indulatot őriz: a bölcs és körültekintő urak meggondolatlan („Vngedachtes”) levelet küldtek neki. Az opinio is több ez esetben, nem véleményt, hanem képzelgést, rágalmat jelent! – Ezért ad kemény választ a „meggondolatlan levél”-re. (Tizennégyen ülnek a Tanácsban, hogy Isten erejét, vagy nagy urak zsarnokságát igényeljék, végezzék, arra egyikük sem gondol.) Megígéri ezután, hogy nyolc napon belül náluk lesz, és indulatosan, szónokai erővel bizonygatja: „Vnd will khumen, Vndt will khumen, Vnd will khumen”.

Köszöni a város kikérő levelét, majd megszolgálja „stehet mier Zw verdienen” – de érezhető, hogy nem sokra becsüli. Azt ki is mondja, hogy a küldöttek szóbeli kikérése csak kárára szolgált. Hiszen előre közölte a Tanáccsal, hogy dr. Pacheleb kibúvókat keres „wer viel auszwg suechen dan er last mich nit gehen hin weckh”. Azzal is hibát követtek el a küldöttek, hogy nem őt keresték meg előzőleg. Majd kimondja, hogy a

² Lad. XII. et M. fasc. 1. nr. 18.; Friedrich Ludwig Karl Weigand: Deutsches Wörterbuch, Gießen, 1881. Die Pfarrei, der Pfaffe értelmezése összevetendő. Pfaffe szónak Luther műveiben már elítélő értelme van. Nyomában Aventinusnál mint tisztességtelen, gyalázó szó használatos. Lexikon für Theologie und Kirche, 8. Band: Prediger, Predigt Freiburg, 1936. 440.

³ Lad. XII et M. fasc. 1. nr. 18.

⁴ XII et M. fasc. 1. nr. 19. collator=összegyűjtő

kikérő levélnek kevés ereje és tekintélye volt Pacheleb úrnál „Wenig ansehen vnd krafft” – mert a küldött levél önmaga ellen szólt. Arra utal, hogy minél nagyobb erőt, hatást tulajdonítottak neki a soproniak, annál kevésbé akarja majd földesura elbocsátani.

A soproni kikérés „eredménye” lehetett az a panaszlevél, mellyel Pacheleb a bécsi püspöknél panaszolja be nyughatatlan plébánosát. Majd emlékezteti soproni barátait, ki mindenkivel beszélt már előre Sopronban, tájékoztatva őket a várható nehézségekről. Előre kérte a bíró urat (Hummel Kristófot?) hogy előbb neki szóljanak, aztán a földesúrnak. Zehettner úrral üzlete előtt beszélt, egyidejűleg Pfleger (Urban Pfleger) úrral is. Elmondta ezt Hoffstetter házánál is. A felsorolt polgárok lehettek Fochter meghívásának szorgalmazói.

Ő nem közölheti a fő igazságot „Die Hochst warheit”, mert azt János evangéliumának 14. fejezete szerint maga az Úr tanítja. Fochter itt a tanítványaitól búcsúzó Jézus szavaira utal: „Erre Tamás azt mondta: „Uram, nem tudjuk, hová mégy, hát hogy ismerhetnénk az utat? „Én vagyok az út, az igazság és az élet – válaszolta Jézus. – Senki sem juthat el az Atyához, csak általam. ...” János evangéliuma 10. fejezetére hivatkozik, amikor visszautasítja, hogy őmiatta futnak, csatlakoznak a báránykák a farkasokhoz. „die irigen schaffell, das arm Volckh laß den Wolffen Zwe lauffen”. Ezért is nem ő a farkasok összegyűjtője, nem ő helyezte őket a beneficiumokba, ha hamis hitűek, fertőzöttek, miért bíztak ekkora hivatalt rájuk? „Ich bin nit collator, sunder E. W. Ich hab noch khein Wolff in ein Beneficio eingesetzt, sunder E. W. Khan mich auch nit genug verwundern, das ier eüre Seelsorger als pfarhern Vnd Capplan Wölff nennt, habens E. W. gewyst das seht mit fallischer leer vergiffit sinndt, warumb habt ier inen so ein groß amt vertrawt, manet ier es sey ein schlecht ding, die hochwierdigen Sacramenten von Jesu eingesetzt Zu handlen, der halben byn Ich nit daran schuldig, sunder E. W.”

Visszafordítja a vádat, hogy sem a plébános és a káplán, de a többi beneficiatusi pap sem farkas. Fortunatus József plébános valóban nem volt újtó, hanem a hagyományokhoz ragaszkodó katolikus pap, de ez a beneficiusokra csak alig-alig volt igaz. Bán János újkori egyháztörténete és Payr Sándor evangélikus egyháztörténete e kérdésben egybehangzóan állítja, a soproni papság hitélet és egyházfegyelem tekintetében – kevés kivétellel – egyre közelebb került a lutheri hitújításhoz.

Fochter nem tűrte el a jogtalan pénzfelvétel vádját sem, hiszen annak a hitszónoki beneficiumnak a borát kívánta eladni, amelyre azt mondták az urak, hogy a bornak most amúgy sincs sok értéke, hiszen télen nem jönnek a sziléziai borkereskedők.

Fochter szerencsésen talált egy vevőt, „Ich hab die Wein so noch in dem Beneficio sindt wellen versilbern, haben E. W. gesagt, es weren ieh in kheinem Werdt, dartzu hab sy ein khauffman auß pollen khostet vnd verheissen zu nemen”. Emellett még 10 fontdénár is kapott előlegként „Ich habs aber Zw nottwendigen sahen pedierfft” „derhalben hab ichs entlehend”. Ismerve Fochter hagyatéki leltárát, szőnyegeit, nagyszámú és változatos fegyverkészletét, pohárkészleteit, – valóban szüksége lehetett a pénzre! De kifizette – folytatja Fochter – a hitszónokságban őt helyettesítő paptársát is (Fortunatus Józsefet talán?) „das er die khantzel hatt verstehen” Fochter tehát pró-

baszónoklatai időszakában hasonló tevékenységet végzett – a keresztény, az isteni tanokat szószoklattal terjesztette – a szó középkori-latin – *praedicare* értelmében.⁵

Az eddig felsorolt levelekben említettek további meggondolásra köteleznek. Fochter pályája során többször is cserélt állomáshelyet. Legvonzóbb feladatnak azonban a soproni hitszónokságot érezhette. Jó hitszónok lehetett, ezt 1556. január 7-i levelének argumentációja is bizonyítja. Ragyogóan érvel, vitatársai érveit – a farkas és bárány kérdésben – a *collatorság* vádját ügyesen visszafordítja. Találó fordulattal figyelmeztet arra, olyant várnak tőle, amire a 14 belső tanácsbéli sem alkalmas – isteni erőre, vagy nagyúri zsarnokságra. Indulat vezeti szavait, amikor háromszor ismétli meg, hogy jönni akar Sopronba. Ez akár egy szószoklat továbbemelő ereje, fordulata is lehetne! Az újabb korszak emberének méltóságával utasítja el az anyagi vádakat is, mondván – ha ő adós, akkor a király, császár, is az! „Dest wegen darf mich E. W. nit ausrieffen, dan es ist khaiser vnd khinig schuldig –“ ha ő (Ferdinánd király és császár?) nem adós, – hát Ő sem! Egyet nem tudunk csak meg e fordulatot, emberi indulatot őrző feleletekből, katolikus-e még, vagy a hitújítás híve-e Wolfgang Fochter?⁶

1556. februárjában Fochter további két leveléből tudjuk, hogy dr. Pacheleb elbocsátja nyughatatlan plébánosát. Fochter elkezdheti soproni hitszónoki tevékenységét. Egy év múlva, 1557 áprilisában Fortunatus József plébános halála után mint hűséges katolikust dicsérik paptársai ajánló levelükben a győri püspöknek: „qui religionis christianae, maxime catholicae conservationem promovet”. Georgius Wiselius katolikus postilláit Fochter *beneficiumának* könyvtárába szerzi meg – bizonyára használja is a beszédmintákat.⁷

Ugyanakkor az 1558-ban végrendeletét író Kereszturi Imre csornai prépost korábban feljelentette Fochtert Miksa trónörökösnel viselkedése miatt. (Az esetet Bán János idézi fel) „Fochter szertelen természetű ember, de magával ragadó szószok volt, mint plébános pedig részt vett a nép életében, szórakozásában, küzdelmeiben. (...) Imre prépost bevádolja Fochtert [Miksa főhercegnél – KJL], hogy mikor házában betegen feküdt, egyik este 9 óra tájban Fochter polgároktól kísérve betörte háza ajtaját. Az egész sereg, amelynek asszonyaik tartották a fáklyákat, behatolt szobájába, a legcsúnyább szidalmakkal illette és megverte, Isten őrizte csak, hogy meg nem ölték. Nem illik egy paphoz, Isten igéje hirdetőjéhez, – írja – hogy éjjel az utcákon járjon asszonyokkal”⁸

Wolfgang Fochter hitszónokról, majd 1557-től kilenc éven át működő soproni plébánosról talán végrendelete árulja el mindazt, amivel az eddigi képet értelmezhetjük,

⁵ W. Foher válaszelevele: Lad. XII et M. fasc. 1. nr. 19. Weigand: Deutsches Wörterbuch II. 385. szerint *prédigen* - die christliche, dann überhaupt die göttliche Lehre durch Vortrag verkündigen. Davon der Prediger /.../ als kirchlicher Ausdruck entlernt aus dem gleichbedeutenden mittel-lateinischen *predicare*, lat. *praedicaere*. A *Prediger*- der *predigere* a középfelnémetből Luthernél honosodik meg *Prediger* alakban, így alakult ki az írásos forma későbbi értelme (v.ö. Weigand II. 385. 1.) Ezen kialakult értelmezési gyakorlat miatt kerültek Fochter levelei magától érthetőleg a XVIII. századi levéltári rendezéskor Oertel Károly János elenchesében a XII et M. ladulába.

⁶ A soproniak Fochter wolkersdorfi papi állomását Pfarrenak, plébániának nevezik. Dr. Pacheleb, a földesúr a bécsi püspökhöz fordul ellene panasszal, hogy Fochter nyughatatlan, állhatatlan pap. XII et M. fasc. 1. nr. 23.

⁷ A soproni papok plébánosi ajánlása Fochternek: Lad. LI. Fasc. 5. Nr. 19. Kovács József László: Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569) SSz. 50. 1996. 115–126. l.

⁸ Bán János, 1939. Sopron, 28. l.

kiegészíthetjük. A végrendelet első mondata szerint az 1566. évben, a Szent Szűztől született Jézus 1566. évében írták, október 24-én. „In nomine Dominj Saluatoris Amen.⁹ Anno a CHR(ist)o nato ex Virgine Maria, Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Sexto, Vigesima Quinta Die Mensis Octobris”.

Fochter a lelkét a Mindenható Teremtőnek ajánlja, földi porhüvelyét a római katolikus egyház rítusa szerint, annak minden hagyományos szertartásával kívánja a földnek átadni, kérve, hogy sírja a Szent Mihály templomban legyen.

„In primis igitur me animamque meam Deo omnipotentj Creatorj comendo, et in manus misericordissimi (2. lap) D(omi)nj nostrj Crucifixi JESV CHRISTI redemptoris trado. Ac Spirituj sancto effuso in Apostolos et in corde fidelium submitto De profundis clamando et exorando, ut eam in numerum beatorum clementiss(ime) aggregarj faciat. Carnis uero materiam iuxta ritum Catholicae Eccl(esi)ae reuerenter ac pie cum omnibus solemnitatibus et ceremonijs Ecclesiasticis consuetis terrae matrj committo. Sepulturam autem meam eligo et fiendam uolo in Cimiterio Ecclesiae beati Michaelis Archangelj forie ad latus Organj.”

Röviden rendelkezik sírkövről, majd elsőként a római szent egyház kardinális papjáról és győri püspöki adminisztrátoráról emlékezik meg. „... D(omi)no Zachariae Sanctae Romaniae Ecc(lesi)ae Presbytero Cardinalj Delphino nuncupato, nec non Episcopatus Jaurien(sis) Administratorj amplissimo et dignissimo” négy arany forintot más néven magyar dukátot hagy reá, kérve, hogy végrendeletét erősítse meg.¹⁰

Dalmady Sebestyén főesperesről is megemlékezik a végrendelező, – pedig személyes összetűzésük is volt – rá papi mitróját és két aranyat hagyott.

10 tallért kaptak a confraternitas jogán a beneficiatusi paptársak. A paróchia és a hitszónoki beneficiumi ház leltárát a végrendelet végrehajtói kapták meg ellenőrzésre és átadásra.

A végrendelet fontos szereplője a tiszteletreméltó Anna asszony, a plébános felesége, az Ő személye kapcsán gondolták Fochtert az új hit papjának. Theodor Wiedemann az Alsó-Enns mellékét tárgyaló reformáció- és ellenreformáció – történetében már 1882-ben kimutatta, és nyomában Bán János is figyelmeztetett I. Ferdinánd király és császár szerepére, aki a katolikus papok nősülését sürgette. Legutóbb Owen Chadwick modern reformáció-története figyelmeztetett Ferdinándt az őt kérte a trident zsinat második (1551–52) és harmadik (1562–63) szakaszában, hogy járuljon hozzá az egyház a két szín alatti áldozás engedélyezéséhez, és tűrjék el a papok nősülését. A két szín alatti áldozást egy rövid ideig érvényes brévé engedélyezte, majd a tridenti zsinat lezárulása után ez megszűnt. 1563-tól a „a püspöki szentszékek Ausztriában 1563-tól kezdve engedélyt szoktak adni az odaforduló papoknak a nősülésre. Házasságukat törvényesnek ismerték el és az örökösödésnél is figyelembe vették.”

Owen Chadwick kutatásai a katolikus papok ausztriai megtűrt házasságát már az 1551–52-es szakaszra teszik, ez a gyakorlat a tridenti zsinat lezárása után azonban megszűnt: „Dél-Németország katolikus fejedelmei, például Ferdinánd császár az őt követelték, hogy a katolikusok is engedjék meg a két szín alatti áldozást és a papok nő-

⁹ Wolfgang Fochter végrendelete, Lad. F. fasc. I. nr. 9/2.

¹⁰ Lad. F. fasc. I. nr. 9/2. 3. lap

sülését, a követelést 1562-ben ügyesen félretolták és újra megerősítették a cölibátust." 1564-ben IV. Pál pápa megerősítette *Benedictus Deus* bullájában a zsinati decretumokat. Ez a gyakorlat tette lehetővé Fochter 1559-es nősülését, és ennek alapján kérhette a végrendelet confirmálását Delfini bíborostól is.¹¹

Fochter ausztriai gyakorlat szerint kötötte házasságát, Anna asszonnyal hét éven át élt házasságban. Neki hagyományozta egy kobelsdorfi (kaboldi) és egy kreutzi (in promontorio Crucis) feltehetőleg deutschkreutzi szőlőjét. Fogadott lánya Kunikunda ober-Waltersdorfból való, onnan kereshette tehát házastársul az özvegy Anna asszonyt. Ő örökölte a plébánia borait és háztartási eszközeit is. Többek közt vánkoso-kai, bronz mozsarakat, réz mosdómedencét, ón- és fatálakat kapott, továbbá az ékszer-eket is, mivel Fochter háztartását gondosan vezette. Az örökbe fogadott Kunikunda ötven rajnai aranyat kapott.

Megemlékezik a végrendelet Fochter két famulusáról, a nagyobbik Wolfgangról és a kisebb Hegyfalusi Tamásról. Csupán rövid említésben jelennek meg a kegyes célok és a szegények.

A beneficiátusi társaknak hagyott tárgyak Fochter életvidám, gazdag életmódjának jellemzői. Wolfgang Spillinger kapja a plébános összes könyvét, ezek nyilván katolikus munkák, miként Spillinger is az, „ut ex illis pro suo arbitrata sibj optimam partem deligat.” De ő örökli a plébános háromélű kardját „Ensem meum triangulum” és egyik puskáját is – „Scoleum meum cum receptabulo pulueris tormentarii lego”. Őt emlegeti a Faut krónika csaló, epicureus csuhásnak – mivel a lutheránus Zeitvogel Gáspár tanítóval összeverekedett.

Dionysius Paltram – a Gerengel katekizmus előszavában emlegetett templomatyja – vörös színű szőnyeget örökölt. Leonhard Tölltl Fochter cseh kardját kapta, Johannes Altall polgár és mészáros egy kétélű rövid kardot. Wolfgang Franckra hosszú puskáját hagyta.

Hangsúlyos szeretettel emlékezik meg a végrendelező a Wittenberget megjárt Wierdt Mihály nótáriusról, „Nobile et literarum scientia preclare ornato Domino”-nak, „Nato Ciuj Semproniensi Pannonio Eiusdem Reipublicae Secretario fidelissimo fratry meo in Christo amice dilecto-nak nevezi – A Melanchthon-tanítvány a plébános Krisztusban szeretett barátja és testvére. Örökségként Fochter szarvasbőrből varrt mellvért-jét kapja, a végrendelet lepecsételőjeként még 10 tallér is a jutalma. Majd a végrendelet végrehajtói következnek, ők a plébános üveg és kristály ivóserlegeit – poculumait kapják.

Ha nem maga Wierdt fogalmazta meg a Róla szóló tisztelgő hangú sorokat, úgy a katolikus plébános őszinte barátságába fogadta az evangélikus jegyzőt. De e körbe tartoznak az új hit hívei Johann Hofferus kórházlelkész, Dionysius Paltram templom- atya, az életkedvelő, fegyvergyűjtő Fochter plébános barátai ők. Azé a Fochteré, aki ugyanakkor hangsúlyozza katolikus temetésre az igényét, és földi maradványait a Szent Mihály templomban rendeli eltemettetni.¹²

¹¹ Lad. F. Fasc. 1. nr. 9/2. 3. lap

¹² Theodor Wiedemann, 1881. Prag, I. 275. 1; Bán János, 1939. Sopron, 43. 1; Owen Chadwick, 1998. 265. 1

Wolfgang Fochter két kor küszöbén áll, de a küszöböt nem lépi át. Kardok, óntalak, lőfegyverek, szőnyegek birtokosa, ő az, aki fáklyás polgárok társaságában jár az esti Sopron utcáin. Ugyanakkor a katolikus Hummel Kristóf szorgalmaskodása nyomán lett soproni hitszónok. Barátai mindkét táborban vannak, Hummel Kristóf és Wolf Spillinger az egyik oldalon, ragaszkodik Delfini Zakariás bíborshoz is. Teszi ezt akkor, amikor ismert röpiratban a római pápaszamarat és a freibergi szerzetesborjat támadja egy ismert röpiratában Luther.¹³

Fochter két kor határán élte színes életét, Murecker Timót rövid tartamú plébános-sága után a régi hitet konzerválni akaró Wolf Spillinger már utódharcot vívhat ott csupán. A város vallási arculatát hosszú időre az ide beneficiatusként kerülő óvatos, de eredményes újító Simon Gerengel határozza meg. A város egyöntetű evangélikus világa két emberöltőn át nem változik. A soproni Katolikus Konvent 1625-ös megalakulása az erők átcsoportosulásának kezdete csupán, majd az 1636 – a soproni jezsuita kolostor – és gimnáziumalapítás nyitja meg az ellenreformáció nyugat-dunántúli harcait.¹⁴

Irodalom

Bán János: Sopron újkori egyháztörténete Sopron, 1939.

Chadwick, Owen: A reformáció BP., 1998.

Kovács József László: Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569) Ssz. 50. 1996. 115–126.l

Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. Sopron, 1917.

Póda Endre: A soproni kath. „Parochia” és a „Soproni kath. hitközség” története Sopron, 1892.

Schwartz, Robert (von Megyes): Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in königl. Freistadt Sopron (Ödenburg) Veszprém, 1936.

Weigand, Friedrich Ludwig Karl: Deutsches Wörterbuch Gießen, 1882. I–II.

Wiedemann, Theodor: Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns, Prag, 1882. I–II.

¹³ Lad.F. fasc. 1. nr.9/2

¹⁴ Deutung der zwei greulichen Figuren, Papstesels zu Rom und Mönchkalbs zu Freiberg 1523.

Újabb adalékok a csornai premontrei rendi kisgimnázium történetéhez

Sopron megye két, Sopron városában működő nagy iskolájának, a jezsuita, majd bencés nagygimnáziumnak és az evangélikus líceumnak története jól ismert, és méltó helyet foglal el a magyar oktatástörténetben. A megyének azonban a 18. században volt egy harmadik középiskolája is, amely már nem, vagy csak alig kerül említésre a legújabban kiadott oktatástörténeti szintézisben illetve kézikönyvben.¹ A 18. század műveltségi-oktatási viszonyai még korántsem nevezhetők feltártnak, ezért is lényeges, hogy a magasabb (azaz mai fogalmaink szerint közép- és felsőfokú) tudást átörökítő és az újabb tudáselemeket meghonosító felsőbb iskolarendszerről pontos, átfogó ismereteink legyenek. Ez az egyik kiindulási pont lehet ahhoz, hogy az egyes társadalmi csoportok sajátos műveltségét feltárhassuk, esetünkben az írott, latin nyelven alapuló egységes kultúrához jutás feltételeit, lehetőségeit és arányait megismerhessük a késő barokk és a felvilágosodás magyarországi társadalmában.²

A magyarországi oktatás történeti irodalmának első nagy opuszában, Molnár Aladár művében³ nem szerepel a csornai kisgimnázium. A következő nagymonográfiában, Fináczy Ernő máig mérvadó munkájában⁴ viszont már szóba kerül a premontrei rend iskolája. Először az 1766-os országos iskolaösszeírás alapján említi, mint a teljes grammatikát tanító latin iskolát, vagyis kisgimnáziumot.⁵ Következő alkalommal pedig már arról számol be, hogy az iskola az 1779-es évben már nem szerepel a működő középiskolák között, jöllehet az 1776. évi összeírásban még megtalálható volt.⁶ A bevezető sorokban említett, újabb oktatástörténeti kézikönyvekből sem tudunk meg ennél többet a nevezett iskoláról, jöllehet tekintélyes idő telt el ezek és Fináczy könyvének megjelenése között. Kosáry Domokosnak a 18. század művelődésének történetéről szóló könyvében a 18. században fennálló kisgimnáziumokra vonatkozóan lényegében a Fináczynál olvasható adatokat találjuk, és megszűnésük okát az 1777-ben életbe lépő tanrendszer, a Ratio Educationis magas követelményeinek való meg nem felelésben jelöli meg a szerző.⁷ Az 1988-ban kiadott *A magyar nevelés története 1.* kötetében⁸

¹ A magyar nevelés története. 1. kötet Szerk.: Horváth Márton Bp. 1988. és Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Bp. 1988.

² Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 21–23.

³ Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp. 1881.

⁴ Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1–2. kötet Bp. 1899–1902.

⁵ Uo. 1. kötet 164. A kisgimnázium (latin iskola, grammatikai iskola, peadagogium) alapvetően a latin nyelvet a nyelvtani szabályok alapján tanította, de a hitre nevelésen, a történelem és a földrajz elemein túl, az írás-olvasás-számolás – sok esetben német és magyar nyelven is történő – készségszintű elsajátításával az intellektuális tevékenység alapjait rakta le. Ezekre épült a nagygimnázium két felső, humanista osztálya, a poetika és a retorika, amelyek már az egységes gondolkodás és kifejezőmód révén a – korabeli szóhasználatlaltal – tudományosan képzetteknek az új társadalomszervezési funkciók ellátására, illetve a tudomány művelésére képes kommunikációs közösségeit hozta létre.

⁶ Uo. 2. kötet 338.

⁷ Kosáry: i. m. 484–485.

ugyan még egy helyen szerepel a csornai kisközségi iskola, de az ugyanakkor megjelent alapvető kézikönyvben az említett időszakban megszűnő iskolák nagyobb része – köztük a csornai – nem szerepel.⁹

Persze az országos szintű összefoglalást célul tűző művektől nem várható el a hiányzó részletek, helyi történések felkutatása. Ezt elsősorban a regionális szintű történeti vizsgálatoktól és a felkészült helytörténetírástól remélhetjük.¹⁰ Ezért a következőkben azt nézzük meg, hogy az ilyen jellegű publikációk alapján nyerhetünk-e további ismereteket a csornai latin iskola történetéhez. Az első ilyen írás Csóka Lajosé,¹¹ amely Sopron megye 18. századi egyházi s oktatásügyi viszonyait tárgyalja. Fináczy idézett művére hivatkozva kitér a tárgyaló iskolára, és újabb forrásra hivatkozva alapítását 1734-re teszi, és az iskola fenntartójaként a prépostságot és a konventet jelöli meg.¹²

Klasszikus helytörténetnek nevezhető kötet Gaál Zoltáné.¹³ Ebben a csornai grammatikai iskolára vonatkozóan számos rövid szöveget idéz,¹⁴ de ezeknek forrását nem adja meg, és nem is vállalkozik az iskola történetének rekonstrukciójára. Ezek az idézetek részben az alább még szóba kerülő forrásokból valók. Más részük pedig – a kötet egészének ismeretében ez feltehető – a premontrei konvent csornai levéltárában található, a rend illetve a konvent történetét tárgyaló kéziratokból származhat. E kötet legfőbb érdeme, hogy megjelöli az iskola történetének módszeres feltárását célul tűző kutatások kiindulópontját.

Egy újabban megjelent tanulmányban, Pájer Imre munkájában¹⁵ egyrészt az alapításra vonatkozóan új momentumot említ eddig nem használt forrásra, Drinóczy György csornai kanonok kézirata¹⁶ hivatkozva: az iskola működésének kezdetét egy

⁸ A magyar nevelés története i. m. 122.

⁹ Mészáros: i. m. Hiányzik Csorna mellett például Bazin, Modor (katolikus), Munkács (görög katolikus), Nyírbátor, Rimaszombat (katolikus), Vasvár, Zombor középiskoláinak 18. századi működésére való utalás.

¹⁰ Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok 1923. 538–566. és Vörös Károly: A helytörténeti kutatásról. Valóság 1972. 2. sz. 42–51.

¹¹ Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929.

¹² A hivatkozott forrásban, Sopron megye közgyűléseinek jegyzőkönyveiben a megadott helyen nem szerepel az alapítás ténye és a fenntartásra vonatkozó fenti részletek – Dominkovits Péter szíves közlése. Ugyanakkor a kismartoni katolikus iskolát a csornaival együtt kisközségi iskolának nevezi, jöllehet az e vonatkozásban hivatkozott helyen a kismartoni egyértelműen triviális, azaz népiskolaként – nem mint ahogy Csóka értelmezi: triviumot oktató kisközségi iskolaként – szerepel: vö. Fináczy: i. m. I. kötet 245.

¹³ Gaál Zoltán: Csorna. Iskolái – értékei – nevezetességei. Győr, 1994. (első kiadás: 1989.)

¹⁴ „A premontrei rend nyelvészeti (grammatikai) iskoláját 1702-ben alapították és 1733-ban a Rendház alsó szobájában helyezték el.” „1734-ben létesült a prépost és a konvent költségén”, „Még Esterházy meghagyta, hogy az iskolát állítsák fel”, „Magister Scholarum est inductus 1739, qui sub salario 30 fl et vistu ordinario a Praepositura sustentatur, et iuvenes sub ipso usque ad grammaticam inclusive erudiuntur, et ad pietatem ad stringuntur prout in aliis etiam optime regulatis gymnasiis observatum.” „1733: Barthodeiszky Zsigmond csornai prépost idejében a csornai-rábaközi ifjúságot tanító tanította (jövendelme: asztaladás és 30 forint esztendei fizetés).”, „1757-ben a konvent a városban külön iskolát építtetett s a prépostság székházában lévő oda áttelepítette.” „A szerzet egyik tagja tanított Schisler Arnold szerzetes alatt, 1776-ban Niczky Lázár erre az iskolára 300 forintokat hagyott végrendelettel.” „Dr. Nolbek Rafael (1739–1754) ... gimnáziummá fejlesztette azt a grammatikai iskolát, amelyet a rend az alapító Eszterházy (Pál?) óhajára (1694) eddig fenntartott, és amelynek helye Nolbek idejében a konvent épület alsó részén volt. Nolbek Rafael hivatásos magistert fogadott, erre bízta az ifjakat és meghagyta neki, hogy más gimnáziumokban szokásos módszer szerint oktassa őket. Ezek a gimnazista ifjak, akik nagyjából a környék nemes családjai köréből kerültek ki...” Gaál: i. m. 45.

¹⁵ Pájer Imre: Csorna iskolái (1659–1996). In: Település – iskola – társadalom. Tanulmányok Győr–Moson–Sopron megye és Burgenland iskolatörténetéből 1777–1996. Szerk.: Kovátsné Németh Mária, Győr, 1996. 148–165.

¹⁶ Drinóczy György: Böngészet Sopron vármegye történetéhez. Csorna, 1830–1847. No. 235–236.

ével korábbra, 1733-ra datálja, és a korábbi földesúr, Esterházy Pál herceg szerepét is hangsúlyozza az iskola alapításában. Másrészt, a Kosáry-féle – valóban sommás – értelmezéssel szemben az iskola megszűnésének valószínű okát nem annak "csenevész" voltában, a Ratio Educationis előírásainak való meg nem felelésben, hanem II. Józsefnek a szerzetesrendeket feloszlató 1786. évi döntésében látja.¹⁷ E véleményét Niczky Lázár végrendeletének azon pontjával támasztja alá, amely szerint az végrendelező a csornai iskolára 300 forintot hagyott.

Pájer Imre az említett végrendeletre Dominkovits Péternek a nyugat–dunántúli nemesség birtokviszonyait tárgyaló írása¹⁸ alapján hivatkozik. E szerző a soproni gimnáziumnak a vármegyei tisztikar iskoláztatásában betöltött szerepét vizsgálva veti fel a csornai kisgimnázium történetének kérdését.¹⁹ Az újabban feltárt adatokon (Drinóczy kézirat, Niczky-végrendelet) túl, felhívja a figyelmet egy 1777. szeptember 1-jén Horváth Mihály nevére Csornán kiállított nyomtatott bizonyítványra, amely tanúsítja, hogy a nevezett ifjú a (középső) grammatikai osztályt elvégezte. Ez a bizonyítvány egy évvel tovább pontosítja a kisgimnázium megszűnésének Fináczy Ernő által megállapított időpontját.

A továbbiakban a Helytartótanács levéltárában, az alapítványügyi iratok (C 39) és a Tanulmányügyi Ügyosztály iratai (C 67) között található két országos iskolai összeírásnak a csornai kisgimnáziumra vonatkozó megállapításait adjuk közre és vetjük össze a fentiekben hivatkozott forrásokkal, illetve néhány újabb, a Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltárában megtalálható irattal.²⁰ Szándékunk ezzel nem az iskola történetének rekonstruálása, hanem a többi 18. századi dunántúli középiskola között elfoglalt helyének bemutatása. A bevezetőben megfogalmazott szempont szerint ennek a középiskolának elsősorban a jellege és társadalmi funkciója az érdekes számunkra: az, hogy az általa közvetített tudás mennyi és milyen társadalmi helyzetű, területi származású gyerekekhez juthatott el. Bízunk benne, hogy az alábbiakban ismertett iratok és a bennük foglaltakból levonható következtetések némi bepillantást engednek a csornai latin iskola ilyen vonatkozású viszonyaiba, és szempontokat adnak az iskola társadalomtörténeti hátterének további kutatásához.

A tanügyigazgatás Mária Terézia uralkodása alatti fokozatos kiépülésének kezdete az 1766-ban a Helytartótanácsban belül megalakult tanulmányügyi bizottság. Ekkor

¹⁷ Uo. 148. Az 1766-os összeírásban még regisztrált majd megszűnő katolikus gimnáziumokról szóló szövegrész a következő: "A valóságban azonban ezek nagyrészt olyan kisgimnáziumok voltak, amelyeket az új mérték [a Ratio Educationis – S. Cs.] szerint minden további nélkül nemzeti, vagyis elemi iskolává kellett átminősíteni. Részint pedig olyanok, amelyek végképp megértek a felszámolásra, mint a bártfai zugiskola, a máshonnan kiesapott, rossz diákok gyűlhelye. Ilyen okból tűntek el Baja, Bazin, Csorna, Modor, Rimaszombat, Szentmária stb. csenevész katolikus »középiskolái«." Kosáry: i. m. 484–5. A Ratio Educationis, az 1777-ben kiadott és hatályba léptetett tanügyi kódex egységesen szabályozta az ekkor állami (királyi) igazgatás és felügyelet alá kerülő oktatási rendszert tartalmi, szervezeti és személyi vonatkozásban egyaránt, vagyis az adott iskolatípushoz tartozó összes iskolában ugyanazokat a feltételeket (tananyag, osztálybeosztás, tanárok száma stb.) kellett biztosítani.

¹⁸ Dominkovits Péter: Nemesi birtoklás – közigazgatási határok. Adatok a nyugat–dunántúli nemesség XVIII. századi társadalomtörténetéhez. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter–Turbuly Éva Sopron, 1993. 321–348.

¹⁹ Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény a vármegyei hivatalviselő elit képzésében. Adatok a soproni jezsuita gimnáziumnak a vármegyei tisztikar iskoláztatásában betöltött szerepéhez a XVIII. század első harmadából. In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és társadalom. Zalaegerszeg, 65–78. 69. Ez az írás, és Hoós Éva ugyanebben a kötetben levő – alább hivatozott – tanulmánya volt a kiindulási alapja írásomnak.

²⁰ A dokumentumokra Dominkovits Péter hívta fel a figyelmemet. Itt mondok neki köszönetet ezért.

készült az az *országos összeírás*, amely az ország összes katolikus és nem katolikus középfelső iskoláját számbavette.²¹ Ebből a forrásból van tehát a legkorábbi átfogó kép a magyarországi iskolahálózatról. A jezsuita rend felszámolása (1773) után, a következő feladat, a jezsuiták nélküli közoktatás újjászervezése érdekében ismét országos, de az előzőnél jóval részletesebb összeírást rendelt el az uralkodó. Az 1774-ben meg is történt, de ennek anyagát egészen mostanáig nem hasznosította az oktatástörténet – miként erre Hoós Éva nemrég felhívta a figyelmet.²² A két összeírásnak az adatai viszonylag pontos képet adnak a szóbanforgó csornai latin iskoláról két, egymáshoz közeli időpontban.

Az 1766-os összeírásban a csornai iskola, mint grammatikai iskola (*usque Poesim exclusive*) szerepel.²³ Gróf Zichy Ferenc püspök az összeíráshoz csatolt jelentésében erre az iskolára vonatkozóan megjegyzi, hogy ott korábban nem a szerzetesek, hanem egy világi, fogadott iskolamester tanított, de véleménye szerint kedvezőbb, ha a tanítást a szerzetesek maguk vállalják, mert a világi tanítók a tudományban kevesebb jártassággal bírnak és az olykor szabados életmódjuk miatt pedig az isteni tiszteletre, a lelkek szolgálatára kevésbé alkalmasak, mint a szerzetesek. Reálisnak tartja, hogy a türjei prépostsággal összevont csornai prépostság a tanító szerzeteseket eltartsa, és az új feltételek között lehetőség van a rend adósságainak rendezésére is.²⁴

Az 1774-es összeírás 10 pontban érdeklődött a tanítás tárgyi, személyi és szellemi körülményeiről.²⁵ Az alábbiakban a csornai iskolára vonatkozó válaszokat ismertetjük. (Zárójelben a kérdések számát adjuk meg. Azokat a pontokat, amelyek nem vonatkoztak erre az iskolára, és ezért válasz sincsen rájuk – kihagytuk.)

(2.) A csornai iskola 5 óra járásra van Gyórtól, és 6 óra járásra Soprontól, a legközelebbi olyan helységektől, ahol magasabb iskolák vannak.

(3–4.) Az iskolában egy tanár van Hermengildus Horetzky, premontrei rendi szerzetes, ő tanítja mindhárom osztály, a grammatika, a principia és a parva diákjait.

(5.) A fent nevezett tanár számára semmiféle fizetés vagy jövedelem nem állapított meg, azonban néhány évvel korábban, mikor három iskolamester fogadott fel az iskolát fenntartó csornai premontrei konvent, ezek fizetése az élelmezésen és szálláson felül évente 30 forint volt.

²¹ Fináczy: i. m. 1. kötet 302. Országos diákösszeírás korábban is volt, a pestisjárvány miatt 1738-ban. Elvben ebben is minden diáknak, tehát felsőbb iskolának is szerepelni kellene, de a körülmények miatt nem minden iskolából küldték, küldhették fel a Helytartótanácshoz a kért adatokat. A Dunántúltra vonatkozóan például hiányzik Kőszeg, Komárom, Székesfehérvár, Pécs iskoláinak jelentése, és nincs említve Csorna sem. Vö.: Fallenbüchl Zoltán: Az 1738/39. évi országos diákösszeírás. Bp. 1985. 3–5.

²² Hoós Éva: Latin iskola vagy professzionális képzés. Iskolák a társadalmi elvárások hálójában a XVIII. század végén: a keszthelyi példa. In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és társadalom. Zalaegerszeg, 1997. 89–113. különösen 95., 105–106.

²³ MOL C 39 1766. Lad. E. fasc. 8. No. 68.

²⁴ Itt valószínűleg azokról a kölcsönökről van szó, amelyeket Schöllinger Ferenc, még mint pernecki apát vett fel 200 000 forint értékben a rend magyarországi prépostságainak visszaváltására. Vö. Drinóczy: i. m. No. 235. A két prépostság 1741-ben lett Nolbek Rafael csornai apát személyével ténylegesen egyesítve, és valóban szépen jövedelmezett: "Nolbek Rafael prépostságának 16 éve alatt összesen 28 000 forintot adott a türjei gazdaság Csornának, többszörösen visszafizetvén a ráfordított 8000 forint vételárat." Kovács Imre: A türjei premontrei prépostság története. In: Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg, 1991. 125.

²⁵ Az összeírás menetét és a kérdőpontokat részletesen lásd: Hoós: i. m. Ebben a tanulmányban a veszprémi püspökséghez tartozó keszthelyi kisgimnázium esetében az igazgató és a tanárok által írt részletes jelentést ismerhetjük meg, míg a csornai iskolára vonatkozóan a győri püspök által készített összesített, a keszthelyinél kevésbé részletes jelentést van lehetőségünk használni: MOL C 67 1773–74. No. 5.

(6.) Az iskola semmiféle saját tulajdonnal nem rendelkezik, az iskolának nincs alapítványa, az 1733. év körül felfogadott világi iskolamestert a konvent közös javaiból tartotta el. Hacsak az nem nevezhető [bizonyos értelemben] alapítványnak, hogy néhány éve, a legújabb csornai prépost, Arnold Lezsák a világi tanítók helyére szerzetes tanárokat rendelt.

(7.) A csornai iskolában az alábbi időrendben folyik a tanítás (hasonlóan a győri, soproni, kőszegi gimnáziumokban szokásoshoz): a tanítás reggel fél nyolctól folyamatosan fél tízig tart, azt mise követi. Délután fél kettőtől négy óráig ismét tanulnak a diákok. Ez idő alatt a tanár a különböző osztályokba tartozó diákoknak feladatokat ad, kérdéseket fejt ki és ad elő. A diákok vasárnapokon és egyházi ünnepeken is bent vannak az iskolában, és a hit alapjait tanulják. Az iskola igazgatói és előljárói tisztét Arnold Shiszler, premontrei szerzetes látja el.

(9.) Arra a kérdésre, hogy az egyes osztályokban milyen könyveket használnak, a csornai iskola három grammatikai osztályában egyaránt használatos tankönyvként Emmanuel Alvarez munkáját²⁶ adják meg válaszként.

(10.) Végül, a tanulók számára vonatkozóan a következő számokat adják meg: grammatista 8, principista 7, parvista 14, összesen 29.

A kérdésekre adott összesített válaszokhoz ugyanaz a Zichy Ferenc győri püspök írt összegző jelentést, aki már 1766-ban is. A csornai iskolára kitérve megjegyzi, hogy bár korábban ugyan elhatározatotott, hogy Csornán iskolát kell felállítani, de ez a döntés eddig alig hozta meg a hozzáfűzött reményeket, a tanulók száma is csekély. Mégis ez az iskola maradjon fent, mert a premontrei szerzetesek sem chorust, sem clausurat Csornán nem bírván nagyobb mértékben, az iskola által foglalkoztassanak (occupentur). A táblázatos összesítésből, az előbbieken túl kiderül még az is, hogy az iskolának könyvtára sincs.

A kép amit az utóbbi összeírásból a csornai kisgimnáziumról kapunk, nem túl kedvező: a tanulók száma igen alacsony. Az összeírt többi, győri egyházmegyében működő középiskolában a diákok száma mindenütt 100 felett van: Győrben 536, Sopronban 328, Kőszegen 189, Szombathelyen 290, Óváron 160, Tatán 135. Ebben az időpontban a csornai iskola szervezete nem tekinthető már szabályos kisgimnáziumnak: a teljes nyelvtani tagozatból ekkor már hiányzik a Syntaxis osztálya, amely 1766-ban még megvolt. A grammatikai tagozat tanításához szükséges két tanár²⁷ helyett csak egy van, és fizetésének sincs meg a forrása. Ugyanakkor a korábban alkalmazott három tanárra való utalás azt sejteti, hogy abban az időszakban nagygimnáziumként és esetleg nagyobb diáklétszámmal működött az iskola. A püspöknek az iskola stabilizálódására vonatkozó korábbi, az első jelentésben megfogalmazott reményei nem váltak valóra²⁸, de vélhetően a szerzetesrendek létjogosultságát ekkor már egészében kétségbe vonó egyre számosabb megnyilvánulás ellenében javasolta az iskola további fenntartását, és ezzel a csornai szerzetesek világi, társadalmi hasznosságának igazolását. Annál is inkább, mivel – a püspök érvelése szerint – a csornai szerzetesek nem tartottak fent énekkart (chorus), viszont a világtól való visszavonultság szerzetesekre vonatkozó

²⁶ Erről részletesebben: Hoós: i. m. 94–95.

²⁷ Fináczy: i. m. 2. kötet 341.

²⁸ A türjei prépostság egyébként már 1767-ben ismét önálló: Kovács Imre: i. m. 135.

szabálya (clausura) az ő esetükben nem volt annyira szigorú, hogy a világi tevékenységet ne lehetett volna fokozottabb mértékben elvárni tőlük. A püspök álláspontjának ezt az értelmezését erősítik a későbbi fejlemények is: 1782-ben II. József császár első lépésben a világi tevékenységet, a betegápolást, tanítást stb. nem végző, kontemplatív szerzetesrendeket oszlatta fel és foglalta le javaikat különböző állami vagyoni alapok részére. A püspöki állásfoglalás háttereként felmerül még az a lehetőség is, hogy az iskola alapvető célját a rendi utánpótlás biztosítása, új rendtagok kiválasztási lehetőségének megteremtése volt²⁹, és így a fenti kifejezésen a szóbanforgó szerzetesrend térfoglalását kellene értenünk. Azt, hogy az iskolának valóban ez lett volna az alapvető funkciója a korábbi időszakban – még 1766-ban is – nem lehet kizárni, de 1774 után ennek már nem lehetett sok realitása, ugyanis Mária Terézia 1770-ben hozott rendelettel megszigorította az új rendtagok felvételét, és ez a rendelkezés – ugyan a tárgyalás jelentés kelte után tíz hónappal később – éppen a győri püspök útján jutott el a csornai rendházba is.³⁰ A két összeírás megállapításait összevetve, kétségtelen, hogy ezek a csornai latin iskolának a két időpont közötti hanyatlását jelzik.

A következőkben három, a rend levéltárában található *levél*től teszünk említést, amelyek tanuskodnak arról, hogy az iskola a 18. század harmicas-ötvenes éveiben is működött, ugyanakkor jól kiegészítik az összeírásokból nyert képet. Az első, latin nyelvű, 1734. augusztus 28-án, Csornán kelt levélben³¹ Zsigmond prépost³² Esterházy herceg segítségét kéri a grammatikai iskolának a diákok száma miatt szükséges bővítésével kapcsolatos építkezéshez, amihez ugyan Sopron megye faanyaggal és 300 forinttal hozzájárult, de ez nem elegendő, és további építési fa és ennek Csornára szállítása, valamint egyéb kézi munkák iránt folyamodik a prépost. A kérelmező levél hivatkozik arra a megállapodásra, amit Schöllinger Ferenc – akkor még pernecki – apát kötött a csornai konvent kegyúri jogát gyakorló herceg Esterházy Pál nádorral, és amely egyezségnek egyik pontja kötelezi a konventet, hogy Csornán "grammaticalis iskolát" nyisson és tanítókról gondoskodjék.³³ A levélből nem derül ki, hogy a megállapodás e pontja mikor is került teljesítésre, de vélhetően a szóba hozott építkezés befejeztével vált lehetővé az oktatás érdemi megkezdése.³⁴ Számunkra a levél legérdekesebb része az, amelyből kiderül, hogy az iskola a fiatalok milyen körének nevelésére rendeltetett. A levél szövege szerint az iskola diákjainak elsősorban a rábaközi szegény nemes ifjúság közül kell kikerülnie. A szegény, döntően kis birtokú vagy birtoktalan nemesség magasabb iskoláztatásának problémája a későbbi évtizedekben az ország más területein is jelentkezik, és markáns, a következő században is jól megfigyelhető jelensége a magyarországi oktatás társadalomtörténetének.³⁵ A csornai iskola esetében az lehet

²⁹ Fallenbüchl Zoltán: A diákság megélhetésének kérdéséhez Magyarországon a 18. század folyamán. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977. Bp. 1979. 379–415. Ezt az észrevételt az 1766-os összeírás kapcsán tette a szerző.

³⁰ Kovács: i. m. 142–143.

³¹ Csornai Premontrai Konvent Magánlevéltára Archivum Vetus 11. I. 1.

³² Barthodeiszky Zsigmond 1733 és 1738 között volt Csornán prépost: Drinóczy: i. m. No. 235–236.

³³ Drinóczy: i. m. No. 235–236

³⁴ Barthodeiszky "A Conventet is meg nagyobbította 's némelly szobákat iskolákká alakított." U.o.

³⁵ Szabó István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XV–XVIII. századokban. In: Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság köréből. Bp. 1976. 237–252. 243., Vörös Károly: A társadalmi fejlődés fő vonala. In: Magyarország története 1686–1790. Bp. 1989., Fallenbüchl: i. m., Tóth István György: Mivelhoggy írást magad nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődés-

érdekes, hogy ebben a térségben a kisenemesség iskolalátogatásának rendezése már ilyen korán, a század elején felmerült. Ennek részletei és körülményei fontosak lehetnek a jelenség kezdeteinek megismeréséhez, folyamatának megrajzolásához.

A másik, magyar nyelvű levelet, az 1747. november 25-én kelteztet, Hethyey Benedek küldte a csornai kanonokhoz.³⁶ A levél írója bizonyos, Bögötén lakó nemes Komáromi János Vas vármegye esküdtjének fiát ajánlja a kanonok szolgálatába. A fiú az előző esztendőben Pápán járt iskolába, s most több társával együtt Csornán kíván tanulni, de minthogy "az édes atya igen öreg ember, és el-tagadhatatlan szegénységben vagyon, az Helység distantiájára nézve is, mindennapi eledeléről nem proviálhat, és Csornán sincsen olly ismérős jó ura, az kinek recommendálhatná" valamilyen szolgálattal kell ellensúlyoznia a tanulmányokat és a megélhetést. A harmadik, 1754. február 4-én, szintén magyar nyelven íródott levélben³⁷ a türjei plébános, Lébényi János³⁸ érdeklődik Norbert atyánál, csornai szerzetestársánál Pap Ferenc csornai diák ügyében: a diákot elküldték az iskolából, mert – mint maga állította – későn érkezett vissza a Cantatióról. A türjei páter védelmére kel a fiúnak ha bűne valóban csak ennyi, és közbenjár, hogy kellő büntetés után folytathassa tanulmányait. De egyúttal arra is kéri rendtársát "ne terheltessék a mestertől informáltatni, ha érdemes e, hogy szegény szülei többet költsenek reá? holott nem? küldessék vissza, és inkább valamely mesterségre adni fogják" az eltanácsolt tanulót. A két levél, azon túl hogy bizonyítja a gimnázium tényleges működését, némi betekintést nyújt abba, hogy az iskola vonzása mekkora területre s milyen társadalmi körre terjedhetett ki, és hogy a tanulás lehetősége sok esetben – főként az iskoláktól távol lakók esetében – mennyire közvetett úton-módon, személyes kapcsolatokon keresztül intéződött.

Nézzünk meg ezután részletesebben egy olyan a forrást, amely bizonyos értelemben szintén véleményét alkotott a csornai iskoláról a fent ismertetett összeírások időszakában.

A szóban forgó gimnázium esetleges zugiskola jellegét a korábban már említett, 1769-ben kelt Niczky *testamentumban*³⁹ megjelölt adomány tényleg kizárja, mint azt Gaál Zoltán észreveszi. De az is valószínű, hogy a hagyományozott összeg csak jelképes volt. A végrendelkező több egyházi intézményre is nagy pénzüsségeket, de ezek közül a csornai iskoláé a legcsekélyebb. Azon nincs mit csodálkozni, hogy a nicki plébániára kilenc tételben összességében közel 11 000 forintot szán, hiszen ide, az amúgy is "pusztulásra hailandó" templomba kerül szándéka szerint az új családi sírbolt, új oltárok, harangok miegymás. De több szerzetesrendre is nagy adományt: egyenként 1500 forintot, a pozsonyi Szent Erzsébet rendi apácáknak pedig 3000 forintot két betegágy

ben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996., Benda Gyula: Zala megyei nemesek életviszonyai a XVIII. században. In: Történeti antropológia, szerk.: Hofer Tamás Bp. 1984. 313–20., Kósa László: Kisenemesek és utódaik viselkedése és gondolkodásmódja a XIX. században. In: Történeti antropológia, szerk.: Hofer Tamás, Bp. 1984. 328–35., Kósa László: Polgárosuló és parasztosodó kisenemesek Világosság 1991. 9. sz. 703–710., Sasfi Csaba: A nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808 és 1848 között. In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és társadalom. Zalaegerszeg, 1997. 131–171.

³⁶ Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltára Archivum Vetus 28. II. 53.

³⁷ Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltára Archivum Vetus 28. II. 63.

³⁸ Csornai kanonok, 1743 és 1757 között Türje plébánosa és magyar hitszónoka: Kovács Imre: i. m. 129. és 154.

³⁹ Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltára Testamenta: No. 26. A Drinóczy-kéziratban a hagyományozás időpontja 1776. Drinóczy: i. m. No. 235.

fenntartására. Még a közelebről nem ismert "Küszögi Convertiták" számára is 500 forintot testál. A csornai iskolára hagyott összeg a hagyatkozás gesztus jellegét mutatja, különösen ha a testamentum 28. pontjának szövegét is nézzük, miszerint: "Hogy az ügyő fogyot Ifjuságnak az tanulásra könnyel alkalmatossága legyen, és az által az Fölséghes Ur Istennek dücsösége terjedgyen hagyok a Csornai Iskolákra Három Száz, az az 300 Forintokat." (Az "ügyefogyottság" a végrendelet szóhasználatában alighanem hasonló értelmű, mint amit a korábban ismertetett Vas megyei nemes ifjú érdekében íródott levél illusztrál.) Ezt a feltevést tovább erősíti a végrendelet 39. pontja, amely alatt a soproni konviktusnak 3000, a győrinek pedig 1500 forintot hagy Niczky Lázár, Sopronban kettő, Győrben egy konviktusi hely létesítésére. Ezek betöltésénél elsősorban a rokonságon belül – a közelebbi rokonok felől kindulva – azokat a fiúkat kell tekintetbe venni, akik "oly boldogtalan Sorsra ... valamikor jutnának, hogy alkalmatossan, és böcsületessen segítségek miatt nem tanulhatnának", s ha ilyenek nem találtnak "Tekintetes Nemes Sopron Vármegyében lakó jóerkölcsű valóságos Nemesi ágybúl származot két Iffjat az Soproni Convictusban, az Győrben egyet Páter Jesuuita uramék, vagy azok Kiknek az Convictusok gondviselések alatt lesznek, tartozanak bévennyi, és rende szerint tartanyi". Az persze nem meglepő, hogy Niczky alispán atyafiai esetlegesen "ügyefogyottá" váló leszármazóinak nem Csornán akarta biztosítani a tanulás lehetőségét, hiszen a konviktus, rendeltetése szerint a szálláson és kosztón túl, az iskolai nevelésnél több, a nemesi műveltségemény által megkívánt szemléletet, készséget és ismeretet nyújtott, nem beszélve a közös tanulmányok során kialakult ismeretségekről és a presztízsről. Ilyen intézetek csak azon nagy létszámú és múltú nagygimnáziumok vagy akadémiák mellett jöttek létre, amelyekben zömében a középbirtokosok és főnemesek fiai folytatták felsőbb tanulmányaikat nemzedékeken keresztül, apáról fiúra szálló tradíciót képezve e társadalmi körben. Ezeket az intézményeket a jezsuita rend fejlesztette tőkélyre, és működésüknek vitathatatlan szerepe volt az ország 18. századi – a rekatolizáció mellett történő – mentális újraservezésében. A rend tevékenysége pedig érthetően elsősorban a főnemesség és a jómódú középnemesség felé irányult.⁴⁰

A végrendelet fenti két, a nevelésre vonatkozó pontjának ismeretében tehát feltehetjük, hogy a végrendelező tisztában volt a csornai gimnázium rendeltetésével illetve funkciójával, azzal, hogy ez az iskola más feladatokat teljesít és más diákközöniséget szolgál, mint a soproni és győri, vagy éppen kőszegi jezsuita, kollégiummal vagy konviktussal is bíró nagygimnázium. A csornai iskolára hagyományozott egyszeri összeg nem stabilizálhatta a kisgimnázium működését, különösen nem a magasabb követelményeket hozó Ratio időszakára nézve. A szombathelyi és a keszthelyi kisgimnázium alapításának (1771 ill. 1772) körülményeit ismerve tudható,⁴¹ hogy milyen pénzigénye volt egy – szokásosan két tanárral működő – grammatikai iskolának: mindkét helyen évente 180 forint fizetést biztosítottak a tanároknak az élelmezésen s a szálláson felül. Szombathelyen a város, Keszthelyen a város földesura, Festetics gróf vállalta ezt a

⁴⁰ Fináczy: i. m. I. kötet 170–184., Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet 1–5. kötet Bp. 1935–36., Kosáry: i. m. 105–108., Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény...

⁴¹ Kárpáti Kelemen: A szombathelyi kir. kat. főgymnásium története 1-2. rész In: Értesítő 1889-90. 3-77. és Győrffy Endre: A keszthelyi kath. főgymnásium története. Keszthely, 1896.

kötelezettséget. A gimnáziumok működésének másik – minden bizonnyal nagyobb értékű – összetevőjét a tárgyi feltételek (épület és fenntartása, tanfelszerelés, könyvtár, tanári szállások, ellátás stb.) jelentették. Mindebből kiszámítható, hogy a Niczky Lázár által a három konviktusi helyre hagyományozott összesen 4500 forint – évi 5%-os kamat mellett – a két csornai tanár fizetésére éppenséggel elegendő lett volna. De az emelkedő, birtokait gyarapító alispán társadalmi horizontja⁴² és alighanem az előbb említett iskolai tradíció – Niczky Lázár 1707 és 1711 között a soproni gimnáziumban tanult, a parva minorától a syntaxis osztályig⁴³ – kellően magyarázhatja döntését. A Dunántúlon a 18. század során alapított gimnáziumok mellett vagy mögött, szinte kivétel nélkül nagybirtokos főúr vagy főpap állt: ez a helyzet a már említett keszthelyi iskola mellett, az egy időben (1765) megnyíló tatai s nagykanizsai gimnáziumok esetében is.⁴⁴ Szombathelyen – mint láttuk – ugyan a város állta a tanárok fizetését, az épületet azonban a győri püspök biztosította és ehhez a gimnáziumhoz rendelte Birhányi Istvánnak, Kövesd plébánosának az előző században, Vas megyei ifjak iskoláztatására hagyott 3000 forintos alapítványát is.⁴⁵ Az 1711-ben alapított veszprémi kisközségi gimnáziumnak is 11 500 forintos alapítványt létesített az egyházmegye püspöke, hogy az iskola a papi szemináriummal együtt biztosítsa a török hódoltság alatt szétzilálódott veszprémi egyházmegye szellemi újjáépítését.⁴⁶ A magyaróvári gimnázium a kivétel: itt egy helybeli polgár és Moson megyei táblabíró, Zsidanics István – Niczky Lázárnál egyébként alighanem kisebb potentát – 10 000 forintos alapítványa és városi háza volt az 1739-ben induló piarista gimnázium alapja.⁴⁷

Az iskolai összeírásokból elének tárult képet, úgy vélem, egy más szempöngből a fenti végrendelet is megerősíti: a csornai kisközségi gimnázium osztályait és diákjainak számát tekintve a legkisebb, anyagi alapjaira nézve a legbizonytalanabb középiskola volt a Dunántúlon a 18. század második felében, és nem valószínű, hogy II. József egyházi vagy oktatásügyi rendeleteiben kellene látnunk további működésének akadályát. A kalapos király rendeletei – minden szintemelési jószándékuk ellenére – komoly zavarokat okoztak a tanügyben:⁴⁸ több középiskola, főleg kisközségi gimnázium szűnt meg, a Dunántúlon is két gimnáziumot zártak be ekkortájt (Pápa, Magyaróvár). De a csornai iskola aligha érte meg a reformáló császár uralkodásának kezdetét. Úgy tűnik, hogy az iskola finanszírozásának nehézségei már korábban felmerültek, és a Ratio bevezetését megelőzően is fennálltak, tehát nem az új tanrendszer "egy osztály – egy tanár" követelményében kell keresnünk megszüntének legfőbb okát. Amikor 1802-ben I. Ferenc császár a szerzetesrendeket visszaállította, a csornai prépostság birtokait a felté-

⁴² Dominkovits Péter: Nemesi birtoklás... 323.

⁴³ Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény... 70.

⁴⁴ Ambrusztér Sándor: A tatai kegyesrendi ház és gymnasium története. Ért. 1894/95. 5-48. és

Pap János: A nagy-kanizsai kath. főgymnasium és a k. r. társasház vázlatos története. Ért. 1879/80. 3-67.

⁴⁵ Kárpáti Kelemen: i. m.

⁴⁶ Balanyi György–Biró Imre–Biró Vencel–Török Vince: A magyar piarista rendtartomány története. Bp. 1943. 27-28.

⁴⁷ Mihály Ferenc–Szakály Ferenc–Szirányi Péter: A 250 éves mosonmagyaróvári gimnázium története. Mosonmagyaróvár, 1989.

⁴⁸ Sasfi Csaba: Tandíj; elitképzés vagy közoktatás. II. József oktatáspolitikai rendeletei. Századvég 1998. Nyár (új folyam 9. sz.) 133-157.

tellet kapta vissza, hogy a szombathelyi és keszthelyi gimnáziumot működtesse.⁴⁹ A csornai latin iskola, megszűnése után negyed századdal már nem támadt fel, bár maga a szerzet újrakezdthette tevékenységét. Ekkor már azonban az előző századénál nagyobb feladat hárult rá az oktatás terén, hiszen két, meglehetősen népes nagygimnáziumot kellett működtetnie immár a Ratio követelményeinek megfelelően.

Jelenlegi ismereteink szerint azt kell mondjuk, hogy a csornai kisgimnázium esetében hiányoztak a feltételek ahhoz, hogy a 18. századtól folyamatosan működő, népesebb középiskolák közé emelkedhessen. Ennek ellenére azt hiszem van a "hely szellemé"-nek megismerésén túlmutató, általánosabb tanulsága is e történetnek. Befejezésül ezt próbálom megfogalmazni, néhány további kutatási témát körvonalazva.

Bár az összefüggések még kevésbé kidolgozottak, de az egyes gimnáziumok történetének olvasása alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a 18. század során a felsőbb iskolákba járó diákok számának igen jelentős növekedésével számolhatunk – legalábbis a Dunántúl északnyugati, a fenti két országos összeírás által lefedett, a győri egyházmegyét alkotó térségében. Egyrészt a régebbi alapítású, szabad királyi városokban működő nagygimnáziumok tanulólétszáma emelkedett nagy mértékben. Másrészt új gimnáziumok alapítására került sor Veszprémben, Csornán, Óvárton, majd Tatán, Nagykanizsán, Keszthelyen és Szombathelyen. Ezek az új középiskolák – amelyek grammatikai iskola, azaz kisgimnáziumként indultak, de előbb-utóbb teljes, azaz nagygimnáziumokká alakultak át – mind kisebb-nagyobb mezővárosokban létesültek. Ez a körülmény részben arra utal, hogy a felsőbb iskoláztatásba olyan társadalmi csoportok gyermekei léptek be nagyobb számban, amelyek körében addig nem volt jelentős mértékű az ilyen szintű iskolázottság.⁵⁰ Ebből következően elsősorban az iskolának helyt adó városok kevésbé vagyonos rétegeivel számolhatunk, másodsorban azonban az újonnan alapított iskolák székhelyeinek, a mezővárosok társadalmának vagyonosodó rétegeit és az "egy és oszthatatlan" nemesség zömét kitevő kismemesség egyes csoportjait tekinthetjük ezen iskolák legfőbb közönségének, a középfokú oktatásban részesülő újabb hasznélvezőinek. Igen lényeges kérdés azonban az is, hogy valójában miként és milyen területen hasznosul az a tudás, amit a megnövekedett számú iskolázott népesség testesített meg. E kérdés pontos, az arányokat is bemutató megválaszolásához további részletkutatások szükségesek, most csak az általános tendenciákra utalunk, egyrészt a berendezkedő Habsburg uralom – vagyis lényegében a központi hatalom – illetve a megyék – mint helyi hatalom – kezdeti bürokratizáló törekvéseire, másrészt a lassú agrárkonjunktúrára. Ezek a folyamatok igényelni kezdték, és többé-kevésbé lehetővé is tették az adminisztráció növekedését, a szakszerűség elemi formáinak alkalmazását és ezzel az egyre inkább világi keretek között működő értelmiségi-hivatalnok réteg kialakulását.⁵¹ Ugyanakkor az egyház, a tudomány, a politika, a közélet, de nagyrészt az új intézményi berendezkedés nyelve is a sajátos magyarországi

⁴⁹ Az eredeti rendelkezés szerint nem a szombathelyi, hanem a varasdi gimnáziumról volt szó, ettől azonban a rend magyar jellegét féltette: Lakatos Vince: A csornai premontrei kanonokrend tanítói tevékenysége. Bp. 1909. 5. és Győrffi: i. m. 9.

⁵⁰ A középiskola közönségének hagyományosan a fő- és középbirtokos nemesség és a szabad királyi városok módos polgárságának fiait tekinthetjük, hozzáátve azt, hogy a városi polgárság körében csak az alsóbb osztályokban folytatott, gyakorlati hasznú tanulmányok voltak jellemzőek, és hogy a társadalom alsóbb rétegeiből származók bizonyos mértékig mindig jelen voltak a gimnáziumokban, főleg az egyházi utánpótlás biztosítása végett.

⁵¹ Kosáry Domokos: Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon. Valóság 1981. 2. sz. 11–20.

késői latinság.⁵² Ez nemcsak az országos politikában gyorsan emelkedő középbirtokos nemesség számára fontos, hanem az alacsonyabb társadalmi állású, de emelkedni vágyó egyének számára is az érvényesülés, az érdekérvényesítés nyelve, de többnyire a több nemzetiségű országon belüli és a külföldiekkel való kapcsolatok kialakításában érdekelték is.⁵³ Ez a műveltség egységes volt, köszönhetően a jezsuita Ratio Studiorummal meginduló uniformizálási törekvésnek, amelynek nyomát magán viselte a piarista tanrendszer is, majd az állami keretek között egységesítő Ratio Educationis is. Jobbára a fenti általános folyamatok helyi tényezői ösztönözhatték gyerekeik taníttatására a középfokú oktatásban újonnan érdekelteket is. Nem lényegtelen szempont, hogy az újkeletű iskolákban folytatott tanulmányok az új csoportok számára olcsóbbak is lehettek – és eleve így válhattak realitássá – a tradicionális iskolaközpontokban történő iskoláztatásnál, ami csak a tehetősebbek, vagy megfelelő rokoni kapcsolatokkal rendelkezők – lásd a fent tárgyalt végrendeletet – számára volt elérhető lehetőség. Különösen akkor, ha a tanulmányok csak a gimnáziumi alsó tagozat gyakorlati hasznú műveltséganyagának elsajátítását célozták.⁵⁴ De a felső tagozat, a humanista osztályokba való törekvés esetén is jelentős költségmegtakarítást jelenthetett az alsó tagozat helyben vagy legalábbis olyan viszonylagos közelségben való elvégezhetősége, ahová a rokoni és egyéb kapcsolathálók, az ezen alapuló csereügyletek még kiterjedhettek és egyáltalán elképzelhetővé tették a taníttatást. (Nem beszélve arról – amire az előbbieken szintén láthattunk egy példát –, hogy az alsóbb osztályokban mutatott tanulmányi előmenetel már jelezhetette, hogy érdemes-e folytatni a gyerek taníttatását a költségesebb felső osztályokban.) Azt is fel kell tételeznünk persze, hogy az így szerzett műveltség ugyanezen szűkebb kereteken belül való használhatósága a megyei, uradalmi, települési (mezővárosi) igazgatásban szintén döntő momentuma lehetett az újabban jelentkező iskoláztatási szándékoknak és döntéseknek. Az új alapítású középiskolákat tehát úgy is értelmezhetjük, mint amelyek az elemi oktatáson túli műveltséget, illetve tudást adekvát formában nyújtották azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyekhez ez addig – rendszeresen és nagyobb arányban – nem jutott el. Véleményünk szerint ilyen értelemben lehet beszélni az egyes iskolák jellegéről, az iskolahálózatban betöltött helyéről, arról a funkciójáról, hogy a műveltség adott szintjét jellemzően milyen társadalmi csoportokhoz, rétegekhez juttatták el.

A csornai iskola esetében is fontos lenne tudni, hogy tanulóit milyen településekről és milyen társadalmi helyzetű csoportokból toborozta.⁵⁵ E kérdés megválaszolásához az elsődleges forrást az iskolai anyakönyv jelentené, azonban ennek meg- illetve hollétéről jelenleg sajnos nincs semmi információnk. Ennek hiányában a továbbiakban csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg az iskola jellegével kapcsolatosan, illetve az anyakönyv által megvalósítható statisztikai szempontú elemzés helyett, egyes – valóságos és pontenciális – csornai diákok iskolai pályájának esettanulmány szerű

⁵² Hoós: i. m. 91–92.

⁵³ Tóth István: i. m.

⁵⁴ Kármán Mór: Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században. Budapesti Szemle 1911. 410. sz. 218–239. 411. sz. 394–429. 408.

⁵⁵ Mályusz Elemér fogalmazta meg e társadalomtörténeti megközelítés fontosságát az addigi, zömében intézménytörténeti nézőponttal szemben: Századok 1932. 106–107.

rekonstrukciója jelenthet némi támpontot ehhez. E munka során tehát nem egy adott középiskola diákságának társadalmi összetételét vizsgáljuk, hanem egyes személyek vagy egy jól körülhatárolható kisebb népesség iskolázottságát, iskolai végzettségét kell aprólékos munkával megállapítanunk.⁵⁶ Az előbbieken bemutatott két levélben megnevezett diákok esete is, valamint a harmadik levél utalása az iskola azon hivatására, miszerint az elsősorban a rábaközi járás szegény nemes ifjúságának képzését szolgálta, jó kiindulópont lehet az ilyen jellegű, biografikus illetve prozopográfikus jellegű kutatáshoz. Az 1741-es helytartótanácsi rendelettel bevezetett iskolai bizonyítványok, amelyeket az egyes iskolák bocsátottak ki, hogy az ott elvégzett tanulmányokat (teljesített osztályokat, tanév végi vizsgaeredményeket) igazolják, szintén fontos adalékul szolgálhatnak ehhez. Újabb, potenciálisan a csornai iskolába is járó diákok nevét kaphatjuk meg, ha a szomszédos középiskolák anyakönyveit átvizsgálva kigyűjtjük a csornai származású tanulókat. Ebből a szempontból elsősorban Győr, Sopron, Pápa és Óvár gimnáziumainak anyakönyve jön szóba. Ezek közül a soproniét a 18. század első háromnegyedének kilenc évében⁵⁷ végignéve 1741 és 1769 között 10 csornai diák nevét találtuk meg.⁵⁸ Ezek közül csak egy járt a grammatikai osztályba (1741), a többi magasabb (szintaktikai 4, poetikai 4, retorikai 1) osztályt látogatták.

Ezek az adatok egyébként számszerűségükben is elgondolkodtatók, jóllehet önmagukban még nem mondanak sokat. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a Sopronhoz valamivel közelebb fekvő, valamelyest kisebb népességű⁵⁹ szomszédos mezőváros, Esterházy-uradalmi központ Kapuvárról 1720 és 1775 között 50 (háromnegyed részben alsóbb osztályos) diák járt a soproni gimnáziumba, akkor a Sopronban tanuló csornai diákok viszonylag alacsony száma megintcsak a kisgimnázium működésére utal. De felmerül az a lehetőség is, hogy a kapuvári gyerekek között a város társadalomszerkezete, vagy más helyi adottságok, például az uradalmi központ szükségletei miatt eleve nagyobb volt a középiskolába kerülő diákok száma, mint Csornán. Ha ráadásul a közeli csornai iskolában is nagy számban tanultak kapuvári diákok, akkor ez az arány igen csak magas lehetett, jóllehet a másik négy szomszédos gimnázium anyakönyveinek ismerete nélkül ez a megállapítás csak a további ezirányú vizsgálatnak és feltételezéseknek lehet kiindulópontja. A lényegi kérdés ebben a vonatkozásban az, hogy Csorna lakossága milyen mértékben élt a helyi középiskola nyújtotta tanulmányi lehetőségekkel, vagyis milyen volt a helyi iskoláztatási igény, illetve ennek helyi hasznosítási lehetősége. Jelenthetett-e ez az iskola fennmaradása szempontjából döntő tényező. Az mindenesetre ismert, hogy a század második felében szinte állandósul a kisebb-nagyobb városok középiskola iránti igénye, ami az új, szigorú tanrendszer életbe lépésével sem csökken.⁶⁰ Az említett négy szomszédos nagygimnázium tanulói-
nak területi megoszlása, a beiskolázási körzetük ismerete jó összehasonítási alapot

⁵⁶ Ilyen jellegű vizsgálatok lehetőségét Tóth István György vetette fel: Tóth István: i. m. 39.

⁵⁷ 1704., 1710., 1720., 1729., 1741., 1751., 1759., 1769., 1775.

⁵⁸ 1741. Grammatica: Kusionics Josephus libertinus – 1751. Rhetorica: Pucz Andreas civis, Syntaxis: Vagner Michael ignobilis – 1759. Poetica: Hirsch Andreas nobilis – 1769. Poetica: Horváth Joannes ignobilis, Smászer Antonius ignobilis, Vercsek Franciscus ignobilis, Syntaxis: Abdai Joannes ignobilis, Süle Michael ignobilis, Würth Michael ignobilis. Az anyakönyv lelőhelye: SL a Bencés Gimnázium iratai 52. k. Nomina Studiosorum Gymnasii Societatis Jesu Soproniensis

⁵⁹ Az első magyarországi népszámlálás szerint 1785-ben Csornának 2856, Kapuvárnak 2321 tényleges lakosa volt.

⁶⁰ Fináczy: i. m. 2. kötet 343.

adhat a tárgyalt csornai iskola diákjainak – az anyakönyv hiányában csak feltételezhető – társadalmi-területi összetételére, illetve a további (humanista) osztályokban folytatott tanulmányaikra nézve.

A csornai iskola jellegének valószínűsítéséhez és megszűnésének magyarázatához kézenfekvő összehasonlítási alapot kínál a viszonylag közeli magyaróvári piarista gimnázium: a jelentősen kisebb lélekszámú, Pozsonytól és Győrtől egyaránt négy óra járásra fekvő mezőváros⁶¹ 1739-ben alapított gimnáziumában a század későbbi részében mindig száz 100 felett volt a diákok száma, nemegyszer a 200-at is elérte vagy közelítette. Önként adódik a kérdés: vajon milyen tényezők voltak azok, amelyek – a néhány évvel mégiscsak korábban létesült – csornai iskolához képest, itt az iskola virágzását lehetővé tették. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az iskolát fenntartó piarista rend szerepe lehet az egyik ilyen tényező: ez a tanítórend a jezsuiták mögött a legtöbb iskolával rendelkezett, e rend eltörlésével pedig a legnagyobb, nagy tapasztalattal és módszertani háttérrel rendelkező tanítórenddé lépett elő. Ez az egyes iskolák esetében is megmutatkozott. A tanulmányi rendszerük által átadott műveltség pedig a jezsuitákénál korszerűbb, a realismeretek jelentős körét magába foglalva gyakorlati műveltséget is adott. Ezek miatt a piarista iskolák népszerűsége nagy volt, így az óvári is: vonzáskörzete messze túlterjedt Moson megyén.

Vagyis nemcsak helyi vagy szűkebb körzeti igényeket elégített ki: 1745-ben, 1753-ban és 1760-ban a diákok fele nem a kis népességű és területű, de erősen polgárosodó és urbanizálódó Moson megyéből került a gimnáziumba, és 30 százalék körüli a szomszéd megyékből érkezettek aránya.⁶² Az óvári polgárok pedig alighanem érdekeltek voltak a gimnázium ilyen jellegének fennmaradásában, mivel a vidéki diákok élelmezése és elszállásolása itt is biztos bevételt jelenthetett.⁶³ Vagyis az óvári gimnázium esetében a stabil és kiterjedt vonzáskörzet is meghatározó tényezője lehetett prosperálásának. Óvár fekvése és forgalmi helyzete, a városon át az akkori fővárosba vezető elsőrendű kereskedelmi és postaút, illetve az agrárkivitel nagy részét lebonyolító dunai víziút közelsége is az iskola fenti jellegét, vonzását erősíthette. Csorna esetében ilyen kedvező környezeti feltételekről sem beszélhetünk. Befejezésül talán megkockáztatható az a – további kutatással igazolandó – feltevés, hogy az óvári gimnázium talán éppen a csornai rovására virágzott.

⁶¹ Az első népszámlálás adatai szerint 1785-ben 1946 lakos élt Óváron, bár a közeli Moson mezőváros 2315 lakosát is figyelembe kell itt vennünk. A távolsági adatok az 1774-es összeírás 2. kérdőpontjára az óvári gimnázium által adott válaszok.

⁶² Mihány Ferenc–Szakály Ferenc–Szirányi Péter: i. m. 23–25.

⁶³ Uo.

GÜNTNER PÉTER

A balfi fürdő története
(1865–1914)

Bevezetés

Sopron azok közé a városok közé tartozott, melyeknek saját gyógyfürdője is volt. Ennek az kölcsönzött különös jelentőséget, hogy a századfordulón a valamit magára adó polgárcsalád a szabadságát – általában 4–6 hetet – valamely gyógyfürdőben töltötte. Az évszázados múltú, kénsavas vízeről híres balfi fürdőt a város sokáig haszonbérloknak adta ki, majd 1898-ban megvásárolta Wosinsky István ezredorvos. Városaink közül sokan (például Bártfa is) bérbeadással oldották meg a gyógyfürdő üzemeltetésének problémáját. A tulajdonosok csak a fenntartást és a legszükségesebb javítási munkálatokat finanszírozták, így a fürdők századvégi modernizálása többnyire magántőke bevonásával valósult meg.¹

A balfi fürdő történetének nyomon követése főleg gazdasági oldalról lehetséges. Többnyire a város számára fontos pénzügyi dokumentáció maradt meg: pl. haszonbérleti szerződések, árverési jegyzőkönyvek, fürdőleltárak, különböző tartalmú jelentések, a fürdő javítása során keletkezett számlák. Balf esetében vendéglisták, a látogatók foglalkozási összetételéről szóló tudósítások egyáltalán nem, nemzetiségi arányairól és számáról elsősorban maradtak fent adatok. A tanulmány főleg azt a folyamatot világítja meg, hogy mi vezette Sopront a fürdő eladásához és azt a kevésbé dokumentált témát, hogy milyen kapcsolatban álltak Sopron polgárai a fürdővel.

Előzmények, vetélytársak

Balf az egyik legnagyobb múltú fürdő Magyarországon. Régészeti leletek azt bizonyítják, hogy magas kéntartalmú vizét már az ókorban is használták. Már a 16. században sokan látogatták, első fürdőépületét 1650-ben emelték.² Sopron megye számos gyógyforrással rendelkezett (Kabold (Kobersdorf), Keresztúr (Deutschkreutz), Dérföld (Dörfl), Nagyhöflány (G-höflein) és Lajtapordány (Leithaprodersdorf), és Fertőrákos), de hosszú ideig Balf számított az egyetlen nagyobb fürdőnek.³ A 19. században azonban két komoly vetélytárs is jelentkezett. 1800 körül kapott fürdőépületet Savanyúkút

¹ A bártfai fürdő a szabadságharc alatt jórészt elpusztult. A hevenyészett állapotú fürdőt 1892-ben Zimonyi Schwarcz Ármin és fia budapesti cég vette bérbé 35 évre, és a fürdőt teljesen modernizálta. (Bártfa szab. kir. város és Bártfa-gyógyfürdő ismertetése. Bp., 1901. 126-130. és Chyzer Kornél: Bártfa-fürdői emlékkönyv. Eperjes, 1895. 12-14.) A hévízi fürdő felvirágoztatása is magánszemély nevéhez köthető: 1905-ben Reischl Vencel vette bérbé a fürdőt, aki korábban sokáig Keszthely bírása volt. (N. Szabó Gyula: Hévíz monográfiája. Nagykanizsa, 1931. 63-64.)

² Kincses Katalin: A soproni fürdők a kora újkorban. In: Aetas, 1997. 1. 23-24.

³ Csatkai Endre: Fürdőznek a régi soproniak. 3-4. közlemény. Új Sopronvármegye, 1942. július 11. és 18.

(Sauerbrunn), mely a századfordulóra jelentős fürdővé, egyben komoly konkurenciává nőtte ki magát. A másik fürdőt, a fertőbozít, Széchenyi István 1839-ben nyitotta meg birtokán,⁴ mely az 1850-es évek közepére vendégfogadók felépülésével vált látogatók fogadására alkalmassá. Ekkor Sopron és Fertőboz között omnibusz is közlekedett, mely a soproni polgárok látogatókedvét mutatta. Mégsem vált jelentős fürdőhellyé, ugyanis a Fertő kiszáradásával a fürdő sorsa megpecsételődött, a később kiadott fürdőkalauzokban már nem is szerepelt.⁵

A korabeli, különösen a századforduló fürdői egész épületkomplexumok voltak. Az ivó- és fürdőkúra mellett számtalan szórakozási és sportolási lehetőséget kínáltak. Takáts Dénes, soproni királyi alügyész, a pöstyéni fürdőt pl. a következőképpen írta le naplójában: „Pöstyén különben elég gyenge hely, de ez inkább a vidékre szól, mert maga a fürdő új épületek, mint park dolgában elég jól áll. Parkja 100 hold körül van, igen szép részletek vannak benne, igen szép a Vágh partja, mint a fenti kép mutatja. Sok szép épületje van, így egy sereg magán ház a park és a Király soron. A park soron vannak, a tennisek a hol többnyire zsidók verik a labdát. Épületei közül legszebb az új Curhaus, kursalon és könyvtárral, étterem, kávéházzal. Az új Ferencz József fürdő, a Vág tulsó felén, szép közös...kő és kádfürdőkkel, 60 °C fokú hőforrással. Más nevezetesebb épületek a Bade hotel, a melyben mi is lakunk, a Ferencz villa. Itt van az új fürdőhöz vezető híd, a róm. kath. kápolnával.”⁶ Pöstyén persze a nagyobb fürdők közé tartozott, és nem is hasonlítható össze Balf kiépítettségével. A 19. század második felében a Balfot választó látogatók mindössze egy fürdőházat, egy vendégházat, melyet a korabeli források „*kocsmának*” neveznek, egy kis kápolnát, valamint hiányos parkot találhattak.⁷

A balfi fürdő 1850-es évek végi állapotát a David Wachtel⁸ által kiadott fürdőkalauzból ismerhetjük meg részletesen.⁹ Wachtel leírásából kiderül, hogy a fürdőre már az 1850-es években is ráfért volna egy alapos átalakítás: a gyógyfürdő épülete, a források, és a park elhanyagolt állapotban voltak. Balf nem rendelkezett állandó fürdőorvossal, Sopronból látták el az orvosi feladatokat. A víz melegítése korszerűtlen, egy fürdőkabinban több fürdőkád is helyett kapott, így idegenek kényszerültek egy kabin használatára. A vendégek szórakoztatása sem megoldott és a közlekedés is nehézkes: naponta csak kétszer közlekedik társaskocsi Sopron és Balf között, s emiatt a soproniak kevésbé látogatják. Látható, a fürdő helyzete már az 1850-es években sem nevezhető kielégítőnek, sőt csak a miharabbi reformok oldhatták volna meg a fürdő korszerűsítését.

⁴ A fertőbozi fürdő alapítására ld. Tilkowszky Loránt: A fertőbozi fürdő. In: História, 1985. 2. 14-16.

⁵ Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. In: SSz, 1966. 4. 307-309.

⁶ Takáts Dénes 1905. július 5. és augusztus 6. között tartózkodott a fürdőben. SVL XIII.18. Takáts Dénes naplója. 1905-1922. (Köszönetet szeretnék mondani Dominkovits Péternek, aki felhívta a figyelmemet a fontos forrásra.)

⁷ A fürdő századvégi épületei Wosinsky egyik levelének fejlécéről ismertek, mert ezek képei díszítették. (SVL IV.1403/c. XXV. 25 203. Wosinsky István levele Gebhardt Józsefhez. 1898. július 29.)

⁸ David Wachtel: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg, 1859. 49-56.

⁹ Wachtel balfi leírását több tanulmány feldolgozta. Ld. Zádor Alfréd: A balfi gyógy- és ásványvíz hasznosítása. In: SSz, 1978. I. 42-43.; Hárs i.m. 367-309.

A fürdő hanyatlása (1865–1887)

A „fürdőtelep” tulajdonképpen két épületből állt, melyeket a város többnyire külön adott bérbé. Az épületeket általában nyilvános árverés útján értékesítette, hacsak a korábbi bérlővel nem volt annyira megelégedve, hogy ki sem írta a bérleteket árverésre. A bérlet időtartama 3-tól 6 évig terjedt, Szent György naptól Szent György napig (április 24). Mivel a két épületnek más bérlője volt 1887-ig, ezért célszerű a fürdő és a kocsmá történetét a fenti időpontig külön tárgyalni.

A fürdőt 1865. május 6-án Streibl Mihály vette bérbé¹⁰ évi 775 forint haszonbérért. Streiblről hamar kiderült, hogy nem felel meg a várakozásoknak: bérleti díját nem fizette pontosan, állandóan bérhátraléka volt.¹¹ 1867 Szent György napjától Preysz József kapta meg a bérleti jogot,¹² aki kerekén 20 éven át tudta a fürdőt bérelni. 1869-ben és 1872-ben három évre, azután 6 évre kötöttek vele szerződést. Preysz működésével a városi közgyűlés felettébb elégedett lehetett, mert négyszer árverés nélkül hosszabbították meg bérleti jogát.

A vizsgált időszakban nemcsak a fürdőházat, hanem a kocsmát is egy személy működtette hosszabb időn keresztül: Kramer István 1869 és 1881 között. Kramer előtt 1866-tól Brumer József vezette a vendégfogadót, aki a bérletet az 1865. október 16-án, december 11-én és 1866. január 26-án tartott árveréseken nyerte el.¹³ Az első árverésen hat, a másodikon három, a harmadikon négy bérlő jelentkezett. Az első licitálás előtt a bécsi „Fremdenblatt” című napilapban tették közzé az árverés időpontját.¹⁴ Hasonlóan Streiblhez, Brumer József sem bizonyult jó bérlőnek. 1868. szeptember végén kérelmezte, hogy annak ellenére, hogy nem fizetett bérleti díjat, hagyják meg újabb 3 évre bérleti jogában, s ennél fogva nyilvános árverést se írjanak ki. A városnak persze nem állt érdekében szerződését meghosszabbítani, s 1868. decemberében meg is tartották az árverést. A bérlet jogát Kramer István nyerte el, aki 50 forintra magasabb összeget ajánlott fel, mint amit Brumer fizetett.¹⁵ Érdekes megfigyelni, hogy a bérletek árverésre bocsátását csak bécsi és budapesti lapokban tette közzé a város: a „Fremdenblatt”-on kívül 1868-ban a Pesti Hírlap három számában,¹⁶ 1886-ban a bécsi „Cursalon” című újságban, valamint 1896-ban a Pester Lloydban (Pest vendéglősök lapja). A hirdetések lebonyolítását sokszor hirdetésszervezőkre is bízta.¹⁷

Még Kramer és Preysz 1869. évi szerződésüköt előtte, a város közgyűlése 1868. márciusában elhatározta a fürdő és a kocsmá eladását, ezért értéküket felbecsültették. A fürdőt és a kocsmát 23 941 forintra értékelték, de az épületek olyan rossz állapotban voltak, hogy az eladást inkább elhalasztották: *„Tekintettel azon körülményre, hogy a kérdéses tárgyak megvételére jelenlegi állapotukban idegen vállalkozó alig található, helybeli vállalkozóra vagy részvény-társulat alakulására pedig a mostani viszo-*

¹⁰ SVL IV.1106/c. XXV. 15 535.

¹¹ SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 831/1866, 420/1867.

¹² SVL IV.1106/c. XXV. 15 535.

¹³ SVL IV.1106/c. XXV. 14 102. Árverési jegyzőkönyvek.

¹⁴ SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 2950/1865.

¹⁵ SVL IV.1106/c. XXV. 15 642.

¹⁶ SVL IV.1106/c. XXV. 15 642.

¹⁷ SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.

nyok mellett nem számíthatik, ezen ügy eldöntése kedvezőbb időre halasztatik...”.¹⁸ A közgyűlés azonban nem akart lemondani az eladás lehetőségéről, ezért mikor 1869-ben Preysz József fürdőbérletét először hosszabították meg nyilvános árverés kiírása nélkül – mivel a „fürdőház jó hírét helyreállítani is iparkodik” –, a szerződésébe beleépítették a bérbeadás alatt is az eladás jogát.¹⁹

1872 és 1881 között mindkét bérlő szerződését meghosszabították 3, majd 6 évre. Kramer munkájáról a közgyűlési jegyzőkönyvben csupa dicsérő jelző található („a balfi fürdő látogató vendégeket minden tekintetben kielégítette, hogy az évi haszonbért mindenkor pontosan befizette”).²⁰ A fürdő állagának további romlását világosan mutatja az a tény, hogy 1881-ben Preysz Józsefen kívül már senki sem akarta kibérelni a fürdőt, és ő maga is csak 500 forintot ajánlott érte, a korábbi 775 forint helyett. Végül 620 forintban állapodtak meg. Preysz a szerződéskötéskor – költségei csökkentése végett – kérelmezte, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően „ne legyen kötelezve a polgármester szegénységi bizonyítvánnyal ellátott egyéneknek ingyen fürdőt szolgáltatni”.²¹ Sopron hajlandó volt engedni, így csak 100 ingyenjegy adására kötelezte a bérlőt. Ezzel az engedménnyel egy folyamat vette kezdetét, melynek végén, a fürdő eladásakor, a város szegényei lényegében kiszorultak a fürdő ingyenes használatából. Ezen gyakorlatnak az első jelei korszakunkban 1869-ig vezethetők vissza.²²

A fürdő látogatottságának visszaesésével természetesen a kocsmá bérbeadása is rosszabb üzletnek bizonyult; 1881-ben a bérlési jogért 320 forinttal kevesebbet fizettek, mint az előző 6 évben. 1882. januárjában a városi tanács elhatározta, hogy a két épületet együtt fogják bérbeadni, azzal a feltétellel, hogy „...tekintettel arra, miszerint ezen ügynek már több mint tíz éven át történt halasztása közben a balfi fürdőház mostani állapota már olyanná lett, mely a jelenkor igényeinek többé egyáltalában nem felel meg...”, a bérbevevő köteles lesz mindkét épületet felújíttatni.²³ Mivel a szerződések 1887-ig szóltak, ezért először 1886-ban adtak elképzelésüknek nyilvánosságot.

Maga a fürdőélet a szokásos keretek között folyt, de néhány esetben a fürdőzők nyugalma olyan események zavarták meg, melyek sürgős intézkedéseket igényeltek. 1873-ban pl. Preysz József a „fürdővendégek nevében panaszt emelt a városi hatóságnál, hogy az ottani, különösen az itteni vásárokat megelőző napokon a fürdő előtti téren számtalan szekér és marha szokott megállni és hogy nem csak az utóbbiak kellemetlen kigőzölgése, az általuk okozott tisztalanság és az azokat rendesen követő követő legyek igen kellemetlen módon zaklatják a fürdő házában lakozó beteges vendégeket, hanem a szekerek kiserői által már korán reggel okozott láрма mellett az annyira szükséges nyugalomban minden tekintet nélkül háborgattnak...”.²⁴ A levél további részéből kiderül, hogy a vásárosok a balfi vendégfogadó helyett a fürdő előtti

¹⁸ SVL IV.1106/c. XXV. 16 016.

¹⁹ SVL IV.1106/c. XXV. 15 535.

²⁰ SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 1773, 2249/1871, 245, 428/1875.

²¹ SVL IV.1403/a. Tan. jkv. 559/1881.

²² Az 1869. augusztus 2-i tanácsülés két vagyontalan számára szegénységi bizonyítvány kiállítását rendelte el, hogy a balfi fürdő szolgáltatásait ingyen igénybe tudják venni. (SVL IV.1106/c. XXV. 15 703.)

²³ SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 1882. január 7. 74/61.

²⁴ SVL IV.1403/c. XXV. 17 491.

téren szálltak meg éjszakára, használva a téren lévő, a fürdőhöz tartozó padokat, asztalokat is. A levélben a városi tanács a szolgabíró-t kéri, hogy a balfi bírót vegye rá a mihamarabbi intézkedésre, a panasz okának megszüntetésére. A másik esetben a fürdő körül tanyázó, feltehetően erőszakos csavargó elemek okoztak nyugtalanságot: „...A fürdő vendégei részére fenntartott erdőrészek körül észlelt koborló és kolduló egyének” eltávolítása vált szükségessé.²⁵

Az első kísérlet a fürdő modernizálására: Kuntzi Mihály (1887–1894)

A fürdőt hosszú tárgyalássorozat után 1887. április végétől Kuntzi Mihály, kapuvári lakos vette bérbé.²⁶ A fennmaradt haszonbéri szerződés lehetővé teszi az épületek nagyságának megismerését. A fürdőépületben 14 fürdőszoba, egy társalgószoba, kazánház, konyha, az emeleten 11 vendégszoba és két konyha volt. A kocsmá 18 vendégszobából állt, s hozzá tartozott két istálló és egy mézárszék is. Az épületek már 1868-ban is elhanyagolt állapotban voltak, így érthető, hogy Sopron városa – amely nem akart külön összeget fordítani a tatarozásra – a bérbevételért a fürdőtelep teljes felújítását kérte. Az épületek rossz állapotát mutatta, hogy azokban elszaporodtak a rágcsálók is; a szerződés 18. pontja kimondja: „*Bérlő tartozik a bérelt épületekben lévő patkányok és egerek elpusztításáról rendszeren gondoskodni*”.

A szerződésben a felújításra költendő összeget Kuntzi költségvetése alapján állapították meg, mely 34 933 forintot tett ki. Kuntzi a fürdő használati jogát 25 évre nyerte el, évi 300 forint bérleti díjért. Az 1893. évi vagyonszámla szerint a fürdőház 25 000, a kocsmá épülete 18 000 forintot ért.²⁷ Az épületek elhanyagoltságára utal az is, hogy a felújítási költségek 10 000 forint híján érték a két épület együttes értékét. A bérlő a két épületen kívül a balfi savanyúvizet is bérbé vette, melynek gyógyvize az ivókúrát biztosította a fürdővendégek számára.

A bérleti szerződés 6. pontja tovább folytatta azt a szép hagyományt, mely lehetővé tette, hogy a város szegényei ingyen is használhatták a fürdőt. A város kötelezte Kuntzit, hogy minden évben a fürdőidény megkezdésekor 100 darab ingyenes „fürdőutalványt” adjon át a polgármesteri hivatalnak a város szegényei között való kiosztásra. Az utalványok ingyenes kádfürdőt biztosítottak tulajdonosaiknak, akik azonban a szolgáltatást vásár- és ünnepnapokon nem vehették igénybe. Az utalványokra az igényeket a városi főorvosnál kellett bejelenteni, s a főorvos javaslatára a polgármester utalta ki az ingyenjegyeket. Általában egy lakos 10–15 utalványt kapott, így 100 darab ingyenjegy évenként 7–10 ember számára tette lehetővé a fürdő szolgáltatásainak használatát. Ezt a minimális ingyenes juttatást sem használták ki azonban maradéktalanul, mert 1893-ban 15 jegyet jelentkező hiányában nem adtak ki, míg 1894-ben 15 jegy megmaradt, mivel azokat a tulajdonosa nem vette át.²⁸

A város a bérbeadással a fürdő gondját megoldottnak vélte, hiszen a szerződés mind a felújítást, mind az üzemeltetést biztosította. Kuntzi azonban nem váltotta be a

²⁵ SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 1819/a/1867.

²⁶ SVL IV.1403/c. XXV. 23 726. Haszonbéri szerződés. 1886. december 16.

²⁷ MOL 1894. V. 7. 61 788. Sopron szab. kir. város vagyonszámla 1893. évről.

²⁸ SVL IV.1403/c. XXV. 25 873/1.

hozzáfűzött reményeket. A következő évben a 38 340 forintról benyújtott számlák mögött csak 24 356 forint költség mutatkozott,²⁹ így a szükségesnek vélt teljes felújítás nem valósult meg. Kuntzi a beruházott összeget jóval nagyobbban próbálta feltüntetni: a család azonban lelepleződött, s a számlák helyességének vizsgálatával a városi főmérnököt, Wälder Józsefet bízta meg.³⁰ Kuntzi elismerte a felújítási munkák „felülbecslését”, s az elvállalt és befektetett összeg közötti különbségnek (10 000 forint) évi 5%-os kamatát hajlandó volt megfizetni; így az évi haszonbér 300 forintról 800 forintra emelkedett.³¹ A megemelt bérleti díjat Kuntzi mégsem fizette, mert az 1888:XXXV tc. vitát keltett az éves bérleti díj nagyságáról. A kocsmáltatási illetékről és adóról rendelkező törvény új kiadásokat rótt Kuntzira, melyet természetesen a szerződés megkötésekor még nem lehetett előre látni, s így beépíteni a bérleti díjba. Kuntzi a megnövekedett költségek miatt a teljes évi haszonbér elengedését kívánta, melyről Sopron hallani sem akart. A vitából bírósági per lett, mert a bérlő a haszonbér fizetését megtagadta. Végül a második per során a bíróság az évi haszonbért 100 forinttal csökkentette. Kuntzi már a hosszú pereskedés alatt, a bírósági döntés előtt jelezte, hogy bérleti szerződését megszüntetné, de mivel befektetéseknek értékét vissza akarta kapni, ezért megvárta, míg a város hajlandó volt azt neki megtéríteni. A felújítási költségek megtérítését a haszonbéri szerződés mondta ki.³² A város – látván, hogy Kuntzi még az éves bérleti díjat sem fizette – a bérleti szerződést felbontotta, és hosszú alkudozás után a felújítási munkákért 16 000 forint kielégítést adott.³³ Kuntzi a kapott pénzből a soproni sétatéri (Promenade) kávéházat vásárolta meg, melyet 1898-ban Ruisz Boldizsárnak adott el. Ruisz korábban a Soproni Kaszinó főpincére volt.³⁴

A fürdő eladása (1894–1898)

A félig rendbehozott fürdő nem tudta felpozszítni a vendégforgalmat, így a létesítmény újra romlásnak indult. A fürdő állapotáról szóló 1895. októberi jelentés például kiemeli: *„A fürdőházhoz tartozó kertben lévő árnyékszék nemcsak hogy dűledező és életveszélyes, de oly gyalázatos állapotban van, hogy azt tisztességes ember fel nem keresheti”,* vagy egy másik helyen *„Roskadozó és dűledező állapotban van az ugynevezett „Premenstube” tetőzete és falazata is. A forrás érdekében úgy a tetőzet, mint a falazat javítandó volna”.*³⁵ Egy másik jelentés gyakorlatilag a fürdő részleges

²⁹ SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.

³⁰ SVL IV.1403/c. XXV. 23 726. Wälder József jelentése.

³¹ MOL 1895. V. 7. 20 178.

³² A haszonbéri szerződés 30. pontja szerint: *„Ha bérbevevő jelen szerződés feltételeinek gyakori és súlyos megszegései által a városi bérleményt súlyosztaná, avagy ha a csekély haszonbért sem fizetné meg pontosan, bérbeadó város jogosítva lesz őt a bérleményből a bíróság útján kizozdíttatni és ez esetben bérlőnek a fürdőház épületébe befektetett beruházásai csak annyiban és oly mérvben térítetnek meg a város által, a mennyire azoknak akkor a becsértéke terjedni fog”.*

³³ Kuntzitól a város a bérleményt 1894. április 1-jén váltotta meg. Fick János: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1894. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1895. 24.

³⁴ A kávéház eladásáról szóló hirdetés. Soproni Napló, 1898. április 14.

³⁵ 1895. október 12. SVL IV.1403/c. XXV. 25 744/1. D. Ketsch tanácsnok jelentése a fürdőről a városi tanácsnak.

leállását mutatja be. A szivattyúk közül az egyik nem működött, s a fürdőkben 17 csap rossznak találtatott.³⁶

A jelentés írásakor a fürdőt már Bürger Gyula üzemeltette, aki 1894. április 15-én vette bérbe hat évre, évi 1600 forint bérleti díjért.³⁷ Érdekes megemlíteni, hogy a fürdőtől mindenképpen válni akaró Kuntzi jelentkezett Sopron 1894. január 24-i bérleti felhívására; a fürdőház bérletéért évi 1120 forintot ígért. Bürger Gyula nem volt szerencsés, alig egy év alatt a közben felmerült nehézségek miatt a fürdő a működésképtelenség határára került. Az 1894. évi fürdőidény 1/3-a alatt zárva kellett tartania, mert többszöri csőtörés történt (július 8. és augusztus 3.), s a kazán javítása is szükségessé vált. A költséges javítási munkák, a fürdőidény alatti zárva tartás anyagi erejét kimerítették, s a várost is perelte kártérítés címén. 1895 nyarán a haszonbér fizetésének elengedését, majd a szerződés felbontását kérte. A fizetésképtelen Bürger Gyula szerződését 1895. október 17-én egyezséggel felbontották, s pályázatot írtak ki a fürdő bérbeadására.³⁸ Mivel a november 23-án megtartott árverésen senki sem jelent meg, ezért azt az engedményt tették, hogy az új bérlő 1896. január elsejétől a kocsmáért, s a fürdőházért csak május 1. után fizessen bérleti díjat. Nagy nehézségek árán 1896. január 1-től a balfi fürdőtelepet három évre Bürger Ottónak, az egyetlen jelentkezőnek adták bérbe. A haszonbérleti szerződés azt is kikötötte, hogy a bérleti idő alatt a városnak jogában áll a fürdőt értékesíteni.³⁹ Az új bérlővel a helyzet semmit sem változott: a pereskedés folytatódott, az elhanyagolt állapot erősítette azt a nézetet, hogy az egyetlen lehetséges megoldás az eladás.

Az 1897. januárjában megtartott árverés még eredmény nélkül zárult,⁴⁰ de ugyanabban az évben a fürdő megvételére egy, 1898 elején két ajánlat érkezett. 1897 elején Guttman Fülöp, serfőzdei igazgató jelezte vásárlási szándékát, melyben 25 000 forintot ígért részletfizetésre. Az ajánlattevő a vásárlás pénzügyi alapját részvénytársaság alapításával biztosította volna. A törvényhatósági bizottság hajlott volna Guttman ajánlatának elfogadására, „...tekintettel arra hogy a város közönsége nem hajlandó az említett objectumokra annyit költeni, amennyi a magasabb igények kielégítésére szükséges volna”.⁴¹ Az adásvétel azonban nem jött létre, mert Guttman egy idő után nem jelentkezett, ajánlatát többször nem ismételte meg.⁴² Pongrátz Amandus, bécsi orvos, szintén 25 000 forintért kívánta megvásárolni a fürdőt több éves részletben, azonban a tárgyaláson nem jelent meg, s az árajánlatát sem volt hajlandó megemlíteni. Így az egyetlen komoly vevő, Wosinsky István, a Szombathelyen állomászó 83. gyalogezred I. osztályú ezredorvosa, vette meg a fürdőt 27 000 forintért. A törvényhatósági bizottság előbb Bürger Ottó felmentéséről döntött (aki egyébként saját maga kérelmezte

³⁶ SVL IV.1403/c. XXV. 25 203. Wälder József jelentése.

³⁷ Fick János: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1894. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1895. 35.

³⁸ SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.

³⁹ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1896. január 30. 1096/23.

⁴⁰ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1897. február 25. 2155/40.

⁴¹ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1897. április 29. 5499/99.

⁴² Gebhardt József: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1897. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1898. 25.

bérleti szerződésének felbontását),⁴³ majd 1898. február 11-én az eladásról. A jegyző-könyvi kivonat jól tükrözi a város vezetőségének hozzáállását a kérdéshez. „A város közönsége már 1880-ban vette fontolóra a nevezett, a városnak semmiféle hasznát nem hajtó, hanem ellenkezőleg csak anyagi áldozatokat, illetve a várható eredménnyel semmiféle arányban nem álló beruházásokat igénylő balfi fürdőnek eladását annyival is inkább, mert ezen fürdőnek bérbeadása tekintetében tett kísérletek is megfelelő bérlő hiányában várt eredményre nem vezettek.”⁴⁴

A fürdő és a kocsmáhasznóbérlők névsora és az éves bérleti díj összege

I. Balfi fürdő (Badehaus)

Időpont	név	összeg (forintban)
1865–1867	Streibl Mihály	775 ⁴⁵
1867–1869	Preysz József	775 ⁴⁶
1869–1872	Preysz József	775 ⁴⁷
1872–1875	Preysz József	775 ⁴⁸
1875–1881	Preysz József	775 ⁴⁹
1881–1887	Preysz József	620 ⁵⁰

II. Balfi Kocsmá (Gasthaus)

1866–69	Brumer József	1000 ⁵¹
1869–72	Kramer István	1050 ⁵²
1872–75	Kramer István	1050 ⁵³
1875–81	Kramer István	1520 ⁵⁴
1881–87	Proszkovicz Ferenc	1200 ⁵⁵
<i>1887-től a fürdőt és kocsmát együtt adták bérbe</i>		
1887–1891	Kuntzi Mihály	300, 800, 700
1897–1895	Bürger Gyula	1600
1896–1898	Bürger Ottó	1000 ⁵⁶
1898	Wosinszky István, tulajdonos	

⁴³ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1898. január 27. 992/15.

⁴⁴ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1898. február 11. 1586/1645/31.

⁴⁵ SVL IV.1106/a. Tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyv (a továbbiakban TKJ). 831/1866.

⁴⁶ SVL IV.1106/a. XXV. 15 535., SVL IV.1106/a. TKJ 1434/1867.

⁴⁷ SVL IV.1106/a. XXV. 15 535.

⁴⁸ SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 2249/1871.

⁴⁹ SVL IV.1403/c. XXV. 18 259.; SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 245/1875.

⁵⁰ SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.; SVL IV.1403/a. Tan. jkv. 559/1881.

⁵¹ SVL IV.1106/a. XXV. 14 102.

⁵² SVL IV.1106/a. XXV. 15 642.

⁵³ SVL IV.1403/c. XXV. 16 622.; SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 1773/1871.

⁵⁴ SVL IV.1403/c. XXV. 18 258.; SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 428/1875.

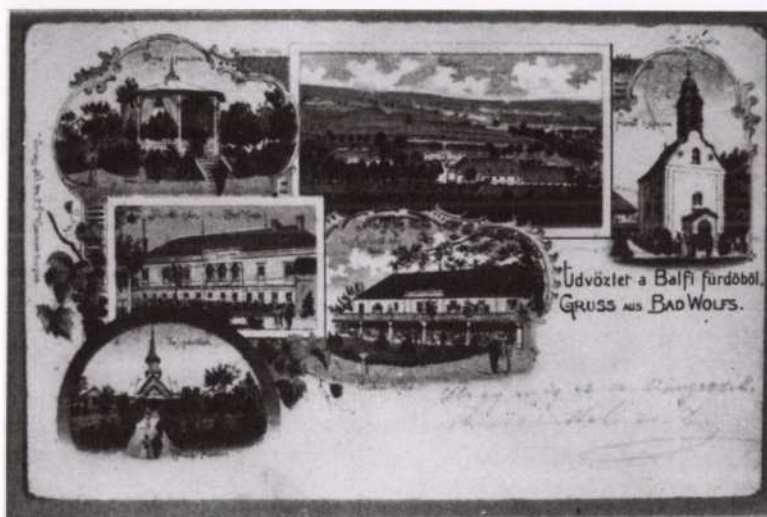
⁵⁵ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1880. december 15. 4504/365.; SVL IV.1403/c. XXV. 25 503.; és az 1881. évi költségvetés

(MOL 1881. V. 7. 35 835).

⁵⁶ Gebhardt József: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1896. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1897. 34.

Látogatottság

A fürdő látogatottságára vonatkozó adatok rendkívül hiányosak, csak Wachtel fürdőkalauzából, egy 1869. évi jelentésből, valamint Preysz Kornél statisztikájából nyerhetünk erre vonatkozó információt. E három időmetszet adatai alapján megállapítható, hogy az egyre rosszabb állapotba kerülő fürdőtől a vendégek is elpártoltak: 1858-ban többen látogatták, mint 1893-ban. Wachtel közli az 1858. évi látogatók számát, 245 állandó és 140 átmeneti vendég fordult meg Balfon. Érdeemes a Wachtel által megadott vendégszámot összehasonlítani a szintén Sopron közelében fekvő fertőbozi fürdőével. 1856-ban a lényegében friss alapítású fürdő 356 állandó vendéget fogadott.⁵⁷ Fertőboz tehát népszerűbb volt a vendégek körében, mint Balf, s a közelség miatt feltételezhető, hogy sok soproni is látogatta.

„Üdvözet a Balfi fürdőből.” (képeslap)

Visszatérve a balfi látogatók számához, mivel 1869-ben Balf 112 vendéget fogadott (13-mal többet, mint 1868-ban),⁵⁸ 1858 óta közel felére fogyott a látogatók száma. A vendégek számát illetően kisebb csökkenések és növekedések mindig lehettek, de 1868 igazi mélypontnak bizonyult, mivel a vendégek száma 100 alá esett, s ekkor merült fel az eladás gondolata is. Az 1870-es évek elején némi fellendülés lehetett, de az évtized végére mind a kocsma, mind a fürdő bérleti díja csökkent; a fürdőt már Preysz is alig akarta kibérelni. A csökkenést a tanácsülési jegyzőkönyv is hangsúlyozza: „Tekintettel arra, miszerint a balfi fürdő látogatottságának csökkenése következtében magasabb bér elérhető alig volna...”⁵⁹

⁵⁷ Hárs i.m. 309.

⁵⁸ SVL IV.1106/c. VI. 1329.

⁵⁹ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1880. december 15. 4504/365.

Az 1887-ben Kuntzi Mihály által finanszírozott felújítási munkák sem növelték a fürdő forgalmát jelentősen: 1893-ban a fürdőt 145 állandó és 145 ideiglenes vendég látogatta.⁶⁰ Ezzel a vendégforgalommal a balfi fürdő – régi hírneve ellenére – a kisebb fürdők közé tartozott, a Preysz Kornél által rangsorolt 130 fürdő között a 84. helyen állt.⁶¹ Hozzá kell tenni, hogy a rangsorban 36 fürdő nem érte el a 100 állandó vendéget, 100 és 500 közötti vendéget 61, 500 és 1000 közöttit pedig 20 fürdő fogadott, míg 1000 fölötti vendégszámmal csak 13 fürdő büszkélkedhetett. A legtöbb állandó fürdővendéget 1893-ban Trencsén–Teplic (4885), Pöstyén (3657), Herkulesfürdő (3045), Félixfürdő (2513), és Balatonfüred (2052) fogadta. A Sopronhoz közeli, Vas megyei Tarcsafürdőt 693 vendég látogatta, míg Savanyúkút vendégeinek száma 260 volt. Balf jó földrajzi fekvésének köszönhetően az állandó külföldi vendégek számával emelkedett ki csupán valamelyest a középmezőnyből: 51 külföldi vendéggel a 14. helyet foglalta el.

Figyelemre méltó a fürdők vendégszámának változásait felrajzolni. Preysz Kornél 1877 és 1893 között állította össze a fürdők látogatottságát, melyben azonban az adatok hiánya miatt Balf nem szerepel. Az adatokból megállapítható, hogy a legkisebb fürdőtől eltekintve szinte mindegyik fürdő növekvő vendégszámot mondhatott magáénak, pl. Tarcsa vendégeinek száma 407-ről 693-ra emelkedett. Balf állandó vendégeinek száma 1869–1893 között 32 fővel növekedett, ami nem jelent lényeges vendégtöbbletet. A plusz 32 fővel azonban meg sem közelítette az 1893. évi vendégszám az 1850-es éveket. Figyelembe véve, hogy a többi fürdő ezen időszak alatt jelentős gyarapodást ért el, ezért Balf esetében stagnálásról lehet beszélni.

A fürdő bővítése, a gyógyfürdői cím elnyerése és a védterület kijelöltetése

Wosinsky István a fürdő megvételekor annak fejlesztésére kész tervvel rendelkezhetett. Első lépése a vásárlás után a gyógyfürdői cím megszerzése volt. Az 1876:XIV. tc. 101. paragrafusára belügyminisztériumi engedélyhez kötötte a „*gyógyfürdő*” elnevezés használatát, melynek odaítéléséért külön kérvénnyel kellett folyamodni a hatóságokhoz. A gyógyfürdői minősítés elnyerésének előfeltétele volt az egész fürdőidény alatt működő fürdőorvos, gyógyszerész felállítása (legalább kézi), fürdőszabályzat, valamint a megfelelő higiéniai viszonyok biztosítása. Balf a gyógyfürdő elnevezést az átlaghoz képest kicsit késve kapta meg, de ez nem mondható túl késeinek, figyelembe véve, hogy Tarcsa 1886-ban,⁶² Parád, Rudasfürdő, Marilla, Siófok 1893-ban,⁶³ a fürdők közül az egyik legtöbbet látogatott Félixfürdő pedig csak 1895-ben nyerte el.⁶⁴ A Balfnak megítélt gyógyfürdői minősítést viharos gyorsasággal, pár nap alatt, 1898. április 8-án kapta kézhez Wosinsky.⁶⁵ A fürdő korábban azért nem nyerhette el ezt a címet, mivel nem rendelkezett állandó fürdőorvossal és gyógyszerzárral, s így nem felelt meg a

⁶⁰ A fürdők 1893. évi vendégforgalmára ld. Preysz Kornél: Fürdőügyünk haladása 1893-ban. Bp., 1894. 29-45.

⁶¹ Preysz Kornél könyvében 116 fürdő rangsorolása van említve, holott valójában 130 fürdő látogatottságának adatait közli. 36-41.

⁶² Dayka Péter: Ásvány vagy gyógyforrás védterületének engedélyezése körüli eljárás. Bp., 1906. 11.

⁶³ Preysz i.m. 17.

⁶⁴ Egészségügyi Értesítő 1895. július 15.

⁶⁵ SVL IV.1403/c. XXV. 26 895. Hirdetmény Sopron szabad királyi város tanácsától.

törvény által előírt követelményeknek.⁶⁶ A minősítés gyors odaítélése azzal magyarázható, hogy Wosinsky Balfnak nemcsak tulajdonosa, hanem egyben fürdőorvosa is lett, így a fürdő eladásával együtt a fürdőorvos problémája is megoldódott.

A kor követelményeinek megfelelően Wosinsky igyekezett a fürdő parkjának területét kiterjeszteni; a gyógyfürdő fejlesztéséhez 14 hold nagyságú soproni tulajdonú szántót kívánt vásárolni 1898-ban, de a város olyan magas árat szabott érte, hogy inkább lemondott a vételről.⁶⁷ Hosszú levélváltás után született eredmény a savanyúkút helyreállításáról is. A fürdő területén kívül fekvő savanyúkutat a város nem adta el a fürdővel együtt, hanem saját tulajdonában tartotta meg, s vállalta annak fenntartási költségeit. A kút 1899-ben részben az enyészet és a szándékos rongálás miatt használhatatlanná vált. Wosinsky a kút állapotára való tekintettel előbb a sürgős helyreállítást, majd nem látván a hajlamot arra, annak eladását kérelmezte. A városi közgyűlés a középítési bizottság javaslata ellenére sem adta el a kútát, inkább annak helyreállításáról gondoskodott eléggé megkésve.⁶⁸

A gyógyfürdői cím megszerzése előfeltétele volt a védterület kijelölésének. Az 1885:XXIII. tc. 16. paragrafusa lehetővé tette a gyógyfürdők számára bizonyos területek elkülönítését. Ez azt jelentette, hogy a gyógyfürdők körüli területek birtokosait korlátozni lehetett tulajdonuk használatában. A törvény kimondja *„A védterületen belül ásásokat vagy furásokat csak hatósági engedély és az esetben is csak oly feltétel mellett végezhetnek, hogy az által a védterületen lévő gyógyforrás vagy gyógyvíz, se minőségben, se mennyiségben veszélyeztetve ne legyen.”* A védterület kijelölése sok problémát okozott a helybélieknek, pl. a védterületen belül csak a megállapított mélységig áshattak kutakat. Tarcsa gyógyfürdő esetében a szűkebb védterületen 2 méter mélyig, a tágabbon 10 méterig lehetett csak kutat fúrni. A védterületen élők tiltakoztak is a megállapított mélység miatt, véleményük szerint 10 méterig ivóvizet képtenség találni.⁶⁹ A balfi gyógyfürdő a területi védettséget 1900-ban kapta meg: két belső és egy külső védterületet jelöltek ki,⁷⁰ így rendkívül nagy kiterjedésű védterület jött létre, felettebb szigorú szabályozással. A külső védterületen 3–20 méter között lehetett kutat fúrni, azonban *„mélyebbre ható ásások, furások, akna mélyesztések csakis bányakapitánysági engedéllyel lennének foganatosíthatók”*. A két belső védterületen még kutak fúrását sem engedték meg, s a házak alapját sem lehetett mélyebbre helyezni engedély nélkül. Ez a lépés érthetően heves ellenállást váltott ki az érintett felekből – többek között Sopron is jelezte tiltakozását, mert a védterületen belül földbirtokai voltak –, de próbálkozásaik a védterület létrejöttének megakadályozására nem jártak sikerrel.

⁶⁶ *„Mert erős szándéka, hogy a balfi fürdőt a virágzás magas fokára emelje...mindenekelőtt arra fog törekedni, hogy Balfnak megszerze a gyógyfürdő-jelleget. Ennek a többi közt az a feltétele, hogy állandó fürdő-orvos és gyógyszerész állítsék föl”*. Soproni Napló, 1898. február 13.

⁶⁷ SVL IV.1403/c. XXV. 26 815.

⁶⁸ SVL IV.1403/c. XXV. 26 767/a.

⁶⁹ Dayka i.m. 14-15.

⁷⁰ SVL IV.1403/c. XXV. 27 324.

Wosinsky újabb kísérletet tett a fürdő parkjának bővítésére 1900-ban; ajánlatot tett a fürdőház feletti 27 534 ölnyi erdő (két sétaúttal) megvásárlására ölenként 1 koronás áron.⁷¹ Az említett területet azonban Sopron nem volt hajlandó eladni, annak ellenére, hogy a városi erdészeti szakbizottság az erdő eladását javasolta, „*a városnak semmi hasznot nem hozhat*”. A terület állítólagos széntartalma miatt – bár a szén kiaknázásának a jogát fenntartották volna a városnak – az eladást a törvényhatósági bizottság leszavazta.⁷² 1901-ben kérelmezte Wosinsky 4333 ölnyi terület eladását, melyen keskeny vágányú vasút építését tervezte a balfi vasútállomástól a fürdőig. A vasútvonalra azért lett volna nagy szükség, hogy megkönnyítse a fürdőhöz való eljutást. A törvényhatósági bizottság a városi tanács javaslata ellenére ennek a területnek az eladását megtagadta,⁷³ mert Wosinsky a döntés előtt, „*már előre kivágta a fákat a vágányok létesítésére, mintsem a területet néki eladták volna*”.⁷⁴ Wosinsky valóban előre kiszélesítette az utat, de a kivágott fák értékét megtérítette, nem okozott kárt.⁷⁵ A terület átengedését viszont az adásvételi szerződés kimondta,⁷⁶ s így Wosinsky perre vitte az eladás ügyét. A város a belügyminisztérium közbelépésére sem adta el a szóban forgó területet, mert az ölenként 1 koronás árat keveselte, 2 koronát szeretett volna kapni a földért.⁷⁷ Az ügyben végül a Győri Királyi ítélőtábla mondta ki az utolsó szót; 1904-ben Wosinskynek ítélték a területet ölenként 1 koronáért.⁷⁸ Wosinsky még 1903-ban kérelmezte a várostól, hogy anyagilag járuljon hozzá epileptikus gyógyintézetének fenntartásához, melyet a tanács javaslatára elutasítottak.⁷⁹ A sok vita és a pereskedés ellenére Wosinsky a város szegényei felé szép gesztust tett; 1903-ban – valószínűleg nemcsak ebben az évben – a régi hagyományokat folytatva 200 darab ingyen fürdőjegyet adományozott nekik.⁸⁰

Látható, hogy a város vezetősége, pontosabban a törvényhatósági bizottság, nem támogatta Wosinsky fürdőfejlesztő terveit. A városi tanács javaslatai pedig a város érdekeit védtek, pl. nem javasolta a fürdő eladását, viszont támogatta a 27 holdnyi erdő, a savanyúkút, valamint annak a területnek az eladását, melyen Wosinsky keskeny vágányú vasutat szándékozott építeni. A törvényhatósági bizottság, a város döntéshozó fóruma, azonban a tanács által előterjesztett javaslatokat sorra megbuktatta, sőt sokszor azokkal teljesen ellenkező döntéseket hozott. A bizottság a szakmai háttér nélkülözve, néha érzelmi alapon hozta meg döntéseit. A fürdő gyors fejlődésének pedig sok tekintetben Sopron saját polgárai látták volna hasznát. Egyrészt a vezetőség

⁷¹ Gebhardt József: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1900. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1901. 19.

⁷² SVL IV.1403/c. XXV. 27 324.

⁷³ Printz Ferencz: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1901. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1902. 23.

⁷⁴ Soproni Napló, 1901. június 2.

⁷⁵ 1901. november 18. SVL IV.1403/c. XXV. 27 343. Erdőmesteri jelentés.

⁷⁶ Az adásvételi szerződés VIII. pontja szerint: „*Megengedi a város közönsége, hogy vevő a balfi vasuti állomástól a fürdő házig vezetett úton keskeny vágányú vasutat létesítsen*”. 1898. március 15. SVL IV.1403/c. XXV. 26 895.

⁷⁷ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1901. november 28. 13780/223.

⁷⁸ SVL IV.1403/c. XXV. 27 343.

⁷⁹ SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1903. szeptember 24. 8675/284.

⁸⁰ SVL IV.1404. Polgármesteri hivatal mutatókönyv. 1903. II. kötet.

által sokáig meg nem adott színvonalas fürdőzési lehetőséget tudták volna gyorsabban kihasználni, másrészt a Balfra látogató fürdővendégek szinte mindegyike Sopront is útba ejtette volna, növelve ezzel a város vendégforgalmát.

A fürdő modernizálása

Wosinsky munkájának köszönhetően a fürdő modernizálása szinte minden területen megnyilvánult. Ezek közül a fürdőtelep bővítése, újabb források feltárása, és a fürdő által kínált gyógykezelések növelése emelhető ki. Az 1902-ben és 1906-ban kiadott fürdőkalauzok már Balf átalakulását propagálták.⁸¹ A meglévő épületeket felújították, a fürdő egy részének téli használatát is biztosították, a telefont bevezették,⁸² az erdei utakat kivilágították, zenecsarnok, kávéház, a kávéházhoz tartozó tejszarnok, tenisz-, krikett- és tekepálya épült fel. A kávéházban billiárd-, kártya-, olvasó- és zongoraszobákat rendeztek be.⁸³ A fürdőben egy fürdőkönyvtár is helyet kapott, mely a kor igényeihez feltétlenül hozzátartozott.⁸⁴ Epileptikus gyógyintézetet és 100 férőhelyes mukáspanziót adtak át,⁸⁵ s új forrásokat is feltártak, melyek száma így ötre emelkedett: Katalin, új, István, Mária, János források. A fürdő számára 1896-ban csak két forrás állt rendelkezésre; egyet a fürdéshez, egyet az ivókúrához használtak.⁸⁶

A gyógyfürdő modern orvosi eszközökkel lett felszerelve; röntgen laboratóriumot alakítottak ki, s új fürdőkúrákat vezettek be. A betegek gyógyulását a következő fürdők szolgálták: Reiter-féle szárazlevegő-fürdő, villamos fényfürdő, villamos kénfürdő, hideg és meleg vízü kénes tükörfürdők, vasas lápfürdő, kénes ásványvízfürdő. A fürdő modernizálása jelentős tőkét igényelt; Wosinsky a fürdőt 27 000 forintért vásárolta meg, de saját bevallása szerint 1901-ig 500 000 forintot költött rá. A tulajdonosváltás, az átalakítás miatt a fürdő hirtelen az érdeklődés középpontjába került, melynek hírnevét a lítiumos palackozott gyógyvíz forgalomba hozatala növelte. *„Az általam csak néhány hónapja forgalomba hozott lythiumos balfi savanyú víz ma már nemcsak hazánkban, hanem külföldön Németországban, Olaszországban stb is el van terjedve.”*⁸⁷ A lítiumos víz egy 1911-ben kiadott fürdőkalauz szerint *„a kontinens összes lithiumos forrásai között is a legkiválóbb helyet foglalja el”*.⁸⁸ Wosinsky a fürdő reklámjáról is gondoskodott, évente négyszer kiadta a Balf gyógyfürdő ismertetése című füzetet. A kiadvány szólt a fürdő történetéről és fekvéséről, az éghajlatról, a nyitvatartásról, a gyógyeszközökről, a gyógyhatásról, a szórakozási és közlekedési lehetőségekről.

⁸¹ Hankó Vilmos: Fürdőink. Ásványvízeink. Bp., 1902. és Hankó Vilmos: Magyarország fürdői és ásványvízei. Bp., 1906.

⁸² Soproni Napló, 1900. július 22.

⁸³ Soproni Napló, 1899. május 18.

⁸⁴ Balf gyógyfürdő ismertetése. Kiadja Wosinski István gyógyfürdő-tulajdonos. Megjelenik évente 4-szer. Széchenyi Könyvtár. Aprónyomtatványtár. Fürdők, 1903.

⁸⁵ A "mukáspanzionátus"-t 1899-ben adták át. Soproni Napló, 1899. október 22.

⁸⁶ Boleman István: Magyar fürdők és ásványos vizek. Bp., 1896. 146.

⁸⁷ SVL IV.1403/c. XXV. 27 343. Wosinsky fellebbezése az el nem adott földterület miatt. 1901. július 7.

⁸⁸ Fürdők és nyaralóhelyek. A magyar fürdők kalauza. 1911. Szerk.: Fodor Oszkár. 17.

Balf helye a magyarországi fürdők között

Ha az átalakított fürdő nagyságára vagyunk kíváncsiak, vagy arra, hogy Balf a korabeli magyarországi fürdők között hol helyezkedett el, akkor lényegében az egyetlen mérhető szempontot, a vendégszámot kell szemügyre vennünk. A fürdő modernizálásának eredményeként látogatottsága jelentősen növekedett. Pontos adat ugyan nem áll rendelkezésre az évi vendégforgalomról, de részadatok birtokában becslésre lehet vállalkozni. 1900. június 23-ig 286 állandó, s 2376 „futóvendége” volt a fürdőnek.⁸⁹ Az egynapos vagy néhány órára átránduló, „futóvendégek” Sopron, Győr, Szombathely, Bécsújhely városok lakosai közül kerültek ki, s a fenti részadat birtokában egy évben a Balfon megforduló „futóvendégek” száma körülbelül 4500-ra tehető.

A Soproni Napló augusztus 5-i száma írta, hogy az akkor Balfon tartózkodó állandó vendégek száma 337.⁹⁰ A közölt vendégszám pontosságával kapcsolatban azonban több okból kétségeink lehetnek. Első látásra azt hihetnénk, hogy elírás történt, mert ha a fürdő június 23-ig összesen 286 állandó vendéget fogadott, akkor nehezen képzelhető el, hogy pár héttel később Balfon egyszerre 337 fürdőző tartozkodott. Másrészt a fürdőidény Balfon május közepén, végén kezdődött,⁹¹ de a főidény csak június 15-től augusztus 15-ig tartott.⁹² Tarcsa, Savanyúkút⁹³ május 26-án nyitotta meg az idényt, és a főidényük is megegyezett a balfi fürdőével. A főidény előtt és után egyes fürdők a vendégeket kedvezményekkel próbálták megnyerni, pl. Tarcsa a főidényen kívül, május 26-tól június 15-ig, s augusztus 15-től szeptember 20-ig olcsóbb árakkal kínálta szolgáltatásait.⁹⁴ A főidényt általában a többi magyarországi fürdőben is június 15-től tartották, kivételt csak a nagyobb fürdők jelenthettek: pl. Balatonfüreden a főidényt már május 20-án elkezdték.⁹⁵ Így a június második feléből való adat igencsak a főidény kezdetéről ad felvilágosítást, és augusztus 5-ig jelentősen növekedhetett a balfi vendégek száma. Mivel az állandó vendégek 4–6 hetet is eltöltöttek egy fürdőben, ezért az is lehetséges, hogy a júniusban ott tartózkodó vendégek száma megközelítette az első részadatot, a 286-ot.⁹⁶

Az igazság kiderítéséhez a korabeli fürdőtelep befogadóképességét kell szemügyre venni: körülbelül hány vendéget tudott Wosinsky egyszerre fogadni. Már 1898 végére elkészült a fürdőtelep rekonstrukciója, ekkor a fürdőszállóban 42 szoba, a fürdőépület első emeletén 16 szoba, az ún. „Bécsi” házban 16 elegáns szoba várta a vendégeket, s „azonkívül tiszta, kényelmes, nagyrészt új szobák kaphatók a községben is”.⁹⁷ 1899-ben a helyek száma bővült a 100 férőhelyes munkáspenzionátus felépülésével, de

⁸⁹ Soproni Napló, 1900. június 28.

⁹⁰ Soproni Napló, 1900. augusztus 5.

⁹¹ Az 1899. és 1901. évi ünnepélyes megnyitó május 14-én illetve május végén volt. (Soproni Napló, 1899. május 18. és 1901. június 2.)

⁹² Magyarországi fürdők és források képes ismertetése 1913. Összeállította: Vámosy Zoltán, Lenkei V. Dani, Schulhof Vilmos. Bp., 1913. 10.

⁹³ Soproni Napló, 1901. május 26.

⁹⁴ Soproni Napló, 1901. május 19.

⁹⁵ Soproni Napló, 1900. május 13.

⁹⁶ Az 1899. évi idénnyitáig a fürdő már 100 vendéget fogadott, s az akkor ott lévő vendégek száma 30 volt. Soproni Napló, 1899. május 18.

⁹⁷ Sopronmegyei naptár az 1899. évre. Sopron, 1898. 47–48.

azután a szobaszám nem növekedett; 1914-ben ugyanannyi volt, mint 1899-ben.⁹⁸ Figyelembe véve, hogy a sokáig vegetáló fürdő átalakulása szenzációnak számított, és azt, hogy egy év elégségesnek bizonyult az átalakításokhoz, Balf valóban képes lehetett egyszerre 337 látogatót fogadni,⁹⁹ így az állandó vendégek száma augusztus 5-ig több mint 623 volt. Mivel a fürdő egész évben nyitva tartott, az állandó vendégek száma 1900-ban körülbelül 800 és 900 közé tehető.

Az 1893. évi vendégforgalmi statisztikát nézve Balf az 1900. évi eredménnyel – figyelembe véve, hogy a többi fürdőnek is növekedhetett a látogatóközönsége ezen időszak alatt – a fürdők első negyedébe éppen, de az első harmadába mindenképpen bekerült. A fürdő az állandó szépítgetés, terjeszkedés, Wosinsky orvosi jó híre,¹⁰⁰ és növekvő vendégszáma ellenére azonban nem tudott kiemelkedni a közepszerúségből, az igazán nagy fürdők közé bekerülni; a közeli Savanyúkút és Tarcsa fürdőkkel került körülbelül egy szintre. A fürdő modernizálása ellenére a nagy fürdőkhez képest (Trencsén–Teplic, Pöstyén, és Herkulesfürdő) – ahogy ezt Kupelwieser balfi fürdővendég leveleiben kicsit lenézően kifejezte – „kezdetleges” maradt.¹⁰¹ A fejlesztések kevésnek bizonyultak, de az állandó és főleg a futóvendégek kiemelkedően nagy száma biztos megélhetést nyújtott a Wosinsky családnak egészen az államosításig.

Sopron polgárai és a balfi fürdő

A fürdő eladása előtti időszakban Sopron polgárai nemigen használták ki a gyógyfürdő közelségét. Az amúgy is elég alacsony látogatottságú fürdő vendégei között sok volt a külföldi (1893. évi adat szerint 35%), másrészt a várostól pár kilométerre lévő fürdőbe nem költöztek le a soproniak hosszabb időre gyógyulást keresve, hanem inkább távolabbi fürdőkbe utaztak. Az ilyen közeli fürdőket általában egynapos fürdőzésre, kirándulásra, szórakozásra, és mulatozásra keresték fel a városlakók, azonban erre Balf, a Wosinsky által finanszírozott átépítés előtt – leromlott állapota miatt –, nem volt alkalmas. A város vezetősége a balfi fürdőre nem fordított figyelmet, az egyre rosszabb állapotba kerülő fürdőtől a fenntartási és felújítási költségek miatt mindenképpen szabadulni akart. A soproniak alacsony látogatókedvét talán az is okozta, hogy Balf a vasúti összeköttetés létrejötte előtt sokáig nehezen volt megközelíthető.

1898 után teljesen megváltozott a helyzet. A minden téren modernizált fürdő az egynapos kirándulások kedvelt célpontja lett; Balf tenisz- és tekepályája az új típusú szórakozást is ki tudta elégíteni, a zenepavilon és a kávéház is a vendégek mulatozását biztosította. A fürdővendégeket zenekar szórakoztatta hétköznap 9–11 és 3–5 között, valamint az ebéd és a vacsora alatt. Vasárnaponként, ünnepnapokon egész délután szólt a zene.¹⁰² Wosinsky az állandó zenekar mellett meghívott neves művészeket hangversenyt adni, és táncmulatságokat is rendezett. Így nem csoda, hogy a sok szóra-

⁹⁸ A Magyar Szent Korona országainak Balneológiai Egyesületébe tartozó fürdők és források képes ismertetése. Szerk.: Vámosy Zoltán, Schulhof Vilmos. Bp., 1914. 10.

⁹⁹ Az 1912. évi sopronmegyei naptár és címtár írta, hogy a fürdőtelepen egyszerre 400 fürdővendég számára van elegendő hely. 212.

¹⁰⁰ A Soproni Napló, 1898. február 13-i számában írták róla: "Wosinski dr. már most is öt megye betegeinek kedvelt csodadoktora".

¹⁰¹ Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből. In: SSz, 1969. 3. 264.

¹⁰² Soproni Napló, 1900. május 13.

kozást kínáló Balf 1899. évi fürdőidényének megnyitójára pl. 400 vendég érkezett.¹⁰³ Balfot ebben a tekintetben Félixfürdőhöz lehetne hasonlítani, mely Nagyvárad közelsége miatt a város kedvelt kiránduló és mulatóhelyének számított.

Balf egynapos jellegét az is erősítette, hogy vonattal mindössze 12 perc alatt el lehetett érni, bár 1915-ben egy osztrák fürdővendég, név szerint Kupelwieser, ismerősétől levélben azt kérte, hogy kerékpárját küldje utána vonattal, mert „*anélkül nagyon körülményes bejutnia*” Sopronba.¹⁰⁴ Kupelwiesert nehéz megérteni, mert az 1915. évi vasúti menetrend szerint Sopronból naponta ötször indult vonat Balfra és vissza. A nagy érdeklődés miatt, a zsúfoltság enyhítésére, pl. az 1900. évi fürdőidényben június 3-tól, 1901-ben már május közepétől¹⁰⁵ ünnep- és vasárnapokon különvonatot indítottak Balfra, délután 3 órakor.¹⁰⁶ A soproni polgárok a fürdő sorsát nagy érdeklődéssel kísérték, a helybéli újságok szinte minden eseményről, az új tulajdonos minden tervéről írtak.

Balf mellett a soproniaknak sok más lehetőségük volt a fürdőzésre; a városi uszodákat, a Tómalmost, a Fertőt keresték fel fürdőzés céljából. Sopronban a századfordulón már több uszoda is létezett: 1845 után a Káposztás dűlőn kiépült a Nagyuszoda, 1868-ban a Kisuszoda, majd 1908-ban a Lőverekben nyílt meg az „*Erdei Fürdő*”¹⁰⁷. Az uszodák és a Fertő azonban a régítől eltérő, teljesen más igényű fürdőközönséget csábított, akik természetesen már nem a gyógyulást keresték. Az uszodák az akkortájt fellendülő újfajta, lényegében a mai normál vízi szórakozással megegyező igényeket tudták kielégíteni, így a gyógyvízzel nem rendelkező uszodák a gyógyulást kereső vendégeket nem vonhatták el a balfi fürdőtől, konkurrenciát lényegében nem jelentettek neki. A Soproni Napló a balfi fürdővel kapcsolatban egy merész ötletéről is beszámol, abból az időszakból, mikor Sopron a villamosépítés lázában égett, miután 1900-ban megnyitották a város első villamosvonalát. A villamos útvonalának különböző fejlesztési tervei között felmerült, hogy a vágóhídi szárnyvonalat ki lehetne terjeszteni egészen Balfig.¹⁰⁸ Azon a szárnyvonalon a villamosforgalom 1900. május 26-án indult meg: a Várkerülettől a Vágóhídig üzemelt a Győri úton.¹⁰⁹ Az ötlet merészsége vitatható: pl. volt olyan magyarországi város, ahol a városi közlekedés egészen az üdülőnegyedig kiért. Kassán a Bankó töltötte be ezt a funkciót, ez a várostól távoli, nyári lakó- és fürdőhely. Kassán a városi vasutat 1891-ben adták át, melynek hossza 5,1 km volt, de ez a mai értelemben nem nevezhető villamosnak, mert gőzerővel üzemelt.¹¹⁰ „Fával fűtött, láda alakú kávédaráló döcögött végig szabályos időközökben a Fő utcán, a város egyik nyaralótelepe, a Csermely felé: évtizeddel a villamosvasút előtt ez a különös, idomtalan közlekedési eszköz bonyolította le a városi forgalmat, de ezt

¹⁰³ Soproni Napló, 1899. május 18.

¹⁰⁴ Moess i.m. 263.

¹⁰⁵ Soproni Napló, 1901. május 12.

¹⁰⁶ Soproni Napló, 1900. június 3.

¹⁰⁷ Az uszodák építésére ld. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 60-61.

¹⁰⁸ Soproni Napló, 1900. augusztus 12.

¹⁰⁹ Lovas Gyula: A soproni villamos vasút. In: SSz, 1966. 2. 114.

¹¹⁰ Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve. I. évfolyam. Bp., 1912. 360-361.

is inkább csak nyáron használták a kirándulók”.¹¹¹ A felsővezetékes villamosvonal kiépítése – a helyi viszonyokat is figyelembe véve – azonban nem volt reális. Az elgondolást persze Wosinsky támogatta és évi 40 000 menetjegy elhasználását garantálta! Ez a szám annak ellenére soknak tűnik, hogy a soproni villamos fővonalára (a két vasúti pályaudvar között működött a Várkerületet érintve) az első hónapban több mint 60 000 jegyet váltottak, s a havi átlagos forgalmat 50 000 fölé várták.¹¹² Az elképzelés azonban nem valósulhatott meg, mert az alacsony kihasználtság, a be nem váltott remények miatt maga a vágóhídi szárnyvonal is elég hamar, már 1903-ban megszűnt.

A soproniak és más fürdők

Az átalakítás előtt Balf nem volt népszerű a soproniak körében, és a város közelsége miatt azután sem lehetett túl nagy a fürdőben a soproni állandó vendégek száma. A futóvendégek többsége viszont Sopronból érkezett, ezt a balfi különvonat indítása is jelzi. A soproni állandó vendégek alacsony száma pl. a közeli Savanyúkúton is megfigyelhető volt; 1899-ben a 653 állandó vendégből csak 50 volt soproni lakos.¹¹³ A futóvendégek Savanyúkutat is kedvelték, pl. 1892-ben egyik hangversenyét 500 vendég is látogatta.¹¹⁴ Pedig az 1890-es években Savanyúkút, hasonlóan Balfhoz, még elhanyagolt állapotban volt. A „fürdőház és a vendéglő primitív állapotban van”, nincs olvasóterem vagy könyvtár.¹¹⁵ Savanyúkút azonban hamarosan fejlődésnek indult; Grimm bécsi orvos kibérelte, s munkájának köszönhetően „...a régi rozszant fürdőépület újra épült s csinos épületet emeltek a savanyuvíz forrása fölé is”.¹¹⁶ Savanyúkút különlegességének az mondható, hogy rengeteg villa épült fel, 1893-ban ugyan még csak 30, 1899-ben 102,¹¹⁷ de 1912-ben már 200 villa állt.¹¹⁸ Ha a villák egy részét ugyan biztosan kiadták, akkor is jelenlétük állandó jelleget adott a fürdőnek, a visszatérő vendégek száma jelentősnek vélhető. Savanyúkút fekvése a kirándulások szempontjából is – hasonlóan Balfhoz – kitűnőnek mondható, Paraplui, Neustaedter (Hohe) Warte, Fraknó, Rozália voltak a kedvelt célpontok. A századfordulón a soproni közönség körülbelül egyenlő mértékben látogathatta a Sopronhoz közeli fürdőket (az állandó vendégek számát tekintve): Balfot, Savanyúkutat, Tarcsát, de biztosra vehető, hogy a soproni futóvendégek Balfot kedvelték leginkább, már a könnyű megközelíthetőség miatt is. Ha Balf, Savanyúkút inkább egynapos kirándulóhelyet jelentett, akkor hova utazhattak több heti szabadságra a soproniak? Sopron fekvése miatt a felvidéki, dunántúli, egyes ausztriai, csehországi fürdőhelyek jöhetnek szóba. A soproni újságok hirdetései is elárulhatják az utazások célpontjait; a Soproni Naplóban Balf mellett (az 1901. évi fürdőidény alatt Wosinsky minden számban hirdetett) Tarcsa, Savanyúkút,

¹¹¹ Márai Sándor: Egy polgár vallomásai I-II. Bp., 1990. 53.

¹¹² Soproni Napló, 1900. június 3.

¹¹³ Soproni Napló, 1899. október 8.

¹¹⁴ Sopron, 1892. augusztus 2.

¹¹⁵ Litfass sopronmegyei naptára az 1893 közönséges évre. Sopron, 1892. 162.

¹¹⁶ Soproni Napló, 1901. május 12.

¹¹⁷ Sopronmegyei naptár az 1899. évre. Sopron, 1898. 84.

¹¹⁸ Sopronmegyei naptár és címtár 1912. Sopron, 1911. 9-12.

Balatonfüred és a szlavóniai Lipik fürdők hirdettek. A Sopron című újságban ezek mellett Gleichenberg (Ausztia),¹¹⁹ az Oedenburger Zeitungban Bad Roncegno (Dél-Tirol)¹²⁰ fürdők hirdetési tünkek fel. Takáts Dénes, soproni királyi alügyész 1905. évi naplója¹²¹ kiválóan alkalmas a fürdőzési szokások feltárására. 1905-ben megfordult Savanyúkúton egy napra, öt hétig tartózkodott Pöstyénben, ahonnan futó látogatást tett Trencsén–Teplicbe, majd november elején Hévízen is járt, ahová az egész fürdő-szezonban tartózkodó keresztszüleiért ment. Minden fürdőről részletes leírást adva rendkívül értékes információkat kapunk mind a fürdőről, mind az azokban zajló társas életről. A soproni hagyatéki leltárakba beírt betegápolási költségek is ezen fürdők körét erősítik. Az 1881 és 1913 között felvett leltárak tulajdonosai közül kettő Savanyúkutat, egy Gleichenberg-et látogatta meg.¹²² Rosinger Norbert, izraelita gabonakereskedő, pl. a halála előtti négy hónapot Savanyúkúton töltötte 1600 korona költségen 1902-ben.¹²³ Egy másik esetben a célpont Gleichenberg volt, ahol Schöffmann József, soproni tanító, 5 hétig 700 forint költségen ápoltatta magát 1895-ben.¹²⁴

Összefoglalás

1898 előtt a balfi fürdő eladása sokszor felmerült, korszakunkban először 1868-ban, de már akkor is olyan állapotban volt, hogy a város nem is gondolhatott az értékesítésre. 1882-ig azonban még ötletként sem merült fel semmilyen megoldás, ezekben az években a fürdő élte megszokott életét, pereskedések, hosszú viszályok nem fenyegették, a zavartalan működést a bérbevevők állandósága biztosította. Ez alatt a 30 év alatt (1868–1898) a teljes felújítás, modernizáció, de még egy komolyabb renoválás sem került szóba. A város pedig ezen időszak alatt milliókat ruházott be más építkezésekbe, pl. laktanyák építésébe. Igaz, a város sokat fordított a maga fejlődésére, a városiasodásra: új városháza és szálloda (Pannónia) épült fel, folytatódott a parkosítás, a színházat felújították, s a patakok beboltozásával új utcákat, tereket alakítottak ki (pl. Deák tér). Mindazonáltal az általános csatornázás elmaradt, a gázműveket, a vízvezetékrendszert, a villanyvilágítást, a villamost magántőke építtette meg; a város ezen beruházásoktól távol tartotta magát. A városi pótdadó viszont városaink között az egyik legmagasabb, 77 százalék volt.¹²⁵

Korszakunkban pedig a községezés ideológiája már Angliában, Németországban és az Ausztriához tartozó Csehországban és lengyel területeken is általánossá vált, melynek értelmében az infrastruktúrális beruházásokat, pl. a városi közműveket, a városok – polgárok érdekeinek védelmében és a haszon reményében – saját kezelésben épít-

¹¹⁹ Sopron, 1901. június 2.

¹²⁰ Oedenburger Zeitung, 1901. május 26.

¹²¹ Takáts Dénes naplója. 1905-1922. SVL XIII.18.

¹²² A gyűjtés eddigi kutatási eredményeiről ld. Güntner Péter: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében. In: SSz, 1995. 3. 244-261; Uő: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. In: SSz, 1997. 1. 21-31.; és a leltárak számítógépes feldolgozásáról Uő: A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása. In: Levéltári Szemle, 1997. 3. 14-25.

¹²³ SVL IV.B. 1405. 997/1913.

¹²⁴ SVL IV.B. 1405. 249/1920.

¹²⁵ Thirring I.m. 602.

tették meg, vagy a már korábban épített közműveket megváltották. A községesítés Magyarországon is elterjedt, Budapesten pl. az összes közműveket megvásárolták az első világháború végéig.¹²⁶ Sopron a 19. század első két harmadában a modern urbanizáció útjára tudott lépni, annak egyik magyarországi élenjárójaként tartjuk számon. A századfordulón azonban a sok fejlesztés is kevésnek bizonyult; Sopron vezető szerepét már sok tekintetben elvesztette. A városvezetés hibás politikája, valamint a város gazdasági stagnálása miatt sok infrastruktúrális és más beruházás elmaradt. A városi infrastruktúra kiépítését tekintve pl. Éhen Gyula vezetésével Szombathely emelkedett követendő példává.

A balfi fürdő átépítésére, városi tulajdonban való megmaradására ebben a kontextusban nem is lehetett reménykedni. A város és az egész ország gyógyulást kereső lakói pedig szívesen fogadták volna a modernizált fürdő által kínált lehetőségeket. A város nem bizonyult jó tulajdonosnak; a fürdő eladásával felbecsülhetetlen értékű gyógyvizet herdált el. A fürdő felújítása pedig megérte volna, Wosinsky István számára a fürdő megvétele jó befektetésnek bizonyult. Mindezek mellett szomorú tény, hogy a városi fürdő eladásával leginkább a rászorultak maradtak ki a használatból. Sokáig a város szegényei korlátlanul használhatták a fürdőt, majd 1881 után, évi 100–200 ingyen jegy állt a rendelkezésükre. A fürdő eladása után lényegében Wosinsky jóindulatától függött a polgármester által kért ingyenjegyek megadása.

Rövidítések jegyzéke

MOL=Magyar Országos Levéltár, *Közgy. jkv.*=Közgyűlési jegyzőkönyv, *SSz*=Soproni Szemle, *Közt. jkv.*=Köztörvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv, *SVL*=Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, *Tan. jkv.*=Tanácsi jegyzőkönyv, *Tan. és Közgy. jkv.*=Tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyv

TURBULY ÉVA

A falutörténet-írás néhány
feudális-kori forrása
a Soproni Levéltárban

A történeti emlékezés igénye a közösségek identitásának fontos alkotórésze. Különösen így van ez a falvak, városok esetében. Ha egy-egy város jelentős anyagi áldozattal rászánja magát múltjának monografikus feltárására, a feladat összetettsége miatt többnyire szakemberekből álló szerzői csapat több éves, olykor évtizedes munkája testesül meg egy-egy vaskos kötetben. A falvak esetében ritkán van mód ilyen széleskörű összefogásra. Tapasztalataim szerint egy-egy főiskolai, egyetemi dolgozat mellett többnyire lelkes, a közösséghez szoros érzelmi szálakkal kötődő emberek vállalják fel

¹²⁶ Sipos András: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890-1914. Bp., 1997. 163-175.

a fáradságos, széleskörű szakmai felkészültséget kívánó munkát, díjazás nélkül, a közösség iránti elkötelezettségből.

A falutörténet-írás rendkívül összetett feladat. A végeredménynek a történeti fejlődés teljességét kellene tükröznie, amelyhez a település- és gazdaságföldrajz, a politika-művelődés-, gazdaság- és társadalomtörténet, régészet, néprajz, nyelvészet területéről származó ismereteket kell összegyűjteni és rendszerezni. Elsőként a szakbibliográfiák, országleírások, statisztikák, a községre és környékére vonatkozó korábbi feldolgozások számbavétele szükséges, amelyekről a jegyzetben megadott munkák adnak alaposabb tájékoztatást.¹ Ezt követheti a levéltári anyag számbavétele. Mivel a Soproni Levéltár kutatóforgalmának jelentős hányadát teszik ki a helytörténészek, e rövid írással az ő munkájukat szeretném megkönnyíteni. A rendelkezésre álló terjedelem most csak néhány feudális kori forráscsoport bemutatására elegendő. A kiválasztás meglehetősen szubjektív volt. Részben a legkorábbi forrásokat szeretném bemutatni, részben pedig azokat, amelyek – bár jól használhatóak – különböző okokból eddig elkerülték a kutatók figyelmét. Idővel talán sor kerülhet egy, a Soproni Levéltárban őrzött teljes anyagot e sajátos szempont alapján áttekintő ismertető elkészítésére.

A falutörténet-írás első emlékei az 1526 előtt íródott oklevelek, amelyekből a Soproni Levéltár csaknem 6000 darabot őriz. Törzskönyvük csak a kibocsátót és a kiadás évét tartalmazza, tartalmi tájékoztatást nem ad. Az egykori városi levéltárban őrzött mintegy 4000 oklevelet Házi Jenő adta ki a két háború között két sorozatban, 13 kötetben.² Nagy számmal találunk e kötetekben az egyes falvak történetére vonatkozó adatokat is. Magyar nyelvű fejrészták és mutatók segítenek az eligazodásban. A megyei vonatkozású okleveleket a múlt század végén Nagy Imre gyűjtötte össze az ország számos levéltárából, s adta közre a legérdekesebb 833 darabot.³ A Sopron Vármegyei Levéltárban őrzött okleveleket Sümeghy Dezső levéltárnok publikálta 1928-ban.⁴ A történelem viharai azóta tovább tizedelték az értékes adatbázist, a közölt oklevelek egy része elpusztult, vagy őrzési helye változott meg.

A feudális kori megyei iratanyag gerincét a *közigyűlési jegyzőkönyvek és az ezekhez tartozó iratok* alkotják,⁵ amelyek az egykori vármegye társadalom- és gazdaságtörténetének legfontosabb adatbázisai. A vármegyék a feudális korszakban közigazgatási és bíraskodási feladatokat egyaránt elláttak. Összeírták az adóalanyokat, beszédtek az országos és helyi adókat, foglalkoztak a végváarak, majd a beszállásolt katonaság ügyeivel. Itt történt a nemesi oklevelek bemutatása, a nemesség igazolások elfogadása is. A közigyűlési jegyzőkönyvek sora 1579-cel kezdődik. Nyelvük a 19. század elejéig néhány kivételtől eltekintve latin. A kötetek a 18. század közepéig hiányosan maradtak fent, eredeti példányaik erősen megrongálódtak. Másolataikból Dallos Márton levéltáros 1803-ig külön sorozatot készítettett. Az így keletkezett 57 kötetet, amelyek a tárgyalat iratok szövegét is tartalmazzák, díszes bőrkötésbe foglaltatta, és kötetenként

¹ Lakos János: Hogyan írjam meg falum történetét? Pest Megyei Levéltári Füzetek 5. Pest Megyei Levéltár 1983, Csiffáry Gergely: A helytörténetírás levéltári, múzeumi és könyvtári forrásai In: Helyismereti könyvtárak III. országos tanácskozása Tata, 1996. július 17–19. Szentendre, MKE Helyismereti Könyvtárak Szervezete 1997. 7–16.

² Házi, 1921–1943

³ Nagy, 1889–1891

⁴ Sümeghy, 1928

⁵ Jelzetük: SvmL IV.A/1a.-b. Évkörük: 1579–1848.

mutatóval látta el. 1804-től az egyes gyűlések jegyzőkönyveit több példányban külön füzetekbe másolták.⁶ Használatukat mutatók segítik.

A közgyűlési iratok 1579 és 1736 között évenként, 1736 és 1813 között évről-évre, gyűlésekre tagoltan, ezt követően évenként újratekintendő számozással kerültek megőrzésre.⁷ Az újrendezés során dobozolásra kerültek. A számozott iratok mellett található a jegyzőkönyvekbe fel nem vett, többnyire keltezetlen beadványok, összeírások, adó- és katonai vonatkozású iratok, kérvények, felterjesztési és átírat-fogalmazványok. Ezeket részben beosztották a jegyzőkönyvi tárgyakhoz, részben tárgyi csoportosításban az adott év végére kerültek. Az 1676 előtti csekély mennyiségű iratnál ajánlatos a lapenkénti átnézés. Ezt követően a betűsoros mutatók használhatók. Az érdekesebb tárgyakat (adózással kapcsolatos ügyek, katonai kihágások, a beszállásolt katonaság helységenkénti széttelepítését tartalmazó diszlokációs kivetések és az ezzel kapcsolatos elszámolások) 1805-ig a kutatók érdekében a jegyzék készítője, Tirnitz József külön is jelezte. Az egyes helységek élete szorosan összefonódott az ott élő nemesség sorsának alakulásával. A nemességkutatással foglalkozók számára a jól mutatózott *Nobilitaria*⁸ és a *Juridica*⁹ irategyüttesek ajánlhatók.

Az *úrbéri iratok* (1734–1848) fondja¹⁰ részben gyűjtemény jellegű, egyes sorozatai a közgyűlési, illetve az igazságszolgáltatási iratok közül kerültek gyakorlati okokból egy őrzési helyre. A különböző sorozatokat az 1970-es évek elején az újrendezéskor¹¹ egységes csomójegyzékkel látták el. Különös értékkel bírnak a helytörténészek számára a Mária Terézia-kori úrbérrendezés¹² során keletkezett urbáriumok¹³, az úrbéri táblázatok, illetve a kilenc kérdőpontra adott válaszok.¹⁴ A bennük foglalt nagytömegű, többnyire számszerűsített adatok az 1770 körüli évekre vonatkoznak, lehetővé teszik az adott helység úrbéres birtokviszonyainak felvázolását. A statisztikai jellegű források összegyűjtése, feldolgozása, kiadása a Dunántúlra vonatkozóan 1970-ben megtörtént.¹⁵ A kötet birtokosok szerinti megyei összesítéseket is közreadott.¹⁶ Az úrbéri tabellák a községek nyelvén előre kinyomtatott, s a helyi viszonyok adataival pontosított urbáriumok végén kaptak helyet. Fejléceik a következők voltak: név, a jobbágytelek nagysága (egész, negyed, nyolcad), a hozzá tartozó szántó, rét, szőlő, gyalog és marhás robot, utóbbi hány marhával, az árenda forintban, valamint a szolgáltatások: a kilenced pénzben vagy terményben, tűzifa, fonás, kappan, csirke, tojás. Adataik alapján tájékozódhatunk az egyes községekhez tartozó telekszámról, a telkes jobbágyok, zsellérek és

⁶ Sümeghy-kézirat 101–102.

⁷ Az iratokat 1805-ig Tirnitz József levéltáros rendezte mintaszerűen az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején. Fondtörténeti bevezetővel ellátott raktári jegyzék is készült az anyaghoz, amelynek megállapításából a szerző is merített. Az 1805 utáni iratokról egyszerű dobozjegyzék készült.

⁸ IV, A/1.h.

⁹ IV.A/1.p.

¹⁰ IV.A/1.k.aa-ee.

¹¹ Az újrendezés ugyancsak Tirnitz József munkája volt.

¹² A földesúr és a jobbágy viszonyának állami szabályozása.

¹³ A földesúr birtokának állományáról, az abból várható jövedelemről készített kimutatás.

¹⁴ IV.A/1.k.-bb.

¹⁵ Felhő, 1970.

¹⁶ Vonatkozó szakirodalom: Felhő Ibolya: A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. In: Kovacsics, 1957.

háztalan zsellérek számáról és rétegződéséről, a belső telek, ezen belül a szántó és a rétek nagyságáról és megoszlásáról.

Egyeztetett kiadási elvek alapján a táblázatokkal egyidőben készített leíró források publikálása is elkezdődött. Közülük a legjelentősebbek a kilenc kérdőpontra adott válaszok, ahol a falukba kiszállt kérdőbiztosok központilag meghatározott kérdéseire a községek elöljárói számoltak be részletesen korábbi urbáriumairól, múltbéli és élő úrbéri kötelezettségeikről, gazdálkodásuk és megélhetésük módozatairól. E válaszok, amelyek többnyire a falu lakosai által használt nyelven, Sopron megyében magyarul és németül íródtak, jól használhatók a falvak és városok egymás közötti kapcsolat- és viszonyrendszerének kutatásához is. A kilenc kérdőpontra adott válaszok kiadása a jelen feladata. Elsőként a Dunántúlon 1998 végén kerül az olvasók kezébe a Burgenlandi Tartományi Levéltár és a Soproni Levéltár közös kiadásában megjelenő vaskos kötet. A fentiekben túl a következő sorozatok értékesek még az úrbéres anyagból a falutörténeszek számára: 36 falu hegyvám összeírásai (1765), az 1836. évi rendezés iratai a hozzá kapcsolódó bizottsági jelentésekkel járasonként, a 19. század első évtizedeiben kiigazított urbáriumok és tabellák, a szerződések betartásával, illetve megsértésével kapcsolatos szolgabírói jelentések, a közgyűlési jegyzőkönyvekből kimásolt és együtt őrzött úrbéri ügyekkel foglalkozó bejegyzések, az úriszéktől fellebbezett perek (1734 és 1811 között). Az iratok nyelve latin, magyar és német.

A következő fontos forráscsoport, amelyből pontos adatokat tudhatunk meg az egyes falvak népességi és vagyoni viszonyairól, az összeírások, amelyek céljuk szerint népesség és adóösszeírások lehetnek. A *népesség-összeírások* két sorozatát őrizzük. A 2,6 folyóméternyi, csomóban őrzött *conscriptio populares* az évek során változatlan, előre nyomtatott latin nyelvű fejlécekkel készült, az 1804, 1811 és 1819–36 közötti évekből maradt fent. Az adatlap „A” változata rögzítette a helység megyéhez, földesúrhoz és egyházközséghez tartozását. Ezt követően vették fel a következő adatokat: családfő, feleség és gyermekek, a családban élő férfiak és nők száma, ezen belül a foglalkozás, kor és vallás szerinti összetétel, a háztartáshoz tartozó távollévő és külső személyek, a nem családfőnek számító felnőtt férfiak. A „B” típusú adatlap célja szemmel láthatóan statisztikai jellegű volt. A házakat betűjellel, a családokat sorzámmal jelölték. Nem, kor, vallás, foglalkozás, vallás és családi állapot szerinti felvételek történtek. Vannak helységek, ahol csak az utóbbi összesítések maradtak fent. A csomójegyzék alapján könnyen kikereshetők az egyes községekre vonatkozó iratok.

Az összesen egy doboznyi *népesség-változási jelentések* az 1788 novemberére és 1789 decembere közötti időszakból maradtak fent részben német, részben magyar nyelven. Bennük a falvak elöljárói jelentették havonta a születéseket és elhalálozásokat. Az anyag szálaz átnézéssel kutatható, felekezeti anyakönyvek hiányában szolgálhat hasznos adatokkal.¹⁷ Külön-külön fondot alkotnak a *cigány*¹⁸ és *zsidó*¹⁹ *összeírások*. Az előbbi évköze 1773–1778. 1773–74-ből maradt fent a cigány családfők összeírása járasonként, azon belül falvanként. A forrás latin nyelvű, a fejlécek az összeíró személyének függvényében változtak. Tartalmazták általában a családfő, vagy özvegy

¹⁷ IV. A/1. aa-bb.

¹⁸ IV. A/1. m

¹⁹ IV. A/1. n

nevét, jogállását (jobbágy, házas, vagy házatlan zsellér), van-e háza, kinek az alattvalója (földesúr, vajda, bíró), a megélhetési forrást, esetleges mesterséget, földesúri függés esetén az adó és robot mennyiségét. Különösen fontos volt a gyermekek nevének, korának feltüntetése, mivel királyi rendelet értelmében a kiskorúak nevelőkhöz kerültek, akik a tartás fejében napi egy garast kaptak a megye kasszájából. Az összeírás az ő nevüket is tartalmazta. Két füzet az 1774/75. és az 1777/78. évből a gyermekek tartásának költségeit írta össze járásokként és falvanként. Az anyag jól kiegészíthető a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben és iratokban található összeírásokkal.

A zsidóság jelenléte a megyében a 18. század végéig néhány településre korlátozódott a soproni felső járásban, ahol földesúri védelem alatt éltek. (Kismarton, Nagymarton, Neufeld, Lakompak, Németkeresztúr stb.) A *zsidó-összeírások* 9 füzetének dátumai 1725, 1735, 1746. év nélkül, 1784, kettő 1800 körül, egy 1801–1810 körül, egy 1831-ből. Az 1725-ös összeírás megadta az összeírtak nevét, státuszát (zsellér, külső, idegen), házat, ha volt, iparát. Az 1735. évi összeírás részletesebb, összeírta az egész háznépet (kisebb-nagyobb gyerek, feleség, szolgák), az állatokat is, kinek a protektorátusa alá tartozik az összeírt, van-e háza a helységben, vagy máshol. Az 1831. évi összeírás magyar nyelven készült, az egész megyére kiterjedt. Járásokként, azon belül falvanként írta össze a háztartásokat a teljes háznép felsorolásával. Jelölte, melyik hitközséghez tartozónak vallja magát a család, s azt a megnevezett közösség elfogadja-e. A hiányos és változó részletességgel készült összeírások adatai bővíthetők az adószedői iratok irat-együtteseinek átnézésével.²⁰

Sopron vármegye adószedőjének iratgyűjteménye (*perceptoralia*) jelentős terjedelmű. A nagyszámú kisebb fondból és sorozatból kettőt emelünk ki, az országosan végrehajtott regnicoláris,²¹ valamint a természeti és tűzkár-összeírásokat.²²

A *regnicoláris összeírások* közül az első az 1715. évi, amelynek adatait 1720-ban helyesbítették. Főbb rovatait a Központi Statisztikai Hivatal még a múlt század végén számszerűen feldolgoztatta és megjelentette.²³ Az összeírás jelentőségét növeli, hogy olyan időpontban készült, amely lezár egy hosszú és véres háborús korszakot, és a romokon meginduló új élet kezdetét jelenti.²⁴ Helységenként és név szerint írta össze az adózó népességet, számba vette a külső birtokosokat és honosítottakat (indigena). Jelölte a szántó, rét, a szőlő nagyságát, a puszta telkeket. A kötet végén található a városok összeírása és egy betűrendes mutató, amely megkönnyíti a használatot. Az általános megjegyzések értékes információkat tartalmaznak: Hány nyomásos gazdálkodást folytat a helység, egy köből gabona hányszoros termést hoz, a rétek milyen mennyiségű és minőségű szénát teremnek, van-e erdő, az úrbéres népesség milyen feltételekkel juthat épület- és tűzifához. A szőlőhegyen mennyit terem egy kapás szőlő, mi a bor vödörnkénti ára, a lakosság hol talál piacot terményeinek.

1717-ben készült el az összeírás részben módosított és helyesbített összesítése. Nevek nélkül, uradalmak illetve tulajdonosok, azon belül járások szerint csoportosí-

²⁰ IV./A 14. a. Például az 1754-es országos összeírás részletesen összeírja az egyes községek zsidó lakosságát is.

²¹ IV.A/14.a. (conscriptioes regnicolares) 1715–20, 1728, 1754, 1828.

²² IV.A/14. d.aa. Fatalitates et bonificationes 1729–1848

²³ Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam XII., Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–21. Bp. 1896.

²⁴ Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás In: Kovacsics, 1957 145–200. 145.p

tották a helységeket. A rovatok: Házzal és telekkel bíró jobbágyok, zsellérek, pusztá telkek, szántók pozsonyi mérőben, ezen belül puszták és megműveltek, irtások. A réteket, szőlőket az 1715. évi összeírás rovatainak a mintájára írták össze, a szőlőknél elkülönítették a falubelieket, a szomszédos idegenek és az osztrákok által művelteket. Megadták a korábbi és az újonnan kirótt porciós számot²⁵. A kötet második felében községenkénti, kevésbé részletes összesítés található. Nagyon rossz állapotú. Az oldalak alsó részének kb. a fele kétoldalt hiányzik.

Az 1715-ös összeírás *1720. évi korrekcióját* Turóc megyei küldöttek készítették el. A kötetben az adatok közlése helyett gyakran csak visszautalnak arra, hogy az előző összeírás adatai érvényesek. Az új jövetelűeket név szerint is felsorolják, így a változások, a betelepülések jól követhetők.²⁶ Az általános szövegben jelzik a hospesek²⁷ számát, utalnak a természeti csapásokra, tűzvészekre. A rovatokban az előző összeírásokhoz képest újként szerepel a hegyvám, kilenced, tized, földbér megadása. Az 53. oldalról a két összeírás alapján készített összesítések találhatók.

Az 1728-as összeírás három vaskos kötetnyi. A megye városait, így Kismartont és Rusztot is összeírták. Az eligazodást a köteteken belül betűrendes helységnevmutató segíti. A rovatok száma megnőtt. Megadják a családfőkhöz tartozó gyermekeket, az egy és külön kenyéren élőket. A pusztá telkekénél megkülönböztetik a parasztok, a földesúr, a külső birtokosok és a nemesek által használtakat. Az irtásoknál hasonlóképpen differenciálnak. Külön rovatba kerültek a telki és az osztatlan rétek, legelők. A szőlőknél név szerint sorolják fel a külső birtokosokat a származási hely megadásával. Az újonnan telepített szőlőknél is jelzik, ki a birtokos (nemes, falubeli nemtelen, extraneus, indigena). Az általános magyarázatok nagyon részletesek, kitérnek a földek fekvésére, minőségére, a terményekre, van-e malom, vagy halastó, magyarázatokat fűznek az egyes rovatokhoz. Jelzik, ha nem úrbéres lakosok (zsidók, örmények, kereskedők stb.) is élnek a helységben.

A következő jelentős összeírás, amely hozzásegíti a kutatót, hogy folyamatában lássa át, hogyan alakultak népesség, a gazdaság és az úrbéri függés viszonyai Sopron megyében a 18. század elejétől az úrbérrendezés koráig, az *1754. évi*, amelyet összeírójáról, gróf Nádasdy Boldizsárról²⁸ Nádasdy féle összeírásnak neveznek. Az előbbiekhöz hasonlóan latin nyelvű forrás már községenként külön füzetbe íródott. Az 1728-as összeírásnál annyival nyújt többet, hogy nagyon részletesen, kor és nem szerint is számba veszi az állatállományt (marha, ökör, juh, kecske, sertés), a földesúrnak járó haszonvételeket (méhtized, kender, len, dohány stb.), a kézműiparból és kereskedésből élőket, a paraszti kezelésben lévő malmokat. Az összeírás végén felsorolja a nem úrbéres népeket (házatlan, nem adózó nemesek, iskolamester, közösségi szolgák, például csordás, pásztor, templomi szolgálólány), valamint a szántót, rétet, szőlőt bíró, vagy bérlő külsőket származási helyük megjelölésével. Itt is nagyon részletesek az általános megjegyzések, kitérnek a szántók rétek, legelők és szőlők minőségére,

²⁵ A beszállított és átvonuló katonaság és lovai ellátására kivetett adóegység, amit nagyrészt természetben kellett rendelkezésre bocsátani.

²⁶ Csávánál megadják például, hány évre kaptak mentességet az új jövetelű úrbéresek.

²⁷ Vendégek, új telepések.

²⁸ A másik összeíró Szunyogh János gróf.

mennyiségére, a termelt növényekre, lehet-e legeltetni az erdőben, van-e közös erdő, jut-e belőle épületfára, mennyit kell fizetni érte a földesúrnak. Van-e tölgyerdő a közelben, a mezőket károsítják-e szarvasok és vaddisznók, természeti és tűzkárok miatt engedtek-e el adót.²⁹ Kitérnek a lakosság borméresi jogaira, a bor árára, a húsmérésre, a termények piaci áruba bocsátásának lehetőségeire a piachely megnevezésével, végül megadják az elmúlt három évben a község által fizetett adó (országos és megyei) összegét. Az összeírás további értéke, hogy összeírja a zsidó lakosokat is a következő rovatokkal: Név és foglakozás, ház, lovak, marhák, ökrök, juhok száma, kézműiparból, kereskedésből, kalmárkodásból származó jövedelem.

Az 1828-as összeírás a feudális korszak utolsó nagy méretű, Erdély kivételével az ország egész területére kiterjedő adóösszeírása,³⁰ amelyet az 1827. évi VII. törvénycikk rendelt el. Végrehajtási utasítás adta meg, kik mentesültek az összeírás alól: A nemesek mellett többek között a lelkészek, tanárok, tanítók, molnárok, kocsmárosok, elbocsátott katonák, honoráciorok. A nyomtatott fejlécű, latin nyelvű összeírás első rovatában a családfő nevét adta meg, függetlenül attól, hogy nő, vagy 60 éven felüli-e. Ez utóbbit a megjegyzés rovatban közölték. A második rovatba jegyezték be a családban együtt élő mindkét nemű 18 és 60 év közötti személyeket, beleértve a rokonokat és alkalmazottakat is. A harmadik rovatban jelezték, hogy közülük hány polgár, jobbágy, gyermek, szolga, iparos, kereskedő stb. van. Ezt követte a családfő gyermekeinek és a szolgáltnak nemek szerinti megadása. Az iparosok, kalmárok, kereskedők rovatba ott tettek megjegyzést, ha ez volt a családfő főfoglalkozása, vagy jövedelmének jelentős részét adta. Az izraelitákat a keresztényekkel együtt írták össze, a családfő nevénél utaltak vallási hovatartozásukra. A negyedik rovatban írták össze azokat a házakat, amelyek után bért fizettek. Ezt követték a belső telek, gabonatermés, rétek, szőlők, almások, szilvások, nagyobb állatok, aprómarha, erdők, kocsmáltatás rovatok a megfelelő alrovatokkal. Végül következtek az egyes rovatokhoz fűzött, nagyon részletes megjegyzések. Az összeírás körülményeit, az összeírók nevét a fedőlapon, vagy a megjegyzéseket követően tüntették fel. Megyei összesítők is készültek. Egy korábbi rendezés során a levéltárban a községek betűrendje szerinti eredeti irattári rendet megbontották, a ma Ausztriához tartozó községeket külön sorozatba sorolták be. A dicális összeírások fondcsoportjába³¹ beosztott összeírások ismertetésére ez alkalommal területi okokból nem kerülhet sor. Közülük azonban feltétlenül a kutatók figyelmébe ajánlandó az 1696. évi, amely az utolsó *portális* összeírás, ugyanakkor az első, a megye egész területére kiterjedő összeírásunk. Községenként készült, az adózó erőt még nevek nélkül veszi számba. Megadja a jobbágyok, zsellérek számát, a teleknagyságot, a hozzá tartozó szántók, rétek, szőlők nagyságát, a negyed, nyolcad telekhez járó tartozékokat (pertinenciák). Az általános megjegyzésekben feltünteti a portaszámot, az adókönyvitéseket és azok okát (katonaság, áradás), jelzi az erdőket. A kötet végén sajnos nincs betűrendes helységnev-mutató.

²⁹ Az adóelengedés mértéke általában 10 % volt.

³⁰ Vonatkozó irodalom: Bottló Béla: Az 1828. évi összeírás célja és feladata. In: Kovacsics-1957 242–272.

³¹ IV.A/14.b.

Még egy összeírást szeretnék kiemelni, a *természeti károk és tűzvészek összeírását*.³² Mivel adóelengedéssel jártak, együtt kezelték őket. A négy csomónyi kárösszeírás évköre: 1729,³³ 1754, ezt követően egy-egy katonai évre írták össze járásokként, azon belül községenként az áradás, jég, állapotpestis és tűz okozta károkat készpénzben, valamint az elengedett adó (általában 10 %) összegét. A következő évek anyaga maradt fent: 1773/74, 1775/76, 1781/82, 1785/86, 1786/87, 1797/98–1835/36, 1838–1847. Az anyag feltétlenül összevetendő a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekkel és iratokkal. Az 1840-es évekből egy-egy részletes községi kimutatás is fellelhető. Mutató hiányában az egyes helységekre kutatóknak szükséges az iratok szálszámú átnézése, ez azonban a csekély terjedelem miatt megoldható.

Ajánlott szakirodalom

- Belitzky 1928*: Belitzky János: Sopron vármegye története Bp. 1938.
- Danyi-Dávid 1960*: Danyi Dezső–Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787) Bp. 1960.
- Drinóczy 1830–1843*: Drinóczy György: Böngészet Sopron vármegye isméréthöz 1830–1843 kézirat SL XII.2. A Csornai Premontrei Rend Magánlevéltára Kéziratok.
- Felhő 1970*: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. kötet Dunántúl Szerk.: Felhő Ibolya Bp. 1970. 529.
- Házi 1922*: Házi Jenő: Név- és tárgymutató A Sopron vármegyei oklevéltár I. és II. kötetéhez Sopron, 1922.
- Házi 1921–1943*: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története I–II. rész. 13 kötet Sopron, 1921–1943.
- Horváth 1964*: Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében Sopron, 1964.
- Horváth 1976*: Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében Bp. 1976.
- Kovacsics 1957: Kovacsics József szerk.: Bevezetés a magyar történeti statisztika forrásaiba Bp. 1957.
- Mollay 1956*: Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története In: Csatkai Endre-Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956. 39–112.
- Nagy 1889–91*: Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár 1156–1653. I.–II. Sopron, 1889–1891.
- Sümeghy kézirat*: Sopron vármegye levéltára, kézirat. 109. SL XIV. 44. Sümeghy Dezső vármegyei főlevéltáros hátrahagyott iratai. 1913–1943.
- Sümeghy 1928*: Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye I. Középkori oklevelek (1236–1526) Sopron, 1928.
- Thirring 1938*: Sopron vármegye községeinek népesedési fejlődése az utolsó 150 év alatt. In: Soproni Szemle 1938. 186–195.
- Tóth 1994*: Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589 Sopron, 1994.

³² IV.A/14.d. aa. Kárösszeírások, fatalitates et bonificationes 1729–1847

³³ Egyed község tűzkárösszeírása.

SZÁLA ERZSÉBET

Payr Sándor élete és munkássága
(1861–1938)

60 éve halt meg a magyarországi evangélikus egyház legnagyobb történetírója. Tudása, szellemisége tovább él műveiben, amelyek közül sokat napjaink történészei, kutatói is forrásmunkaként használnak. Az egyházi zene története, Sopron története, az evangélikusság hazai históriája nem közelíthető meg ma sem Payr Sándor műveinek ismerete, használata nélkül.

Kutatói, történetírói alaposágát jelzi, hogy Hóman Bálint és Szekfű Gyula éppúgy hivatkoznak az egyháztörténész Payr Sándorra (Magyar Történet III. és IV. kötet), mint a tízkötetes Magyarország Története (4/2. kötet), vagy Kosáry Domokos a „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon” című munkájában. Payr Sándor könyvei és tanulmányai nélkül nem lehetne teljes Bárdos Kornél alapvető műve, amelyet a 16–18. századi Sopron zenéjéről írt. A soproni helytörténészek, Mollay Károly és Csatkai Endre szintén felhasználták Payr Sándor munkáit a város történetének vagy muzsikájának leírásakor. (lásd: Mollay Károly bevezető tanulmánya Csatkai–Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei című kötetben, vagy Csatkai Endre: A soproni muzsika története.)

Payr Sándor élete

Payr Sándor 1861. február 25-én született Pápán Payr Sámuel és Feigl Erzsébet gyermekeként. Iparos családból származott, amelyben híven őrizték nagyapjának, a balfi papnak emlékét, s aki nagy nehézségek között tartotta el nagyszámú családját a szegényes parókia javadalmazásából.

Mint szülei elsőszülött gyermeke, a pápai népiskolában kezdte meg tanulmányait Tompa Zsigmond tanító keze alatt. Hatodik osztályos lett, amikor Gyurácz Ferenc pápai lelkész, a későbbi püspök is tanította már, akinél „katonai fegyelem alatt álltunk, annyi bizonyos. De sok szépet is tanultunk. Szégyen lett volna nem tanulni” – írta.¹

Később, a középiskola nyolc osztályában Gyurácz Ferenc volt a vallástanára, s ez meghatározta lelki és szellemi fejlődését, érdeklődését. Valószínűleg Gyurácz testesítette meg a fiatal diák számára azt a vonzó lelkipásztori példát, akinek hatására a papi pályát választotta hivatásául. A hittudomány alapelemeit a soproni teológián sajátította el Payr Sándor, abban az Alma Materben, amelyben akkor még együtt működött a gimnázium és a hároméves bölcsészeti-teológiai képzés. Itt kezdett elmélyedni a történelem tudományában, s professzorai már ekkor tanári pályára szánták.²

¹ Fabiny Tibor: Payr Sándor élete és irodalmi hagyatéka = Lelkipásztor, 1963. p. 730.

² Pröhle Károly: Payr Sándor. Győr, 1938. p. 2.

Sopron után a bázeli egyetemen folytatta tanulmányait. 1886-ban hazatért, s Karsai Sándor püspök avatta lelkésszé. 1886. szeptemberétől 1887. márciusáig Sárvárrott, majd 1888. májusáig Győrött volt segédlelkész. 1888. tavaszán a Fejér megyei Pusztavám gyülekezete választotta meg segédlelkészének az akkor 27 éves fiatal papot. Történeti kutatásai, tudományos felkészültsége alapján már 1889-ben meghívták a soproni teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékére tanárnak. Payr Sándor elfogadta az állást, s lelkiismeretesen tanította mind az egyháztörténetet, mind az újtestamentumi bibliai történeteket és az ótestamentumi ismereteket, hiszen azidőtájt e tudományok még nem váltak külön tanszékekre az oktatásban. Talán éppen lelkiismeretessége volt az oka annak, hogy fél év múlva lemondott tanári állásáról, és visszament lelkésznek pusztavámi gyülekezetéhez. Mint a fáma tartja: nem érezte még elég felkészültnek magát a tanításhoz. Egy másik anekdota szerint: óráján egyszer észrevette, hogy a hátsó padokban nem figyelnek, mással foglalkoznak a hallgatók. Ekkor felállt, s anynyit mondott: „Akik a tudományos munkát csak ennyire becsülik, azoknak én nem tartok előadást!”³

Kerek tíz év telt el, amíg Payr Sándor újra a tanári katedrára állt, 1899-ben, amikor az egyháztörténeti tanszékét elváltasztották az ószövetségi tárgyak előadásától. Ettől az időtől kezdve kizárólag szaktudományának élt. Nem tudták többé elvonni a tanítástól akkor sem, amikor hívei őt szerették volna látni a dunántúli egyházkerület püspöki hivatalában Gyurácz püspök nyugalomba vonulása után, 1916-ban.⁴ Payr Sándor akadémiai, majd 1923-tól nyilvános rendes egyetemi tanár maradt egészen 1930-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig, s történetíró, szorgalmas kutató haláláig. „Csak három hetet adna még az Isten” – mondotta halála előtt, akkor elkészült volna utolsó művel, a Zengedező Mennyei Karról írt nagy tanulmányával.⁵ 1938. január 30-án halt meg.

Payr Sándor munkássága

Cikkeinek, tanulmányainak, könyveinek száma több százra rúg. Hangyaszorgalmú, bámulatatos munkabírású ember volt, aki legkedvesebb kutatási területeként mindvégig megőrizte régi szenvedélyét, a himnológiát. Egyháztörténeti kutatásainak eredményeként a hazai evangélikus egyház négy évszázados múltját tárta elénk monográfiákban, tanulmányokban, életrajzokban, s szakértője volt az egyházi énekköltészetnek.

Payr az első történész, aki a Dunántúl evangélikus egyháztörténetét – alapos levéltári kutatómunka lapján – kiadta. Munkájához Egyháztörténeti Emlékek címmel forrásgyűjteményt is készített, amelyhez különféle egyházi és magángyűjteményekből, (pl. Gamauf, Hrabovszky iratok a Soproni Evangélikus Levéltárban), illetve a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárából merítette az anyagát. E forrásgyűjtemény és sok helyi monográfia előzte meg Payr legnagyobb művét, az egyházkerület megbízásából kiadott "A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület Története" című művét (Sopron, 1924.) Munkájának csak az első kötetét tudta a szerző elkészíteni: 932 oldalon írta meg az 1522 és 1647 évek közötti eseményeket. Ötszázharminc egyházközség adatait, történetét

³ Fabiny: uo.

⁴ Pröhle: id. mű. p. 3.

⁵ Fabiny: id. mű. p. 731.

dolgozta fel, a filiákkal együtt ugyanis ennyi evangélikus gyülekezetet számlált a Dunántúl az ellenreformáció előtt. Monográfiájában számtalan kultúrtörténeti adatot is kiemelt, hogy hangsúlyozza az evangélikus egyháznak a magyar művelődés történetében játszott fontos szerepét.⁶

Payr Sándor (1861–1938)

Az Evangélikus Egyház és Iskola 1895. számában tette közzé a „Történeti adatok a dunántúli evangélikus püspökök és kerületi felügyelők sorrendjéhez” című dolgozatát, az Evangélikus Népiskola 1903. számában „A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület vázlatos története” címmel írt tanulmányt, s a Harangszó 1922. 44. számában foglalkozott a Dunántúl reformációjával. „A nádorispán udvara” című írásában (Sopron, 1903.) történeti képet ad a reformáció korabeli Sárvár életéből, a „Mária, a humanista magyar királyné” című könyvében pedig (Bp. 1905.) Budának a mohácsi vész előtti szellemi és lelki képét festi meg.⁷

A reformáció évszázados ünnepeiről, a reformáció lantosairól, Luther és a magyarok kapcsolatáról írt tanulmányokat a Protestáns Szemlében, az Evangélikus Egyházi Életben és a Harangszóban.

Kedvelt kutatási témája volt a gályarabság története. A legtömörebb összefoglalást „A magyar protestáns gályarabok” (Bp. 1928.) című könyvében adta.

A pietizmus magyarországi hatásával foglalkozó két értékes tanulmánya a „Magyar pietisták a XVIII. században” (Bp. 1898.) és „A pietizmus paedagogikája” (Pozsony,

⁶ Fabiny: id. mű p. 732.

⁷ Fabiny: id. mű pp: 732-733.

1908.) Sopron város evangélikus egyháztörténetének monografikus feldolgoása mellett (A soproni evangélikus egyházközség története I. kötet. Sopron, 1917.) ezzel a témával több mint húsz írása foglalkozik. Művei különnyomatokban, valamint a soproni újságok hasábjain jelentek meg.

"Magyar énekesbe felveendő dallamok"

1. Sopron városi kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
2. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
3. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
4. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
5. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
6. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
7. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
8. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
9. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
10. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
11. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
12. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
13. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
14. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
15. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
16. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
17. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
18. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
19. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
20. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
21. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
22. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
23. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
24. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
25. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
26. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
27. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
28. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
29. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
30. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
31. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
32. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
33. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
34. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
35. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
36. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
37. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
38. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
39. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet
40. Soproni evangélikus kórus	(Soproni evangélikus egyház)	1. és 2. kötet

„Magyar énekesbe felveendő dallamok” – kézirát.

Sopron egyháztörténetének feldolgoása mellett kutatta és számos publikációban megírta Csepreg városának történetét, azét a virágzó városét, amelyet az ellenreformáció véres harcai pusztítottak el. (Pl. „Az evangélikus Csepreg pusztulása” = Protestáns Szemle, 1898.)

Payr Sándor sokat foglalkozott szülővárosának, Pápának a történetével is. (Pl. „A pápai ág. hitv. ev. egyházközség rövid története” = Pápai Évkönyv, 1899.) Négy különböző tanulmányban írt Nemeskér artikuláris gyülekezetéről, és fontos adatokat kapunk Payrtól Kőszeg életéről is. (Pl. Kőszeg és vidéke egyházunk történetében. Sopron, 1903.) Kisebb gyülekezeteink történetéről egy-egy monográfiában emlékezik meg, pl. Uraiújfalú, Nemescső, Szilsárkány, Rábaszentandrás, Balf, Nagyvázsony, stb.

A monográfus Payr Sándor kitűnő életrajzíró is volt. Az általa megrajzolt alakok a hazai reformáció kiemelkedő személyiségei. Közülük jónéhányat éppen Payr Sándor emelt ki életrajzával az ismeretlenség, az elfeledettség homályából. Ilyen művei pl. a Szeniczei Bárány Györgyről, Simonides Jánosról, Hegyfalusi Györgyről, Schneitzel Mártonról, Fábri Gergelyről, Sartorius Szabó Jánosról. stb. írt biográfiái. A lelkes

életrajzok mellett az egyház világi vezetőiről, sőt, írókról és közéleti személyiségekről is készített életrajzokat (Pl. Nádasdy Ferkó, a bécsi deák = Jó Pásztor, 1903., Péczeli József, a meseíró = Harangszó, 1912., Petőfi Kolbenheyer ebédjén = Harangszó, 1922., Ferencz József és a protestánsok = Ev. Egyházi Élet, 1917., Liszt Ferenc és Király József Pál = Sopron Vármegye, 1933., stb.)

Aki gyakran forgatja a Keresztyén Énekeskönyvet, sokszor találkozik benne Payr Sándor nevével: több önálló műve mellett tizenhárom átdolgozása és harmincnégy énekfordítása szerepel benne. Főelőadója volt annak a szerkesztő bizottságnak, amely az 1893-ban megalakult énekügyi bizottságon belül, – Zábrák Dénessel, Bancsó Antallal és Kapi Gyulával együtt – az addig ismeretes 40-50-féle magyar fordítás közül a legalkalmasabb változatot kívánta kiválasztani az „Erős vár a mi Istenünk” német szövegére. Végül, 18 évi munka után, egy névtelenül benyújtott fordítást fogadtak el, mint legjobbat. Ez a fordítás Payr Sándor munkája volt. Azóta is az ő tolmácsolásában csendül fel az „Erős vár a mi Istenünk” minden magyar evangélikus templomban.⁸

A költészet és a zene szakavatott mestereként több írása is megjelent a vallásos költészet tárgyköréből (Pl. A magyar protestáns vallásos költészet napjainkban = Ev. Népiskola, 1889., A wittenbergi fülemile, Hans Sachs versének fordítása, Pozsony, 1893., Hárfahangok. Vallásos versek gyűjteménye. Bp. 1906. Ki volt a „boldog férj” versírója? = Luther-Naptár, 1925.p.167., stb.)

Payr Sándor írói, töregető és előadói munkásságának feldolgozása, a róla szóló életrajz elkészítése még várat magára. Munkáinak összegzését, bibliográfiáját Fabiny Tibor egyháztörténész, az Evangélikus Teológiai Akadémia egyháztörténeti tanszékének professzora készítette el az Evangélikus Élet 1963. évi számában.⁹

KÖVES ELEMÉR

Geleji Sándor (1898–1967)
emlékezete

Dr. Geleji Sándor* akadémikus, professzor születésének 100 éves ünnepén először elődeire kell emlékezni.

A Greilingerek Bajorországból jöttek Magyarországra. Először Pinkafőn a pinka patakon létesítettek vízimalmot, majd Greilinger András Kristóf Sopronba költözött és az Ikva patakon – a volt nagyuszoda helyén – létesített vízimalmot. 1739. október 9-én lépett a soproni polgárok sorába, utána még hat Greilinger folytatta a molnármesterséget Sopronban. Később a Greilingerek városi tisztviselők lettek. Sándor édesapja Greilinger Frigyes először Somogyba, majd német nyelvtudása folytán a Bánátba került tanítónak, s nevét 1896-ban Geleji-re változtatta.

⁸ Fabiny: id. mű p. 737

⁹ Fabiny: id. mű pp: 730-738.

* Geleji Sándorról Hiller István „Egy soproni forradalmár tudós életrajzához” címmel közölt cikket. SSz. 1972/2. 176–181.

Geleji Sándor 1898. május 17-én született Nagykikindán. Iskolai tanulmányait már Sopronban végezte. 1917-ben a soproni Állami Főreáliskolában érettségizett, ahol Barta Miksa mennyiség-tan-természet-tan tanára már korán felfigyelt matematikai képességeire. 1917-ben Budapesten beiratkozott a József Nádor Műegyetem gépészmérnöki karára. 1919-ben a Galilei Körben működött és ennek folytán tanulmányait megszakították. Sopronban könyvelő lett a Schwarz Viktor gőzmalomban, és a családnál házitanítóskodott.

Dr. Geleji Sándor (1898–1967)

Geleji Sándor 1922-ben a soproni Főiskolán kohómérnök-hallgatónak iratkozott be, és 1926-ban kitűnő minősítésű vaskohómérnöki oklevelet szerzett. Budapesten a Magyar Rézhengerműveknél helyezkedett el, ahol megismerkedett a fémeket alakító gépekkel és a fémek technológiájával. 1934-ben műszaki doktori oklevelét dr. Pattantyus Á. Imre a Rézhengerművekben adta át neki. 1935-ben főmérnökké nevezték ki, ugyanakkor műegyetemi magántanári címet is szerzett. Az 1940–42 években Deniflé Sándor kohómérnök igazgatóval új alumíniumhenger-művet és sajtolóművet létesített.

1945-ben a Csepeli Fémművek igazgatójává nevezték ki, ahol az ostrom alatt szenvedett károkat rövid idő alatt helyrehozta. 1946-ban a Műegyetem soproni karán a Kohógéptani Tanszék egyetemi tanárává nevezték ki, emellett 1949-ig még megmaradt a Csepeli Fémművek igazgatói beosztásában.

1948-ban a Mérnöki Továbbképző Intézet kiadásában megjelent „A fémek képlékeny alakításánál fellépő erők és erőszükségletek meghatározása számítás útján” c. könyve és erre a könyvére építette a további munkáit. 1949-ben „Alumínium Kézi-

könyv"-et, 1952-ben pedig „Színesfémek félgyártmányainak technológiája” c. könyvet szerkesztett, mely kötetek nagy segítséget nyújtottak a félalakító kohómérnököknek.

1949-től kezdve a tudománynak és oktatásnak szentelte életét. A Kohómérnöki Kart Miskolcra helyezték az új egyetemre, és vele együtt a Kohógéptani Tanszéket is, melyet azután Dr. Geleji Sándor Kohógéptani és Képlékenyalakítási Tanszékké szervezett át.

Dr. Geleji Sándor 1951-ben levelező, 1955-ben az MTA rendes tagjává választották, és ettől kezdve ott is dolgozott, mint az MTA Műszaki Osztályának elnöke. Ebben az időben szervezte meg az MTA Kohászati Munkaközösséget, mely munkájával irányt mutatott a hazai kohászat fejlesztésének. Ő szerkesztette az „Acta Technica”-t és az „Osztályközlemények”-et.

Geleji professzor Miskolcon iskolát szervezett munkatársaival, Schey Jánossal és Voith Mártonnal a képlékeny alakítás fejlesztésére. A fejlesztés tárgyait a gyakorlati életből vette, mert az üzemi életből került egyetemi katedrára. Kísérletei és nagy matematikai tudása folytán olyan képleteket szerkesztett, melyekkel a fémek alakításához szükséges erőviszonyok könnyen számíthatók.

Dr. Geleji Sándor kiterjedt tudományos szakirodalmi munkásságot fejtett ki. Mintegy 120 munkája (könyv, könyvrészlet, egyetemi jegyzet, stb.) jelent meg, melyek közül többet német, angol és japán nyelven is kiadtak.

A freibergeri Bergakademie 1965-ben műszaki doktorává, a Lengyel Tudományos Akadémia 1966-ban tiszteleti tagjává választotta.

Itthon számtalan kitüntetéssel, pl.: 1951 és 1955. években Kossuth-díjjal ismerték el kimagasló érdemeit, de mindennél nagyobb elismerés volt számára, hogy tanítványai, munkatársai és az egész kohász társadalom szerette segítőkész természete miatt.

Feleségének 1966-ban bekövetkezett halála után a fiatal Neubauer Irén mérnöknővel kötött házasságot, aki támasza volt utolsó nehéz hónapjaiban. 1967. november 3-án halt meg Budapesten, és a farkasréti temetőben temették el az egész kohász társadalom nagy részvéte mellett.

Születésének 100 éves évfordulóján 1998. május 18-án, a Miskolci Egyetemen emlékünnepeket szerveztek, majd a Központi Könyvtárban emlékkiállítást rendeztek, ahol Dr. Prohászka János akadémikus méltatta Geleji Sándor professzor kimagasló érdemeit. Délután tudományos konferencia zárta az ünnepeket.

A Miskolci Egyetem Közleményei II. sorozat Kohászat 40. kötete terjedelmesen foglalkozik Geleji Sándor életével és munkásságával.

Geleji Sándor lélekben mindig soproni maradt, ezért lapunkban tisztelettel emlékezünk rá.

Sopronban született 1897. június 27-én, Bergmann Adolf és Mangold Mária soproni szülők gyermekeként. Itt is járt iskolába, a Soproni m. kir. főreáliskolában (a mai Széchenyi Gimnázium elődjében) tett sikeres érettségi vizsgát 1916-ban, s ezt követően a M. Kir. József Nádor Műszaki Egyetem mérnöki karán folytatta tanulmányait.

A háborúban is dolgozott a MÁV a dalmát tengerpartot feltáró hadifontosságú vasútvonal építésén. A munkák Gospic térségében folytak, amikor Bergmann Pál egyetemi hallgatóként a háború utolsó évében itt kezdte szakmai pályafutását. Gyakornokként közel négy hónapot töltött itt (1918. jún. 1–szept. 15.), biztosra vehetjük, hogy zord körülmények között. Majd a monarchia összeomlása után 1921. december 19-én szerezte meg mérnöki oklevelét. Szimbolikus értékű ez az időpont, öt nappal a Magyarország mellett döntő népszavazás után lesz mérnök az a Bergmann Pál (majd nevét csak 1948-ban magyarosítja Boronkaira), aki egész életét a magyar Sopron szolgálatába állítja. Már 1922. április 1-jén – egyelőre tiszteletbeli mérnökként – alkalmazza őt szülővárosa, néhány nap múlva leteszi a hivatali esküt is. Két év multán magasabb kategóriába lép, s fiatalon, 28 éves korban kinevezi őt a főispán városi főmérnökké. 1925. június 12-én leteszi az esküt ebben az új – és mondhatnánk végleges – munkakörben. Mert Boronkai Pál egészen nyugdíjba vonulásáig, egy és ugyanazon munkakörben dolgozott Sopron város főmérnökeként. Ez kötődést jelent a munkához, a városhoz, a soproniakhoz egyaránt. Egyben a műszaki fejlődéssel történő lépéstartást igazolja, ami igen figyelemre méltó teljesítmény.

Az 1920-as években Sopron városban a műszaki tevékenység élénk volt. A város, mintegy jutalomként a népszavazáskor tanúsított hazafias magatartásért jeles középületek egész sorát építhette, a Pénzügyi palotát az Erzsébet utcában, az Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának épületét a Deák téren, az Isteni Megváltó Leányainak iskolaépületét (a mai Ferenczi János utcában). Főleg a teológia épülete volt az, amelyik kiterjedt városrendezési munkákat kívánt a Deák tér délkeleti szakaszának kiépítésével. Az itt végzett patakburkolat tervezése és kivitelezése volt Boronkai Pál egyik legfontosabb korai munkája Sopronban. Ezt alig egy évtizeddel később követi a Rák-patak burkolása a Frankenburg úton is, amelyhez ismét jeles városrendezési munkák tervezése, felmérése, kitűzése és ellenőrzése kapcsolódik: a lakóházakkal szegélyezett Vörösmarty utca és a Zsilip utca létesítése.

Különös érdemeket szerzett Boronkai a vízben oly szegény Sopron város vízellátásának biztosítása terén. Mint a város részéről a Városi Vízmű cégjegyzési joggal felruházott felügyelője (1935–1942) új víznyerő források felkutatása és feltárása terén munkálkodott. Ezért is működött közre a Hidrológiai Társaság tudományos munkájában (nyugdíjba vonulását követően is még igen aktívan). Nemkülönben felügyelt a város csatornázási munkáira is. Átfogó tevékenységként a városi főmérnöki poszton a városrendezés egésze volt főfeladata. Ennek a szép munkának tanúbizonyságát adta az 1939-ben társszerzőkkel együtt kidolgozott városrendezési terv készítésével, amely

harmad évszázad után a Wälder- féle városrendezési terv immár nagyon szükséges korrekcióit tartalmazta. Ehhez a tervhez kötődött a várost átszelő forgalmi út megújítása, a Lackner Kristóf utca folytatásaként a városból kivezető út kiépítése, és főleg a régi macskaköves Várkerület megújítása, amely addigra már kinőtte a piacot, a taxistandokat, az autóbusz-végállomást egyaránt. A háború idején létrehozott országos családiház-építő mozgalomnak az élén az ONCSA-házak típusterveinek megvalósítását is reá bízták (1941–1943).

Boronkai Pál (1897–1970)

Különös értékű a szakirodalmi munkássága, mely egyben sokoldalúságát is híven tükrözi, földtani, mélyépítési, útépitési és városrendezési kérdéseket egyaránt tárgyal. A Soproni Szemlében, melynek szerzői között rögtön a lap alapítása után megtaláljuk, és országos szakfolyóiratokban egyaránt. Különös értékű a második világháború pusztításait tükröző és az újjáépítést elemző tanulmánya, de több más írása is hézagpótló a város története, az építészettörténet és a technikatörténet tárgykörében. A műemlék-védelemmel is foglalkozott. Emlékszem reá, hogy ez a kérdés volt bizonyára a leginkább szívügye. Amikor fiatal építészként az 1950-es években részt vehettem a műemléki albizottság egyes ülésein, már feltűnt nekem, milyen szeretettel beszél egy-egy elhanyagolt ház megmentésére tett sikeres kezdeményezésről, milyen szakszerűen tárlta a műemlék megmentésének részletkérdéseit, és ő maga mennyire örült, hogy ismét megújulhat egy épület szeretett városában.

Boronkai Pálnak három főnökkel kellett a négy évtizedes munkája során együtt dolgoznia, a várospolitikát szem előtt tartó Balogh Kovács Sándorral, a precíz mérnök Hantó Gézával és a néphatalmat képviselő Hargitai (Holzmann) Nándorral. Az elsőre

támaszkodhatott, a másodikat kiegészítette, a harmadikat vezette. Egyik sem lehetett számára könnyű feladat. Mégis, mindegyik mellett megmaradt a város műszaki tekintélyének. 1929-ben nősült, felesége Seifert Gabriella. A boldog házasságból három gyermek született. Sarolta (1930), Zoltán (1934) és László (1939). Legfiatalabb gyermekében ő még csak a sikeres mérnököt élhette meg, sajnos azt már nem, hogy Boronkai László ma a Soproni Egyetem professzora és a Faipari Mérnöki Kar dékánja. Benne folytatódott apai örökségként a mérnöki pontosság és a szülővároshoz való kötődés egyaránt.

Emlékszem egy vitára, amelyben Boronkai Pál mindenáron meg akarta menteni az Erzsébet kerti zenepavilont. Ebben a városi parkban 1945-ben a megszálló hadsereg autójavitó-állomása működött, és a tüzelőellátás hiányosságai miatt a fából ácsolt szép zenepavilon támasztó oszlopai közül az idegen katonák néhányat kifűrészeltek. Megrogyant állapotban állt (helyesebben éktelenül billent) a tető. Boronkai egyedül maradt azzal a véleményével, hogy meg kellene tartani a pavilont, viszonylag olcsón helyreállítható. De mivel Sopronban már nem volt katonazenekar, ennek az „ócskaságnak” pedig műemléki értéket nem tulajdonítottak, senki nem támogatta a nemes kezdeményezést. Nagy kár. Ma már egészen biztosan tudom, hogy neki volt igaza. Szerencse, hogy sok más – bizonyára lényegesebb – dologban azért hallgattak reá. Azokban az években is, amikor egy városi főmérnök ezt csak magas diplomáciai érzékkel tudta elérni. Hívó keresztény volt, a soproni evangélikus egyház presbitere, sokat fáradozott a soproni gyülekezetért. 1963-ban vonult nyugdíjba, élete utolsó éveit újabb szakirodalmi munkáknak szentelte. 1970. január 21-én távozott az élők sorából.¹

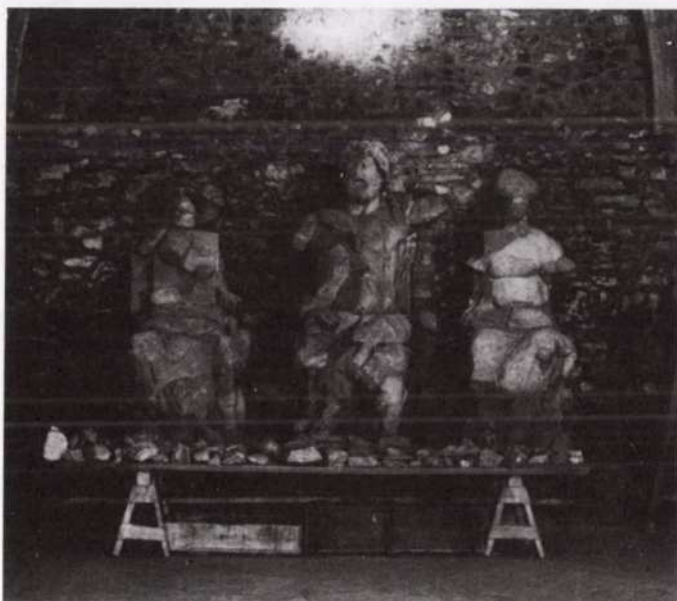
SEDLMAYR JÁNOS

Szakál Ernő, a műemlékvédelem
Európa-díjasa

Majdnem ötven éve történt, hogy megismerhettem Szakál Ernőt, az akkor már neves szobrászművészt. Szállásadónóm vitt el hozzá, hogy megtekintsük egyik új művét, a nagyméretű Pieta-t. Az első találkozásból leginkább a csodálat maradt meg, ekkor még kevésbé a szobrász tudása és egyénisége. Talán már előtte is láthattam őt Sopronban, a Szent György templom terének és stukkóinak visszaállítása idején, valamint a káptalanterem restaurálásakor. E munkákat Szakál Ernő irányította, és a magyar műemlékvédelem kiemelkedő eredményeiként tartjuk számon őket. Vajon ki más tudta

¹ Boronkai Pál a soproni vízellátás történetét és akkor időszerű kérdéseit foglalta össze a "Sopron vízellátása" c. írásban (SSz XIII. [1959] 205.o.). Forrásmunka értékű a „Sopron újjáépítése” c. írás (SSz XIV.évf [1960] 8.o.). Építéstechnikai vonatkozású „A soproni belváros talajvizsgálatának eredményei” c. cikk (SSz XVII.évf [1963] 57.o.). A közművek történetét folytatja a „Sopron csatornázása” c. írás (SSz XVIII. évf. [1964] 57.o.), amelyben ismerteti a Rákpaták boltozási munkáit is, melyekben annakidején saját maga közreműködött. Helytörténeti érdekességű az „Árvizek Sopronban” (SSz XIX. évf [1965] 339.) tárgyú írás, melynek az azévi árvíz különös jelentőségét is adott. Sopron város köztisztaságáról, a Sopront átszelő patakokról, a városi színházról, a várkerületi házak tatarozásáról és a Fertő tóról szólnak további érdekes írásai. A megemlékezés szerzője a Boronkai Pál szakirodalmi munkásságával kapcsolatos adatokért köszönetet mond Hárs Józsefnek.

volna a Szent György templomban a levált mennyezeti stukkókat megtartani és felette a boltozatot újjáépíteni? Ugyancsak bravúros volt a káptalanteremben lévő, körbefalazott és túlterhelt gótikus pillér kibontása és cseréje is. Ezen sikerek jelentőségéről akkor még keveset sejtettem, de kamasz diáktársaimmal együtt időnként el-elálmélkodtunk e munkáknál.

A kapitoliumi triász felállítása a Fabricius-ház római kőkiállításába.
Szakál Ernő rekonstrukciója, munkaközi felvétel.

Néhány év múlva, 1954 nyarán már szorosabb ismeretség fűzött hozzá, miután Gerő Lászlóval együtt Bükk-szentléleken, a pálos kolostornál dolgozott, és mi egyetemisták ugyanott felméréseket készítettünk. Nagy kínlások árán sem sikerült egy hálóboltozat csomópontját értelmesen felrajzolnom. Ekkor Szakál Ernő megmutatta annak egyszerű módját: a feje fölé emelte a követ, hogy láthassam térbeli helyét a boltozaton. Munkakapcsolatunk újabb helyszínét a diósgyőri vár jelentette, ahová irányítóként Ernőt küldte ki a hivatal, és ott néhány hétig én helyettesítettem. Munkáját azután a nagyvázsonyi várban ténylegesen is követtem, ahol a primitív körülményekkel dacolva ő indította el a helyreállítást. A nehézségekkel azonban sohasem törődött, csak a feladat megoldása érdekelte.

Az első közös munkánkra 1957. végén került sor, amikor a soproni helyreállításokba OMF tagként én is bekapcsolódhattam. Ekkor indult két, számomra fontos műemlék kutatása és helyreállítása: az Új u. 11. számú házban előkerült középkori zsinagógáé és a Fabricius-ház hátsó szárnyáé. Utólag visszagondolva munkakapcsolatunk erősen egyoldalú volt, mert ő megmondta vagy megmutatta azt, amit csinálnunk kell. Én azért büszkén hangoztattam, hogy együtt kutattunk és közösen dolgozunk. A kutatások

Sopronban ekkor még kevés tapasztalattal folytak, a beépítés módjára például nem is terjedtek ki. Izgalmasak voltak a tudományos kérdések, amelyek Ernőt ugyanúgy lázba hozták, mint a kutatókat és a tervezőket.

Szakál Ernő a kezdeti tervezési feladataimban is igen sokat segített. Nem egyszer sokáig töprengett, hogy valami jó megoldást találjon. Legjobban azonban akkor csodáltam, amikor éjszakákba nyúlóan gondolkodott egy-egy megoldandó geometriai feladaton. Egyszer például a visegrádi kutak szerkesztőhálóját kereste, amelyben a körbe írható érintőkörös szerkesztés módszerét akarta megtalálni. Mérhetetlenül imponált kitarása és a geometriában való jártassága, amelyhez képest a mi egyetemi tanulmányaink nem sokat jelentettek. Szellemi erőfeszítése eredménnyel járt: megoldotta a feladatot, amelyre azután néhány pohár kékfrankost hörpintettünk le.

Ernő támogatói az ötvenes évek második felében sikerként könyvelték el, hogy végre sikerült őt fizikai állományba besorolni. Így valamivel többet kereshetett, mint addig. Bizonyára sohasem panaszkodott kis fizetésére, noha a nélkülözés határán élhettek ekkor. Őt azonban az anyagiak és a pozíció egyáltalán nem érdekelte; önmagában már ez is példaképpé avatta. Imponált fizikai ereje is. Láttam, hogy mekkora köveket emelt föl a Nemzeti Szalonban 1959-ben rendezett műemléki kiállításunkkor. Megjelenése valóban a dór oszlophoz tette hasonlónvá, ahogy az igazi férfit jellemezni szokták. Utólag is köszönöm neki, hogy soproni kiszállásaimkor több alkalommal otthonába meghívott: így beleláthattam békés életükbe, megismerhettem végtelenül kedves feleségét. Szellemi táplálékként pedig sok-sok érdekességet tudhattam meg a középkori építőművészetről. Ernőtől sokat lehetett tanulni a vendéglők fehér asztalai mellett is – bizonyára keveset sikerült ezekből igazán megjegyeznünk. Ilyenkor a Deák kerthelyiségből Ernő éjfél után tíz perccel szokott futva hazasietni, de sokszor ültünk együtt az Alm vendéglő fái alatt vagy a „Haladás”-ban. A Caesar-ház pincéjében ugyancsak többször okított bennünket. Nem feledhetem ilyenkor elhangzott egy-egy mondatát, mint például azt, hogy „sok betegség létezik, egészség azonban csak egy van”, vagy azt, hogy „nem bánt, ha nem értenek meg, csak az, ha félreértenek”. Mindnyájan tudtuk, hogy szakterületén nála jobb nincs a világon. Méltón kapta meg a műemlékvédelem Európa-díját 1982-ben. Az euklidesi geometriát tökéletesen ismerte, magas szintet ért el a figurális szobrászatban, a műemlékvédelem elméletét és gyakorlatát úgy ötvözte, mint senki más. A kötőrédek összeillesztésében hozzá hasonló sem akadt: mondják, hogy egy váci követ egy székesfehérvárral egyesített, összetartozásukat törésfelületük alapján ismerte fel. Ha ő valamit kimondott, azt szentírásként fogadta el mindenki. Viták során a „Szakál Ernő megmondta...” volt az abszolút adu, azt „überelni” nem lehetett. A negyven-ötven év alatt végzett munkái mindennél többet mondanak. Halottnak hitt emlékeket támasztott fel, amelyek azóta újra élnek, újra beszélnek. Életre keltette őket néha pár töredékből, tudással, türelemmel, szakértelemmel, szeretettel. Ennél többet szakmájában senki sem művelhet! A szakmai tudáshoz és tekintélyéhez ugyanolyan személyi kvalitások társulnak – e kettő egymás nélkül bizonyára nem is létezik –, mint a szerénység, a segítőkészség és a nemes lelkület.

Jó egészséget kívánok a kitűnő embernek, a kőkonstrukciók művészenek és mesterének, mindnyájunk példaképének!

Szakál Ernő műemlékvédelmi munkái

1946. Sopron, Orsolyita templom kőfaragványainak helyreállítása
- 1947–48. Sopron, Szt. György templom stukkódíszjeinek és gótikus részleteinek helyreállítása
1948. Sopronbánfalva, Mária Magdolna templom belsejének helyreállítása
1948. Mád, a zsinagóga oltárának, az Áron-fülke korlátjának és olvasóasztalának helyreállítása
1949. Sopron, Szt. Mihály templom főkapubéllet helyreállítása
1949. Visegrád, királyi palota, a díszudvari kerengőboltozat helyreállítása
1950. Sáropatak, vár, a Vöröstorony reneszánsz faragványainak visszaállítás
- 1950–51. Sopron, Káptalanterem, pillérkiváltás és gótikus ablak rekonstrukciója
1951. Győr, Apátúr ház (ma múzeum) barokk erkélyének helyreállítása
1951. Pécs, Székesegyházi kőtár rendezése
1952. Eger, Vármúzeum, kőtár-rendezés
1952. Visegrád, királyi palota, a díszudvar ballusztereinek rekonstruálása, helyreállítása
1952. Sopron, Szentháromság oszlop helyreállítása
1953. Sopron, Szt. Mihály u. 9. a Két Mór-ház homlokzatának rekonstruálása, visszaállítás
- 1953–54. Bélapátfalva, cisztercita apátsági templom belső helyreállítási munkáinak vezetése
1953. Tihany, Apátsági templom altemplomának helyreállítása, művezetése
1953. Révfülp, románkori templomrom kapukeretének helyreállítása
1954. Győr, a káptalandombi Szt. Mihály szobor helyreállítása
1954. Bükk-szentlélek, pálos romok állagmegóvása
1954. Sopron, Szentlélek templom toronysisakjának helyreállítása
1954. Tahitótfalu, temető, Pollack Mihály síremlékének helyreállítása
1955. Siklós, vár, a Várkápolna boltozatának és ablakainak rekonstruálása
1955. Nagyvázsony, a Kinzsi torony és pálos romok helyreállítása
1955. Tata, vár, múzeumi kőtár rendezése
1956. Sopron, Fövényverem u. 29. barokk stukkóinak helyreállítása
1956. Szombathely, a múzeum kőtárának rendezése
- 1956–59. Visegrád, királyi palota, az oroslános kút rekonstrukciója és másolatának elkészítése
1956. Sopron, Szentlélek templom gótikus homlokzatának rekonstrukciója és helyreállítása
1959. Sopron, Új u. 11. Zsinagóga gótikus ablakainak rekonstrukciója
1960. Sümeg, püspöki palota kapuzatának helyreállítása
1960. Szentendre, Rác templom, oromzati vázák rekonstrukciója és helyreállítása
1960. Sáropatak, vár, Lórántffy-erkély rekonstrukciója és helyreállítása
1961. Veszprém, Szt. György kápolna kapuoromzat és a Vetési sírkap helyreállítása
1961. Gödöllő, Kálvária szobrok helyreállítása
1961. Tata, Mária oszlop rekonstrukciója, helyreállítása, új obeliszk állítása

1961. Székesfehérvár, Városháza, a kapuzatok rekonstruálása és helyreállítása
1961. Pásztó, rk. templom gótikus ablakainak rekonstruálása, helyreállítása
- 1960–64. Visegrád, királyi palota, Anjou-kútház rekonstrukciója, elhelyezése
1961. Budapest, Mátyás templom, Mária kapuja rekonstrukciója és helyreállítása
- 1960–62. Sopron, Szt. György templom homlokzatán a tympanon gót reliefjének helyreállítása
1962. Sopron, Fabricius-ház, a Capitoliumi triász szobrok felállítása
1962. Székesfehérvár, kőtár, Szt. István szarkofág
- 1962–65. Vác, Szentháromság oszlop helyreállítása szoborpótlásokkal
1962. Sopron, Pék-kereszt helyreállítása és elhelyezése a múzeumkertben
- 1962–66. Visegrád, Anjou-kori falikút rekonstrukciója, Nemzeti Múzeumi elhelyezés
1963. Székesfehérvár, Romkert, sz. egykori bazilika pillér alapjainak helyreállítása, konzultációja
1963. Mátraverebély, rk. templom gótikus ablakok helyreállítása
1963. Fehérvárcsurgó, rk. templom gótikus kapukáva restaurálása
1963. Tata, Kálvária kápolna oromzati vázáinak rekonstruálása, másolatok készítése
- 1963–64. Eger, Minorita templom oromzati szobrainak és vázáinak rekonstrukciója, helyreállítása
1963. Gödöllő, Nepomuki Szt. János szobor restaurálása
- 1963–64. Sopron, Mária oszlop helyreállítása (a reliefek kivételével)
1964. Sopron, Cézár-ház, az erkélyes szoba stukkómennyezetének helyreállítása
1964. Berhida, rk. templom gótikus ablakainak és pastoforiumának rekonstruálása, helyreállítása
1964. Felsőőr, rk. templom kapuzatának rekonstruálása, helyreállítása
- 1964–71. Siklós, vár, gótikus erkély rekonstrukciós terve és kivitelezése
1965. Egregy, rk. templom ablakfaragványainak és konzolainak restaurálása
1965. Esztergom, vár, Studió, vörösmárvány padló restaurálása
1965. Pápóc, temetőkápolna kapuzatának helyreállítása
1965. Fertőszéplak, Kálvária szobrok helyreállításának konzultációja
1965. Győr, Frigyláda szobor rekonstrukciója és helyreállítása
1965. Fertőrákos, kastély, oromzati szobrok restaurálása
1966. Ják, rk. templom kegyúri karzata fülkeoszlopainak pótlása
1967. Árpás, rk. templom, a románkori diadalív, sarokoszlop és boltozat helyreállítása
1967. Eger, cisztercita templom homlokzati stukkóinak restaurálása
1967. Litér, rk. templom déli kapujának rekonstrukciója, kiegészítése
1968. Nógrádsáp, rk. templom gótikus ablakok helyreállítása
1968. Salföld, pálos templom és kolostor gótikus ablakok rekonstrukciója, kiegészítése
1968. Mosonmagyaróvár, Nepomuki Szt. János szobor helyreállítása
- 1968–72. Sopron, Orsolya tér, Mária kút rekonstrukciója, helyreállítása
1968. Kishána, vár, vízköpők, oroslánreliefek rekonstrukciója, helyreállítása
1968. Márévár, reneszánsz töredékek restaurálása

1968. Simontornya, vár, reneszánsz kandalló helyreállítása
1968. Szarvas, Tessedik Sámuel síremlék restaurálása
1968. Csemeszkopács, rk. templom déli kapuzatának restaurálása, kiegészítése
1968. Szeged, Kálvária szobrok restaurálása, konzultálása
- 1968–70. Veszprém, Szentháromság szobor állagvédő restaurálása
1968. Sopron, Szt. György u. 14. lakóház ülőfülke sorának helyreállítása
1968. Visegrád, királyi palota, kerengő sarokboltozatának rekonstrukciója, helyreállítása
1969. Győr, patika múzeum stukkódíszének restaurálása
1969. Hatvan, Szt. Sebestyén szobor restaurálása, kiegészítése
1969. Sümeg, Szt. Flórián szobor restaurálása, kiegészítése
1969. Visegrád, Salamon torony, reneszánsz kiállítás rendezése (IV. em)
1969. Egervár, rk. templom gótikus ablakainak rekonstrukciója
1969. Szombathely, ferences templom, gótikus ülőfülke helyreállítása
1969. Szentendre, Szőlősgazdák keresztjének rekonstrukciója, konzultálás
1969. Székesfehérvár, görögkeleti templom oromzati vázáinak restaurálása, másolása
1971. Simontornya, vár, gótikus kandalló helyreállítása
1971. Lébény, rk. templom nyugati és déli kapujának restaurálása, konzultáció
1971. Sopron, Fő tér, gótikus kútkáva rekonstrukciója, kiegészítése
1972. Esztergom, Vitéz János Stúdió zodiákus ív rekonstrukciója, elhelyezése
- 1974–76. Budapest, Budapesti Történeti Múzeumban a budavári gótikus szoborlet restaurálása
- 1983–84. Székesfehérvár, Csók István u. 1. gótikus erkély rekonstrukciója, helyreállítása

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

NIKOLICS KÁROLY | 30 éves a Soproni Patikamúzeum

Az ország első gyógyszerészeti gyűjteményének jubileuma alkalmából emlékezem meg az alapításról és ennek előzményeiről.

Sopron belvárosában már a 17. században két gyógyszertárt alapítottak. Az egyik a „Fekete Elefánt” volt, amely később „Oroszlán” néven működött (1623), a másik az „Angyal” (1680). Az előbbi a Várkerület kiképzése után oda költözött. A régi gyógyszertárakból különböző munkaeszközök, könyvek maradtak meg. Különösen Molnár Lajos, az Oroszlán gyógyszertár egykori tulajdonosa őrzött meg értékes tárgyakat. Így a korábbi szárnyas ajtón lévő két festményt, amelyen Kozmát és Damjánt orvosnak, ill. gyógyszerésznek ábrázolták. Egy 1771-ből származó mozsáron az akkori tulajdonos, Maria Theresia de Ehrlinger nevét tüntették fel. Ezeket édesapám, az Oroszlán gyógyszertár későbbi tulajdonosa megőrzésre a Városi Múzeumnak adta át. A tárgyak először az 1954-ben rendezett gyógyítástörténeti kiállításon, a Múzeum Deák téri épületében kerültek bemutatásra.

1967-ben az Országos Műemléki Felügyelőség felújította a Fő téri Angyal gyógyszertár épületét. ekkor került kibontásra több építészeti emlék, így többek között két oszlopfő és egy boltíves ablak. Így a gyógyszerkiadó helyiség (officina) bútorzatát nem lehetett eredeti helyére visszahelyezni. A győri Gyógyszertári Központ akkori vezetése ezért itt ún. gyógyszereszkobát, csupán gyári készítményeket kiadó egységet kívánt működtetni. Mi, soproniak, ezt elleneztük. Javaslatomra múzeum létesítését határoztuk el.

Korábbi egyetemi ismeretségem révén kapcsolatba léptem Antall Józseffel, aki akkor a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum h. igazgatója volt. Tervünket lelkesen támogatva. Az akkori országos begyűjtési rendeletet Sopronra nézve felfüggesztette. Így minden helybeli emléket itt tudtunk kiállítani.

Tíz havi munkával, 1968. június 10–11-én országos konferencia keretében került megnyitásra a gyűjtemény. Együttműködésem Dr. Domonkos Ottó múzeumigazgatóval és Dr. Horváth Dénes gyógyszerésszel eredményes volt. Emellett Dávid Ferenc az építéstörténetről, Jéhn Antal a helybeli gyógyszertárak múltjáról gyűjtött adatokat. Ezek is megjelentek a megnyitás alkalmából kiadott könyvünkben.

Néhány adat a Patikamúzeumban kiállított tárgyak gyűjtéséről

A Városi Múzeumból ide hoztuk az Oroszlán gyógyszertár egykori felszerelési tárgyait, állványedényzetét. Kiegészítettük az Angyal gyógyszertár és több helybeli gyógyszertár edényzetével. Érdekes volt a könyvanyag gyűjtése: Österreicher Jeromos a 17. század végén az Oroszlán gyógyszertár tulajdonosa volt. Végrendelésében felsorolta a birtokában levő szakkönyveket. Ezekből kutatásaink során többet sikerült megtalálni

a Líceum (Berzsenyi Gimnázium) régi könyvtárában – Pröhle Jenő ny. igazgató, könyvtáros segítségével, melyeket letétként megkaptunk a gyűjtemény számára.

A gyógyszerészeti emlékek közül említendő még Molnár Lajos oklevele és indexe Than Károly aláírásával. A Gensel gyógyszerész család volt az Angyal gyógyszerész-tulajdonosa. Legifjabb tagja, Ádám, neves orvos és meteorológus volt, emlékeiket kiállítottuk. Egy szülésznő oklevelén Semmelweis Ignác aláírása szerepel. Ritkaság a történelmi Magyarország gyógyszerészeti térképe is. A gyűjtemény belső helyiségében – a tablókon bemutatott levéltári adatok mellett – olyan okmányokat, iratokat helyeztünk el, amelyek a múltat kutatók számára hasznosak.

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság Megyei Szervezete öt évenként tudományos ülést rendezett a Múzeumban. Ezeket Antall József is részt vett és előadást is tartott.

A Patikamúzeum jelenleg a Városi Múzeum tulajdona. A győri Gyógyszerészeti Központ átszervezése után az üzemeltetést is átadta.

Az ország első Patikamúzeumának létrehozása helyi kezdeményezésből indult el – gyógyszerészek és a Múzeum vezetőinek összefogása révén. A gyűjtemény azóta több tárgygal, könyvvel, helybeli emlékekkel bővült. Ismeretes, hogy kevés város rendelkezik annyi gyógyszerészeti emlékekkel, mint Sopron. A város ezen szakirányú gyűjteményének létesítése helytörténeti szempontból is hasznos volt. Bemutatja az egészségügyi s elsősorban a gyógyszerészet több évszázados fejlődését.

KÖRNYEI ATTILA

Beszámoló a 25 éves Széchenyi
István Emlékmúzeum munkájáról

A Sopron és Sopron megye kulturális életét figyelemmel kísérő olvasó ne várjon a jelen beszámolótól ünnepi hangütést, esetleg csak szubjektív véleményt. Miután az itt leírandó folyamatnak, eseményeknek kezdettől napjainkig szereplője, alakítója és elszenvedője voltam, meddő kísérlet lenne száraznak és tárgyilagosnak lennem, ezért döntöttem úgy, hogy egyes szám első személyben közlöm a közlendőimet.

De ünnepélyes és fennkölt sem lehetek és nemcsak azért, mert stílusom idáig fel nem emelkedhet, hanem elsősorban azért, mert a lefutott 25 év igazán örvendetes eseményeiről, eredményeiről már beszámoltam a soproni közönségnek, azok már nem lehetnek a jelen írás témái. Eddigi közleményeimben a Soproni Szemle valamennyi olvasójának és az egész magyar társadalomnak örömét nyugtázhattam az intézmény és nagyméretű, szép kiállítása megszületése fölött,¹ majd hatalmas eredményekről, sikerekről és fejlődésről írhattam, amit a múzeum a magyar társadalom érdeklődésének felkeltésében és kiszolgálásában, Nagycenk község és környéke kulturális életének szervezésében elért,² és végül a jól végzett munka örömét és hatalmas eredményeit

¹ Környei Attila: A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása. SSz. 1974. 248–263.

² Környei Attila: Tíz éves a Széchenyi István Emlékmúzeum, SSz. 1983. 169–175.

tolmácsolhattam, amikor a Széchenyi emlékévé (1991) és abban a múzeum és egyesülete, a Széchenyi Kör szerepének értékelését próbáltam adni.³

Pedig jól esik ma is visszagondolni a 25 év előtti szeptember 21-ikére, amikor 72 óras alvatlanság után sebtében megborotválkozva próbáltunk a többezres tömeg előtti hosszú avatási ceremónián végig állva maradni. Mert már akkor is úgy volt vagy akkor még inkább úgy volt, hogy a hosszadalmas építkezésnek és berendezésnek egyetlen rögzített határideje volt, a nagyságok: miniszterek és PB tagok által kitűzött átadási ünnep, s csak az utolsó munkafázis dolgozóinak kellett megdögölni. Majdnem meg is tettük, de pl. a banketten már nem voltunk ott, – igaz, meg sem voltunk hívva. De – mégis mekkora boldogság volt!

Milyen boldogan cipeltem a múzeum és lakásom összes ülőalkalmatosságát a díszterembe, hogy a sok-sok kulturális rendezvény esetenként százra menő résztvevőjét leültethessem. És milyen őszinte nosztalgiával gondolok munkatársaimmal együtt vissza arra a 10-15 év előtti küzdelemre, amellyel megpróbáltunk a múzeumra zúduló tömegeből érdeklődő múzeumlátogatókat faragni, amikor a kiállítás és az épület széttiprását megelőzendő korlátozni voltunk kénytelenek a belépők számát. Hogy közben milyen finom megjegyzéseket kellett zsebre vágnunk azt már nagyjából elfelejtettük.

Mindezekről a nagyszerű dolgokról már nem regélhetek, mert kívül esnek a beszámolási időszakon, mert már beszéltem róluk az idézett közleményekben. Ami azóta a múzeumban és a múzeummal történt, amiről be kell számolnom, előre elárulom, hátha nem derül ki az elbeszélésből: egyenes vonalú, egyenletes leszállás, visszafejlődés. Egyetlen igazi és értékes novum van azóta a múzeum életében: 1990-ben a Széchenyi István Emlékmúzeum – nevét megtartva – múzeumi emlékhelyből gyűjtő múzeummá, tudományos intézménnyé lépett elő. Mint már említettem korábbi beszámolómban, országos gyűjtőkörrel rendelkezik a Széchenyi család és a Széchenyi kultusz emlékanyagának gyűjtésében. Azóta gyűjtjük e témakörök sokféle anyagát: irodalmát, képeket, érmeket, bútorokat stb. stb. – és több – kevesebb eredménnyel. Mindenesetre: ma már a múzeumnak nemcsak adattára figyelemre méltó, de rendelkezik könyvgyűjteménnyel is. Minthogy – illegálisan, a soproni és a győri múzeum partnerségét fölhasználva – már 1990 előtt is megszereztük több e gyűjtőkörbe vágó tárgyat, legújabb, 1991-ben nyitott állandó kiállításunk már szép számmal tartalmaz a kölcsönzött tárgyak mellett saját tulajdonú tárgyat is. Tévedés volt azt hinnünk 1973-ban, hogy ami Széchenyiről és koráról a múzeumban érdekes lehet, az már mind régen közgyűjteményben van, az élet bebizonyította, hogy bőven van még a piacon mit begyűjtenünk. Még nagyobb tévedés volt azt hinnem, hogy fenntartónk majd biztosítja a megnövekedett feladat ellátásának költségeit, mint ahogyan azt korábbi beszámolómban leírtam. (SSz. 1991. 203. o.) Mert bizony, az fogalmilag igaz, hogy a múzeum, amely gyűjt, leltároz, restaurál stb., már tudományos intézmény, de még igazabb lehetne, ha a fenti igei állítmányok mellé módhatározókat is tehetnénk: tudatosan, módszeresen, tervszerűen. Erre pedig gondolni sem lehet. Le merem írni: ha nem lenne a Széchenyi Kör által alapított Széchenyi István Múzeumi Alapítvány, és ha nem

³ Környei Attila: Beszámoló a Széchenyi István Emlékmúzeumról, SSz. 1991. 203–2121. és Gondolatok a Széchenyi Emlékéről, Soproni Füzetek, 1992. 196–216.

lennének olyan különleges esetek, hogy az alkotó művész a nekünk szánt képe mellé megszerzi a támogatókat is, akik a képet helyettünk nekünk megveszik, nos ezek nélkül gyűjteményeinket csak ajándékokból tudnánk gyarapítani. Ilymódon a múzeum, mint a legtöbb magyar múzeum már régóta, csak véletlenszerűen gyarapodik s a szerzeményező muzeológus tudományos erénye csupán arra szorítkozhat, hogy figyelemmel kíséri a felbukkant tárgyat, hátha egyszer „lecsaphat rá” vagy legalább kölcsön kérheti.

De a szerzeményezés közben is tapasztalhattam, mekkora nagy magaslapon áll a nyközönség megítélésében a múzeum. Az a cenki polgár, akinek az orra előtt vásároltam össze jó pénzért 1972/73-ban a kastélyból „megmentett” tárgyakat, aki ajándékba kapta az államtól a falu szegényfoltja helyébe az újjáépített kastélyt, benne munkahe-lyekkel s általa a hatalmas idegenforgalmat, aki személyesen talán engem sem utál, mert egymás után kétszer megválasztott képviselőnek – feltételezem, hogy ő is, mert sok szavazatot kaptam – a Bazárban hirdette eladásra a tulajdonában volt Széchenyi képet és eszébe sem jutott, hogy fölvegye a telefont és a múzeumnak kínálja föl meg-vételre. Nemrégiben Sopronban tartott árverésre hoztak az utolsó pillanatban egy Széchenyi képet, mert „közel van Nagycenk” s hátha megveszi a múzeum. Megvettem – az Alapítvány pénzén – a valós értéke duplájáért, hogy el ne tűnjön a múzeumok szeme elől. Holott, ha az illető tulajdonosnak esetleg megfordult volna az az eretnek gondolat a fejében, hogy a múzeum is jogi személy, s a múzeumigazgató is ember, a múzeum olcsóbban vásárolhatott volna, s az eladó mégis ugyanazt az összeget kapja. Személyes ismerősöm vitt bennünket érdeklő darabot budapesti aukcióra s az aukció vezetője értesített: ha érdekel, menjek licitálni. Ezt is megvettem ugyanabból a forrás-ból, s amikor a volt tulajdonost megkérdeztem, miért nem ajánlotta nekünk közvetle-nül, visszakérdezett: „Akkor honnan tudtuk volna, mennyit ér?”

Mindezeket nem panaszként írtam. Harmincöt évi múzeumi szolgálat után a leg-kevesebb, hogy tudomásul tudjam venni a fenti esetekben megnyilvánult vélekedést. Csak azért hoztam az Olvasó tudomására, hogy ha esetleg megtekinti a 25. évfordulón megnyitott új szerzeményi kiállításunkat, ne csodálkozzon annak viszonylagos szegé-nyességén, ne tegye föl a kérdést: huszonöt év alatt csak ennyire futotta? Bizony csak ennyire, a szegénység miatt is, a műtárgypiac lélektelensége miatt is és amiatt is, hogy az igazán értékes és érdekes tárgyak azért mégis, és hál' istennek már valóban régen közgyűjteményben vannak.

Utódaimnak nagyon sok sikert kívánok, mégis meg merem kockáztatni a jóslást: a Széchenyi István Emlékmúzeum, bármilyen sikeres gyűjteménygyarapítást valósít meg a jövőben, sohasem lesz képes egyedül, más közgyűjtemények anyagának igénybevéte-le nélkül igazán jó Széchenyi kiállítást csinálni.

Más a helyzet a könyvtárral, jobban mondván a könyvgyűjteménnyel. Csak türelem, pénz és egy kis szakértelem kell hozzá és Nagycenké lehet az ország legteljesebb re-formkori vagy 19. századi könyvgyűjteménye. Hogy hol állunk ettől, az még ki sem fejezhető, de – az alapítvány pénzével – ott vagyunk minden könyvaukción. A múzeum elsődleges és igazi küldetése: a Széchenyi ismeret terjesztése s ezáltal Szé-chenyi eszméinek, erkölcsiségének a mai nemzedékekkel való megismertetése, elfo-gadtatása. Már évek óta túl vagyunk a három milliomodik múzeumlátogatón, 1997

végéig 3 127 918 látogatója volt a múzeumnak és további néhány százezer az ország különféle pontjain bemutatott sok-sok vándorkiállításának. Folytassuk az 1983-ban félbehagyott számjelentést:

év	látogató	rendezvény	év	látogató	rendezvény
1983	151 830	155	1991	119 117	239
1984	158 626	89	1992	106 608	107
1985	183 478	151	1993	95 256	151
1986	189 733	88	1994	91 653	89
1987	190 573	121	1995	79 139	80
1988	157 708	146	1996	57 036	84
1989	148 689	166	1997	42 883	86
1990	125 233	134			

Nyilván az Olvasó is megkísérli, én is megkíséreltem a látogatási adatok alakulását elemezni, értelmezni. Talán, mert nem vagyok elég önkritikus, sokkal több tanulságot tudtam eme elemzésből levonni az életszínvonalról, a kirándulási szokásokról, az értékrend megváltozásáról, mint saját kijavítandó és kijavítható hibáinkat, mulasztásunkat fölfedezni. Többféleképpen tudnám bizonyítani az igazamat, ha hagytam volna rá helyet, tehát ne keresse az Olvasó a fenti csökkenés okát a múzeumi belépő árában. Az ma is egy-másfél kiló kenyér, liter tej, egy pohár sör ára, gyerekeknél két gombóc fagylalt ára, mint 20, 30, 40 évvel ezelőtt. És ugyebár, sokkal kevesebben kirándulnak. De az is igaz, hogy ma a soproni üdülőkből pontosan annyi kiránduló busz megy a szafari parkba, mint korábban jött Nagycenkre, ahova ma egy sem megy. (Utolsó zárójeles megjegyzés: Nem merem megérdeklődni, hány látogatója van a kenderesi temetőnek.) A mi oldalunkról: Rohamos elszegényedésünk ellenére állítom, hogy szolgáltatásaink színvonala nem csökkent, de csökkent – télen – a nyitvatartási időnk. Azt is el kell ismernem, hogy míg korábban háromévente meszeltük az épületek külső homlokzatát, 1991 óta hozzá sem nyúltunk, s a park – nem a mi kezelésünkben áll – kezdi az 1973 előtti formáját fölvenni, – azaz: elvadul. Tehát: a kastély és környezete nem bír már igazi vonzerővel, a mindenről lerívó szegénység bizonyára taszít.

A közművelődési rendezvények száma még ma is elismerésre méltó. De ezek túlnyomó része a múzeum székhelyén kívül zajlik és egyesületünk, az Országos Széchenyi Kör munkája. A Kör tartja fenn a Széchenyi István Népfőiskolát is, melynek februári nagycenki tanfolyamai ismeretesek az Olvasó előtt is. Valójában az 1982-ben legalizált Körnek, kétezernél több tagjának és harminc vidéki tagcsoportjának – mint mondani szoktuk: Sepsiszentgyörgytől Bécsig – és az általuk alapított Széchenyi István Múzeumi Alapítványnak köszönhetjük, hogy a rohamos elszegényedés és leromlás ellenére a múzeum, az általa szolgált és terjesztett ismeretek, eszmék és erkölcs jelen lehetnek a mai magyar társadalomban, hogy általuk a múzeum még ma is betölti hivatását. Prózaibbra lefordítva: hogy a múzeum gyarapodhat, hogy egyáltalán végezhet szakmai munkát, hogy jelentős kiállításokat hozhat létre Szegeden, Makón, Debrecenben, Nagymányokon és Budapesten, hogy van fénymásolója, számítógépe, és hogy a 25 éves beszámolót azzal az őszinte kijelentéssel fejezhetem be: lesz ez még jobban is.

Mindig öröm, ha egy új múzeumi kiállítás kerül megrendezésre, még nagyobb öröm azonban, ha a mai viszonyok között egy bányászattörténeti kiállítás nyílik meg. Bányászatunk jelentős mértékű visszaesése negatívan hatott a bányászati múzeumok és kiállítások fejlődésére. Ezek valójában létüket is a bányászat áldozatkész szakmaszerepetének köszönheték. A brennbergiek ma is büszkéik településük bányász múltjára, s ezért cselekedni is képesek voltak. Az elmúlt időszak helyben gyűjthető anyagából nem kellett egyetlen darabot sem pénzért megvenni a múzeumnak, azok mind ajándékozás útján jutottak a közgyűjteménybe. A Brennbergi Kulturális Egyesület tevékenysége jelentős eszmei segítséget nyújtott ahhoz, hogy a kiállítás megszülethessen. Az, hogy a brennbergi múzeumi kiállítás mily fontos volt a helyi lakosoknak jól mutatja a megnyitón párvát ritkítóan magas számban megjelent közönség is.

A kiállítás forgatókönyvét írta és rendezte dr. Környei Attila múzeumigazgató, bányászati szaktanácsadó Kromp Károly, geológiai szaktanácsadó Horváth Csaba volt. A kiállítás berendezője Bánkúti Albin volt, az ő munkáját dicséri a szakszerű, állagvédelemre és az érdekes, szép látványra egyaránt koncentráló megvalósítás. A feliratok német fordítását dr. Macher Frigyes készítette. Az anyag zömét Környei Attila gyűjtötte, és Brennberg valamint Ágfalva lakossága ajándékozta. Néhány értékes dokumentáció és tárgy kölcsönanyag, a Központi Bányászati Múzeum és a Soproni Levéltár tulajdona. A feliratok kétnyelvűek, párhuzamosan magyar és német nyelven készültek, amit a brennbergi németajkúság, de a bányászati szakma máig érezhető németnyelvűsége is indokol.

A felújított és tartalmában is megújult kiállítás természetesen jelentős mértékben őrzi a régi, mintegy 30 évet megért kiállítás anyagát, de több új darab is szerepel benne. A kiállítás felépítésében két szervezőelv figyelhető meg. Egyrészt a rendező időrendben vezeti végig a látogatót a bánya megindulásától a bezárásig, másrészt az egyes helyiségekben sor került az életmód és munkahely bemutatására is.

Találunk itt a szén 1753-as felfedezésének helyéről származó széndarabot, kalapácsot és vésőfúrót, régi bányahatárkövet, és – nagyon helyesen – térképet is a brennbergbányai tájékozáshoz. (Ez utóbbin a megszokottól eltérően késsel jelölték az utat. Ez természetesen nem hiba, hiszen a jelmagyarázatban pontosan szerepel, mégis kissé zavaró. Ez a szín ugyanis térképolvasó ember számára a folyóvizet jelöli.) Nagy erénye a kiállításnak, hogy sok a személyes kötődésű tárgy. Ilyen többek között Nagy János bányászkompassza, Hofer György bányamester bányász díszkardja és csákója. Igazi ritkaság az újonnan kiállított bányász személyi azonosítójának (dögcédula) fém tokja, ékkel és kalapáccsal, mely a szakmai közönség előtt is inkább csak katonai változatban ismert.

A brennbergbányai részvény.

Ugyancsak először van kiállítva a munkásmozgalmi részek ellentételezésének is tekinthető régi brennbergbányai részvény is. Ez utóbbiról, minthogy a Soproni Múzeum egészen új szerzeménye, s meglehetősen ritka részvény, kicsit bővebb ismertetést érdemes nyújtani.

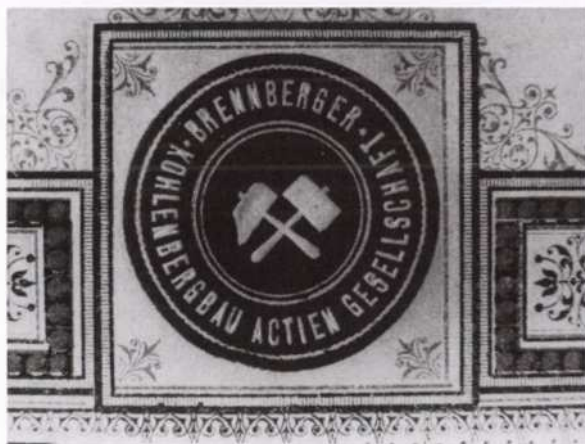
1881-ben lovag Drasche Henrik halála után fia örökölte a bányabérletet, de – mivel a korabeli kutatások eredménytelennek bizonyultak – annak jogait az 1882-ben megalapított Brennbergi Szénbányászati Rt-ra ruházta át. Nagyjából ez a tőkés csoport birtokolta a bányát 1928-ig. A részvénytársaság tehát 1882-ben alakult meg, részvényeket azonban csak 1889-től bocsátottak ki. E kibocsátás valószínűleg tőkeemelését jelentett, amit a nagy aknamélyítési munkálatok tettek szükségessé, a 800 db 1000 ft-os kötvényt adtak ki, a valóságban persze ezek egy részét is egy lapon, összevonták.

A kiállított darab kétnyelvű (magyar-német), s a Brennbergi Kőszénbánya Rt. bocsátotta ki Sopronban, 1889. január 2-án. A részvény sorszáma 525, s a részvénykönyv 105. lapján jegyezték be. A soproni C. ROMWALTER & SOHN ÖEDENBURG nyomdában készült, igényes és szép részvény. Neoreneszánsz stílusban készült bordó-fekete-okker keretben, ennek sarkaiban dohányársárga allegorikus alakokkal és vonalas díszítésményekkel. Fent a keretben Sopron város címere szép fekete vonalas rajzban. Sárga alapnyomatban két keresztezett ék-kalapács bányászjelvény között az 1000-es szám látható. Alul a két igazgató eredeti aláírása található.

A részvényt Lenck Viktor, az 1889-ben már halott alapító részvényes Lenck Samu fiának nevére állították ki. A köpeny hátoldalán a tulajdonos „Victor Lenc” sajátkezü aláírása olvasható. A darab különlegessége, hogy annak alsó középső részén érvényesítésre a szokásos szárazbélyegző helyett a Brennbergi Szénbányászati Rt. viaszos pe-

csétnyomójának (typarium) fekete bélyegzőtintás lenyomatát alkalmazták. Ez a pecsétnyomó a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében megtalálható.

A pecsétnyomón a vonalkör és kettőzött vonalkör között az alábbi körirat olvasható: · BRENNBERGER· KOHLENBERGBAU ACTIEN GESELLSCHAFT. A belsejében keresztbe tett bányászékből és kalapácsból álló bányász-szimbólum látható, tipikus múlt századi megfogalmazásban. Baloldalt kapott helyet az egyik oldalról hegyezett, és ezért inkább kalapácsra emlékeztető ék, jobboldalt pedig a két végén lapos kalapács. A szárnyelek a vasakhoz képest vékonyak és túlnyúlnak a vasakon. A vastagság abból adódik, hogy a pecsétviaszra készített bélyegző a lapolt látszati képet formázta, ami jól látható a lecsapott szegleteken, de a kinyomott viaszpecséten is. (Átm.: 30 mm.) A szelvényív 1904-től 1910-ig a szelvényutalvánnyal együtt megmaradt.

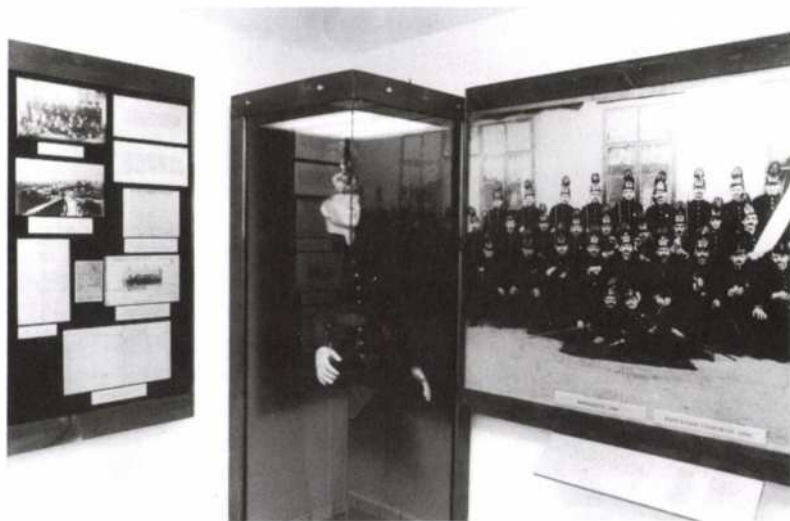

A részvény hitelesítő pecsétje.

Az életmódot bemutató szobában néhány alapvető bútordarab, s bányász vonatkozású képek láthatók. Különösen érdekes a színes bányász témájú nyomat, s a német feliratos, kétoldalt egy-egy bányász rajzával díszített hímzett falvédő. A bekeretezett bányász-egyenruhás családi fényképek a bányászélet közvetlen, emberi vonásait emelik ki.

A munkahely bemutatása fa bányabiztosítást utánozva kialakított, szénrel fedett kisebb térben történik. Itt meg kell említeni, hogy a jelenlegi kiállítás egészében jóval több munkaeszköz van kiállítva, amit jelentős mértékben újjólag ajándékoztak a brennbergiek. Ezen a helyen különböző korú munkaeszközöket, bányászfejszét, csákányt, réselőt, szénfúrót és szivattyút is kiállítottak. Itt látható – üveggel lefedve – az utolsó csille brennbergbányai szén is. Maga a vaskerekes fa csille is fontos ipari emlék, melyet egykoron fa deszkákból kialakított sínen toltak. Ez a helyiség persze kicsi és természetesen messze áll egy bánya realitásától, de a körülmények csak hangulatfestésre adtak lehetőséget. A bánya hangulatát idézi a megvilágítás, két elektromos világításra átszerelt bányalámpa, egy olajmécses és egy karbidlámpa is.

Az utolsó szoba mutatja be a régi bányászélet társadalmi vonatkozásait, a dalárdát, a zenekart, régi bányász-egyenruhát, bányászzászlót, s bár szűkebben azt, amit azelőtt munkásmozgalomnak neveztek. Kiemelném a jó állapotú, teljes, csákóval és farbőrrel is kiegészített bányász díszegyenruha jelentőségét, bár sajnos ennek megfelelő leírását nem találni a feliratok között.

Az új brennbergbányai kiállítás részlete a bányászegyenruhával.

A kiállítás mindent egybevetve, nagyon gazdag brennbergbányai anyagot vonultat fel, a meglévő lehetőségeket jól kihasználva. A szépen összegyűjtött, tartalmas anyag azonban csak publikációkkal lehet teljes. Bár a rendező a régi kiállítás kapcsán már közölt tanulmányt Brennbergbánya történetéről, de nem írt még eddig a kiállítás darabonként is nagyon érdekes tárgyi anyagáról. Nagyon reméljük, hogy az új kiállítás apropójából végre a kiállítás egyes tárgyainak feldolgozásával is többet tud foglalkozni, és egy bőséges – lehetőleg kétnyelvű – katalógusban közreadja ezirányú ismereteit.

KUBINSZKY MIHÁLY

Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei

Ribai. M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. In: Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum (Essays in church History in Hungary) Budapest, 1997/1-2. 155–191. Különlenyomat.

Városunk legújabbkori történetének sajátos és dicső eseménye az 1948. június 7-i tüntetés az egyházi iskolák államosítása ellen. Korunkban, amikor lépten-nyomon az erőszak és az erkölcstelenség megnyilvánulásaiba ütközünk, emlékezzünk meg azokról, akik bátran kiálltak hitükért, és ezzel a rend és az erkölcs mellett is. Az esemény a második világháborút követő ál-demokráciával szemben országos viszonylatban is jelentős ellenállás volt, amit mi sem bizonyít jobban, mint a fegyveres testületek reakciója. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy nemcsak vízsugárral oszlatták szét a tüntetők 2000 főre becsült tömegét, de ezt követően még a Széchenyi téren géppuskaállást is létesítettek a várható további ellenállás letörésére. Erről az eseményről, előzményeiről, a katolikus diák-önkormányzatok szervezkedéséről szülői és részben tanári figyelmeztetések ellenére emlékezik meg ez az írás.

Megszólalnak a kortársak, a szerző és az Isteni Megváltó Leányai rend emlékeiket írásba foglaló nővérei (Juszticia, Aristella) mellett Polán Géza Hildebrand bencés tanár, akkori diák, Kerecsényiné Németh Marianne és Borossné Horváth Teréz, akik küldöttségben jártak a Hercegprímásnál, G-né Bellák Magdolna, egykori tanuló, Gombás László kohómérnök, akkor egyetemi hallgató és Nagy István – tavaly elhunyt – prépost kanonok. Az írás ezenkívül a tárggyal kapcsolatos részleteket közöl már korábban megjelent könyvekből, a korabeli napisajtóból. Végül ismerteti a bírósági ítéleteket. Hajlamosak vagyunk a közelmúlt eseményeivel kapcsolatban a feledésbe merülés veszélyét lebecsülni. Ez a tüntetés, mely városunk politikai történetéből a jövőben nem mellőzhető eseményt képvisel, most már lényegében meg van világítva. Fontos e helyütt erre emlékeztetni, hiszen kényszerűségből az elmúlt évtizedekben a Soproni Szemlének is el kellett hanyagolnia a legújabb kori egyháztörténelemhez is fűződő témákat. Annál inkább kell ezt most pótolnunk.

Aki a múlttal foglalkozik, a jövő útját is egyengeti. Külön öröm, ha ez a jövőbe mutató történeti munka közös összefogás gyümölcseként jelentkezik. Egy ilyen könyvet üdvözölhetünk a „*Neue Frömmigkeit in Niederösterreich und Westungarn im 17. Jahrhundert*” című projekt keretében.

A könyvet három történészprofesszor írta: Gustav Reingrabner, aki a bécsi egyetem teológiai tanszékén tanít, Fabiny Tibor a budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem tanszékvezető professzora, és Szála Erzsébet tudománytörténész, a Soproni Egyetem és a Pedagógiai Főiskola tanára. Nagy Márta, aki e könyv németül megszületett részének fordítója is, a könyv előszavában nagyszerűen összefoglalja a három tanulmányt külön-külön. Igaza van, amikor így hívja fel a figyelmet a könyv tartalmára: „*Sokat meríthetnek belőle a történelem és teológia-szakos egyetemi hallgatók is (ezt a kört kibővíteném mindazokra, akik szívesen foglalkoznak a történelemmel): ők a 17. századi tanulmányaikat magyar nyelven itt először hozzáférhető tudással egészíthetik ki és pontosíthatják.*”

Eggedtessék meg nekem a könyvet úgy megízlelteni és bemutatni, hogy nem a három tanulmányról szólok külön, inkább azt emelném ki, ami a három tanulmányban közös, s így jelentős lehet számunkra.

Közös „nyugtalan korról” – közös múltról és sorsról tanúskodnak egyaránt a tanulmányok. A reformáció természetesen már előbb jelentkezett az egész érintett területen. Ausztria különböző területein sorban megszülettek a „*reformációs bizottságok*”, amelyek valójában az ellenreformáció szolgálatában álltak. Így született meg különösen Ausztriában a „Nikodémus-lét”, a „titkos evangélikusok egyes csoportjai”, más szóval: „*az evangélikus csoportosulások egy furcsa, lelkeszi szervezet nélküli... formája...*”. Mégis: ez a sok helyen titokban vallott és őrzött hit elmélyült – olvassuk, s ez a későbbi Burgenlandra nézve különösen is érvényes, ahol nem is volt annyira titkos. Kell-e itt sokat beszélni arról, amit ugyanerről a korról a másik két tanulmány ugyanígy leír? Hogyan folyt a küzdelem a főúri családokért, hogyan küzdöttek a nyugat-dunántúli városok az evangélikus gyülekezetek fenntartásáért és megmaradásáért? Ennek a közös sorsnak kiugró példája az 1621-es mézszárlás Csepregben, amelynek 1223 vértanúja volt. Ugyanerről a sorsról ír a soproni tanulmány is, amikor ugyanebben az időben „el kellett bocsátani” a lutheránus prédikátorokat.

A könyv tehát nemcsak közös területet, közös időszakot, hanem a megpróbáltatás közös múltját is feltárja a „protestáns kapcsolatok történetéből”.

A literatúra és spiritualitás összefüggése a második közös vonás. Ebben a nyugtalan korban „belső békességet a kultúra művelése és a kegyesség gyakorlása nyújthatott” – írja Fabiny Tibor. De ugyanerről szól az osztrák tanulmány is. Igaz, „a hit hallásból van” – írja Pál apostol, de a könyv azt a gondolatot támasztja, hogy történhet ez olykor

„olvasásból” is. Mindhárom tanulmány erre is bőséges példát szolgáltat. Az osztrák részen is – az említett okból – fontosak lettek a traktátusok, levelek.

Külön érdekes ebből a szempontból Josef Schaitberger „bányász lutheri meggyőzésű pietistává válása”, – története és nagy szolgálata is Ausztriában. De utalhatok a nyugat-magyarországi főúri családok szolgálatára is, amikor nyomdákat állítottak, iskolákat hoztak létre. És arra a tényre, hogyan jelentek meg az itteni városokban egymás után a könyvek, hogyan lettek ezek a városok a nyugat-magyarországi egyházi és kulturális élet centrumaivá. S ugyanez domborodik ki Sopron történetével kapcsolatban is, nem lehet mondani, hogy mint „csepp a tengerben”, mert Sopron már ekkor sem „csepp” volt egyházunk életében. De érdekes és fontos, ahogyan itt a lelkészi és tanítói szolgálat egymásmellettségéről, összefonódottságáról olvassunk. Talán érdemes volna mindhárom tanulmány e vonatkozását könyvtártörténeti kutatással folytatni.

S valóban „új kegyesség” született ebben a korban és az előbb vázolt úton. Az új kegyesség egyik jellemzője: megjelennek felelősen a világiak a lelkészek mellett. Sokszor helyettük is! Ahogyan legalábbis az osztrák tanulmányban olvassuk. De ugyanezt a folyamatot láthatjuk a magyar nyugat-dunántúli területről is. Az egyház, talán pontosabban az evangélium és kultúra ügyét főúri családok hordozzák, majd megjelenik a polgári réteg a városokban, mint egyházat hordozó erő. Talán éppen ez a 17. század és az új kegyesség egyik lényeges vonása.

Megint utalok itt mindkét magyar tanulmányban említett ragyogó tényre: Lackner Kristóf polgármester életére és szolgálatára. Így születnek most már a nyomdák és iskolák, így erősödik az evangélikus egyház minden „nyugtalanság” ellenére. Így lesz a későbbi Burgenlandot is magába foglaló Nyugat-Magyarország a lutheranizmus egyik centruma: innen indul ebben a korban a katolicizmussal szembeni vitairadalom, és innen indul a reformáció két ágának szétválása is.

Ennek az új kegyességnek „virágzását” mutatja be a soproni tanulmány, amikor a városi tanács „felügyeli” és segíti a lelkészi szolgálatot. Ez az új kegyesség voltaképpen átmenet a lutheri ortodoxiából a „lutheri” pietizmus felé, talán megkockáztathatjuk: a kettő értékes keveredése ez.

Aki a múlttal foglalkozik, a jövő útját is egyengeti. Köszönjük a három történész „egybehangzó” és alapos munkáját, a Metronom könyvek kiadásában egybekötött három tanulmányt. Reméljük, jövője is lesz ennek a múlttal foglalkozó összefogásnak, s lesznek, akik folytatják a közös múlt tanulmányozását, mert érdemes. És reméljük, hogy ez a közös múlttal foglalkozás így a jövő útja is lesz, a közös jövő felé egyengeti az utat. Ebben a jöreménységben ajánljuk jó szívvel a könyvet olvasásra, okulásra és tanulásra is.

A győri Xantus János Múzeum „Artisticum et Historia” kiadványsorozatának 3. füzeteként jelent meg Székely Zoltán művészettörténész tanulmánya. Az ősgaléria tulajdonképp az ősök galériája, a 17–18. században szokásos képsorozatot jelent, amelyben a családtagok képeit gyűjtötték össze a kastélyok termeiben. Ezen túlmenően egy sajátos ábrázolási típust is jelent, mint azt a tanulmányból, s a legutóbbi évek vonatkozó kutatásaiból ismerhetjük.

A dénesfai Cziráky kastélyból 1951-ben kerültek a tanulmányban ismertetett festmények sok más egyéb műtárggyal együtt a győri Xantus János Múzeumba, s ezen képek közül 27-ről állapítja meg a szerző minden kétséget kizáróan azt, hogy a Cziráky család ősgalériájához tartozott. A képek keletkezése 200 évet fog át, és tartalmazza a Cziráky ősökön kívül a velük házasságra lépett arisztokrata famíliák tagjainak képeit is, így a Barkóczy, Pálffy, Széchenyi, Zichy családok tagjainak 18. és 19. században festett képeit is.

A gondosan elkészített tanulmány első fejezetében a Cziráky család történetét dolgozza fel a család birtokviszonyainak, társadalmi helyének, szerepének ismertetése mellett figyelve a helyzetüknek megfelelő reprezentációs szokásaikra is. Külön fejezetben tárgyalja az ősgaléria képtípus ismertetését, és a Cziráky család ősgalériája kialakulásának történetét. A családtagok képi reprezentációs szokásait társadalmi helyzetük függvényében tárja elénk.

Természetesen sok szó esik a különböző időben keletkezett képek festőiről, a típus képeinek változó stílusáról. Befejezésként tudományos katalógusban közli az egyes képekre vonatkozó adatokat, mester és keletkezéstörténeteket és stilisztikai összefüggéseket.

Az imponálón gazdag apparátussal dolgozó ifjú kutató munkájából a család történeti szerepe mellett így bontakozik ki a 18. és 19. századi portréfestészet egy sajátos ágának művészettörténeti képe, a hazai festészettel való összefüggései.

De van a kötet megjelenésének muzeológiai vonatkozása is, éspedig az az út, amely csaknem 50 éve kezdődött a képek „államosításával”, s amely e kötetrel fontos állomásához érkezett a képek helyének, szerepének, a róluk való tudnivalóknak összefoglalásával. A tanulmányból az is kitetszik, milyen feladatai vannak az érdemi muzeológiának a begyűjtött műtárgyakkal az őrzésen túl.

Ez a nagyközönség által alig ismert muzeológiai tevékenység is megmutatkozik e kötetrel, a tudományos eredmények közlésén túl.

Domonkos Ottó: A magyarországi
céhes szabók mintakönyvei
1630–1838.

Bibliotheca Humanitatis Historica A Museo Nationali
Hungarico Digesta. Sorozatszerkesztő: Németh Gábor.
Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 1997. 356 oldal.

A viseletekről általában olyan ábrázolásokat ismerünk, amelyek felöltve, használat közben mutatják a ruhadarabokat. Domonkos Ottó könyve, a készítőik, a szabók szempontjából, az előzőektől eltérő rálátást nyújt a viselettörténetre. Kötete a történeti Magyarország területéről a megrendelésre dolgozó váltómíves szabócéhek mesterremek-mintakönyveit teszi közzé. A viseletkutató a szabásrajzok révén pontos felvilágosítást kap egyes öltözetdarabok szerkezetéről, ugyanakkor bepillantást nyer a céhes mesterség, a szabók műhelyébe.

Bár történeti szabásmintákat korábban is idéztek, így Diderot Encyclopedie-ja is, a szabásminták, a viselettörténetnek e legeklatánsabb – a főúri és polgári divatáramlatok legapróbb részleteit és ezeknek változását is követő – forrástípusa felé csak századunkban fordult fokozott figyelemmel a nemzetközi viseletkutatók. Egyrészt kiadtak – mint pl. Max Tilke vagy Norah Waugh – régi öltözetdarabokról készített szabásmintagyűjteményeket, másrészt a legkorábbról ismert, 16. századi spanyol, Alcega-féle mintakönyv mellé sorra feltárták a nyugati európai, legújabban a közép-európai, így az osztrák, cseh, svájci, lengyel szabásminta-könyveket is.

Domonkos Ottó – a kézművességgel, a céhes mesterségekkel, céhes étellel, az öltözködési iparokkal kapcsolatos kutatásai kapcsán – az 1950-es évek elején figyelt fel egy, a Soproni Múzeumban őrzött, 1679-ben készült mesterremek-mintakönyvre, és ekkor kezdte meg a szabók mintakönyveinek összegyűjtését. A már korábban is idézett, az Iparművészeti Múzeumban őrzött kassai, kisszebeni és nagyszombati szabásminták mellé felkutatta a szepesbélai, pozsonyi, soproni, győri és gyöngyösi mintakönyveket és az esztergomi, váci, egri remek-előírásokat. Mint a felsorolás mutatja, Domonkos Ottó több évtizedes kutatómunkája az egykori királyi Magyarország területén volt eredményes. Ott zavartalanul fejlődtek a váltómíves szabócéhek, és ezért ott találhatta meg a 17–18. századi remek-mintakönyveket. A háborgatott hódoltsági területen ilyenek nem készültek vagy nem maradtak fenn, a szerző erőfeszítései ezen az országrészen eredménytelenek maradtak. A Domonkos Ottó által közzétett gyűjtemény napjainkban teljesnek mondható. Domonkos Ottó törekedett is a teljességre. Az anyaggyűjtés során kilátástalannak látszó helyzetekben is győzött türelme, kutatói elszántsága, pl. amikor a poprádi Okresni Archív levéltárosát kellett megnyernie, hogy ne engedje dolgavégezetlenül hazatérni a szepesbélai rajzok nélkül. A kiadás szempontjai között is fontosnak tartotta, hogy a teljes, ma rendelkezésre álló forrásanyagot közlétegye: gyűjteményében a többször kiadott mintakönyvek (pl. a kassai céh négy-szer meghosszabbított mintakönyve), a töredékek, vagy éppen az elveszettekről tudott adatok (esetenként csak a remekelőírás maradt meg) is megtalálhatóak.

A kötet ismerteti azokat a történelmi, társadalmi körülményeket, amelyek között a remek-mintakönyvek létrejöttek. Ismerteti a szabóremeklés eszközeit, a szabásmintakönyvekben említett anyagféléseket, a remekmunka elfogadásának rendjét, a messterlakomát. Témáit eddig kevésbé vagy egyáltalában nem ismert metszetekkel, tárgyfo-tókkal illusztrálja.

Domonkos Ottó a váltómíves, vagyis megrendelésre dolgozó szabócéhek történeté-nek ismertetése után, a statútumaik, protokollumaik és más dokumentumaik alapján, foglalkozik más, a ruházkodással foglalkozó mesterségek művelőinek, például a vásármíveseknek, zubbonyosoknak, német és szoknyaszabóknak tevékenységével is. Maguknak a mintakönyveknek bemutatása lelelőhelyük, állapotuk, terjedelmük ismer-tetésével kezdődik, ezt követik az egyes mintalapok szöveges magyarázatai az eredeti sorrendben, és ezután jelennek meg a mintakönyv lapjai. A többször is kiadott minta-könyvek a kötetben időrendben sorakoznak fel.

A mintakönyvekből megismerhetjük a múzeumi gyűjteményekben őrzött vagy csak írott forrásokból, hagyatéki leltárakból, árszabásokból ismert öltözetdarabok szerkeze-tét, azaz szabását. Megtudhatjuk, hogy egy-egy öltözetdarabhoz mennyi szükséges a különféle minőségű, szélességű anyagokból, esetenként azt is, egy adott anyagfélése-gen hogyan célszerű a szabásmintát elhelyezni. A magyarázó szövegek segítségével megtudhatjuk, hogy például egy szabásmintaként megjelenő mente egyházi vagy váro-si, polgár emberhez, iparoshoz illet-e, hogy a szűr vagy a boroszlói posztóból, csuklyá-val szabott köntös csak pórnak és barátnak készült, vagy hogy mi volt a különbség a ráncos és sváb szoknya között. Nyomon követhető, hogy az egyházi öltözetdarabok változatlanságához képest egyes polgári ruhafélék szabása hogyan változott, követte a divat alakulását.

Csupán néhány, szembetűnő tanulságot emeltem ki a kötet iránti figyelem felkel-tésére. A forráskiadvány azonban ezeknél sokkal több: a művelődéstörténet, szorosab-ban a viselettörténet kincsesbányája, a hazai és az összehasonlító viseletkutatás szá-mára nélkülözhetetlen gyűjtemény, ami közelebb visz bennünket saját történeti öltö-zetdarabjaink megismeréséhez, az öltözködéssel kapcsolatos fogalmak immár képileg is azonosítható, pontos definiálásához. A hazai viseletkutatást pedig felzárkóztatja a tőlünk nyugatabbra folyó kutatás lehetőségeihez. Mindezt Domonkos Ottó egy teljes tudományos életpályán átnyúló, következetes gyűjtő és feldolgozó munkájának kö-szönhetjük.

A kis könyvecske annak a világviszonylatban is páratlan hangverseny-sorozatnak állít emléket, amelyet a Soproni Zeneiskola néhai tanára, Zupancic Miklós Károly indított el 1898. április 8-án, nagypénteken. Kismarton polgármestere, Ing. Alois Schwarz beköszöntő szavai után a zenemű egyes tételeinek ismertetése következik, majd egy rövid történeti áttekintés Haydn életéről és a mű keletkezéséről, annak különböző feldolgozásairól. A kismartoni előadás kezdettől fogva mind a mai napig a vonósnégyes változatot adta, ill. adja elő, az egyes szílamokat többször megerősítve, az egyes tételeket (szonátákat) az oratóriumi változatból átvett négyyszólamú korálok egészítik ki. A következőkben 1898-1929, 1930-1948 majd 1949-1996 és 1997-től időrendi besorolásban tárgyalják a szerzők a hangversenyek történetét. Az első időszak Zupancic 1929. 11. 13-án bekövetkezett halálával zárul.

A második időszakot Hoffer Ottó és Klafsky Henrik fémjelzik, akik a soproni H-M-B Club (Haydn-Mozart-Beethoven Club) tagjaival biztosították a hangversenyek folytatását. Megtudjuk a könyvecskéből, hogy Klafsky Henrik szavát adta mesterének és barátjának a kismartoni nagypénteki hangversenyek folytatására. 1930-ban ő helyezte el emléktáblát a kismartoni Hegyi templom kórusán: MEMORIAM NIC. CAR. ZUPANCIC conditoris societatis musicalis Soproniensis „Haydn-Mozart-Beethoven Club” qui per XXXIII annos exponebat in hoc choro Oratorium Josephi Haydn „Septem Verba Salvatoris.” MCMXXX. (A soproni sajtó többször is megemlékezett az előadásokról 1930, 1931, 1933, 1934, 1935 és 1937 években.)

Csak egyszer, 1945-ben nem tudtak Eisenstadtba (Kismarton) kizarándokolni a soproni zenészek. Ekkor Sopronon át vonult a front. De már 1946-ban, majd 1947-ben és 1948-ban újra felhangzik a „Hét szó” a soproni zenészek előadásában a Bergkirchben (Hegyi templom). 1949-ben már nem kaptak engedélyt kiutazásra a soproni zenészek. Klafsky táviratban kérte fel a „Hübner-fiókat” a hangverseny megrendezésére. 1963. júniusában volt csak lehetősége a soproni zenészeknek, hogy ismét kiutazzanak Kismartonba, megkoszorúzták az emléktáblát és eljátszották a „Hét szó” utolsó tételét.

A harmadik időszak sajnos már nem kapcsolódik Sopronhoz, hiszen 1949 óta Hübner Vilmos vezette haláláig, 1996-ig, a rendezvényt. 1980 óta Hübner Vilmos gyermekei Wilhelm Alexander (cselló) és Elisabeth (ének) is közreműködnek. A kórust felesége, Lydia szervezte, aki maga is a bécsi állami opera kórusának tagja. A zenészek elsősorban a bécsi filharmónikusok tagjai.

A negyedik időszak, 1997-től. A folytatásért ettől kezdve Dr. Wilhelm Alexander Hübner, Hübner Vilmos fia felelős, aki 1980 óta csellósként vett már részt a rendezvényeken. A továbbiakban Zupancic M. K., Hoffer Ottó, Klafsky Henrik (mind soproniak), majd Zupancic gyermekeinek Wilhelm C. Zupancic (Willy 1.) Walburga Zupancic,

Nicolaus P. Zupancic (Niko 1.), Nikolaus Hübner (Niko 11.), Margarethe Hübner, Wilhelm Hübner (Willy 11.), Wilhelm Alexander Hübner és a mai művészeti vezető Rainer Honeck rövid életrajza következik. A könyvet az eddig elhangzott hangversek évenkénti felsorolása zárja, megadva a résztvevők neveit.

A borítólapon 2. és 3. oldalán Zupancic eredeti feljegyzésének facsimiléjét találjuk az első előadásról. A kiadványban számos képet találunk, amelyeken a régi soproni zenei élet ismert szereplőit ismerjük fel.

KÖZLEMÉNY | A Házi Jenő Honismereti
Alapítvány jelentése

A Házi Jenő Honismereti Alapítvány ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik 1996. évi adójuk 1 százalékával támogatták tevékenységét. A beérkezett 46 062 forintból az alapítvány Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555–1569 Sopron, 1997. című munkájának nyomdai költségeit és Dr. Horváth Zoltán: Sopron szabad királyi város vagyonos polgárságának gazdasági és társadalmi szerepe a város életében 1828–1914 című munkájának technikai szerkesztését (begépelés, szerkesztés) támogatta.

dr. Turbuly Éva, a kuratórium elnöke

Sopron, 1998. szeptember 1.

KÖZLEMÉNY | A Soproni Levéltár
jelentése

A Soproni Levéltár ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik 1996. évi adójuk 1 százalékával támogatták tevékenységét. Az intézmény a beérkezett 11 291 forintot az Office '97 számítógépes programcsomag megvásárlásához használta fel.

dr. Turbuly Éva, levéltárigazgató

Sopron, 1998. szeptember 1.

Az alapítvány (székhelye: Sopron, alapítási éve: 1990, nyilvántartási száma: 80., adószáma: 19111579-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 192 564,- Ft támogatásban részesült. Ezt az összeget a Soproni Múzeum 1848-as emlékkiállításának rendezésére (megnyílt 1998. március 15-én) és a múzeum újkori kőtarabán lévő régi színházi szoborcsoport restaurálására (még befolyezetlen munka) fordította. A támogatást a múzeum és az alapítvány kuratóriuma nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár, múzeumigazgató

Sopron, 1998. szeptember 1.

Az egyesület (székhelye: Nagycenk, alapítási éve: 1982., nyilvántartási száma: 310., adószáma: 19759252-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 488 034,- Ft támogatásban részesült.

Ezt az összeget egyenlő arányban elosztva az erdélyi és vajdasági ifjak nyári képző táborára, a Kör Ifjúsági Szárnyának Óbecsén megtartott táborára és közgyűlésére (mindkettő még 1997-ben) és a Széchenyi István Népfőiskola 1998 februári tanfolyamára fordította. A támogatást az egyesület tagsága és elnöksége nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár

Nagycenk, 1998. szeptember 1.

Az alapítvány (székhelye: Nagycenk, alapítási éve: 1991., nyilvántartási száma: 460., adószáma: 18526097-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 129 476,- Ft támogatásban részesült.

Ezt az összeget a Széchenyi István Emlékmúzeum 1998. május 18-án megnyitott „Képek a magyar reformkorból” című kiállításának megrendezésére és a kiállítás katalógusa nyomdaköltségeire fordította. A támogatást az alapítvány kuratóriuma nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár, múzeumigazgató

Nagycenk, 1998. szeptember 1.

Az alapítvány (székhelye: Sopron, alapítási éve: 1992., nyilvántartási száma: 253., adószáma: 19111445-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 13 239,- Ft támogatásban részesült. Ezt az összeget néprajzi gyűjtemény megvásárlására fordította, amennyiben 50 000,- Ft-tal támogatta a Soproni Múzeum vásárlását. A támogatást az alapítvány kuratóriuma nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár

Sopron, 1998. szeptember 1.

Dr. Sziklai O. professzor (Vancouver, University of British Columbia, Faculty of Forestry) hívta fel figyelmünket a Szemle 1998/2. számának 156. és 167. oldalán Kitaibel Pál iskoláztatásával kapcsolatban leírt két megállapítás közötti ellentmondásra. Természetesen Andrassy Péter és Hoczek László újabb kutatások alapján közzétett eredményeit tekinthetjük mérvadónak. Olvasónk megjegyzését ezúton is köszönjük.

Munkatársaink

Askercz Éva művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

de Chevins, Marie-Madeleine egyetemi adjunktus, 76. rue Saint-Balsème, F-10700 Le Chene, Franciaország

Dr. Flórián Mária néprajzkutató, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1014 Bp., Országház u. 30.

Güntner Péter történész, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1364 Bp., Pf. 107.

Keveházi László ev. lelkész, egyháztörténész, 9730 Kőszeg, Malomárok 23.

Dr. Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.

Dr. Környei Attila múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Dr. Köves Elemér ny. okl. fémkohómérnök, 1137 Bp., Katona J. u. 41.

Dr. Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Dr. Macher Frigyes ny. mérnök, tudományos tanácsadó,

Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.

Dr. Nikolics Károly c. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kis J. u. 1.

Sasfi Csaba történész, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1364 Bp., Pf. 107.

Sedlmayr János építész, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1250 Bp., Pf.

Dr. Szála Erzsébet tudománytörténész, főigazgató, Benedek Elek Pedagógiai Főiskola, 9400 Sopron, Ferenczy J. u. 5.

Szemán Attila régész-muzeológus, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.

Dr. Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin G. Szende

VORREDE

Die Redaktion begrüßt Otto Domonkos zu seinem 70. Geburtstag..... 195

DIE KIRCHE IN DER WELT

DE CEVINS, MARIE-MADELEINE: Die Beziehung der Weltpriesterschaft zu den Bettelmönchen
in den ungarischen Städten im Spätmittelalter: das Beispiel von Sopron..... 196
KOVÁCS, JÓZSEF LÁSZLÓ: Der Pastor Wolfgang Fochter und die Anfänge
der Soproner Reformation..... 208
SASFI, CSABA: Die Geschichte des Csornaer Kleingymnasiums des
Prämonstratenserordens im 18. Jh. 215

KLEINE MITTEILUNGEN

GÜNTNER, PÉTER: Die Geschichte des Wolfser Bades (1865–1914)..... 228
TURBULY, ÉVA: Einige feudale Quellen der Dorfgeschichtsschreibung im Soproner Archiv..... 246

ÖDENBURGER PORTRÄTS

SZÁLA, ERZSÉBET: Das Leben und die Tätigkeit von Sándor Payr (1861–1938)..... 254
KÖVES, ELEMÉR: Erinnerung an Sándor Geleji (1898–1967)..... 258
KUBINSZKY, MIHÁLY: Erinnerung an Pál Boronkai (1897–1970)..... 261
SEDLMAYR, JÁNOS: Ernő Szakál, Europa-Preisträger des Denkmalschutzes..... 263

KULTURELLES LEBEN IN ÖDENBURG

NIKOLICS, KÁROLY: Das 30 jährige Soproner Apothekenmuseum..... 269
KÖRNYEI, ATTILA: 25 Jahren des Nagycenker István Széchenyi Gedenkmuseums..... 270
SZEMÁN, ATTILA: Das wiedereröffnete Bergbaumuseum in Brennbergbánya..... 274

BÜCHERSCHAU

KUBINSZKY, MIHÁLY: Ribai M. Elma: Die treuen Kinder der treuesten Stadt.
In: Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum, Bp., 1997/1-2. 155–191. Sonderdruck..... 278
KEVEHÁZI, LÁSZLÓ: Neue Frömmigkeit. Kapitels aus der Geschichte der österreichisch-
ungarischen Protestantenbeziehungen. Redaktion: Nagy, Márta, 1997..... 279
ASKERCZ, ÉVA: Székely Zoltán: Die Ahnengalerie der Familie Cziráky. Győr, 1997. 281
FLÓRIÁN, MÁRIA: Domonkos Ottó: Meisterstückzeichnungen zünftiger Schneider
in Ungarn (1630–1838) Bp., 1998. 282
MACHER, FRIGYES: 100 Jahre Karfreitagsaufführungen der „Sieben letzten Worte des
Erlösers am Kreuze“ Eisenstadt, 1998. 284
MITTEILUNGEN, BRIEFKASTEN..... 285

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénztintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Magyarország kereskedővárosainak nagy részében az egyébként igen laza plébániahálózatot (a 15. század végén gyakran 3000-4000 hívő is tartozott egy-egy plébániához) kiegészítette egy ezzel szemben viszonylag sűrű koldulórendi hálózat (különösen összevetve a francia városokkal): rendszerint legalább két intézmény található településenként a 15. század végén, és megállapítható volt, hogy az egy kolostorra jutó hívek száma csak ritkán haladta meg a 3000 lelket. Sopronban ezzel szemben az egész középkorban át csupán egy koldulórendi kolostor volt, nevezetesen a ferenceseké, melyet először 1278-ban említenek és talán a 13. század közepe előtt alapítottak.

A már említett Szűz Mária és Szent Erzsébet templomon kívül, a többi soproni egyházi intézmény - a johanniták kolostora a 13. század óta, a Szt. György kápolna legkésőbb 1368 óta, valamint a többi, a középkor végéig említett kápolna - lényegében semmilyen szerepet sem játszott a városi polgárság lelkigondozásában.

Egyetlen valódi plébánia egyfelől és egyetlen koldulórendi kolostor másfelől, ráadásul ferencendi - következésképpen élvezője a számos, ferenceseknek adott privilégiumnak a laikusok lelkipásztori gondozására vonatkozóan -, mely kb. kétszáz évvel a Szt. Mihály templom után telepedett meg a városban: minden feltétel adott volt, hogy Sopron a plébánia papsága és a kolduló barátok elkeseredett harcának színterévé váljék.

(Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája)

Ára: 150,-Ft

Soproni Szemle

1848

1998. negyedik szám

ötvenkettedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István, Kücsán József,
Németh Ildikó titkár, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila, Kubinszky Mihály,
Metzl János, Molnár László, Németh László, Pápai László, Sarkady Sándor

Szerkesztőségi órák minden hónap harmadik csütörtökjén 14–17 óráig
(1998. szept. 17., okt. 15., nov. 19., dec. 17.) a Városszépítő Egyesület Új u. 4. alatti helyiségében.
Az 1998/1. számtól a Soproni Szemle teljes szövege olvasható:
www.sopron.hu/SOPRONI_SZEMLE

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 1998-ra egy évre 500 Ft, egyes szám ára 150 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

1848

1998. negyedik szám

ötvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

1848

BONA GÁBOR: Az 1848–49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei	291
HERMANN RÓBERT: A Sréter-különítmény, a honvédsereg soproni különítménye	329
MOLNÁR LÁSZLÓ: Sopron város hadtörténeti tradíciói	343
PATYI GÁBOR: A selmecbányai akadémia magyar intézménnyé válása és a hallgatók nemzeti ellentétei 1848–49-ben	353

A KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

ASKERCZ ÉVA–TIRNITZ JÓZSEF: Id. Stornó Ferenc jegyzetei az 1848–49. évi szabadságharc soproni és Sopron vidéki eseményeiről	365
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: A paraszt, a polgár és a pap (Kortársak feljegyzései 1848–49-ről Sopronban).....	374
NÉMETH ILDIKÓ: 1848 a Geiger, a Michel és a Bruckner krónikában.....	382
GERALD SCHLAG: Az 1848-as forradalom Michael Mayr, a kismartoni tanácsos naplójának tükrében.....	391

MŰHELY

HORVÁTH CIRILL: Az 1847/48. évi Sopron vármegyei választások.....	402
---	-----

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

TÓTH IMRE: Az 1848. évi forradalom Sopron megyében. A Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár időszaki kiállítása a Lábasházban.	404
RÓZSA GYÖRGY: Megnyitó beszéd a „Változó lapjárás” – Az 1848-as bécsi forradalom és karikatúrái c. lábasházi kiállításon.	406
IFJ. SARKADY SÁNDOR: Sopron 1848-ban – kronológia.....	408
PÁJER IMRE: „Rajta magyar, rajta” A Csornai Múzeum időszaki kiállítása	417

SOPRONI KÖNYVESPOLC

POLGÁR TAMÁS: A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Összeállította: Csécs Teréz. Győr, 1998.	419
---	-----

BONA GÁBOR

Az 1848–49-es honvédsereg
Sopron vármegyéből származó
tisztjei

A szabadságharc ideje alatt folyamatosan szerveződő és bővülő honvédseregben összesen mintegy 12 ezer fő viselt, illetve ért el tiszti rendfokozatot.¹

Az első honvédtisztek kinevezésére 1848. június 13-án, illetve 19-én került sor, azt követően, hogy május közepén a Batthyány-kormány döntést hozott egy „tízezer főnyi önkéntes sereg” – az első tíz honvédzászlóalj – felállításáról. Ugyancsak a Batthyány-kormány időszakában, a július végétől, további két honvédzászlóalj – a 11. (Kolozsváron), valamint a 12. (Marosvásárhelyen) – valamint néhány honvéd tüzér üteg alakult. Ezek tisztikarának kialakítása – legalább is részben – szintén megtörtént. Végül, Jellačić támadása idején a szerveződő honvéd táborkarhoz (vezérkarhoz) is nevezett ki néhány tisztet Batthyány, István nádor ellenjegyzésével. Ilyen formán a honvédsereg alakításának első ütemében, szeptember utolsó harmadáig, mintegy 330 honvédtiszt kinevezésére került sor.²

A következő szakasz szeptember 24-ével vette kezdetét. Ekkor Batthyány, aki néhány nappal előbb kiadott utasításaival életbe léptette az augusztus 23-án elfogadott katonaillesztési törvényt, azt konkretizálva, újabb 16 honvédzászlóalj felállítását rendelte el, egyúttal ezek tisztjeinek többségét is kinevezte.³ Ez a honvédség honvédsereggé alakulásának nyitányát jelentette.

A Béccsel történt szakítást követően, a Batthyány-kormány örökébe lépő Országos Honvédelmi Bizottmány irányításával megkezdődött a honvédsereg – korabeli értelemben vett – tömeghadsereggé fejlesztése. December közepéig az említett katonaillesztési törvényben megszabott 50 ezer újonc helyett kb. 60 ezret sikerült kiállítani. Belőlük – az említett 16-ot is beszámítva – mintegy 40 új honvédzászlóalj szerveződött. Mellettük új műszaki csapatok, tüzér ütegek, valamint egyéb hadtestületek (például szekeresz kar) jöttek létre, illetve 8 új huszárezred felállítása folyt. Ugyancsak újonckal töltötték fel azt a 22 sorzászlóaljat, valamint 10 huszárezredet, amelyek az októberi fordulatot követően a császári-királyi hadseregtől a szabadságharchoz csatlakoztak. Ez utóbbi alakulatok egy novemberben kiadott hadügyminiszeri rendelettel váltak formálisan is a honvédsereg részévé. Végül erre az időszakra esik a Jellačić támadása idején, illetve azt megelőzően szerveződött önkéntes csapatok regulari-

¹ Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I., Budapest, 1998. 5-6. (a továbbiakban: Bona 1998.)

A jelen tanulmány a korábban megjelenteknél több adatot, bővebb életrajzokat közöl. A rövidítések feloldását ld. a tanulmány végén.

² Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 399-409.

³ Közlöny 1848. szept. 27-i 109. szám.

zálására. Ezek, a Batthyány augusztus 13-i rendelete nyomán szerveződött önkéntes nemzetőrzászlóaljok, századok, a Perczel Mór alakította Zrínyi csapat, Szalay László Hunyadi szabadcsapata, stb., 1848 őszén többnyire honvéddé lettek.⁴

A december közepéig mintegy 100-110 ezer főre nőtt honvédsereg kiépítése jelentős tiszt-igénnyel járt. A tisztikar létrehozásánál alapvető szempontnak a katonai előképzettség minősült. E tekintetben előnyös tényezőnek számított, hogy az októberi szakítást követően mintegy 1200 hivatásos császári-királyi tiszt került a honvédsereg állományába. Ők részben a még a Batthyány-kormány időszakában szerveződött első 12 honvédszászlóaljnál, részben pedig a honvédsereghez csatlakozott császári-királyi alakulatoknál szolgáltak. (E szám azt a néhány tucat tisztet is tartalmazza, akik október-november folyamán huszáraik élén az osztrák örökös tartományokból vágták át magukat Magyarországra, vagy egyénileg szökve tértek haza, és jelentkeztek szolgálatra a honvédseregbe.)

A honvédsereg kiépítése során a csapat-, dandár-, hadosztály- és hadtestparancsnoki posztokra szinte kivétel nélkül egykori – 1848-ban aktív, vagy már korábban kilépett, illetve nyugalmazott – császári-királyi tisztek kerültek. Ők, az egykori hadnagyok és főhadnagyok, adták még ekkor a századparancsnoki állomány nagyobb felét is.

A honvéd tisztikar szakmai szempontból eme kétségtől legértékesebb része politikai szempontból azonban labilis volt. Az egykori császári-királyi tisztek e tekintetben ugyanis három típust képviseltek. Egy jelentős részük – és ez több száz tisztet jelentett! – szinte semmilyen formában nem kötődött a „magyar ügyhöz”. Ők többnyire olyan külföldi, vagy magyarországi származású, de nem magyar tisztek voltak, akiket 1848 októberében a körülmények, és/vagy a politikai helyzet időleges tisztázatlansága „állított a honvédség oldalára.

E tisztek csak az alakulatokhoz való értelmi vagy egzisztenciális kötődés miatt maradtak, illetve követték alakulatuk legénységének példáját. Döntésük helyességét pedig egy ideig a „politika” is igazolni látszott. Október 17-én, a szakítást előidéző október 3-i kiáltványa után például V. Ferdinánd – mintha mi sem történt volna – leiratot intézett „kedves magyar hadügyminiszteréhez”, Mészárosához, annak tevékenységét ezzel mintegy továbbra is legálisnak ismerve el. Ebből, s más jelekből arra lehetett következtetni, hogy az udvar és a magyar országgyűlés békés kiegyezésének lehetősége továbbra is fennáll. Ez utóbbi realitása – legalábbis a gyakorlatban – a császáriak december közepén bekövetkezett általános katonai támadásával szűnt meg, s egyben egy lavina elindítója lett a tisztikarban. Az említett réteghez tartozó, s a honvédsereg magasabb parancsnoki karában is szerepet játszó tisztek ekkor száz-számra hagyták el a zászlót, elsősorban Görgei feldunai hadtestét, és a bács-bánsági csapatokat.

Példájukat a honvédsereg „jogos önvédelmi harc” teóriáját valló tisztjeinek egy része is követte. E felfogás – mely nem forradalmi- vagy szabadságháborúnak, hanem az 1848. áprilisi alkotmány védelmében folytatott önvédelmi küzdelemnek tekintette 1848/49-et, elsősorban a magyar etnikumú volt császári-királyi tisztekhez kötődött. E réteg megingását 1848/49 fordulójának köztársaság-párti hangulata, illetve annak fel-

⁴ Bona Gábor: A szabadságharc fegyveres ereje. Hadtörténelmi Közlemények 1998/I. 14-17. (továbbiakban: Bona Szabadságharc.)

erősödése okozta. Ők ugyanis a harc céljának elérése – az áprilisi törvények végleges elfogadtatása – fejében készek voltak a Habsburg dinasztiával kiegyezni. Megnyugtatósukra adta ki Görgei 1849. január 4-én a váci nyilatkozatot.⁵

Az 1849 január végével lezárandó tiszti válságot követően – amely az egykori császári-királyi tisztek harmadik, forradalmi és radikális nemzeti célokat valló csoportját nem érintette – a kiléptettek helyét pótolni kellett. Ugyancsak újabb tisztigényt jelentett 1849 tavasza. Márciusban Erdély felszabadulásával, majd április végén országosan újabb tömeges sorozásra került sor. Ennek eredményeként július közepére a honvédsereg létszáma elérte a 170 ezer főt. A szabadságharc végén – a világosi fegyverletétel idején – a gyalogos zászlóaljok száma, a 146 folyamatosan számozott honvédszászlóalj, a már számot nem kapott zászlóaljok, stb. beszámításával már megközelítette a 200-at, 18 huszárezredünk és egy ezrednyi lengyel dzsídásunk, 4 vadászrezdünk, 4 utászszászlóaljunk, több, mint 70 táborigyűjtőegységünk, stb. volt.⁶

A tisztikar újabb bővülésével párhuzamosan abban megnőtt a más rétegekből és csoportokból származók száma és aránya. Így az alsóbb tisztikar – a hadnagyok, főhadnagyok és századosok – döntő hányadát a tavaszi és nyári hadjárat idején már nem a volt császári-királyi tisztek, hanem három másik, egymástól többé-kevésbé elkülöníthető réteg tette ki. A jurátus ifjúságé, a volt császári-királyi altiszteké és az úgynevezett hivatalnokoké. Mindhárom gyűjtőfogalom.

A jurátusok a tanuló, illetve tanult ifjúságot jelentik. A szó klasszikus értelmében a jogot végzett, de még ügyvédi vizsgát nem tett fiatalokat (jurátus = joggyakornok), tágabb felfogásban a joghallgatókat, valamint a már végzett, pályakezdő ügyvédeket. Még bővebb értelmezésben ide tartoztak mindazok, akik felsőfokú tanulmányokat folytattak, vagy azt éppen befejezték. Tehát a mérnökök, orvosok, teológusok, gyógyszerészek, stb. – akik között azonban mégis csak a jogászok voltak a legszámosabban.

Az utóbbi értelemben vett jurátus ifjúság tagjai már 1848 tavaszán százával, ösztől ezrével álltak a honvédsereg zászlaja alá. A katonamesterség elsajátítását követően, valamint lelkesedésükben és bátorságukban megmutatkozó eszmei elkötelezettségük következtében több ezren lettek tisztek közülük a szabadságharc folyamán.

Számban és jelentőségben majdnem hasonló súlyt képviselt a volt császári-királyi altisztek gárdája. Ez nagyjából azokat az altiszteket jelentette, akik 1848 őszén csapattestükkel csatlakoztak a honvédsereghez. Katonai ismereteik, szaktudásuk, tapasztalataik, valamint egyéni kvalitásaik alapján szintén nagy számban lettek közülük tisztek. A már korábban – 1848 előtt – leszerelt egykori altisztek a honvédseregbe lépve szintén számosan lettek annak tisztjei. A tisztikarban elsősorban ők képviselték a társadalmi hierarchia alsóbb szintjét.

A „hivatalnokok” rétege kifejezés lényegében azonos társadalmi szintű, s egymástól csak a foglalkozás konkrétságát tekintve eltérő egyéneket takar. Olyan állami-, megyei-, illetve magán-hivatalnokokról, állami és magánuradalmi alkalmazottakról, stb. van ugyanis szó, akik a társadalmi középosztály tagjai voltak. Túlnyomó részük nemesi származású volt. E hivatalnoki, alkalmazotti rétegek képviselői szintén jelen-

⁵ Bona Gábor: Tábornokek és törzstisztek a szabadságharcban. 2. kiadás. Budapest, 1987. 18-30.

⁶ Bona Szabadságharc 20-23.

tős számban lettek a honvédsereg katonái, majd tisztjei. Egy részük pedig eleve tisztként kezdte – az önkéntes nemzetőröknél, vagy más önkéntes csapatoknál. Ez utóbbi alakulatok tisztjeit ugyanis általában választották – és pedig többnyire tekintély-elvi alapon. Az említett csapatok később reguláris honvédalakulattá szerveződtek és tisztjeik honvéddé minősültek át. (Ami nem minden esetben volt szerencsés, mert így olyanok is bekerültek a tisztikarba, akik nem rendelkeztek megfelelő előképzettséggel, illetve gyakorlattal.)⁷

Az 1848 őszen, valamint 1848/49 fordulóján a szolgálatot elhagyókat nem számítva a honvédsereg tiszt létszámát kb. 11 ezer főben állapíthatjuk meg. A szabadságharc, vagy „önvédelmi harc” ügyét vállaló tisztek rendfokozati megoszlása a következő volt: 32 tábornok, mintegy 900 törzstiszt – vagyis ezredes, alezredes és őrnagy (a nemzetőrség valóságos, valamint honvédség és nemzetőrség címzetes törzstisztjeivel együtt) –, továbbá kb. 2 600 százados, és mintegy 7 500 főhadnagy és hadnagy.

E számból ismereteink szerint 102 tiszt, a honvéd tisztikar mintegy 1%-a született a *korabeli* Sopron vármegye területén.⁸ Rendfokozat szerint ez 1 ezredest, 3 alezredest, 8 őrnagyot – 12 törzstisztet –, továbbá 33 századost és 57 hadnagyot és főhadnagyot – azaz 90 főtisztet – jelent. E tanulmánnyal, rövid életrajzuk felvillantásával nekik szeretnénk emléket állítani a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából.

Törzstisztek

ÁBRAHÁM ÁDÁM Muzsajon (ma Röjtökmuzsaj) született 1796-ban. Nemes Á. János földbirtokos fia volt. (Vallása: r. katolikus.) Tanulmányait a soproni és a szombathelyi gimnáziumban végezte. 1814-ben közvitéztként beállt a 48. gyalogezredhez. Folyamatosan szolgálva 1846-ban I. osztályú századossá léptették elő, és a 39. gyalogezred debreceni főhadfogadó állomásának parancsnoka lett.

A városban közmegbecsülésnek örvendő századost 1848. június 30-án Batthyány miniszterelnök a debreceni gyalogos nemzetőrség őrnagy-parancsnokává nevezte ki. Választása szerencsés volt, Ábrahám őrnagy a szabadságharc leveréséig kitartott a nemzeti ügy mellett. Harctéri feladatot elsőként október közepén kapott. Ekkor a város 400 mozgósított nemzetőrével Aradra vezényelték. Ezt az tette szükségessé, hogy az aradi vár császári őrsége az októberi fordulatot követően a magyarok ellen fordult. A vár zárolására Máriássy János honvéd őrnagy kapott parancsot. Máriássy kb. 5 ezer főnyi, nemzetőrökből álló seregének sikerült is a várba szorítania a császáriakat, azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy a szintén császári kézen levő Temesvár őrsége időről-időre ne juttasson élelmiszer- és hadianyagkészleteket Aradra. A császáriak fenti expedíciói során, november 14-én, illetve december közepén vívott harcok részese volt Ábrahám is, a vitézül küzdő debreceni nemzetőrökkel.

Az aradi ostrom-sereg nemzetőr zászlóaljait 1848/49 fordulóján reguláris honvédzászlóaljak váltották fel. 1849 január elején így Ábrahám és nemzetőrei hazatérhettek Debrecenbe. A pihenő azonban nem sokáig tartott. A főváros eleste után a Debrecenbe áttelepült kormány, illetve annak szűkre szorult bázisa, a Tiszántúl védelméről gon-

⁷ Bona 1998. 6-8.

⁸ A honvédsereg tisztjei mintegy 25 %-ának születési helyét eddig még nem sikerült megállapítani – feltehetően köztük is vannak Sopron megyei születésűek.

doskodni kellett. Ezt Szegednél, Szolnoknál és Tokajnál honvéd hadtestek végezték. Erdély felől pedig megoldotta a problémát Bem győzelmes előretörése. A reguláris seregtestek közti úr kitöltésére a nemzetőrséget mozgósították. A Tisza mögött őrlánc épült ki, melynek egyik szakaszát, Tiszafüredtől Polgáron át Csegéig Ábrahám nemzetőr zászlóalja szállta meg. Egészen április közepéig állomásoztak is, amikor is a magyar fősergely győzelmes tavaszi hadjárata következtében a veszély elmúlt.

1849 nyarán, az orosz intervenció idején ismét szükség lett a nemzetőrökre. Július elején az orosz fősergely észak felől elérte a Tiszát, sőt annak Cseodajev tábornok vezette hadteste Tokajnál átkelve Debrecenig hatolt. Cseodajev megállítására a magyar kormány egy nemzetőrökből és népfelkelőkből álló tábort szervezett Biharpüspökön. Ide vonult Ábrahám is a debreceni nemzetőrökkel. Összezapásra azonban nem került sor. Cseodajev, miután teljesítette feladatát, mely élelmiszer sarcolása volt a szűkülő cári sereg számára, visszatért a Tisza jobb partjára.

Ábrahám ekkor a hortobágyi híd őrzését kapta feladatul. Előttük a Tiszát – Tiszafürednél – Korponay János alig ezer főnyi különítménye fedezte. E kis erő a cári fősergely 80 ezer főnyi katonaságának támadásakor, július 27-én Ábrahám csapatához csatlakozott, majd azzal Debrecenbe vonult vissza. Az oroszokkal pedig augusztus 2-án Nagysándor József tábornok 1. honvéd hadteste vette fel a küzdelmet. A csata idején Ábrahám nemzetőreivel Debrecen helyőrségét képezte. Ez volt egyben az utolsó ténykedésük is – Nagysándor vereségekor az alakulat feloszlott.

A szabadságharc után Ábrahám őrnagyot a császáriak Nagyváradon hadbíróság elé állították. 1850. április 30-án kötél általi halálra ítélték, ezt azonban a „császári kegyelem” 14 év várfogságra változtatta. 1853 szeptemberében pedig amnesztiában részesült. Az akkor 57 éves, vagyontalan és állástalan Ábrahám megélhetéséről egykori bajtársa, Patay István honvéd ezredes gondoskodott. Az ő nyírmadai birtokán élt „vendégként” egészen 1867-ig. A kiegyezés után a szabadságharcban részt vett császári királyi tisztek nyugdíjat kaptak, így Ábrahám sorsa is jobbra fordult. Debrecenbe költözött, és itt élt közszerepetben 1869. augusztus 1-jén bekövetkezett haláláig.⁹

FAJSZI ÁNYOS JÁNOS Nagycenken született 1804-ben r., katolikus vallású családban. Gimnáziumi tanulmányait követően, 1821-ben beállt a 48. gyalogezredhez, ahonnan 18 év szolgálat után őrmesterként szerelt le. A szabadságharc kitörésekor már nős és családos volt.

1848 nyarán a Vas megyei nemzetőrség századosává választották. A megye egyik mozgósított nemzetőrzászlóaljánál júliusban a Dráva vonalán kiépített őrvonalon szolgált. Szeptember-októberben pedig részt vett a Jellačić-elleni harcokban.

November 11 (1)*-én a Sárváron alakuló 45. honvédzászlóalj századosa lett. Ez az alakulat fegyverzetét és felszerelését 1849 január első napjaiban Budapesten kapta meg, s ekkor Görgei tábornok feldunai hadtestéhez nyert beosztást. Az említett hadtest kötelékében részt vettek a felső-magyarországi visszavonulásban, majd az ezt követő branyiszközi áttörésben (1849. febr. 5.) és a kápolnai két napos ütközet második napjának (febr. 27.) küzdelmeiben.

⁹ Közlöny 1848/14. Vas. Újs. 1869/32., HL.: Nagyvárad hadb. 1850/30., Uo.: Rendőri megfigy. 55/4., Uo.: Gen. Kom. zu Ofen 2. Abt. 168. 21-8. 292., KAW.: Gb. 39. LIR. 1841-1850. 13/36.

* A két időpont a kinevezés és a tényleges funkcióbalépés időpontja.

Március elején a zászlóalj parancsnoka, Ujváry István őrnagy a Kmety-hadosztály egyik dandárának vezetését vette át, a 45. honvédzászlóalj irányítója rangidős századosként pedig Ányos János lett. Ő vezette az alakulatot április 2-án a hatvani csatában, április 20-án a kéméni összecsapásban, majd Buda ostroma idején (május 4-21.). Továbbá a fényes győzelemmel végződő június 13-i csornai, és a vereséggel záruló ihászi ütközetben (június 27.). Ez utóbbi alkalommal a 45. zászlóalj „nem jól viselte magát” – olvashatjuk Kmety ezredes jelentésében, minek folytán a hadosztályparancsnok a zászlóalj parancsnokságát Thurzó Miklós 10. honvédzászlóalji századosra ruházta.

A Vas megyei 45-ösök később azonban kiköszörülték a csorbát. Az önállóvá vált, a Feldunai hadseregtől a Délvidékre vezényelt Kmety-hadosztály július 23-án Mosorinnál, a Titeli-fennsík ostroma során véres harcot vívott Jellačić hadtestével. Az összecsapásban kitűnt 45. zászlóalj ugyancsak bátor századosa ismét a zászlóalj parancsnoka lett. Őrnaggyá pedig az augusztus 9-i temesvári csata után Bem tábornok léptette elő Ányost.

Neve 1867-ben bukkant elő ismét, amikor is a Vas megyei Honvéd segélyegylet tagjai sorában találjuk. 1869 márciusában Vas megyében hunyt el.¹⁰

NEMES BIRSY JÓZSEF 1816. szeptember 16-án Eszterházán született, a r. katolikus vallást követte. Apja uradalmi számvevő volt. Tanulmányait a lévai gimnáziumban végezte, majd 1833-ban „hadfi” (tisztjelölt) lett a 33. gyalogezredben. 1848 májusában – ekkor már hadnagy volt – ezrede Itáliában állomásozó részétől az itthon állomásozó 3. zászlóaljhoz helyezték.

Hazatérve bevonult a szerb felkelők ellen küzdő alakulatához, melynél szeptember 6-án császári-királyi főhadnagy lett. Pályafutása a császári hadseregben egy hónappal később azonban véget ért. Október 15 (1)-én századosként átlépett a Péccsett szerveződő 36. honvédzászlóaljhoz. Innen néhány hét elteltével segédtsízként Görgei tábornok, a feldunai hadtest parancsnoka mellé került. E beosztásában 1849. február 1-én őrnagy lett.

Az alig fél év leforgása alatt hadnagyból őrnaggyá előléptetett Birsy elégedett lehetett tehát gyors előmenetelével, valamint beosztásával is. Ő mégis jobb szerette a harcmezőt, legalább is erre enged következtetni, hogy csapatszolgálatra való beosztását kérte. Ennek nem volt nehéz eleget tenni, miután 1848/49 fordulóján, mint említettük, csapatparancsnokok sora hagyta el Görgei seregét. Így a 60. Wasa herceg nevet viselő gyalogezred 1. zászlóalját is, melynek a magyar szabadságért lelkesedő, túlnyomórészt szlovákokból álló katonáit tisztjei szinte kivétel nélkül cserbenhagyták. Görgei március 7-én e zászlóalj parancsnokává nevezte ki Birsyt. Birsy kemény kézzel fogta össze a zászlóaljat, s vezette azt – csak a jelentősebbeket említve – az április 2-i hatvani, a július 2-i és 11-i komáromi, valamint a július 17-én Vácnál vívott csatákban és ütközetekben, egészen a világoi fegyverletételig.

Teljesítményét a császári hadbírótság is „megbecsülte”. 1850. január 19-én Aradon golyó általi halálra ítélték. Egy hónap múltán Haynau az ítéletet azonban 16 év várfog-

¹⁰ Közlöny 1848/155., Honvéd 1869/14., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 763., Uo.: Hm. Ált. 1849. 25864., HL.: 1848/49. 17/455., KAW.: Gb. 48. LIR. 1820-1840. 20/126.

ságra változtatta. A tizenhatból végül is „csak” hét lett. 1856 áprilisában kegyelmet kapott. Az aradi várbörtönből történt kiszabadulása után Arad városában telepedett le. A szabadságharc alatt a császáriaktól sokat szenvedett város adott számára kenyeret, mely írnokként alkalmazta. A kiegyezést követően az ő sorsa is rendeződött. 1869-ben őrnagyként reaktiválták a magyar királyi honvédsereghez. 1876-ban alezredesi címmel nyugalmomba vonult, és 1888-ban Budapesten húnyt el.¹¹

RAUTENHOFFI ÉS DETTENDORFI DOBNER JÁNOS 1798-ban törzsökös Sopron-városi családból született. Apja D. János – aki 1742-ben szintén Sopronban látta meg a napvilágot –, anyja Barth Helena volt. A család a r. katolikus vallást követte. Ifjabb Dobner János 1848-ban Pálffy Lipót herceg stomfai uradalmának főmérnöke volt. Nős – feleségét Fülesy Erzsébetnek hívták – és családos: hat gyermek apja.

A haza hívó szavára mégis kardot kötött. Helyesebben szólva vette mérő- és rajzeszközeit, és 1848. december 20-án Károly fiával együtt bevonult a komáromi várórséghez. Érkezése hiányt pótolta, miután a még építés alatt álló komáromi erődrendszer őrségénél alig volt mérnöki tudományokhoz értő tiszt. A monostori-sáncok, majd később az Apália-szigeten emelt földsáncok építését így ő irányította. Ugyancsak hiányoztak a várban a műszaki csapatok. A sikeres védekezéshez ezekre pedig igen szükség volt. Különösen azt követően, hogy a császáriak 1849 februárjában ostromzárát építettek ki Komárom körül. Az első ilyen alakulatot, mely egy utászszázad volt, Dobner hozta létre márciusban, s ennek százados-parancsnoka lett. E századdal építette meg április 26-ára azt a hajóhidat, melyen Görgői felmentő serege partot válthatott a Dunán. A magyar fővezér e tetteért a katonai érdemjel 3. osztályával tüntette ki Dobnert.

1849 július közepén, a Feldunai hadsereg elvonulásával Komárom várórsége ismét magára maradt. A Klapka tábornok parancsnoksága alatt álló őrség augusztus 3-án egy nagyszabású kitorés során szétverte, illetve megfutamította az ostromló császári hadat. A Dunántúl északi fele felszabadult, minek következtében 4-5 ezer újoncot vonultat-hattak be a toborzással megbízott különítmények. Ennek eredményeként egy újabb utász század felállítására is sor került. A két századnyi „komáromi utászosztály” parancsnoka az augusztus 20-án őrnaggyá előléptetett Dobner János lett. (Említett Károly fia ugyanitt századosként szolgált.)

A vár október elején történt feladásakor a Dobnerek hazatértek Stomfára. A császárhű Pálffy herceg azonban nem vette vissza szolgálatába Dobner Jánost, aki ezután magán-mérnöként kereste kenyerét, 1864. május 31-én Pozsonyban bekövetkezett haláláig.¹²

HELLEY (Heley, 1848-ig Hell) JÁNOS Sopron város hasonnevű orvosának fiaként 1818-ban Sopronban látta meg a napvilágot. R. katolikus vallású volt. Tanulmányait egy pesti gimnáziumban végezte. 1836-ban beállt a császári hadseregbe, ahonnan 1846-ban a 4. dragonyosezred hadnagyaként szerelt le. A forradalom kitorésekor Pesten élt.

¹¹ Közlöny 1848/128., HL.: Aradi hadb. 113/13 2/372 b., Uo.: Gen. Kom. zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8. 118., Uo.: Tiszti akvi. lapok 3630., KAW.: Gb. 32. LIR. 1841-1850. 10/198.

¹² Színyei: Komárom 274., Kempelen III. 333., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 2360.

1848. június 13-án főhadnaggyá és Pest város lovas nemzetőrségének segédtsíztjévé nevezték ki. Szeptember közepén előbb a Pesten szerveződő önkéntes nemzetőrzászlóalj, majd a négy Hont megyei és két budai nemzetőrszázadból szervezett önkéntes zászlóalj századosa lett. Az alakulat Ivánka Imre őrnagy Vácon alakult nemzetőr dandárának kötelékében részt vett a szeptember 29-i pákozdi, majd az október 30-i schwechati ütközetben. Parancsnoka az utóbbiban már Helley volt, akit október 14-én őrnaggyá léptettek elő. December közepén Komáromban a zászlóaljból egy reguláris honvédszászlóalj szervezését kezdték meg. Ez az alakulat kellő számú önkéntes hiányában azonban nem jött létre, Helley így más beosztást kapott. December végén a Hajdúságban szerveződő 17. Bocskai huszárezredhez helyezték át.

A Bocskai huszárezred október óta szerveződött, akkor még a „Bocskai önkéntes csapat lovassága” néven. Kiállítására a felszerelés nehézségei következtében azonban jócskán elhúzódtott. Első osztálya csak 1849 januárjában, a negyedik, az utolsó pedig csak júliusban lett hadrakész. Az ezred Helley vezette 2. osztálya (3. és 4. század) Hajdúböszörményben szerveződött. Beosztása szerint ez volt az alezredesi osztály, melyet az ezred alezredese kellett, hogy vezessen. Ez volt a könnyebbik probléma: 1849 február közepén Helleyt előléptették alezredessé. A 332 főből álló osztály minden egyes katonája felszerelését tekintve azonban „101 darabból állt” – mint ahogy azt Nyáry Pál hadfelszerelési kormánybiztos tréfásan emlegette. S ezt csak április végére tudták előteremteni. Ekkor az ezred 3-6. századát Helley vezetésével a Felső-Magyarország védelmére szervezett – későbbi IX. – hadtesthez osztották be.

Az említett hadtestre, mely mintegy 10 ezer embert számlált, június közepén a cári főszereg Galícia felől betört mintegy 120 ezer katonájának támadása zúdult. Ilyen erőviszonyok mellett komoly ellenállásról nem lehetett szó. A Bártfa-Eperjes körzetében összpontosított magyar hadtest folyamatosan a Duna-Tisza közégéig hátrált, miközben utóvéd harcokkal próbálta lassítani az ellenség előnyomulását.

Ez utóbbiakat a huszárok – köztük a Bocskaiak – vívták. Parancsnokukra, Helleyre ez alkalmakkal nem kis felelősség hárult. Hiszen miközben újra és újra állást foglalt, vagy rácsapott az orosz elővédre, hogy lassítsa, felfejlődésre készítse az ellenséget, ügyelnie kellett a rugalmas elszakadásra, nehogy huszárai elveszenek a cári lovasság tengerében. S e megfontoltságot bizonyára fokozta, hogy már őt is hazavárta valaki. Kászonimperfalvi Balázs Ágnes, akivel 1849. június 9-én kötött házasságot.

Július közepén a felső-magyarországi hadtest, az újonnan felállított tartalék hadtest, valamint a lengyel légió egyesüléséből Cegléd körzetében létrejött a Tiszai hadszereg. Ennek mintegy 2 ezrednyi lovasságával 20-án Perczel Mór tábornok Turánál megtámadta a cári főszereg egyik hadosztályát. Hosszú és véres lovassági harc bontakozott ki, mely a harctérre érkező újabb orosz lovas-tömegek megjelenésekor a magyar huszárok visszavonulásával végződött. Ebben az ütközetben az első sorokban vagdalkozó Helley súlyos sebet kapott, huszárai az ellenség gyűrűjéből kivágva azonban megmenették életét. Tasnádra, Közép-Szolnok megyébe vitték, ahol csak a világosi fegyverletétel után gyógyult fel.

Ekkor, 1850 júniusában azonban már érvénybe lépett az a rendelet, mely szerint a még a forradalom előtt a császári hadseregből kilépett tisztek, akik a honvédseregben szolgálatot vállaltak, amnesztiában részesültek. Helley ebbe a kategóriába tartozott,

ezért néhány havi vizsgálati fogság után szabadlábra került. Tasnádon telepedett le, illetve gazdálkodott 1888. május 4-én bekövetkezett haláláig.¹³

KALMÁR GYÖRGY JÓZSEF Sopronban született 1819. május 19-én. Apja K. György soproni kereskedő, anyja Pfanzert Borbála volt. Vallása: r. katolikus. Jogot végzett, majd az ügyvédi vizsga letétele után hadbíró gyakornok lett a 2. Hannover (királya) huszárezrednél (1841.). Öt év után főhadnaggyá, 1848 januárjában pedig hadbíró századosá léptették elő.

1848 tavaszán ezredével, melynek törzse Újpecsen volt, a Délvidéken állomásozott. A Hannover huszárok így az elsők között „kerültek kapcsolatba” a szerb mozgalommal. Ők verték le húsvétkor, (áprilisban) a kikindai kerületben kitört lázadást. Júniustól pedig, élükön Kiss Ernő ezredessel, a később Aradon mártírhalált halt honvédtábornokkal, részt vettek a délvidéki háborúban.

Októberben, a Béccsel történt szakításkor az ezred a „magyar ügy” mellé állt. Kalmárt 1849 februárjában Debrecenbe rendelték. Ennek oka az volt, hogy a magyar hadügyminisztérium mellett működő Katonai Feltörvényszék személyzetéből úgyszólván senki sem követte Pestről a kormányt Debrecenbe. Az intézményt tehát újra kellett szervezni. Kalmár február 12-én kapta meg kinevezését a Katonai Feltörvényszék elnökévé, 16-án pedig őrnaggyá léptették elő. E beosztásában szolgált a szabadságharc végéig. Feladata a különböző seregtettek hadbíróságai által hozott ítéletek ellenőrzése, illetve felülvizsgálata volt. Ezen túlmenően az Országos Honvédelmi Bizottmány, illetve a hadügyminisztérium számos, a hadbíróság illetékességébe vágó ügy kivizsgálásával bízta meg. Ezeknek az ügyeknek egy jelentős része a magyar fogságban lévő császári tisztekre vonatkozott. A „forradalmi éberség jegyében” napirenden voltak a névtelen, vagy névvel ellátott feljelentések ellenük. T. i., hogy szökni akarnak, ezért lefizették őröiket, vagy hogy forradalom-, illetve magyarellenes kijelentéseket tettek. A Kalmár vezette ezzel kapcsolatos eljárások többnyire felmentő ítélettel zárultak. Hogy ez indokolt volt-e, vagy sem, ma már nehéz lenne eldönteni. Mindenesetre a perek császári tiszt résztvevői a szabadságharc után sorra mentő tanúként jelentkeztek Kalmár igazolási eljárásakor.

Tevékenységével pedig bizonyára a magyar kormány is elégedett volt. Legalább is erre utal, hogy június 27-én alezredessé léptették elő. A szabadságharc végén a hadügyminisztérium személyzetével Aradon Görgei seregéhez csatlakozva, Világosnál fejezte be szolgálatát a honvédseregben.

A fegyverletétel után a császáriak Pesten hadbíróság elé állították. Mintegy fél éven át tartó eljárás után, 1850. máj. 31-én azonban felmentő ítélet született, Kalmárt visszahelyezték cs. kir. hadbíró századosi rangjába. Kalmár a honvédtiszt lett volt cs. kir. tisztek „sztereotípnak” tekinthető védekezési formáját választotta: honvédseregbe való kerülését a magyar alkotmányra letett eskü kötelezettségével, illetve azzal magyarázta, hogy az uralkodó császári zászló alá való visszatérést elrendelő 1848. okt. 3-i kiáltványról csak késve értesült. Ezt követően pedig a „forradalmi kormány terrorja” következtében nem volt lehetősége a távozásra. Esetében további mentő körülményt

¹³ Közlöny 1848/7., 101., 128., 1849/32. és 202., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. Uo.: Hm. Ált. 1848. 12398. és 1849. 23916., Vas. Újs. 1888/20., HL.: 1848/49. 38/78. és 391.

jelentett, hogy fegyverrel nem harcolt a császáriak ellen, valamint az említett tanúvallomások is mellette szóltak.

A császári hadseregbe visszakerülve, és folyamatosan szolgálva 1858-ban őrnagy, 1865-ben alezredes, végül 1873-ban ezredes lett. Huzamosabb ideig Budán – a helyőrségi hadbírósnál, illetve a budai katonai bíróságnál – teljesített szolgálatot. 1875 novemberében nyugalmazták, ekkor Bécsben telepedett le.¹⁴

MESTERHÁZI MESTERHÁZY ISTVÁN 1811. ápr. 23-án Mesterházán született földbirtokos, evangélikus vallású családból. Tanulmányait a soproni liceumban végezte. 1831-ben beállt a 32. gyalogezredbe, ahonnan 1832-ben felvették a magyar nemesi testőrséghez. Innen 1837-ben hadnagyként a 6. vértesezredhez osztották be. Egy év múltán főhadnagy, 1846-ban pedig százados lett.

A nemzetőrség szervezésekor Heves megye egyik nemzetőr őrnagyává nevezték ki (1848. júl. 9.). Ősszel a megye mozgósított lovas nemzetőr osztályával az aradi ostromsereghez, innen 1849 januárjában a már az Ábrahám őrnagnál említett Tisza mögötti védvonalra vezényelték innen Cibakháza térségébe, ahol a császáriak két ízben is kísérletet tettek arra, hogy átkeljenek a Tiszán. Az utóbbi alkalommal – febr. 24-én – Mesterházy igen kitűnt az ellenség visszaverésénél, ezért később a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki.

A bátor lovastisztet ezt követően áthelyezték a honvédsereghez, márc. 1-én az 1. (Császár) huszárezred alezredese lett. E minőségében az I. hadtest kötelékében részt vett az ápr. 4-i tápióbszkei, a 6-i isaszegi, a 19-én vívott nagysallói és a 26-i komáromi csatákban, illetve ütközetekben. Ezekben ő vezette az ezredet, mivel annak parancsnoka, Kazinczy Lajos ezredes ekkor már hadosztályparancsnokként működött. Ennek következtében Mesterházy máj. 25-én lett „hivatalosan is” az ezred parancsnoka.

Görgei júniusban életbe léptetett hadsereg-reformjakor – mely szerint minden hadtestnek két gyalogos-, valamint egy lovas hadosztályból kellett állnia – pedig átvette az I. hadtest lovas hadosztályának vezetését. Ez ezrede nyolc, valamint a 8. Koburg huszárezred négy századából állt, továbbá két lovas ütegből. Június közepe magánéletében is változást hozott, feleségül vette a miskolci születésű Büdi Kornéliát.

Alig néhány nappal később azonban már ott harcolt hadosztályával Nagysándor tábornok I. hadtestében a Vág menti harcokban, majd júl. 2-án és 11-én a komáromi csatában. A Feldunai hadsereg ezt követő visszavonulása során különösen Vácnál tűnt ki, júl. 17-én. Ekkor huszáraival futást színelve a hadtest két gyalogos hadosztálya közé csalta a kozák lovasságot, melyet először a honvédszázlóaljok sortüze ritkített meg, majd Mesterházy üldözésükre küldött huszárai is megszabadultak. Kevésbé sikeres volt azonban az aug. 2-i debreceni csata. Itt „császár-huszárai” megfutamodtak a csataterőről. (Igaz, többszörös túlerővel volt dolguk.)

A világsi fegyverletételt követően a császári hadbírósnál Mesterházyt Aradon előbb golyó általi halálra, majd 18 év várfogságra ítélte. Olmützbe került, ahonnan 1853

¹⁴ Közlöny 1849/31. és 145., KAW.: Gb. 1. HR. 1850-1860. 2/45. és Gb. der Auditoren 724., HL.: Pesti hadb. 1850-1/252., Uo.: Trauungsbuch 1. HR. 1852.

nyarán amnesztiával szabadult. A nyirkos vártömlöcben szerzett betegségében halt meg 1854. dec. 8-án szülőhelyén.¹⁵

MURMANN SÁMUEL Sopronban született 1817. jún. 3-án, Vallása: evangélikus. M. Kristóf szücmester és Halasy Erzsébet fia volt. A bécsi műszaki főiskolán (politechnikum) tanult, majd 1836-ban beállt a 2. huszárezredbe. Ugyanitt hadnagy, 1846-ban pedig főhadnagy lett. 1848. jan. 15-én kérésére ideiglenesen nyugállományba helyezték.

Nevével 1848. nov. 13-án találkozunk ismét, ekkor Arad város nemzetőrségének őrnagyává nevezték ki. Nemzetőreivel kezdetben a császári kézen lévő vár zárolásában vett részt. Később – 1848/49 fordulójától – pedig az Aradot ostromló – V. – hadtest szekerészkarának parancsnoki tisztét töltötte be. (A szekerészeknek kellett vontatnia, illetve mozgatnia a vár ostromához felvonultatott nehézlövegeket.) E beosztásában az ostrom-sereg parancsnoka, gróf Vécsey Károly tábornok 1849. márc. 27-én honvéd őrnaggyá terjesztette fel Murmant. A hadügyminisztériumnak azonban az volt a véleménye, hogy Murmann nemzetőr őrnagyként is teljesítheti az említett feladatot – így „megspórolt” egy honvéd őrnagyi helyet.

Murmann tehát nemzetőr őrnagy maradt, de sorsát így sem kerülhette el. 1849. aug. 25-én osztrák fogságba esett, és Haynau még aznap statáriális úton felakasztatta! Ennek okát csak találgathatjuk, hiszen Murmann sem beosztását, sem tevékenységét tekintve nem tartozott a „kiemelkedő bűnösök” kategóriájába. Kivégeztetésében bizonyára a példa statuálása játszott szerepet. Továbbá Haynau az az elképzelése, hogy nem kell holmi hadbírószági eljárással az időt húzni, hanem minden honvédtisztet, akiről bebizonyosodik, hogy korábban tisztként a császári hadseregben szolgált, azonnal ki kell végezni. Ennek jegyében járt el Murmannhoz hasonlóan Ormai Norbert honvédezredessel, valamint Hruby Gyula huszárőrnaggyal szemben is. Haynau a statáriális kivégezéseket csak azt követően állította le, hogy kézhez kapta az osztrák minisztertanács aug. 20-i utasítását. Ez a fogságba esett honvédtisztek – volt császári-királyi tisztek – esetében szabályos hadbírószági eljárás lefolytatását írta elő.¹⁶

PAUR JÁNOS (PÁUR IVÁN) 1806. jún. 21-én Kismartonban született. Apja, P. Mátyás, a herceg Esterházy-uradalom gazdatisztje volt. Polgári származású, r. katolikus. Gimnáziumi tanulmányait Sopronban és Kőszegen, a jogot Pozsonyban végezte. 1831-ben ügyvédi vizsgát tett. Később uradalmi ügyész a Széchenyi család szolgálatában, majd Pozsonyban váltótörvényszéki hivatalnok, 1847-ben pedig a Trencsén megyei bíróság titkára lett.

A felvilágosult, polgári gondolkozású Paur 1848 októberében a Jellacic ellen rendezett pozsonyi népfelkelés egyik századosa lett. Éspedig a város zsidó polgáraiból szervezett századnak a parancsnoka – akik a város antiszemita hangulata következtében kényszerültek önálló századot alakítani. Paur velük a feldunai hadtesthez csatlakozva részt vett az október 30-i schwechati csatában. Később az említett hadtest hadbiztosi

¹⁵ Közlöny 1848/35., 1849/43. és 117., Hellebronth Kálmán 257., Vas. Újs. 1871/48., HL.: Aradi hadb. 113/3 2/239 b, KAW.: Gb. 6. Kür. Rgt. 1841–1850. 5/138., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 2019.

¹⁶ Közlöny 1848/3., 158. és 186., KAW.: Gb. 2. HR. 1841–1848. 4/79., MOL.: Hm. Ált. 1849. 8322., Tatay Jenő: Adalékok Murmann Sámuel életéhez. SSz. 1985. 3. sz. A statáriális eljárás hadbírószági eljárássá változására ld. Katona Tamás: Aradi vértanúk I-II., Bp., 1979. I. 25-29.

hivatalához nyert beosztást. Danielisz János főhadbiztos oldalán, honvéd századosi rangban, az élelmezési szolgálatnál tevékenykedett. Danielisz 1849 tavaszán a négy hadtestből álló Feldunai hadsereg főhadbiztosa lett. Ekkor az egykori feldunai – most VII. – hadtest élelmezési szolgálatának vezetését Paur vette át. Végül jún. 16-tól őrnagy rangban az említett hadsereg hadbiztosi hivatalának igazgatója, Danielisz helyettese lett.

A szabadságharcot ilyen formán végigszolgáló Paur a világosi fegyverletétel után az aradi hadbírótság elé került. Öt hónapon át folyt a vizsgálat ellene, de miután korábban sem császári-királyi tiszt nem volt, sem pedig „politikai bűntényt” nem tudtak rábizonyítani, beszüntették ellene az eljárást, és sorozóbizottság elé állították. Ez alkalmatlannak találta a „családi-királyi közvitézi” címre, így megmenekült a katonászkodástól.

Szabadulását követően Paur pályát váltott. 1852-ben beiratkozott a pesti egyetemre, ahol régészeti előadásokat hallgatott. Tanulmányait befejezve előbb – 1855-ben – díjnok, majd az érem és levéltár kezelője lett a Magyar Nemzeti Múzeumban. A római kor magyarországi emlékeinek kutatójaként cikkeket jelentetett meg, s a Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező tagjainak sorába választotta. Nevét a magyarországi archeológia úttörői között tartjuk számon. A kiegyezés után Sopronba költözött, s a megye főispánjának titkára lett. Tagja, majd elnöke volt a '48-as hagyományokat őrző Sopron megyei Honvédegyeletnek. 1888. dec. 17-én Sopronban halt meg.¹⁷

TURNER GUSZTÁV 1803. márc. 28-án Sopronban született, evangélikus vallású volt. A gimnázium 7 osztályának elvégzése után, 1822-ben beállt a 60. gyalogezredhez. Ugyanitt 1831-ben zászlós (alhadnagy), 1842-ben pedig főhadnagy lett. 1848 tavaszán ezrede 3. zászlóaljával itthon állomásozott.

A szerb felkelés kitörésekor alakulatával a Délvidékre vezényelték. Előbb a bácskai, majd miután a küzdelem a Temesi bánságra is áterjedt, a bánsági harcokban – Écska, Zsigmondfalva körzetében – vettek részt. Ezek során Turner kitűnt megbízhatóságával, és – még a császári hadseregben – szept. 20-án II. osztályú századossá léptették elő.

Az októberi válság idején a Gustav Wasa herceg nevét viselő 60. gyalogezred tisztjeinek döntő többsége visszatért az uralkodó hűségére. Az ezred három zászlóaljának – kettő 1848 június közepén Bécs körzetéből tért haza a Batthyány-kormány követelésére – a vitézei azonban a magyar hazára és Kossuthra esküdtek. Jóllehet az ezred legénységének mintegy kétharmada Nyitra, Pozsony és Trencsén megyei illetőségű szlovák volt.

Turner azon kevés tisztek közé tartozott, akik legényeikkel maradtak. Október 19-én így ő is feljebb került a ranglétrán, főszázados lett. Zászlóaljával a bánsági hadtest (Kiss Ernő tábornok) Vetter Antal ezredes vezette nagybecskereki hadosztályának kötelékében maradvá harcolt tovább a szerb felkelők ellen. Így a zsigmondfalvai (okt. 8.), tomaseváci (dec. 5.) zichyfalvi (dec. 10.), alibunári (dec. 12.), jarkováci (dec. 14.) és pancsovai (1849. jan. 2.) nevezetesebb összecsapásokban.

¹⁷ Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól. Budapest, 1890. 127-163., Színyei: Magyar írók X. 572-578., Közlöny 1849/141., HL.: Aradi hadb. 113/9 2/338., Mikár I. 82. SSz.

Közben a főhadszíntéren súlyossá vált a helyzet. Pest-Buda feladása, a kormány Debrecenbe menekülése után január közepén ezért a bácskai és a bánági sereg zömét a Tisza középső szakaszához, Szolnok, illetve Törökszentmiklós körzetébe rendelte a kormány. Az előbbi Vécsey, az utóbbi – melyhez a 60/III. gyalogezred is tartozott – Damjanich tábornok vezetésével vonult fel a Tiszához. S a két hadosztály márc. 5-én Szolnoknál fényes győzelmet aratott a császári főszereg két dandára felett.

A tavaszi hadjáratban Turnerék a Damjanich parancsnoksága alatt egyesített, az említett két hadosztályból kialakított III. hadtest kötelékében vettek részt. Ennek során Tápióbicskénél, Isaszegnél, Vácnál, Nagysallónál és április 26-án Komáromnál kerültek tűzbe. A zászlóalj parancsnokát, Czillich Ede őrnagyot a tápióbicskei csatátéren alezredessé léptették elő (ápr. 4.), és dandárnok lett. Az alakulatot ettől kezdve Turner vezette, s a hadjárat végén az ehhez dukáló őrnagyi rendfokozatot is megkapta (máj. 14.).

Ugyancsak ott voltak a „Wasák” Buda ostrománál, illetve bevételénél (máj. 4-21.), a Vág menti harcokban (jún. 16., 20. és 21.), valamint a júl. 2-i komáromi csatában. Turner ezt követően megbetegedett, s csak a világosi fegyverletétel előtt csatlakozott ismét a hadsereghez. (Alakulata ekkor már a 121. honvédszászlóalj hadrendi számát viselte.)

Turnert a császáriak 1850. febr. 25-én Aradon előbb halálra majd 12 év várfogságra ítélték. Öt év után, 1854 áprilisában kegyelmet kapott. Ekkor Lőcsén telepedett le. Az utolsó ismert adat szerint 1867-ben ugyanitt a Szepes megyei '48-as Honvédegylet tagja volt.¹⁸

ZURITS FERENC Szarvskőn (ma Hornstein, Ausztria) született 1812-ben, r. katolikus vallású, feltehetően horvát nemzetiségű családból. Tanulmányait a 37. gyalogezred katonai nevelőintézetében, Nagyváradon végezte. 1830-ban az említett ezred katonája lett. Nyolc év elteltével hadnaggyá, 1848. febr. 16-án főhadnaggyá léptették elő.

1848 júniusában áthelyezését kérte az alakuló honvédszászlóaljakhoz, folyamodványa azonban nem került meghallgatásra. A személyével kapcsolatos iratokból arra lehet következtetni, hogy a „hazafias indok” mellett más oka is volt kérelmének. Már huzamosabb ideje Debrecenben állomásozva megismerkedett Jäger Amália kisasszonnyal, akit viszont – mindketten vagyontalanok lévén – nem vehetett el. Hiányzott a császári-királyi tisztek számára ilyenkor letétbe helyezendő pénzüsszeg, a kaució. Zurits így végül júliusban kilépett a hadseregből. A város felkérésre viszont elvállalta a debreceni nemzetőrség kiképzésének vezetését.

Jellacic támadásakor, szeptemberben, Debrecenben egy két századból álló önkéntes nemzetőr csapat alakult „verespántlikások” néven, mely Zuritsot választotta századosparancsnokává. Az alakulat a város Ábrahám őrnagy vezette, mozgósított nemzetőreivel a tiszántúli önkéntesek gyülekezési helyéül kijelölt aradi táborba vonult. Ezt megelőzően Zurits szeptember 17-én azonban még oltárhoz vezette Jäger Amáliát.

Az aradi császári várőrség október elején a bástyákról a fekete-sárga mellől bevonta a piros-fehér, zöld lobogót, s a magyar kormány ellen fordult. A vár zárolására ekkor,

¹⁸ Közlöny 1849/106., KAW.: Gb. 60. LIR. 1841–1850. 1/166., HL.: Aradi hadb. 113/15 2/375 b., Uo.: Gen. Kom. zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8. 223., Mikár I. 89.

mint említettük, az itt gyülekező tábor parancsnoka, Máriássy János őrnagy kapott parancsot. A császáriak beszorítása a várba, valamint az ostromzár fenntartása, mint szintén említettük, csak súlyos harcok árán volt lehetséges. Ezekben, különösen október 21-én Kisfaludnál, november 13-án Lippánál, illetve december második felében Újaradnál, ismételten kitűnt Zurits és csapata. Zuritsot december 18-án nemzetőr őrnaggyá léptették elő, és bátorságáért – utólag, 1849 májusában – a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki.

Már egy hónappal később, 1849. jan. 17-én honvéd őrnagy lett, s a csapatából szerveződő 68. zászlóalj, melyet újoncokkal egészítettek ki, parancsnoka. Újabb hónap elteltével, febr. 13-án, egy önálló seregest vezényletét bízták rá. Ez egy kis dandár volt, mely Szatmár-Ugoicsa-Máramaros vármegyében állomásozott, s melynek feladata az itteni országhatár védelme volt. A dandár 1849 tavaszára hadosztállyá növekedett, parancsnokát, Zuritsot május végén alezredessé „feljebbítették”.

Észak-kelet Magyarország védelmére, Bereg és Ung megyében ugyanakkor egy másik hadosztály is alakult. Június közepén a Zurits vezette 19.-et és ezt a másikat, a 20. hadosztályt egy hadtestbe vonták össze Kazinczy Lajos ezredes parancsnoksága alatt. Erről a több mint 7 ezer főnyi seregestről a magyar hadvezetés azonban „megfeledezett”. Csak augusztus közepe táján indították őket Erdélybe, az erdélyi honvédsereg támogatására. Zurits ekkor azonban már nem szolgált a hadtestnél. Júl. 16-át követően nem szerepel a Kazinczy-hadtest hadrendjeiben. Ennek okát nem tudjuk.

Neve legközelebb 1850-ben, a nagyváradi császári hadbírótság iratai között bukkan fel. E szerint, az 1850 júniusi amnesztia-rendelet alapján – melyről Helley elrzedesnél már szóltunk – rövid vizsgálati fogság után szabadon engedték.

Zurits később Debrecenben élt, és itt is hunyt el, valószínűleg még a kiegyezés előtt. „A debreceni Szent Anna utcai temetőkertben ... díszes márvány emléktáblával jelölték meg hamvait” – olvashatjuk egy visszaemlékezésben.¹⁹

ZSOLNAY SÁMUEL 1820-ban Sopronban született, nemesi származású és evangélikus vallású volt. Tanulmányait 1835-től 1839-ig a tullni utásziskolán végezte. Innen tisztjelöltként előbb az 5. könnyűlovas-ezredhez, majd 1843-ban hadnagyként a 2. dzsidás-ezredhez került. 1846-ban azonban kilépett a hadseregből.

A honvédseregben 1849. jún. 14-től szolgált, amikor is főhadnagyi rangban Kazinczy Lajos ezredes – egykori tullni osztálytársának – parancsörtsztje lett. Kazinczy, Zuritsnál már említett hadtestének szervezése során, jún. 26-án a „szabolcsi és zempeleni gerillákból szerveződő honvédszászlóalj” századosává, júl. 6-án pedig a szintén alakulóban lévő „magyar dzsidás osztály” őrnagy-parancsnokává terjesztette fel Zsolnayt a hadügyminisztériumhoz. Ezek megerősítésének nem maradt nyoma, tény viszont, hogy Zsolnay a hadtest júl. 17-én, valamint júl. 25-én kiadott hadrendjeiben az említett 300 főnyi lovasosztály őrnagyaként szerepelt. Szolgálatát a hadtest aug. 24-25-i zsbói fegyverletételéig folytatta.

Az oroszok előtti kapitulációkor Zsolnay bizonyára nem osztozott barátja, Kazinczy optimizmusában – akit az osztrákok okt. 25-én azután Aradon kivégeztek –, mivel

¹⁹ Közlöny 1848/141., 192. 1849/6. 118. és 119., KAW.: Gb. 37. LIR. 1840–1860. 1/18., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 1205. és 1696., HL.: Nagyváradi hadb. 830.

megszökött, majd külföldre menekült. Az 1850-es években az angol hadsereg idegenlégiójának őrmestereként kereste kenyerét. A vele kapcsolatos legutolsó ismert adat szerint 1857-ben hazatérésének engedélyezéséért folyamodott az osztrák hatóságokhoz, amit meg is kapott. Ám, hogy valóban hazatért-e, nem tudjuk.²⁰

Századosok

BALÁS DÁVID (DÁNIEL) szül. Rábaszentandrásan 1821 körül, a vármegyében törzsökös nemesi, evangélikus vallású családból.

1848 júliusában beállt a Szombathelyen szerveződő 7. honvédszászlóaljhoz. A Jellačić elleni harcok során őrmesterré léptették elő. Szept. 24 (okt. 1)-től hadnagyként a 18. zászlóaljnál szolgált a feldunai hadseregben. Novemberben zászlóaljsegédtsízként áthelyezték az 57. honvédszászlóaljba a komáromi várórséghez. Később főhadnagy, majd 1849. márc. 1-jével százados lett ugyanitt. Júniusban toborzótisztként Vas-és Sopron megyébe küldték. Július 18-án egy tekintélyes újoncszállítmánnyal Szegedre érkezett. További pályafutására nincsenek adataink.²¹

BARANYAY (1848/49-ben Baranyai) MIHÁLY nemes. B. Ferenc evangélikus lelkész és Horváth Eszter fiaként 1829. augusztus 28-án Alsó-Bükön látta meg a napvilágot. Gimnáziumi tanulmányait követően, 1846-ban hadfi lett az 5. tüzérezredben, és az ezred budai katonaiskolájára került. Ennek elvégzésekor, 1848. június 16-án a 12. huszárezredhez osztották be.

Baranyay azonban már nem vonult be a Csehországban állomásozó ezredhez, hanem az első honvédszászlóalj szervezéséről értesülve a hazának ajánlotta szolgálatát. Így július 7-én a Győrben szerveződő 5. honvédszászlóalj hadnagyává nevezték ki. A zászlóalj megalakulását követően a bácskai hadszíntérre került, s a szabadságharc végéig a bácskai (aldunai) hadtest, majd a péterváradai várórség, végül 1849 tavaszától ismét a bácskai (IV.) hadtest kötelékében számos csatát vívott a szerb felkelőkkel, illetve a délvidéki szerb-osztrák hadtesttel. Ennek során Baranyait okt. 3 (1)-én főhadnaggyá, 1849. január 16-ával pedig századossá léptették elő. A fegyvert zászlóalja maradványával augusztus 20-án Borosjenőnél tette le az orosz csapatok előtt.

Későbbi életéről csak annyi ismeretes, hogy 1890-ben a Sopron megyei Honvédegylet tagja volt, s ekkor szülőhelyén élt. A büki temetőben található sírjának felirata szerint ugyanitt hunyt el 1910. március 27-én.²²

BEISIEGEL JÁNOS (eredetileg Jakab) Sopronban született 1809. máj. 3-án., r. katolikus. Apja császári-királyi százados volt. Tanulmányait a bécsújhelyi katonai akadémián végezte (1821-1826), majd hadfi, illetve hadnagy lett a 48. gyalogezredben. 1841-ben kilépett a hadseregből.

A szabadságharcban előbb 1848 szeptemberétől a Zrínyi önkéntes-, októbertől 35. honvédszászlóalj őrmestere volt, és részt vett a Jellačić elleni harcokban. Nov. 24 (16)-

²⁰ KAW.: 2. Ul. Rgt. 1841–1860. 14/55., Közlöny 1849/133., MOL.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz.n. (163. cs. fol. 456.), Jánossy Dénes II. 564., 635. és 682., HL.: 1848/49 39/381.

²¹ Közlöny 1848/109., Szinnye: Komárom 100., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 2219. és 8186., Uo.: Hm. Ált. 1849. 19060., 19932. és 25496.

²² Közlöny 1848/31. és 117., 1849/10., KAW.: Gb. 12. HR. 1841–1850. 16/48., Szül. akv., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 782., Uo.: Hm. Ált. 1849. 31207., Mikár II. 276., Sírja, ill. sírfelirata a büki temetőben.

án a Zala megyében alakult 56. zászlóalj hadnagy-segédtsíjtje lett, Perczel Mór tábornok (drávai) hadtesténél. A téli és a tavaszi hadjáratot alakulatával a főhadszíntéren a Központi Mozgó Sereg, illetve II. hadtest kötelékében küzdötte végig. Közben 1849. január 1-jével főhadnaggyá léptették elő. 1849 nyarán századosként a II. hadtest egyik gyalogos hadosztályának (melyet Mándy alezredes, majd gróf Buttler őrnagy, végül pedig Rakovszky Samu ezredes vezetett) a vezérkari tisztje volt. A hadtest július közepén a Feldunai hadseregtől a komáromi várórséghez került. A vár feladásakor, október elején Beisiegel a császári hatóságoktól kivándorló útlevelet kapott az Amerikai Egyesült Államokba. Innen 1850-ben érkezett meg. Későbbi sorsát nem ismerjük.²³

DITTLACZEK FERENC Somfalván (ma Schattendorf, Ausztria), vagy – más adat szerint – Pordányban (Lajtpordány, ma Leitha-Prodersdorf) született 1820-ban. Apja D. János cs. kir. közkatona, anyja Graft Erzsébet volt. Vallása: r. katolikus. Előbb kereskedő-segéd volt, majd 1838-ban beállt a 19. gyalogezredhez. Ugyanitt 1840-ben őrzetető, 1841-ben tizedes, 1847-ben pedig őrmester lett.

Ezrede itthon állomásozó 3. zászlóaljával 1848 júliusában a szerb felkelők ellen vezényelték. Szenttamás augusztus 19-i ostrománál – ahol megsebesült – igen kitüntette magát, ezért a magyar hadügyminisztérium aug. 1-jével alhadnaggyá léptette elő. Szeptember 24-én főhadnaggy lett a Bars megyében szerveződő 17. honvédszászlóaljnál. Alakulatával előbb a feldunai-, december végén pedig a felső-tiszai hadtesthez osztották be. Közben nov. 28 (16)-án századosá neveztek ki. A téli és a tavaszi hadjáratot az említett (a Klapka tábornok vezette I.) hadtestben küzdötte végig. Buda bevétele után, június elején az Egerben szerveződő 95. zászlóaljhoz helyezték át. Július közepén csapattestével a Cegléd körzetében szerveződő Tiszai hadseregben nyert beosztást. Az augusztus 9-i temesvári vereség után zászlóaljával a hó közepén Facsénál (Facsád, Krassó-Szörény m.) tette le a fegyvert.

1849. október 3-án közlegényként besorozták a császári hadseregbe. Itt később ismét őrmester lett. 1855 decemberében rokkantként a Bécsi Katonai Menházba került.²⁴

DOKTORICS (Doctomics) KÁROLY nemes D. János fia volt, 1810-ben Kisgeresden született, és az evangélikus vallást követte. Gimnáziumot végzett, majd 1828-ban beállt az 1. huszárezredhez, ahol 1829-ben tizedes, 1844-ben pedig őrmester lett.

A tapasztalt huszár altisztet 1848. júl. 1-jén hadnaggyá, és az Arad megyei lovas nemzetőrség – melyet gróf Hadik Ágoston alezredes vezetett – segédtsíjtjévé neveztek ki. E minőségében részt vett a délvidéki harcokban. Október 19-én áthelyezték az alakuló 13. Hunyadi huszárezredhez. Ugyanitt már nov. 13 (1)-án főhadnaggy, 1849. febr. 16-ával alszázados, május 5 (1)-én pedig főszázados és századparancsnok lett. Komárom első ostroma idején (1848. dec. - 1849. máj.) ezrede 1. századával a vár őrségénél teljesített szolgálatot. Későbbi sorsáról nincsenek adataink.²⁵

²³ Közlöny 1848/170. és 1849/31., Svoboda: Die Zöglinge 512., Ács Tivadar II. 125., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841–1850. 9/163., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 6984., HL.: 1848/49 31/46 1/2. és 34/351.

²⁴ Közlöny 1848/109. és 1849/173., KAW.: Gb. 19. LIR. 1841–1850. 5/195. és 1851–1857. 37/115., Uo.: Trauungsbuch. 19. LIR. 1854., HL.: Aradi hadb. 113/2 2/185.

²⁵ Közlöny 1848/117., 139., 158., 1849/38. és 99., Szinnyei: Komárom 426., KAW.: Gb. 1. HR. 1841–1848. 1/164.

DUZÁR MIKLÓS Kismartonban született 1828. nov. 25-én. Nemes, és r. katolikus vallású volt. 1846-tól a cs. kir. hadsereg aknász-karánál szolgált hadfiként.

1848 októberében a pétervárad várórséggel – melynek nagyobb részét magyar és kir. soralakulatok alkották – csatlakozott a honvédsereghez, illetve tüzemester (örmester) lett egy honvéd tüzérutegénél. A vár védelme során, 1849. jan. 16-án hadnaggyá, majd tüzér főhadnaggyá léptették elő. 1849. július 2-án Vetter Antal altábornagy, a délvidéki magyar erők főparancsnoka századossá nevezte ki vezérkarához. E minőségében Világosnál tette le a fegyvert (aug. 13.).

1850. január 8-án közlegényként besorozták a császári hadseregbe. Fél évvel később, aug. 5-én öngyilkos lett a morvaországi Grosz-Blatnitzon.²⁶

FOLLIMONÓVI FOLLY BERNÁT szintén Kismartonban született 1825. szept. 29-én. A forradalom kitörésekor uradalmi gazdatiszt-gyakornok volt Nyitrán.

1848 októberében beállt a Komáromban szerveződő 37. honvédszászlóaljhoz. A szabadságharc végéig ennél az alakulatnál szolgált, a komáromi várórségnél. Dec. 3 (1)-án hadnaggyá léptették elő, 1849. jún.- 10-én zászlóaljának segédtsisztje lett, júl. 21 (16)-én pedig főhadnaggyá nevezték ki. A vár feladása előtt, Klapka tábornok a katonai érdemjel 3. osztályával tüntette ki, egyúttal századossá „feljebbítette” (szept. 28.)

Később gazdatiszt lett Letenyén. A kiegyezés idején ugyanitt a Zala megyei Honvédegylet tagja volt. Letenyén hunyt el 1890. jan. 27-én.²⁷

FRANK KÁROLY Sopronban született 1827-ben, és r. katolikus vallású volt. 1848 augusztus végén beállt a soproni önkéntes nemzetőrszázadhoz. Alakulata Kosztolányi Mór őrnagy veszprémi táborába, illetve az itt szerveződő zászlóaljnak egyikébe nyert beosztást. Frank itt szept. 16-ával hadnagy lett. Részt vettek a Jellačić elleni harcokban, az október 30-i schwechati csatában, majd a feldunai hadtest kötelékében a magyar-osztrák határ védelmében december közepén folyó kisebb összecsapásokban. Kosztolányi önkéntes nemzetőr-seregének maradványaiból 1848/49 fordulóján több reguláris honvédszászlóalj alakult a komáromi várórségnél. Köztük a 71. honvédszászlóalj, mely a 2. Pest megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljból szerveződött. Ennek lett a tisztje Frank is, akit 1849. jan. 30-án főhadnaggyá léptettek elő. Ettől kezdve alakulatával végig a komáromi várórségnél szolgált, a vár október elején történt feladásáig. Június 28-án nevezték ki századossá.

A katonáskodáshoz kedvet kapva 1849. nov. 23-án beállt a császári hadseregbe, a 6. huszárezredhez – melynek legénységét többnyire besorozott honvédek alkották. Ugyanitt már 1851-ben tiszt, 1853-ban pedig főhadnagy lett. Az 1858-as itáliai hadjárat során századossá léptették elő, s e rendfokozatban szolgált az 1866-os osztrák–porosz háború idején is. 1867 májusában nyugállományba lépett. 1848/49-es múltját császári tisztként sem tagadta meg: tagja lett a Pest városi Honvédegyletnek. Fiatalon, 1875. márc. 27-én Bécsben hunyt el.²⁸

²⁶ Közlöny 1849/13., KAW.: Min. Korps. 1841–1850. 8/83. és 6. HR. 1850–1860. 3/52., MOL.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz.n., HL.: 1848/49 51/17.

²⁷ Közlöny 1848/178., Komáromi Lapok 1849/62. és 67., Szinnyei: Komárom 44-45., 140., 391-392. és 487. Sírja, ill. sírfelirata a letenyei temetőben (Béres Katalin muzeológus, Göcsej Múzeum, szíves közlése), Mikár I. 106.

²⁸ Közlöny 1849/15. és 146., MOL.: Hm. Ált. 1849. 19932., KAW.: Gb. 6. HR. Effektive Stand 1/27., Mikár I. 25.

HÁZAY (eredetileg LOUVENICZ) FRIGYES Szentmargitbányán (Sankt Margarethen, Ausztria) született 1811-ben, r. katolikus vallású volt. 1827-től 1836-ig a 19. gyalogezredben szolgált, ahonnan mint őrmester szerelt le. Később selyemtenyészéssel foglalkozott, majd uradalmi gazdatiszt lett Iszkaszentgyörgyön. Az 1848-as jobbágyfelszabadítással állását elveszítette. Nős volt, és három gyermek apja.

1848 júniusában beállt a Veszprémben szerveződő 6. honvédszászlóaljhoz. Katonai előképzettségére való tekintettel hamarosan őrmester lett. A tiszti kardbojtot azonban már a délvidéki harctéren szolgáltatta meg, – szept. 11 (1)-én nevezték ki hadnaggyá. Ugyancsak itt, a bácskai harcok során lett okt. 19 (16)-én főhadnagy és zászlóaljsegéd-tiszt. 1849. febr. 1-jével a jászkunsági önkéntes nemzetőrökből alakult 65. honvédszászlóalj századosává léptették elő. Ettől kezdve alakulatával a főhadszíntéren, a Damjanich, majd Leiningen tábornok vezette híres III. hadtest kötelékében – küzdötte végig a szabadságharcot a világosi fegyverletételig.

Még a kiegyezés előtt meghalt. A Komárom megyei Für községben élő özvegye 1868-ban segélyért folyamodott a Honvédegyetek Központi Választmányához.²⁹

HORVÁTH JÁNOS Söjtörön (Süttör, ma Fertőd része) született 1817-ben, r. katolikus vallású volt. 1835-től az 5., Radetzky marsall nevét viselő huszárezredben szolgált, 1847-től tizedesként, 1848. szept. 25-től pedig őrmesterként.

Októberben ezrede Keszthelyen állomásozó tartalék századával csatlakozott a honvédsereghez. A Radetzky huszárezred 8 százada 1848/49-ben az itáliai tartományokban állomásozott. A császári hadseregben maradt magyar ezredet a magyar hadügyminisztérium „pótolta”, a csatlakozott tartalék századra alapozva a honvédseregben is felállította az 5. huszárezredet. Horváth így szervező és kiképző feladatot látott el századával, kezdetben Dunaföldváron, majd 1849 januárjától Nagymajtényban. Az újoncok betanítása körüli buzgalmát dec. 15 (16)-án hadnagyi, 1849. febr. 16-án főhadnagyi előléptetéssel honorálták. Az ezred kiállított századai folyamatosan vonultak be a különböző seregtestekhez. Horváth századával július közepén a Tiszai hadsereghez nyert beosztást. S a hadsereg Cegléd-től Temesvárig tartó visszavonulása, illetve összecsapásai során a harctéren is kitűnt. Legalábbis erre enged következtetni, hogy az aug. 20-i borosjenői fegyverletételi jegyzéken már századosaként szerepel.

A szabadságharc után, 1849. szept. 3-án közlegényként besorozták a császári hadsereg 2. huszárezredéhez. Ugyanitt 1852-ben hadnagy, majd főhadnagy, az 1859-es itáliai hadjárat során pedig százados lett. 1860. jan. 11-én ismeretlen okból öngyilkosságot követett el a galíciai Zolkiewben.³⁰

HÜTTINGER FERENC 1804-ben Sopronban született, r. katolikus vallású volt. Tanulmányait a 32. gyalogezred nevelőintézetben végezte (1818-1821), majd beállt a császári hadseregbe. 1844-től főhadnagy volt a 33. gyalogezrednél. 1848 tavaszán kitűnt az itáliai hadszíntéren, ezért júl. 16-ával századosná léptették elő, és ezrede Magyarországon állomásozó 3. zászlóaljához vezényelték.

²⁹ Közlöny 1848/97. és 137., 1849/59., KAW.: 19. LIR. 1820–1840., MOL.: ONÖHt. Ált. 1848. 32., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 2717., HL.: 1848/49. 51/17.

³⁰ Közlöny 1848/196., 1849/30. és 31., KAW.: Gb. 5. HR. 1841–1850. 5/138. és 2. HR. 1850–1860. 1/83., MOL.: Hm. Ált. 1848. 10741., Orosz hads. Levélt. (Moszkva): Hadügyminiszt. Hadi tapasztalati oszt. 1849. 5351.

Hazatérve alakulatát már a délvidéki hadszíntéren találta. A „Gyulay”-zászlóalj – az ezred „tulajdonosa”, vagyis névadója gróf Gyulay Ferenc altábornagy volt – Bécs és Pest szakítását követően is a helyén maradt, vagyis októberben betagozódott a honvédseregbe. A magyar és szlovák legénység számára ez magától értetődő volt, a nagyrészt idegen származású tisztek ősszel azonban sorra elhagyták az alakulatot. Hüttinger így rangidős századosként a zászlóalj parancsnoka lett. Amikor azonban felmerült a veszélye, hogy a szerb „lázadók” helyett immár reguláris császári csapatok ellen kell küzdeni, ezt nem vállalta. December közepén beteget jelentett, majd három hónap egészségügyi szabadságra ment. A császári hadseregbe azonban mégsem tért vissza. Szabadsága leteltével jelentkezett a debreceni hadügyminisztériumnál. Ekkor a Hódmezővásárhelyen, később pedig a Radnán lévő honvéd táborigyógyintézet parancsnokává nevezték ki.

A világosi fegyverletétel után a császáriak Aradon hadbíróság elé állították. A fel ségértés és a fegyveres lázadásban való részvétel vádja alól felmentették, viszont tekintetbe véve, hogy mégiscsak szolgálatot teljesített a honvédseregben, 1850. január 1-jével kényszernyugdíjazták. Kaposváron telepedett le, s itt élt 1868. nov. 3-án bekövetkezett haláláig.³¹

KARNER LIPÓT Sopronban született 1815. nov. 23-án, evangélikus családban. Jogot, majd Magyaróváron gazdasági akadémiát végzett. 1841-től uradalmi gazdatiszt volt.

1848 őszén beállt az Aradon szerveződő 29. honvédszászlóaljhoz. Arad várának ostroma során őrmesterré, majd dec. 14 (16)-án hadnaggyá léptették elő. 1849 márciusától a bánági (V.) hadtest kötelékében Temesvár ostrománál szolgált, s főhadnagy lett. Végül az említett hadtest élelmezési századosaként működött a borosjenői fegyverletételig (aug. 20.).

1850 januárjában Sopronban besorozták a császári 17. gyalogezredbe. 1854-ben hadnaggyá nevezték ki a 48. gyalogezredhez. Az itáliai hadjárat során (1859.) főhadnagy, az 1866-os osztrák–porosz háború idején pedig százados lett. 1878-ban nyugállományba lépett. Ekkor őrnagyi címet kapott. 1880. ápr. 28-án Sopronban hunyt el.³²

KLEBEL (KLEBL) JÁNOS Csornán született 1821-ben, r. katolikus vallású volt. Hentesmesterséget tanult, majd 1841-ben beállt a 48. gyalogezredhez. Ugyanitt 1848. máj. 5-én tizedessé léptették elő.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán feleskették a magyar alkotmányra. Így annak parancsát teljesítve szeptembertől Jellačić ellen harcoltak, októberben pedig csatlakoztak a honvédsereghez. Klebel ekkor őrmester lett, dec. 11-én pedig hadnaggyá nevezték ki a feldunai hadtestnél szerveződő 62. honvédszászlóaljhoz. Ez a zászlóalj azonban nem alakult meg, s így a 44. zászlóaljhoz nyert beosztást. A téli és a tavaszi hadjárat idején csapattestével a II., ill. I. hadtest kötelékében a főhadszíntéren küzdött. Később főhadnagy, majd százados lett. 1854-ben besorozták a császári hadseregbe régi ezredéhez, azonban még ez évben elbocsátották. 1867-ben a Pest városi honvédegyelet volt századosként – a Vas megyei őrnagyként (?) tartotta nyilván.³³

³¹ KAW.: Gb. 33. LIR. 1841–1850. 13/118., MOL.: Hm. Ált. 1849. 19832., HL.: Aradi hadb. 113/10 2/347.

³² Közlöny 1848/189. és 1849/122., MOL.: Hm. Ált. 1849. 25698., Orosz hads. Levélt. (Moszkva): Hadügyminisz. Hadi tapasztalati oszt. 1849. 5351. KAW.: Gb. 17., LIR. 1841–1857. 63/126.

³³ Közlöny 1848/185., KAW.: Gb. 48. LIR. 1851–1857. 16/3., MOL.: Hm. Ált. 1849. 6704., Mikár I. 117k. és 126.

KONKOLY-THEGE IGNÁC Nemesvisen (Répcevis) született 1813. máj. 20-án, vallása: r. katolikus. Nemes K.-T. János és Kéthelyi Anna gyermeke volt. Tanulmányait a szombathelyi gimnáziumban végezte. 1831-ben beállt a 6. huszárezredhez, ahonnan 1833-ban a bécsi magyar nemesi testőrséghez került. Innen 1836-ban szerelt le. 1840-től és a forradalom kitörésekor Sopron megye esküdtje volt.

A szabadságharcban előbb, 1848. aug. 24-től, a Moson-Sopron megyei lovas nemzetőrsztály hadnagy-segédtszjtjeként tevékenykedett. Szeptembertől nemzetőreivel Kovács Zsigmond őrnagy vezetése alatt részt vett a Jellačić elleni harcokban. Dec. 22 (16)-én főhadnaggyá nevezték ki a 12. Nádor huszárezred tartalék századához. Az 5. huszárezredhez hasonlóan ennek a huszárezrednek is csak töredékei csatlakoztak 1848 őszén a magyar honvédsereghez. (A Csehországban állomásozó ezred három százada karddal nyitott utat magának Magyarországra.) A tartalék század végezte az ezred 8 századra való kiegészítésének feladatát. Ennek befejeztével – 1849 júliusában – az ezred utolsó osztályával Konkoly is a hadszíntérre, a Guyon tábornok vezette IV. (bácskai) hadtesthez került. Már itt léptették elő alszázadossá, 1849. júl. 20 (3)-án.

A világosi fegyverletétel után néhány hónapig vizsgálat folyt ellene Aradon, illetve Pesten. Egykori nemesi testőrként ugyanis hadnagyi rangot viselt a császári hadseregben. 1850 tavaszán azonban végül is amnesztiában részesült. 1856-tól 1861-ig Tolna megye telekkönyvi írnokaként kereste kenyerét. 1867-ben a megye albírájává választották és a megyei honvédegylet tagja lett. 1877. máj. 26-án Szekszárdon halt meg.³⁴

FELSŐPULYAI KOZMA RUDOLF Csepregen született 1819. ápr. 17-én. A r. katolikus vallást követte. Apja földbirtokos volt. Tanulmányait a 48. gyalogezred soproni nevelőintézetében és a keszthelyi mezőgazdasági akadémián végezte.

1848 augusztus elején Zala megye egyik nemzetőr-zászlóaljának főhadnaggyává választották. A szeptember 29-i pákozdi csatában a tapolcai járás nemzetőr-zászlóaljával Pátkánál ők intézték azt a váratlan támadást a horvát sereg bal szárnya ellen, melynek jelentős szerepe volt az ütközet megnyerésében. Jutalmul a zászlóalj parancsnokát, Kisfaludy Mórt novemberben a Zala megyei 56. honvédzászlóalj őrnaggyává, Kozmát pedig az említett alakulat hadnaggyává nevezték ki. Az 56-osok Perczel drávai hadtestében, majd a Központi Mozgó Sereg, illetve a II. hadtest kötelékében a főhadszíntéren harcolták végig a szabadságharcot. Ennek során Kozmát 1849. máj. 8 (1)-én főhadnaggyá, aug. 30 (16)-án pedig százados lett. A fegyvert a komáromi várőrséggel tették le. A kiegyezés idején a Sopron megyei Honvédegylet tagja volt, s az 1870-es években magán-mérnöként tevékenykedett. 1870-ben szabadságolt állományú századosként nevezték ki a m. kir. honvédséghez. Erről 1872-ben leköszönt, – s ez egyben az utolsó ismert adat pályafutásával kapcsolatban.³⁵

MÓRY (MÓRI, 1848 októberéig TALMANSDORF) FERDINÁND T. József császári-királyi százados és Mohari Katalin gyermekeként 1811. febr. 25-én Sopronban született. R. katolikus vallású volt. 1828-ban beállt az 5. tüzérezredhez, majd 1844-ben hadnagy lett a 12. huszárezredben. 1846-ban nyugállományba lépett, és Tatán telepedett le.

³⁴ Közlöny 1848/80. és 1971, 1849/156., Hellebronth Kálmán 219., KAW.: Gb. 6. HR. 1820–1840. 1/175., HL.: 1848/49 51/17., Uo.: Aradi hadb. 113/4 2/258., Mikár I. 93., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 7201.

³⁵ Közlöny 1849/31., Komáromi Lapok 1849/65., MOL.: Hm. Ált. 1849. 3242., HL.: Tiszti akv. lapok 27790., Tóth Károly 9. és 94.

A honvédseregben 1848. okt. 19 (16)-tól a Trencsénben szerveződő – és túlnyomórészt szlovákokból álló – 40. honvédszászlóalj főhadnagyaként teljesített szolgálatot. A zászlóalj megalakulását követően a komáromi várőrséghez került. A vár első ostroma során, 1849. febr. 16-ával Móryt századosná léptették elő. Később a vartüzérséghez helyezték át, végül pedig az erődrendszer egyik szakaszának, a Nádor-vonalnak a parancsnoka lett.

Komárom feladását követően Pest megyében telepedett le. 1868-ban a megye kataszteri hivatalánál volt alkalmazásban. 1883-ban Budapesten hunyt el.³⁶

MUSZELY (MUSZELI) JÓZSEF Horpácson (Sopronhorpács) született 1815-ben, r. katolikus vallású volt. Gimnáziumot végzett. 1833-tól az 1. huszárezredben szolgált, ahonnan 1847-ben őrmesterként szerelt le.

1848 júniusában beállt a Debrecenben szerveződő 10. honvédszászlóaljhoz, mellyel részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. December 9 (1)-én hadnagy, és a szegedi önkéntes nemzetőrszászlóalj segédtszjtje lett. Ez az alakulat 1849 tavaszán egy sor délvidéki ütközetben tűnt ki – köztük Szenttamás 1849. ápr. 3-i bevételénél. Itt Muszeli főhadnagy, később pedig százados lett. A szegedi önkéntesek május-júniusban reguláris honvédszászlóaljja alakulva a 104. honvédszászlóalj sorszámot kapták. Első századukat a szabadságharc végéig Muszeli százados vezette. Neve 1867-ben bukkant fel ismét, ekkor a Fejér megyei Honvédegylet tagja volt.³⁷

VÖLCSEI NAGY KÁROLY Kisfaludon (1973 óta Mihályi része), vagy Veszvényben született 1809-ben. Apja N. Sándor tanító, anyja Bohár Katalin volt. A r. katolikus vallást követte. Gimnáziumi tanulmányai után, 1827-ben beállt az 1. (Ferdinánd) Császár huszárezredhez, ahol 1843-tól és a forradalom kitörésekor őrmesterként szolgált.

Ezredével 1848 nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt, októberben pedig csatlakozott a honvédsereghez. Nov. 9 (1)-én hadnagy, 1849. jan. 9 (1)-én főhadnagy, ápr. 1-jével pedig alszázados lett. 1849 tavaszán és nyarán ezrede tartalék – kiképző és kiegészítő – századánál, Székelyhídon teljesített szolgálatot.

A világosi fegyverletétel után besorozták a császári 3. huszárezredhez. Innen 1854-ben őrmesterként szerelt le. 1867-ben rokonai támogatásából Kisfaludon élt, és a Sopron megyei Honvédegylet tagja volt. 1874-ben felvették a budapesti honvéd menházba. Itt halt meg, 1878. febr. 28-án.³⁸

OLTÓSSY (OLTÓSSY, eredetileg LANGECKER) PÁL 1817-ben Nagymartonban (ma Mattersburg, Au.) született és r. katolikus vallású volt. A forradalom kitörésekor esztergályos mester és gyümölcstermesztő volt Esztergomban.

1848 szeptemberében az Esztergom városi- és megyei önkéntes nemzetőrszászad főhadnagyává választották, és alakulatával a komáromi várőrséghez került. A vár császáriak által történt zárolása – 1849. jan.-máj. – idején több alkalommal sikeres futár-szolgálatot hajtott végre Komárom és a debreceni kormány között. 1849 nyarán a vár

³⁶ Közlöny 1848/132. és 137., 1849/102., Szül. akv. (Szentlélek Pléb., Sopron), KAW.: Gb. 5. FAR. 1820–1840. 1/200., HL.: Gen. Kom. zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8 202., Sírja, ill. sírfelirata a Kerepesi temetőben.

³⁷ Közlöny 1848/184. és 1849/106., KAW.: Gb. 1. HR. 1841–1848. 4/25., Mikár I. 44.

³⁸ Közlöny 1849/2. és 107., KAW.: Gb. 1. HR. 1841–1848. 1/149. és 3. HR. 1850–1860. 1/98., Uo.: Traunungsbuch 1. HR. 1844., MOL.: Hm. Ált. 1849. 9422. és 12498., Mikár I. 129., HL.: Honv. menház akv. II. 15.

egyik katonai kórházának parancsnoka lett. E beosztásában szept. 7-én Klapka tábornok honvéd századossá nevezte ki.

Az 1850-es években neves műkertész lett Esztergomban, s még 1842-ben telepített meggyfa-ültetvényére alapozva pipagyárat létesített. Ennek révén jelentős vagyont és nemzetközi hírnevet szerzett. A kiegyezése után az Esztergom megyei Honvédegylet tagja volt. 1894. aug. 27-én Esztergomban hunyt el.³⁹

POÓK JÁNOS 1794-ben Csepregen született és evangélikus vallású volt. Húsz éves korában beállt az 5. huszárezredhez. Ugyanitt 1825-ben tizedessé, 1839-ben szakaszvezetővé, 1848. febr. 23-án pedig őrmesterré léptették elő.

1848 őszén ezrede Keszthelyen állomásozó tartalék századával csatlakozott a honvédsereghez. A szabadságharc végéig részt vett az ezred századainak szervezésében, ill. kiképzésében. Dec. 9-én hadnaggyá, dec. 22 (16)-án főhadnaggyá, 1849. márc. 30-án (április 1-jével) pedig alszázadossá nevezték ki. Borosjenőnél tette le a fegyvert (aug. 20.).

1849 novemberében visszasorozták a császári 5. huszárezredhez. Itt ismét őrmester lett, s 41 évi szolgálat után, 1855-ben a nagyszombati katonai menházba került.⁴⁰

POSSART JÓZSEF 1811-ben Sopronban – más adat szerint Bécsben – született, r. katolikus vallású volt. Tanulmányait a 2. gyalogezred nevelőintézetében, Pozsonyban végezte. 1829-től az említett ezredben szolgált, ahonnan 1843-ban tizedesként szerelt le.

1849 tavaszán fővadász (őrmester) lett az 1. (szegedi) honvéd vadászszázalóban, mely megalakulását követően a bácskai hadszíntérre került. Ugyanitt máj. 1-jén hadnaggyá, a hó végén főhadnaggyá, júniusban pedig századossá léptették elő.

1850 januárjában Szegeden besorozták a 48. gyalogezredhez. Az említett ezred katonájaként betegségben halt meg a vorarlbergi Feldkirchenben 1851. márc. 11-én.⁴¹

PONGYELÓKI RÓTH SÁNDOR Mihályiban született 1817-ben. Apja R. József, Sopron megye főszolgabírája, anyja Barthodieszky Franciska volt. A család az evangélikus vallást követte. Sándor jogot végzett, s a forradalom kitörésekor Sopron megye főjegyzője, és mihályi birtokos volt. 1848 októberében a Sopron megyei lovas nemzetőrség századosaként részt vett a Jellačić-inváziót lezáró harcokban. Ezt követően, nov. 1-én honvéd főhadnagyként a feldunai hadtest tábori ténparancsnokságához (katonai rendőrségéhez) nyert beosztást. Az említett hadtesttel harcolta végig a szabadság-háborút, egészen a világosi fegyverletételig. 1849. jan. 6 (1)-én lett százados.

1849 szeptemberében közlegényként besorozták a császári 2. huszárezredhez, 1851-ben azonban pénzért kiváltotta magát. Sopron megye alkotmányos főjegyzőjeként halt meg 1860. jan. 30-án, szülőhelyén.⁴²

RUMY (1848–49-ben RUMI) MIHÁLY Nemeskéren született 1805-ben, r. katolikus vallású volt. Gimnáziumot végzett. 1823-ban beállt a 7. huszárezredhez ahonnan 1839-ben tizedesként szerelt le. 1848-ban uradalmi gazdatiszt volt Temes megyében.

³⁹ Komáromi Lapok 1849/65., Szinnyei: Komárom 425–427., Vas. Újs. 1894/35., HL.: Rendőri megfigy. 66/28.

⁴⁰ Közlöny 1848/196. és 1849/70., MOL.: Hm. Ált. 1848. 10741.1., KAW.: Gb. 5. HR. 1850–1860. 1/2., Orosz hads. Levélt. (Moszkva): Hadügyminiszt. Hadi tapasztalati oszt. 1849. 5351.

⁴¹ KAW.: Gb. 2. LIR. 1841–1850. 3/149. és 48. LIR. 1851–1857. 43/5., MOL.: Hm. Ált. 1849. 13631. és 25741.

⁴² Közlöny 1848/201. és 1849/38., Szinnyei: Magyar írók XI. 1254., Nemesi évkönyv 1936–1943. 180., MOL.: Hm. Ált. 1849. 3554. és 10623., KAW.: Gb. 2. HR. 1850–1860. 5/55.

1848 nyarán a csákovai nemzetőrséggel részt vett a szerb felkelők elleni bántási harcokban. Októberben őrmesterként beállt az Aradon szerveződő 29. honvédszászlóaljhoz. Arad várának ostroma során hadnaggyá léptették elő (dec. 14.). 1849. máj. 29-én az alakuló 102. zászlóalj főhadnagya lett. Július 1-jével századossá nevezték ki, majd csapattestével a Tiszai hadseregbe osztották be. Az utolsó csaták egyikében lösebet kapott, minek folytán bal keze megbénult.

A szabadságharc után ismét uradalmi gazdatisztként kereste kenyerét. 1867-ben Abonyban élt, és a helyi honvédegylet tagja volt.⁴³

SALY MÁTYÁS Ruszton született 1818-ban, evangélikus vallású volt. 1848 őszén a Pozsonyban alakult nemzetőri tüzér üteg számvevő őrmestere lett, ütegevel a feldunai hadtesthez osztották be. 1849. jan. 12 (1)-én honvéd hadnaggyá nevezték ki ütegénél, mely ugyanakkor honvéddé alakult. Később ennek parancsnoka és századosa lett. Júliusban a szegedi löpor- és salétromüzem parancsnokaként tevékenykedett. A Feldunai hadsereghöz csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert.

1850 januárjában Pozsonyban besorozták a császári hadsereghez, ahonnan 1852 júliusában bocsátották el. 1867-ben körjegyző volt Sárszegen és a Zala megyei Honvédegylet tagja. Kataszteri hivatalnokként halt meg, 1885-ben Ruszton.⁴⁴

NAGYSÁGHI SÁGHY LAJOS Répcseszemerén született 1826-ban és r. katolikus vallású volt. Apja, S. Dániel, birtokán gazdálkodott. Húsz évesen hadfiként beállt a 4. dragonyosezredhez. Innen 1847-ben a bécsi nemesi testőrséghez került. 1848. szept. 21-én testőrtársaival búcsút mondott a császárvárosnak és hazatértek, hogy felajánlják karjukat a „haza védelmére”.

Itthon Ságnyt főhadnagy-segédtisztként a Miskolcon szerveződő 22. honvédszászlóaljhoz osztották be (okt. 3.). Alakulatával decembertől a Galícia felől betört császári Schlik-hadtest ellen küzdött. 1849. jan. 30. (16)-án századossá léptették elő, s zászlóaljjával hamarosan a Kárpátok északkeleti hágóinak védelmére vezényelték. (E seregtestet, a 19. hadosztályt, Zurits alezredesnél már említettük.) Július közepén a Kazinczy-hadtestben alakuló magyar dzsidás-osztály egyik századának parancsnoka lett, mellyel Zsibónál tette le a fegyvert (aug. 24.).

A császáriak hadbíróság elé állították, mely 1850. febr. 25-én Aradon golyó általi halálra ítélte. Ezt „kegyelemből” azonban 12 év várfogságra változtatták. Az aradi várbörtönben halt meg 1851. ápr. 4-én.⁴⁵

SHELL MIHÁLY (JÓZSEF) Sopronban születet 1821-ben vagy 1822-ben, r. katolikus vallású volt. 1838-tól köztitiztként, 1842-től tizedesként, 1848. ápr. 8-tól őrmesterként a 48. Ernő gyalogezredben szolgált.

Ezrede itthon állomásozó 3. zászlóaljjával, 1848 májusában az első felelős magyar kormány hadügyminisztere alá rendelték, majd – a többi Magyarországon levő császári-királyi alakulattal együtt – feleskették az áprilisi alkotmányra. Fogadalmának eleget

⁴³ Közlöny 1848/189. és 1849/120., KAW.: Gb. 7. MR. 1820–1840. 12/50., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 4109., Uo.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz. n. (163. cs., fol. 1. 295–296.), Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 3956.

⁴⁴ Közlöny 1849/44., MOL.: Hm. Ált. 1849. 3553., Uo.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz.n. (163. cs. fol. 839.), HL.: 1848/49 38/81 és 51/17., Mikár I. 131., Vas. Újs. 1885/11.

⁴⁵ Közlöny 1848/118. és 1849/15., Hellebronth Kálmán 323., KAW.: 4. Drag. Rgt. 1841–1850. 12/197., HL.: Aradi hadb. 113/15 2/375 b.

téve Schell és zászlóalja szeptemberben Jellačić ellen küzdött, majd – dunántúli sorozású, magyar alakulat lévén – októberben besoroltak az alakuló honvéd seregbe. December közepétől a feldunai hadtest kötelékében a császári intervenció főszerepe, Windisch-Graetz csapatai ellen küzdöttek. Schell ekkor, dec. 16-ával hadnagy lett. A téli, majd a tavaszi hadjáratot követően 1849. máj. 7-én léptették elő főhadnaggyá. Később valamilyen okból elszakadt alakulatától, és ezért júl. 21-én a 94. zászlóaljhoz, a Tiszai hadseregbe osztották be. Az aug. 20-án kelt borosjenői fegyverletételi jegyzéken neve az említett zászlóalj századosaként szerepel.

1849 októberében közlegényként besorozták az 59. gyalogezredhez, ahonnan 1850 augusztusában bocsátották el. 1867/68-ban a soproni cukorgyár portása volt.⁴⁶

SCHREINER (1849-ben RÉNYEI, 1868-tól SZÉCSI) GYULA 1821-ben Ruszton született. Evangélikus vallású volt. Jogot végzett, majd ügyvéd lett. 1848. jún. 10-én segédfogalmazóvá nevezték ki a magyar igazságügyminisztérium úrbéri osztályához.

1848. dec. 17-én honvéd századosi rendfokozatban hadbíró lett a 2. Hannover huszárezrednél. Később, 1849 tavaszán és nyarán a Damjanich, majd Knezich, végül Leiningen tábornok parancsnokolta III. hadtest egyik hadosztályánál működött főhadbíróként.

1849 szeptember végén Sopronban közlegényként besorozták a császári hadseregbe, egy év múltán azonban elbocsátották. 1868-ban ügyvédként Pesten élt.⁴⁷

SELLY (SCHELLY) SÁMUEL Nemesládonyban született 1815-ben. Evangélikus vallású volt. Gimnáziumi tanulmányait követően, 1835-ben beállt a 9. huszárezredhez, ahol 1845-ben hadnagy, 1848. júl. 20-án pedig főhadnagy lett. Ugyanekkor ezredével a Batthyány-kormány követelésére Morvaországból hazavezényelték.

Itthon első erőpróbaként szeptemberben Jellačić seregével kerültek szembe. A Miklós huszárok – névadójuk I. Miklós orosz cár volt – igen kitűntek a horvátok elleni harcokban, októberben pedig végleg magyar oldalra, azaz a honvédsereghez álltak. Selly ezredével a feldunai hadtestben, nov. 16-tól alszázadosként, illetve 1849. jan. 9 (1)-től századkapitányként harcolta végig a téli, majd a tavaszi hadjáratot. A nyári hadjáratban hősi halált halt huszárai élén a július 2-i komáromi csatában.⁴⁸

SZARKA MÁRTON, nemes Sz. István szabómester és Kováts Julianna fia, 1814-ben Farádon született. R. katolikus vallású volt. Iskolai tanulmányait – a gimnázium 6 osztályát – bevégezve 1832-ben beállt az 1. Császár huszárezredhez. (Sopron megye ennek, valamint a 48. gyalogezrednek a hadkiegészítő körzetéhez tartozott.) Az ezrednél 1834-ben tizedes, 1844-ben pedig őrmester lett.

A Délvidéken állomásozó ezred 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, októberben pedig csatlakozott a honvédsereghez. Továbbra is a bácskai hadszíntéren vitézkedve Szarka dec. 5-én kapta meg a hadnagyi kardbojtot. 1849 januárjában az ezredet a Központi Mozgó Sereghez vezényelték, mely Szolnok-Törökszentmiklós térségében fedezte a Tiszántúlt a császári főszereggel szemben. Ekkor főhadnagy lett (jan. 9.). Ez-

⁴⁶ Közlöny 1849/36., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841–1850. 12/84. és 59. LIR. 1841–1850. 72/131., MOL.: Hm. Ált. 1849. 1112., 21688. és 25156., Uo.: Bm. Honv. segély 1868., 3849.

⁴⁷ Közlöny 1848/4. és 1849/92., MOL.: Hm. Ált. 1849. 1941. és 10645., KAW.: Gb. 28. LIR. 1841–1850. 74/29.

⁴⁸ Közlöny 1848/202. és 1849/36., KAW.: Gb. 9. HR. 1841–1848. 5/167., MOL.: Hm. Ált. 1849. 3553., Marzso József '48-as huszárszázados visszaemlékezései. Magyar Katonai Szemle 1933–1936. 181–186.

redével részt vett Perczel tábornok januári ellentámadásában, mely Szolnoknál, illetve Ceglédnél két kisebb győzelem kivívását eredményezte. Ugyancsak ott voltak a febr. 26-27-i kápolnai csatában, majd a tavaszi hadjárat nagy ütközeteiben. Ez utóbbiakban Szarka – ápr. 1-től – már alszázadosként harcolt. A nyári hadjáratot az I. hadtest kötelekében szintén végigküzdötték. Ennek egyik utolsó összecsapásában, aug. 2-án Debrecennél Szarka sebesülten orosz fogságba esett.

Felgyógyulása után, 1850 február elején Sopronban közlegényként besorozták a császári 6. huszárezredhez. 1857-ben őrmesterként szerelt le.⁴⁹

SZIBENLISZT ANTAL Fertőrákoson született 1828-ban. A r. katolikus vallást követte. Apja hivatalnok volt. 1844 és 1846 között az 5. tüzérezred iskolájában, Budán tanult, majd belépett a 9. Miklós huszárezredhez. 1848. júl. 11-én császári-királyi hadnaggyá léptették elő.

Ezrede, mint említettük, júliusban hazatért, szeptember-októberben részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd csatlakozott a honvédsereghez. A szabadságharcot a feldunai (VII.) hadtest kötelekében küzdötték végig. Sorsukban osztozott Szibenliszt is, aki okt. 19-től főhadnagyi. 1849. jan. 1-től alszázadosi, aug. 10-től pedig századkapitányi rendfokozatban szolgált az ezrednél.

A világoi fegyverletétel után császár hadbíróóság 1850. febr. 27-én Aradon golyó általi halálra ítélte. Az egy hónappal később hivatalosan kihirdetett ítélet azonban kegyelmi záradékkal végződött, mi szerint „fiatalságát és tapasztalatlanságát mérlegelve” a halálos ítélet 4 év várfogságra változott. 1851-ben pedig amnesztiában részesült. Kiszabadulását követően Pest városa alkalmazta, városi írnokként. Fiatalon, 1864-ben hunyt el.⁵⁰

FELSŐSZOPORI TÓTH KÁROLY Sopronban született 1826. aug. 18-án. T. József jegyző, földbirtokos és Márton Johanna fia volt. Tanulmányait a soproni gimnáziumban és a tullni utásziskolán végezte. 1845-ben tisztjelölt lett a 34. gyalogezrednél. Tehetséges ifjúként 1847-ben hadnaggyá léptették elő, és a császári hadsereg vezérkarához osztották be. Az itáliai felkelés során, 1848. ápr. 30-án Pastrengonál súlyosan megsebesült. Felgyógyulása után lábadozásra hazaküldték Magyarországra.

Itthon egészsége helyreállásakor szolgálatra jelentkezett a honvédseregnek, így dec. 7 (1)-én főhadnaggy lett az 1. honvéd utászezredben. (Testvére, Ágoston, ekkor már őrnagy volt, végül pedig ezredes lett a honvédseregben.) Alig néhány nappal később századosá lépett elő a 2. utászzászlóaljhoz, majd pedig a hadügyminisztérium tábori osztályához nyert beosztást. 1849. február közepén Erdélybe küldték, ahol Kolozsvár és Dés határában erődítési munkálatokat vezetett. Ugyancsak Désen ő szervezte az erdélyi honvédsereg első utászzászádat. Désről május 28-án vezérkari tisztként a Gyulafehérvár várát ostromló hadosztályhoz került. A cári csapatok győzelmét követően az erdélyi sereg maradványával aug. 18-án Dévánál tette le a fegyvert.

A császári hadbíróóság Nagyszebenben előbb kötél általi halálra (1850. jan. 16.), majd 6 évi várfogságra ítélte (1850. ápr. 18.). 1852 júniusában kegyelmet kapott. Az

⁴⁹ Közlöny 1848/184., 1849/2., KAW.: Ob. 1. HR. 1841–1848. 3/179. és 6. HR. 1850–1860. 6/18., MOL.: Hm. Ált. 1849. 12498., HL.: 1848/49 4/437 a és 51/17.

⁵⁰ Közlöny 1849/36., KAW.: Gb. 9. HR. 1841–1848. 14/103., MOL.: Hm. Ált. 1848. 8221., Uo.: Brn. Honv. segély 1868. 1418., HL.: 1848/49 51/17., Uo.: Aradi hadb. 113/17 2/383.

1850-es években magán-mérnöként tevékenykedett. A kiegyezés után Győr város főmérnökévé választották, s ugyanitt tagja lett a honvédegyletnek. 1890-ben főmérnök és felügyelő volt a Magyar Államvasutaknál.⁵¹

UNGER KÁROLY SÁMUEL 1793. júl. 22-én Sopronban született, r. katolikus vallású volt. Kereskedelmi iskolát végzett. 1823-tól 1844-ig a 2. tüzérezredben szolgált, majd kereskedő lett.

1848. dec. 16-án honvéd tüzér hadnaggyá nevezték ki, s mint lőszergyártásban jártas egykori tüzért a pesti lőszergyárnál alkalmazták. Az üzem, melyet Unger híven követett, 1849 januárjában a hadihelyzet következtében Nagyváradra települt át. Unger itt 1849. ápr. 1-jén főhadnagy lett, és a tüzérségnél akkor már használatos rakétavetők gyártásának megszervezésére kapott megbízást. Irányításával a szabadságharc végéig több „röppentyű-üteg” – ahogy akkor a rakétát hívták – készült. Tevékenységét júliusban a hadügyminisztérium századosi előléptetéssel ismerte el.

A kiegyezés idején a Bihar megyei '48-as Honvédegylet tagja volt, és 1880. jan. 1-jén Budapesten halt meg.⁵²

Feltehetően az előbbi testvére lehetett UNGER LIPÓT, akinek apja, U. Mátyás „földműves” volt, s aki 1798-ban Pátfalun (Podersdorf am See, Au.), született. Ő 1814-ben lett katona, a 33. gyalogezrednél. Már 1822-ben őrmesterré léptették elő, azonban még 1848 tavaszán is csak e rendfokozatban szolgált az ezrednél.

Az alhadnagyi rendfokozatot – még a császári hadseregben – a szerbek elleni harcok során kapta meg (1848. szept. 19.). Októberben azután honvéd hadnagy lett belőle, miután ezrede 3. zászlóaljával csatlakozott a honvédsereghez. Alakulatával ettől kezdve a szabadságharc végéig a péterváradai várat védte a császáriakkal szemben. Közben 1849. jan. 14-én főhadnagy, ápr. 23-án pedig százados lett. Az utolsó hónapokban a vár katonai szállító házának parancsnokaként működött. Neve szerepel a vár feladásakor, az 1849. szept. 7-én készült tiszti jegyzéken.

Pétervárad kapitulánsként mentesült a felelősségrevonás alól. Hazatért Sopronba, és itt halt meg 1855. máj. 25-én.⁵³

Főhadnagyk és hadnagyk

ARGAY (ARGAI) GYÖRGY szül. Szilsárkány, 1825., r. kat. 1848 októberétől közvitéz, majd őrmester, 1849. márc. 16-ával hadnagy a 30. honvédzászlóaljnál. Júl. 14-én, a hegyesi csatában lösebet kap. A hó végén Vetter altábornagy főhadnaggyá terjeszti fel. A szabadságharcot 1848 novemberétől az aradi ostrom-seregnél, 1849 márciusától a bácskai (IV.) hadtest kötelékében küzdötte végig.

A fegyverletétel után emigrál. Áttér a mohamedán hitre, az 1850-es években hadnagy a török hadseregben. 1861–1862-ben őrmester az olaszországi magyar légiónál. A kiegyezés idején volt századosként (?) a Szabadka Városi Honvédegylet tagja.⁵⁴

⁵¹ Közlöny 1848/182., 1849/1. és 119., Szinnyi: Magyar írók XIV. 411–412., HL.: Gen. Kon. zu Ofen 1868. 2. Abt. 21-8 247., Mikár I. 47. és II. 155., KAW.: Gb. 34. LIR. 1841–1850. 30/183.

⁵² Közlöny 1848/185. és 1849/72., Gracza György V. 992., KAW.: Gb. 2. FAR. 1841–1850. 20/180., Mikár I. 17., Vas. Újs. 1880/4.

⁵³ Közlöny 1849/2. és 1849/88., KAW.: Gb. 33. LIR. 1841–1850. 1/78., MOL.: Hm. Ált. 1848. 8561. és 1849. 530., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 3849., HL.: 1848/49 45/216.

⁵⁴ Közlöny 1849/67., MOL.: Hm. Ált. 1849. 27106., Ács Tivadar I. 15., Lukács Lajos 239., Mikár I. 83.

BALOGH ALAJOS szül. Csepreg, 1831. júl., r. kat. B. János színigazgató és Mátyi-
sovszky Erzsébet fia. Iskoláit Pápán végzi. 1845-től vándorszínész. Nőtlen.

A szabadságharcban honvéd, végül honvéd hadnagy (?). 1850 októberében besoroz-
zák a 48. gyalogezredhez. 1855-ben tizedesként szerel le. Színész, majd színigazgató.
1867-ben postahivatalnok Pécsen, volt hadnagyként a Sopron Megyei Honvédegylet
tagja. 1870-től ismét színházigazgató. Megh. Pápa, 1885. okt. 20.⁵⁵

BOCK (1861-től BÓKAY) LAJOS szül. Ruszt, 1820., evang. A soproni katonai nevelőin-
tétetben végez. Volt hadfi (1838-tól 1847-ig a 2. gyalogezredben szolgált), magán-
mérnök. 1848. dec. 1-től hadnagy a 2. utászszázlójánál.

1849. márc. 8-tól főhadnagy zászlóalja I. hadtesthez beosztott osztályánál. Jún. 22-
én a budai vár ostrománál tanúsított bátorságáért a katonai érdemjel 3. osztályára
terjesztik fel. Az aug. 2-i debreceni csatában fogságba esik. 1861-ben Moson megye
alkotmányos főszámvevőjévé választják. 1867-ben és 1890-ben mérnök Mosonban, 3.
oszt. érdemjellel kitüntetett volt főhadnagyként a megyei Honvédegylet tagja, ill. jegy-
zője.⁵⁶

BOGYAY JÓZSEF (PÁL) szül. Nemeskér, 1813., r. kat. Volt tizedes (1832-től 1845-ig a
48. gyalogezredben szolgált.) A szabadságharcban őrmester, 1849. ápr. 1-től hadnagy,
júl. 14 (1)-től főhadnagy a 24. (jászsági) honvédszászlóaljnál a délvidéki, ill. az erdélyi
hadszíntéren. (Júl. 19-én Ruszkaabányán tartózkodik.)⁵⁷

BÖGÖTHY SOMA (SÁMUEL) szül. Nemeskér, 1825., nemes, evang. Joggyakornok. 1848
júniusában beáll a Pesten szerveződő 2. honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során
őrmester lesz.

1849. ápr. 24 (1)-től hadnagy a 32/3. gyalogezredben a péterváradai várőrségnél. Jú-
nius elején áthelyezik a szerveződő 101. zászlóaljhoz. Júl. (16)-tól főhadnagy ugyanitt.
a Tiszai hadseregben. 1849. szept. 11-én Sopronban besorozzák a császári hadseregbe.
1853-tól hadnagy. 1856 márciusában „hütlenségért és hamisításért” tiszti és nemesi
rangja elvesztése mellett öt év várfogságra ítélik. (Feltehetően egy önkényuralom-
ellenes szervezkedés részese volt.)⁵⁸

BŐSZE JÓZSEF szül. Újkér, 1829., r. kat. A keszthelyi mezőgazdasági főiskola hallgató-
ja. 1848. jún. 6-án Zalaegerszegen beáll az alakuló 7. honvédszászlóaljhoz. A Jellačić
elleni harcok során őrmesterré léptetik elő. 1849. febr. elején, Lipótvár feladásakor
fogságba esik, de márciusban Bécsből szabadon bocsátják. Májusban beáll a 15. hon-
védszászlóaljhoz. Jún. 28 (1)-től hadnagy alakulatánál Komáromban, a vár kapitulációjá-
ig. A kiegyezés idején szülőhelyén él. Ekkor a Sopron megyei, 1890-ben a Pest városi
Honvédegylet tagja.⁵⁹

BÜKKI LÁSZLÓ szül. Sopron, 1827 körül. Diák. 1849. márc. 16-tól hadnagy a 71. hon-
védszászlóaljbán a komáromi várőrségnél. Feltehetően 1848 szeptemberében a soproni

⁵⁵ Schöpflin: Színész lex. I. 106., Vas. Újs. 1885/43., Mikár I. 83., KAW.: Gb. 48. LIR. 1851–1857. 64/53.

⁵⁶ Közlöny 1849/53., HL.: 1848/49 14/137. és 42/85., MOL.: Hm. Ált. 1849. 23418., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 1544., KAW.: Gb. 2. LIR. 1841. 1850. 11/26., Mikár I. 68. és II. 221.

⁵⁷ Közlöny 1849/87. és 153., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841–1850. 2/23., MOL.: Hm. Ált. 1849., 26021., Mikár I. 4.

⁵⁸ Közlöny 1849/91., 94. és 129., MOL.: Hm. Ált. 1849. 25985., KAW.: Gb. 48. LIR. 1851–1857. 36/130.

⁵⁹ Közlöny 1849/146., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 2219., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 2272. és 5368., Zala m. Levélt.: A 7. honvédszászlóalj avatójegyzéke 1848., Mikár II. 58.

önkéntes nemzetőröknel kezdte szolgálatát. – (Vö. Frank Károly honv. százados élet-rajza.)⁶⁰

DISZNÓS SÁNDOR szül. Csorna, 1826 körül. 1848 szeptemberétől az önkéntes nemzetőrség katonája. 1849. márc. 16 (16)-tól hadnagy a Nemegyei Bódog őrnagy dunántúli önkéntes seregéből alakuló (második) 7. honvédszászlóaljnál. A bácskai (IV.) hadtest kötelékében harcol. Júl. 25-én vállperc-törés miatt 6 hét szabadságot kap. Neve szerepel a világosi fegyverletételi jegyzéken.⁶¹

DONNER JÓZSEF szül. Sopron, 1829. júl. 26., evang. Diák. 1848 őszén beáll a honvédsereghez csatlakozó 9. Miklós huszárezredbe. A szabadságharcot a fenti alakulatnál küzdi végig, a feldunai (VII.) hadtest kötelékében.

1849. jan. 1-től tizedes, aug. 10 (1)-től hadnagy. 1849. okt. 10-én besorozzák a császári hadseregben újjáalakuló 9. huszárezredhez. 1852-ben hadnagy, 1855-ben főhadnagy, 1865-ben százados lesz. 1869-ben felveszik a magyar nemesi testőrséghez. Megh. Bécs, 1875. márc. 6.⁶²

FRISCHMANN GUSZTÁV szül. Sopron, 1826., izraelita, más adat szerint – vagy később? – evang. Kereskedő. Nőtlen. A szabadságharcban előbb a bécsi légiónál szolgált. 1849. márc. 8 (jan. 1)-től hadnagy az 1. honvéd vadászrezredben. Júl. 20 (ápr. 16)-tól főhadnagy ezrede 3. századánál a felső-magyarországi (IX.) hadtestben. Júl. 21-én áthelyezik a tartalék hadtestnél (Szegeden) szerveződő 132. zászlóaljhoz. Világosnál teszi le a fegyvert. 1850 januárjában besorozzák a császári hadseregbe. 1853 szeptemberében elbocsátják.⁶³

GESSEL FERENC szül. Kismarton, 1823., r. kat. Könyvkötő mesterséget tanul. 1841-től közvitéz, 1844-től tizedes a 48. Ernő főherceg gyalogezredben. 1848 szeptemberétől ezrede 3. zászlóaljával Jellačić ellen harcol, majd besorol a honvédseregbe. Őrmester. 1849. máj. 7 (1)-től hadnagy alakulatánál, mely júniusban a 117. honvédszászlóalj lett, a feldunai (VII.) hadtestben, a világosi fegyverletételig. Besorozzák a császári hadseregbe. 1851 júniusában elbocsátják.⁶⁴

GLUDOVÁČZ LÁSZLÓ szül. Petőháza 1819. vagy 1820. Nemes, r. kat., 1840-től hadfi az 52. gyalogezredben. 1846-ban szökésért közlegénnyé fokozzák le. Később ismét megszökik. 1848 nyarán a pesti Földváry-féle önkéntes zászlóalj katonája a délvidéki hadszíntéren. Dec. 15 (16)-tól hadnagy az 5. Radetzky huszárezred tartalék századánál. 1849. febr. 20-án „hütlén pénzkezelés” miatt – 300 forintot elsikkasztott katonái zsoldjából – hadbíróági vizsgálat indul ellene. Ápr. 19-én rangfosztásra és két év várfogságra ítélik. Máj. 11-én a munkácsi váröröktönbe szállítják.⁶⁵

GÖNTÉR ISTVÁN szül. Nemesviss (ma Répcevis), 1810., r. kat. Gimnáziumot végez. 1831-től közvitéz, 1834-től tizedes, 1847-től szakaszvezető a 19. Schwarzenberg gyalogezredben. 1848 nyarán ezrede 3. zászlóaljával a szerb felkelők ellen harcol. Októbertől őrmester a honvédsereghez csatlakozott alakulatánál. 1849. jan. 17 (1)-től hadnagy,

⁶⁰ HL.: 1848/49. 36. könyv (a 71. honvédszászlóalj tisztikara), MOL.: Hm. Ált. 1849. 19932.

⁶¹ Közlöny 1849/57., MOL.: Hm. Ált. 1849. 6620. és 27087., HL.: 1848/49 51/17.

⁶² MOL.: Hm. Ált. 1849. 23735., Hellebronth Kálmán 480-481., KAW.: Gb. 9. HR. Effektive Stand 1/31.

⁶³ Közlöny 1849/50. és 157., MOL.: Hm. Ált. 1849. 25441., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: Gb. 21. LIR. 1851-1857. 42/27.

⁶⁴ MOL.: Hm. Ált. 1849. 1112. és 21688., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841-1850. 27/78. és 40. LIR. 1841-1850. 64/196.

⁶⁵ Közlöny 1848/196., KAW.: Gb. 52. LIR. 1841-1850. 4/195., MOL.: Hm. Ált. 1849. 14388. és 14390.

végül főhadnagy a 65. honvédszászlóaljban a III. hadtestnél. Jún. 21-én a peredi csatában megsebesült. A fegyverletétel után rövid időre besorozzák. A kiegyezés idején munkaképtelen rokkant Kecskeméten, a helyi Honvédegylet tagja.⁶⁶

DE GRACH JÓZSEF szül. Sopron, 1810., r. kat. Kilépett hadnagy (1828-tól 1833-ig a 37. gyalogezredben szolgált), Abaúj megyei birtokos. 1848 nyarán a kassai nemzetőrség századosává választják. Okt. 20 (16)-tól hadnagy a 20. (kassai) honvédszászlóaljnál. Nov. 25 (16)-tól főhadnagy, részt vesz a felső-tiszai harcokban. Az 1849. jan. 4-i kassai csatában fogságba esik. Febr. 14-én kiszabadul, felügyelő tiszt lesz a kassai katonai kórháznál. Meghalt ugyanitt., tífuszban, 1849. márc. 29-én.⁶⁷

HAFFNER ANTAL szül. Kőhalom (később: Répceköhalom, ma Steinberg an der Rabnitz, Au.), 1824 körül, r. kat. Kereskedő. Nőtlen.

1848 őszétől a 23. (győri) honvédszászlóalj katonája. 1849. jan. 16-tól hadnagy ugyanitt a feldunai (VII.) hadtestnél, majd a Kmety-hadosztályban. Borosjenőnél teszi le a fegyvert (aug. 20.). Besorozzák a császári hadseregbe. 1857-ben őrmesterként szerel le. Gimnáziumi rajztanárként halt meg Rozsnyón, 1886-ban.⁶⁸

HEISENBERGER FERENC szül. Sopron, 1816., r. kat. Gimnáziumot végez. Volt őrzető (1835-től 1847-ig a 48. gyalogezredben szolgált).

1848 őszétől őrmester a 47. (Zala megyei) honvédszászlóaljnál. 1849. jan. 16-tól hadnagy ugyanitt A téli és a tavaszi hadjáratot a főhadszíntéren küzdi végig alakulatával. Június elején áthelyezik a szerveződő 96. zászlóaljhoz. Végül főhadnagy az említett alakulatnál az I. hadtestben a világosi fegyverletételig.⁶⁹

HETYÉSY PÁL szül. Középbük, 1823. jan. 4. H. István szabadságharcban végül hadnagy és Nemes, evangélikus. Gazdálkodó. Állítása szerint a szabadságharcban végül hadnagy és élreléző tiszt volt a 103. honvédszászlóaljnál a Tiszai hadseregben a hátszegi fegyverletételig (1849. aug. 21.). Később szülőhelyén gazdálkodik, a kiegyezés után egy ideig ülnök Sopron megye árvaszéknél. Volt hadnagyként a megyei Honvédegylet tagja. Megh. Középbük, 1895. máj. 7.⁷⁰

TAKÁCSI HORVÁTH GYULA szül. Vadosfa, 1828. márc. 21., evang. H. János lelkész és Tatay Júlia fia. Jogot végez Sopronban. Joggyakornok.

1848. júl. 21-én beállt a magyar kormány alá rendelt 9. Miklós huszárezredhez. Alakulatával Jellačić támadásától a világosi fegyverletételig végigküzd a szabadságharcot. Ezredével a feldunai (VII.) hadtestben szolgált és 1849 július végén lett hadnagy. Besorozásra alkalmatlanként hazabocsátják. 1851-től 1869-ig telekkönyvi jegyző Sopronban. 1867-ben ugyanitt a honvédegylet tagja. 1868-ban ügyvédi vizsgát tesz, később Győrben él. Meghalt uo. 1908. máj. 18-án.⁷¹

HORVÁTH JÁNOS szül. Vadosfa, 1826., evang. Jogot végez Sopronban és Győrben. Ügyvéd Pesten. 1848 őszén beáll a jászsági 24. honvédszászlóaljhoz.

⁶⁶ Közlöny 1849/6 (hibásan: Geuther), KAW.: Gb. 19. LIR. 1841–1850. 7/121., Uo.: Trauungsbuch 19. LIR. 1842., MOL.: Bm. Honv. segély 1867. 2185. és 1868. 3999., Mikár I. 56.

⁶⁷ Közlöny 1848/146. és 169., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 865., Uo.: Hm. Ált. 1849. 10444., KAW.: Gb. 37. LIR. 1820–1840. 1/65.

⁶⁸ Közlöny 1849/38., KAW.: Gb. 54. LIR. 1841–1857. 25/8., Borovszky: Gömör m. 569., Vas. Újs. 1886/41.

⁶⁹ Közlöny 1849/17. és 133., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841–1850. 6/116., HL.: 1848/49 51/17.

⁷⁰ Mikár II. 276., Nemesi évkönyv 1927–1928. 131., Tört. Lapok 1895/11., Vas. Újs. 1894/20.

⁷¹ KAW.: Gb. 9. HR. 1841–1848. 16/25., Mikár I. 142., Vas. Újs. 1908/23., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 3849.

A Délvidéken, 1849 februárjától az erdélyi hadszíntéren harcol alakulatával. Febr. 16-tól hadnagy. Márc. 3-án Medgyesnél lösebet kap. Áprilisban a marosvásárhelyi kórházban ápolják. Júl. 14 (1)-től főhadnagy zászlóaljánál. 1850 februárjában besorozák a császári hadsereghez, de szeptember közepén elbocsátják. Később Mesterházán gazdálkodik. 1882-ben elméje elborul.⁷²

HUSZTHY (1848/49-ben HUSZTI) ILLÉS szül. Ruszt, 1825 körül. Nemes. 1848 szeptemberétől szolgál – feltehetően a soproni önkéntes nemzetőröknél. Decembertől őrmester, 1849. jún. 28 (1)-től hadnagy az 57. honvédszászlóaljban a komáromi várórségnél.⁷³

KÁLÓCZY KÁROLY szül. Sopron, 1824 körül, r. kat. 1848. szept. 16-tól a soproni önkéntes nemzetőrök-, illetve a dunántúli 2. önkéntes nemzetőrszászlóalj hadnagya, részt vesz a Jellačić elleni harcokban. 1849. jan. 30-án beosztják a 70. honvédszászlóaljba a komáromi várórséghez. Júl. 25 (jún. 16)-tól főhadnagy ugyanitt.⁷⁴

KANCZER FERDINÁND (KÁNCZER NÁNDOR) szül. Csorna, 1815., r. kat. Őrmester, 1849. aug. 5 (1)-től hadnagy és élelmezési tiszt a 70. honvédszászlóaljban a komáromi várórségnél. A kiegyezés idején munkaképtelen rokkant Győrben, a Győr Megyei Honvédegylet tagja. 1878-ban felveszik a budapesti honvéd menházba. Innen 1880-ban kilép.⁷⁵

KNÖPLER VILMOS szül. Sopron, 1798 körül, r. kat. Volt szakaszvezető (1818-tól 1841-ig a 7. könnyűlovasezredben szolgált), a katonai rokkantak otthonának lakója Budán. 1848 őszén beáll a honvéd tüzérséghez. Nov. 25 (16)-tól hadnagy, 1849. márc. 18 (16)-tól főhadnagy.⁷⁶

KRÉCSY (KRETSCHY) KÁROLY szül. Sopron, 1826 körül, r. kat. 1848 októberében Sopronban honvéd önkéntes lesz, a 15. (pozsonyi) zászlóaljhoz kerül. Alakulatával a komáromi várórséghez osztják be. 1849. áprilistól őrmester, jún. 28 (1)-től hadnagy ugyanitt. A kiegyezés idején a Fejér Megyei Honvédegylet tagja. Később a székesfehérvári takarékpénztár igazgatója. Megh. Székesfehérvár. 1903.⁷⁷

KRENOSZ (KRÉNSZ, 1849-ben TORMAI) KÁROLY szül. Sopron, 1829., evang. Joghallgató Sopronban. Nőtlen. 1848. júl. 21-én beáll a magyar kormány alá rendelt 9. Miklós huszárezredhez. Részt vesz a Jellačić elleni harcokban. Okt. 19 (16)-tól hadnagy honvédseregbe lépett ezredénél.

1849. jan. 1-től főhadnagy. Februárban egy tisztársával történt összetűzése miatt kilép a honvédseregből. Ápr. 13-án ismét alkalmazásért folyamodik – hadnaggyá nevezik ki a szekereszkarhoz. Május 25-én áthelyezik a 10. Vilmos huszárezredhez a Kmetyhadosztályba. Az említett hadosztály maradványával Borosjenőnél teszi le a fegyvert.

1849. okt. 10-én Pozsonyban közlegényként besorozzák a 9. huszárezredhez. 1850-ben hadnagy lesz. Folyamatosan szolgálva 1873-tól ezredes, a 4. huszárezred parancsnoka, 1879-től vezérőrnagy, végül 1883-tól altábornagy. 1887-ben nyugalmazzák. 1890-

⁷² Közlöny 1849/63. és 153., MOL.: Hm. Ált. 1849. 11409. és 25829., KAW.: Gb. 17. LIR. 1841–1857. 31/126.

⁷³ Közlöny 1849/146., MOL.: Hm. Ált. 1849. 21057.

⁷⁴ Közlöny 1849/15. és 165., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 8140., Uo.: Hm. Ált. 1849. 19932. és 21057.

⁷⁵ Szinnyei: Komárom 286. és 400., MOL.: Brn. Honv. segély 1868. 1975., Mikár I. 48. és II. 156., HL.: Honv. menház akv. II. 127.

⁷⁶ Közlöny 1848/170. és 1849/58., MOL.: ONöHt. Ált. 1848. 7232., KAW.: Gb. 7. Chev. Lég. Rgt. 1841–1850. 1/37.

⁷⁷ Közlöny 1849/146., MOL.: Hm. Ált. 1849. 21057., Szinnyei: Magyar írók VII. 251. és 253., Mikár I. 44., Vas. Újs. 1903/48. és 49.

ben Sopronban él, a '48-as Honvédegylet tagja. Szülőhelyén hunyt el 1902. dec. 17-én.⁷⁸

MERSICS MIHÁLY szül. Csepreg, 1825., r. kat. nemes. M. Mihály és Eller Anna fia. 1844-től önkéntes, 1848. ápr. 17-től tizedes a 32. Estei Ferdinánd (főherceg) gyalogezredben. 1848. okt. 15-én őrmesterként átlép a Győrben alakuló 23. honvédszászlóaljhoz. 1849. jan. 1-től hadnagy és számvevő tiszt a 39. zászlóaljnál a feldunai (VII.) hadtestben. A világosi fegyverletételnél főhadnagy ugyanitt 1849 októberében besorozzák a császári hadseregbe. 1856 végén őrmesterként szerel le.⁷⁹

MÉSZÁROS JÓZSEF szül. Sopron, 1825 körül, r. kat. 1848. szept. 16-tól a soproni önkéntes nemzetőrszázad, illetve egy önkéntes nemzetőrszászlóalj hadnagya, részt vesz a Jellačić elleni harcokban. 1849. jan. 30-án beosztják a 71. honvédszászlóaljba a komáromi várőrséghez. Máj. 30-tól toborzó tiszt Sopron és Vas megyében.⁸⁰

OLTAY SÁNDOR szül. Iván, 1827., r. kat. 1848 júliusában beáll a Pécsett szerveződő 8. honvédszászlóaljhoz. Augusztustól részt vesz a délvidéki harcokban, tizedes, majd őrmester. 1849. jún. 30 (márc. 1)-től hadnagy az alakuló 128. honvédszászlóaljnál a bán-sági hadszíntéren. Aug. 2-án Vetter altábornagy főhadnagyi előléptetésre terjeszti fel.⁸¹

PREISZ PÉTER szül. Himpész (később Vimpác, ma Wimpassing an der Leitha, Au.), 1822., r. kat. Előbb kovács, 1841-től közvitéz, 1844-től tizedes a 48. Ernő gyalogezred 3. zászlóaljánál. Nőtlen. Alakulatával 1848 szeptemberétől Jellačić ellen harcol, októberben csatlakoznak a honvédsereghez. Őrmester, 1849. máj. 7 (1)-től hadnagy zászlóaljánál – mely júniusban a 117. honvédszászlóalj besorolást kapja – a VII. (feldunai) hadtestnél a világosi fegyverletételig. Besorozzák a császári hadseregbe. 1851 novemberében leszerelik.⁸²

PRUZSINAI PRUZSINSZKY SÁNDOR szül. Sopron, 1816., evang. 1833-tól hadfi a 48. gyalogezredben. 1839-től nemesi testőr Bécsben, 1842-ben kilép a hadseregből. A forradalom kitörésekor mázsamester a szlatinai (Máramaros m.) kincstári sóhivatalnál. A szabadságharcban előbb egy nemzetőri tüzér üteg főhadnagya. 1849. jún. 17 (1)-től honvéd tüzér hadnagy. Júliusban egy három-fontos üteg parancsnoka Kazinczy ezredes tartalék hadosztályánál. Az 1870-es években számtiszt a máramarosszigeti bányaigazgatóságnál.⁸³

RIANÓCZY ALAJOS szül. Kismarton, 1831., nemes, r. kat. R. József és Kiszelényi Franciska fia. Diák. 1849. júl. 23-án tűzmesterként kitünteti magát Polgárnál, az orosz csapatok elleni harcban. Korponay ezredes, az itteni népfelkelő tábor parancsnoka, hadnaggyá nevezi ki. 1850 januárjában volt honvéd tüzér hadnagyként besorozzák a császári hadseregbe. 1853-ban függetlenségi szervezkedésben való részvétel miatt

⁷⁸ Közlöny 1849/36., 83. és 118., MOL.: Hm. Ált. 1848. 8221., 9276. és 1849. 10023., 12955. és 16173., HL.: 1848/49 12/238., Mikár II. 276., Vas. Újs. 1902/52., Tört. Lapok 1903/8., KAW.: 13. HR. Effektive Stand 22/111.

⁷⁹ Közlöny 1849/36., KAW.: Gb. 32. LIR. 1841–1850. 30/8. és 42. LIR. 1841–1857. 34/101., HL.: 1848/49 51/17.

⁸⁰ Közlöny 1849/15., MOL.: Hm. Ált. 1849. 21057.

⁸¹ Közlöny 1849/154., MOL.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz.n., HL.: 1848/49 43/415.

⁸² KAW.: Gb. 48. LIR. 189401–1850. 15/96. 42. LIR. 18451–1857. 34/92., MOL.: Hm. Ált. 1849. 1112. és 21688.

⁸³ Közlöny 1849/1356., Hellebronth Kálmán 308., KAW.: Gb. 48. LIR. 10820–1840. 1/26., HL.: 1848/49 38/78. és 39/381.

három év várfogságra ítélik. 1854-ben kegyelmet kap. 1867-ben Somogy megye tiszteletbeli esküdtségévé választják. Később járásbíró. Megh. Igal, Somogy m., 1876. febr.⁸⁴

RIMANÓCZY JÓZSEF szül. Kismarton, 1830. Az előbbi testvére. 1845-től hadfi a 48. Ernő gyalogezred 3. zászlóaljánál. Nőtlen. 1848 szeptemberétől Jellačić ellen harcol. Okt. 26 (nov. 1)-től hadnagy honvédseregbe lépett alakulatánál. Dec. 16-tól főhadnagy ugyanitt a feldunai (VII.) hadtestnél. (Az 1849. máj. 7-i kimutatás szerint Győrben tartózkodik alakulatánál.) 1867-ben és 1890-ben közjegyző Bicalon, a Baranya megyei Honvédegylet tagja.⁸⁵

RIMANÓCZY KÁLMÁN, az előbbi kettő testvére. 1848. szept. 6-tól hadnagy az önkéntes nemzetőrségnél, 1849 januárjától a 71. honvédszászlóaljban a komáromi várőrségnél.⁸⁶

ROMBERGER JÁNOS Kismartonban született. A szabadságharcban a 2. utászszázlój II. hadtesthez beosztott osztályának szolgált, ahol 1849. júl. 21 (17)-én hadnagy lett. A komáromi vár őrségével tette le a fegyvert. Az 1850-es évek első felében Győrben élt.⁸⁷

SAUERWEIN JÓZSEF szül. Kismarton, 1823., r. kat. Jogot végez. Joggyakornok, 1845-ben beáll a 32. Estei Ferdinánd gyalogezredhez. 1848. áprilisában leszerel. Szeptember közepétől a „pesti csatár” (önkéntes nemzetőr)-, illetve 14. honvédszászlóalj tizedese. Alakulatával a világosi fegyverletételig a feldunai (VII.) hadtest kötelékében szolgál. Őrmester, 1849. máj. 16-tól hadnagy. Augusztus végén Aradon közlegényként besorozzák a császári hadseregbe. Az 1859-es olasz-osztrák háború során hadnaggyá léptetik elő. 1863. márc. 8-án öngyilkos lesz Udineben.⁸⁸

SCHÜTZE (1849-ben JÁSZ) LAJOS szül. Sopron, 1827., evang. Joggyakornok. Nőtlen. 1848 szeptemberében beáll a magyar kormány alá rendelt 4. Sándor huszárezredhez, és részt vesz a Jellačić elleni harcokban. Dec. 9 (1)-től hadnagy a 10. Vilmos huszárezred tartalék századánál Gyulán. Végül júl. 20 (16)-tól főhadnagy ezredénél a Kmetyhadosztályban. 1849 szeptemberében besorozzák a császári hadseregbe. 1850-től hadnagy, 1854-től főhadnagy a 2. huszárezredben. 1858-ban nyugalmazzák. Megh. Szenc (?), Pozsony m., 1878. máj. 12.⁸⁹

SCHÜTZE TIVADAR szül. Sopron, 1823 körül. 1846-tól ügyvéd Pesten. 1848. nov. 24 (dec. 1)-től hadbíró hadnagy a 44. és 45. honvédszászlóaljnál. 1849. máj. 9 (6)-tól főhadnagy, a VII. (feldunai) hadtest egyik hadosztályának hadbíró tisztje a világosi fegyverletételig. 1850 január végén Pesten sorozóbizottság elé állítják, de alkalmatlanként mentesül a besorozástól. 1867-ben váltótörvényszéki jegyző Sopronban, a helyi honvédegylet tagja.⁹⁰

SIMUNYÁK JÁNOS szül. Alsószopor, 1813., evang. Volt tizedes (1833-tól 1839-ig az 5. huszárezredben szolgált). 1848 októberében altiszt lesz a Győrben szerveződő 23. hon-

⁸⁴ MOL.: Hm. Aradi nem ikt. ir. (163. cs. fol. 992-993.), Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 4961., HL.: 1848/49 39/391., Uo.: Rendőri megfigy. 71/117., KAW.: Gb. 8. LIR. 1850-1860. 63/129., Vas. Újs. 1876/8.

⁸⁵ Közlöny 1849/36., MOL.: Hm. Ált. 1848. 9076. és 1849. 1112., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841-1850. 29/155., Mikár II. 17.

⁸⁶ Közlöny 1849/15., HL.: 1848/49 36. könyv (a 71. honvédszászlóalj tisztikara).

⁸⁷ Komáromi Lapok 1849/62., HL.: Rendőri megfigy. 71/135.

⁸⁸ Közlöny 1849/144., MOL.: ONÖHT. Ált. 1848. 4274., Uo.: Hm. Ált. 1849. 1112., HL.: 1848/49 51/17., KAW.: Gb. 26. LIR. Effektive Stand 15/77.

⁸⁹ Közlöny 1849/94., MOL.: Hm. Ált. 1848. 4868., 1849. 1160., 10623. és 25389., HL.: 1848/49 28/409. és 51/17., KAW.: 2. HR. 1850-1860. 1/129.

⁹⁰ Közlöny 1848/169. és 1849/102., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 3849., Mikár I. 83.

védzászlóaljnál. Nov. 13 (1)-től hadnagy alakulatánál a feldunai hadtestben. 1849 február elején egy szállítóoszlop parancsnoka Karcagon. (Május közepén Nagyváradon tartózkodik.)⁹¹

STURZER (STÜRZER ?) ANDRÁS szül. Kismarton, 1819., r. kat. Esztergályos mesterséget tanul. 1837-től köztitűz, 1841-től tizedes a 19. Schwarzenberg gyalogezredben. Nőtlen. Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcol, októberben csatlakozik a honvédsereghez. 1849 május végén hadnagy a 39. (győri) honvédszászlóaljnál a VII. (feldunai) hadtestben. 1849 decemberében besorozzák a császári hadseregbe, 1852 októberében elbocsátják.⁹²

SUBRICH JÁNOS ld. ZSUBRICH

SZABADFI (SZABADFY) ANTAL szül. Csorna, 1819 körül. 1848 szeptemberétől önkéntes nemzetőr. Decembertől a veszprémi önkéntes csapat főhadnagya Nemegeyi őrnagy dunántúli népfelkelő seregében. 1849. márc. 19 (16)-tól főhadnagy a (második) 7. honvédszászlóaljban a bácskai (IV.) hadtestben, majd a péterváradai várórségnél. A vár feladásáig (szept. 7.) szolgál. 1850 februárjában Pesten, mint alkalmatlant – lábán lösebet kapott a szabadságharcban, – nem sorozzák be. A kiegyezés idején járási esküdt Vas megyében. 1890-ben nyug. körjegyző Nagyhajmáson. Az előbbi időpontban a Vas megyei, az utóbbiban a Baranya megyei Honvédegylet tagja. Megh. Vép, Vas m., 1903. ápr. 16.⁹³

KISKÖLKEDI SZABÓ KÁLMÁN szül. Sopron, 1827. ápr. 16., r. kat. Sz. Ferenc földbirtokos és Legedits Anna fia. Joggyakornok. 1848 szeptemberében beáll a Jellačić ellen harcoló, majd a honvédsereghez csatlakozó 4. Sándor huszárezredhez. Dec. 23 (16)-tól hadnagy, 1849. máj. 26 (jún. 1)-tól főhadnagy ezredénél a VII. (feldunai) hadtestben a világosi fegyverletételig. 1849 novemberében besorozzák. 1850-től hadnagy, 1854-től főhadnagy a 2. huszárezrednél. 1859-ben kilép a hadseregből. A kiegyezés idején postamester és városbíró Körmenden, a Vas megyei Honvédegylet tagja. 1870-ben főhadnagyként reaktiválják a magyar királyi honvédséghez. 1874-től százados, huzamosabb ideig a koronaórség parancsnoka. 1898-ban nyugalmazzák. Megh. 1903.⁹⁴

SZÉKELY JÓZSEF szül. Farád, 1822., nemes, r. kat. 1841-től köztitűz, 1844-től tizedes a 48. Ernő gyalogezredben. Nőtlen. Ezrede 3. zászlóaljával 1848 szeptemberétől Jellačić ellen harcol, októberben csatlakoznak a honvédsereghez. 1849. jan. 11-től őrmester alakulatánál a VII. hadtestben. Június elején áthelyezik a Tatán szerveződő 99. zászlóaljhoz. Júl. 21 (18)-tól hadnagy ugyanitt, a komáromi várórségnél, a vár feladásáig.⁹⁵

KISJÁCZI SZELES SÁNDOR szül. Csorna, 1831. dec. 7., r. kat. Apja földbirtokos. Jogot végez, joggyakornok. 1848. okt. 5-től tizedes az 1. honvéd utászezred Pozsonyban szerveződő 2. zászlóaljánál. 1849 májusában őrmesterként áthelyezik az 54. honvédszászlóaljhoz a II. hadtestbe. Júl. 7 (1)-től hadnagy ugyanitt, a komáromi várórségnél.

⁹¹ Közlöny 1848/169. és 1849/102., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 3849., Mikár I. 83.

⁹² MOL.: Hm. Ált. 1849. 1112., KAW.: Gb. 19. LIR. 1841–1850. 13/20. és 29. LIR. 44/186. és 6/121.

⁹³ Közlöny 1849/57., MOL.: Hm. Ált. 1849. 6620. és 8094., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 2668., HL.: 1848/49 45/216., Mikár I. 103. és II. 17.

⁹⁴ MOL.: Hm. Ált. 1848. 9868., 1849. 1112. és 3553., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 2668., KAW.: Gb. 2. HR. 1850–1860. 1/134., HL.: Tiszti akvi. lapok 25049., Mikár I. 103. és II. 54.

⁹⁵ Komáromi Lapok 1849/62., KAW.: Gb. 48. LIR. 1841–1850. 20/161., HL.: 1848/49 28/414 d.

1867-ben Győrben él, a helyi honvédegylet tagja. Köz- és váltóügyvéd, majd a Sopron megyei törvényszék ülnöke, 1872-ben járásbíró Csornán. (1870-től 1873-ig szabad-sárgolt állományú hadnagy a m. kir. honvédségnél.) 1882-ben Győrben hunyt el.⁹⁶

SZILÁGYI FRIGYES SÁNDOR szül. Sopron, 1829. vagy 1830., r. kat. Diák. A szabadságharcban végül hadnagy a 47. (Zala megyei) honvédszászlóaljnál az I. hadtestben. Szerepel a világosi fegyverletételi jegyzéken. 1849 októberében közlegényként besorozzák a császári hadseregbe, egy év múltán elbocsátják. A kiegyezés idején kerületi jegyző Zalaegerszegen, a Zala megyei Honvédegylet tagja. 1882-től a budapesti honvéd menházban él. Meghalt ugyanitt 1882. dec. 2-án.⁹⁷

SZILVÁSSY MÁRTON szül. Farád, 1828. szept. 27., nemes, evang. Sz. István farádi közbirtokos és Nagy Erzsébet fia. Ügyvéd. Nőtlen. 1848. nov. 2-án beáll a Pozsonyban szerveződő 2. utászzászlóaljhoz. Decembertől őrmester.

1849. jan. 23 (16)-tól hadnagy az 50. Hunyadi honvédszászlóaljban. Az erdélyi harcok során, máj. 3-án, Bem tábornok a katonai érdemjel 3. osztályával tünteti ki, majd főhadnaggyá lépteti elő (máj. 20.). 1849 őszén besorozzák a császári hadseregbe. 1850 végén váltságdíj ellenében szabadul. 1860–61-ben a Győri Közlöny szerkesztője. 1861-ben Győr megye alkotmányos aljegyzőjévé választják. 1867-ben ügyvéd, ekkor és 1890-ben a Sopron Megyei Honvédegylet tagja. 1903. nov. 20-án Budapesten hunyt el.⁹⁸

SZIVÁTS (SZIVATZ) FERENC szül. Kismarton, 1825., r. kat. Szabómesterséget tanul. 1848. máj. 23-án beáll az 5. tüzérezredhez. Nőtlen. Okt. 12-én tüzemesterként (őrmester) átlép a honvéd tüzérséghez. 1849. jún. 20 (16)-tól tüzérhadnagy.⁹⁹

TOLLENICH MÁTYÁS szül. Kishőflány (ma Kismarton/Eisenstadt része), 1828. máj. 3., r. kat., vend nemzetiségű. Gimnáziumot végez. 1848 augusztusában Pesten beáll a honvéd tüzérséghez. A 2. tizenkétfontos ütegnél szolgál.

1849. jan. 1-től tüzemester a munkácsi hadszer-hivatalnál. Végül júl. (1)-től hadnagy és egy fél három-fontos üteg parancsnoka Kazinczy Lajos ezredes hadtesténél. 1850 januárjában besorozzák a császári hadseregbe. 1852 áprilisában pénzért kiváltja magát. Később törvényszéki irodatiszt, majd telekkönyvi jegyző. 1867-ben a Sopron megyei Honvédegylet tagja. 1871-től hadnagy, 1873-tól főhadnagy a m. kir. honvédségnél. Megh. 1874. máj. 13.¹⁰⁰

TÓTH JÓZSEF szül. Jóbaháza, 1823 körül, evang. 1848. szept. 16-tól a soproni önkéntes nemzetőrszázad hadnagya, harcol Jellačić ellen. 1849 januárjában beosztják a 71. honvédszászlóaljba a komáromi várőrséghez. Jún. 28 (1)-től főhadnagy ugyanitt.¹⁰¹

TÖPLER (később TÖPLY) OTTÓ szül. Sopron. 1828., evang. Joggyakornok. 1848. aug. 11-én beáll a magyar kormány alá rendelt 9. Miklós huszárezredhez. Részt vesz a Jellačić elleni harcokban. Okt. 19 (16)-tól hadnagy, dec. 21-től főhadnagy ezredénél a honvédseregben. A szabadságharcot a feldunai (VII.) hadtest kötelékében küzdi végig. A világosi fegyverletétel után besorozzák a császári hadseregben újjáalakuló 4. huszár-

⁹⁶ Győr m. Levélt.: 1848/49-es gyűjt. 4. cs. sz.n., Vas. Újs. 1882/32., HL.: Tiszti akvi. lapok 36322.

⁹⁷ HL.: 1848/49 51/17., KAW.: Gb. 27. LIR. 1841–1850. 71/143., Mikár I. 107., HL.: Honv. menház akv. I. 86.

⁹⁸ Közlöny 1849/13., Nagy Sándor LXII. és LXXCII., HL.: 1848/49 51/17., Uo.: Tiszti akvi lapok 9855., Szinnyei: Magyar írók XIII. 948–949., Mikár I. 82. és II. 276., KAW.: Gb. 7. LIR. 1851–1858. 37/77.

⁹⁹ Közlöny 1849/139., MOL.: ONÖHt. Ált. 1848. 8119., KAW.: Gb. 5. FAR. 1841–1854. 51/158.

¹⁰⁰ MOL.: Hm. Ált. 1849. 26263., HL.: 1848/49 39/381., Uo.: Tiszti akvi. lapok 29148., Mikár I. 83., KAW.: Gb. 11. LIR. 1857. 34/55.

¹⁰¹ Közlöny 1849/15. és 146., MOL.: Hm. Ált. 1849. 19932. és 21057.

ezredhez. 1850-től hadnagy, 1854-től főhadnagy, 1859-től százados. Elhal betegségben, Krulitz (?), 1864. nov. 27.¹⁰²

TRIMMEL ALAJOS szül. Sopron, 1825. Joggyakornok Sopronban. 1848 szeptemberétől a soproni önkéntes nemzetőrszázad tizedese, részt vesz a pákozdi és a scwechati csatában. Nov. 10-től őrmester a 46. honvédszászlóaljban a komáromi várőrségnél. 1849 június elején áthelyezik a Tatán szerveződő 99. zászlóaljhoz. Végül hadnagy ugyanitt ismét a komáromi várőrségnél. 1867-ben városi hivatalnok Sopronban.¹⁰³

TSCHURL KÁROLY (JÁNOS) szül. Sopron, 1828., evang. Diák. 1848. aug. 30-án beáll a 4. Sándor huszárezredhez.

Alakulatával Jellačić ellen harcol, és okt. 19 (16)-án hadnagy lesz. A szabadságharcot ezredével a feldunai (VII.) hadtest kötelékében küzdi végig. 1849. jan. 1-ével főhadnaggyá léptették elő. 1849 novemberében besorozzák a császári hadsereg 1. huszárezredéhez. 1850-től hadnagy, 1852-től főhadnagy, 1857-től százados. Még ez évben kilép a hadseregből.¹⁰⁴

ULBER MÁTYÁS szül. Sopron, 1822., evang. Őrmester, 1849. jún. 14 (1)-től hadnagy a 35. Zrínyi honvédszászlóaljnál a felső-magyarországi (IX.) hadtestben. (Feltehetően 1848 őszétől szolgált az említett alakulatban.) A fegyverletétel után besorozzák. 1851-ben leszerelik. 1890-ben Sopronban él, a megyei Honvédegylet tagja. Nyug. főreáliskolai tanárként halt meg 1902-ben Sopronban.¹⁰⁵

WEISZ SÁNDOR szül. Mihályi, 1829., evang. Gimnáziumot végez. 1846-től közvitéz, 1847-től tizedes a 39. Don Miguel gyalogezredben.

1848 nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen harcol. Októberben ezrede 1. zászlóaljával csatlakozik a honvédsereghez és őrmester lesz. 1849 január közepétől hadnagy alakulatánál a Központi Mozgó Seregnél., ill. II. hadtestben. Márc. 20-tól beteg, júliusig lépdaganattal az egri katonai kórházban kezelik. Júl. 14 (jún. 16)-tól főhadnagy a tartalék hadtestnél – Tápén – szerveződő 132. honvédszászlóaljban.¹⁰⁶

WIENER FRIGYES szül. Eszterháza, 1816., r. kat. Vadász.

1848 őszétől a 33. (szegedi) honvédszászlóalj katonája. A Délvidéken, 1849 januárjától a főhadszíntéren – a VII. hadtestben – küzd alakulatával. Buda ostrománál hadnaggyá léptetik elő (máj. 20.).

A borosjenői fegyverletételi jegyzéken – hol alakulata a Kmety-hadosztály maradványával az orosz csapatok előtt letette a fegyvert – hasonló rangban szerepel. 1850 januárjában Pozsonyban besorozzák a császári hadseregbe. 1855-ben őrmesterként szerel le.¹⁰⁷

WILFING JÓZSEF szül. Sopron, 1818., r. kat. Volt őrmester (1835-től 1846-ig a „röppentyű” – rakéta – karnál szolgált). 1848. dec. 16 (1)-től hadnagy a honvéd tüzérségnél. Részt vesz az erdélyi harcokban.

¹⁰² Közlöny 1849/36., MOL.: Hm. Ált. 1848. 8221., 9276., és 10454., HL: 1848/49 51/17., KAW.: Gb. 9. HR. 1841–1848. 16/61. és 4. HR. Effektive Stand 1/14.

¹⁰³ MOL.: Hm. Ált. 1849. 16490. és 21956., Uo.: Bm. Honv. segély 1868. 3849.

¹⁰⁴ Közlöny 1849/22., KAW.: Gb. 4. HR. 1841–1848. 17/90. és 5. HR. 1841–1860. 1/101., MOL.: Hm. Ált. 1848. 9276., 1849. 1112.

¹⁰⁵ Közlöny 1849/135. és 144., KAW.: Gb. 39. LIR. 1850–1857 13/164., Mikár II. 276., Vas. Újs. 1902/8.

¹⁰⁶ Közlöny 1849/16., 133. és 153I, MOL.: Hm. Ált. 1849. 184., 16767., 18292. 20899. és 25760., HL: 1848/49 9/388., KAW.: Gb. 39. LIR. 1841–1848. 33/2.

¹⁰⁷ MOL.: Hm. Ált. 1849. 22316., HL: 1848/49 36. könyv (a 33. honvédszászlóalj tisztikara), KAW.: Gb. 6. HR. 1850–1860. 6/122.

1849. márc. 26 (ápr. 1)-től főhadnagy, egy röppentyű üteg parancsnoka továbbra is az erdélyi hadseregnél. 1850 májusában Pesten sorozóbizottság elé állítják, mint alkalmatlant azonban nem sorozzák be a császári hadseregbe. Később a soproni gimnázium rajztanára. 1867-ben a Sopron megyei Honvédegylet tagja.¹⁰⁸

VÖRÖS ANTAL szül. Mihályi, r. kat. Ügyvéd. 1848 decemberében beáll a honvéd tüzérséghez. Tüzmester, 1849. júl. 7 (1)-től hadnagy a Feldunai hadsereg 12. hat-fontos lovasütegénél.¹⁰⁹

ZSUBRITS (SUBRICH) JÁNOS szül. Hidegség, 1825., r. kat., nemes. 1844-től önkéntes, 1847-től tizedes az 5. Radetzky huszárezredben. 1848 őszén – valószínűleg ezrede tartalék századával – csatlakozik a honvédsereghez. 1849. febr. 16-tól hadnagy, a 12. Nádor huszárezredben. Ápr. 18 (16)-tól főhadnagy ezrede felső-magyarországi (IX.) hadtesthez beosztott századánál. 1849 októberében besorozzák a császári hadseregbe. 1851 végén elbocsátják.¹¹⁰

A honvédsereg Sopron megyéből származó tisztjeinek fenti életrajzi adatai lehetőséget nyújtanak e tisztek társadalmi, származási, nemzetiségi, foglalkozási viszonyainak vizsgálatára. A származás tekintetében mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a 97 ismert esetből mindössze 35-36 % – a nemesi, és 61 fő - 64 % – a nem nemesi születésűek száma, illetve aránya. Ez jelentősen eltér a honvéd tisztkar egészének átlagától, ahol a nemesi származásúak aránya megközelítette az 50 %-ot.¹¹¹

Az eltérés minden valószínűség szerint a Sopron megyei tisztek etnikai hovatartozásával van összefüggésben. A honvédsereg tisztjeinek nemzetiségi hovatartozását illetően konkrét adatok nem maradtak fenn. Ezt sem a honvédseregben, sem pedig a császári-királyi hadseregben – ahonnan a honvédtisztek egy jelentős része jött, vagy ahová a szabadságharc után büntetésből került – nem tartották nyilván. Így a Sopron megyeiek esetében is csak becslésekre szorítkozhatunk.

A név, a vallás, valamint a születési hely ismeretében – az ebből eredő tévedések lehetőségét elismerve – az etnikai hovatartozás megállapítása azonban a Sopron megyei tisztek esetében is megkockáztatható. A rendelkezésre álló adatok ezt 94 esetben teszik lehetővé. E szerint 94 főből 50 – 53,1 % – volt a magyarok, 37 – 39,3 % – a németek és 7 – 7,6 % – a horvátok száma, illetve aránya. (Ami szigorúan etnikai származást jelent, hiszen nem tudjuk, hogy ki milyen nemzetiségűnek vallotta magát.) Ez egyben azt jelenti, hogy a megyéből származó tisztikar lényegében a megye nemzetiségi összetételét reprezentálta. A nem magyar etnikumú tisztek magas aránya ugyanakkor magyarázata a nemesi születésűek átlag alatti képviseletének.)

Konkrétabbak a tisztek megelőző – szabadságharc előtti – foglalkozására vonatkozó adatok. Az e szerint ismert 70 főből 11 – 15,7 % – aktív császári-királyi tiszt, 20 – 28,6 % – a császári-királyi hadsereg altisztje, 1 fő pedig – 1,4 % – nyugalmazott tiszt volt. A katonai hivatást űzők száma e szerint tehát összesen 32 főre, 45,7 %-ra rúgna. A valószínűségben ez azonban csak 31,3 %, mivel a 102 Sopron megyei születésű honvédtisztból

¹⁰⁸ Közlöny 1848/195. és 1849/72., Nagy Sándor LX., KAW.: Gb. Raket. Korps. 1841–1860. 4/34., MOL.: Bm. Honv. segély 1868. 3849.

¹⁰⁹ MOL.: Hm. Aradi nem ikt. ir. sz.n., HL.: 1848/49 51/17.

¹¹⁰ Közlöny 1849/30. és 85., MOL.: Hm. Ált. 1849. 29995., KAW.: Gb. 5. HR. 1850–1860. 3/173.

¹¹¹ Bona 1998. 7.

csak ez a 32 fő volt korábban katona. A többi ismert esetben a foglalkozási megoszlás a következő volt: diák és joggyakornok: 13 fő (18,6 %), megyei- és uradalmi hivatalnok 10 fő(14,4 %), ügyvéd, mérnök 7+2 fő (13,9 %), kézműves, kereskedő 1+3 fő (5,7 %), színész 1 fő (1,4 %). Összesen: 38 fő (54,3 %). (Ami a valóságban, a fenti korrekció értelmében – és a 102 főt alapul véve – minden egyes kategóriában néhány százalékkal magasabb lehetett.)

Megjegyzendő továbbá, hogy az utóbb felsorolt polgári foglalkozásúak között 17-en korábban szintén szolgáltak egy ideig altisztként, vagy tisztjelöltként a császári-királyi hadseregben. Velük együtt a katonai előképzettséggel rendelkezők száma 49 fő volt, ami a 102 honvédtiszt esetében 48 %-ot jelent. Származását, illetve foglalkozását tekintve a honvéd tisztikar Sopron megyei eredetű részének nagyobb fele tehát a társadalom középosztályához tartozott. A tisztek mintegy ötöde azonban plebejus származású volt, akik katonai előképzetségük révén, mint a császári-királyi hadsereg aktív, vagy volt katonái, illetve altisztjei kerültek – kerülhetett be annak nyitottsága folytán – a honvédsereg tisztikarába.

A szabadságharcot követően a honvédsereg Sopron megyei származású tisztjei a honvéd tisztikar általános sorsában osztoztak. Közülük a volt császári-királyi tisztek hadbírószág elé kerültek. Murmann Sámuel nemzetőr őrnagyot kivégezték, Ábrahám Ádám, Birsy József, Mesterházy István, Sághy Lajos, Szibenliszt Antal, Turner Gusztáv és Tóth Károly súlyos börtönbüntetést kapott.

A honvédsereg tisztjeinek többsége számára a büntetés a császári hadseregbe való besorozás lett. Ez 38 Sopron megyei születésű tisztet érintett, a megyéből származó tisztek 37,2 %-át jelentette. Ám ez nemcsak sorstragédiák előidézője lett, mint például Duzár Miklós honvédszázados esetében, aki öngyilkosságot követett el, hanem karriereket is elindított. Az idők enyhültével a jurátus-ifjúságból származó besorozott honvédtisztek közül sokan tisztí rangra emelkedtek. A Sopron megyeiek közül például Donner József, Krénosz Károly, Schütze Lajos, Szabó Kálmán, Töpler Ottó, Tschurl Károly. Mások, mint például Argay György, Beisiegel János, Zsolnay Sámuel emigrációba mentek, hogy elkerüljék a megtorlást, vagy azért, mert egy új szabadságharc lehetőségében bíztak.

Az 1848–49-es „nagy nemzedéknek” tehát Sopron megyében is megvoltak a maga közkatonái – köztük a szabadságharc innen származó honvédtisztjei.

Rövidítések feloldása

ÁCS TIVADAR I. – Magyarok és a Risorgimento. Bp. 1961.

ÁCS TIVADAR II. – Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. 1861-1865. Bp. 1964.

GRACZA GYÖRGY – Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. I-V. Bp., 1894-1898.

HELLEBRONTH KÁLMÁN – A magyar testőrségek névkönyve 1760-1918. Bp. 1939.

HL.: Aradi (Nagyvárad) hadb. – Hadtörténelmi Levéltár (Bp.) az Aradi (Nagyvárad) császári-királyi katonai hadbírószág iratai

1848/49 51/17. –(uo.) 1848/49-es gyűjtemény 51. doboz 17. sz. irat.

Gen. Kom. zu Ofen 1868. 2. Abt. – (uo.) A Budai Főhadparancsokság 2. osztályának iratai 1868.

Honv. menház akv. I.-II. – (uo.) A Budapesti Honvéd menház anyakönyvei I-II. kötet.

- Rendőri megfigy. 55/4.* – (uo.) Bach-kori gyűjtemény. A politikai szempontból megbízhatatlan és rendőri megfigyelés alatt állók személyi nyilvántartó lapjai 55. csomó 4. sz. irat.
- Tiszti akvi. lapok* – (uo.) A magyar királyi honvédség tisztjeinek személyi nyilvántartó lapjai 1868-1890.
- HONVÉD 1869/14. – Honvéd (katonai folyóirat) 1869. 14. szám.
- JÁNOSSY DÉNES – A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában I-II., Bp. 1940-1948.
- KAW.: *Gb. 1. HR. (48. LIR., 6. Kür. Rgt., 2. Ul. Rgt., 4. Drag. Rgt. 5. FAR., Auditoren, Min. Korps. Raketen-Korps.). Bécsi Hadilevéltár, Alapkönyvek - 1. huszárezred, (48. gyalogezred, 6. vértesezred, 2. dzsidásezred, 4. dragonyosezred, 5. tüzérezred, hadbírák, aknász-kar, rakéta-testület) katonáinak személyi nyilvántartó lapjai.*
- Traunungsbuch 19. LIR. 1845.* - A 19. gyalogezred eszketési táborig anyakönyve, 1845 év.
- KEMPELEN III. 141. – Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I-XI., Bp. 1911-1932. III. kötet 141. o.
- KÖZLÖNY 1848/14. – Közlöny (az 1848/49-es kormány hivatalos lapja) 1848. 14. szám.
- LUKÁCS LAJOS – Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei. Bp., 1986.
- MIKÁR I. – Honvéd schematismus, vagyis az 1848/49-iki honvédségből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Összeállította Mikár Zsigmond, Pest, 1870.
- MIKÁR II. – Honvéd névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Összeállította Mikár Zsigmond. Bp. 1891.
- MOL.: *Bm. Honv. segély* – Magyar Országos Levéltár (Bp.): Belügyminisztérium, a Honvéd segélyalap iratai 1867-1873.
- HM. Ált.* – Hadügyminisztérium 1848-1849. Általános iratok.
- ONŐHt. Ált.* – Országos Nemzetőri Haditanács 1848., Általános iratok.
- SCHÖPFLIN: SZÍNÉSZ LEX. – Magyar Színészeti Lexikon. I-IV. Szerkesztette: Schöpflin Aladár. Bp., é. n.
- SVOBODA: DIE ZÖGLINGE – Svoboda, Johann: Die Zöglinge der Wiener-Neustädter Militär-Akademie von Gründung des Institutes bis auf unsere Tage. Wien, 1870.
- SZINNYEI: KOMÁROM – Szinnyei József: Komárom 1848/49-ben. (Naplójegyzetek.) Bp., 1887.
- SZINNYEI: MAGYAR ÍRÓK – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I-XIV., Bp. 1891-1914.
- TÓTH KÁROLY – Az 56. honvédszászlóalj története 1848-49-ben. Csurgó, 1895.
- VAS. ÚJS. 1869/32. – Vasárnapi Újság (hetilap) 1869. 32. szám.

Az 1848. október 30-i schwechati csatát követően a feldunai hadtest parancsnokságát Görgei Artúr vezérőrnagy vette át. Az új fővezér feladata volt a hadtest újjászervezése és egybekovácslása, s emellett olyan védelmi állások elfoglalása, amelyek lehetővé teszik a magyar területek védelmét a betöréssel fenyegető cs. kir. csapatokkal szemben.

A feldunai hadtest dandárai 1848 októberében nagyjából a Lajta mentén állomásoztak, s csupán kisebb erők biztosították Pozsonyt. A hadtest új védelmi körlete a Kis-Kárpátokban lévő nádasi szorostól a Fertő déli partjáig terjedt. A cs. kir. főerők támadását a Duna mentén lehetett várni, ám a magyar arcvonal széleit is biztosítani kellett az ellenséges portyákkal, felderítő akciókkal, esetleges megkerülő támadásokkal szemben.

Görgei a szélső balszárny biztosítására Sréter Lajos őrnagy különítményét küldte. Sréterrel korábban együtt szolgáltak a 12. (Nádor) huszárezredben, s Sréter Magyarországra kerülésének körülményei is azt mutatták, hogy vállalkozó kedvű, a veszélyektől meg nem rettenő, önálló tevékenységre alkalmas tiszt.

A Csehországban állomásozó 12. (Nádor) huszárezred hazarendeléséről V. Ferdinánd király már 1848 májusában intézkedett, de az 1848 júniusi prágai felkelés miatt Windisch-Grätz herceg, tábornagy, csehországi főhadparancsnok nem engedte haza a katonákat. 1848 októberében a magyarországi hadiesemények miatt egyre kevesebb esély látszott arra, hogy a huszárok törvényes úton hazakerülhetnek. Ezért a jobbára jászkunsági katonákból álló ezred tisztikarában szervezkedés indult meg a hazaszökés érdekében. A szervezkedés élén szandai Sréter Lajos százados állt.¹

Sréter 1811. október 15-én a Nógrád megyei Cserhátsurányban született. Apja közbirtokos és a megye szolgabírója volt. Sréter Lajos gimnáziumot végzett, majd hadapródként beállt a 12. huszárezredbe. 1848 nyarán léptették elő főszázadossá. Október 4-én századának 50 huszárjával, Dessewffy Dénes hadnagy társaságában, megszöktek Saaz-Brüx városából, s Magyarországra indultak. Hihetetlen kalandok után, harcok közepette október 11-én érték el Szentjánosnál a magyar határt.² Srétert október 16-án őrnaggyá, s a hazaszökött Nádor-huszárokból álló osztály (két század) parancsnokává nevezték ki. Sréter osztálya egy ideig Pozsony környékén állomásozott, majd a lajtai táborba került.

Schwechat után Görgei először Parndorfra küldte.³ Sréter november 3-án küldött jelentést a hadtestparancsnokságnak Parndorfra érkezéről, az ellenséges előőrsök felállításáról, s arról, hogy Bruckban 3000 cs. kir. katona szállásolt be. Jelentette, hogy az oldalvédként kiküldött Szentpétery főhadnagy (maga is hazaszökött huszár) egyelő-

¹ Sréter életrajzát ld. Bona, 1987. 296. o.

² A huszárok hazaszökésére ld. Rédvay István: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Bp., 1941. 81-91. o.

³ Ld. az 1. iratot.

re nem tért vissza osztrák területről.⁴ A kiküldetés teljesítése után Görgei november 8-án Sopronba és környékére küldte Srétert.⁵ A különítményt mindössze Sréter gyenge osztálya alkotta, előbb 147, majd 140 fővel. Első soproni jelentését november 9-én küldte a főhadiszállásra a környékbeli hidakról és utakról.⁶ Jelentései – egy kivételével – megsemmisültek, azonban a feldunai hadtest iktatókönyvéből képet alkothatunk tartalmukról.

November 12-én jelentette, hogy minden, a soproni vasútvonalhoz vezető utat, valamint a Sopron és Siklós közötti vasúti töltést is, elárkoltatott, s 30 paraszt őrökön állandóan e vonalon. A Pecsényédre vezető utat egy hat öl széles és nyolc láb mély árokkal vágatta keresztül, a csempészutakat is elárkoltatta és megfigyelteti. A Pecsényédnél húzódo erdőt egyelőre nem tudta kivágnatni, mert az erdei patak kilépett a medréből, de még aznap megtörténik a kivágás. Tormafalvánál a falu közepén, a fogadónál árkolták keresztül az utat, s lebontották a nagy kőhidat, az építőanyagot elszállították, s magát a hidat paraszttal őriztetik. Szárazvám felett a kőhidat elbarikádozták, az utat átvágták. Magánál Szárazvámnál felárkolások által tették lehetetlenné az ellenség benyomulását. A vulkapordányi kőhidat felrobbantották, az építőanyagot elszállították.

A fertőfehéregyházi munkálatok menetéről még nem kapott jelentést, a műszaki munkálatok irányítására kiküldött Wolfram mérnök előző este odaindult. A Fertőfehéregyházán lévő, Szentpétery főhadnagy vezette különítmény erősítésére küldött egy huszárszakaszt, mert a környéken állandóan ellenséges dzsidás járőrök mutatkoznak. A parasztek ellenséges szelleműek, s kevés kedvet mutatnak a sáncmunkák végzéséhez. Emiatt Niczky kormánybiztos kihirdette a rögtönbíráskodást. Miután a soproni munkálatok bevégeződnek, s a parasztek nemigen akarnak a jövőben őr állni, erősítésekre lenne szüksége.⁷

Egy másik jelentésében arról számolt be, hogy négy huszára is megsebesült, mert tudatlanul végezték a pisztolyaik tisztítását; egyikük kórházban van; de megsebesült Buró hadnagy és Sámuel Zsiga tizedes is. Hat újoncot küldött Pozsonyba. Tudatta, hogy Leopold Pollak bécsi diákot, akinek magyar útlevele volt, az osztrákok visszaküldték a határról. Végül megkérdezte, mit tegyen a városban lévő 35 nyugalmazott tiszttel, mert a város politikailag kétharmadrészben így is osztrák érzelmű.⁸

November 14-én Sréter ismét két jelentést küldött. Az elsőben közölte a Bécsújhelyre és Lichtenröthenbe érkezett ellenséges csapatokról kapott híreket. Tudatta, hogy a felállított ellenséges tüzérség miatt Hollán százados nem tudta leromboltatni a két Lajta-hidat. Sopronnál a földmunkálatok befejeződtek, azonban védelem nélkül haszontalanok és céltalanok, s a védelemre kirendelt parasztek fegyvertelenek. Tóth főszolgabíró 7 mázsa salétromot gyűjtött, s átadta azt Niczky Sándor kormánybiztosnak. A másik jelentés mellékleteként átküldte a pecsenyédi bíró jelentését Gaál

⁴ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 38.

⁵ Ld. a 3. iratot.

⁶ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 60.

⁷ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 85

⁸ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 86.

főszolgabíróhoz, s mielőbb gyalogság és tüzérség küldését kérte annak érdekében, hogy állását tartani tudja.⁹

A védelmi intézkedéseket csak ritkán szakították meg kisebb összeütközések. November 16-án a soproni magyar különítmény egyik parancsnoka, Dessewffy Dénes százados 13 huszárral rajtaütött egy 30 főnyi határőr-különítményen, s közülük 21 horvát határőrt fogott el. Görgői pénzjutalomban részesítette a vitéz huszárokat.¹⁰ Mindezek után érthető az, amit Csány László teljhatalmú országos biztos november 15-én írt Kossuthnak: „Huszárainkat kell seregeink alapjának tekintenünk, részint, mert nemzetünk vitézségét a világ előtt ők képviselik, és mert az ellenség tőlük leginkább fél...”¹¹

November 20-án Sréter megküldte a hadtestparancsnokságnak Dessewffy Dénes százados, előőrsi parancsnok Tormafalváról írott jelentését, s közölte, hogy a kapott utasításokat pontosan követve, csak lassan fog visszavonulni az ellenség elől.

A jelentés szerint „Soprony megyébe Pöcsenyéd táján nagyobb ellenséges erő hazánkba nyomulófélben volna”.¹² December 2-án jelentette, hogy az ígért 40 Radetzky-husár még mindig nem érkezett meg, s tudatta, hogy letartóztatta Lenk kereskedőt és ügynökét, Kundot. Sréter 600 forintra büntette meg Lenket, s a pénzt szétosztotta katonái között. Emellett beküldte Orczy grófnő elfogott levelének másolatát is.¹³ December 4-én egy kismartoni fuvarost küldött a főhadiszállásra, az illetőnél talált levelekkel együtt. Jelentette, hogy az ellenség erősítést kapott, s közölte, hogy 27 lábadozó és 24 ló érkezett Sopronba Pozsonyból. Megkérdezte, hogy a november 28-i levelében javasolt letartóztatásokat foganatosíthatja-e?¹⁴

A cs. kir. főerők betörése után Sopronnál is heves küzdelemre került sor. December 16-án a Petrichevich-Horváth János cs. kir. ezredes vezette dandárral (két gyalogzászlóalj, négy század lovas, hat löveg) Sréter különítménye vette fel a harcot.

A huszárok mellett itt harcolt a német légió két százada is, pontosabban, inkább a visszavonulásban tüntette ki magát. Virágh Gedeon, a Nádor-huszárok századosa három szakasszal másfél századnyi, tehát kétszeres túlerőben lévő ellenséges lovasságot vert vissza, két tisztet s több közlegényt levágott, két embert és négy lovat pedig elfogott. Türk főhadnagy pedig hét huszárral „az ellenség betörésekor alkalmat vett magának egy cheveaux-légers lovat zsákmányolni. A lovasokat, kik a lovak hátán célja kivételében akadályává voltak, hanyatt a földre fektették”. Maga Türk is súlyosan megsebesült.¹⁵

Sréter december 17-én Kapuvárról küldte meg jelentéseit a soproni és vulkapordányi ütközetekről, saját visszavonulásáról, valamint arról, hogy az ellenség Sopronból Kőszeg felé nyomult. Az egyik jelentésben beszámolt a német légió nem

⁹ MOL Görgyey-It. Iktatókönyv. No. 97-98.

¹⁰ Dessewffy hőstettének leírása: Steier Lajos: Görgyey és Kossuth. Bp., é. n. 174. o. (Görgyey – Kossuth, nov. 17-20.), MOL HM Ált. 1849:23268. A pénzjutalomra ld. a 9. iratot.

¹¹ KLÖM XIII. 494. o.

¹² MOL Görgyey-It. Iktatókönyv. No. 117.; MOL OHB 1848:3716. (Görgyey – Kossuth, 1848. nov. 17., 20-21.) Közli Steier I. 169-177. o.

¹³ MOL Görgyey-It. Iktatókönyv. No. 175.

¹⁴ MOL Görgyey-It. Iktatókönyv. No. 177. Görgyey a letartóztatásokat már november 29-én megtiltotta. Ld. a 11. iratot.

¹⁵ Hermann Róbert: Görgyey Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. Századok, 1994/5. 958. o. (Görgyey – Kossuth, dec. 21.), MOL HM Ált. 1849:23268.

éppen dicsteli viselkedéséről Sopronnál.¹⁶ Másnap arról küldött jelentést, hogy osztálya igen kifáradt és teljesen elerőtlenedett, s megkérdezte, hogy Pápa felé kell-e vonulnia, vagy sem?¹⁷

December 19-én jelentette, hogy az ellenség Kónyon állomásozik, ahonnan a Csécsény és Szentmihály között lévő, még ép hidakon akadály nélkül Győrbe jöhet, s közölte, hogy megtette az intézkedéseket e hidak lerontására.¹⁸

December 21-én egy, Külsővára küldött tiszti járőr jelentését küldte meg, 23-án pedig azt tudatta, hogy végrehajtotta Görgei parancsát.¹⁹ December 24-én Kis Bálint közvitéz büntetésével kapcsolatban kérte Görgei határozatát, valamint felvilágosítást arról, hogy Alexander Kypke őrnagy számára milyen visszavonulási útvonalat határoztak meg.²⁰

December 25-én, amikor a cs. kir. főerők megkezdték Győr bekerítését, Sréter jelentést küldött az ellenség mozgásáról, s arról, hogy Lébényen át Bezi felé a Rábcán hidat vernek a cs. kir. katonák, hogy Enesén át Ikrény felé vonuljanak. Az ellenség hajnali 3 óraker Szentmiklóásra és Kapuvárra érkezett.²¹

Ugyanezen a napon utasítást kért saját visszavonulási útvonalával kapcsolatban, s egyben megküldte Perczel Mór vezérőrnagy egy levelét.²² December 26-án jelentette, hogy az ellenség a Szentjánosnál a Rábán, illetve Szentmihálynál a Marcalon átvezető hidakat helyreállíttatta a lakossággal, hogy Tét felé működhessen. Ezen a napon szintén megküldte Perczel egy levelét.²³ Győr feladásával végetért a Sréter-különítmény története.

Görgei utasítására Sréter csatlakozott Ferdinand Karger ezredes dandarához, s a hadjárat további szakaszában már ennek soraiban harcolt. 1849. január 21-én Szélnánánál súlyosan megsebesült, jobb karját amputálni kellett. Így szolgálatképtelenné vált. Előbb alezredessé léptették elő, majd ezredesi címmel nyugalmazták. A szabadságharc leverése után emigrált.

1859-ben az olaszországi magyar légió huszárezredének parancsnokává nevezték ki, s több csatában is részt vett. Később Brüsszelben telepedett le. A kiegyezés után hazatért, s országgyűlési képviselővé választották. 1875. március 3-án Budapesten halt meg.

Közleményünkben Görgei Sréterhez intézett utasításait, illetve Sréter két fennmaradt jelentését közöljük. Az iratokat a jelenlegi központosítási és helyesírási szabályoknak megfelelően, illetve magyar fordításban adjuk közre.

¹⁶ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 257., 336.

¹⁷ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 264.

¹⁸ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 266.

¹⁹ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 304., 316.

²⁰ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 325.

²¹ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 319.

²² MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 330.

²³ MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 329.

1. Pozsony, 1848. november 3. éjjel 2 óraker

Görgei utasításai Zichy Lipót őrnagynak²⁴ Köpcsényben, Sréter Lajos őrnagynak Pozsonyban és Bárczay János alezredesnek²⁵ Pozsonyban

Miután az 5. honvéd gyalogüteg parancsnoka a beérkezett jelentés szerint nem ment Köpcsénybe, Harsay hadnagy²⁶ úr a 3. honvéd gyalogütegtől azonnal Köpcsénybe menjen, s vegye át az 5. honvéd gyalogüteg parancsnokságát.

Zichy Lipót őrnagy úr holnap reggel 7 óraker induljon el dandárával Köpcsényből, s vonuljon Magyaróvárra, ezt a helységet és Mosont szállja meg, s különösen a miklósfalvi útra legyen figyelemmel.

Sréter [sic!] őrnagy úr a Nádor-huszároktól a parancsnoksága alatt álló huszárszázaddal, valamint Körner százados úr ma visszatérő Württemberg-huszárszázadával²⁷ Parendorfig portyázzon, s az állítólag odáig előnyomult ellenségről szerezzen megbízható híreket, azonban *semmi esetre se* hátráljon *ütközet nélkül*. Ha az ellenség még nem tört volna át a határon Körner százados²⁸ úr századával Parendorfnál foglaljon ismét állást. Ha azonban az ellenség Parendorfon át Óvár felé vette volna az irányt, vonuljon utána, s ne veszítse szem elől. Ez utóbbi esetben a Zichy-dandár egy részének ugyancsak az ellenség ellen kellene vonulnia Óvárrol. Az ellenség hollétéről *csak megbízható* hírek küldendők. A Bárczay-dandár minden nap két gyalogszázaddal és egy huszárszázaddal szállja meg Köpcsényt, s ezáltal *Wolfsthal* felé az előőrsök kiállítandók.

Sréter őrnagy úr ugyancsak *olyan korán* induljon el, *amint csak lehet*.

Miután az ellátásról a gyakran ismételt parancsok szerint egy nappal korábban gondoskodni kell, a kirendelt csapatok csak parancsnokaik gondatlanságából kerülhetnek abba a helyzetbe, hogy holnap éhezniük kelljen; holnaputánra azonban olyan módon kell gondoskodni, hogy az ellátási készletek már holnap az illető helyeken összegyűjtsenek.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 17. EREDETIJE NÉMET.

2. Pozsony, 1848. november 3.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak

Schörter [sic!] őrnagy úr a Lajta megfigyelésére Parndorfnál hagyjon egy őrtanyát, a parancsnoksága alatt álló csapatok maradékával Sopron felé portyázzon, s a környékbeli lakossággal egyesülten, az ellenséget vesse a határon túlra. A parndorfi őrtanya Pozsonyból veszi parancsait. Hatóránként megbízható futárok által jelentéseket várok.

BAYER JÓZSEF SK. MÁSOLATA. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 32.

²⁴ Zichy Lipót, gróf (1805–1869), cs. kir. őrnagy a 10. (Vilmos) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, 1849 jan. elején kilép. Életrajzát ld. Bona, 1987. 373. o.

²⁵ Bárczay János (1812–1886), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. febr. 2-án kilép. Életrajzát ld. Bona, 1987. 353. o.

²⁶ Harsay Ferenc (1822–?), cs. kir. tüzér tizedes, 1848. júl. 10-től tüzemester az 1. htfontos honvéd gyalogütegben, szept. 14-től hadnagy, nov. 20-tól főhadnagy, dec. 14-től százados. Életrajzát ld. Bona, 1988. 252. o.

²⁷ A 6. huszárezred viselte a württembergi uralkodó nevét.

²⁸ Körner Adolf (1822–1886), cs. kir. főhadnagy a 6. huszárezredben, 1848. okt. 19-től alszázados, 1849. febr. 7-től főszázados, aug. 25-től őrnagy. Komáromi kapituláns. Életrajzát ld. Bona, 1987. 212. o.

3. Pozsony, 1848. november 8.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Sopronban

Ön ezen levél vétele után nyomban mindent elkövetend, hogy az ellenségtől Sopronba vezető utak s azokon található hidak tökéletesen elrontassanak, még pedig úgy, hogy csakugyan több ideig tartóztathassa a benyomulni akaró ellenséget.

Ezen fontos feladat kivitelével közvetlenül Wolfram József mérnök úr bízott meg, kinek is mindenben és mindenütt, ahol azt kívánatosnak találni fogja, segédkezet nyújtani szoros kötelességének ismerje kegyed. Ez pedig úgy értetődjék, hogy ha a szükség is úgy hozná magával, némi terrorizmussal is kellene föllépni a hanyag munkások vagy a kötelességfeledő hatóságok iránt. Működése eredményéről valamint az ellenség felőli tapasztaltakról gyakori jelentés váratik.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 69.

4. Pozsony, 1848. november 10.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Sopronban

Meghagyatik Önnek ezennel mindennemű közlekedést, mely az ellenségnek hazánkban benyomulása alkalmával ötöle használtathatnék, legyen az híd vagy töltés vagy akármi nevet viselő közlekedési eszköz, tökéletesen elrontani, a hidakat nemcsak felszedetni, de még a híd helyreállítására használható hídrészeket is porrá égetni, valamint minden közelfekvő készen levő építőfa gyűjtelékeket annyival földarabolatni, hogy abból hidat összerakni ne lehessen többé, szóval mindent elkövetni, mi a kitűzött célunknak elérésére szolgálhat, mely cél nem egyéb, mint az ellenség betódulásának minél sikeresebb megátolása.

Hogy ezen fontos feladatának megfelelhessen, szükséges leend legnagyobb erélylyel, sőt, ha kell terrorizmussal föllépni.

Ezen feladat iránti parancsait tisztán és nyilvánosan adja ki az illetőknek, ahol pedig rosszakaratot sejdít, írásba, mely írásbeli parancs az illetők által aláírandó, s Önnek visszakézbesítendő, hogy ezen okirat alapján a hanyag, rosszakaratú, bármilyen rangú tisztviselőt mint hazaárulót azonnal elfogathassa és szoros katonai őrizet alatt ide, főtanyámba útnak indíthassa, ahol őtet életre-halálra terjedő hatalmammal fogva, rögtönítélő haditörvényszék eleibe állítandom, és meg is büntetendem.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 11.

5. Pozsony, 1848. november 13.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak, a soproni különítmény parancsnokának

Önnek földad[a]ta nem az, hogy a támadó ellenségnek közvetlenül ellentálljon, ha túlnyomó erővel közelednék, hanem éppen csak az Önnek feladata, hogy minden közlekedési eszközt, amennyire az az idő rövidege, a szükséges szerek és erő hiánya engedik, elrontasson; s így legalább az ellenség nagyobb számmal rögtöni bétódulását lehetőség szerint meggátolja. – Én Önnek segítséget nem küldhetek – mert nincs.. – De küldöm önnek vésszel fenyegetett nemzetünk Önhöz való bizodalmanak azon tanújelét, melynél fogva Ön magyar királyi őrnaggyá kineveztetik. Egy éppen most kezemhez jutott tudósítás szerint az ellenség hónap [1], azaz 14-én Windpassing (sic!) mellett szándékozik bétörni; Ön őtet bevárja addig is, míg személyesen meg nem

győződött arról, hogy csakugyan egy nagyobb számú ellenséges csapat és nemcsak egyes erősebb cirkáló a betörők, akkor pedig lassan és legnagyobb renddel előtte hátravonul, maga után mindenütt a hidakat fölgújtván, megégetvén, az utakat ott, ahol mellette jobbra-balra kerülni nem lehet, bevonatván. A hátrálási vonal Győrnek veendő, és a hátrálás csak lépésről lépésre történjék, úgy, hogy az ellenséget szemtől szembe kikutathassa; azonban jónak vélném legalább egy szakaszt a mérnök urakkal előre hátra küldeni, kiknek föladata volna a Kegyed hátravonulásától eltérő mellékutakat járhatlanná tenni.

Pribék Béla mérnök úr kevés órák múlva fog Önhöz érkezni, és meghozni az utak mikénti elrontása iránti további utasítást.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 29.

6. Pozsony, 1848. november 14.

Görgei rendelete Sréter Lajos őrnagyhoz, a soproni különítmény parancsnokához

Ön feladatainak megfelelőzésére biztos támaszra lesz szükségem. Ezen támaszt Lukinich Mihály kormánybiztos²⁹ úrnak mind szilárd jellemében, mind Kossuth L[ajos] e[lnök] úr által ráruházott hatalmában bírtam feltalálni.³⁰

Mindenben tehát, hol az Ön mellé rendelt két mérnökkeli értekezés következtében Önnek nagyobb munka kiteremtésére lesz szüksége, szinte nevezett kormánybiztos úrhoz folyamodjék, kitől bizton várhatja, hogy segédkezet nyújtand. Lukinich M[ihály] k[ormány]b[iztos] úr szóbeli nyilatkozata szerint legbiztosabban Kapuvárott található. Tegnapelőtt délután indult el innen Pribék Béla mérnök úr egy külön utasítással azon közlekedési eszközök elrontása iránt, melyek addig, míg kegyed Sopronyba tartózkodik, teljes épségökben megtartandók, és csak akkor elrontandók, mikor Ön seregével együtt túlnyomó ellenséges benyomás következtében lassanként Győr felé visszahúzódni kénytelenítették.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 38.

7. Pozsony, 1848. november 15.

Görgei rendelete Sréter Lajos őrnagyhoz, a soproni különítmény parancsnokához

Újabb jelentéseire Önnek³¹ csak múltkori rendeletemet küldhetem, mely is a túlsó lapon lemásolva van. Véleményemet még egyszer mondom ki, hogy Önnek mostani helyzete nem megtartandó pozíció, hanem csak arra való, az ellenséget szemmel tartani, s meggátolni, hogy észrevétlenül az ország beljébe nyomuljon. Gyalogság és ágyú Önnek emellett csak terhére lenne, azért nem küldök.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 39. AZ IRATHOZ GÖRGEI MELLÉKELTE A NOV. 13-ÁN KELT, 29/E. SZÁMÚ UTASÍTÁS MÁSOLATÁT.

²⁹ Lukinich Mihály (1811–1872), Sopron megyei alszolgabíró, 1848-ban a kapuvári kerület képviselője, nov. közepétől dec. közepéig a megye kormánybiztosa. Nem követi az országgyűlést Debrecenbe, ezért a képviselőház megfosztja mandátumától.

³⁰ Kossuth november 12-én nevezte ki Lukinichot Sopron vármegye és a benne lévő szabad királyi városok kormánybiztosává. A kinevezéssel kapcsolatos iratokat közli KLÖM XIII. 424-427. o.

³¹ Ezek valószínűleg a november 14-i jelentések voltak. Ld. a bevezetőt.

8. Pozsony, 1848. november 18.

Görgei rendelete Sréter Lajos őrnagyhoz, a soproni különítmény parancsnokához
Örömmel értesültem őrnagy úr jelentéséből az igen erélyesen véghezvitt útelrontási munkálatokról; – s miután azok befejezve vannak: kérem Wolfram országos mérnök urat ide hozzám beküldetni, és csak Pribék Béla országos mérnök urat további rendelkezésére Önnek oldala mellett megtartani.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 47.

9. Pozsony, 1848. november 21.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak, a soproni különítmény parancsnokának
Hirdesse ki csapatjában, hogy minden ellenséges fogolyért az ország fejenként tíz pengő forint díjt fizet, mely Ön által elosztatni és fölszámitatni fog.
Vigyázat! – a huszárokra legveszedelmesebb az éjjeli meglepetés ellenség által, altisztat és tartalék posztok éj közben állomásaikat észrevétlenül megváltoztassák különböző helyre attól, melyet alkonyat előtt elfoglaltak s melyen az ellenség őket est előtt szemügyre vehette.

Wolfram országos mérnök urat tessék haladék nélkül Posonyba béküldeni, Ön mellett Pribék Béla orsz[á]gos mérnök úr marad.

Ellenséges betörés esetére tartson szem előtt utasításaimat [sic!].

Mindjárt ezen parancs vétele után ki fogja Dessewffy százados³² által elfogott horvátokért az illető díjat azon vitézek közt aránylagosan kiosztani [!], kik az elfogásban tetteleg részt vettek. A kiosztott pénz annak rendje szerint számíttassék be az álladalomnak.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 57.

10. Pozsony, 1848. november 22.

Sréter Lajos őrnagy jelentése a feldunai hadtest parancsnokságához Pozsonyban
A Sopronból e hó 20-án kelt 70. számú jelentés³³ óta az ellenség ismét teljesen visszavonult osztrák területre. Az előőrsöktől sincs semmi új hír.

Minden erőfeszítés és fáradság ellenére lehetetlen az Ausztriába való s onnan történő szállításokat csekély erőnk mellett teljesen megakadályozni, annál is kevésbé, mert az őrségre kiállított lakosok részéről nem támogatunk a kívánatos energiával.

Egyébiránt alulírott megjegyzi, hogy míg itt teljes elzárkózás parancsoltatik, 5-6 órányi távolságra innen, Kirschlagnál és Landseenél, Kőszeg közelében a magyar-stájer határ teljesen nyitott, s mindenféle faárúkat nagy tömegben szállítanak Stájerországon át Bécsbe, amit tegnap Lukinich kormánybiztos úrnak jelentettek.

Tegnapelőtt alulírott az itteni nemzetőrség megmaradt 53 fegyverével felfegyverezte a Giron osztályparancsnok³⁴ úr vezérlete alatt toborzott német légiót. Ezek az emberek

³² Dessewffy Dénes (1828–1898), cs. kir. hadnagy a 12. huszárezredben, 1848. okt. 17-től alszázados, 1849. febr. 22-től főszázados, jún. 13-án súlyosan megsebesül Csornánál, a szabadságharc végéig szolgálatképtelen, az utolsó napokban őrnaggyá léptetik elő. Emigrál. Életrajzát ld. Bona, 1987. 399.

³³ Ld. a 12. jegyzetet.

³⁴ Giron, Peter (1798–1849), gyáros, részt vesz a bécsi forradalomban, 1848 nov.-tól honvéd őrnagyként a német légió szervezője és parancsnoka, 1849-ben alezredes. A cs. kir. hadbíróság halálra ítéli, és okt. 20-án kivégzik. Életrajzát ld. Bona, 1987. 159. o.

azonban nem használhatók előőrsi szolgálatra, mert a máris hideg időben nincs mün-
dérjuk, s csak szükségképp vannak ellátva civilruházattal is.

Azon körülmény által, hogy Lukinich kormánybiztos úr Kapuvárott székel, a szolgálat
és az ügyek igen megnehezülnek.

Franz Heinischt, állítólag Unterschill századost³⁵, a bécsi nemzetőrség hajdani pa-
rancsnokának, Messenhausernek³⁶ állítólagos segédtsíztjét, aki a magyar királyi kül-
ügyminisztérium 1848. október 26-án Bécsben kiállított útlevelével tegnap jelentette
magát nálam, egy itteni nemzetőr kíséretében a magas hadseregparancsnoksághoz
küldöm, további tetszés szerint alkalmazás végett.

Alulírott éppen most szólította fel Giron urat, a német légió osztályparancsnokát,
hogy a mai napon kb. hatvan és egynehány főből álló csapatát a magyar alkotmányra
eskesse meg; ez azonban vonakodott ezt tenni, s előadta, hogy előbb egy német zász-
lóra van szüksége, s azután esketi meg a legénységet! Ugyanakkor kinyilvánította,
hogy nem teszi le az esküt a magyar alkotmányra, hanem csak saját német zászlajára,
azzal a záradékkal: "mindaddig szívvel-lelélekkel küzd Magyarország szabadságáért, s
marad magyar szolgálatban, amíg Magyarország szabadsága biztosítva nem leend".
Alulírott erről legalázatosabban teszi jelentését, s mihez tartás végett további parancsot
kér.

EREDETI TISZTÁZAT. NO. 77. EREDETIFE NÉMET. MOL H 89. HONVÉDELMI MINISZTERIUM.
VEGYES IRATOK. 5. DOBOZ. „ELKÜLDETETT 48. 11/22. DÉLELŐTT 10 ÓRAKOR. – ÉRK[EZETT]
NOVEMB. 23-ÁN 1848. DUKA TIVADAR.”

11. Pozsony, 1848. november 29.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak, a soproni különítmény parancsnokának

November 28-áról kelt jelentését nyugtázva, annak több pontjával kapcsolatban a szó-
beli utasításra utalom Önt, amelyet Ön Kemnitzer³⁷ által már megkapott.

Az Ön csapatából a Walterskirchen-laktanyában itt hátrahagyott lovak és a hozzá-
juk vezényelt legénység már tegnap Sopronba küldetett innen egy kivételével, amely
hosszabb állatorvosi kezelésre visszataratik. Ezenkívül Lukács Sándor győri kormány-
biztos³⁸ úr utasított, hogy a Radetzky-huszárezred³⁹ 40 tökéletesen felszerelt legé-
nyét Önhöz csatlakoztassa.

A tiszt urak alkalmas polgári személyeket fogadjanak fel tisztiszolgának. Ami a pa-
rancsnoksága alatti legénység rossz állapotú ruházatát és fegyverzetét illeti, Lukács
kormánybiztos úr már utasított a szükségesek azonnali előteremtésére vagy a pa-

³⁵ Unterschill, Karl. Azonos Franz Weisszel, Franz Messenhauser segédtsíztjével, a VII. hadtestben szolgáló két századnyi német légió
parancsnokával, aki honvéd századosként emigrált, 1861–1862-ben az amerikai polgárháborúban a 61. virginiai gyalogezredben, az
északi hadseregben szolgált. Életrajzát ld. Bona, 1988. 658. o.

³⁶ Messenhauser, Wenzel (1811–1848), kilépett cs. kir. főhadnagy, a bécsi nemzetőrség ideiglenes főparancsnoka, 1848. nov. 16-án
haditörvénszéki ítélet alapján kivégzik.

³⁷ Kemnitzer Károly (1813–1849), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. okt.-tól honvéd vezérkari százados, 1849. jan. 17-én őrnagy.
Halálosan megsebesül az aznap vívott alsóturceki ütközetben, s jan. 18-án meghal. Életrajzát ld. Bona, 1987. 194. o.

³⁸ Lukács Sándor (1823–1854), ügyvéd, 1848-ban Győr város képviselője, szept.-tól a város kormánybiztosa, 1849. jan. 9-től
országos hadfelszerelési kormánybiztos, ápr. 28-tól Győr város és megye kormánybiztosa. Emigrál.

³⁹ Az 5. huszárezred viselte Josef Radetzky tábornagy nevét. Az ezred 1848–49-ben az észak-itáliai cs. kir. hadseregben szolgált, de
ittthon a tartalékszázad felhasználásával újjáalakították. Történetére ld. Vidos Géza: A szabadságharc Radetzky-huszárai. Magyar
Katonai Szemle. 1935.IV.; Somogyi Győző: Radetzky és a Radetzky-huszárok. Életünk, 1994/10-11.

rancsnokságnak a megkívántató pénzösszeg kiszolgáltatására. Ugyancsak az illető kormánybiztos úrtól veheti fel a századparancsnokok számára a javítási átalányt, és azokat az illető századnál számadásba veheti. Mindkét letartóztatott személy, Lenk kereskedő és ügynöke, Kund, őrizettel ide küldendő. A jelentésében említett személyek javasolt letartóztatását politikai okokból nem hagyhatom jóvá. Amint azonban szándékolt vagy végrehajtott árulásukról biztos bizonyíték áll rendelkezésre, minden tekintet nélkül letartóztatandók, és őrizet alatt Komáromba küldendők. E tekintetben különösen ajánlom Rohonczy Ignác⁴⁰ megfigyelését. Ha az ellenség Kőszegen vagy Fürstenfelden át hazánkba törne, Ön Pápán át vonuljon vissza Győr felé, ahonnan a tett jelentés után az Ön felvételére egy cselműveletet teszünk.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS-JKV. NO. 144.

12. Pozsony, 1848. november 30.

Görgei körrendelete a huszárezredek parancsnokságaihoz és Sréter Lajos őrnagyhoz

Hozzá alkalmazkodás végett ezennel tudomásul adatik:

Hogy havi járandósága	1 őrnagynak	130 f[orint] díj és	14 f[o]r[int] pótlék, összesen	144 f.
-//-	1 századosnak	80 -//-	37 -//-	117 f.
-//-	1 főhadnagynak	40 -//-	21 -//-	61 f.
-//-	1 alhadnagy	30 -//-	27 -//-	57 f.
-//-	1 főorvosnak	50 -//-	20 -//-	70 f.
-//-	1 alorvosnak	30 -//-	10 -//-	40 f.
-//-	1 főkovácsnak	50 -//-	20 -//-	70 f.
-//-	1 századi kovácsnak	30 -//-	10 -//-	40 f.

továbbá napi járandósága

	1 őrmesternek	22 xr zsold és	6 xr. pótlék	összesen	28 xr p[engő] p[énzben]
1 tizedesnek	13 -//-	4 -//-	-//-	-//-	17 -//-
1 huszár	7 -//-	3 -//-	-//-	-//-	10 -//-

Megjegyzendő, hogy 1848. év november első napjától a patkópénz naponként minden lóra egy ezüst krajcárjával fizettetik és számítatik fel.

MÁSOLAT. MOL H 147. VEGYES IRATOK. 10. DOBOZ. TISZÁNINNENI NEMZETŐRI KERÜLET IRATAI. 6. FASC. KÖZLEKEDÉS. NO. 33.

13. Pozsony, 1848. december 4.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak, a soproni különítmény parancsnokának
 Ön oldala mellé rendelt Pribék mérnök úr egyúttal Tenczer főmérnök előljárójától kapand rendeletet, miszerint Kőszegre menend, azon tájékot mérnöki szempontból a közlekedési eszközök elrontását illetőleg szemügyre veendő, szíveskedjék tehát Pribék

⁴⁰ Rohonczy Ignác (1802-?), 1836-37-ben a Törvényhatósági Tudósítások Sopron megyei tudósítója, 1843-44-ben Sopron megye követe, 1845-48-ban a megye főispáni helytartója (adminisztrátora), 1848 dec. közepétől a megye királyi biztosa, 1849. aug. - okt. ben a pécsi kerület főbiztosa, 1861-től a Magyar Királyi Kancellária tanácsosa.

mérnök urat azonnal rendeltetése helyére utasítani azon meghagyás mellett, hogy jelentéseit a tapasztalatról nékem és Önnek külön példányokba küldje be.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 112.

14. Sopron, 1848. december 16.

Sréter Lajos őrnagy jelentése Fiáth István Sopron megyei kormánybiztoshoz⁴¹ Kapuvárott

Tisztelt Kormánybiztos úr!

Tiszti posztjaimtól még tegnap figyelmeztettem, hogy az ellenség betörni készül, még ma tőlök ugyan semmi hivatalos jelentésem, de mind Takáts biztos úr, mind Horváth szolgabíró úr, kik a határszélről jöttek, mondják, hogy már Pecsényédnél a sáncolást behúzták, s így Sopron felé igyekeznek. Szinte Vulkopordánynál hogy betörtek volna, mit egy hazajött lovas nemzetőr jelentetett, hivatalos tudósításom most sincs.

A hidakról tessék intézkedéseket tenni, hogy ha rajtok általmegyünk, azonnal leszedődhessenek.

ÉREDETI TISZTÁZAT. MOL H 114. KÜLÖNBÖZŐ KORMÁNYBIZTOSOK IRATAI. FIÁTH ISTVÁN. „REGGEL 4 ÓRA 16. DEC KAPUVÁROTT”.

15. Pozsony, 1848. december 16.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak, a soproni különítmény parancsnokának

Az ellenség túlnyomó erővel eddigi állásunkból kiszorított. Seregeink egy stációnál hátrább állanak már most. Ha holnap újra megtámad az ellenség szinte, nem verhetjük őt vissza, jó pozícióknak nem lévén e vidéken. – Vegye ezt tudomásul, és húzódjék hátra Kapuvárig. További parancsait ott tudatandván.

Ha pedig az iránt biztosítottoknak gondolja magát, hogy a pomogyi töltésen semmiképpen át nem törhet az ellenség, úgy maradjon Sopronban, de arról engemet utólagosan értesíteni kellene. A futár alkalmasint még Óváron vagy Mosonyban talál. Tenczer főmérnök urat, valamint Albrecht vezérkari századost⁴² tudósítsa hátrálásunkról azon meghagyással, hogy azonnal Perczel tábornokhoz⁴³ küldjenek futárt ezen hírrel.

MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 140.

16. Magyaróvár, 1848. december 17.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Sopronban

A jobb parti magyar hadtest nagyobb részével Óvárrott és Mosonban vagyok. Vonuljon Ön is vissza tehát minden további nélkül Kapuvárig, s ezáltal nagyjából egy magasságban maradhat velünk. Kapuvárról nehezen jöhetne Csornán át, mert már elrendeltem,

⁴¹ Fiáth István (1812–1887), a rácalmási (Fejér vm.) kerület képviselője, 1848 októberében Kossuth megbízásából a lajtai táborban jár, 1848. dec. 7-től Sopron, 1849. ápr. 26-tól Tolna megye kormánybiztos.

⁴² Albrecht Frigyes Vilmos (1823–1867 előtt), kilépett cs. kir. hadnagy, ekkor honvéd vezérkari főhadnagy, legmagasabb ragja honvéd alezredes. 1849. júl. 12-től szolgálaton kívül van. Vizsgálati fogság után kegyelmet kap. Életrajzát ld. Bona, 1987. 89. o.

⁴³ Perczel Mór (1811–1899), reformpolitikus, 1848-ban a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, képviselő, 1848. szept. 16-tól a Zrínyi-szabadsapat parancsnoka, okt. 6-tól honvéd ezredes, majd nov. 1-től vezérőrnagy, hadtest-, majd hadseregparancsnok. 1849 augusztusában emigrált, 1867-ben hazatér, képviselő lesz. Életrajzát ld. Bona, 1987. 564-565. o.

hogy egy még hiányzó gyalogdandár, s amelynek véleményem szerint Boldogasszonyról Szentjánoson, Bősárkányon, Csornán át Győrbe kellene visszavonulnia, Győr felé történő visszavonultában minden hidat szedjen fel maga mögött. – Ezért Kapuvárról (ahelyett, hogy Csornán át menne Győrbe), Pápán át vonuljon vissza, s jelentse – ha az ellenség már nem szorítaná – mindazt, amit az ellenség további közeledéséről megtudott.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 204.

17. Moson, 1848. december 18.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Kapuvárott

Őrnagy úr ezennel utasítatik, hogy lovascsapatával Pápa felé vonuljon vissza, s maga mögött minden közlekedést, különösen a hidakat, köztük a marcaltőit is, leromboljon. Ez a teendő minden, a Marcalon és a Rábán átvezető hídval Móríchidától Jánosházáig. A legkiválóbb átkelési pontok az ellenség számára a következők maradnak így is:

1. Móríchida, ahol két híd van
2. Marcaltő
3. Belsővár
4. Karakó Jánosházánál.

E hidak lerombolása után a két első pont a vízen innen altiszti őrcsapatokkal megszállandók, amelyeknek egymás között kell tartaniuk a kapcsolatot. Rendkívüli esetben azonnal jelentést küldjenek Győrbe – egyébként naponta előfogatokon. A polgáriakkal való alkalmas kapcsolatok révén próbáljon meg híreket szerezni egyrészt az ellenség mozdulatairól, másrészt naponta Perczel tábornok úr hadtestéről szerezni, amely Vársárhely és Devecser felé vonul. E hadtest megérkezése után az Ön balszárnya fedezve leend.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 208.

18. Öttevény, 1848. december 19.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Győrben

Különítményének felváltásával kapcsolatos kérésének⁴⁴ ezúttal nem tudok eleget tenni, azonban a közeli napokban teljesítendem; csak egy kis türelmet! Jóllehet, hadseregem csaknem minden lovasosztálya állandó előőrsi szolgálaton van.

Őn a huszárokon kívül egy fél úteget is magával viend, mely okból jelentse magát Kollmann ezredesnél.⁴⁵ A kimerítő utasítást utolsó parancsomban találja. Virágh százados⁴⁶ úrnak adja által legmelegebb köszönetemet hősie magaviseletéért.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 211.

⁴⁴ Sréter e kérését valószínűleg december 18-i jelentésében közölte. Ld. a 17. jegyzetet.

⁴⁵ Kollmann (Kohlmann), Josef (1808–1889), cs. kir. főszázados, 1848. nov. 22-től honvéd vezérkari őrnagy, okt. 20-tól ezredes. Emigrál. Életrajzát ld. Bona, 1987. 204–205. o.

⁴⁶ Virágh Gedeon (1823–1872), cs. kir. főhadnagy a 12. (Nádor) huszárezredben, okt. 19-től honvéd al-, nov. 11-től főszázados, 1849. júl. 16-tól őrnagy, várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1987. 332. o.

19. Győr, 1848. december 23.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak

A karakói hidat nem kell bántani, minthogy Perczel tábornok azon jön keresztül. Csak azon rendkívüli esetben, ha Perczel tábornok elvágná, össze kell azon hidat égetni.
MÁSOLAT. MOL GÖRGEY-LT. ELNÖKI LEV. NO. 143.

20. Győr, 1848. december 24.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Téten

Halóska százados⁴⁷, valamint saját visszavonulásával kapcsolatos kérdésére válaszolva⁴⁸, tudatom Önnel, hogy az Ikrényben állomásozó század azt az utasítást kapta, hogy ha az ellenségtől nyomatna, a dandárához, Győrbe vonuljon. A Rábapatonán állomásozó őrtanyának a Rábán át kellene vonulnia, s Önhöz csatlakoznia, ha már nem lenne alkalma arra, hogy Ikrénybe századához vonuljon.

Egy jelentés szerint a Perczel-hadtest 27-én érkezik Tétre.; ha az ellenség addig nem támadna, Ön jelenlegi állásában marad, s az egyesült hadtestek oldalfedezetéül szolgál azon esetben is, ha Perczel hadtestével Győrbe vonulna. Visszavonulása azonban minden körülmények között Tenyőn, Nagyécseán át Pázmándra, onnan Tápon, Szentmiklóson, Bánkon át Kisbérre történik, mint az Önnek a tegnapi iratban meghatározott.

A további utasításokat később kapja meg. – Miután Kis közlegény csak véletlen felelősséget visel Katona közlegény megsebesítéséért, a tegnap megadott büntetéssel sújtandó.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 242.

21. Győr, 1848. december 25.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagynak Téten

Jóllehet mai jelentése⁴⁹, ami az ellenség erejét illeti, messze túlmegy a lehetségesen; azonban azon út meghatározása, amelyen az vonulni szándékozik, más oldalról is megerősítettett.

Annak érdekében, hogy Önt ne tegyék ki túlzott veszélynek, s megakadályozzuk teljes elvágását a főerőtől, s egyben biztosítsuk és az ellenség bezi átkeléséről és Enese felé történt előnyomulásáról biztos hírt kapjunk, *holnap, december 26-án hajnal előtt vonja be kikülönített őrszemeit, s vonuljon Koroncóra*, Ott az Ön feladata az Enesére, valamint a Móríchidára vezető út megfigyelése marad, amelyen a bekerítő oszlopok előnyomulása várható.

Ha Ön ezen állásból az ellenséges túlerő által kiszoríthatnák, Csanakon át *Kisbarátiba* vonuljon vissza, ahonnan alkalma leend az ellenséget oldalról nyugtalanítani, s a hadsereg visszavonulása esetén a tegnapi utasítás szerint a Nagyécse vezető utat elérni. Ha e visszavonulás szükségessé válna, erről időben értesülend, de ennek megérkez-

⁴⁷ Halóska Adolf (1819–1882), cs. kir. főhadnagy a 10. huszárezredben, 1848. okt. 1-től honvéd al-, dec. 28-tól főszázados, 1849. márc. 13-tól őrnagy, ápr. 28-án elbocsáják a hadseregből, júl.-aug. folyamán egy gerillacsapat szervezője és parancsnoka Gömör megyében. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1987. 168. o.

⁴⁸ Görgeinek ez az utasítása válasz Sréter december 24-i jelenésére. Ld. a 20. jegyzetet.

⁴⁹ Ld. a 21. jegyzetet.

te előtt *nem* kezdheti meg a visszavonulást Kisbarátiból Nagyécsre, amelyről az Ön kipróbált katonai tapasztalata anélkül is biztosít engem. E megváltozott diszpozícióról Perczel tábornok úr is értesítendő.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 246.

22. Győr, 1848. december 26.

Görgei utasítása Sréter Lajos őrnagyhoz

E parancs vétele után azonnal vonja be valamennyi őrszemét, s az éj folyamán vonuljon Pusztaménfőn, Csanakon át Kismegyerre, ahol is csatlakozzon a Kargerdandárhoz⁵⁰, amelybe Ön további parancsig beosztatik. E menet azonban úgy intézendő, hogy reggel 5 óra felé Ön már csatlakozzon a dandárhoz, mert ez órában az egész hadtest elhagyja a győri állást, hogy egy jobb állásba vonuljon vissza.

MÁSOLAT. EREDETIJE NÉMET. MOL GÖRGEY-LT. HADPARANCS JKV. NO. 251.

Rövidítések jegyzéke

- Bona, 1987. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. 2. kiadás. Bp., 1987.
- Bona, 1988. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- Elnöki lev. MOL Görgey-lt. b/30. fasc. Görgey Arthur tbk., mint a feldunai m. kir. hadtest parancsnokának egyik elnöki levelezője. 1848. nov. 8.- 1849. jan. 25.
- Görgey-lt. MOL P 295. A Görgey-család levéltára.
- Hadparancs-jkv. MOL Görgey-lt. b/35. fasc. Az 1848-49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll
- HM Ált. MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok.
- Iktatókönyv MOL Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!]
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. Barta István. Bp., 1952.

⁵⁰ Karger, Ferdinand (1803-?), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 12-től honvéd alezredes, nov. 26-tól honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. máj. 1-jén nyugalmazták. Életrajzát ld. Bona, 1987. 361. o.

A város hadászati jelentősége és története a 19. századig

Az emberiség történetének legkorábbi évezredeiben egy helyet az egészséges ivóvíz, a legelők és termőföldek gazdagsága tett alkalmassá a letelepedésre. A felsoroltakkal egyenrangú tényező volt, hogy a hely bármilyen ellenséggel szemben védhető legyen, ezért a letelepedésre a hegyek, dombok, magaslatok voltak különösen megfelelőek.

Sopron környékén már a bronz- és vaskorszak - a felső-ausztriai Hallstattról elnevezett kultúra - Kr.e. 800-400 közötti időszakában a Várhelyen (Burgstall) sáncokkal védett őstelep volt.¹ A rómaiak is felismerték a Scarbantianak nevezett város katonai jelentőségét és a 3. és 4. században a várost ellipszis alakú várfallal vették körül.² A rómaiak által 409-ben feladni kényszerült város katonai erődítményeit 456-ban föld-rengés is megrongálta.³ A tizedik század elején ideérkező magyarok a leomlott falmaradványokra favárat építettek.⁴ Az ispáni vár faváza később kigyulladt. A rejtélyes „vörös sánc” eredetét, szerkezetét, gyulladásának körülményeit a régészek több tudományos ülésen vizsgálták.⁵

Az Árpád-házi királyok a nyugat felől érkező támadások ellen a soproni erődítménybe íjászokat (lövészeket, lövéreket) telepítettek, nevükből származtatják a „lövőer” szó eredetét egyes etimológusok.⁶ Magyarország nyugati részének elnémetesedése a 13. század közepén kezdődött, a Hohenstaufok bukását követő időben az éhínség, járványok és a gazdasági válság által sújtott német földről sokan költöztek hazánk nyugati vidékére. A tatárjárás idején, 1241. áprilisában Babenberg (Harcias) Frigyes osztrák és stájer herceg a muhi csata után menekülő IV. Béla királyt megsarcolta és zálogba vette a három nyugati vármegyét.⁷ Sopron hadtörténetének jelentős eredményeként 1273-ban Ottokár cseh király elfoglalta a várost, melyet IV. (Kun) László király 1276-ban szerzett vissza a cseh őrőség ellen felkelt lakosság segítségével.⁸ Sopron hadi jelentőségét Róbert Károly király is elismerte, amikor 1317-ben kelt oklevelében „az ország kapujának” nevezte a várost és megerősítette korábbi kiváltságait.⁹

Zsigmond király 1405-ben Sopront a szabad királyi városok sorába emelte (libera et regia civitas).¹⁰ A Habsburg Albert király 1439 októberi halálát követő belvillongások

¹ Bella Lajos: SA Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője. Arch. Ért. 1891, 313-320. Nováki Gyula: Óskori földvárak Sopron mellett. Ssz. 51. (1997), 118-134.

² Póczy Klára: Scarbantia. A római kori Sopron. Bp. 1977. 51 old.

³ Holl Imre: Scarbantia – Sopron városfalai. Ssz. 51. 1997, 289-306

⁴ Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. A középkor. In: Csatkai Endre–Derzsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. II. kiad. Bp. 1956, 39-112.

⁵ Vörös sánc szimpózium. Az MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottság, a Központi Bányászati Múzeum, a KBFI Petrográfiai osztálya és a Liszt Ferenc Múzeum által Sopronban rendezett tanácskozás 19 előadása. Sopron.1986. nov. 10-11.

⁶ A Lövőer szó eredetéről: Mollay i.m. 42-43, 50, 108.

⁷ Korai magyar történeti lexikon (9-14. sz.). Főszerk: Kristó Gyula. bp. 1994, 577.

⁸ vitéz Somogyváry Gyula: A város meg a sárkány. 2. kiad. Zürich. 1968. 188 old. A regény történeti adatokra támaszkodva idézi fel Sopron 1276. évi eseményeit.

⁹ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. köt. 62. sz. okmány. Sopron. 1921, 26.

¹⁰ Zsigmond király II. dekrétuma (1405. ápr. 15.). Házi i.m. 280.

idején özvegye, a 31 éves Erzsébet elzalogosította Sopront III. Frigyes hercegnek.¹¹ Az események fontos szereplője Wolfram Ilona, Székeles Péter soproni polgármester özvegye, aki a királyné megbízásából klandos úton ellopta a visegrádi várból a Szent Koronát, mellyel 1440. február 20-án Székesfehérváron megkoronázták a három hónapos csecsemőt, a későbbi V. László királyt.¹² Sopron 23 éven át maradt zálogban Frigyesnél, akitől csak Hunyadi Mátyás király tudta visszaszerezni a koronával együtt. Mátyás 1482. december 28-tól a következő év február végéig Sopronban, a mai Storno-házban készítette haditervét Alsó-Ausztria és Bécs elfoglalására. 1484 júniusában vonult be az osztrák fővárosba, öt éven át uralta, ott halt meg 1490. április 6-án.¹³

Sopron várát a török háborúk idején többször megerősítették, ágyúállásokkal szélesítették ki. A város sohasem jutott török kézre, de a Bécs elfoglalására vonuló százezres hadak a környék falvait, Kópházát, Balfot és Ágfalvát feldúlták.¹⁴

Bocskay István hajdúi 1605-ben nyolc héten át ostromolták a várat, de elfoglalni nem tudták. Viszont önként hódolt meg Sopron 1619. november 30-án Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1500 főnyi serege előtt. A város 1621. május 22-én került vissza II. Ferdinánd fennhatósága alá.

A város katonai múltjáról szólva kiemelten kell megemlékezni Lackner Kristófról (1575–1631), aki a 30 éves háború válságos éveiben új bástyákkal erősítette meg a várfal-rendszert és személyes bátorságának is tanújelét adta, amiről az emléket őrző domborműves tábla így emlékezik meg: „...a XVII. század elején katonai elszántsággal és államférfiúi bölcsességgel védte meg szülővárosát”.¹⁵

A török hadak Bécs alatti, 1683. évi katasztrófális veresége után Lotharingiai Károly (Lipót király sógora), a török elleni hadjárat fővezére, Buda visszafoglalásának haditervét hónapokon át Sopronban készítette. A tervek műszaki részleteiben segítségére volt Luigi Ferdinando Marsigli, bolognai születésű hadmérnök, neves természettudós, polihisztor is.¹⁶

A Rákóczi-szabadságharcban a város nem hódolt meg a fejedelemnek. A kurucok 1704 januári és 1705 decemberi támadásainak emlékét a Templom utca 3. számú ház emeletén utólag befalazott ágyúgolyók őrzik.¹⁷

Mária Terézia korában a város katonai jelentősége csökkent. A XVIII. század második felében a várárkot, mely nagyjából a mai Várkerület – Színház utca–Széchenyi tér – vonalon húzódott, betemették. A napóleoni háborúban a nemesi felkelés bukása után a város 1809 májusától novemberéig francia megszállás alatt állt.¹⁸

¹¹ Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán Bp. 1981. I. köt. 259.

¹² A korona elrablása. Kottaner Jánosné emlékirata 1439–1440. Közzéteszi: Mollay Károly. Bp. 1978.

¹³ Molnár László: Az ország kapuja békében, háborúban. Hunyadi Mátyás. Sopron. kisleföld. 1990. 82. sz. 8-9.

Molnár László: Mit üzen Mátyás király Sopronnak? Soproni Hírlap. 1990. 14. sz.

¹⁴ Mollay i.m. 74.

¹⁵ Payr Sándor: Emlékezés Dr. Lackner Kristóf Sopron szab. kir. város első nagy polgármesteréről halálának háromszázadik évfordulóján (1571–1631). Sopron. 1932. Kovács József László: Lackner Kristóf és kora. Sopron 1972. 105 old.

¹⁶ Csatkai Endre: Marsigli soproni szereplése. Ssz. 1963, 191.

¹⁷ Lauringer Ernő: Sopron sz. kir. város művelődéstörténeti vázlata. In: Sopron és Sopron vármegye ismertetője. Sopron. 1934, 1-19.

¹⁸ Kiss János: Emlékeim I. Sopron 1845. Idézi: Lauringer i.m. 18.

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc

Sopron 1848–49-es korszakáról a hivatalos írásokon kívül több más forrásmű is rendelkezésre áll. Ezek egyikét Geiger Márton jótollú kosárfonó, egy másikat Michel János sekrestyés vetette papírra.¹⁹

A magyar városok közül elsőként Sopronba jutott el a március 13-án Bécsben kitört forradalom híre, és Pozsonyból az értesülés, hogy az országgyűlés küldöttsége Bécsbe utazott a királyhoz a követeléseket összefoglaló felirattal. Március 15-én este Széchenyi János – gróf Széchenyi István 46 éves unokaöccse – Pozsonyból megérkezve kihirdette az eseményeket a hirtelenjében összegyűlt tömeg előtt. Március 16-án – Pesttel egyidőben – megalakították a nemzetőrséget. A tisztek sorában a Széchenyieken kívül számos tehetős soproni polgár neve található. A nemzetőrség jelentős részét a soproni evangélikus főiskola (líceum) hallgatói tették ki.²⁰ A nemzetőrség 1600 főre növekedett. Hónapok feszült szélcsendje után, a szeptember 29-i pákozdi csatát követően, a Bécs irányába több oszlopban visszavonuló Jellacic serege október 9-én Pomogynál (Pamhagen), 10-én Lövönél rövid ütközetet vívott a soproni nemzetőrökkel. Az összecsapások a jóval nagyobb létszámú és felfegyverzett horvá csapatok győelmét hozták. A kiélezett október végi napokban a Bécsből Pestre tartó gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök, és Pulszky Ferenc Sopronban Kolbenheyer Mór evangélikus papnál, a későbbi kitűnő fordítónál szállt meg. A szállást nyújtó magyar érzelmű lelkes, akit rokoni szálak fűztek Görgei Artúrhoz, a forradalom leverése után több heti vizsgálati fogságot szenvedett.

Az 1848. évi forradalom első hónapjait tehát még megünnepezték a városban, de a schwechati csata (október 30.) után a környéket Windisch-Grätz seregei szállták meg, és osztrák uralom maradt a szabadságharc végéig.

Szomorú és emlékezetre méltó, hogy Murmann Sámuel (1847–1849) volt császári tisztet, a soproni nemzetőrök szervezőjét 1849. augusztus 25-én Temesváron kivégezték. Ő volt a világosi fegyverletétel után a szabadságharc első vértanúja.²¹

Az idő sorrendjét követve itt kell megemlékeznünk Sopron legnevezetesebb közlegényéről. Petőfi Sándor bizonyítvány hiányában kérvényezte felvételét a soproni líceumba. Ekkor – hirtelen elhatározással – 1839. szeptember 6-án belépett a báró goldnerfalvi Gollner Alajos tulajdonában lévő gyalogezredbe, és hat évi szerződést írt alá.²² A költő a zöldhajtókás, sárga pitykés, frakkszabású egyenruhában rövid ideig díszelgett. Betegsége miatt 1841. februárban felmentették a szolgálat alól, és obsittal elbocsátották, majd 1841. március elején elhagyta Sopront. A Petőfi téri szobrán kívül a költőre emléktáblák is emlékeztetnek, a Halász utcai iskola falán, ahol kaszárnya volt, és a Rákóczi u.11. számú házon lévő tábla, mely arra utal, hogy a katonáskodás szünetében csak találkozott a líceumba járó barátaival.²³

Nézek, nézek kifelé az ablakon,
ott merengnek szemeim a silbakon

¹⁹ Csatkai Endre: Sopron 1848–49-ben. Sopron 1948. 40 old. V.ö.Németh Ildikó e számunkban közölt cikkével.

²⁰ ifj. Sarkady Sándor: A Soproni Nemzetőrség 1848-ban. Kézirat. Idézi: Kisalföld. 1998. március 6.

²¹ ifj. Sarkady Sándor: Murmann Sámuel emléke. Idézi: Kisalföld. 1998. március 13.

²² Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. I. köt. Bp.é.n. 293-328.

²³ Sarkady Sándor: Sopron. In: Petőfi emlékhelyek a Kárpát-medencében. Kiskőrös. 1996. 193-202.

kezdetű versében, melyet Nagyváradon írt 1847-ben, öngúnyval és kis fájdalommal emlékszik vissza, hogy elhagyta a vitézi életet:

Poéta lett belőlem, csak poéta,

Ott talán már káplár volnék azóta.

A Bach-korszak önkényuralmának kétes dicsősége, hogy az ország ötödik polgári közgazgatási központja Pest-Buda, Pozsony, Kassa és Nagyvárad mellett Sopron volt. Fennhatósága alá tartozott csaknem az egész Dunántúl.²⁴

Az 1867. évi kiegyezés megváltoztatta az ország történetét. Sopron katonai tradícióinál maradvá meg kell említeni, hogy Benedek Lajos tábornagy (1804–1881), a Habsburg-birodalom legmagasabb rangú katonatiszta, Sopronban született. Egész életében a császárhoz hűséges, tehetséges tiszt 1849-ben Kossuthék ellen harcolt, 1860-ban Magyarország fő kormányzójává nevezték ki. Az 1866. évi porosz-osztrák háborúban Königrätznél vereséget szenvedett. Nehéz eldönteni, hogy a vereségben milyen mértékű volt Benedek hibája, vagy az a körülmény, hogy a császár rokonsághoz tartozó alvezérek mennyire késlekedtek végrehajtani a polgári származású főparancsnok utasítását.²⁵

Katonaváros a nyugati határszélen

A város fejlődését károsan befolyásolta, hogy a Pest-Budát Béccsel összekötő vasútvonal elkerülte, de a Győr–Sopron–Ebenfurti, majd a Sopront Nagykanizsával összekötő vasutak fellendítették a várost: Textil- és sörgyárak létesültek, öntödék, gépgyárak épültek.

Az 1880-as évektől kezdve a város jelentőségét megnövelték a sorra épülő laktanyák. Alig húsz év elteltével, a 19. század végére Sopron a Monarchia egyik legnagyobb helyőrségi városává fejlődött. A város 1885. évi német feliratú térképén a következő katonai létesítmények láthatók, melyek a századforduló után megszűntek, átalakultak.²⁶

- Alte Kavalliere-Kaserne = régi lovassági laktanya, az akkor még nem létező Lackner Kristóf utca, az autóbusz pályaudvar és a Major-köz által határolt részen terült el.
- Fischer-Kaserne = Halász utcai laktanya, mely a mai iskola területén volt, 1753-ban létesült és 1896-ban építették át.
- Honvéd-Kaserne = a Halász utca és a Gazda utca közötti területet foglalta el.
- Mitrailleuse-Kaserne = Kartács (tüzérségi) laktanya, amely a Balfi utca végén volt, szemben az evangélikus temetővel, később járványkórházzá alakították át.
- Windmühl-Kaserne = Szélmalom laktanya, a mai szélmalom épület tömbje.

A megszűnt katonai létesítmények felsorolása közé kívánczik a volt Lähne fiúnevelő intézet. A mai Bécsi utca és Uszoda utca között feküdt ez a különleges iskola.²⁷ A bentlakásos, gyakorlati kiképzést adó, „politechnikai” ismereteket is nyújtó intézményben tanult 1876-tól hat évig Horthy Miklós, aki innen került a polai tengerészeti

²⁴ Belügyminiszteri rendelet a magyarországi politikai hatóságok szervezetéről, ú.n. Bach-féle provizórium 1850. szeptember 13. Magyarország története. 61. köt. Bp. 1979, 454-455.

²⁵ Benedek Lajos: A Pallas Nagy Lexikona. III. köt. Bp. 1893, 82-83.

²⁶ Plan von Oedenburg (Sopron) 1885. Oedenburg, i: 10.000 (színes!)

²⁷ Losonczy Zsuzsanna: A soproni Lähne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903). Ssz. 1973, 228-244, 289-306.

akadémiára. Az iskola növendéke volt Prónai Pál, az 1921. évi rövidéletű „Lajtabánság” vezetője is.²⁸

A múlt század utolsó húsz évében indult be az a nagy laktanyaépítési program, amelynek létesítményei meghatározták Sopron „katonaváros” jellegét, egészen a második világháború tömeges légi bombázásának pusztító hatásáig. A felépült létesítményeknek nemcsak az összes beépített területeit ismerjük egy 1936. évi adatszolgáltatásból, hanem a férőhelyeket, a tiszti, altiszti lakásokat, még a lovak számát is.²⁹

A laktanyákban a névadó személyiségnek nagy kultusza volt, életútját, hadi tetteit ábrázoló képek voltak a falakon, melyekből megismerhető volt a személyiség élete.

A 9. Nádasdy huszárezred lovassági laktanyája (Baross út 22.) az 1881–82. években épült. Névadója Nádasdy Ferenc gróf (1708–1783) tábornagy, 1754-ben lovassági tábornok, aki a hétéves háborúban megkapta a Máris Terézia Rend nagykeresztjét.³⁰ Alapterülete 11 hektár, melynek a fele volt beépített terület. A város legnagyobb kiterjedésű katonai létesítménye 520 ember és 674 ló férőhellyel rendelkezett. Ezen kívül 17 tiszti, 6 altiszti lakás, 2 fedett és 8 nyitott lovarda volt a laktanya területén. A MÁV pályaudvartól egészen a SOTEX épületekig nyúlt a laktanya. A második világháború bombázásai során súlyos károk érték, ma az egyik lovardát raktárnak használják.

A Ferenc József gyalogsági laktanya (Flandorffer, ma Táncsics u. 8-10.) 1889. évben épült. Összterülete: kb. 3 és fél hektár. Férőhely: 560 ember, 6 ló, 9 tisztilakás. Ferenc József császár és király nem volt jelen az avatáson, de a környéket ismerte, mert 1884. május 30-án, a Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézet kápolnájának felszentelésekor járt Sopronban, amikor felkereste Flandorffer Ignác borkereskedő pincészetét is. Ezt az eseményt a Kölcsey Ferenc u. 2. számú házban emléktábla örökíti meg.³¹

A Ferenc Ferdinándról, majd Frigyes főhercegről elnevezett tüzérségi laktanya (Manninger u., ma Ágfalvi út 14.) 1897-ben épült. Összterülete: kb. 7 és fél hektár, férőhely: 362 ember, 235 ló, 4 tiszti, 6 altiszti lakás. A második névadó, Frigyes főherceg a Habsburgok bonyolult családfájának toscanai mellékágából származott. Morvaországban született 1856-ban, és Mosonmagyaróváron hunyt el 1936-ban. Katonai pályára készült, de Ferenc Ferdinánddal vitái voltak. A trónörökös meggyilkolása után, az első világháborúban, az osztrák-magyar csapatok főparancsnoka volt. Nyolc leánya után kilencedikként jött világra Albrecht, aki a második világháborúidején a hitleri eszmékhez csatlakozott. A háború után Albrecht Argentínába távozott és ott hunyt el. Frigyes főherceg unokája Waldbott Pál Sopronban, a Rákóczi Honvéd Főreáliskolában tanult. Jelenleg Frigyes főherceg örököseként földbirtokos, féltoronyi (Halbturn) kastélya számos nemzetközi kiállítás színtere.³² A Frigyes laktanya is elpusztult a bombázásokban, ma a Suzuki üzem és a korábbi Állami Gazdaság épületei vannak a helyén.

A József főherceg gyalogsági laktanya (Manninger út, ma Ágfalvi út 27.) 1900-ban épült. Összterület 2 és fél hektár, a beépített terület 5 500 m². Férőhely: 522 ember, 22 ló. József a Habsburg-ház magyar ágából származott, nagyapja Magyarország nádora

²⁸ Horthy Miklós: Emlékirataim. III. kiad. Bp. 1990. 11.

²⁹ Heimler Károly szerk.: Sopron topográfiaja. Sopron. 1936. 41.

³⁰ Hermann Róbert: Nádasdy Ferenc. In: Magyar hősök arcképcsarnoka. Bp. 1996. 20.

³¹ Gangel Erzsébet: A soproni m. kir. „Zrínyi Ilona” Honvédtiszti Leánynevelő Intézet története 1850–1936. Bp. é.n. 29-30.

³² Waldbott, Marietherese: Halbturn. Eisenstadt. 1979. 28 old.

volt. Alcsúton született 1872-ben és Straubingban halt meg 1962-ben. Tanulmányait a győri Bencés Gimnáziumban végezte, majd a hadseregben szolgált. 1911-ben altábornagy, az első világháborúban három hadsereg parancsnoka. A Monarchia hadseregének talán legjobb parancsnoka volt, katonái szerették, „József apáknak” emlegették. Szerepe volt a háború utáni politikai életben is, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választották.³³ Fia, József Ferenc, akinek azonos nevű fia a Vitézi Rend mai vezetője Münchenben. Ez a laktanya is elpusztult a bombázások alkalmával, ma a FORFA üzem van a helyén.

A Károly laktanya az első világháború alatt épült, a 76. gyalogezred részére. Nevét az utolsó magyar királytól kapta. IV. Károly (1887–1922) legidősebb fia Habsburg Ottó, ma az Európa Parlament vezetőségi tagja.³⁴ A laktanya 5 hektáros területén pavilionszerűen hét nagyobb és négy melléképület állt. 1922-től 1945-ig itt volt a Rákóczi Ferenc Honvéd Főreáliskola, majd Hadapródiskola. Az utcát 1927-ben Felkelő útnak nevezték, és 1947-ben kapta a József Attila nevet. Ezt az épületkomplexumot is az 1944. decemberi bombázás tette tönkre. Az utolsó épületromokat 1976-ban – részben robbantással – távolították el. Ma a József Attila lakótelep áll a helyén.

Sopron város katonai múltjához tartozik az 1921. évi felkelőharcok története. Az antant a Saint-Germain-i és a trianoni békeszerződésekben Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarországból 4 312 km² területet 341 ezer lakossal. A döntés tiltakozást váltott ki a megcsonkított Magyarországon. A területátadás kijelölt napján, augusztus 28-án felkelők támadták meg a határt átlépő osztrákokat. Szeptember 8-án Ágfalvánál a Selmecbányáról Sopronba települt – az I. világháborút végigküzdött – főiskolások elszánt csoportja visszavonulásra kényszerítette az osztrák csendőröket.³⁵

Nyugat-Magyarországon bonyolult politikai helyzet alakult ki, október 4-én Felső-őrön kikiáltották „független államként” a Lajtabánságot.³⁶ Az események hatására 1921. október 13-án Velencében egyezség született népszavazás kiírásáról, mely Sopron városára és nyolc környező falura terjedt ki.³⁷ A december 14-15-én megtartott – mintegy háromszáz antant katona által ellenőrzött – népszavazáson Sopron lakosságának 73 %-a szavazott Magyarország mellett.³⁸ Sopron az 1922. évi XXIX. törvényben a „Civitas fidelissima”, a leghűségesebb város címet kapta.³⁹

³³ Habsburg József: A világháború, amilyenek én láttam. Bp. 1927.

³⁴ Hamann, Brigitte: Die Habsburger. Wien. 1988. Magyar kiadás: Bp. 1990. 222-225.

³⁵ Missuray-Krug Lajos: A nyugat-magyarországi felkelés. Sopron. 1935. 177 old.

³⁶ 1921 augusztus végén a magyar kormány megszüntette a terület kiürítését, majd titokban azzal a szándékkal támogatta a szabadcsapatokat, hogy az osztrákoknak átadandó terület egy részén népszavazást erőszakoljon ki. Az önrendelkezésre az is példát mutatott, hogy az osztrákok éppen egy évvel azelőtt – 1920 októberében – fegyveres ellenállással népszavazást vívtak ki Karintiában a délszláv államalakulattal, a későbbi Jugoszláviával szemben. A nemzetközileg ellenőrzött népszavazáson a 35 ezer fős lakosság 60-a az Ausztriánál maradás mellett voksolt.

³⁷ Ormos Mária: Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr. 1990. 220. old.

³⁸ Hárs József: A soproni népszavazásról szóló, vele összefüggő írárok a Soproni Szemlében (1958–1991). Ssz. 1991. 378-382.

³⁹ „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. Szerk.: Turbuly Éva. Sopron. 1997. 112 old. A felkelőharcok és a népszavazás évfordulóit az 1930-as évek végéig országosan megünnepelték hazánkban. A II. világháború történései elhomályosították a terület-magtartás tényét. Sajnos a háború utáni magyar történetírás és iskolai oktatás nem méltányolta a soproni helytállást. A város lakossága is szinte megfeledkezett az 1921. évi eseményekről, csak az egyetem rendezett kisebb megemlékezéseket. Új kezdeményezésként 1996 decemberében, a 75. évfordulón tudományos konferenciával és koszorúzásokkal idézték fel a népszavazás napjait. A hivatalos magyar kormányzat akkor sem hangsúlyozta jelenlétével 1921. őszének történelmi jelentőségét.

A soproni katonai létesítményekhez tartozott még a század elején létesült katonai csapatkórház a Dóczy Lajos utcában, a mai Fenyő tér környékén; a Pócsi dombi lőszerraktár, a Fáber réti lőállásos katonai lőtér, ahol 500 m távolságig lehetett lövészetet gyakorolni, és a Károly laktanya 50 m hosszú, 9 lőállásos fedett lötere.

A városban a katonaság jelentőségét és súlyát jól érzékelteti, hogy 1896-ban a 28 ezer lakoshoz több mint 3 ezer főnyi katonai népesség járt, tehát több, mint az összlakosság 10 %-a. Külön fejezete Sopron katonai múltjának a város kapcsolata a Habsburg-ház vezetőivel. Ferenc József császár és király családjának férfi tagjai közül sokan teljesítettek szolgálatot a bécsi udvartól csak 70 kilométerre fekvő Sopronban. Az uralkodó az 1890-es évek elején Ferenc Ferdinándot (1863–1914), a trón akkori várományosát, a soproni 9-es Nádasdy huszárezred parancsnokának nevezte ki.⁴⁰

Az akkor 60 éves uralkodó a 28 éves főhercegnek alkalmat kívánt adni a magyar társadalom, a magyar környezet, és főleg a magyar nyelv megismerésére. A magyarság iránt ellenérzéseket tápláló főherceg a Festetics majorban (Major-köz) kastélyszerű emeletes házában rendezte be otthonát, vagy udvartartását. Bár a Kaszinónak az ezredes tisztikarával együtt tagja volt, nincs adat arra, hogy egyszer is felkereste volna. A városban Szilvássy Márton ügyvéddel tartott kapcsolatot, aki többször meghívta a szenvedélyes vadász főherceget a ma már szintén lerombolt Hubertusz vadászház helyén állt vendégházába. Amikor két év múlva Ferenc Ferdinánd elhagyta Sopront, nem búcsúzott fájó szívvel, viszont a Nádasdy huszárok tisztikara és a Kaszinó tagjai, de a város lakói sem siratták meg őt.⁴¹ Annál népszerűbb volt öccse, Ottó főherceg (1865–1906), aki a helyére került a huszárezred parancsnokának. A Színház téren (a mai Petőfi téren) lakor a Pejacevich-házban. A Habsburg-ház „szép főhercegnek” becézett bohém tagját és hitvesét, Mária Jozefa főhercegnőt szerették a soproniak. Elsősülőt fiúk, a későbbi IV. Károly király 6 éves korában került Sopronba, ahol Tormási János soproni tanító nevelte a már említett Pejacevich-házban, és akire a házon emléktábla utal. A Kaszinó választmányába 1893-ban a soproni huszárezred Muhr Ottmár főhadnagyot küldte, a későbbi limanovai hőst. A sokszínű, több fegyvernemű soproni helyőrség életében is döntő változást hozott Gavriló Princip anarchista szerb diák 1914. június 28-án elsütött pisztolya Szarajevóban, melynek golyói megölték Ferenc Ferdinánd trónörökösét és hitvesét.

Emlékművek és hősi temetők

Az első világháború számos véres csatájában vettek részt soproni alakulatok. Hősiességüket emlékművek őrzik, melyek közül néhány sajnos eltűnt a második világháborút követő időszakban. Az ország egyik legszebb emlékműve volt a Deák téren a

gét. A Parlamentben a pártok napirend előtti felszólalásokkal emlékeztek az eseményre. Feledékeny az ország vezetése? Kisalföld, 1996. december 18.

A szomszédos Ausztria az 1920. évi karintiai harcokat és népszavazást könyvek (Der 10 Oktober 1920 Kärnten Tag der Selbstbestimmung, Klagenfurt, 1990. 265 old.; Festschrift zur 75. Wiederkehr des Tages der Kärnten, Volksabstimmung, Klagenfurt, 1991. 178 old. stb.), bélyegek, emlékérmek kiadásával és 1995. október 20-án, Klagenfurtban több mint 100 ezer fő népviseletes, zászlós felvonulásával ünnepelte, a rendezvényről felvett 6 órás videofelvétel tanúsága szerint (Volksabstimmung, 1995 Begegnung in Kärnten ORF).

⁴⁰ Eöttevényi Olivér: Ferenc Ferdinánd. Bp. é.n. 47-64.

⁴¹ Deszkásy Boldizsár: A Soproni Kaszinó 100 éve. Sopron egy évszázad tükrében 1843-1918. Sopron, 1944. 200 old.

Nádasdy-huszárok hőseinek 1924-ben állított szobor, Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotása. 1914. december 1-12. között az osztrák-magyar csapatok a Krakkó irányába törő 3. orosz hadsereget nagy áldozatok árán megállították. A harcokban elesett a már említett Muhr Ottmár ezredparancsnok is.⁴² Ezt a szobrot az 1950-es évek elején eltávolították, helyére a felszabadulási emlékmű került, melyet 1994-ben a második világháború áldozataira emlékeztető kettős emlékmű váltott fel.

A Lővér Szállótól a kemping felé vezető úton látható az Ojtozi szikla, mely az 1917. augusztus elején az erdélyi Ojtozi szorosban harcolt soproni 18-as honvédek emlékét őrzi. Az 1934-ben állított művet Dabóczy István, a Rákóczi Honvéd Főreáliskola szobrászművész tanára készítette, akit 1951-ben koholt vádak alapján Recskre hurcoltak, ott halt meg a kegyetlen bánásmód következtében.⁴³

A Deák tér középső szakaszán két emlékmű áll szemben egymással. Az oroszlános emlékművet Bódy Zoltán készítette, 1931-ben avatták. Felirata: A volt cs. kir. 76. gyalogezred 8625 hőseinek dicsőséges emlékére. Emelték a vértanúk bajtársai, Sopron város, továbbá Sopron-Moson vármegyék közönsége.

A hitvesétől és gyermekétől búcsúzó katonát ábrázoló szobor felirata: A soproni m. kir. 18. honvéd és népfelkelő gyalogezred 17464 hősi halált halt bajtársainak dicső emlékére emelték a hős vértanúk bajtársai, Sopron, Szombathely és Magyaróvár városok, valamint Sopron, Vas és Moson vármegyék közönsége. A szobor alkotói Siklódý Lőrinc és Molnár Gyula szobrászművészek, az utóbbi a Rákóczi Intézet tanára volt.

A tér nyugati oldalán az 1936. évben állították fel a tüzér emlékművet. Felirata: Emelte a volt soproni tüzérek bajtársi köre, Sopron város és vármegye támogatásával. Alkotója Vass Viktor szobrászművész.

A Soproni Egyetem kertjében áll az 1921. évi harcokra emlékeztető Örtüzek emlékoszlop, Baumann Béla szobrászművész alkotása.⁴⁴

A két világháború hősi halottainak amlékét több intézmény őrzi. Az egyetem aulájában az I. és II. világháború 72, illetve 17 hősi halottjának fekete márványtáblán, aranyozott betűkkel állítottak emléket, és külön tábla tünteti fel az 1956. évi szabadságharc hősi halottainak nevét. A Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum bejárati részén két tábla őrzi az első világháború 76, a második világháború 40 áldozatának nevét. A Fáy András Közgazdasági Szakközépiskola, a korábbi „kereskedelmi” előterében 50, az első világháborúban elesett katona nevét tüntetik fel. Az emléktáblák szövegei nemesveretű latin és magyar verssorokkal is kifejezik a maghatottság és elismerés érzését. Az iskolák felsorolása nem teljes. Több intézmény hősi emlékműve megsemmisült a második világháború bombázásai során, pl. a Rákóczi Ferenc Honvéd Főreáliskolában. Azt is meg kell említeni, hogy volt olyan iskola, intézmény, amelynél az átépítések, átalakítások során nem fordítottak kellő gondot a hősi halottak tábláinak megőrzésére, így azok megsemmisültek. A második világháború után az egyetlen ország voltunk, ahol nem emeltek hősi emlékműveket a saját elesett katonáiknak. Ez a politikai háttérű mulasztás sok özvegyet, árvát és jó érzésű embert is sértett. Ugyanak-

⁴² Galántai József: Az első világháború. Bp. 1980. 216-217.

⁴³ Böszörményi Géza: Recsk 1950-1953. Bp. 1990. 332. old.

⁴⁴ A felkelőharcokban elesett főiskolások emlékoszlopának leleplezési ünnepe Sopronban. Bányászati és Kohászati Lapok. 1932. 209-211.

kor a szovjet katonák hősi emlékműveit csak részben helyezték temetőkbe, sokat köztereken emeltek, sírokkal övezve. Ez a megoldás méltatlan volt a kegyeletes megemlékezéshez. A várkerületi szovjet emlékmű környékén lángossütő, büfé épült.

A második világháborúban Magyarországon elesett német katonák sírjait viszont már az 1960-as években kezdték felkutatni. A temetők elkülönített, de szépen rendezett részein német katonasírokat hoztak rendbe, amikor a magyarokéről még szó sem eshetett. Jó irányú változás először – tudomásom szerint – ezen a téren Sopron városában történt. A sopronbánfalvi hősi temetőben az első világháború sok nemzetiségű katonáinak sírkeresztjeit, a második világháború bombázásai áldozatainak tömegsírait már a hatvanas években gondozták az iskolák, ifjúsági szervezetek és szocialista brigádok.⁴⁵ A sírok felkutatásához, az áldozatok adatainak megállapításához egyedülálló irodalmi forrás állt rendelkezésre, először szemelvények formájában, majd a rendszerváltás után teljes könyv alakban.⁴⁶

A második világháborús katonai sírok szervezett rendbehozását Limberger Gyula volt főhadnagy, rehabilitált őrnagy kezdeményezte. Mivel hivatalos támogatást korábban hiába keresett, az 1980-as évek elején a soproni Határőrség Parancsnokságához fordult, ahonnan nemcsak munkaerőben, hanem erkölcsi támogatásban is részesült. 1994-től kezdve a Volksbund Deutscher Kriegsgräberfürsorge (Német Hadisírgondozó Szövetség) mintegy 12 millió Ft-os támogatásával rendeződött a sopronbánfalvi temető sorsa, a második világháborús magyar, német, szovjet sírok és emlékművek gondozása is. A katonatemető avatási ünnepségére 1995. július 22-én került sor. A munkálatokhoz munkaerővel ismét segítségre sietett a Határőr Parancsnokság, majd Igazgatóság, és számos soproni iskola és intézmény. Az 1990. évi rendszerváltás után több emlékműlétesült. Elsőnek a volt Rákóczi Ferenc Honvéd Főreál és Hadapródiskola helyezte el emlékkövét 1991. szeptember 14-én a Rákóczi Ferenc mellszobor közelében, Őrsi András alkotását.⁴⁷ Városi összefogással létesült a Deák téren az új hősi emlékmű, a második világháború soproni áldozatainak emlékére. A fertőrákosi kőből faragott kétészlopos emlékmű Pál Mihály és Pál András szobrászművészek alkotása. Felirata: A II. világháború áldozatainak. A katonák, polgárok, kitelepítettek, elhurcoltak emlékére. Állíttatta Sopron város közönsége 1993-ban. A szoborkompozíciót 1993. november 27-én Szabad György, az Országgyűlés elnöke avatta fel.

A háborús emlékművek közé kell sorolni Gyóni Géza költő, újságíró szobrát, mely Káspár Hermina anyagi áldozatvállalásával létesült a Deák téren. Gyóni 1902–1903-ban a Soproni Evangélikus Teológián tanult és 1910–11. között a Soproni Napló szerkesztője volt, az Orsolya téren lakott a lebombázott Proszwimmer-házban. Az új épület falán tábla emlékeztet a költőre, aki Przemisly elestekor hadifogságba került. A „Csak egy éjszakára köldjétek el őket...” kezdetű megrázó, híres költeményét több idegen nyelvre lefordították, és 1934-ben elnyerte a Brit Irodalmi Társaság nemzetközi pályázatának első díját. Gyóni Géza egészalakos szobrát 1996-ban avatták fel a Deák téren. Az elgondolkodtató alkotás Nagy Benedek, Mórón élő szobrász műve.

⁴⁵ Hiller István - Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája. Ssz. 1979. és 1980.

⁴⁶ Németh Alajos: Sopron könnyes-véres dátumai. Sopron. 1993. 250 old.

⁴⁷ Katonaiskolák a hűség városában. Szerk. Cseresnyés Géza. Bp. 1995. 237 old.

Tradíciók és a katonaeszmény

Sopron hadtörténetének és honvédelmi tradícióinak a második világháború végéig történt áttekintése tükrözi, hogy a város – hasonlóan az ország egészéhez – Európa országútjainak kereszteződésében, nagy történelmi és stratégiai erővonalak mentén terül el. A város kivette részét a politikai áramlatok katonai hatásaiból, távolról sem a történelem napos oldalán, nem szélvédett helyen. A város többnyire szenvedője volt az eseményeknek, függetlenül attól, hogy barát vagy ellenség vette errefelé az útját.

A város hadtörténetének a nemzet életében betöltött szerepe, értékrendje, világnézeti alapjai – mint minden más megnyilvánulás is – változott az idők folyamán, az éppen uralkodó eszmeáramlatok és a történelmi környezet hatása szerint.

A magyar katonaeszmény megfogalmazása történelmünk csaknem egészén keresztül kedvező és elismerő volt. Az Európában elfoglalt helyzetünk, örökös küzdelmünk a fennmaradásunkért ezt érthetőbbé tette. A magyar költészet legkiválóbbjai Balassitól kezdve a múlt század végéig erről adtak hangot. Voltak időszakok, amikor a tudomány, a költészet és a fegyverforgatás egyazon személyben testesült meg magas fokon.⁴⁸

A Kárpát-medencében éppen a hadiszolgálat kapcsolta egybe a soknemzetiségű lakosságot. A „nyelvében él a nemzet” szép mondás, de nem igaz: szívében él a nemzet! Ennek tudatosulása a mindenkori magyar hadseregben is felfedezhető volt. Elég végignézni az 1848–49-es szabadságharc vezérkarát, annyi idegen nevet találunk köztük, mintha egy nemzetközi hadsereg tábornokai volnának. Jórésztük magyarul csak meghalni tudott, beszélni nem. A magyar katonaeszmény terén a hit önmagukban és küldetésükben a millenniumi ünnepélyes visszaemlékezési évei után, a 20. század elején kezdett elhomályosodni, majd megrendülni. Ettől kezdve a katonaság megítélése már nem egyértelmű.

A két szélsőséges megítélés a „katonanemzet vagyunk” túlzott lelkesedése és a „nem akarok katonát látni” pacifista tagadás szemlélete volt. A két határeset között csapongott az állásfoglalás, kinek-kinek egyéni értékrendje szerint. A második világháború utáni negyvenöt évben a magyar katonaság értékrendje alászállt. Az „utolsó csatlóshoz” kapcsolódó hadtörténeti megítélés sokat torzított a magyar katona megbecsülésén.⁴⁹ Csak az utolsó évtizedben jelentek meg magyar nyelven olyan politikai-hadtörténeti írások, melyek a két világháború közötti időszak katonáját nem elítélőleg, teljesen eltorzítva jellemzik.⁵⁰ A magyar hadtörténelem jelenségeit helytelen a politikai összefüggéseiből kiszakítva minősíteni.⁵¹

A jelenlegi helyzetben nemes és követendő cél a magyar azonosságtudat és küldetésben vetett hit megerősítése. Ennek fontos láncszeme a történeti előzmények ismerete, a magyar katonai hivatás értékrendjének helyreállítása és a társadalmi, továbbá az anyagi elismertség kivívása. Ehhez kíván hozzájárulni ez a tanulmány is.

⁴⁸ Ráskay Pál: Középkorai honvéd nevelő- és képzőintézetek. Bp. 1994. 82-84.

⁴⁹ Montgomery, J. F.: Hungary, the unvillig satellite. New York. 1947. Magyar kiadás: Magyarország a vonakodó csatlós. Bp. 1993. 445 old.

⁵⁰ Varga József: Schuldige Nation oder Vasall wieder Willen? Wien. 1986. Magyar kiadás: Bp. 1991. 243 és 368 old.

⁵¹ Szakály Sándor: Katonai múltunkról a jelenből. In: Hadsereg, politika, társadalom. Bp. 1991. 157-170.

"Mennyit lehetne kivinni - gondoltam magamban -
sok célra nézve, ha - mint most itt kis célra -
annyi fiatal, erőteljes, mind intelligens,
képzett ember egy cél elérésére közreműködne."
(Splény Béla)

1848 tavaszán a forradalmi hullám végigsöpört a Habsburg Birodalmon is.¹ Nyitott kérdés volt ekkor még, hogy a birodalom népei a francia forradalom hármasszavából megvalósítják-e a polgári jogegyenlőséggel és szabadsággal együtt a népek egyenlőségét és testvériségét is. A forradalom lezajlása során voltak ez irányba mutató szép tények: október elején Bécs pályaudvarain az egyetemi diákság vezette szolidáris tömegek akadályozzák meg a császári csapatok Magyarországra küldését, október végén a magyar csapatok próbálják kiszabadítani a forradalmi Bécszet a császári csapatok szorításából. A bécsi forradalomban meghatározó szerepet játszó egyetemi hallgatók fegyveres alakulatában, az akadémiai légióban, nagyszámú nem német anyanyelvű diák harcolt, köztük sok magyar is.² A Lajtán innen azonban az események hamarosan más irányt vettek: szertefoszlott a népek testvériségének „nagy ábrándja”.³

A Miskolci Egyetem és a Soproni Egyetem közös elődjének, a selmezbányai akadémiának 1848–49-es eseményeihez fordulva, miközben próbálom a főiskola ösztöndíjasokból magyar nemzetivé válását főbb vonalaiban felvázolni, arra keresem a választ, hogy a tanári kar és a soknemzetiségű diákság – mely Bécsben, ha más körülmények között is, oly szép példáját mutatta a közös zsarnokság elleni összefogásnak és a nemzetek feletti testvériség szellemének – hogyan reagált a főiskola magyarosodó tendenciájára és az iskola falain túlmutató eszmékre, eseményekre.

Az akadémia a forradalom előestéjén

A selmezbányai akadémia az 1848-at megelőző időben a Habsburg Birodalom egyetlen főiskolai szintű bányász-erdész szakember képző intézménye volt, tehát ösztöndíjasokból álló képzési igényeket elégített ki. Felügyeletét közvetlenül a bécsi udvari kamara látta el, felterjesztéseit egyenesen az uralkodóhoz intézte. Az iskola hivatalos elnevezése a

¹ A forradalom előzményeihez, lefolyásához és utóéletéhez a legújabb összefoglaló munka:

19. századi magyar történelem 1790–1918 Szerk.: Gergely András Bp. 1998

² A bécsi diákság forradalomban betöltött szerepéről lásd: Josef Hochgerner: Studenten in Bewegung, Österreichische Studentengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart Wien. 1983 123-136. p. Studium und Wissenschaftsentwicklung in Habsburgerreich Band 1.

Az akadémiai légió magyar vonatkozásaihoz: Szögi László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemében I. 1790–1850 Budapest-Szeged. 1994 22.p. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban I.

³ A magyarországi nemzetiségek mozgalmairól 1848–49-ben: Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon Bp. 1980 Ács Zoltán: Nemzetiségiak a történelmi Magyarországon Bp 1996 150-159.p.

forradalom előtt: Berg und Forstakademie.⁴ Mint ahogy az akadémia igazgatói tisztét is betöltő báró Ritterstein Ágost főkamagróf egy, a magyar miniszterelnökhöz intézett 1848. áprilisi jelentéséből kiderül: az oktatás költségeit a bécsi cs. k. bányatermékek igazgatósága az egész monarchia kincstári bányászatából fedezte. A jelentés harmadik pontja szerint: „Az akadémiának mind tanelőadási, mind hivataloskodási nyelve a német, a mi annak fentebb kimutatott állásánál fogva önként következik...” Már a megváltozott körülményeket jelzi az igazgató záró megjegyzése: „...a Béccsel való közlekedést az Akadémiát illetőleg is, lehetőségig mellőzni fogom”.⁵

Az akadémia diáksága a forradalmat megelőzően

Az iskola birodalmi jellegét tükrözte a diákság etnikai összetétele is. A 19. század első felében a birodalom minden részéről jöttek ide magyar, cseh, szlovák, német, lengyel, ukrán, szerb, horvát, szlovén anyanyelvű diákok. Az akadémián folyó magas szintű képzés azonban ide vonzott sok tanulni vágyó külföldi diákot is a német nyelvterületről, Oroszországból, Törökországból, sőt, még Latin-Amerikából is. Ez az etnikailag rendkívül sokszínű diákság vált itt, az ősi bányavárosban, a mindenki által előbbutóbb értett és használt német nyelv és a főleg németes jellegű diákszokások révén egységes közösséggé, melynek talán legjellegzetesebb tulajdonsága az eleven bajtársi szellem volt.⁶ Pauer János, aki a múlt század végén megírta az akadémia történetét, számunkra nagyon találóan jellemezte az ifjúság egymáshoz fűződő viszonyát: az akadémia volt az országban az egyedüli olyan intézet, „...melynek ifjúsága nemzetiségre való tekintet nélkül egymás közt az egyenlőségnek és testvériségnek úgyszólván az akadémia alapításával egyidejűleg gyakorlati érvényt szerzett”.⁷

Ezt az egységes szellemiséget, bajtársias légkört intézményesítette az „akadémia”, az iskola egész hallgatóságát tömörítő ifjúsági szervezet működése. Aki Selmecen beiratkozott, automatikusan tagja lett ennek a közösségnek, mely a hallgatóságot mint testületet képviselte, és nem volt egyetlen nemzet vagy nemzetiség kulturális, politikai törekvéseinek a kifejezője sem.⁸ Szemléletesen, egy régi emlék nosztalgikus kedélyességével ír erről jóval később emlékirataiban Splény Béla, aki 1838–43 között selmeci akadémikus, a kiegészítés után miniszteri bányatanácsos volt: „Az akadémikusok társas összefogására szolgáló helyiség a „Bányamécs”-hez címzett kávéház volt: nem volt ez különben közönséges kávéház, mert az egyszersmind az akadémikusok összességének (az „akadémiának”: mondtuk mi, de kitanítattunk hivatalosan, hogy mi, tanulók magunkban még nem képezzük az akadémiát) hivatalos helyisége. Itt tartattak felsőbb engedelemmel a közgyűlések (Versammlung) – itt volt az olvasóterem az újságokat olvasók számára, mely újságok közös költségen tartattak – közgyűléssileg határozottatván az is meg, mely lapok járatandók”.⁹ Leírta a hallgatóság egyenlőségét is a témánkhoz kapcsolódó megjegyzéssel: „...egyszerű volt, fekete

⁴ Selmectől Miskolcig 1735–1985 Szerk.: Zsámboki László. Miskolc. 1985. 133.p. (A továbbiakban: Selmectől Miskolcig)

⁵ Idézi: Vadas Jenő: A selmeczányai M. Kir. Erdőakadémia története és ismertetője Bp. 1896. 65.p.

⁶ Pajtás! Szerencse fel! Szerk.: Bakó Károly–Tóth Andrásné. Bp. é.n. 33.p. (A továbbiakban: Pajtás!)

⁷ Pauer János: A selmeczányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémia története Selmeczányán. 1896. 13.p.

⁸ Pajtás! 34.p.

⁹ Splény Béla emlékiratai I. köt. Bp. 1984. 329.p. Nemzet és emlékezet (A továbbiakban: Splény)

posztóbul, zöld posztóhajtókaival és zöld egy kissé csúcsos posztóföveggel, a felsőkaron csak ezüst zsinórokkal. Érdekes volt az ezüst porte épée belső színének megállapítása; a főkamagrófi hivatal azt nemzeti színűvé indítványozta, mint a tisztviselőket, az udvari kamara azt azonban fehér- pirosnak határozta, azzal az indoklással, hogy az akadémia nem specifikus magyar tanintézet, hanem az egész monarchia által fenntartott".¹⁰

A 30–40-es években az „akadémia” mellett léteztek már az azonos nemzethez-nemzetiséghez tartozó diákokat tömörítő, a nemzeti művelődés pártolására létrejött társaságok is. Már a 20-as években alakult egy magyar és egy német nyelvű színtársulat. Erdélyből jött ifjak nyelv- és irodalomművelő társulatot alapítottak. (Ezzel nagyjából egy időben 1825-26-ban alakult meg Selmec híres lutheránus gimnáziumában soproni és pozsonyi mintára a „Nemes Magyar Társaság”, hasonló célkitűzésekkel.) Majd 1832-ben alapítják a magyar olvasótársulatot, mely a 40-es évekre az akadémia és a város magyarságának központi egyletévé növi ki magát.¹¹ A nem magyar nemzetiségű hallgatók egyesületeiről sajnos jóval kevesebbet tudunk. Biztosra vehető, hogy volt egyesülete a hallgatóság magyar mellett legnépesebb rétegét képező cseh – morva – szlovák etnikumnak is. Breznyik János, aki a 40-es években előbb a lutheránus líceum tanára, majd igazgatója is volt, iskolájának történetéről írva megjegyzi: „A tót szellemnek a városban ébresztésére és terjesztésére azokban is, kik nem tartoznak a tót nemzetiséghez.....műkedvelő társaság volt alakulóban, melyet a lyceumi tanulók s a bányászati és erdészeti cseh, morva és tót akadémikusok, egynéhány Szláviáért lelkesülő kisasszonnyal szándékoztak alkotni.....”.¹² Breznyik egy alkalmi társulásról tájékoztat, amely egy szláv nyelvű színmű előadására szerveződött 1846-ban. Már nem csak alkalmi „cseh– tót– társaság” meglétét támasztja alá egy a magyar olvasótársaság által az alsó - magyarországi kerületi bányatorvényszék felkérésére készített jelentés. A magyar hallgatók tudni vélik, hogy a szláv hallgatóknak saját könyvtáruk van, és hogy cseh nyelven adtak elő színdarabot.¹³

Felvetődik a kérdés, hogyan alakult a különböző etnikumú diákok egymáshoz való viszonya, a forradalom előestéjén. A válaszhoz egy másik kortárs visszaemlékezéseire fordulunk. Beniczky Lajos, a 30-as években maga is selmeci gyakornok, 1848–49-ben a bányavidék kormánybiztosi tisztét töltötte be. Visszaemlékezései a forradalmat megelőző és követő időszakra egyaránt alapvető forrásunk. A szabadságharc után visszatérve úgy látta, hogy a 30-as években a nemzetiségi láz még nem uralta az akadémikusok kedélyét, inkább az egyetértés és összetartás volt köztük a jellemző. Egyedül a cseh akadémisták szeparálták magukat a többi hallgatótól. A 40-es évekre nagyot változott a helyzet: az akadémikusok igyekeztek nemzetiség szerint csoportosulni. A szláv diákok összetartottak, és ellentétes érzülettel viseltettek a magyar diáksággal szemben. Beniczky is tud egy 1846-ban alakult szláv egyesületről, mely szerinte a kül-

¹⁰ Splény 334.p.

¹¹ Vadas, i.m. 54-61.p.

¹² Breznyik János: A selmeci bányai Agost. Hitv. Evang. Egyház és Lyceum története Második és harmadik füzet a XVII–XIX-ik századbeli események. Selmecbányán. 1889. 337.p.

¹³ Közli: Vadas, i.m. 59-60.p.

földdel szoros kapcsolatban állt, és pánszláv eszméket hirdetett.¹⁴ Sajnos, forrásunk nem szól arról, hogy a magyar diákság hogyan viseltetett a más nemzetiségű diáksággal szemben. Ellenséges érületről árulkodik azonban a már fentebb említett jelentés a szláv diákszervezetről: a magyar olvasótársulat tagjai „alapos” jelentést készítettek a hatóságoknak más nemzetiségű társaik titkos egyesületéről. A fentiekből arra következtethetünk, hogy a korszellem, a nemzeti ébredés és velejárójaként a nacionalizmus megjelenése már a forradalmat megelőzően kikezdte a selmeci diáktársadalomra korábban olyannyira jellemző testvériség és összetartás szellemét. Ebben az állapotában találta 1848 tavaszán a forradalom az akadémiát és diákságát.

A diákok ellentétei 1848 tavaszán

A forradalmi események híre gyorsan érezte hatását Selmecen. A márciusi napokban a szabadság mámorea helyreállította a diákok közötti összetartás megrendült épületét. A Splény emlékiratában már említett „Az Arany Bányamécshéz” (Zum goldenen Grubenlicht) kávéház, a főtéren álló diák törzshely homlokzatára a testvériség jegyében kitűzik a három legnépesebben képviselt nemzet (magyar, szláv, német) zászlaját. A kávéház az új eszmékért rajongó, nyugtalan ifjúság közösségi életének továbbra is a központja. A hallgatóság a selmeci nemzetörségbe testületileg belépett.¹⁵ A kezdeti lelkesedés elmúltával azonban a diákok nemzeti ellentétei újólá kiéleződtek. Ezen a tavaszon mintegy háromszáz hallgatója volt az akadémiának, a tanulók megközelítőleg 50%-a volt magyarországi születésű. A két legnagyobb etnikumot egyaránt 35-40%-al a magyarok és a szlávok jelentették, utánuk következett számarányát tekintve a német anyanyelvű diákság.¹⁶ A diákok nemzeti ellentéteinek elmélyülését nem lehet csak a diákság belső viszonyaiból, az iskola és a diákok belső életének eseményeiből megérteni. Hiszen láttuk, hogy a selmeci gyakornokok a forradalmat megelőzően is milyen frissen reagáltak a kor eszmei - politikai áramlataira. A nagypolitika eseményeit figyelő diákság belső viszonyaira bizonyosan nagymértékben hatottak a néptömegeket irányító politikuskok törekvései, a birodalom népeinek egymással szemben viselt érzülete. Az országos politika alakulása mellett erős befolyással lehettek a gondolkodásukra a szűkebb környezet, Selmecebánya és környékének társadalmi - etnikai viszonyai is. Mint az ország más bányavidékeien, úgy Selmecen és környékén is a bányászok többsége a nemzetiségekből (szlovák, német) került ki. Az etnikai ellentétek kialakulásának különösen kedvezett a forradalom előtt idetelepített nagy számú cseh - morva bányamunkás jelenléte, kiknek helyi, illetve még az országhoz fűződő kötődése sem lévén a pánszláv eszmék szimpatizánsai voltak. A főleg nemzetiségekből és külföldiekből álló bányamunkásság a magyar nemzeti függetlenség eszméjét kevésbé érezte magáénak, ezért a forradalmi eseményeket gazdasági és nemzeti - nemzetiségi követeléseik kivívására igyekeztek felhasználni.¹⁷ A Selmecen és környékén dolgozó bányászok és a szláv diákság nemzeti törekvései, mozgólódásai összefonódtak.

¹⁴ Beniczky Lajos: Az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról Szerk. Steier Lajos. Bp. 1924. 405-406.p. Magyarország újabb kori történetének forrásai (A továbbiakban: Beniczky)

¹⁵ L. erről: Pauer i.m. 13.p. és Selmectől Miskolcig 42.p.

¹⁶ Selmectől Miskolcig 42.p.

¹⁷ Dr. Gergely Ernő: A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig Bp. 1986. 287-290.p.

Áprilisban a bányavidéken a munkásság elégedetlensége miatt a helyzet nagyon feszült volt. A kormány a rend helyreállítására a már említett Beniczky Lajos kormánybiztost küldi ide, kinek visszaemlékezéseiből sok mindent megtudhatunk a diákság viszonyairól is.¹⁸ Beniczky április végén érkezik Selmece. Az első nap késő este a szállásán magyar nemzetiségű gyakornokok keresték fel. Hírül adták neki, hogy cseh akadémikusok egy "macskazenét" (az unszimpátia kifejezésének hagyományos módja volt az akadémikusok körében) terveznek adni a kormánybiztosnak az éjszaka folyamán. A magyar akadémikusok meg akarták akadályozni a botrányt. Kérték a kormánybiztost, hogy fegyverezze fel őket, és állítson belőlük őrséget a lakása elé. Az eset mutatja, hogy milyen ellenséges érzülettel viseltettek a szláv akadémikusok a magyar kormányt képviselő kormánybiztossal szemben. De jól mutatja azt is, hogy milyen ellentétek feszültek a diákság között, hogyha a magyar diákok más nemzetiségű társaikkal szemben a felfegyverzésüket kérték. Beniczky nem akarta a helyzetet elmérgesíteni: megígértette a magyar hallgatókkal, hogy nem lépnek közbe, ha a „macskazene” mégis megtörténik. Úgy vélte, egy elszármított lépés könnyen az egymással szemben „elkeseredett” ifjúság összeütközéséhez vezetne. Egyébként ezen az éjszakán a város utcáin nagy volt a mozgolódás, de a „macskazene” elmaradt. Beniczkynek nemsokára tudomására jut, hogy a várost környező erdőkben a szláv bányamunkások titkos gyűléseket tartanak, melyeken egy Steckel nevezetű bányászgyakornok, és más szláv akadémikusok is beszédeket tartanak. Az egyik ilyen gyűlésre Steckel szláv nemzeti öltözetben érkezett, és magával hozott egy szláv és egy magyar zászlót. A magyar lobogót megtaposta, a szláv trikolór körül pedig nemzeti táncot járt. Beniczky látva a bányászok és a szláv akadémikusok összefonódását, arra hivatkozva hogy a bányákba nem csak szláv akadémikusok, hanem állóközvetben idegenek is titokban bejutnak, megtiltja az engedély nélküli bejárást.¹⁹

Nem csoda, hogy az ilyen előzmények után pattanásig feszült helyzetben a diákok közötti ellentétek a felszínre törtek. Az úgynevezett „zászló affér” május 12-én kezdődött.²⁰ A márciusi napok óta a törzskávéház homlokzatán együtt lobogott a magyar, a szláv, és a német trikolór. Annak idején a magyar zászló középső helyét a magyar ajkú diákság maga választotta ki, a más nemzethez tartozó diákok a zászlóikat a fennmaradt helyekre tűzték ki. Mivel a kávéház saroképület volt, a német és a szláv zászló talán feltűnőbb helyre került mint a magyar. Május közepe előtt azonban a zászlók elhelyezését nem sérelmezte senki, nem lett belőle a diákok között nemzeti féltékenység. A konfliktus kiváltó oka Jendrassik Miksa bányatanácsosnak egy, a magyar hallgatók előtt elejtett megjegyzése volt. Sajnos a kijelentést egész pontosan rekonstruálni ma már nem lehetséges, mert az esetre vonatkozó forrásainkban nem egyformán szerepel. Megjegyzésének tartalma nagy vonalakban a következő lehetett: A magyar zászló jobb helyet érdemelne, és a hatóságok hogyan tűrik el a külföldi zászlókat, vagy az utóbbi helyett – a diákság hogyan tűri meg a kék – veres – fehér (szláv) trikolórt, hiszen az hazánkban nincs törvényesen elismerve. Jendrassik megjegyzése sajtóról

¹⁸ Beniczky, 450.p.

¹⁹ U.o. 459.p.

²⁰ Az eset alapvető forrása egy az akadémia igazgatóságának az esetről készített, 1848. május 20.-i keltezésű, a VKM-hoz küldött jelentése. Megtalálható: Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL) H60. 6.d. 12.cs. és Beniczky 464-465.p.

szápra járt a diákok között, a német diáksághoz már olyan eltorzult formában jutott, mintha a bányatanácsos megjegyzése kifejezetten a német zászlóra vonatkozott volna. A német ajkú hallgatóság az elhangzottakat mint nemzetiségükre sértőt tekintették, és az eseményen felbőszülve 12-én késő este „macskazenét” adtak Jendrassiknak. Beniczky, meghallván a lármát, a helyszínre sietett, felszólítására az akadémikusok gyorsan szétoszlottak. A szláv nemzetiségű diákok részvétele a macskazenében nem bizonyos, de ezen az estén ők sem maradtak egészen tétlenek. A kormánybiztos, látva a felfokozott kedélyeket, útját a diákság törzshelye felé vette, hogy megnézzze, nem készülnek e még valami rendkívüli eseményre a felbolydult diákok. Hirtelen egy mellékutcából bemázolt arcú egyének támadást intéztek ellene. Tisztek is vele tartottak azonban, így a támadók kőhajigálás után gyorsan kereket oldottak, üldözésük a szűk és sötét mellékutákban nem járt sikerrel. Nem derült ki biztosan a támadók személye, de a közelben tartózkodó városi polgárok jellegzetes alakjáról felismerni vélték Steckel akadémikust... Másnap a kormánybiztos elnökletével az események kivizsgálására összeült az akadémiai tanács.²¹ Beniczky beszédében az eseményeket nem csak Jendrassik bányatanácsos ellen elkövetett vétségnek, hanem az egész magyar nemzetiség súlyos megsértésének tekintette. Az akadémiai tanács az újabb elkövetés esetére kilátásba helyezi a vétkes hallgatók elbocsátását az intézményből. Ezen a napon este a magyar gyakornokok, és a város magyar illetve magyar érzelmű polgársága az előző napi „macskazene” ellendemonstrációjaként zenés felvonulást rendeztek Jendrassik tiszteletére. A bányatanácsos köszönő szavaiban a tegnapi eseményeket és a nem magyar ajkú diákságot keserű kifejezésekkel (pl. „részeges csoport”) illette. A tanácsos szavai most sem maradtak visszhangtalanul: a német és cseh – morva hallgatók ezeket becsületükre és nemzetiségükre sértőnek találták, ezért másnap elbocsájtásukat kérték az iskolából. Egy, az esetről készült, a VKM-hez küldött jelentés írója megjegyzi: „...melly tényhez az idegen és magyar ajkú növendékek közt néhány idő óta fennálló feszültség is indokul szolgálhatott...” Az akadémia kilépni nem szándékozó diáksága, a tanári kar, a kormánybiztos, és még a városi polgárok egy része is igyekezett a viszályt elsimítani. Még Jendrassik is hajlandó lett volna szavainak „értelmét” a diákság előtt megmagyarázni, de hasztalan, az idegen ajkú diákokat nem tudták szándékuktól eltéríteni. 133 hallgató jelentette be eltávozási szándékát, az ausztriai és cseh–morva hallgatók 3/4-e, kettő magyarországi és hat erdélyi születésű német ajkú hallgatóval egyetemben.²² A fentebb már említett, Selmeceen május 24-én kelt levél a következő megjegyzéssel zárul: „...és még azon körülményt alázattal megérinti, hogy néhány Selmeceen visszamaradt idegen ajkú bánya és erdészeti növendékek az akadémiából kiléptöket utóbbá megbánni, és visszaléptöket óhajtani látszanak.”

Ez a sajnálatos esemény hosszútávra is jelentősen kihatott a selmecebányai akadémia életére. Mivel az akadémia ezen események és a még megvilágítandó magyarosodási tendenciák miatt az ausztriai és cseh - morva hallgatók számára többé nem igazán jöhetett számításba, ezért Bécsben sietve nekiláttak az akadémiával egyenrangú intézmények létesítéséhez a Lajtán túli területeken. A cseh–morva diákság számára

²¹ L. erről az akadémiai igazgatóság május 13-i ülésének jegyzőkönyve. Megtalálható: MOL H60. 6.d. 12.cs.

²² Pajtás! 43.p.

Pribramban, az ausztriai diákok számára előbb Vordenbergben, majd 1849-től Leobenben szerveznek bányászati-erdészeti szakiskolát. Az oktatás hasonlóan magas szintjét nem tudták azonnal biztosítani: Leobenben csak 1860-ra sikerül a selmeci akadémiával azonos szintű oktatás feltételeit megteremteni, melynek hivatalos jeleként 1861 őszétől megkapja a „Bergakademie” címet. Pribram csak 1865-ben kapta meg az akadémiai rangot.²³ Megszűnt tehát a selmecbányai akadémia birodalmi egységállása, a bányászatot és erdészetet tanulni vágyó ifjak már a birodalom más iskoláiban is megszerezhették a kívánt ismereteket és a bizonyítványt.

Az akadémia magyar intézménnyé válása

Az akadémia átalakulási folyamata már márciusban megkezdődött: a magyar királyi udvari kamara március 18-án kiadott rendelete felszólította a kamarai bányagazgatóságot, hogy ezután a magyart használja hivatalos nyelvként. A VKM megalakulása után hamarosan jelentést kért az akadémia állapotáról – a válaszul küldött jelentésből fentebb már idéztünk. Mindez a magyar hallgatókat lelkesedéssel töltötte el, bíztak az alma mater gyors átalakulásában. Egy adalék a minisztérium magyarosító törekvéseihez: A hivatal az akadémia igazgatóságának május havi üléséről készült jegyzőkönyvet azzal a megjegyzéssel küldte vissza Selmecre, „...hogy a jövőben a jegyzőkönyveket cifrább alakban és magyar nyelven szerkesztve küldje fel;”²⁴

Majd júliusban Báró Eötvös József kultuszminiszter utasítására az akadémia igazgatója egy tervezetet készít az iskola radikális átalakításához. A tervbevett változtatások szerint az intézményt egy előkészítő jellegű „mű-tanodával” egészítették volna ki, a főiskolát pedig műegyetemmé alakították volna át, melynek tervezett képzési profiljában természetesen a hagyományos bánya- és erdőmérnökképzés is szerepet kapott.²⁵ Ezt a nagy volumenű elképzelést az idő rövidsége és a körülmények súlyos volta nem engedte megvalósítani. Mindenesre a selmecieknek jóval később, amikor a dualizmus korában felmerült a második műegyetem szervezésének gondolata, kapóra jött, hogy már itt, korábban ilyen kezdeményezések léteztek.

Az akadémia magyar intézménnyé válásának útján meghatározóak voltak a VKM augusztus-szeptemberi rendeletei.²⁶ Az augusztus 24-én kelt rendelet szövege a következőkkel kezdődik: „A selmeci bányász és erdésztanoda, melly ekkor az ausztriai birodalom minden tartományára kiterjedő tanintézet volt, ezentúl is Magyarország részére mint magyar nemzeti intézet fenntartatván, dicséretes működését a honfiak bányászatra és erdészetre képzésében folytatni fogja, idegenek sem rekesztve el a tanoda használatától.” A rendelet arra az estre, ha már a kellő előismereteket elegendő számú ipartanodában meg lehet majd szerezni kilátásba helyezi, hogy „...azonnal a selmeci akadémia is egészen magyar nemzeti irányban újból fog alakíttatni...” Addig azonban a rendelet az akadémia igazgatását és az itt folyó oktatást az adott állapotban a következő módosításokkal meghagyja. Az akadémia ezután a VKM-nek lesz aláren-

²³ Az új intézmények megalakulásáról l. Helmut Engelbrecht: Geschichte des Österreichischen Bildungswesens Band 4. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie Wien, 1986. 263-264.p.

²⁴ A minisztérium 1848. június 26-án kelt levele az akadémia igazgatóságának. Megtalálható: MOL H60. 6.d. 12.cs.

²⁵ Vadas i.m. 64-65.

²⁶ A rendelet szövege megjelent a Közlöny 1848 szeptember 3-i számában

delve, ügyvezetési nyelve a magyar. A jelenleg alkalmazott oktatók megtarthatják állásukat, de „...azok, kik erre képesek, már ez iskolai év kezdetével vagy lehető legrövidebb időn tanításaikat magyar nyelven kötelezettek előadni, a nem sokára bekövetkezendő újból alakításkor minden esetre csak magyarul tanítani képes tanárok lévén alkalmazandók.” Ha időközben valamelyik tanszék megüresednék, azt magyarul tanítani képes pályázókkal fogják betölteni.

A rendelet szorgalmazza magyarul és németül egyaránt jól tudó tanársegédek felvételét a tanárok mellé, hogy magyar nyelvű előadásokat tarthassanak, és a németül előadó tanár szavait a németben nem eléggé jártas tanulóknak magyarázthassák. A rendelet kitér az ösztöndíjak kérdésére is: segélyben ezután csak a magyarországi és erdélyi ifjak részesülhetnek. A májusi „zászló afférra”, és egyúttal a magyarosodási folyamat előrehaladott voltára utal a rendelet záró megjegyzése: „Végre legyen gondja Önöknek, hogy az intézetre egyedül a magyar zászló tűzessék.”²⁷ A minisztérium szeptember elsején kiadott rendeletével szabályozta a diákság felvételének elveit is. Az akadémia magyar állami intézménnyé válását mintegy megkoronázzandó: 1848 szeptember 3-án az akadémia igazgatója, és Schwarcz Frigyes kivételével a tanári kar felelős küldött a magyar alkotmányra.²⁸

A VKM a diákok felvételét szabályozó rendeletét elküldte a magyar külügyminisztériumnak is, azzal a céllal, hogy az tudassa az illetékes ausztriai minisztériummal: az intézet ugyan továbbra is nyitva áll a külföldi hallgatóság számára, a magyar állam azonban ezeknek ösztöndíjat nem tud adni, gondoskodjon róluk az anyaország.²⁹ Érdekessé, hogy az 1848. szeptember végén Bécsben kiadott hirdetmény a vordenbergi ideiglenes bányászati akadémia megnyitását azzal indokolja, hogy az eddigi cs. k. bányász és erdész akadémia magyar állami intézetté vált, ahol a jövőben az előadásokat magyar nyelven fogják tartani.³⁰ Az utóbbi nem bizonyult megalapozott jóslatnak.

Az említett minisztériumi rendeletek ellenére ugyanis 1848. októberében az új tanév beindultakor az előadásokat a tanárok német nyelven kezdték meg. Ebben amellett, hogy a tanárok közül nem mindenki tudott magyarul, szerepet játszott az is, hogy a bányászati - és erdészeti szakirodalom eddig döntően német nyelvű volt. Így annak a tanárnak is, aki egyébként a magyar nyelvet jól bírta, nem lévén a szakkifejezéseknek elfogadott magyar fordítása, (a magyar szaknyelv hiányában) a magyar nyelvű tanítás különös nehézségeket okozhatott.³¹ Ezt a minisztériumban is tudomásul vették.

November végén kiadtak egy, a nyár végi rendeleteket helyesbítő - kiegészítő rendeletet: „...tudatom Önökkel, miszerint a bányászat múltja, előiratai, irodalma és műveltsége egészen német lévén, nem törekszünk arra, hogy magát az iparágat s tehát a célt az eszközlő nyelvnek feláldozzuk, érezzük, hogy a bányászat múltja miatt a német nyelvet kizárni, s egyszerre megszüntetni nem lehet, de azon igyekezünk, hogy az intézet kormányja nemzeti jellemet öltjön, hogy időről időre az ürességek magyarul is tudók álltal töltsenek be, kik bányairodalmunkat műveljék, hogy egy átmenet

²⁷ Ez a szövegrész a Közlöny említett számában nem jelent meg. Közli: Vadas i.m. 72.p.

²⁸ Vadas i.m. 74.p.

²⁹ U.o. 72.p.

³⁰ U.o.74.p.

³¹ A tanárok nyelvtudásához l. Selmectől Miskolcig 140.p.

egykoron minden rázkódás nélkül lehetővé váljék. Önök így értsék a kormány törekvését, és ily szellemben töltsék be hivatásukat, s munkáljanak közre a cél felé, mely a legjogosabb és a legjózanabb.”³²

A megüresedett állások betöltésekor a minisztérium tartotta magát a rendeletek szelleméhez. 1848 őszén aktuálissá vált az „erdőszeti tanársegéd, s egyszersmind bányatanodai könyvtárnoki állomás” odaítélése.

Schwarcz Frigyesnek, az erdészeti tudományok tanárának javaslatát, a régi szempontokat (kitűnő tanulmányok, az erdészet minden ágának alapos ismerete, több éves szolgálati idő alatt szerzett gyakorlat, és olyan életkor melyben a jelölt még fel tudja vállalni az állással járó terheket) és az új szempontot – nevezetesen a magyarul előadni tudás követelményét – együttesen figyelembe véve az akadémia igazgatósága a 14 pályázóból három jelöltet ajánlott a minisztériumnak. Első helyen Szájbéli Józsefet emelték ki, aki kitűnő bizonyítványokkal, 15-éves szolgálati idővel rendelkezett, és rövid időn belül (1/4 év) képesnek látszott a tárgyát magyarul is előadni. A második helyre rangsorolták Neubebler Pált, kiváló bizonyítvánnyal és 9 év szolgálati idővel. A harmadik helyen jelölték Lázár Jakabot (Schwarcz öt nem is jelölte), aki csak 1846-ban fejezte be tanulmányait, de „...honunk nyelvében tökéletes jártassága van.”³³ Az állás odaítéléséről a minisztériumban döntöttek. Lázár Jakabot nevezték ki a következő indoklással: „tekintvén Lázár Jakab harmadik jelöltnek az önök által felhozott tulajdonait és azon szorgalmát különösen, melyet az erdészeti irodalomnak művelése körül, egy már korábban a közoktatási minisztériummal közlött kézírata által tanúsított.”³⁴ Az indoklásból csak valószínűsíthető, hogy a minisztériumnak benyújtott munka magyar nyelven íródott. Az azonban bizonyos, hogy a pályázó „felhozott tulajdonai” közül a magyarul tökéletesen előadni tudás képessége lehetett a döntő az állás odaítélésében.

Lázárral egy időben november 28-án nevezték ki Divald Gyulát a vegytani és kohászati tanszék tanársegédének. Bachmann József professzor öt Szabó Józseffel együtt a következő indokkal ajánlotta: „A magyar nyelvnek tökéletes ismerete e hivatal elnyerésére főkellék lévén.... csak ők ketten jöhettek számba, mind a kettő tökéletes magyar.”³⁵ Lázár Jakab a kinevezés kézhezvétele után azonnal Selmecre utazott, és megkezdte előadásait. 1849 tavaszán már magasabb beosztásért és az azzal járó magasabb fizetésért folyamodott a VKM - hoz. Az akadémia igazgatóságának a folyamodványt pártoló feliratából megtudjuk, hogy : „....a folyamodó már eddig is érdemeket szerzett magának hivatásában, nevezetesen a megérkezése után előadásait azonnal magyar nyelven kezdette meg, és folytatta mindaddig, míg ellenkező parancsok ki nem adtak, és így a nem járt mezőn utat törni bátorzkodott.”³⁶

Láthatjuk mindebből, hogy ha rövid ideig és csak egyetlen tárgyat, de a selmecbányai akadémián 1848/49-ben már magyarul is tanítottak.

³² Idézi: Pauer i.m. 17.p.

³³ Minderről a Bányatanodai Igazgatóság 1848. október 18-án kelt levele a VKM-hoz. MOL H60. 6.d. 12.cs.

³⁴ Kinevezési rendelet a selmeci akadémia igazgatóságához. Kelt: 1848. november 28. Bp. MOL H60. 6.d. 12.cs.

³⁵ MOL H60. 6.d. 12.cs.

³⁶ Az akadémia igazgatóságának 1849. május 31-én kelt felterjesztése a VKM-hoz. MOL H60. 9.d. 15.cs.

Az akadémia magyarosodásának tendenciái a nehéz körülmények és a rendelkezésre álló idő rövidege miatt nem értek be. Az oktatás már '48 őszén sem folytatható zavartalanul, a hallgatóság egy része Beniczky hadjárataiban harcolt. Miután december 17-én hivatalosan is beszüntették az előadásokat, a hallgatók többsége a Selmecen átvonuló Görgey Artúr vagy Guyon Richárd alakulataihoz csatlakozott. A februárban bevonuló császári csapatok jelenléte éppen nem a magyarosodás irányába hatott. Áprilisban felszabadul ugyan a bányavidék, de a hallgatók távolléte miatt az oktatás nem indulhatott meg.³⁷

A diákság ellentétei 1848 második felében

Mint láttuk, a nem magyar nemzethez tartozó hallgatóság nagyobb része 48 májusában elhagyta az akadémiát. Látva a magyar diákság magatartását és a főiskola magyarosodó tendenciáját, az itt maradt idegen ajkú hallgatók bizonytalan helyzetben érezhették magukat. Hiszen sokan közülük bizonyára nem tudtak magyarul, ezért a magyar tannyelv kilátásba helyezett bevezetése nekik sok gondot okozott volna a jövőben.

Kiutkereső lépéseiket tanúsítja az a folyamodvány, melyben az osztrák oktatási minisztertől engedélyt kérnek arra, hogy néhány tantárgyból a vizsgákat a maria-brunni erdészeti intézetben tethessék le. Júliusban egyébként a „...Selmeczi bányász akadémiában tanuló nem magyar bányász ifjak” közül 12-en meg is kapták az engedélyt az osztrák minisztériumtól.³⁸

Az akadémia magyar hallgatói között pedig nemzeti szellem térhódításának apró jeleit találjuk: május végén Braun Béla bányászgyakornok királyi leirattal engedélyezett Barnayra magyarosított nevének kihirdetését kéri az akadémia igazgatóságától. Jeszenszky János ugyanekkor magyar nyelvű ideiglenes bizonyítványt kért.³⁹

A magyar diákságnak csalódást okozott az októberi tanévkezdés: mint már említettük az előadásokat német nyelven kezdték meg a tanárok. A magyar hallgatók folyamodványban kérték a magyar minisztériumot, intézkedjen a magyar nyelvű oktatás ügyében.⁴⁰ Valószínűleg a diákok követelésének is része lehetett Lázár Jakab említett kinevezésében.

Míg májusban a „zászló affér”, addig most Schwarcz Frigyes, az erdészet tanára körüli ellentétek osztották meg az ifjúságot, és robbantották ki a nemzeti viszálykodást újra.⁴¹ A magyar hallgatók bizalmatlanok voltak az osztrák származású, magyarul nem tudó tanárral szemben. Bizalmatlanságukat csak fokozta, hogy Schwarcz volt az egyetlen tanár, aki szeptember elején nem tette le az esküt a magyar alkotmányra, hanem helyette „a közeli fürdőkben mulatott.” (A fürdőben az akadémia igazgatóságától kapott engedéllyel tartózkodott, az esküt pedig később ő is letette.) Nem vetett személyére az sem jó fényt, hogy ha engedéllyel is, ezekben a nehéz időkben ismételen elhagyta az országot.

³⁷ Vadas i.m. 84.p.

³⁸ A külügyminiszter 1848. július 20-án kelt levele a vallás és közoktatásügyi miniszterhez. MOL H60. 6.d. 12.cs

³⁹ Az akadémiai igazgatóság 1848. május 31-én tartott ülésének jegyzőkönyve. MOL H60. 6.d. 12.cs.

⁴⁰ Vadas i.m. 76.p.

⁴¹ U.o. 77-84.p.

A magyar diákok, ha nem is árulónak, de mindenképpen politikailag megbízhatatlannak, nem eléggé nemzeti szelleműnek tartották a professzort. Számunkra most az a konfliktus a fontos, amit személye a hallgatóság csoportjai között kiváltott. Az akadémia igazgatóságának december 3-án kelt, az egyes tanárokhoz intézett rendeletéből megtudjuk a következőket: A hallgatóság november végén egy előre nem engedélyezett gyűlést tartott, melyet elnök irányított, és ahol jegyzőkönyvet is vezettek. Elhatározták, hogy Schwarcz előadásait a jövőben nem látogatják. A szót a bányász növendékek vitték, kiknek nem is volt személyes érintettségük az ügyben, lévén Schwarcz az erdészeti tanára. Az idegen nemzetiségű erdész hallgatók közül néhányan a határozat ellen szoltak, „...de a sok ellenök szórt szitkok, fenyegetőzések és egyéb illetlen bánásmód által elnémulni kénytelenítettek légyen.”

Az erdészeti tanulók egy része dacolva a többség akaratával, kinyilvánította, hogy tanáruk ellen nincs kifogása, annak előadásait továbbra is látogatni fogja. Kijelentették, hogy a bányász tanulók ellenségeskedését tovább nem tűrik, ezentúl mellőznek velük minden közösséget, kilépnek a közös társaságból, és más kávéházat választanak maguknak. Az akadémia igazgatósága az ügy jelentőségét a következő módon értékeli: „...az efféle gyanúsításoknak (t.i. Schwarcz elleni vádak – a szerző) és üldözéseknek más eredménye alig fogva lenni, mint a Nemzetiségek közötti viszálykodásnak és ingerültségnek táplálása vagy hol még ez nem létezett, előidézése;”

Ezzel a meggyőződéssel lép fel az akadémia igazgatósága a diákok törekvései ellen: megtiltja az engedély nélküli gyűlések tartását, és Schwarczot kötelezi a tanítás folytatására. A diákok az igazgatóság döntésébe nem nyugodtak bele, ezután a VKM - től kérték Schwarcz menesztését. Az akadémián hamarosan megszűnt az oktatás, az ügy az ezután következő háborús események közepette hamarosan elvesztette jelentőségét.

Mint kitűnik, a diákok közötti nemzeti ellentétek a májusi események után sem tűntek el, pedig már alig maradt nem magyar nemzetiségű hallgató. Az akadémia tanárai azonban, mint az előbbi rendelet is tanúsítja, szerették volna ezeket az ellentéteket csökkenteni, az akadémia nemzetközi, nemzetek feletti jellegét legalább részben megőrizni.

Az igazgatóság november közepén a VKM-hoz intézett felterjesztéséből megtudjuk, hogy két külföldi állampolgárságú ifjú felvételét kérte az akadémiába mint rendkívüli hallgató, azonban sem útlevelemmel, sem tartózkodási engedéllyel, sem pedig iskolai bizonyítványokkal nem rendelkeztek.

A korábbi szokásokra és a minisztérium augusztusi rendeletére, – melyben biztosítják az akadémián tanulást a külföldiaknak is - hivatkozva az akadémia igazgatósága ideiglenesen felvette őket, a végső döntést a minisztériumra bízva, a következő megjegyzéssel: „...a további intézkedést azon alázatos megjegyzéssel várja, hogy Akadémiának jó híre azáltal csak növekedhetik, ha a külföldieknek tanodánk látogatása mindenképp megkönnyítetik.”⁴²

⁴² Az akadémia igazgatóságának a VKM-hoz intézett, 1848. november 16-án kelt felterjesztése. MOL H60. 6.d. 12.cs.

Összegzőképpen elmondhatjuk a következőket. Az 1848 tavaszán bekövetkező forradalmi események megteremtették a selmecbányai akadémia magyar intézménnyé válásának alapvető feltételeit, a fokozatos átmenethez azonban a szabadságharc bukása következtében az idő rövidnek bizonyult, így a magyarosító törekvések gyümölcse csak a kiegyezés után érhetett be.

Mint láhattuk, a májusi affér után itt maradt, most már zömében magyar nemzetiségű hallgatók jó része már 48-ószétől fegyveresen is szolgálta a szabadság ügyét, sokan közülük életüket áldozták a szabadságharc különböző csataterein. A fegyvert nem fogó hallgatóság érzülete is zsarnokságellenes volt: a császári katonai igazgatás a hallgatók veszélyes politikai magatartása miatt március 14-én bezáratja az akadémiát. Március 15-én a diákok Kossuthot éltetik, 24-órát kapnak a város elhagyására.⁴³

Mindezek a szép tények sem feledtethetik azonban, hogy az akadémia soknemzetiségű diáksága 1848/49-ben nem tudta tartósan egy közös cél, a szabadság kivívásának érdekében félretenni nemzeti ellentéteit. A különböző nemzetiségű diákok testvériségének szelleme csak a szabadságharc bukása után erősödött meg ismét. Az akadémia hallgatóinak létszáma az 50-es években 150-200 között mozgott.

Ha a forradalom előtti 300-at nem is érte el az összlétszám, azonban a nem magyar nemzetiségű hallgatók aránya újra megnőtt. A különböző nemzetiségű hallgatók fenntartás nélkül csatlakoztak a közös társasághoz, és a magyar, német, szlovák stb. anyanyelvű diákok mély együttérzéssel sóvárogtak az elvesztett szabadság után.⁴⁴

⁴³ Selmectől Miskolcig 161.p. és Pauer i.m. 22-23.p. és Vadas i.m. 86-87.p.

⁴⁴ Faller Gusztáv: A selmecei M. K. Bányász- és Erdész – Akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770–1870 Selmece. 1871. 46.p. és Selmectől Miskolcig 164.p.

A KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

ASKERCZ ÉVA—TIRNITZ JÓZSEF

Id. Stornó Ferenc jegyzetei
az 1848–49. évi szabadságharc
soproni és Sopron vidéki
eseményeiről¹

Id. Stornó Ferenc feljegyzéseiről

A Storno gyűjtemény rendezése közben kerültek elő id. Storno Ferenc több részletben megírt, és valószínűleg hiányos életrajzi feljegyzései.

A 142 oldalnyi életrajz, és a hozzá kapcsolódó 38 oldal a munkáit számbavevő feljegyzés, és a hozzájuk kapcsolódó kiegészítések, betoldások keletkezési ideje nem ismeretes. A mindösszesen 180 oldalas kézirat német nyelven íródott. A megírására vonatkozóan egyetlen támpontunk az életrajzi fejezetek VI/1. 32. oldalán található megjegyzés, amelyben azt írja, most 61 éves, ezek szerint a kézirat ezen része 1882-ben íródhatott.

A kézirathoz tartozik egy fejezet-tervezet is, ebből tudjuk, hogy id. Storno Ferenc a család történetét tervezte megírni XX fejezetben, amelyből VIII fejezetet szánt származására, déd- és nagyszülei, szülei, valamint maga és testvére életútjának bemutatására. A XIII. fejezet szólt volna Sopronba érkezéséről, majd ettől kezdve a fejezetek beosztása házasságkötésével, a forradalommal, felesége halálával, özvegységével folytatódott volna, végül a munkáit ismertető fejezet, és további életútjának ismertetésével kívánta lezárni feljegyzéseit. E fejezetekből, nagyjából a tervezett sorrendben megírt XVI-ot, amelyekben kb. 1865-ig követte végig addigi életét. Minthogy felesége, Langthaler Zsuzsanna 1875. dec. 5-én hunyt el, feltételezhetjük a tervezett tartalomjegyzék ismeretében, hogy a kézirat mindenképpen 1875 után kezdődhetett el. Részletesebben kidolgozta viszont a tervezet XIX. fejezetét (38 oldalon) amelyet a munkái ismertetésének szánt. E szintén befejezetlennek tűnő kézirat-oldalak a pannonhalmi munkálatok ismertetésével fejeződnek be, amelyek et Storno 1875-re datál. Ha az eddig ismert adatoknak hiszünk, akkor ezek az életrajzi feljegyzések 1875 után, 1882 körüli időben készülhettek.

Sajnos a kézirat ebben a mivoltában is csonka, már a rendezni próbáló családtagok feljegyzései szerint is hiányzott a VI. és VII. fejezete. Azt sem tudták a családtagok, és mi sem, hogy elkészültek-e a tervezett feljegyzések, életének és munkáinak további, a 80-as évekig tartó feljegyzései. A Storno levéltárban találtunk még néhány oldal életrajzi jegyzetet, e kézzel más formátumú papírra ceruzával írt jegyzetek nem kapcsó-

¹ A bevezető és a német nyelvű szöveg átírása Askercz Éva munkája, a fordítást Tirnitz József készítette.

lódnak a szóban forgó szisztematikus önéletíráshoz. Egy részük kézírása olyan kusza, hogy minden bizonnyal az agg. már alig látó ember írhatta, sajnos ezt is dátum nélkül. E publikálatlan kéziratok nemcsak keletkezési idejük, időbeli kiterjedésük tisztázására várnak, de a hozzájuk csatolt, többszöri, különféle időben keletkezett betoldások beillesztését is megkívánják, valamint annak tisztázását, hogy ebben az állapotukban befejezettnek tekinthetők-e, vagy csak elkallódott a folytatás. A kézirat bizonyos lapjaiban találunk olyan bejegyzéseket ifj. Storno Ferenc kezéből, hogy az oldalakat beírta a családi krónikába: „abgeschrieben im Familienchronik”. Ennek a kódex méretű családi krónikának a II. kötete, a család XX. századi történéseit befogadó darabja ma is a gyűjteményben van, az I. kötet azonban a salzburgi családtagok birtokában található. Feltehető, hogy a századfordulón keletkezett bőrbe kötött „Familienchronik” első kötetébe nemcsak az életrajz fontosnak tartott részleteit, de a családtörténet egyéb fontos dokumentumait is bemásolták. Lehet, hogy ez őrizi kéziratunk keletkezésének és befejezésének titkát is. Sajnos az egyébként igen segítő és együttműködő család krónikát őrző tagjai érthetetlen okokból nem tették lehetővé e krónika megtekintését. Ez a családi krónika egybeesett az 1880-as évek azon gyakorlatával, amely a polgárokat a családok történetének megírására előre kinyomtatott krónikák terjesztésével, propagálásával buzdította. Ilyen tekintélyes méretű, a magírandó, kitöltendő fejezeteket előre kinyomtatott krónikát ismerünk Sopronban, a műgyűjtő és amatőr régész Zettl Gusztáv ilyen előre nyomtatott családi krónikában jegyezte családja történetét.

Visszatérve a kéziraatra, valószínű töredékes, avagy csak befejezetlen családtörténet igen érdekes adatokat tartalmaz id. Storno Ferenc életére és munkásságára vonatkozóan épp úgy, mint a világra, amelyben élt. Az 1848-as forradalomra, az utána következő eseményekre való visszaemlékezései ízelítőt adnak a mindennapi eseményekről és az azokat átélő, értékelő Storno véleményéről. Az mindenképpen figyelemre méltó, hogy életrajzában külön fejezetet szánt az eseményeknek, mint ahogy a leírások terjedelme (20 kéziratos oldal) is e jelentőségről beszél. Több mint harminc évvel a forradalom után írta le emlékeit, és ez magyarázata lehet annak, hogy többnyire a zűrzavaros helyzetek és a maga megpróbáltatásai, kóborlása a hadak között maradt meg emlékezetében. Nem is várhattunk tőle részletesebb, a hely történetére, személyeire vonatkozó leírást, hiszen ez a német kultúrájú, alig három éve Sopronban lakó férfi érzelmi-
leg nemigen érintett, a személyeket kevésbé ismerő valaki volt ekkoriban. Leírásában mégis ott találjuk az eseményekre figyelő embert, aki a forradalom és szabadságharc végső kimenetelére is odafigyelt. Megörökítette ugyanakkor azt a civil fenyegetettséget, amelyet a város polgárai átéltek, s említést tesz az elbukott forradalom és szabadságharc utáni keserű helyzetről, egy másféle élet elindulásáról. Tárgyi emléket, relikviát is gyűjtött, többek között egy dob látható ma is a gyűjteményben.

E közölt fejezet és a kéziratokról mondottak talán felhívják a figyelmet e feljegyzések értékeire és arra, hogy jó lenne ezeket e formájukban is kiadni.

Amint ismeretes, 1848. márciusában kitört a forradalom, s mind nagyobb méreteket öltött. A polgárőrséget feloszlatták, a nemzetőrséget pedig megalakították, s ebbe be kellett lépni. Kötelező volt esténként, vasár- és ünnepnapokon gyakorlatokra járni ... A harcok a szerbekkel és horvátokkal a római sáncokon kezdődtek. Mindenfelől

rossz, közben-közben erősen eltúlzott hírek érkeztek, s akár jók, akár rosszak voltak is, valamennyit elhitték. Vad indulat támadt az emberek körében ... Októberben ... a horvát bán Bécsbe érkezett, hogy rendet teremtsen. Reguláris katonaság volt vele, de nagyon sok szedett-vedett, rosszul felfegyverzett gyülevész népség is, amelyet kimustrált és hazaküldött. A rend fenntartására valamelyes katonaság is volt vele, valamint két ágyú, útját pedig Pomogynál a Fertő tavi töltésen keresztül vette. A magyar kormánytól az a parancs érkezett, hogy ezt a népséget megtámadjuk és foglyul ejtsük. Délután riadóztattak és az egész nemzetország felsorakozott a Várkerületen. A magam fegyvere az elődömtől, Hartner János úrtól maradt rám: vágott csövű vadászpuska ...

A városban már féktelenül zajlottak az események, sokan az ivásból merítették maguknak bátorságot. Úgy puffogtattak, lövöldöztek a városban, hogy az ember élete nem volt biztonságban. Estefelé éles történeteket kaptunk, s így már láttuk, hogy a dolog komolyra fordul. Amint este lett, elindultunk Sopronból. Az élen két gyalogos század menetelt. Ezeket a nemzetőrök követték ... A katonaság a menetelésben előbbre jutott, s hogy megvárjon minket, a „Weka”-ban (Schindergraben) táborozott le. A Cenk körüli magaslatra érve megláttuk a horvátok tábortüzeit, azokét, akik már túljutottak a töltésen és Fertőszentmiklós közelében tábort ütöttek. Amint utolértük a katonaságot, ez útra kelt, előttünk menetelt, mi pedig a századok számainak megfelelően utána sorjáztunk. Amint egészen lent az árokba érteztünk, egy üres szekér jött velünk szembe, amelyet egy 15-16 éves ifjú hajtott. A katonaság engedélyezte, hogy áthaladjon. A nemzetőrök között voltak emberek, akik nem szokták meg a menetelést, kiáltottak a fiúnak, álljon meg és vigye le őket. Az ifjú azt válaszolta, hogy egyébként már szállított le embereket, útját pedig hazafelé kell vennie. Az úttestről a szántókra kocsikázott, hogy a sok embert kikerülje. Itt több nemzetőr „megállj”-t kiáltott, az ifjú pedig a lovak közé csapott és menekülni akart. Erre mások azt kiabálták: persze, kém! – és megint mások anélkül, hogy tudták volna, mi történt, azt kiáltozták, löjétek le! Valóban esett is 15-20 lövés a járműre, de sem a szegény fiút, sem a lovakat nem találták el. Az visszább menetelő nemzetőrök nem tudták, mit jelent a lövöldözés, azt hitték támadás ért minket és óriási rendetlenségben igyekeztek Cenkre vissza. A katonaság tovább menetelt, s rövid időn belül már csupán néhány legény volt körülöttem. Megtöltöttem fegyveremet és én is megkezdtem a visszautat.

A magaslaton mintegy 30 gárdistával találkoztam, megbeszéltük mi a teendő, meggyeztünk abban, hogy visszamegyünk Cenkre, ahol – véleményünk szerint – a gárdisták ismét összegyülekezzenek és lefelé menetelnének. Amint Cenkre értünk, óriási zűrzavart találtunk, mindenki összevissza futkosott és kiabált. A parasztok Filaz pékmesterrel az élükön leeresztették a sorompót, s kaszákkal, vasvillákkal örködtek, és senkit sem engedtek át rajta ... Éppen éjfél volt ... az utcán kiabálták: „fel! fel! – a horvátok Sopronban vannak és fosztogatnak!” Erre a híre összetörték a sorompót és mindenki Sopron irányába futott. Kópházától kezdve jómagam is és sokan mások utunkat a réteken át vettük. Nem tudom, azok akik az úttesten mentek, horvátoknak tartottak-e minket, könnyelműség volt-e, vagy csupán ki akarták-e löni fegyvereiket, elég az hozzá, hogy az út felől errefelé lőttek, s a golyók csak úgy elfütyültek a fejünk fölött. Nem adhattunk jelzést, kiáltásunkat sem hallották, ha pedig mi is lőttünk volna, valóban ellenségnek tartottak volna bennünket és még többet tüzeltek volna.

Hajnali 2 óra tájt értünk Sopronba ... borzalmas rémhírek terjengtek a városban, hogy megtámadtak minket, hogy halottakkal megrakott szekereket hoztak és így tovább. Amint kiderült, hogy az ijedelmen és fáradtságon kívül senkinek sem történt baja, nevetségessé vált az egész dolog. A katonaság és a gárdisták egy része viszont tovább menetelt. Másnap reggel a horvátok is útra keltek a lesvári erdőn keresztül Lövő irányában. Lövön kívül, az említett erdő felé fekvő majornál a katonaság, a gárdisták és a népfelkelők, valamint az előrenyomuló horvátok között csatározásra került sor. Hogy estek-e el emberek, azt nem tudom. A horvátok felgyújtották a majort, hasonlóképpen Lövön és Völcsejen néhány házat. Fosztogattak Lövön, Völcsejen, Horpácson, Lédecen, Gyülevízen és Zsírán, ezt fel is gyújtották, Salamonfán is fosztogattak. E helység és Peresznye között a réten komolyabb csatározás volt, kb. 50 ember esett el. A horvátok ugyanis az alulról érkező huszárokat, akikkel ugyancsak volt 2 ágyú, a népfelkelőkkel együtt elérték és követték Peresznyéig, valamint Németszdányig ...

Azután megindultam, hogy segédeim után nézzek ... Ugyanazt az utat követtem, amelyet a horvátok vettek. Mezőkön, réteken át vezetett, ezek keményre taposottak voltak, mint a szérű, s mindenütt agyag- és üvegedénycserepek, valamint megkopaszított tyúkok, libák tollai hevertek. A falvakban tüzek maradványai, Salamonfánál pedig az útszéli árokban, a földeken és réteken az elhantolt halottak halmai voltak láthatóak, száradt vértócsák jelezték a helyeket, ahol a szegények bevégezték életüket. Véres ruhafoszlányok szanaszét hevertek. Találtam egy dobozban gyutacsot, azután egy félig elégett zágrábi színlapot. A peresznyei erdőben, a huszárok ágyúgolyóitól teljesen megtépve láttam még egy ágyúgolyót fába szorulva.

Az éjszakát Peresznyén töltöttem, s még ugyanazon éjjel érkezett a hír, hogy 30 horvátot meggyilkoltak. A népfelkelők a községházából kicibálták és lekaszabolták őket. Egy orvos – magas szép szál ember hosszú szakállal – is volt a foglyok között, aki öt kicsi gyerekére hivatkozva térden állva kért kíméletet, de ez mit sem használt. A bőszült tömeg meggyilkolta és a megesett tett után az emberek véres kopjakkal és kardokkal a kocsmákba szaladtak és dicsekedtek hőstettükkel. Mindenütt, ahol egy horvát visszamaradt és a tomboló parasztok keze közé került, azt agyonverték, vagy pedig az égő házakba vetették. Így meggyőződtem arról, hogy az ember mindig egyforma és civilizáció, műveltség ellenére fékevesztett indulatában ugyanolyan barbár módon cselekszik, mint azokban a sokszor hírhedtté vált régi időkben. Az ember éppenhogy mindig ember.

Mint ahogyan minden még olyan komoly eseménynél, most sem hiányoztak a komikus és nevetséges esetek. A sok helyett íme egy. Amikor a horvátok a népfelkelők egy részét maguk előtt hajtották, az egyik népfelkelő nem tudta gyorslábú bajtársait utolérni, mindig hátramaradt. Éppen répaföldön keresztül szaladtak, s mivel az elmaradt kiáltása, hogy várjanak, hiábavaló volt, kiemelt egy répát és eliramló bajtársai után hajította. Az egyiket hátba is találta. Persze, ez nem változtatott a helyzeten, a futás pedig a következő kocsmáig folytatódott, s itt a hátramaradt beérte a többieket. Az pedig, akit a répával megdobott, éppen azt állította, hogy ágyúgolyó érte a hátát.

Amint ismét haza értem, fogtam fegyveremet, lépteimet a Deák-kút felé vettem és kilőttem. Az Újkert-fasoron hazafelé menet, nem messze tőlem lövés dörrent, a golyó

fejem felett süvített el, hajtások és ágak hullottak rám. A gyakorlatozásnak most vége szakadt, helyette megkezdődött az őrszolgálat és az őrjáratok sora. Egyik éjjelen a városháza termébe kellett őrségre menni. Unalom gyötört valamennyiünket, elkezdünk hát kártyázni ...

Október 26-án reggel kimentem a szabadba, és a Steinberg (?) -re értem. Itt Bécs felől oly erős ágyúzást hallottam, hogy a föld beleremegett, s amikor hazaértem, azt mondta a feleségem, hogy az ablakok megzörrentek. Este jómagam és Wilfing, a festő a Deák-kút felé tartottunk az Újkert magasságáig, s onnan láttuk Bécs égését három helyen. Wilfing korábban Bécsújhelyen tartózkodott, s azt mesélte nekem, hogy ő és barátja, Moser, Pándorfaluba Kossúthoz szándékoznak menni, és hallani szeretnék, milyen feltételek mellett léphetnének be a honvédseregbe, mert a zavaros időkben a festés terén nincsen tennivaló. Figyelmeztettem, semmi megfontolatlanságot ne tegyen, amire azt felelte, elővigyázatos lesz. Hamarosan valóban átmentek és csomó pénzzel, s mindegyikük főhadnagyi kinevezéssel tért haza, összecsomagolták holmijukat és elhagyták Sopront.

Időközben elfoglalták Bécset. Bécs bevétele előtt néhány nappal önkéntesek érkeztek onnan ide, elszállásolásuk megtörtént. Hozzám néhány vidám cimborát szállásoltak be, közülük az egyik tésztakészítő volt, elhagyta feleségét, gyermekeit és Magyarországról önként beállt katonának. Ezzel a hadtesttel Mór közvetlen közelében ütközetre került sor, és a jó bécsi tésztakészítő a forradalom elmúltával kopasz fejjel, fél szemmel és fél lábbal, de különben kövéren és hájasan érkezett hozzám és támogatásomat kérte. Elmesélte, hogy Mórnál szemét és lábát veszítette, miután pedig felgyógyult, az országban kószált és koldult, s ez egészen jól bevált nála és egyébként is rentábilis volt.

Őrszolgálatunk és őrjáratunk egyre terhesebbekké és veszélyesebbekké váltak. Már karácsony közelgett, s kiküldtek minket a Birnwäldchen-hez, ahol egy huszárszakasz tartózkodott. Az őrparancsnok Kertes felé küldött őrjáratra, s amikor ismét visszaértünk és jelentésünket megtettük, azt mondta, az erdőben lefekhetünk, de ahhoz nem volt kedvünk, inkább saját ágyunkat részesítettük előnyben.

Másnap az osztrákok bevonultak Magyarországra, és a Birnwäldchen-nél az előőrsek között kis csatározás tört ki. Ebből az összeütközésből egy agyonlőtt és egy teljesen agyonkaszabolt huszárt hoztak be Sopronba. Jó volt, hogy rajtam egy nappal korábban volt a sor. Az osztrák sereg a kelenpataki erdőn keresztül vonult befelé, a Gerichthügel-en tartott pihenőt. Sok ember futott ki a városból a Heustedl (?) és a Kreutz melletti dombra. A katonaság viszont csodálkozva nézett, hogy senki sincsen felfegyverkezve. Harcra készült fel. Pfeiffer polgármester néhány tanácsossal együtt kiment, és Horváth parancsnok kívánsága felől érdeklődött. Azt válaszolta, a király megbízásából jött és kérdezte, a város megadja-e magát. Amikor pedig e kérdést háromszor megismételte, a polgármester igennel válaszolt. Erre Horváth parancsnok tovább érdeklődött, vajon jótáll-e a fejével, hogy a polgárság nem támadja meg a katonaságot és fenntartja a rendet. Persze, a kérdés kényes volt a felizgatottság miatt, amely elfogta az embereket. Erre a kérdésre is igennel felelt. Ezt követően a katonaság bevonult a városba, az elszállásolás megtörtént. Az élen vitt zászlón a magyar szöveg: "A békét is hozzuk" (Halljad: béke!) Alig szállásolták be a katonaságot, riadót fújtak,

katonák és civilek az utcára rohantak. A katonaság összetömörült, mi pedig valamenynyien szorongva váraoztunk, mivel úgy hírlett, hogy a honvédség közelítene.. Az egész azonban csupán vaklárma volt, a parancsnok látni kívánta, miként viselkednék a polgárság. Miután a katonák még egy ideig álldogáltak, visszaküldték őket szálláshe-lyeikre, ahol szentestéig maradtak is. Disznót öltünk, s a katonák serényen segítettek szalonnát vágni, amiért azután kolbászban és egyebekben volt részük. Amikor szentes-te el kellett menetelniök, mindketten könnyeztek. Nem tudom, minket szerettek-e meg, avagy a kolbászt.

A beszállásolások szakadatlanul folytatódtak. Jöttek Bécsből a horvátok és mások, vad és nagy legények, akikről hátborzongató dolgokat meséltek. Egyik este a negyedmesterek, házról-házra járva bementék, a háziurak és a lakók legyenek résen, a kapukat torlaszolják el, mivel a horvátok az éjszaka folyamán fel akarják gyújtani a várost, és fosztogatni is szándékoznak. Elképzzelhető, miképpen hatott ez a hír. A ma-gisztrátus szemrehányásokat tett a parancsnoknak, aki az egész katonaságot a lakta-nyákban gyülekeztette és a nagyszámú őrjáratoknak parancsba adatta, hogy lőjenek le minden katonát, aki a takarodó után az utcán látható. Ennek megvolt a hatása, de mi mégsem tudtunk az egész éjszakán át aludni.

A katonaság sorban lefelé húzódtott, átvonulások ugyan történtek, de távolról sem olyan mértékben, mint Pozsonyban, Győrben és egyéb városokban. Egész télen át a legellentmondóbb hírek érkeztek. Hol óriási győzelmekről, hol pedig vereségről mind az osztrákok, mind a magyarok részéről, és valamennyi kinél-kinél hitelre talált. Így állt be gondok és aggodalmak közepette a tavasz. Görgey májusban elfoglalta Budát. Jómagam vidéken tartózkodtam ellenőrzés végett, s ezt az újságot Nicken hallottam, ahol nagy sopánkodással megsiratták a sok elesett magyart. Az osztrákokat egyre jobban visszaszorították és eleinte szórványosan érkeztek csoportok, végül azonban az egész útvonal tele volt Sárvártól kezdve felfelé. A katonák borzalmasan néztek ki. Tépetten, porosan és piszkosan, lefogyva és kiéhezetten, összerogyásig fáradtan. Egy zászlóalj vadász, amely nem sokkal ezelőtt a legszebb rendben, tökéletesen jó felsze-reléssel vonult Sopronon keresztül, félelmetes állapotban, éhségtől és fáradtságtól félholtan érkezett ide. A Kuruudombon ütött tábornak vele volt egy tűzérosztag is négy ágyúval. Ezeket úgy állították fel, hogy az egyik a városra, a másik a Balfi útra, a har-madik a Kőszegi útra és a negyedik a Cenki útra irányult. Az ágyúknál egy-egy katona állt égő kanóccal. Minden pillanatban várták a honvédek feltűnését, akik Kapuvárig üldözték őket. A városban sebtében főzni kellett a szegény katonák számára, és pálin-kát, később pedig főtt ételt vittek a táborba, s mindent mohón felfaltak. A honvédek pedig nem jelentek meg és innen minden menekült bántatlanul túljutott a határon.

Nagy volt az ujjongás az országban, de az óvatosak nem vettek részt ebben, hanem aggodalmaskodtak azok miatt a dolgok miatt, amelyek majd még ezután következnek. Csakhamar az oroszok bevonulásáról lehetett hallani. A legdörébb dolgokról érkeztek hírek, amelyeket makacsul el is hittek. Egyebek között azt mesélték, hogy azok a ka-tonák nem is oroszok, hanem álrühába bújtatott osztrákok! – De végtére nem volt már kétséges, az oroszok bevonultak Erdélybe és Felső-Magyarországra. A császári hadak Bécsben gyülekeztek és több ponton bevonultak Magyarországra. Egy csapat Sopronon is átvonult. Elszállásolások bővében történtek itt. Sopronkeresztúron és Cenken né-

hány napra pihenőt tartottak. Itt egyesek nagy szemeket meresztettek, mivel úgy hírlett, a császárnak nincsen már katonája, s íme, most mennyien jöttek.

Segédeim vidéken voltak, nem tudtam számukra a térparancsnokságtól belépési engedélyt szerezni. Most, hogy már időn túl kinn maradtak, és róluk semmit sem tudtam meg, azon aggodalmaskodtam, hogy valami bajuk esett. Felkerekedtem hát, s először a térparancsnokságra mentem és kilépési engedélyt kértem, hogy az előőrsök ne tartóztassanak fel. De durván rám förmedtek ezekkel a szavakkal: „ide nagyon sokan jönnek különféle ürügyekkel, azután pedig kémkednek”. Ez persze az én esemben nem áll, mégis ártatlanul együtt kellett szenvednem a vétkesekkel. Megindultam hát kilépési engedély nélkül. Kópházán kívül, a temetőnél láttam először előőröket. Cenken minden ház és pajta tele volt katonákkal, az utakon sorba álltak olyan emberek kocsijai, lovai, akiket nem engedtek keresztülmenni, sokan pénz nélkül álltak, már három-négy nap óta feltartóztatták őket. Egy pohár sört szerettem volna inni, s elmentem a sörfőzdébe, itt kádat állítottak a szoba közepébe és a pincér pohárral merített belőle, mindenkinek adott. Magam is kaptam ilyen itókát, s amikor fizetni szerettem volna, kérték, fizessek majd más alkalommal. Innen Kiscenkre mentem, ott a kastélyban egy generális volt elszállásolva. Hozzá is folyamodtam kilépési engedélyért, de azt válaszolta, felsőbb parancsra senkit sem engedhet át. Levertem tértem vissza a vendéglőbe, ahol a katonák éppen meg akarták verni a vendéglőst, de elmenekült. Itt ugyanolyan eszeveszett világ volt, mint Nagycenken, s anélkül, hogy valamit is fogyasztottam volna, útnak eredtem Peresztteg felé, hogy körülnézzek, nem lehet-e mégis valahol keresztüljutni. Minden országút, dűlő- és gyalogút el volt foglalva. Ide-oda tétováztam, végre sikerült két egymástól elég távol elhelyezett örn átjutnom. Pereszttegre érvén megkérdezte a kastély tisztviselője, Perczel úr, honnan jöttem és amikor megmondtam, hogy Sopronból, a csodálozásnak alig szakadt vége, de vakmerőségemért meg is dorgált.

Megtudtam, hogy embereim a kiszabott időben ott voltak, majd háborítatlanul bejártam csaknem egész kerületemet. Mindenütt kérdésekkel ostromoltak, s annyit kellett mesélnem, hogy a szám belefájdult. Néhány úr és tisztviselő arra kért, vigyem magammal leveleiket, s ezt meg is tettem. Így jutottam el Csepregebe is, ahol Jankovics úrnak hosszadalmasan és sokat kellett elmesélnem. Ő is adott velem egyik soproni tisztviselőjének szóló levelet. Már néhány nap eltelt, hogy otthonomtól távol voltam.

Cenk a lángok martaléka lett, azt állították, a katonák gyújtották volna fel, én pedig azt hiszem, hogy a tűz vigyázatlanságból támadt, ami ebben a nagy zűrzavarban könnyen lehetséges. Aggodalom fogott el családom miatt, kocsit fogadtam tehát, hogy még aznap Sopronba érjek. A csepregi kocsmáros azonban csupán Fülesig vitt. A vendégfogadóban álltunk meg, kifizettem, és amikor az emberek megkérdezték, hová tartanék még, feleltem, hogy Sopronba. Oda nem juthatok, válaszolták és nem is tanácsos, mivel mégcsak az előző napon lőttek volna agyon egy zsidót, aki át akart lopakodni. Nem hagytam magam elijeszteni, gondoltam, ha lejöttem, vissza is jutok majd. A vendéglőből útnak indultam Sopron irányában. Amíg az erdő végében lévő völgybe nem értem, nem láttam és nem hallottam semmi különösöt. Ott az úttest le volt ásva, és az egyik erdőszéltől a másikig magas töltés felhordva. Balra megkerültem a töltést, és ismét felmentem az országútra, de már észrevettek és egy vadászájőr tartott felém.

Mintegy 10-15 lépésnyi távolságban a járőr vezetője „állj”-t parancsolt. Természetesen megálltam. A katonák fegyvert fogtak rám, a járőr vezetője pedig felém tartott és megkérdezte, ki vagyok, s hová igyekszem. Miután a kérdéseket megválaszoltam, feltette a kérdést, van-e kilépési engedélyem, erre nemet kellett mondanom. Közölte, parancsba kapta volna, hogy senkit sem engedhet át a hadtestparancsnokság kilépési engedélye nélkül, s hozzáfűzte, menjek fel a dombra, ott tartózkodik egy hadnagy egy szakasz vadással. Kellemtelenül éreztem magam, hogy eszembe jutottak a levelek, amelyeket még hozzá a csizmámban rejtettem el. Nem maradt viszont egyéb hátra, minthogy folytassam utamat, történjék is, ami történik. Amint így gondolatokba merülve továbbmentem, egyszerre egészen közelről „állj!” kiáltást hallottam. Nyomban megálltam és egy körtefa mögött vadászórszemet láttam állni, aki fegyverét rám szegezte. Kérdéseire ugyanazokat a válaszokat adtam, mint a járőrvezetőnek.

Tovább engedett és odaértem a hadnaghoz. Kérdéseit ismét ugyanolyan módon tette fel, válaszaim ugyanazok voltak. Parancsot adott egy katonának, kísérjen el az alezredeshez, aki Sopronkeresztúrott tartózkodott. Isten nevében megindultam, a katona mögöttem élesre töltött fegyverrel. Sopronkeresztúrott egy ideig keresgelnünk kellett, amíg az alezredest megtaláltuk.

Végül is a templomnál találkoztunk vele. Amint kísérőm jelentését megtette, az alezredes gorombán ráripakodott, a hadnagy tudja, hogy senki sem mehet át, miért küld hozzá mindig embereket! Valószínűen nem én voltam az első. Szemével tetőtől talpig végigmért és kérdezte, hogyan lehetek olyan meggondolatlan, hogy két ellenséges csapat között útlevél nélkül ide-oda járok. Erre azt válaszoltam, nem láttam ellenséges csapatot, csak császári katonaságot. Erre meghökölt és kérdezte, merre mindenütt jártam, s amikor felsoroltam a helységeket, amelyekben voltam, ismételten megkérdezte, valóban nem láttam-e ott honvédeket. Úgy válaszoltam, amint volt, hogy honvédeket nem láttam és nem találtam. Felszólított, hogy kövessem, és a katona kísért. A tisztí házba mentünk, oda egy generális volt beszállásolva.

Miután az alezredes a generálissal hosszabb ideig négy szemközt beszélgetett, mindketten felmentek a lépcsőn, s felszólítottak, menjek utánuk. Egy szobába vezettek, betették mögöttem az ajtót, a katona pedig az ajtón kívül maradt. Itt ismét eszembe jutottak a szerencsétlen levelek, attól tartottam, hogy megmotoznak, de olyan komolyra nem fordult a dolog. A generális élesen a szemembe nézett és felszólított, feltett kérdéseire adjak választ, de nem valótlanságot, mert a legrosszabb következmények várnának rám. Biztosítottam arról, hogy csakis az igazságot mondani áll szándékomban, s hozzáfogott a kérdések feltevéséhez: hol és mikor haladtam az előőrsök láncán át, hol mindenhol voltam, hogyan éreznek az emberek, nem láttam-e honvédeket, s hogy a fekete-sárga lobogók mindenütt ki vannak-e tűzve.

Az első kérdéseket az igazságnak megfelelően válaszoltam meg, az utóbbiakat illetően azonban azt mondtam, hogy az emberek politikai felfogása nem érdekel, s arra sem voltam figyelmes, hogy egyáltalában és milyen lobogók vannak kítűzve. E kijelentéseimet írásba foglalták. Amialatt ez megtörtént, egy őrsparancsnok érkezett és egyebek között azt jelentette, hogy találkozott egy kéményseprősegéddel.

A generális úr erre megkérdezte, az én embereim közül való-e. Igennel válaszoltam és közöltem, hogy ő Gyülevízárról Fülesen át Cenkre tart. Ez pontosan egybevágott azzal,

amit az őrsparancsnoknak még jelentenie kellett és így eloszlottak a generális esetleges kétségei, amelyek kijelentéseimmel kapcsolatosan netán támadtak. Amint a jegyzőkönyv elkészült, felolvasták, s nevem aláírásával meg kellett erősítenem. Ennek megtörténte után megérdeklődtem az uraktól, indulhatok-e Sopronba. Nevetve feleltek, még ma Sopronba kerülök, de kocsin és fedezet mellett. Azt válaszoltam, sokkal szívesebben mennék fedezet nélkül, de azért engedelmeskedem. Erre mondták, boldog lehetek, hogy kalandom ily símán zajlott le. Istennek is hálát adtam, mert megint eszembe jutottak szerencsétlen leveleim, amelyeknek tartalmát nem ismertem. Fogatot kerítettek, csekélységem, egy őrzetető és két közkatona felszálltunk, s rajta Sopron felé. Már sötét volt, amikor Sopronkeresztúrról megindultunk, s ez nagyon tetszett nekem, mert bizony kellemetlen lett volna, ha egy ismerősöm ezzel a kísérettel meglátott volna. Sopronba érkezvén, a fogat a bencés kolostornál állt meg, amelyben egy generális volt beszállásolva.

Felvezettek a szobájába, a két közkatona az ajtó előtt megállt, az őrzetető és magam beléptünk és ő átadta a generálisnak a Sopronkeresztúrott felvett jegyzőkönyvet. Cseh nyelven jelentett, azt pedig nem érttem, a generális viszont nyersen szólt hozzá. Követnem kellett a hercegi házba, ahol minden folyosó zsúfolt volt katonákkal. Az őrzetető egy terembe vezetett, ahol egy tiszt és több katona tartózkodott, átadott engem és elbocsátást nyert. A tiszt egészen udvariasan mondta, foglaljak helyet és várjak addig, amíg a generális megjön. Közöltem a tiszttel, hogy dél óta nem ettem semmit. Erre azt válaszolta, hozhatok magamnak valamit.

Az odahívott katona egy pár virslit, kenyeret és sört hozott. Azután, hogy egy részét megettem, megérkezett a generális, a termen keresztül egy szobába ment, a tiszt követte. Kijöttével értésemre adta, hogy menjek be.

A generális öreges, szikár, magas és barátságos férfi volt. Azután, hogy köszöntöttem, s ő visszaköszönt, különféle dolgokról kérdezősködött, kiváltképp az emberek felfogásáról. A zsidók – úgy vélte – a legnagyobb kópék, kétkulacosok. Válaszom volt, hogy nem vagyok zsidóellenes, de nem szeretem, ha dolgom van velük. Erre ő: „nem vagyok egyetlen embernek sem ellensége, éppen ezért zsidógyűlölő sem, de ismerem őket”. Végre elbocsátott e szavakkal: „Önben derék embert ismertem meg, ha bármikor nehézsége támad, úgy forduljon hozzám”.

Kifelé menet megkérdeztem az ügyeletes tiszttől a generális nevét, azt válaszolta hogy herceg Schwarzenberg Félix. Hogy az eset ilyen jól zajlott le, vidáman indultam hazafelé. Már közel éjfél volt, s élményeimet elmeséltem jó, aggódó feleségemnek, ő pedig szemrehányásokat tett magatartásom miatt, s igaza volt.

A forradalom a vége felé tartott. Komárom még tartotta magát. A külvárosok mind szétlőve, elhamvasztva. Egyik napon három fiatal testvér jött Sopronba, egy 16 éves fiatalember két hugával. Ez a télen történt. Szüleik meghaltak, házuk leégett, s így a három szegénynek el kellett hagyniuk otthonukat és megélhetést másutt keresniük... Az idősebb leányt feleségem vette szolgálatába. A fitestvér inasnak ment és a legfiatalabbat jószívű emberek fogadták magukhoz ...

A nyár folyamán Wilfing is hazaérkezett az orosz fogságból. Alig tudott a lépcsőn felvászorogni, olyan nyomorult volt ...

A forradalom véget ért ... Új korszak kezdődött ... Mindenki boldog volt, hogy a forrongásnak vége szakadt. Nagyobb rendben és másban reméltünk, de nem ilyenképpen alakult. Bevezették a rendőrséget és a csendőrséget, ami magában nagyon jó lett volna, de ezek az emberek minden idevalósíróról azt hitték, hogy kossuthista és forradalmár.

A besúgók és spiclik csak úgy hemzsegték, az árulkodás nagyon dívott, sokszor éppen a legjóravalóbb embereket piszkálták a leggyakrabban. Egyik nap öt horvátot lőttek itt agyon, állítólag Jellasics embereit gyilkolták meg.

A forradalom utáni Braschak úr Kőszegről többször meglátogatott minket. Egyik nap is jött, de egészen feldúltan. Kérdezte, hogyan áll a helyzet és mi újság. Megmondtuk neki, hogy a forradalomban résztvevőkkel nagyon keményen járnak el. Hamarosan útra kelt anélkül, hogy bármit is evett, vagy ivott volna. Másnap értesültünk arról, hogy Kőszegre utazott és a kerti házában felvágta ereit. Ő is kompromittálta magát, s félt attól, hogy becsukják ...

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

A paraszt, a polgár és a pap
(Kortársak feljegyzései
1848–49-ről Sopronban)

A névtelen krónikás személyét csak sejtjük: a soproni gazdapolgár krónika írója a kópházi Payritsch család egyik tagja. Házi Jenő Soproni polgárcsaládok c. forráskiadványa szerint András 1771. október 7-én, édestestvére, Tamás, két évvel később december 13-án szerezte meg a polgárjogot. Talán egyikük már elkezdte az esztendő legfontosabb eseményeinek feljegyzését. Így születhettek az 1797-tel kezdődő jegyzetek, leginkább a jó és a rossz termésről, szárazságról és tűzvészekről. Érdekes módon sohasem került feljegyzésre a krónikaíró neve, a Sopronba került katolikus molnárok ezt nem tartották fontosnak.

A krónika eseménysora az 1830-as évektől tükröz több ismeretet, ezért az 1879-ig tartó feljegyzéssort feltehetőleg a Bécsi utca 8. szám alatt – az ún. *Mauthaus*-ban lakó Mátyás vezethette tovább. A kézirat gyűjtő tulajdonosa, Thier László bibliográfus ezt írta a borítólapra: (Jegyzeteimben e krónika mint „Payrich-féle krónikatöredék szerepel. Eredetileg Gantner Antal birtokában volt”) Maga Payritsch Mátyás – akit 1810-ben említenek a Bécsi utcai részház tulajdonosaként, ugyancsak molnár lehetett, a feljegyzések ugyanis részletesen tájékoztatnak a gabonafélék áráiról. 1876 márciusában leírta, hogy olvadni kezdett a hó, és sok ezer állat pusztult el, sok ezer ház omlott össze, akárcsak 1830-ban. Fontosabb városi eseményekről és a katonaiállásról főleg ezután szól a krónika. A névtelenségbe burkolózó krónikás azonban legrészletesebben 1848–1849 eseményeiről tudósít.

Sopron 1848-as szerepét túl magvasan értékelte az eddigi helytörténet. Az egyik közismert útikönyv 1982-ben mindössze ennyit ír erről: „Az 1848–1849-es szabadság-

harcban Sopron nem játszott szerepet: 1848 decemberében Windischgrätz serege megszállta. A vármegye területén is csak egy komolyabb csata volt, Csorna mellett 1849 júniusában." Csatkai Endre a kérdést eddig legjobban összefoglaló füzetében megjegyzi: „Kár, hogy a néphangulatról elég kevéssé vagyunk tájékozottak.” A Bécsi utcai krónikás feljegyzései leginkább erről a néphangulatról tudósítanak. A krónikás arról számol be, hogy mit vétek a történeésekről a külvárosiak.

Úgy kezdődnek a feljegyzések, mint más krónikás esztendőekben. Hidegebb a tél, mint máskor, a termények azonban olcsóbbak. „Azonban az a szomorú, hogy minden a forradalmaknak hódol” – írja a krónika. Különösen Olaszországban van ez így, „ide nem tudott elég regimentet küldeni a császár,... mert ezek olyan féktelen emberek” – olvassuk a dohogást. Majd így folytatja: „amikor elment a katonaság, a bécsiek kezdtek föllengani szabadságuk miatt.” Itt aztán hangot vált a feljegyzések írója: „mivel mindenkit nagyon elnyomtak... „mindez odáig ment el, hogy a bécsi polgármesternek, és Metternich hercegnek távoznia kellett, ha az életét meg akarta menteni.” Lássuk be, gyors fejlődés zajlott le a külvárosiak lelkében, hogy a féktelen emberek elítélése után néhány sorral később már eljut a rokonszenv kifejezéséig. A krónikás már márciusban írhatta a következőket: „Mi a bécsi uraknak köszönhetjük, hogy mi is annyi szabadságot kaptunk, és pedig a tized alóli szabadságot, a sajtószabadságot, és a robot alóli szabadságot megkaptuk a most véget ért országgyűléstől.” Tehát az utolsó pozsonyi országgyűlés érdemeit is elismeri. Majd a híradás azt jegyzi fel, hogy akinek vagyona eléri a 300 forint értékét, az választható és a választásnál szót emelhet. Május 27-én a választásra jogosultak megújították a képviselőket, majd június 10-én már toboroztak az új nemzeti őrseregbe: „habens gewärmet” (helyesen: angeworben). „A most folyó hónapban ötven fő, majd 25-én újabb 27 vonult be. Új önkéntes sereget állítanak fel, július 2-án megnyitják az első országgyűlést Pesten.” Az időjárás még jó lenne, már a szőlőszemek borsó nagyságúak, gabona, bor elég lesz, „azonban azt a békétlenséget, ami ebben az évben adódott, mind le sem tudom írni.” Majd a legendák hangján folytatódnak a feljegyzések: „A Jellaschitz volt a parancsnok Horvátországban, ez a népét, tehát a horvátokat feluszította, aki nem akar menni, annak akasztófát állíttatott a háza elé, és megígérte, hogy felakasztatja őket. Július elején Világosnál, Weissenburgnál tört be Magyarországra.” Itt a krónikás a helységek nevét előbb üresen hagyta, majd később hibásan pótolta. A horvátok ugyanis Varasdnál keltek át a Dráván, továbbá Perlaknál és Légrádnál. Elítélő megjegyzéseket ír le a krónikás, a horvátok: „gyilkoltak, raboltak, gyűjtogattak, és mindent megtettek, amit Isten megtiltott. Nem volt segítség, míg mindenki fel nem kelt, és el nem kergették őt.”

Ismét megszólal a legendateremtés hangja: „Midőn az újonnan alapított nemzeti gárda meg akarta őket támadni, ekkor a nagybirtokosok fegyverszünetet szereztek neki, (tehát a horvát bánnak – K.J.L.) mert mindnyájan a hívei voltak, minden utat megmutattak neki, mindenfelől segítették, mert megígérte nekik, hogy minden robotot, és tizedet a régi szerint visszaállít.” A derék krónikás mit sem tudott Ozoráról, Pákozdról, csak a nemrég elnyert új jogait féltette. A legenda formálása tovább követhető a Payritsch Mátyás nevéhez köthető kéziratban.

A horvátok Moson megyét elhagyva Bécs felé vonultak. A horvát bán a bécsiekén kívánta megbosszulni „Graf Latur Kriegs minister” halálát, mivel „oly sok pénzt, ágyu-

kat, fegyvereket szállított neki, ólmot és puskaport is, ezért akart a bécsiekben Latour grófért bosszút állni, ott tisztára mosták, most aztán tovább nem mehet, Magyarországra többé nem engedik, Ausztriába minden oldalról bezárták, ... seregét Windischgrätz hercegnek kellett átadnia, pedig ő aztán egy igazi zsarnok". Mint a népmesében, egy zsarnokkal leszámol a krónikás, jön a következő. Most már a császárnak sem jár a feljegyzésekben tisztelet!

Az új főparancsnok a császár altábornagya volt, „a császár sem tartotta meg, amit ígért, lemondott trónjáról, így aztán a bécsiek miniszterével együtt elkergették, és Magyarország sem akar többé a császárról tudni, maguk akarnak királyt választani, a fekete-sárgákat ki akarják irtani. Az ország vezetője Kossuth Lajos volt, aki ezen időig mindent irányított Magyarországon.” Ennél németül író krónikás ekkor aligha juthatott érzelmileg tovább.

Most ismét a tények következnek a krónikában. „December 16-án a horvátok a császári sereggel együtt – 4000 ember – bevonultak Sopronba, mintha barátok lennének, e napon több oldalról betörték Magyarországra. Más helyeken rosszul fogadták őket, csak Sopronban fogadták el őket, mert sok volt a fekete-sárga érzelmű itt, 1848-ban olyan szigorú parancsnokok jöttek ide, hogy az ember szólni sem mer, ezért csak a legszükségesebbet mondtuk, így kerítették be mindent.” Majd azok nevét sorolja fel a krónika, akiket fogságba hurcoltak, Kolbenheyer Mór lelkészt, Stettner ügyvédet, Wurm gazdapolgárt és Gruber mészárosot. Mint más korabeli krónikából és forrásból is így tudjuk, december 16-án Pozsonyba vitték, majd április 16-án bocsátották el őket. Ami ebben az évben történt, le sem írható igazán – szomorkodik a krónikás. Ferdinánd császár december 2-án adta át a hatalmat.” I. Ferenc Józsefnek, aki ifjanc volt és családja származéka. A krónika német eredet kifejezése azonban kétértelmű, mivel „*ein Sproße, von seiner Familie*” többes számban családja szejplője (azaz szégyene) jelentést is rejtheti. A krónika következő sorai is inkább az utóbbi jelentésváltozatra engednek következtetni. Ami emiatt a császár miatt történt, írta fel a krónikás – olyan forradalom tört ki miatta, amely Bécs Lipótváros kerületét elpusztította, nem is akarják császárnak elismerni, sok ezer ember pusztult el a Nemzeti Gárdából „*von der Nationäl*” „aztán bekergették a Császári Katonáságot, itt aztán sok ezer ember lelte a halálát, a császárnak nem volt ereje, hogy Magyarországot leigazza, az orosz császárnak kellett segítő csapatokért könyörögnie. „Ez sem lett volna elég, ha a magyar hadsereg főparancsnoka nem adta volna el 42 000 katonáját, ez is kevés lett volna”. Ne feledjük el, a krónikás 300 000 ide küldött intervenció katonáról tud, az újabb kutatások Paszkievics herceg hadát 200 000 főben határozzák meg, az osztrák és orosz hadsereg együttes létszáma tett ki 370 000 főt. A krónika kuriózus – azaz különös, keserves pénzügyi viszonyokról tudósít, a Kossuth-bankókat a vármegyeháza előtt, az utcán égették el. Császári pénzjegy alig volt, az egy forintos bankjegyet négyfelé vágták, és egynegyed darab ért 15 krajcárt – Úrnapján 10 000 ember vonult át a városra, határtalannak bizonyult az ide-odavonulás és a beszállásolás. „*Einquattirung war grenzenlos, von die Deutschen Militär*” írja németül a teljesen magyar érzelmeket mutató parasztpolgár krónikás.

Az 1850-es évnél még feljegyezi, hogy átvonult Sopronon az az ötezer honvéd, akiket Görgey eladott. Ismét a legendateremtés hangján fogalmaz, csupa herceg és gróf, most

gyalogosként menetelhetnek a császári seregben. Szállást is Sopron adott az átvonulóknak.

Meg kell jegyeznünk, hogy a különben lapidáris stílusú krónika ezekben az években érzelemgazdaggá válik, a németül író krónikaszerző mindig magyar lélekkel gondolkodik. A kéziratban itt tapasztaljuk csupán, hogy mintegy 3-4 lapot a feljegyzője óvatosan kivágott a kéziratból. Értelmileg összefüggő szöveg maradt ránk így is, bizonyára a feljegyzések szövegét szelídítette ott, ahol az első indulatban leírt gondolatokat veszélyesnek találta.

A Bécsi utcai krónikás feljegyzésekben az is kifejeződik, amit a néphangulat vonatkozásában Csatkai Endre a többi krónikában hiányolt – az érzelmek a maguk egyszerűségében őszintén jelentkeznek a nehéz kézzel leírt oldalakon. (1. jegyzet)

Titokzatos személy a „*Der ungarische Freiheitskampf 1848–49 vom ungarischen Standpunkte*” írója is. Ő lehet az a polgár, aki feltétlenül kapcsolatban volt szabadságharcunk küzdelmeivel, kellő történeti ismeretekkel is rendelkezett, áttekintése volt az eseményekről, és magyar szemléletű, német nyelvű kéziratát nem sokkal a szabadságharc bukása után, feltehetőleg az 1850-es években fogalmazhatta meg. Maga a kézirat 1903 elején került Breiner E. fia könyvkereskedő tulajdonába, aki az említett év elején szerezte meg egy jelentékeny Sopron megyei mágnáscsalád jószágkormányzójának könyvtárát, „Hasonlóképpen különböző iratait, ezek között egy nyomdakész kéziratot vásároltam meg a magyar szabadságharcról, melyet nyilvánvalóan az abszolutizmus idején elrejtettek, mivel a magas állású jószágkormányzónak semmi lehetősége nem adódott a megjelentetésére. Midőn ezt végigolvastam, tartalma, szép és korrekt felfogása, éppúgy a kor eseményeinek tárgyalása fellelkesítettek, rögtön megért bennem a gondolat, hogy én ezt a több mint fél évszázadon át elrejtett kéziratot kinyomatom, hogy ez az egész művelt világ közkincsévé váljon, hogy újból e titáni harc örökké fejlethetetlen időszakát hamisítatlan szavakban, minden ferdítéstől és hazugságtól szabadon ismertté tessek a jelenkor számára.

E könyv átnézése minden hazafi éppúgy a szabadság minden barátja szívét dobogtassa meg jobban, erősítse meg a hazaszeretet érzésében, a szabadság és az igazság szeretetében”. Breiner E. fia feltehetőleg Breiner Lipót, akinek 1906-ban a Várkerületen volt könyvnyomdája, ugyanitt ő vezetett egy „új és ódon könyvekkel való kereskedés”-t, (Röttig Gusztáv 1906-os megyei naptára szerint) ugyanez a vállalkozás a következő évben Breiner S. Lipót nevében a Fegyvertár utca 7. szám alatt működött.

A fenti üzleti adatok megmagyarázzák a jószágkormányzói könyv- és kézírathagyaték megvásárlását. Nyomdájuk nem lehetett túl jelentős, hiszen Röttig Gusztáv adta ki a 129 oldalas nyomtatványt, a tulajdonos nem vállalkozott erre bizonyára kisebb géppárral dolgozó nyomdájában. Maga az addig lappangó kézirat kiadása nem lehetett veszteséges vállalkozás, hiszen 1903 szeptemberében már a második kiadása jelent meg.

Nem lenne érdektelen, ha tudnánk, hogy ki a magyar álláspontot tükröző kézirat szerzője. Breiner Lipót bizonyára tudta, (valószínűleg a kortársak is) de a hagyaték egykori tulajdonosát a szabadságharcért – e titáni harcért – lelkesedő könyvkereskedő szemérmesen elhallgatta. A szerző személyét további kutatásokkal talán kideríthetjük. Nem hiszem, hogy sokat tévedhetünk, ha „az egy jelentős mágnáscsalád” megjelölés

mögött a Széchenyi családot sejtjük. A szabadságharcot magyar szemmel néző szerző lehetne éppen Lunkányi János, de róla tudjuk, hogy az 1840-es években már sokat betegeskedett, az 1830-as években Tilkovszky Lóránt szerint Széchenyi István is köszönettel nyugtázta néhány munkájához nyújtott anyaggyűjtését. 1814-ben született fia, Lunkányi Károly Mihály, 1837-től ügyvéd, majd 1838-tól a volt udvari kancelláriánál fogalmazó gyakornok. 1848 áprilisában az új nemzeti kormány igazságügy minisztériumában fogalmazó, ezért 1850-ben az abszolutizmus időszaka megindulásakor örülhetett, hogy csupán nyugdíjba küldték. Ezután Sopronban élt, kellő ismerete lehetett a két hősi esztendőről.

Az ezután elkövetkező időszakban csaknem fél évszázadon át, 1899 szeptemberében bekövetkezett haláláig, csak a soproni közéletben játszott kisebb-nagyobb szerepet.

Miután a „Hármas kis tükör” utolsó, betiltott 1849-es kiadása szerint „Sopron megye 1849. a Sopronyi kerületi cs. kir. Fő-Ispánsághoz csatoltatott” semmi esélye nem volt a császári kerület székvárosában egy „lázadó” témájú kézirat kiadására. Ráadásul a kerületi „Fő-Törvényszékek” egyike is Sopronban működött. Az „1. Sopronyi Kerület”-hez tíz megye tartozott. Így a „*Der ungarische Freiheitskampf*”-ot polgári elkötelezettségű szerzője megírta, majd eltette jobb időkre várva. Még egy, a szabadságharcban jeles szerepet vállaló személyiség neve merülhet fel szerzőként, ő pedig az 1806-ban Kismartonban született Paúr Iván. 1848-ban először nemzetőr, ott volt a schwechati csatában, előbb százados, majd őrnagy lett Görgey hadseregében. Kiváló történésznek tartották kortársai, sőt, mint archeológust a híres Mommsen is dicsérte. 1858-tól a Széchenyi család szolgálatába szegődött. Vele egyetlen gondunk lehet csak, a helytörténeti forrásokat kiadó Paúr lehetett-e „bonorum director” rangban? Ha igen, úgy az 1888-ban elhunyt tudós is szóba jöhet szerzőként. Annál is inkább, mivel Lunkányi Károly után nem maradt nyomtatott, történeti munka, Paúr viszont kifejezetten érdeklődött a soproni múlt iránt. (Ő adta ki a Csányi és a Ritter krónikákat.)

A magyar szabadságharc hazafias szemléletű szerzője felkészült történész. Széchenyi István gróf elkötelezett híve, Kossuth személyét némi bírálattal illeti. A kézirat első fejezete „Magyarország utolsó katasztrófája” címet, „Magyar szempontból” alcímet kapta. A bevezetésből idézzük a következőket: „Ha azt halljuk, hogy a két utolsó év (1848 és 1849) nagy eseményeit egy vagyontalan ügyvédnek tulajdonítják, és ráadásul olyan férfiak, akiket nem tulajdoníthatunk tudatlannak, úgy bizonyára – ha személyüket nem is – de logikájukat mélyen elítélhetjük. Hol az a vihar a természetben, mely nem készül elő? Az anyag fokozatosan fejlődik, csak a kitörés látszik hirtelennek. És tulajdoníthatjuk Magyarországnak katasztrófáját egy ügyvéd hirtelen fellépésének? Ha erről igaz ítélettel akarunk dönteni, úgy a forrongó anyag általános fejlődését kell szemügyre vennünk.”

Ezért a magyar történeti fejlődést az emlékirat szerzője I. Lipót uralkodása idejére, a török iga alól történt felszabadulás idejére teszi. Mária Terézia időszaka a következő fejezet, ötvenezer jól felfegyverzett magyar védte meg a trónt. Helytálló megfigyelései vannak a szerzőnek az urbárium jelentőségéről, II. József uralmáról. Következnek a napóleoni háborúk, a metternichi korszak visszaéléseinek elítélése. Ezután elemzi a reformkor országgyűléseit. A kormányzat elvesztette hitelét, ezért „el sem maradha-

tott, hogy saját hiányainkra kellett felfigyelnünk. Gróf Széchenyi István volt az első, aki ezeknek az érzéseknek „Hitel” című művében hangot adott. E művet általános figyelem kísérte, az ott található sarkigazságokhoz minden olvasója hozzáfűzte megjegyzéseit.” Az emlékirat másik főhőse Wesselényi Miklós báró. „E két férfi fellépése reményt nyújtott, műveik viszont elegendő alapot a politizáláshoz.” Ismerteti az emlékirat írója a nemesek és jobbágyok viszonyát, az oktatási intézmények hiányosságait, a lehetetlen útviszonyokat, a vasútvonalak hiányát. A szerző tehát tisztán lát minden körülményt, ami a szabadságharc kitöréséhez vezetett. Szól az utolsó rendi országgyűlésről, tisztán látja Kossuth személyes jelentőségét. Kossuth Pest megyei követté választását a legnagyobb részvétel kísérte. Jellemző tulajdonságai: „tudása, sokoldalú ismeretei, bátorsága, simulékonysága, természetes adottságai csodálatos fölényé fejlődtek” – ismeri el az emlékiró. A szabadságharc kitörése előtt logikusan beépíti a bécsi történések elemzését, Metternich bukását is elemzi. „Március 15-én Pesten is elkezdődött. Forrófejűektől vezetett hatalmas embertömeg viharosan követelte a sajtószabadságot, forrongó hangú petícióval hamarosan felbukkant az ismert 12 pont. Nyáry Pál, Pest megye alispánja, mint ismert és népszerű ember, a nyugtalanok élére állt, minden rend tagjából bizottság alakult. Nyáry finom ember volt, sok mindent, amit a tömeg féltelenséggel követelt, vagy véghez akart vinni, megakadályozott.”

Ez a megfogalmazás mutatja a reformer polgári emlékiró saját állásfoglalását is, amit Kossuthhoz fűződő megjegyzései nyomán is sejthetünk. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a szabadságharc eseményeit, különböző fordulatait pontosan, a tényeknek megfelelően követte. 1848 nyarán a délvidéki szerbek, a grancsárok ellenségeskedését jegyezte fel, tájékoztatott Jellačić támadásáról. A kézirat olvasóját egy-egy újabb helyszínre jó fordulattal vezeti tovább. A pákozdi ütközet, Zichy Edmund (Ödön) kivégzésének leírása után így vezeti be az erdélyi állapotok vázolását: „Elbeszélésünket középben megszakítjuk, hogy az ország más részeinek állapotára pillantást vessünk”. Bár érezhetően fontolva haladó hazafi az emlékiró, mégis tárgyilagos elismeréssel írja le Kossuthék sikeres, jól szervezett áttelepülését Debrecenbe, ugyanilyen alaposan jellemzi majd a Szemere-kormány minisztereit. Batthyány Kázmér „kedves szalonfi”, Duschek Ferenc „rendkívül ügyes pénzügyi szakember”, Csány László „becsületes férfi”, Horváth Mihályról is elismeri, hogy „tudós férfi”. Kossuth és felesége 1849. június 5-i pesti bevonulása kapcsán megjegyzi, hogy midőn a hintóban „a különben is gyűlölt asszonyt a kormányzó mellett látták ülni, úgy vélték, hogy ez családi bevonulásnak tetszik”. A Kossuth–Görgei ellentétet annak a pletykának feljegyzése őrizte meg, hogy a főparancsnok azért lövette szét a királyi várat, nehogy a kormányzó költözzön be oda.

Soproni nyomok is előfordulnak az emlékiratban. Batthyány Lajos visszatérőben a táborból értesült Latour haláláról, útját megszakítva, Sopronba utazott. (Mint tudjuk, Kolbenheyer Mórnál szállt meg). Még fontosabb az emlékiratnak az a feljegyzése, mely egy, a császári szuronyok védelme árnyékában összegyűlt klubról tájékoztat az 1849-es Sopronból. Káros pletykákat fecsegték e körben a már fogságban lévő Batthyányról, akinek „több volt az ellensége, mint a bűne. Egy Sopronban osztrák bajonettek védelmében összegyűlt klubban magas állású személyek terjesztették, hogy Batthyány a bécsi zavargásokról örvendezve nyilatkozott: mintha Magyarország ezáltal előnyhöz

juthatna. Éppúgy mesélték, hogy az uralkodócsaládról csak megvetéssel beszélt, őket csak Habsburg grófoknak emlegette, akik hátérbe szorulnak a Batthyány grófok régi érdemei mögött. Bizonyos körökben csak a pusztulására törve fecsegték."

Ilyen megjegyzéseket csak az tehetett, aki vagy Sopronban élt az emlékirat megfogalmazásakor, vagy értesüléseit onnan szerezte. A polgári műveltségű, a magyar ügyért lelkesedő történetíró bizonyára a konzervatívabb szárnyhoz tartozott, de minden megállapítása vagy őszinte, vagy tárgyilagos. Emlékezései utolsó soraiban megállapítja, hogy a magyar politikát két elem uralja, az arisztokratikus és a demokratikus. „... de mindezek felett áll a nemzet, melynek érdekében oly sokat tettek. Ha ez veszélyeztetve van, akkor minden perlekedést félretesznek, és aki ehhez hozzányúl, az közös elenség.”

E sorokkal zárul az 1848–1849 küzdelmeit hűséges pontossággal megörökítő történetíró munkája. Miként a paraszti krónika íróját is érdemes lenne pontosabban megállapítani, nem lenne közömbös a „*Der ungarische Freiheitskampf 1848–49 vom ungarischen Standpunkte*” írójának kinyomozása sem. A kor egy gondos soproni krónikását és történeiszét nevezhetnénk meg személyét ismerve. (2. jegyzet)

A paraszti krónikás és a polgár-honorácior értelmiségi egyaránt arra panaszkodtak, hogy schwarz-gelb lakosok is akadnak Sopronban, a „*Der ungarische Freiheitskrieg*” írója egyenesen a császári szuronyok árnyékában összegyűlt, Batthyány Lajost szidalmazó előkelők klubját rója meg. Mindkét szemtanú, mindkét emlékirat szerzője névtelen, ha személyükre nézve kereshetünk is megoldást. Névtelen a paraszti krónikaíró (ha személyét Payritsch Mátyásban sejtjük is), névtelen a magyar szempontból írt történeti munka szerzője is. A harmadik szemtanú nevét, a császárpárti pap személyét, Császár Hermann, viszont ismerjük – alakját Sólomos Szilveszter rajzolta meg „Ezer év száz bencése” című könyvében.

„Keveset tudunk róla, nevét valószínűleg életének az a pár hete örökítette meg a szerzetben, amelyet 1849-ben a magyar kormány fogságában szenvedett. Halálra is ítélték emiatt, mert a királyért imádkozott, és nem rejtette véka alá a 48-as forradalom iránti ellenszenvét. Az ő esete azért is különös, mert a szerzet több jeles tagja: Czuczor Gergely, Rónay Jácint és Rómer Flóris a szabadságharc zászlaja alá állottak, és ezért börtönbüntetést szenvedtek. ... Így tehát a másik oldalon is akadt egy bencés, aki kis híján a 48-as szabadságharc áldozata lett.” „A Császár Hermannal történeteket két, saját kezűleg írt levele alapján ismertetjük” – írja Sólomos Szilveszter. Márkfi Samu egyetemi tanár rendtársának 1849. október 28-án keltezett levelében elmondja, hogy Györszentmártonban plébánosként: „törvényes királyunkért és a békéért nyilván, ünnep- és vasárnapokon, délutáni isteni szolgálat alkalmával fenszóval és népemmel együtt imádkoztam”. Ugyanakkor dicsérettel emlegette a Jellačić táborához tartozó mintegy százhusz katonát: „mint jámbor és jólelkű hadembereket, kik bennünket egy krajczárnyiban sem károsítottak” Ezért, amikor Győr újra magyar vezetés alá került, 1849. május 8-án huszárok jelentek meg, a császárpárti plébánost pedig letartóztatták. Győrben haditörvényszék halálra ítélte, majd lovas kocsin Komáromba vitték, ahol Domonkos Mihály viceispán szabadlára helyezte.

Rimely főapát bölcsességét mutatja, hogy a politikai botrányba keveredett plébánost áthelyezte Sopronba. A helyi gimnáziumban – a nyomtatott évkönyvek tanúsága szerint – tanári munkát nem kapott, gyóntatója lett a soproni orsolyita apácáknak.

Márkfinak írt levele szerint: „Minden nap az apáczáknál misézek 7 órakor, egyedül vasárnap itthon, mert minden szerdán és szombaton délután a sz. szüzeket gyóntatom, mert prédikációt minden héten csinálni együgyű fejemnek, és nehéz elmének azt meg is tanulni, vagy hiszi Édesem! vagy nem, de igen sok dolog nekem, ki már 54. Éveket biczegem.”(3. jegyzet)

Császár Hermann mentségére elmondhatjuk, hogy saját meggyőződését következetesen védte. A főapát viszont a legokosabb megoldást választotta, elhelyezte Györszentmártonból császárhű papját, aki Sopronban gyóntatóként csendben tevékenykedhetett, az iskolai munkában viszont nem vehetett részt. Így nem bántotta azoknak a soproni diákoknak hazafias lelkületét sem, akik az előző évben még a városi nemzetőrségben bontottak zászlót az 1848-as eszmék védelméért.

A parasztpolgár molnármester, a rejtélyes, történeti szemlélettel író jogász (?) 1848–49 eszméinek eddig nem ismert soproni hívei. A császárpárti Császár Hermann szerzetes Sopronba helyezése korjelenség, a három személy együtt teszi teljesebbé 1848–49 Sopronjának képét.

Jegyzetek

1. Czellár Katalin: Sopron. Budapest, 1982. 18. l. Csatkai Endre: Sopron 1848–49-ben. Sopron, 1948. A Payritsch-krónika Thier László meghatározása szerint „Soproni gazdapolgár krónika Töredékes feljegyzések 1797–1879-ig, A Payritsch-családról: Dr. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században Sopron, 1939. 344. l és ső. Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig Sopron, 1941. 123. és 246. l Gantner Antalról Csatkai Endre ír a Soproni Szemle 1955.évfolyamában 152-153.l Thier Lászlóról ső a SSz. 1960. évfolyamában 374-376. l.

2. A Breiner nyomdáról és antikváriumról Oedenburger Komitats-Kalender 1906. És 1907. évfolyama Buchdruckereien, Buchhändler felsorolásai, Lunkányi Károlyról az apjáról, Lunkányi Jánosról írt tanulmányban találunk adatokat. Darvas István: Adalékok Lunkányi János életrajzához SSz. 1956. 216-229.l Paúr Ivánról Banner János SSz. 1967. 377-382. l. Der ungarische Freiheitskampf 1848–49. Aus ungarischem Standpunkte E. Breiners Sohn, Sopron, 1903.

3. Császár Hermannról Sólymos Szilveszter: Ezer év száz bencése ebben: Császár Hermann 202-207. l. Pannonhalma, 1997. Császár Hermann két levelének hasonmás szövegét *Dr. Bánhegyi Miska* főlevéltáros és *Borián Elréd* tanár szívességéből használtam.

A krónikák, emlékiratok, naplók fontos kiegészítő forrásai a történetírásnak. Szubjektivitásuk miatt nem esnek olyan súlylatba, mint a sokkal tárgyilagosabb hivatalos iratok, rendeletek, törvények, ugyanakkor színesítik és árnyalják az adott történelmi eseményről vagy akár korszakról alkotott képet. Több azonos korból, helyszínről, eseményről tudósító visszaemlékezés, leírás egymás mellé helyezése pedig értékes információkkal szolgálhat – az író személyén, illetve az általa leírtak vizsgálatán keresztül – az adott korszak társadalmi, gazdasági, politikai viszonyairól. Nem elhanyagolható szempont, hogy az összehasonlítás lehetővé teszi a részletek pontosabb megismerését is.

Az alábbiakban három, jelenleg a Soproni Levéltárban őrzött polgári krónikát a középpontba állítva szeretném megvizsgálni, hogy hogyan élték meg a soproniak 1848 eseményeit. Nem annyira a történések fonalát kívánom végigkövetni, mint inkább a visszaemlékezők személyes hozzáállását, a közhangulat tükröződését, az egyes ember helyét és helyzetét az országos események sodrában..

A krónikák bemutatását Bruckner Gottlieb² művével szeretném kezdeni. A „*Haus Chronik des Bruckner Gottlieb*” (*Bruckner Gottlieb házi krónikája*) címmel ellátott kötet előszavában a szerző magáról, családjáról, és a krónika keletkezésének körülményeiről ír, az olvasó figyelmébe ajánlván művét. Bruckner Gottlieb 1818 december 23-án született Sopronban, a gazdapolgár Bruckner Mátyás és Frank Terézia gyermekeként. A család Szászországból származott el, amikor 1685-ben Bruckner András molnárlegény Sopronba jött, és itt később családot alapított. Bruckner Gottlieb a krónikája előszava szerint egyszerű, vallásos nevelést kapott. Az elemi iskola két osztályát járta ki, ahol megtanították írni, olvasni és számolni. 1832-ben cseregyerekként 10 hónapra Tótkeresztúrra került, hogy megtanuljon magyarul. A szülői házba való visszatérése után a család szántóján és szőlőjében kellett dolgoznia, hogy megismerje a földművelést. Szabadidejében azonban saját kedvtelésére és tudásvágyának csillapítására hasznos könyveket olvasott. Kölcsönkapott és lemásolt több krónikát, így például Michael Banding (1754), Mathias Völker (1774) és Michael Amtmann (1840) irományait.³ 1840-től aztán saját maga folytatta a krónikáírást. Időközben megnősült, 1843-ban Zehner Teréziát vette feleségül. Ebből a házasságból 9 gyermek született, közülük 4 élte meg a felnőttkort. 1872-ben kölcsönkapta Michel János, a Szent Mihály templom sekrestyése és iskolamestere krónikáját, amelyből külön füzetbe kimásolta a város ókori történetéről és a rómaiokról szóló részeket – sajnos ez a füzet is elveszett. 1880-tól, felesége halála után felvállalta, hogy vasárna-

¹ Az 1998. szeptember 4-én a VEAB által rendezett „Emlékezet, kultusz, történelem” című konferencián elhangzott előadás rövidített változata.

² Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) XV/3/15. Krónikák. Bruckner krónika. (A továbbiakban: Bruckner)

³ Ezeket a krónikákat ma már nem ismerjük, valószínűleg elvesztek, vagy kallódnak valahol.

ponként feljegyzi az Evangélikus Konvent számára a szőlő napszámot, a kiadásokat és bevételeket. Ezzel együtt feljegyezte a városi eseményeket, illetve más érdekességeket, hogy azokat aztán télen bejegyezze a nagy krónikába. Az előszót és ajánlást 1885-ben írta. Eszerint szándékában állt lezárni krónikáját, abban a reményben, hogy valamelyik gyermeke vagy rokona folytatja majd a munkát. Még vagy egy évtizeden keresztül azonban maga írta tovább a krónikát. A 489. oldalon található bejegyzés szerint „Aki ezt a könyvet írta, halott”, halálának dátuma 1894. október 11. Az előszóban kifejezett kívánsága, miszerint a nagy munka ne szakadjon meg, teljesült, egészen 1913-ig folytatódik a bejegyzések sora. 1906-tól ismét egy másik kéz írása, Bruckner halála után legalább két személy – valószínűleg családtagok – dolgoztak még a krónikán.

Az 515 oldalas, nagyformátumú mű a kezdetektől 1913-ig tartalmazza a város történetét. Németül íródott, helyesírási és nyelvtani hibái miatt nehezen olvasható, egyes szám második személyben szólítja meg az olvasót, közli személyes véleményét is. A Soproni Levéltár csak fénymásolatát őrzi, eredetije a Bruckner család birtokában van.

A második krónika a már említett Michel János sekrestyés és iskolamester krónikája.⁴ Róla és a nevével összefüggő plébániai iskoláról Tirnitz József közölt tanulmányt⁵, így itt csak a legfontosabb életrajzi adatokra szeretnék kitérni. Michel János 1791. október 23-án született Fertőfőhegyregházán.⁶ Már 16 évesen segédtanító volt szülőfalujában, majd Fraknóváralján és Levélen tanított. Sopronba 1808-ban került, segédtanító lett a külvárosi iskolában, valamint egyházzsolga a Szentlélek templomban. 1810-től apósa, Hany György sekrestyés mellett segédkezett a Szt. Mihály plébániatemplomban, majd Hany halála után 1812-ben átvette mind a sekrestyési, mind a plébániai iskola tanítói tisztségét. Ekkor még a segédtanítói gyakorlaton kívül hivatalos végzettsége nem volt, 1816-ban tette le a tanítói képesítővizsgát. A plébánia mellett működő magániskolát 1849 októberében rendeleti úton, más városi magániskolákkal együtt bezáratták a városplébánia közbelépésére Michel János személyre szóló engedélyt kapott az iskola további működtetésére, melyet egészen 1857. november 25-én bekövetkezett haláláig vezetett.

Krónikáját 1842-ben kezdte el írni, és a következő címet adta neki: *„Sammlungen von merkwürdigen Ereignissen, in- und um Oedenburgs Gegenden vom Jahr 1526. Zusammen getragen aus mehreren glaubwürdigen alten Schriften und Büchern durch mich, Johann Michel, der Zeit Meszner in der Sct. Michaels Stadtfarrkirchen in Oedenburg. Angefangen Anno 1842. und fortgesetzt.“* (Különleges események gyűjteménye Sopronban és környékén az 1526-os évtől kezdve. Több szavahihető régi írásból és könyvből gyűjtöttem én, Michel János, ez idő szerint a Szt. Mihály plébániatemplom sekrestyése Sopronban. Elkezdődött 1842-ben és folytatódik.)⁷ A krónika 1-18-ig és 1-977-ig számozott oldalt tartalmaz, ezen belül azonban – például épp az 1848-as esztendő eseményeinél – valószínűleg elírás folytán maradtak ki

⁴ SL XV/3/1. Krónikák. Michel-krónika. (A továbbiakban: Michel)

⁵ Tirnitz József: Michel János soproni krónikáiról. Adalék a soproni katolikus alsó fokú oktatás történetéhez) In: SSz, 1972. 271-276.

⁶ ma Donnerskirchen, Burgenland, Ausztria.

⁷ Tirnitz i.m. szerint a krónika két kéz írása: Michel Jánosé, illetve lányáé, Szily Ferencné Michel Annáé. In: Tirnitz 1972. 271.

oldalszámok, mintegy 10 oldalnyit csúszik a számozás, ugyanakkor a szöveg összefüggő és folyamatos. Mérete 21 x 26 x 6,7 cm, a számozott oldalak közé néhány egykorú röplap, tudósítás van beragasztva.⁸ Michel nem nevezi meg azokat a műveket, melyek alapján dolgozott, feltehetően ő is olvasott régi helybeli krónikákat, illetve kalendáriumokat, sőt újságokat.⁹ Elsősorban Sopronnal és környékével foglalkozik, ugyanakkor európai jelentőségű eseményeket is megemlít, mint a spanyol armada pusztulása 1588-ban, vagy a pápaválasztás 1846-ban és a milánói felkelés 1853-ban.¹⁰

A leírások 1808 után, immár a szemtanú tapasztalatait is beleszöve egyre élményszerűbbé válnak, és az egyes évekre fordított terjedelem is nő. Az 1842 és 1856 közötti évek forrásértékét pedig az időről időre való, a történésekkel párhuzamos folyamatos bejegyzések, az egyre többször előforduló utólagos megjegyzések, kiegészítések nagyban emelik. A krónika nyelve német, és helyesírási, nyelvtani szempontból sokkal igényesebb, mint a Bruckner krónika. Szerzője jól értesült, és bár igyekszik tényszerűen és tárgyilagosan tudósítani, írása nem nélkülözi a humort és a néha kissé gunyoros véleménnyilvánítást. Az utolsó bejegyzés 1856. november 30-áról származik.

A harmadik krónika talán a legszebb és leglátványosabb valamennyi közül. Ezt a meglehetősen vastag kötetet Geiger Márton kosárfonó állította össze „*Chronik oder Merkwürdige Begebenheiten älterer und neuerer Zeiten, die sich in der königlichen Freistadt Oedenburg und ihren Umgebung ereignet haben von Jahr 794 bis Anno 1848*”¹¹ (Krónika, avagy régebbi és újabb idők érdekes eseményei, melyek Sopron szabad királyi városban és környékén történtek a 794-es évtől 1848-ig) címmel. Geiger Mártonról nagyon keveset tudunk. Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535-1848 könyve szerint nagyapja bécsi szabó volt, apja Geiger Mihály kosárfonó 1799-ben kapott Sopronban polgárjogot. Terézia nejétől született fia, Márton apja mesterségét vitte tovább, 1835-ben nyerte el a polgárjogot.¹²

A város történetét kezdetektől végigkísérő krónika 1848. december 27-ével ér véget. Hogy pontosan mikor íródott, arról nincs közelebbi információnk. Mindenesetre a krónika külalakja és kivitelezése arra enged következtetni, hogy évekkel később készülhetett, folyamatos munkával, nem pedig időszakos bejegyzésekkel. Az előre vonalazott, számozott oldalakon a bekezdések kezdőbetűi, a dátumok és nevek piros tintával vannak kiemelve, ami gondos munkára utal. A krónikaíró korához érkeve számos illusztráció díszíti a kötetet, metszetek, szabadkézi rajzok, plakátok, felhívásszövegek vannak beragasztva az oldalak közé. Ezen mellékletek közül jónéhány felhívás és hirdetmény csak így, a krónikába kötve maradt meg, pontosan dokumentálva az abban leírtakat. A krónika nyelve szintén német, a három krónikaíró közül talán ő a leghiggadtabb hangú. 676 számozott oldalt tartalmaz, mérete 22 x 26,7 x 7,5 cm.

⁸ Például az 1848-as eseményekhez kapcsolódva megemlítendő a 897. oldalt követően beragasztott 4 oldalas röplap „Wiens Ereignisse vom 6. bis 13. October 1848 und die Ermordung des unglücklichen Kriegsministers Grafen von Latour”.

⁹ Mindez azonban csak ésszerűnek tűnő feltételezés, a krónikák, kalendáriumok, újságok egymásra hatásának vizsgálata hosszabb kutatómunkát igényel.

¹⁰ Tirnitz 1972. 271.

¹¹ SL XV/3/12. Krónikák. Geiger krónika. (A továbbiakban: Geiger)

¹² Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535-1848. Akadémiai Kiadó, Bp. 1985.487.

Az alábbiakban szeretném sorra venni 1848. legfontosabb soproni eseményeit, illetve azt, hogyan tükröződnek ezek az egyes krónikákban.¹³ Mennyire szubjektív a szerző, mennyire jól értesült, honnan származhat az információ. Érdekes megfigyelni, hogyan csapódnak le az európai eseményekről érkező hírek, és keverednek a városi, illetve magánéleti fordulatokkal, mit tart az egyén feljegyzésre és megörökítésre méltónak.

1848. elejéről alig írnak valamit. Bruckner néhány soros bevezetőben felhívja az olvasó figyelmét, hogy az alábbiakban azt a keveset írja meg a magyar szabadságharcról ami Sopronra, és a szomszédos Bécsre vonatkozik és közli, hogy 1849-ben egy ideig ő is őrizetben volt Sopronban, mint megannyi magyar hazafi.¹⁴ Michel már valamivel bőbeszédűbb, ír az európai eseményekről, az itáliai forradalomról, de legalább annyi teret szentel az időjárásnak és a gabonaáraknak.¹⁵ Geiger is ír a párizsi forradalomról, de csak egy fél mondatban említi meg.¹⁶

A márciusi napokról annál több mondanivalójuk van. Bruckner szerint március 16-án, később javítva, március 13-án tört ki Bécsben a forradalom, Michel március 12-t ír, Geiger március 13-at, sőt ide vonatkozó képeket is mellékel. Szinte ugyanazokkal a szavakkal mutatják be, hogyan lövetett Albert herceg a nép közé, illetve, hogy Metternich herceg szökni kényszerült. Bruckner talán a leginkább „szenzációhajhász”, óriási tömegekről, tömegverekedésről, halottakról, a bécsi polgármester és Metternich összeesküvéséről, és az általuk elsikkasztott nyolcvanmillióról tudósít. A másik két írás sokkal visszafogottabb és tárgyilagosabb.

Arról, hogy a pozsonyi események hírért március 15-én Széchenyi János gróf hozta meg a városba, illetve annak fogadtatásáról, a licista diákok fátylós felvonulásáról egyedül Geiger ír. Érdemes azonban sorra venni, hogyan próbálják krónikaíróink megmagyarázni a körülöttük zajló események hátterét, megtalálni az okokat, hogy miért is tört ki a forradalom.

Geiger a legjobban értesült és a legtárgyilagosabb: *„március 14-én a pozsonyiak ünnepet ültek, mely Magyarország történetébe jubileumi ünnepként kell hogy bevonuljon. Tudniillik a magas karok és rendek által elhatározott valamennyi pontokkal, március 13-án küldöttséget menesztettek Bécsbe az uralkodóhoz, amely pontokat az uralkodónak megerősítésre előterjesztettek, és amelyek megerősítésre is kerültek. És a legszebb remények látszanak teljesülni, mivel most jött el az az idő, amelyért Magyarország már évszázadok óta dolgozik. Az a 12 pont, amelyet a nemzet vérontás nélkül megszerzett, a következő:*

1. követeljük a sajtószabadságot, a cenzúra eltörlésével
2. felelős minisztériumot Budapesten (sic!) (Buda)
3. évenkénti országgyűlést Pesten

¹³ Csatkai Endre: Sopron 1848-49-ben. Máté Ernő Könyvnyomdája, Sopron, 1948. című munkáját, amely sajnos tulajdonképpen máig az egyetlen összefoglaló mű a forradalom és szabadságharc helyi eseményeiről, a Geiger és Michel krónika alapján állította össze. Nagy hiányossága a tanulmánynak, hogy egyáltalán nem hivatkozik a források, idézetek pontos helyére, mint ahogy nem közli az általa magyarázatként beleszőtt adatok eredetét sem.

¹⁴ Bruckner 377.

¹⁵ Michel 778.

¹⁶ Geiger 647.

4. törvény előtti egyenlőséget és vallási egyenlőséget polgári tekintetben.
5. nemzetörtséget
6. egyenlő részesedést a terhekből, egyenlő adózást
7. urbariumi törvény eltörlését
8. esküdtbírátságot az egyenlőség elve szerint
9. nemzeti bankot
10. a katonaság esküdjék az alkotmányra, katonáinkat ne vigyék külföldre, az idegeneket távolítsák el
11. engedjék el a politikai státusfoglalókat
12. unio, Magyarország és Erdély újbóli összekapcsolása"¹⁷

Michel is valamiféle hírlapi cikk fordítását jegyezhetette le, az idegen szavak helyesírása is arra utal, hogy tollbamondták a szöveget, mely Kossuthot dicsőíti.¹⁸ Sokat mondanak azonban a későbbi kiegészítő bejegyzések. Az eredeti szöveg így hangzik „egy meteor tűnt fel Magyarország egén, ahogy mondják, amely néhány évszázaddal előbbre tolta Magyarországot.” később más tintával hozzáfűzve: „hogymind ez és az alábbiak igazak-e, időben el fog dőlni”. Vagy: „...néhány nap alatt több mindenről határoztak, mint egyébként évek alatt” kiegészítés: „Sajnos azonban semmi jót”.¹⁹

A legegyszerűbb és egyben legkalandosabb verziót Bruckner Gottlieb írja le: „Volt Pozsonyban egy országgyűlés, amelyen különféle ügyek kerültek elő. Ausztria az első pénzügyminiszter Metternich (sic!) alatt 1200 milliónyi adósságot csinált, amikor pedig 34 évig béke volt és nem volt háború. És mivel ilyen sok adósságot csináltak, Magyarországnak is fizetnie kellett volna az adósság egy részét, de akkor a magyarok azt mondták, mi minden évben befizettük az adónkat, nem fizetjük az adósságot. Akkor előlépett egy férfi, akit Kossuth Lajosnak hívnak, ez a Kossuth felemlegette Magyarország régi szabadságait. A népnek örökre el kell engedni a robotot és a tizedet és egy önálló magyar minisztérium és az országban csak magyar hadsereg és sok más jog. A jó Ferdinánd király mindent megengedett és megesküdt Magyarországnak alkotmányos szabadságára, egész Magyarország ujjongott és örült. Amikor a bécsiek hallották, hogy Metternich olyan sok adósságot csinált, amikor pedig 34 évig nem is volt háború és a magyarok nem akarják az adósságot fizetni, mert ők minden évben befizették Bécsnek az adójukat, akkor kitört Bécsben a forradalom, 1848 március 16-án. Ahogy már említettem Metternich herceget és a polgármestert letartóztatták, hova tették a sok pénzt adjanak róla számat, a pénzügyminiszter Metternich megszökött, a polgármester alig tudta menteni az életét, aztán végigment egy forradalom városról városra, egymás után, a katonaság nem tudott semmit csinálni.”²⁰

Sopron földrajzi helyzetét tekintve nem meglepő, hogy a bécsi és pozsonyi események sokkal inkább foglalkoztatták az ittenieket, mint az egyéb magyarországiak. A pesti március 15-e például egyik írásban sem kerül említésre, a

¹⁷ Geiger 647-648.

¹⁸ Csatkai 1948. 6.

¹⁹ Michel 779-780.

²⁰ Bruckner 378.

Geiger által leírt, és Pozsonyhoz kapcsolt 12 pont pedig egyértelműen későbbi bejegyzés.

Az első, valóban soproni esemény, melyről Michel és Geiger is ír, a helyi nemzetőrség megszervezése. A Geiger krónikába ragasztott német nyelvű felhívás szerint március 16-ával alakult meg a városi nemzetőrség, azonban részletesen csak a március 26-i tisztválasztásról ír Geiger, pontos listát közöl a tisztekről.²¹ Michel épp hogy csak megemlíti a tisztválasztást. Annál nagyobb teret szentel azonban a soproni gazdák április végi lázadásának, akik erőszakkal elfoglalták azt a legelőt, melynek tulajdonjogáért 30 éve perben álltak a várossal, és a szabadság eszméin felbuzdulva a maguk kezébe vették jogaik érvényesítését.²² Az ő ügyüket egyébként Geiger is említi.²³ Mindkettőn írnak az áprilisi törvények szentesítéséről, és az V. Ferdinánd születésnapjára rendezett április 29-i ünnepi díszkivilágításról.

Egy másik, általuk fontosnak ítélt esemény volt a népszámlálás. Május elején összeírták „a város mind a 4 kerületében a lelkek számát és a választóképes egyéneket”²⁴ Michel részletes táblázatot közöl, mely szerint 16 528 fő élt ekkor Sopronban. Ennek alapján került sor a képviselőtestület valamint a város vezetőségének újraválasztására. Michel szerint „a polgárok, mert így fogják őket a jövőben hívni, mert mindenki, legyen gróf, polgár vagy paraszt a törvény szerint, mihelyt a nemzetőrségben szolgál, választónak nevezik” 94 képviselőt választottak.²⁵ Michel és Geiger is részletesen ír a választásokról, Geiger a főtisztviselői kar névsorát is közli.

Bruckner Gottlieb nem foglalkozott a tavaszi helyi eseményekkel, ellentétben Michellel, aki két országos ügy között a szomszéd istállójának leégéséről, a szőlőről, az aktuális árákról is készített feljegyzést. Csak a júniusi országgyűlés megnyitásáról, és Martini Frigyes követként való delegálásáról írva – melyről Geiger és Michel is tudósít – kapcsolódik a soproni eseményekhez. A nyári hónapok a magyar seregbe jelentkező önkéntesek, nemzetőrök városból való kivonulásain kívül nem sok megörökítenivalót hoztak magukkal.

A nemzetőrség megszervezésének problémái, az állandó zűrzavar lassan megszokottá vált, csupán az októberi lövői hadjárat szolgált némi izgalommal. Michel: „Október 9-én a horvátok ... Esterházánál áttörték a védősáncot. Ezért az itteni nemzetőrségnek 1500 fővel kellett kivonulnia aznap este hét órákor Lövő felé.”²⁶

Geiger szerint 1600 nemzetőr és 150 Ernő-gealozezredbeli katona vonult ki.²⁷ A cenki magaslatnál azonban egy kis közbiztonsági zavarta meg a „sereget”. Az ügyvezető Schindergrabenben egy üres szekér jött szembe, melyet egy 15 év körüli fiú hajtott. Felszólították, hogy álljon meg, ő azonban a megijedve menekülni akart. Utánalóttek, mivel kémet sejtettek benne. Mire a helyzet tisztázódott, sokan már elmenekültek, azt hitték a lövésekről, hogy az ellenség támad. Akik maradtak, illetve az elől haladók, akik nem vették észre a történeteket, tovább mentek. Őket azonban a horvátok Lövőnél

²¹ Geiger 650.

²² Michel 781.

²³ Geiger 661.

²⁴ Geiger 655.

²⁵ Michel 784.

²⁶ Michel 892.

²⁷ Geiger 667.

néhány ágyúlövessel megfutamították. Bruckner így ír az esetről: „Október 8-án este hét órakor 2000 ember vonult ki Sopronból, aki csak elbírt a fegyvert. Zenekarral masíroztak ki, valamennyien fel voltak ajzva a bortól, majdnem mindegyiküknél volt egy boroskulacs. Tovább ment a menet, amikor a Schindergrabenhez értek, szembejött velük egy szekér, megállították, de az a mezőn keresztül menekült. Azt hitte, magukkal akarják vinni, és a soproniak azt hitték, hogy a kocsin ülő egy kém, mert továbbhajtott. Azonnal utánalóttek, talán 50 lövést, a hátul menetelők azt hitték, hogy már az ellenség lő. Éjjel 11-12 óra körül ... a nagy része rögtön visszafordult Sopronba, majdnem 1, de $\frac{3}{4}$ -e a soproni nemzetőröknek eljutott Lövőre, hogy a horvátokat ott feltartsa és elfogja. ... A soproniak megtámadták a horvátokat kis fegyverekkel, de a horvátok azonnal ágyúkkal lőttek ránk, de nekünk nem voltak fegyvereink, csak kis lőfegyvereink, 11-től 1 óráig visszatértünk...” ... végül a magyar sereg kiverte a horvátokat az országból.²⁸ Michel sokkal gúnyosabban tudósít a megfutamodásról: „...rálóttek, de szerencsére nem sebesítették meg, azt hitték, kémeket fogtak, erre a lövöldözésre nagy zavarodás támadt, sokan nem tudták, miért lőttek, azt hitték, támad az ellenség és megszöktek és kora reggel megállás nélkül értek haza. Szívszorító jelenet volt ... a nők és gyerekek szomorú könnyeket hullattak, a 300 ember, aki a lövésből mit sem hallott, mert már előbbre tartottak, eljutott Lövőig, és a velük együtt lévő 150 Ernő-ezredbeli gyalogossal megtámadta a horvátokat, de ágyúlövésekkel fogadták őket, ezért a mi embereinknek menekülniük kellett. Sokan akik ott voltak azt mondták, hogy a jó horvátok úgy játszottak velünk mint a mészáros kutyája a mopszlivál.”²⁹

A Geiger-féle változat így hangzik: „Komoly látvány volt, ahogy 8 kompánia nemzetőr, több mint 1600 fővel és 150 Ernő-ezredbeli gyalogossal este 8 órakor hatalmas ujjongás közepette zeneszóval és fegyvereik durrogatásával kivonult a városból. Bár arról volt szó, hogy Nagycenken éjszakáznak és kora reggel menetelnek tovább a népfelkelőkkel Kövesdre, de másképp történt. Amikor megérkeztünk Nagycenkre, megtudtuk, hogy az ellenség nem olyan kis számú, mint ahogy mondták, hanem mintegy 20 000 emberből áll, és hogy még az éjjel Kövesdre kell vonulnunk, csak ekkor nyílt ki a szemünk, és mivel túl kevesen voltunk az ellenséggel szemben, nem akartunk éjjel tovább menni. Mivel azonban néhány egység a gyalogsággal együtt már előbbre járt, mi is úgy döntöttünk, hogy tovább megyünk. Amikor azonban a cenki magaslatra értünk, és az ellenség hatalmas tüzeit megláttuk és az ellenséges őrszemeket a mezőn át vágatni láttuk, sokaknak inukba szállt a bátorságuk. És mivel láttuk, hogy csak a vágóhídra visznek minket, sokan vissza akartak fordulni, és Nagycenkre visszamenni, hogy ott éjszakázzanak és korán a népfelkelőkkel együtt ... az ellenség ellen vonulni. ... De hirtelen, amikor elértük a Schindgrabent, egyik lövés hangzott a másik után, több mint 20 lövés, mindenki azt hitte, hogy ellenséges előőrsökkel akadtunk össze, és Nagycenk felé menekültek. Valójában parancsnokunk megbocsájthatatlan hibája volt, hogy egy ilyen kis számú csapatot az éj sötétjében a túlerőben lévő ellenség felé vezetett. ... sokan még ezen az éjszakán hazajöttek, és

²⁸ Bruckner 384.

²⁹ Michel 892-893.

mindent elmeséltek, amin az emberek úgy felháborodtak, hogy agyon is ütötték volna a parancsnokot ... Ezek a lövések azonban a mi előbbre tartó csapatainktól származtak, mivel egy szekér jött onnan, és meg akarták állítani de nem állt meg, ezért azt hitték, kém és utána löttek az éjszakában. Ezt nem tudhatták a hátul jövők, mivel a csapatok szétszórtan mentek. Azok, akik előbbre voltak, elmentek ezen az éjjelen Kövesdig, ahova hajnali 2 órakor érkeztek. A többiek közül, akik Nagycenkre visszamentek, többen követték őket reggel oda a népfelkelőkkel együtt, ahol az ellenséget 10 óra körül Lövönél más csapatokkal együtt megtámadták. A mi nemzetőrségünkben mintegy 100 ember volt ott ... kímélet volt az ellenség részéről, mert magasan az emberek feje fölé löttek. Amikor azonban két ágyút is elsütöttek, amelyek kartácsgolyókkal voltak töltve, és ezek csövét az emberekre irányították, mindenki elkezdett futni, azokkal együtt, akik már az előző éjjel elfutottak, és néhányan csak két nap múlva jöttek vissza."³⁰

1848. utolsó jelentősebb soproni eseménye, amit ki szeretnék emelni, a december 16-i osztrák bevonulás. Szinte ugyanazokkal a szavakkal írja le Michel és Geiger is, hogyan lépték át az osztrák seregek a magyar határt.

A több irányból érkező csapatok Pordánynál egyesültek, és lassan vonultak Sopron felé. *„December 16-án reggel tíz órakor a császáriak a bécsi kapunál békésen bevonultak a városba. A parancsnok az erdélyi Horváth ezredes volt”* – írja Michel János.³¹ Geiger Márton sokkal részletesebben tudósít: *„11 órakor küldöttség ment ki, hogy a parancsnokkal, Horváth ezredessel beszéljen, és mivel a császáriak egy fehér zászlót tartottak, amelynek egyik oldalára magyarul volt felírva: Éljen a király! a másikra pedig: Védelem a hűségeseknek!, és azt mondták: nem mint ellenségek jönnek, hanem a nyilvános nyugalmat és biztonságot akarják helyreállítani az országban, így megnyitották nekik a kapukat és déli 12 órakor bevonultak a városba. ... csak a horvátok nem örültek annak, hogy nem fosztogathatnak, és az előljáróiknak épp elég dolguk volt velük, hogy visszatartsák őket ettől”*³²

Minderről Bruckner Gottlieb a szemtanú hitelességével sokkal élethűbb képet fest. *„Én Bruckner Gottlieb, Neustiftgasse 9, 6 horvátot szállásoltam el, a rosszabbakból is a lehető legrosszabbakat. Feltörték a ládámat és kiraboltak, az én katonáim, akiknek szállást adtam, sok mindent elloptak és az én öreg édesanyámhoz, egy 77 éves öregasszonyhoz aki a hátsó szobában lakik betörték a ládát és kirabolták őt. Ő bebújt az ágy alá. Én kiszaladok az utcára és zajt csapok, a szomszédaim segítségemre sietnek, különben az egész szobát kipakolták volna. Elmentem a tiszthez panaszt tenni, de ott is kiosztottak ”te Kossuth kutya, vegyék csak el mindenedet.”*³³

Úgy érzem, a fenti szemelvények épp elég szemléletesen érzékeltetik, milyen sokféle közelítésben lehet beszélni ugyanarról a dologról. Sok minden függ a krónikáiról szubjektív véleményétől, saját személyes élményeitől, műveltségétől. Az sem mellékes, hogy mekkora távolságtartással szemléli az eseményeket. Geiger Márton krónikája például nagyon összefogott, szigorú kronológiával, és nagy

³⁰ Geiger 670.

³¹ Michel 896.

³² Geiger 674.

³³ Bruckner 385.

valószínűséggel jó néhány év távlatából megírt munka, amely tényyszerűsége és tárgyilagosságra törekszik.

Mondandójának alátámasztására és illusztrálására rengeteg mellékletet vonultat fel, melyekre gyakran hivatkozik is a szövegben. Michel János krónikája több részletben íródott, ő szinte halmozza egymásra az információt, lapszéli jegyzetekkel, későbbi beszúrásokkal korrigálja is az általa leírtakat. Ugyanaz az esemény gyakran többször is előfordul nála, sokkal személyesebb, mint Geiger.

A bécsi és országos hírek különös egyveleget alkotnak a helyi történésekkel, az időjárással és a szőlő érésének kérdésével. Amíg Geiger tulajdonképpen a szöveg megfogalmazásának finomságaival juttatja kifejezésre véleményét, addig Michel kendőzetlenül le is írja gondolatait. *„... az ember nem is hall és nem lát mást, csak gyakorlatozást és trombitálást, még a kisgyerekek is utánoznak mindent, hogy attól az ember fejfájást kap, különösen ha belegondol, hogy hova vezethet mindez? – NB.: azoknak, akiknek nem volt fegyverük, szőlőtőkével kellett masírozniuk.”*³⁴ A legszemélyesebb hangú azonban talán mégis Bruckner Gottlieb krónikája, akinek felvállalt célja az olvasó tájékoztatása.

Tiszteletre méltó igyekezettel próbálja a maga kis világában helyretenni az eseményeket, ok-okozati összefüggéseket. Az embernek az az érzése, hogy valamiféle mesét olvas, ahol a jók igazukért küzdenek a gonoszok ellen, a király jó ember, csak félrevezetik rosszindulatú tanácsadói. Hogy hol van ebben a világban Sopron helye? *„Sopronban hazafias szellem uralkodott, Sopron lelkesült volt, mint az anyaország, Magyarország, és ha német nyelvek mocskolódtak is, Sopron Magyarország első városai közé sorolandó.”*³⁵

Ha a mai korból visszatekintve tudjuk is, hogy Sopronnak az 1848–49-ben játszott szerepe katonai, politikai értelemben nem túl jelentős, nem érdektelen viszont más – társadalomtörténeti, szociológiai – szempontból nézve, hogy az adott kor embere hogyan élte meg ezt az időszakot.

A történeti értéket tekintve egy krónika önmagában nem áll meg – már csak az egy forrás nem forrás elve alapján sem. Ha azonban megvizsgáljuk szerzőjének személyét, igyekszünk elhelyezni őt az adott időszakon és társadalmi közösségen belül, összehasonlítjuk az általa leírtakat más források közléseivel, megvizsgáljuk, hogy honnan szerezhetette információit, esetleg az általa használt forrásokat is – egyszóval forráskritikát gyakorlunk, akkor kifejezetten értékes adatokhoz juthatunk az adott korról, társadalmi rétegről, közösségről.

³⁴ Michel 786.

³⁵ Bruckner 381.

Michael Mayr 1796. július 6-án született Bécsben. Eredetileg kádárnak tanult, később pincérként dolgozott, majd a színházhoz került, ahol díszletfestőként nemcsak felismerte tehetségét, hanem karriert is csinált. Bécs valamennyi színháza számára dolgozott, hamarosan „a színházás Mayr”-ként vált ismertté. Legszűkebb baráti köréhez tartoztak – néhány festőkollégán kívül – Ferdinand Raimund és Johann Nestroy költők és színpadi szerzők, mint ahogy az idősebb Johann Strauss és Joseph Lanner zeneszerzők is. Először 1811-ben látogatott Kismartonba, ahol néhány művészi megbízást kapott. Végül 1847-ben vásárolt itt egy házat, és véglegesen letelepedett a szabad királyi városban. Időközben gazdagon örökölt, ami lehetővé tette számára, hogy „magánzó”-ként vagyonának kamataiból és jövedelméből kényelmes életet éljen. A kismartoniak 1853-ban városi tanácsossá választották, amely tisztségben először az árva- és gyámüggyel foglalkozott, később tanfelügyelői hivatalt töltött be. Mayr, akinek Kismarton a katonai főreáliskola alapítását és számos újítást köszönhetett, egy Tibolth polgármesterrel folytatott vita után lemondott hivataláról, majd 1855-től két éven keresztül újra elvállalta azt. 1870. október 4-én halt meg Kismartonban.²

Michael Mayr naplói, amelyek több mint ezer, sűrűn teleírt, nagy formátumú (39x26 cm) oldalt tartalmaznak, az 1822-es évvel indulnak, és négy kötetben 1858 májusáig folytatódnak. Az ezt követő évek eseményeit 1863-ig tartalmazó kötetet a szerző a csalódás és harag egy pillanatában a tűzbe vetette, hogy aztán haláláig még két további fóliánst írjon tele. Bár a kötetek tartalma természetesen sok személyes és családi vonatkozású adatot, valamint az író személyes érdeklődésére igényt tartó témákat – festészet, színház, zene, utazás – tartalmaz, számos, a korszak politikai és társadalmi viszonyaira való utalásokkal is találkozhatunk. Mivel a naplóbejegyzések naponta, vagy csak néhány napos kihagyással követik egymást, a történetek közvetlen és később sem változtatott leírását ismerhetjük meg. Mayr a maga temperamentumos, kritikus és néha gunyoros hangján – mivel nem gondolt naplójának későbbi nyilvánosságra hozatalára – nyíltan leírta benyomásait és véleményét, amivel minden szubjektivitása ellenére egy értékes kordokumentumot hozott létre.

Az 1848-as forradalmi évről szóló tudósítások 98 oldalt tesznek ki. E tanulmány keretein belül terjedelmi okokból természetesen nem tudjuk teljes egészében idézni ezeket a bejegyzéseket, akkor sem, ha csak a politikai és társadalmi vonatkozásokra koncentrálnánk. Így elkerülhetetlen, hogy a naplóból kibontakozó kép alapján az olvasó számára röviden összefoglaljuk az eseményeket.

¹ A naplóból részleteket közölt Karl Michael Kisler: Ein Wiener Maler 1848 und 1849 in Westungarn (Bgd) Aus den Tagebüchern des Bühnenmalers Michael Mayr. In: Die Revolution von 1848/49 im österreichisch-ungarischen Grenzraum. Eisenstadt, 1996. 145-158.

² v.ö. Michael Kisler: Der theater-Mayr. Aus den Biedermeiertagebüchern des Theatermalers Michael Mayr, Eisenstadt, 1988.

A szabad királyi város Kismarton és a vele határos Kismartonhegy, valamint a köztük fekvő zsidónegyed a reformkorban a biedermeier idill képét mutatta. A városi polgárok többségének viszonylagos jóléte egyfajta jóllakott elégedettséget eredményezett, és ezzel együtt bizonyos távolságtartást az ország más részein jelenlévő szociális és gazdasági problémák iránt. Ugyanakkor lassan leáldozóban volt az a korszak, amelyben II. Esterházy Miklós (1794–1833) hercegi udvara még európai jelentőségű szerepet játszott, bár a hercegi család (amely III. Pál Antal herceg regnálása idején már csak részben tartózkodott Kismartonban),³ illetve hivatalnokaik jelenléte csakúgy, mint korábban, erősen rányomta bélyegét a város gazdasági társadalmi és szellemi életére. Az Esterházyak alkalmazottai, akik többnyire átlagon felüli képzettséggel és széles látókörrel rendelkeztek, és a Habsburg tartományok, illetve a birodalom legkülönbözőbb részeiről érkeztek, kialakítottak egyfajta szellemi elitet. Ehhez később csatlakoztak a város jómódú polgárai és értelmisége, mint például a ferences barát Joseph Stanislaus Albach, aki Pesten prédikációival nemcsak emberek ezreit kápráztatta el, hanem épp szókimondása miatt kellemetlenné vált néhány befolyásos személy számára, így aztán Kismartonba küldték „száműzetésbe”. Ezek az emberek főként a Társalkodó Egyletben találkoztak egymással, amelynek az egyik városi kávéház volt a törzshelye, és amelynek Kismartonban való letelepedése után, 1847 tavaszától Mayr Mihály is tagja volt.

Az 1848-as forradalomról szóló első bejegyzést *március 13-án* találjuk Mayr naplójában, ahol azt írja: „Este érkezett a hír, hogy Bécsben megmozdulások voltak. Hogy mindenhol kísértetek járnak, és hogy Párizs fákljával halad elől, hogy fejeket gyűjtsen lángra, előre megjósolható volt, de hogy mindez Bécsben is ki fog történni, arra nem számítottam. Michi⁴ holnap jön vissza Bécsből, akkor többet fogunk hallani.” Valóban találunk a következő napon egy terjedelmes és pontos tudósítást a bécsi eseményekről, amelyek meglepően pontosan és jól informáltak adják vissza a drámai történéseket: a diákok és polgárok követeléseit, a rendek képviselői és az udvar viselkedését, a katonaság bevetését és a tűzparancsot, amely végül 15 halottat jelentett, és végül egy gyalogos bátor tettét, aki megtagadta az ágyú elsütését, így akadályozván meg a fegyvertelen tüntetők közötti vérfürdőt.

Március 15-én Mayr az államkancellár Metternich herceg, a magyar kancellár Apponyi György, a rendőrminiszter Sedlnitzky gróf és a bécsi polgármester Ignaz Czapka lemondásáról ír. A továbbiakban hallhatunk még a nemzetőrség felállításáról, a sajtószabadságról, de ugyanúgy a csöcselék kirohanásairól, fosztogatási kísérletekről és gyújtogatásokról, amelyeknek azonban a nemzetőrség és a polgárság hamarosan véget vetett „mialatt a gyűlölt hadsereg a bástyavonalon és a Burgban tétlenül állomásozott”. Végül tudósít a Kossuth vezetésével Bécsbe érkező magyar küldöttségről, és barátságos fogadtatásukról, amelyben a bécsiek részesítették őket. Megkönnyebbülve írja Mayr a következő napon, hogy az egyetemisták, a nemzetőrség és a polgárok véget vetettek a zavargásoknak és úgy véli, hogy „a hadsereg többet mutat most, mint saját nélkülözhetőségét, hiszen minden bizonnyal nem lett volna abban a helyzetben, hogy

³ress, Imre: Der Diplomat Paul III. Anton Esterházy (1786–1866). In: Die Fürsten Esterházy. Ausstellungskatalog. Eisenstadt, 1995. 199.

⁴Michi = Michaela, Mayr lánya

két napon belül, egyetlen csepp vér nélkül a saját vezetői által felkorbácsolt, végsőkéig elkeseredett érzelmeket nyugott renddé változtassa át". Mayr arról is beszámol, hogy az új újságok a sajtószabadságot éltetik, „a magyaroknak saját minisztériumot⁵ állítottak fel és Pesten egy 12 pontos resolútiót nyomtattak ki és tettek közzé, melyben a magyar nép kívánságait sorolták fel”, végül ír a prágai, brünni és grazi forradalmi megmozdulásokról.

Március 18-án említést tesz a napló a nemzetőrség felállításáról Kismartonban, melynek élén egy parancsnok és a mellé rendelt bizottság áll. Mayr tagja lett ennek a bizottságnak, amely a következő napon kidolgozott egy szolgálati tervet. A nemzetőrségnek a város védelmében „a csöcselék, zavargó bandák és gyújtogatók miatt átmenetileg éjszakai őrseget” kellene tartania. Nyilvánvalóan érezni lehetett a Bécsből és más városokból érkező, különféle kilengésekről szóló hírek okozta sokk hatását, többek közt a pozsonyi eseményekét is, melyekről Mayr *március 22-én* „zsidóüldözés Pozsonyban” címmel tudósít. Itt egy önmagában jelentéktelen ügyből kifolyólag, illetve az azt követő provokációra zsidóellenes megmozdulások zajlottak le. A kismartoni nemzetőrség megszervezése lassan haladt, olyannyira, hogy Mayr *március 25-én* arról ír, hogy bár már *március 21-én* megérkezett Sopronból a parancs, miszerint a nemzetőrséget azonnal fel kell állítani, és a városbíró háromnaponta köteles a fejleményekről jelentést küldeni, „mind a mai napig nem írtak össze egyetlen gárdistát sem”. Maga Mayr lemondott bizottsági tagságáról, mivel „a korhatár 20 és 50 év között van” és bár ő „a várost minden igyekezetével és a legjobb akarattal szolgálja”, „legyengült teste nem alkalmas a nemzetőrség által megkövetelt teljesítményekre” és ezért csak őrszolgálatra jelentkezik.

A következő napokban egyre riasztóbb hírek érkeztek:

„Március 28. Milánóban és Velencében köztársaság! Olyan, mintha az örület szabadon bolyongana. Ki tudja, jobb lesz-e még? Ki tudja, hogy az összes vívmányok felérnek-e egy elveszett emberléttel? A magyar cenzúratörvényt nem sokkal Pestre érkezése után mint használhatatlant – teljes joggal – elégették. Semmire nem lehetett használni?...”

„Április 1. Komor időket élünk. Olyan, mintha valamiféle miazma lenne a levegőben, amely minden fejet megzavar és megőrjít. Mialatt északon és délen háború fenyeget, megosztottság van Németországban, a mi tartományainkban, majdnem minden városban. Mindehhez jön még, hogy az egyszerű nép rosszul értelmezi az elnyert szabadságot, és ezért visszaélésekre lehet számítani.”

„Április 27. Rossz hírek Itáliából. A pápa nagy butaságokat csinál, sajnos egyházszakadást fog okozni. Egyébként a legtöbb bécsi röplap egyenesen undorító.”

Kismartonban is viták zajlottak, a polgárok többsége nyilvánvalóan inkább óvatosan és szkeptikusan szemlélte az események alakulását, bár volt egy kisebb csoport, amely lángolóan tisztelte Kossuthot, mint ahogy Mayr legjobb barátja, a dohánygyáros Joseph Permayer is. Ugyanakkor *április 30-án* még együtt ünnepelték a császár születésnapját „ami idén a nagyhétre esett volna, és ezért elhalasztották”, nagymisével és a polgárőrség parádéjával. Ekkor az ötvenöt éves, beteg Ferdinánd császár személye még messzemenőkéig megkérdőjelezhetetlen volt, és Kismartonban sokakat hagytak hide-

⁵ A minisztérium szó az akkori szóhasználat szerint az egész kormányt jelenti.

gen az új magyar alkotmány által kitűzött célok. Amint az számos későbbi feljegyzésből is kiderül, a tervezett újításokban sokan elsősorban a magyar kisnemesség bizonyos köreinek érdekeit vélték felfedezni, mondván, hogy ők akarnak további privilégiumokat biztosítani maguknak. A szabad királyi város polgárai arra gyanakodtak, hogy mivel ha az egyik anyagi előnyökre tesz szert, az annyival több terhet ró a másikra, nekik kell majd ezt a terhet megfizetniük. Így a jobbágyfelszabadítás sem váltott ki különösebb lelkesedést, annál is inkább, mivel a polgárok nem voltak közvetlenül érintve a dologban.

Egyelőre azonban minden megnyugodni látszott, legalábbis Mayr a következő néhány napban inkább csak családi dolgokról ír. Amikor *május 15-én* Bécsben a „Sturmpetitia” kapcsán újabb zavargások törtek ki, ismét hallunk a forradalomról. Mayr *május 18-án* Bécsbe utazott és a következőkről tudósít: „Weigelsdorfnál találkoztunk Esterházy hercegnővel, és több megpakolt kocsival, ugyancsak sietős volt az útjuk. Ebreichsdorfnál ettünk valamit, közben jött a hír, hogy tegnap este a császár titokban távozott Bécsből. Ez nagy szerencsétlenség lenne, különösen, hogy nem lenne semmi félnivalója a bécsiektől, és az egész menekülés az arisztokraták szerencsétlen tanácsára történt. A sorompókezelő asszony az új laxenburgi úton azt mondta, hogy a császárnő, a császárnő anyja, Franz, Sophie és három herceg is távozott. Laxenburgban összevonták a hadsereget, hogy Bécsbe menjenek. Herceg Esterházyval Hennersdorfnál találkozunk. A sáncokon akadémisták álltak, a vámháznál egy század nemzetőr. Az utcák tele voltak emberekkel, polgárőrökkel és felfegyverzett diákokkal. Járőrök cirkáltak. Minden sarkon plakátok lógtak, felhívások a nyugalom megőrzésére. A bástyákon ott találtam az egész felfegyverzett helyőrséget: 31 ágyú égő kanócokkal ... aztán a nemzetőrség a külső Burgplatzon volt felállítva és őrizte a kapukat. A külső kapuk közül csak az egyiket engedélyezték magánszemélyek számára az áthaladást...” (Itt a bécsi állapotok részletes leírása következik.)

Mayr *május 26-án* tért vissza Kismartonba, ekkor a következőket írja: „Este jött a hír, hogy Bécsben barikádokat állítottak és lezárták a várost.”

„*Május 24.* Változó és bizonytalan híresztelések Bécsből. Le akarták fegyverezni a diákokat, ami ellen a munkások tiltakoztak, hozzájuk csatlakozott a nemzetőrség is. Állítólag vér is folyt emiatt. Mindennek oka Bombelles gróf⁶ szerencsétlen tanácsaival, aki a szegény, félrevezetett császár elutazását megszervezte, a hitszegő Hoyos gróf,⁷ aki az elvakított császárt becsapta. Minden szerencsétlenség, melyet az arisztokrácia fenntartása érdekében elődidéztettek, minden vér, ami miattatok folyni fog, szálljon vissza rátok és a tieitekre. Isten állj mellettünk, és óvd meg Bécset!”

„*Május 28.* Ma írt Netti⁸ Bécsből: lebontották a Duna-hidakat. Négy ezredet irányít Windischgrätz herceg a Mars mezőn. A helyőrségnek el kell hagynia Bécset, a köveket felszedték, a városkapuk részben le vannak zárva. Tegnap éjjel három hajó érkezett, magyar diákokkal a fedélzetén. Az egyik párt a nádort, István főherceget akarja császárrá kikiáltani, amennyiben a császár 8 napon belül nem térne vissza...”

⁶ Gróf Heinrich Bombelles, a későbbi I. Ferenc József császár nevelője

⁷ Gróf Ernst Hoyos-Sprinzenstein, akkoriban a nemzetőrség főparancsnoka

⁸ Netti = Mayr Anna nevű leánya, a bécsi kereskedő, Anton Günther nejje

Mayr, aki ebben az időben még egyértelműen a forradalmárokkal szimpatizál, felháborodását fejezi ki a kismartoniak – különösen bizonyos értelmiségi körök – oppor- tunista magatartása miatt: „Május 31. A legellentmondásosabb, leghetetlenebb itteni vélemények jól mutatják, hogy a helyi lakosság képtelen magát különleges helyzetek- be beleélni, egyáltalán, nem mindennapos dolgokat felfogni, megítélni és méltányol- ni. A többségnek nincs önálló, saját véleménye. Egymást szajkózzák mint az öregasz- szonyok és egyre többet tartok az egészen műveletlen (cipész, stb.) emberek vélemé- nyéről, mivel épp az asszonyok és az iparosok sokkal helyesebben és egyenesebben ítélik meg a dolgokat, mint sok hivatalnok, akik a tanulmányaikra támaszkodva, lep- lezik a véleményüket, és csupán fej nélküli gépek...”

„Június 4. Felháborít, amikor az itteni bornírt, hülye bólogatójánosok a kávéház- ban és a vendéglőkben a magukat a közért feláldozó bécsieket szapulják, és a legdur- vább kifejezésekkel dörögnek róluk, mintha kannibálok hordája, hóhérok, gyilkosok, rablók lennének. Az ilyen kijelentések, amiket ma Permayer és a felesége tettek, azt eredményezték, hogy fogtam a kalapom és mentem...”

A következő fontos politikai esemény, amelyről Mayr a naplójában tudósít, a kismartoni választókerület küldötteinek megválasztása a magyar országgyűlésbe *júni- us 27-én*. A megyei hivatalnokok és a római katolikus egyháziak Lukenich vicefiská- list jelölték, míg a városi polgárok jelöltje a kismartoni aljegyző, Franz Glozer volt. A parasztok többsége – 26 helység küldöttei jöttek el – meglepő módon a városi jelölt mellett állt ki, aki előttük is közmegebecsülésnek örvendett, mindez azonban a jelen lévő falusi plébánosok dühös reakcióját váltotta ki. Szidták a választókat, megfenye- gették őket, végül tiltakozást jelentettek be a választás miatt. A ruszti plébános, aki különösen élen járt a tiltakozásban, kénytelen volt elbújni „különben a parasztok és polgárok szét is szedték volna, akkora volt az általános felindulás. Miklós herceg azzal vetett véget a választásnak, hogy a Glozer-szavazatok egyértelmű többsége alapján Glozert kiáltotta ki követnek, akit aztán zeneszó mellett vittek végig a városon, a he- gyen, be a kastélyba. Mindezzel azonban nem voltak elégedettek a papok, hanem óvást merészelték emelni a választás ellen, és ezzel az ifjú herceget mint választási elnököt törvénytelen cselekvéssel gyanúsították.” Mayr mérgesen írja: „Ha ma az itte- ni német és horvát parasztok helyett vagy kétezren Bécs környékéről lettek volna itt, talán agyon is ütöttek volna 15 papot. Ráadásul joggal. Ezek a mitugrász kispapák ma teljes egészében kimutatták a reakciós dühüket. Ezek a boldogtalan egoisták sem az időt, sem a veszélyeket nem mérik fel, amelyek leselkednek rájuk... Ezek a falusi csu- háások többet ártnak a katolicizmusnak, mint az összes Luther előtti és utáni reformá- tor együttvéve. A talajt és az alapokat IX. Pius már megrengette, az épület inog. Csak óvatos okossággal lehet megmenteni, semmi esetre sem durva daccal, miként azt ezek a paraszti csuhások akarják keresztülvinni. Itt dícsérőleg ki kell emelnem Degenheim városplébános okos, nyugodt, finom magatartását.” A választás elleni tiltakozás való- ban azt eredményezte, hogy az országgyűlés nem fogadta el Glozer jelölését, és egy újabb választás megrendezése került szóba. Valamivel később azonban az események helyreigazítása – a papok állítása, miszerint a kismartoni polgárörtség élesre töltött fegyverekkel zsarolta volna ki Glozer megválasztását, hamisnak bizonyult – Glozer képviselőségének megerősítéséhez vezetett, amiről azonban furcsa módon egyáltalán

nem történik említés a naplóban. Kismartonban a nyári hónapokban nyilvánvalóan egyre erősödtek a nemzeti érzések, és Mayr aggodalommal telve írja, nyilvánvalóan Kossuth június 11-i képviselőházi nagy beszédére reagálva néhány nappal később: „Kossuth most megbolondítja a magyarokat, később viszont biztosan szerencsétlenné teszi őket. Hiszen ismeri a honfitársait. Elég ha egyszer egy héten azt mondja, hogy „A mi szép, nagy hazánk veszélyben van!” és máris azt csinálhat amit akar.” Néhány héttel később a következő bejegyzést találjuk: „Ez a fanatikus, dühtől elvakult patriotizmus az egyik és ugyanakkor a gyáva és csüggedt kétségbeesés a másik oldalon számomra nevetségessé és egyben szánalmassá teszi ezeket a hősokeket. – Vannak itt emberek, akik megfelelő nézeteket vallanak, és elég bátrak ahhoz, hogy ezt el is mondják. De nem figyelnek rájuk. Vannak mások is, akik félelemből kétkulacsosak, és minden széllel együtt fordulnak, megint mások remegő térdekkel és vacogó fogakkal mondják: A haza veszélyben van! Meg kell mentenünk! Senki nem maradhat vissza! Ha mindenki megy, én is megyek! (Ez azt jelenti: Ha egy itthon marad – és ez fog történni – én is itthon maradok.) Egy itteni hivatalnok, konok magyar, a megyei felhívást követően, hogy a nemzetőrség mozgósítandó és a horvát határra Jellačić ellen kell vonulnia, megpróbált egy itteni asztalost rábeszélni. Mikor azonban az visszakérdezett, hogy ki gondoskodik a feleségéről és gyerekeiről, amíg ő Horvátországban verekedne, pofon vágta. – Ő maga azonban nem ment el!... Végül van még egy párt, akik nem tudják, hogy emberek-e, csak azt, hogy ők magyarok. Azt mondják: ha már el kell mennünk, akkor mindenkit agyonverünk. Miért, hol, mikor és mit, azt nem tudják megmondani.” Szárazon csak annyit fűz hozzá Mayr ehhez a jelentéshez: „Tegnap önkénteseket toboroztak, ami a városnak mintegy 1000 forintjába került és hét embert jelentett, akik között nem volt egyetlen kismartoni hazafi sem.”

Szeptember 19-én tették közzé Kismartonban a kormány népfelkelésre buzdító felhívását. Mayr ehhez annyit fűz hozzá: „Odalent Jellačićot egészen a Balatonig engedték nagy csinnadrattával, minden ellenállás nélkül masírozni, anélkül, hogy bárki megzavarta volna az útját. És most a felsőbb határszéli megyéknek kellene üzletet, gazdaságot, házat, asszonyt és gyerekeket és ipart hátrahagyva mindenüket és az övéiket a pusztulásnak átadni... Mindebből az világlik ki, hogy a minisztérium most, miután különvált Ausztriától teljesen tanácstalan. A horvátokat úgy állítják be, mint gyengeket és szegényeket, azt állítják, hogy Jellačić nem tud zsoldot fizetni, nincs sem élelmük, sem muníciójuk. De újra meg újra csak azt hallani, hogy a magyarok átállnak Jellacichoz, de egyetlen horvát sem dezertált a magyarokhoz, pedig ezek állítólag az igaz ügyért harcolnak. – Amit azonban teljes felháborodással kifogásolok az az a tény, hogy a „schönbrunni nép” ágyúkat és Longrave-rakétákat küld Jellacichnak, ahelyett, hogy helyreállítaná a nyugalmat és megakadályozná a szerencsétlenséget és testvérnyilkosságot. Ha a magyarok valóban nevetségessé beképzeltségét akarnák megtörni és őket helyre igazítani, ám legyen. Ha azonban egy országot legyengíteni és lakosságát kiírtani akarják, úgy hamar – adja az ég – utolérheti ezeket a szerencsétlenséget elhagyottakat a bosszúálló Nemezis”. Fellelégezve és optimizmussal telve jegyzi fel Mayr *szeptember 26-án*: „Végre tett az osztrák kormány egy lépést a kibékülés felé. Kinevezték a Pozsonyban már sok éve ismert és kedvelt Lamberg tábornokot Magyarország, Horvátország valamint a határőrvidék katonai parancsnokává. Ha a hadsereg egységes vezetés

alatt áll, úgy nem harcolhat egymás ellen anélkül, hogy rebelliót követne el... Félnivaló azonban, hogy félreértik a jószándékot, amely a császár ezen elhatározását jellemzi." És ez a félelem már a következő napon beigazolódott: „Szeptember 27. Jellacic nem Buda felé vonul, hanem a Balatont megkerülve Veszprém ellen. Ma jött a parancs, hogy további utasításig holnap a teljes nemzetőrség vonuljon Sopronba. Lamentálás az asszonyok közt.

Szeptember 28. Ma valóban Sopronba vonult az itteni nemzetőrség: a hegyről viszonylag sokan, a városból kevesebben.

Szeptember 29. Sopronban nem tudták, hogy mit kezdjenek a kismartoniakkal, és egész nap gyakorlatoztatták őket. Amikor végül a megyetitkár figyelmét felhívták, hogy az embereinkre itt, a határhoz közel is szükség lehet, hogy visszatartsák, illetve eltávolítsák a gyanús elemeket és a csöcseléket, megérkezett a parancs: Vissza!

Szeptember 30. A kismartoni nemzetőrség további parancsig hazavonul, ami este nagy zajjal meg is történt. Vége az első hadjáratnak!"

Valóban bevetették a kismartoni nemzetőrséget a határvidéken: itt ugyanis a legtöbb község megtagadta a nemzetőrség felállítását. Így *október 10-én* mintegy 40 fős egységet küldtek a kismartoni nemzetőrségtől egyfajta „büntetőakció” gyanánt a Lajta hegységen keresztül Stotzingba (Lajtaszék). Mayr felháborodott, hogy a nemzetőrséget zsandárnak használják és polgárokat vetnek parasztok ellen, illetve fordítva. Később azonban gúnyosan írja: „de volt mit enni és inni Stotzingban. Vasárnap is volt, így ... – Vége a második hadjáratnak: a stotzingiak vesztettek néhány kolbászt, disznót és libát. Mindkét oldalon több sebesült volt. A kismartoniaknál nem volt a mézszárlásnak halálos áldozata. Sok illuminált állapotban lévő egyén azonban állítólag elesett a hazafelé vezető úton.”

Azonban még ugyanazon a napon nyugtalanító hírek érkeztek Kismartonba: „ma délután azt mesélik, hogy Lamberg grófot brutális módon meggyilkolták egy pesti hídon. Ez nagy szerencsétlenség lenne szegény Magyarországra nézve, mert így a kamarilla újabb játékot játszhat, amellyel elvakíthatja a császárt. – Rossz kilátások.”

És valóban beteljesedtek Mayr félelmei. „*Oktober 4.* Amitől tartottam, bekövetkezett: a kamarilla arra használja fel a pesti gyilkosságot, hogy a pokol valamennyi fúriáját Magyarországra fogja. Az elképzelhető legrosszabbat, ami történhetett, bebeszélték a császárnak. Jellacicot egy manifesztummal egész Magyarország parancsnokává nevezték ki, kikiáltották a hadiállapotot, feloszlatták a magyar országgyűlést és a minisztériumot. Este 9-kor Sitzinger úr egyik kocsisa Mosonmagyaróvárról levelet hozott a következő tartalommal: Jelačić Győrben van, a püspöki palotában lakik, 30-40 000 fős hadserege van, elég nagy fegyelmet tart, és úgy tűnik, Ausztria felé vonul.”

„*Oktober 6.* Reggel gyülekezőt fűjtak. A nemzetőrség összegyűlt és mintegy 400 emberrel – hegybeliekkel és városiakkal – kivonultak 1/2 9-kor Breitenbrunn⁹ felé, mivel Jellačić állítólag Parndorfnál táborozik. Nagy volt a kismartoniak bátorsága, főleg a hegybeli kőműveseké, a harmadik hadjáratra való kivonuláskor. Még nagyobbak voltak azonban a teli tábori kulacsok, amelyek a lelkes hősöket nem kevésbé terhelték, és

⁹ Breitenbrunn (Szeleskút) mögött húzódott Sopron megye határa, ahol már a török háborúk, illetve a kuruc idők óta egy sánc húzódott a Lajta hegység és a Fertő-tó között, melyet most a nemzetőrségnek kellett elfoglalnia, hogy megakadályozz itt a horvát határőrök behatolását.

amelyeket az állatkertnél¹⁰ újra feltöltöttek. Ennek következtében nőttek a borárok. – A visszatéréskor néhány nappal később bizonyosodott, hogy bár sok gyerek még felismerte az apját, azonban sok apa nem ismerte fel saját gyermekét az első pillanatban. Valószínűleg a legutolsó császári manifesztum tartotta vissza az ifjú herceget¹¹ attól, hogy csapatai élére álljon, mert nem sokkal a kivonulás után visszahívatta Zenzi hadnagyot, és átnyújtotta neki a csapatoknak szóló lemondását, hozzáfűzvé, hogy jelenleg nem parancsnokolhat, de néhány napon belül be fog vonulni a gárdához mint közlegény. Zenzi elutazott – ahogy Esterházy Miklós is távozott feleségével, gyermekeivel, szolgálóival és minden csomagjával Pottendorfba. Ez itt általános zavarodottságot váltott ki. A visszamaradt asszonyok ezt árulásnak tekintették, miután átutazó fuvarosok azt mesélték, hogy a Jellačić csapatok előőrsei már Neusiedl-nél (Nezsider) állnak. Amikor este a gárda nem tért vissza, végképp kétségbeesés lépett az eddigi félelem helyébe. Az asszonyok nem nyugodtak, és éjjel előtt több kocsi indult Széleskút (Breitenbrunn) felé, hogy hazahozzák a férfiakat.

Október 7. 1/2 2-kor takarodót fújtak Széleskúton, és a városi nemzetőrség részben gyalog, részben kocsikon hazatért. A hegybeliek és a városiak egy kisebb csoportja ma este megint bevonult azzal a hírrrel, hogy Jellačić Neusiedl ellen vonul.

Október 8. Népfelkelés közzététele. Riadó kivételével tilos megkongatni a harangokat.

Október 9. Jellačić Bruck an der Leitha felé vonul. Fellélegzés.

Október 10. Este jött Sopronból a felszólítás, hogy a nemzetőrség azonnal vonuljon Sopronba. A Steinmetz nevű paraszt elég értelmes volt, hogy ezt a parancsot ne trombitaszóval, hanem simán adja közzé, hogy ne izgassa fel megint az egész várost. Reggel négy órakor a hegyről 16 ember, a városból egyedül Odofer őrmester kivonult, hogy aztán este visszatérjenek. Az összes megye közül Sopron követi el a legnagyobb baklövéseket:

1. megtagadja Jellacicnak a fuvar
2. állandóan összevissza érkeznek a parancsok
3. gyakorlatlan nemzetőr megtámad egy 8 000 fős horvát csapatot¹²

Ez a lehetetlen állapot mindannyiunkra a legnagyobb veszélyt hozhatja. Jellacic hatalmas tömeg nem magyar sereggel rendelkezik. Szabadon vagy erőszakkal visszavonulhat ezen a megyén keresztül, és keményen éreztetheti velünk egyesek vak, és helytelen patriotizmusát.

Október 11. Jellačić Ausztriába vonult. Bécs július 6-án a legvéresebb forradalmat érte meg, amikor megakadályozta a katonaságot a kivonulásban, amelyet Latour Magyarország ellen akart küldeni, mindez megsemmisítő küzdelemhez vezetett. A nemzetőrség egy része a gárda másik részére lött, olyannyira, hogy a harc egész a Stephanskirchéig terjedt... A nemzetőrség nemzetőrség ellen, a katonaság katonaság ellen harcolt, Latour grófot felkoncolták, a császári fegyvertárat elfoglalták és bevették.

¹⁰ Az Esterházy hercegek állatkertje Schützennél (Serc), kb 8km-re keletre fekszik Kismartontól.

¹¹ Az örökös, Esterházy Miklós herceg (1817-1894), aki forma szerint a kismartoni nemzetőrség parancsnoka volt.

¹² Mayr itt a lövői csatára gondol, ahol 1848 október 9-én a Sopron környéki nemzetőrök megtámadtak egy hadosztály horvátot, amelyik Thodorovich tábornok vezetése alatt betegekkal és sebesültekkel Horvátország felé vonult vissza, de visszaverték őket

- Mindezt a bécsiek tették, hogy segítségére legyenek a magyaroknak, és most maguk is veszélybe kerülnek. Jellačić serege napról napra erősebb az osztrák hadsereggel kiegészülve. Bécs felé vonul és körülzárja. Bécs ellenáll. A császár megint elment. - Most már békén kellene hagyniuk, ott ahol van, ha már úgysem akar uralkodni.

Október 12. A Béccsel való kommunikáció megszakadt. A leghetetlenebb híresztelések nyugtalanítják az embereket.

Október 14. Nincs posta. Se levél, se újság.

Október 15. Véletlenül beszéltem Bauer sógorával, aki tegnap jött Bécsből. Jelentős tömegű katonaság és horvátok veszik körül az elővárosokat. A nemzetőrség posztjai a bécsi hegyen tíz mérföldnyire vannak a katonai posztoktól. A sáncon a nemzetőrök állnak, váll váll mellett, a vonalak és utcák el vannak barikádózva. Az átjárók le vannak zárva, a pflasztert feltépték. Auersberg gróf parancsnoksága alatt fekete-sárga katonaság áll a Schwarzenberg és a Belvedere-kertben – Isten tartsd meg Bécset, óvd meg a bécsieket. Isten legyen mindannyiunkkal!

Október 16. A magyar országgyűlésnek egy, az osztrák birodalmi gyűléshez intézett átirata köszönetét fejezi ki Bécsnek és Ausztriának. Megígérik Bécs támogatását. Ez eléggé kevés, miután az utolsó forradalom Bécsben a magyarok javáért tört ki.

Október 17. A Parndorfnál (Pándorfalu) és környékén állomásozó magyar sereg Bruckon keresztül bevonult Ausztriába.

Október 18. Tegnap Auersberg kivonult a Schwarzenberg- és a Belvedere-kertből, és Inzersdorfba húzódott vissza. Ma követet küldött a magyar tábornok¹³ Auersberghez, és anélkül, hogy valami közelebbit lehetne tudni, a magyar sereg visszavonult a Lajtán túlra, bár ez a visszavonulás sokkal inkább menekülésre hasonlított. Szegény, őszinte Bécs! Ma itt szállásolták el a magyar mozgó nemzetőrséget, akik Bruckból Sopronba vonultak. Ezek az emberek arról panaszkodtak, hogy két hónapon át keresztül-kasul hajtották őket az országban mindenféle eredmény nélkül.

Október 19. Katona vendégeink elvonultak. Jellačić azt a választ adta a bécsieknek, azért jött, hogy véget vessen Bécsben az anarchiának és törvénytelenységnek. A birodalmi gyűlés válasza, hogy Bécsben nincs sem anarchia, sem törvénytelenység, az azonban ellentétben áll Jellačić barátságos ígéreteivel, ha megszakítja Bécs kommunikációját, felnyitja a leveleket, lefegyverzi a törvényes nemzetőrséget és előírja Bécsnek, hogy fegyverezze le a munkásokat. Auersberg gróf egy követ fúj Jellačićcal.

Október 23.... Attól tartok, Bécs nagyon keservesen meg fogja bánni, hogy bízott Magyarország bátorságában és erejében. Csupa ügyvédi hazugság, blöff, semmi igazság. A magyarok minden jel szerint cserben hagyják Bécset.

Október 24. Mélységesen szomorú hírek. Windischgrätz túszoikat és valamennyi fegyver letételét követelte Bécstől. 48 óra gondolkodási idő.

Október 26. Már korán reggel erős ágyúzajt lehetett hallani. Dél körül már olyan erőssé vált a tüzelés, hogy óránként 45 lövést lehetett számolni. Ebéd után barátokkal felmentem Buchkogelra¹⁴ ahol emberek százaival találkoztunk. Lövés lövést követett, közben olyan volt, mintha egész táraikat lőtték volna ki. Hogy bennem mi játszódott

¹³ Mayr itt valószínűleg a magyar sereg főparancsnokára, Móga János altábornagra gondol.

¹⁴ A Buchkogel a Lajta-hegység egyik hegye (443 m), ahonnan az egész bécsi medencét egészen Bécsig át lehet tekinteni.

le, le sem tudom írni. – Oly sok barát, akiknek élete és vagyona minden lövéssel veszélybe kerülhet. Hiába vártunk azonban a magyarok támadására Schwechat és Fischamend között, bár azt mesélték, hogy Kossuth az éjjel 60 000 magyarral a bécsiek segítségére sietett. $\frac{3}{4}$ 7 előtt ért véget a bombázás. Istennek hála! A tűz azonban elég széles sávban égett.

Kilenc órakor érkezett a megbízható hír, hogy a magyarok nyugodtan várakoznak a parndorfi táborban, nagyon sok dohányt, bort és forrált bort fogyasztanak, disznóságokból már degeszre zabálták magukat és sok kocsi a ruhát adnak el Pozsonyba. És hogy ne zavarja őket a bécsi ágyúdörgés, a zenészbandáikkal állandóan magyar táncokat, indulókat – leginkább a Rákóczit – játszatnak és különösen átkozzák Jellačićot és a császárt. Részemről az utolsó szikrányi részvét is odavan!

Október 27. Miközben mindezeket fájdalommal és dühvel írom, felhangzik a trombita és a nemzetőrségünk az erdőbe masírozik, miután Stotzingből megjött a jelentés, hogy körülbelül 500 horvát Prodersdorfnál (Lajtapordány) a Lajtán át az erdőbe vonult. – Jól van ez így: a mieink jól el tudnak bújni az erdőben, nem történik semmi bajuk, ha a horvátok közben megtámadnak minket, felperzselnek és kifosztanak, és Isten tudja, mit tesznek velünk. Miután sem levelek, sem újságok nem jönnek, nem tudni, mi történik Bécsben. Ma mindenesetre nyugalom van, nincs ágyúzás.

Október 28. Sokkal erősebb ágyúzás kezdődött, mint a tegnapelőtti. Egyfolytában óriási zúgás, dübörgés. Ebéd után felmentem a Buchkogelra. Sajnos ma is minden ködbe burkolózik. Még semmit nem lehet tudni a magyar hadseregről, és majdnem attól tartok, hogy a végzetes „túl késő”-n már nem lehet segíteni. 12 nappal korábban még minden szerencsétlenség elhárítható lett volna, mielőtt Windischgrätz megérkezett. – Akárhogy van is: Bécs bebizonyította, hogy komolyan gondolta a szabadságot és büszke lehet a hősiességére. Hozzávetőlegesen délután öt óra körül adták le az utolsó lövéseket. Bécs – egyetlen tűz.

Október 29. Jött a hír, hogy mindkét (magyar) tábor Parndorfnál és Kittsee-nél (Köpcseny) felkerekedett és 60 000 emberrel Bécs felé vonulnak. Bár már erősen kezdek kételkedni, hogy több lenne a remény. A magyaroknak előbb kellett volna jönniük, mielőtt Bécs ide jut!

Október 30. Ma nem hallani lövöldözést. Talán mégis visszamaradtak a magyarok, ami most már a legcélszerűbb lenne.

Október 31. Itteniek azt állítják, hogy néhány órán keresztül lövéseket hallottak, de nem Bécs, hanem sokkal inkább Fischamend felől. Ezek a magyarok lehettek!

November 1. Ma olyan hírek érkeztek Bécsből, hogy az elővárosokat átengedték. Számptalan borzalmat és barbárságot mesélnek, amelyeket én nagyobb részt az elbeszélők fantáziájának, mintsem a hadseregnek tulajdonítok. Állítólag lerombolt épületekben sincs hiány. Ugyanígy az elővárosok kétórás fosztogatásáról is suttoznak. Minden fegyveres lefegyverzése.

November 2. Néhány itteni polgár átment tegnap a császári táborba, azonban majdnem az életükkel fizettek a kíváncsiságukért, mert kémnek tartották őket, de aztán négyórás kihallgatás után mégis elengedték őket. – Ez a szörnyű bizonytalanság, amiben élünk, levelek nélkül, újságok nélkül, egyetlen megbízható hír nélkül, egyene-

sen fojtogató. A következő napon Mayr megtudta, hogy Bécsben nem harcolnak többé. Úgy határozott, odautazik, hogy gondoskodjon veje családjáról. A következő napokban nagyon érzékletesen tudósít több oldalon keresztül a bécsi helyzetről. Hazatérése után, *november 9-én* a következőkkel folytatja a naplót: „Sopron vármegye statárium mellett megtiltotta az élelmiszerkivitel. Nem látom ennek a tilalomnak az értelmét. Fel akarja szólítani Sopron a hadsereget, hogy fegyveres kézzel vegye el, amit nem akarnak neki pénzért adni?

November 10. Itt nincs hadsereg, de még polgárőrségről sem lehet szó, ami tulajdonképpen egész jó, mivel a soproni nemzetőrség a fegyvereket igényli. Egy lovas hajdú hozta Sopronból a parancsot, hogy a város küldjön ki 100 embert ásókkal, csákányokkal és fejszékkel Hornstein-re (Szarvkő) sáncmunkára, de csak 20 embert tudtak kiállítani. A parasztoknak – valószínűleg a legokosabb módon – nyugodtan kell végignézniük, amint elveszik a gabonájukat és állataikat. Ki ad ki ilyen parancsokat?”

Kismartonra nyomasztó nyugalom köszöntött. Mayr egy lövői élményről tudósít, ahol magyar huszárok állítólagos állatcsempészek ellen folytattak vizsgálatot, és ügyeskedőkről, akik éjszaka embereket vittek át Ausztriába a lezárt Lajta-határon keresztül. *November 26-án* a következőket írja naplójába: „Az utakat állítólag aláássák, a hidakat elbontják. A határ lezárását olyan sietséggel végzik, hogy már egyformán el leszünk vágva Ausztriától és Magyaroszágtól is.” Mindez nyilvánvalóan azt eredményezte, hogy Kismarton több, mint egy hétig el volt vágva mindenféle hírtől, mindenestre Mayr csak magánügyeket jegyez fel naplójába. Csak *december 16-án* halljuk a következőket: „Ma a lehető legnagyobb csendben 3000 horvát és császári dragonyos vonult Neustadtból (Újhely) Pöttchingen (Pecsenyéd) át, egy másik csapat ugyanakkor Pottendorfból Müllendorfon és Prodersdorfon (Vulkapordány) keresztül Sopronba. Prodersdorfból harcoltak valamennyit, egyébként mindenhol csend volt. Kismarton fekvése – és talán a herceg jelenléte – úgy tűnik Isten védelme alá helyez minket... 11 óra előtt Bruck an der Leitha irányában erős ágyúzás kezdődött, ami aztán egyre inkább eltávolodott, és – ahogy az osztrák hírek szólnak – a magyarokat visszaszorította Ungarisch Altenburg (Magyaróvár) irányába. Egy szakasznyi magyar a pomogyi töltés irányában akart szökni, de mivel megyei utasításra a töltésen lévő mintegy 30 hidat már korábban lebontották, és – hogy használhatatlanná tegyék – a gerendákat is szétverték, a menekülőknél nem maradt más lehetőségük, mint mellig süllyedve a mocsárba gázolni. A tervezés, irányítás és óvatosság teljes hiánya!”

Csak három nappal később vonultak be császári csapatok Kismartonba is, ahogy Mayr *december 20-án* feljegyzí: „Megtudtuk, hogy az itteni vendéglőkben a múlt éjjel mintegy 100 horvátot szállásoltak be és láttak el a város költségére. Permayer jött és hozott magával 5 levelet, meg azt a hírt, hogy ma már hoznak Bécsből újságot is.

December 22. Hála Istennek megint vannak újságok, mert a pesti és pozsonyi lapok gyalázkodásait már nem lehetett elolvasni. Ugyanakkor be kell vallanom, hogy a bécsi lapok porban csúszó tányérnyalása ugyanúgy felháborít. Ha Windischgrätz vagy Jellačić helyében lennék, megtiltanám ezt a térden csúszást és seggnyalást. Így kisiújk viselkednek, nem komoly férfiak.”

(Fordította: Németh Ildikó)

HORVÁTH CIRILL

Az 1847/48 évi

Sopron vármegyei választások

A helytörténettel foglalkozó levéltárosoknak, muzeológusoknak és tanároknak van egy, a szélesebb közönség által nem látható feladata, az ifjú kutatók nevelése. Jó alkalmat adnak erre az évente megrendezett Országos Tanulmányi Versenyek történelem tantárgyból. Igazi megmérettetés ez a középiskolai diákoknak, hogy a megadott témában írt dolgozatuk és tárgyi tudásuk alapján hol van a helyük a kb. 7-800 főnyi mezőnyben. Sajnos, a jelenlegi forma nem ösztönöz a kutatásra, mert sok jól megírt tanulmány marad ismeretlen. Habár az egész nyáron levéltárt bújó diák minden energiáját leköti, és gyakran elszívja a 20-25 oldalas pályamunka megírása, ezt csak akkor lehet továbbküldeni, ha az első, igen sokrétű tudást és intelligenciát vizsgáló teszt egy megadott pontszám felett van. Így számos értékes munka nem kaphat szélesebb publicitást. Hadd jegyezzük meg – sok éves tapasztalat alapján –, hogy az erőfeszítés mégsem hiábavaló, hiszen a diák elsajátítja a kutatás módszerét, megismeri annak szépségét. A közreműködő számára pedig a legnagyobb öröm, amikor a volt tanítványok tudományos sikerei előtt fejet hajthat.

A fent írtak értelmében adjuk közre és ajánljuk jó szívvel Horváth Cirill II. évfolyamos, széchenyista diákunk munkájának kivonatát. (Baranyai Lenke)

Ha egy soproni diák az 1848-as forradalom helyi emlékeit készül kutatni, akkor az merül fel legelőször benne, milyen szerepet játszott gróf Széchenyi István, a reformkor egyik főszerrelője, a Sopron megyei utolsó rendi országgyűlési választásokon, és miért Moson követeként került az alsó táblára. Több történetíró nyomán az a vélekedés terjedt el, hogy a követválasztás alkalmával a gróf megbukott Sopronban.¹ Úgy vélem, ez a jelző még akkor sem mindig illet valakit, ha pályázik egy megbízatásra, és azt nem nyeri el. Aki pedig a jelölés előtt visszalép, talán mégsem nevezhető bukottnak.

A továbbiakban ezeknek az eseményeknek a körülményeit próbáltam megvizsgálni. A szóban forgó követválasztás 1847 október 12-ére volt kítűzve Sopronban. A megelőző napon Széchenyi ezt írta naplójába: "Követ óhajtok lenni, ... mert Kossuthot megválasztják. Nem agitáltam sem ellene, sem mellette, de menni igyekszem. Ezt hiszem, érzem, méltóbb hozzám. Hogy megválasztanak-e, ez az ő dolguk ... Szkeptikus vagyok."²

Az elhatározás előzménye az volt, hogy Széchenyit bécsi tartózkodása alkalmával Esterházy Pál herceg és Majláth Antal kancellár is biztatta e lépésre.³

¹ Östör József: Széchenyi és vármegyéje. Különlenyomat a Soproni Szemle 1941. évfolyamából S. L. 8/293. Ennek nyomán vettem kézbe Kováts Lajos: Széchenyi István közéleti működése c. művét.

² Széchenyi István: Napló Szerkesztette Oltványi Ambrus. Fordította Jékely Zoltán és Györfly Miklós, Gondolat Kiadó, Bp. 1978. 170. o.

³ Östör József i.m.

E történeti tény többféleképpen értelmezhető. Lehet, hogy az aulikus főurak Széchenyi által politikai hidat szerettek volna létesíteni a főrendiház és az alsótábla között, valószínűbb azonban, hogy Kossuth politikai súlyát akarták ellentételezni. Ez egybe esik azok tervével, akik egyenesen azt akarták, hogy „izgasson” a népszerű politikus követsége ellen. Ez azonban összeegyeztethetetlen volt Széchenyi erkölcsi elveivel, ezért inkább a jelöltséget választotta.⁴ Am felmerül a kérdés, hogy a Kelet Népe című munka nyomán kibontakozott vitában magára maradt és elszigetelődött Széchenyi alkalmas lehetett-e ezen szerepre.⁵ Széchenyi nagyon későn, október 9-én jelent meg Sopronban. Ekkor többekkel tárgyalt megyei követé választása ügyében. A vármegye azonban már állított jelölteket, Simon János alispán, Paál János ügyvéd és Döry Ádám főbíró személyében.⁶ Esterházy Pál, aki szintén a városban tartózkodott, azt akarta elérni, hogy az első számú jelölt lépjen vissza. Majd, mikor ezt Széchenyi ellenezte, Paál Jánost próbálta lemondásra bírni, de ez nem sikerült. Közben Széchenyi elutazott, és távollétében felerősödött az ellenzők hangja. Érveik a józan felvetéstől („Úgyis helye van a felső táblán”) a hangulatkelésen át („Ő legyen követ, aki az osztrák adósságból 400 milliót akar az országra róni ?”) az álhírekig („Egy milliót kap a jelölésért”) terjedtek.⁷

A jeles politikus úgy válaszolt minderre, hogy visszalépett. Földbirtokosként részt vett október 12-én a vármegyeház udvarán megtartott választáson.⁸ Itt Simon Jánost egyhangú felkiáltással követé választották, Paál János pedig a szavazatok többségének megszerzésével megelőzte Döryt.

Az eseményeket Viszota Gyula történész úgy ítélte meg, hogy Széchenyi ekkor már sokat veszített népszerűségéből.⁹ A reformmozgalom elindítója utoljára volt életében Sopronban. Ha szereplését nem is bukásként fogjuk fel, tény, hogy nem vármegyéje, hanem Moson képviselőletében került be az alsó táblára.

Egyetlen elsődleges forrást találtam, amely erről szól, egy ismerőshez írt levelet.¹⁰ Követé választása után így fogalmazta meg szerepét: "Céлом örködni és küzdeni apály és dagály ellen, ügyes révészsként minden szelet felhasználva. Buzdítani fogok, hol szükséges, csillapítani, hol a dolog természete úgy kívánja, egyszóval kötelességem leendő a nemzeti erőt oly vágásokba vezetni, melyek biztosan célhoz érnek."¹¹

⁴ Széchenyi I. Napló, 1169.o., 1847 okt. 9-i bejegyzés.

⁵ Az 1841-ben kiadott művében Széchenyi Kossuth Pesti Hírlapbeli munkásságát bírálta. Kossuth kiváló érveléssel és jó logikával védte magát, és Deák Ferenc, Eötvös József és Wesselényi Miklós egyaránt neki adott igazat.

⁶ Simon Nepomuki János az 1841-es tisztújítás során került székébe. Megválasztásáról a Pesti Hírlap is írt 1841. tavaszhoz 12-i számában.

⁷ Széchenyi I. Napló, 1170-71. o. (A 400 millió a katonai kiadások fele volt) Nem tudni, kik tájékoztatták őt a hírekről. Minden esetre fontosnak tarthatta, mit mondanak az emberek, ha naplójába is feljegyezte azokat.

⁸ A megyegyűléseket hosszú időn át Nemeskéren tartották. 1834-ban épült fel a Fő téren a klasszicista vármegyeháza. Itt emléktábla örökíti meg Széchenyi közszereplését.

⁹ Viszota Gyula 1896–1901-ig volt a Főreáliskola tanára. Megírta Széchenyi István Sopron vármegyei tevékenységét, és ő fordította először Széchenyi naplóit magyarra.

¹⁰ A levél 1847. okt. 19-én kelt. és a Nagyecski Széchenyi I. Emlékmúzeum tulajdonában van. Nemes szándékairól ebben így írt: „Ha Isten segít, nem perlekedve, újat húzva, mi, magyarok, egy lélekkel, egy akarattal csak valami meglehetőst ki fogunk állítani nemzeti ügyünk emelése ... végett”

¹¹ Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Mosonmagyaróvári Levéltári Részleg, IV. A. 502. a. Moson vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei, 1847. szept. 13.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

TÓTH IMRE

Az 1848. évi forradalom Sopron megyében

A Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár
időszaki kiállítása a Lábasházban

Amióta az újkortól kezdve megjelentek a történelemben azok a feltartóztathatatlan, az újítás igényével fellépő, hol erőszakos, hol vértelen események, amelyeket forradalmaknak szokás nevezni, örök témát adtak a velük foglalkozó szakembereknek, történészeknek, de a történelem és a társadalom alakulása iránt érzékeny hétköznapi embereknek is. A hozzájuk kötődő mítoszok, ideológiai tartalmak, morális jelzések, a jó és a rossz, a haladás és reakció ellentétpárjairól alkotott sztereotípiák erősen élnek mindennapi tudatunkban. Így igaz ez a 150 évvel ezelőtt lezajlott magyar forradalommal kapcsolatban is.

Az 1848–49-es forradalom és az azt követő szabadságharc nemzeti mitológiánk egyik legfontosabb eleme. A katonai vereséget (amit – helytelenül – bukásként tart számon a köztudat) követő időszak mítoszteremtő évei, majd a különböző politikai rendszerek interpretációi azonban nem mindig segítettek eseményeinek pontos megismerését és helyes megítélését. A Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár által közösen rendezett kiállítás megpróbált a két intézmény gyűjteményében őrzött dokumentumok segítségével hű képet vázolni környezetünk 48-as múltjából. A kiállítás rendezője azonban nem elégedett meg az 1848 márciusától 1849 augusztusáig terjedő időszak bemutatásával, hanem számba vette az odavezető út fontosabb mérföldköveit, és kitért az események utóéletére is. A forradalom és szabadságharc előtörténetét, menétét és utóhangját Sopron és Sopron megye látószögéből igyekezett úgy a látogatók elé tárni, hogy az ne szakadjon ki tágabb történeti összefüggéseiből, s az érdeklődők felfedezhessék a helyi és az országos, vagy azon is túlmutató események egymásra hatását, kapcsolódási pontjait.

A kiállítás három nagyobb, illetve hat kisebb kronológiai és tematikai egységbe rendezve mutatta be a szabadságharcot, illetve az azt megelőző és követő eseményeket. Az előzmények ismertetése során külön fejezet foglalkozott a polgári átalakulás társadalmi feltételeinek kialakulásával, a reformkori gazdaság, politika és szellemi élet változásaival. A korszak eredményei – a gazdasági modernizáció, az infrastruktúra megeremtése, a közösségi-nemzeti értékek elsődlegességének tudatosulása – nem csupán a gyarapodás mozzanataiként jelentek meg a kiállításban, hanem annak bizonyítékeként is, hogy hazánkban 1848-ban (mint ahogy azóta is mindig) a forradalmi átalakulás békésen és vértelenül, igazi polgárháborús veszély nélkül tudott végbemenni. A témát bemutató anyagok segítségével a látogató – különös tekintettel a diák-

ságra – közvetlenebb benyomásokat szerezhetett olyan sokat emlegetett, de igazán nem tudatosult, elvont fogalmakkal kapcsolatban, mint például örökváltás, jobbágyfelszabadítás, szabad birtokbírás, törvény előtti egyenlőség stb. Az átalakuláshoz nélkülözhetetlen előkészületek jelentőségét azzal igyekeztek illusztrálni az anyag összeállítói, hogy az egyes kiállítási egységek közül, ennek dokumentumait szerepeltették a legnagyobb súllyal.

A forradalom történetét bemutató tematikai egység tárolóiban egyaránt helyet kaptak a március 15-i pesti megmozdulásokról szóló beszámolók, híradások, a pozsonyi átalakulás vezetőinek, a kormány tagjainak arcképei, valamint a történesek soproni visszhangjainak és következményeinek illusztrációi.

Amennyire közismertségnek és megbecsülésnek örvendhetnek a nemzet panteonjának 1848–49-es hősei, annyira ismeretlenek előttünk még ma is azok a szereplők, akik helytállással, rajongással, a liberális, nemzeti eszmék iránti elkötelezettségükkel vagy éppen hősiességükkel beírták a nevüket városunk történelmébe. A kiállítás sokat tett annak érdekében, hogy ezek a személyek méltóbb helyet vívhassanak ki maguknak helyi köztudatunkban, de legalábbis neveiket jobban megismerjük. Katonákat és politikusokat (Martiny Frigyes, Lumniczér Sándor, Paur Iván, Ihász Dániel, Tóth Ágoston, Kolbenheyer Mór) egyaránt megismerhettünk, de mellettük az „ismeretlen” krónikások (Geiger Márton, Hatos Seszták László) művei is helyet kaptak a vitrinekben. Dokumentumok érzékeltették az átalakulást szemlélő parasztság dilemmáit, a belső karhatalmi funkciókat ellátó nemzetőrség állapotát és tevékenységét, s természetesen a honvédség küzdelmeit is. Önálló fejezetet alkottak az augusztust közvetlenül követő időszak fejleményei, és külön tárolót töltöttek meg a későbbi korszak 48-hoz fűződő emlékei is.

A kiállítás néhány olyan különlegességgel is szolgált, mint például az Országgyűlési Tudósítások egy példánya, mellette Kossuth elismervénye annak előfizetéséről, Deák Ferenc, Herceg Eszterházy Pál egy-egy levele, Kossuthnak 1883-ban a városhoz írt sorai, a szabadságharc későbbi szinte szakrális kultuszának néhány érdekes tárgyi dokumentuma. Tér- és időbeli korlátai miatt a kiállítás csak utalni tudott arra, hogy a 48-as forradalom, a katonai vereség ellenére sohasem bukott el, sőt győzött. Igaz, hogy a győzelem eredményei csak a század utolsó harmadában váltak látványossá abban a magyar történelemben addig és azóta is szinte páratlan anyagi gyarapodásban, társadalmi és szellemi átalakulásban, amely a millenium körül csúcspontot ért el, és Magyarországot a fejlett nyugati államok szintjéhez közelítette. Ennek bemutatására a kiállítás már nem vállalkozhatott, de azt tudatosította a látogatóban, hogy az alapok lerakása a 19. század harmincas-negyvenes éveiben, valamint 1848-49-ben megtörtént, s ezek az alapok biztos támasztékul szolgáltak a későbbi modern Magyarország felépítéséhez.

A kiállítást, melynek előkészítésében a Soproni Levéltár dr. Turbuly Éva vezetésével és Németh Ildikó valamint Dominkovits Péter szakmai közreműködésével vett részt, a Soproni Múzeum részéről dr. Környei Attila rendezte.

Negyvennyolc kerek jubileumait mindenkor a többenél emlékezetesebb ünneplés illette meg. Ugyanez érvényes 1998-ra, a forradalom és szabadságharc kitörésének százötven éves évfordulójára is. De nem hiába beszélünk oly sokat a globalizációról, az ünneplés eddig megszokott módjához szerintem most egy új vonás is csatlakozik: annak erőteljes hangsúlyozása, hogy a forradalom nem állt meg az országhatároknál, valójában a történelem nemzetközi vonulatát jelentette.

Eddig is el-elhangzott március tizenötödikével kapcsolatban Párizs, Berlin, Miláno vagy Bécs neve, de a mostani jubileummal kapcsolatban több európai országban tudományos tanácskozásokat szerveztek a közös elvi kérdések és a helyi sajátosságok megvitatására, és nemzetközi összefogással rendezett kiállításokon együtt mutatták be a különböző helyekről származó emlékananyagot.

Ebbe az összefüggésbe tartozik az az örvendetes tény is, hogy legtekintélyesebb római katolikus művészeti gyűjteményünkben, az esztergomi Keresztény Múzeumban jelentős, a bécsi negyvennyolcas forradalommal kapcsolatban álló sajtó- és grafikai anyag került elő. A jó állapotban fennmaradt és nálunk kevésbé ismert eseményábrázolások és karikatúrák tekintélyes részét most Sopronba is kölcsönadták. Külön örömmünkre szolgálhat az is, hogy a kiállítás szépen illusztrált katalógusa a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával napvilágot láthatott.

A szakirodalom az európai „népek tavaszát” és ebben természetesen a bécsi forradalmat is a politikai illusztráció és a karikatúra egyik fénykoraként tartja számon. A sajtónak a politikai küzdelemben játszott fontos szerepét a számtalan röplap- és újságárust, valamint az utcán kifüggesztett újságokat érdeklődve olvasó polgárokat szemünk elé állító litográfia mellett az is igazolja, hogy az uralkodó rendszerek tiltották a fennálló társadalmi rendet kritizáló képeknek az üzletek kirakataiba való helyezését vagy publikálását, és hogy a forradalmi megmozdulások általában a cenzúra megszüntetésével kezdődtek.

A grafikai sokszorosító eljárások felfedezése és elterjedése óta a sajtó szövegéhez készült illusztrációk egyre növekvő szerephez jutottak. A 19. században több sokszorosító technika párhuzamosan szerepelt, így a hagyományos rézmetszet és az új litográfia, majd a század második felében a felújított fametszet, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

A forradalmi eseményábrázolások a nagy francia forradalom óta terjedtek el szélesebb körben, mint ahogy stílusukban is érvényesült a francia művészet hatása. A 19. század közepére kialakultak és gyorsan elterjedtek a témakör ikonográfiai típusai. Ilyenek például a felvonuló tüntetők römegei, a vezérek ünneplése lovak helyett emberektől vontatott kocsin, a tróntermet elfoglaló forradalmárok, az utcai harcok szín-

tere, a barikád, vagy az ágyú elsütését testével akadályozó forradalmár, végül a megtorlás különböző módszerei.

De amíg ezek a képek már megtörtént eseményeket örökítettek meg, a karikatúra a maga sajátos eszközeivel a politikai küzdelmet irányítani, abba beavatkozni igyekezett. A karikatúra műfaja több ezer éves múltra tekinthet vissza, de szintén a 19. században jutott el a legszélesebb körökhöz. Találón állapította meg róla 1844-ben a mára meglehetősen elfelejtett königsbergi közíró, Ludwig Reinhold Walesrode (1810-1889): „A süketnémaságra laposított gondolat az ujjak hegyébe menekült. Amit a tollnak nem volt szabad leírnia, azt lerajzolta, és amit a népnek nem volt szabad hallania, azt látta.”

A forradalmi tematika a karikatúrában is kialakított új típusokat, mint a különféle, a forradalomra utaló allegóriák, például mérleg a forradalmárookra utaló tollas kalap és a koronák összehasonlítására, vagy általában a fejfedő-viselet politikai értelmezése, a francia forradalom fríg sapkájának mintájára. Használtak régen bevált fogásokat is, mint az országokat szimbolizáló állat-alakok, vagy a politikusok jellemzése állat-testekkel, amelyeket emberi portréfejekkel láttak el.

A kiállítás képalírásain gyakran ugyanazon osztrák művészek neveivel találkozunk, akik a magyar forradalom és szabadságharc megörökítői között is szerepelnek. Így többek között a számos magyarországi csatát megörökítő Arpad Weixlgärtner vagy a kvalitásos Bachmann-Hohmann és a hangulatos tábori jeleneteket rajzoló Josef Heicke.

S a legtehetségesebb, a később Szolnokon is dolgozó August Pettenkofen, akinek itt bemutatott schwechati csataképe mellett egy, nyugodtan a korabeli francia litográfiaik mellé állítható budai ostromképét is ismerjük. De ő készítette barátjával, a magyar Borsos Józseffel közösen a pesti országgyűlés 1848 július 5-i megnyitását ábrázoló, és Batthyány Lajos miniszterelnöknek ajánlott lapot is, amely a magyar forradalom legreprezentatívabb egykorú ábrázolása. Felejthetetlen Anton Zampis sorozatának az a lapja, amelyen egy osztrák forradalmár a háztetőről távcsővel figyeli a késedelmeskedő magyarokat.

A kiállított szép és érdekes képanyag nemcsak a bécsi negyvennyolc forrásanyagát gazdagítja, de a magyar forradalom és szabadságharc hitelesebb megismeréséhez is hozzájárul. Engedjék meg, hogy megköszönve az esztergomi Keresztény Múzeumnak a kölcsönzést, a Soproni Múzeumnak a vendéglátást és végül, de nem utolsó sorban Gonda Zsuzsának és B. Szabó Jánosnak a kiállítás rendezését és a katalógus megírását, a kiállítást megnyissam.

március 15.

A késő délutáni órákban a pozsonyi országgyűlésről hazaérkezik Széchenyi János. Beszámolóját többezres tömeg hallgatja. A gróf ismerteti a 12 pontot és a diéta határozatait. Az Evangélikus Líceum diákjai fáklyás, zenés felvonulást rendeznek tiszteletére. Az iskola épületét mécsesekkel világítják ki.

március 16.

A városban a napóleoni idők óta létező polgárórség vidéki városaink közül elsőként nemzetőrséggé alakul át. Vezetője Pfeiffer Péter ezredes.

március 22.

Az új törvényjavaslatok hirdetmény formájában jelennek meg a házak falain. „Polgártársak!” megszólítással.

március 24.

A soproni városi nemzetőrség létszáma egy nyomtatvány szerint 706 fő.

március 26.

A városi Casino nagytermében az országos törvény kihirdetéséig ideiglenes nemzetőrségi tisztikart választanak. Főparancsnok: Széchenyi János, szárnysegédei: Konkoly Ignác és Batthyány László, tábori ügyész: Frank Márton, számvevő: Ihász Rudolf.

Az Evangélikus Líceum a tanuló ifjúság köréből kiállítja az ún. VII. századot. Tisztikara: Müllner Mátyás, Kropf Endre, Krenosz Károly és Rupprecht Mihály.

Kolbenheyer Mór evangélikus lelkész gyújtó hangú beszédében kiáll a szólásszabadságáért.

március 29.

Batthyány miniszterelnök rendeletére, Martini Frigyes János polgármester vezetésével, 59 fővel megalakul a „Biztossági Választmány” az ügyek intézésére. A bizottság tagjai között találjuk Hetyésy Lászlót, a Líceum igazgatóját és Kolbenheyer Mórt.

március 31.

A Líceumi ún. VII. századból 72 fő kap szuronyos puskát. A század létszáma 160 fő.

április eleje

Sopronban – más vidéki városokhoz hasonlóan – diákforradalom zajlik, országos visszhanggal. Alapos, de egyoldalú értékelését Németh Sámuel tette közzé az 1943-as Soproni Szemlében. A mozgalom nyomtatott és írott dokumentumait az Evangélikus Líceum könyvtára és a Konvent levéltára őrzi.

április 3.

A Líceumi diákok zenés városi felvonulása.

április 5.

Reformkívánatok a soproni Evangélikus Főiskola körében. (Kézirat és nyomtatvány)

április 8.

Felvilágosító jegyzések (a tanárok válasza) Fogalmazója: Müllner Mátyás igazgató.

április 10.

Nagymarton (Mattersburg) vidékén paraszt-megmozdulásra kerül sor. A soproni nemzetőrség a város stratégiai fontosságú helyeit (posta, harmincadhivatal) megerősíti.

április 12.

A Bécsből kivezényelt katonaság (mintegy 500 fő) helyreállítja a „rendet”.

április 16.

A polgári és nemzeti átalakulás örömnépe Sopronban. Nemzeti lobogók a város minden tornyán, a középületeken és a házakon. Az Evangélikus Líceum ifjúsága színházi előadást rendez. Jakab István Falusi lakodalom című vígjátékát adják elő. A színi előadás bevételét egy új torna- és vívóterem felállítására akarják fordítani.

április 19.

V. Ferdinánd neve napjának megünneplése. A város díszkivilágítása. A Városházán kihirdetik az áprilisi törvényeket.

április 20.

Szemere Bertalan belügyminiszter rendeletében a választási lajstromok elkészítésére szólítja fel Sopron sz. kir. város tanácsát.

április 29.

Ünnepélyes megyegyűlés. A Vármegyeház erkélyéről is kihirdetik a törvényeket. Többezres tömeg – köztük a falvak küldöttségei – az évszázados jobbágyi kötöttségből szabadulva tomboló lelkesedéssel ünnepli a polgári Magyarország születését.

május 1.

Hirdetmény a soproni nemzetőrség hivatalos és teljes összeírásáról. Elvetélt kísérlet egy Vadász-század vagy „Lövész testület” felállítására a nemzetőrség keretein belül.

május 2.

Két felhívás a város lakosságához a haza javára. Rövid idő alatt 6 221 Ft gyűlik össze.

május 6.

Tanácsi hirdetmény a szavazóhelyiségek kijelöléséről. Közesküdszék felállítása az Evangélikus Főiskolán, 17 pontos alapszabályzattal. (Kézirat.)

május 7-10.

A kijelölt bizottmányok – négy kerületre lebontva – összeírják a város nemzetörségét az 1848:XXII.tc. értelmében. A teljes létszám 1.302 fő.

május 8.

A belügyminiszter rendeletét végrehajtva, megtörténik Sopron teljes lakosságának összeírása is. A város lélekszáma: 16.766 fő.

május 9.

Hirdetmény a Sopron megyei népképviseleti követek választásáról. A hat választókerület székhelye: Kismarton, Nagymarton, Nyék, Lövő, Kapuvár és Csorna. Az Evangélikus Líceum örcsapatja, az ún. VII. század kilenc pontban írásba foglalja törvényeit. (Kézirat.)

május 12.

Hirdetmény a városi képviselőtestület választásáról. 14 főt lehet jelölni.

május 13.

Az evangélikus főiskolások felállítják – a Magyar Társaság helyett – a rövid életű Ifjúsági Kört. A Kör szabályzatát 16 pontba foglalják. (Kézirat.)

május 14.

Az Ifjúsági Kör létrehozza saját szellemi vezérkarát, a „Teljhatalmú Bizottmányt”. A bizottmány 23 főből áll. (Kézirat.)

május 17.

Nyomatásban megjelenik a Késő válasz a kora megtámadásra című röplap.

május 20.

A városi és megyei tisztújítás kezdete kisebb incidensekkel.

május 24.

Megválasztják az új városi tisztikart. Polgármester: Pfeiffer Péter (1848-1849), főbíró: Martini Frigyes János (június elejéig), városkapitány: Krenosz István, főjegyző: Ertl N. János, aljegyző: Odor Rudolf, törvényszéki jegyző: Pattko Lajos, tiszti ügyész: Gaál Sándor, számvevő: Hochecker János, számvevői tiszt: Tritremmel Ferdinánd, levéltáros: Wagner Mihály, főkamrás: Unger Eduárd, tiszti főorvosok: Berzon József és Töpler Károly.

május 26.

Tanácsi felhívás jelenik meg, hogy mindenki gyűjtsön a veszélyben forgó haza javára. Bármit elfogadnak, amit pénzzé lehet tenni (érc, fegyver, gabona, posztó, vászon).

május 29.

Krenosz István lőpor és golyók beszerzésével bizza meg Flandorffer Ignác nagykereskedőt.

június 1.

A Casino nagytermében 94 képviselőt választanak.

június 2-3.

A képviselők és tanácsnokok együttes ülése.

június 4.

A város zenészei koncertet adnak a Neuhoftban (Erzsébet-kertben) a haza javára.

június 13.

A nemzetőrség frissen érkezett öltözködési szabályzatát átadják Tibold Károlynak, az összeírást irányító választmány elnökének, azonnali intézkedésre.

június 19.

Calm Lajost (westfáliai születésű német) az Országos Haditanács Sopron városa és környéke nemzetőr-parancsnokául nevezi ki.

június 21.

Közfelkiáltással megválasztják Sopron sz. kir. város országgyűlési követét, Martini Frigyes Jánost.

június 22.

A délvidéki vérengzések hírére Sopron első honvéd önkéntesei (47-en) kiindulnak Szombathelyre, majd onnan a Bánát felé.

június 25.

26 fő újabb önkéntes indul ki Sopronból.

június 27.

Megválasztják Sopron vármegye országgyűlési követeit.

Nagymartoni kerület: Tar János, kismartoni kerület: Glózer Ferenc, nyéki kerület: gróf Széchenyi István, lövői kerület: Niczky Sándor, kapuvári kerület: Lukinich Mihály, csornai kerület: Csupor Gábor.

július 9.

A hat századra felosztott városi nemzetőrség hivatalos tisztválasztására kerül sor a

Casinoban. Főparancsnok: Calm Lajos, főparancsnok-helyettes: Murmann Sámuel, kapitányok: Ihász Rudolf, Flandorffer Ignác, Wurm Mihály, Hofer Péter, Boor Sámuel, ifj. Rupprecht János.

július 10.

Felhívás minden nyugalmazott és aktív tiszthez, őrmesterhez és káplárhoz, hogy haladéktalanul jelentkezzenek a nemzetőrség kiképzésére. A fegyvergyakorlatokra vasárnaponként reggel 6 és 8 óra között kerül sor.

július 14.

Ertl N. János főjegyzőt megbízzák a nemzetőrségi szabályzat beszerzésével. Hirdetmény tiltja meg, hogy nemzetőr és polgárőr a várostól kapott lőfegyverét eladja.

július 17.

A rendfokozatokat figyelembe véve, elkészül a nemzetőrség békebeli felállításának rendje.

július 23.

Kottaun Lipót színházigazgató az előadásból befolyt összeg felét a nemzetőrség felfegyverzésére ajánlja fel.

július 25.

Rendelet a nemzetőreskü letételére. (Ekkor még nem kerül rá sor.)

augusztus 2.

Felhívás a nemzetőrség további felfegyverzésére.

augusztus 12.

Az éjszakai őrszolgálatok megerősítése, újabb őrpontok kijelölése.

augusztus 17.

Hirdetmény tudatja, hogy azok az önkéntesek, akik a horvát határhoz lemennek, a napi 8 pengő krajcár mellé még külön segílyt is kapnak.

augusztus 19.

A megye állandó kapcsolatot létesít Csány László kormánybiztossal.

augusztus 30.

Hirdetmény, hogy azok akik önkéntesként a horvát határszélre mennek, a várostól 10 pengő forintot kapnak.

szeptember 11.

Általános horvát támadás Magyarország ellen.

szeptember 15.

A Casino Egyesület felhívásához csatlakozva, a Tanács hirdetményben kéri fel a lakos-ságot, hogy a Dunántúli Mozgó Nemzetőrség számára a sebkötözésekhez szükséges vász-nakat, tépéseket gyűjtsenek.

szeptember 17.

Batthyány Sopron kormánybiztosává nevezi ki Niczky Sándort. Felhívás jelenik meg a toborzás azonnali megkezdésére: minden jelentkező 60 pengő forint felpénzt kap. „Csak a szép Magyarhonért, szeretett hazátok megtartásáért fogtok harcolni” – áll többek között a hirdetményben. A honvédtoborzás helye: a Neu-hof-kert és a Szarvas vendégfogadó. A toborzás eredménye: 105 fő. A jelentkezőket a 48. Ernő ezredhez irányítják. Az ezred a város hadfogadó parancsnokságaként működik ekkor.

szeptember 18.

Kosztolányi Mór őrnagy köszönőlevelet intéz a városi tanácshoz a hozzá küldött há-rom újonc kitűnő felszereltségéért.

szeptember 20. előtt

Calm – betegségére hivatkozva – Bécsbe távozik (december 6-án meghal), Murmann pedig intézkedés végett Pestre utazik.

szeptember 20.

A miniszterelnök utasítására hirdetmények szólítanak fel a horvátok elleni felkelésre.

szeptember 23.

Megkezdődik a soproni mozgó nemzetőrség szervezése. A város kitűnően felszereli és felpénzzel látja el a hadba indulókat.

szeptember 24.

A horvátok ellen kiinduló század parancsnokául Ihász Rudolfot választják. Tisztársai: Wukanich Viktor főhadnagy, Ulber Mátyás és Szeitz Tádé hadnagyok.

szeptember 27.

Niczky Sándor kormánybiztos azonnali hatállyal kinevezi Tibold Károly városi tanács-nokot Sopron és környéke nemzetőr-parancsnokául.

szeptember 28.

A Sopron megyei nemzetőrség herceg Esterházy Miklós őrnagy vezetésével kivonul Szombathely felé, hogy egyesüljön a dunántúli megyék nemzetőreivel.

szeptember 29.

A soproni nemzetőrség a Casino melletti téren – „Isten szabad ege alatt” – levett csá-kóval felesküszik a zászlóra és a haza megmentésére (Bruckner krónika)

október 1.

A környékbeli falvak nemzetőrszázadai (öt század) az Anger-réten felesküsznek a zászlóra (Bruckner krónika)

A nap folyamán Ihász százada 166 fővel kiindul a harctérre. Murmann benyújtja a Tanácshoz a nemzetőrséget kiképző tisztek névsorát.

október 3.

Ágyúlövések figyelmeztetik a lakosságot a horvát veszélyre. Todorovic visszavonuló horvát erői elérik Sopron megyét.

október 4.

A pomogyi (Pamhagen) töltést és a falvak népe által emelt torlaszokat áttörik a horvátok.

október 9.

Niczky kormánybiztos rendeletben utasítja a teljes soproni nemzetőrséget a horvátok elleni kivonulásra. A magyar erők: kb 1.600 nemzetőr (csak a felének van lőfegyvere) és 150 Ernő ezredbeli gyalogos.

október 10.

A nemzetőrség vereséget szenved Lövőnél a többszörös horvát túlerővel szemben. (A horvát haderő létszáma – a martalóc hordákkal együtt – megközelítette a 15.000 főt.) Az összecsapás után a horvátok felégetik Völcsajt, Horpácsot, Lédecet és Zsirát.

október 14.

Kottaun Lipót, hogy a vereség tényét enyhítse, színielőadást rendez a „csatát állt” nemzetőrség számára.

október 21.

Rendelet a hátralékban maradt adók befizetéséről – a haza javára.

október 22.

A lövői vereség hatására újabb főtisztválasztásra kerül sor. Sopron utolsó nemzetőr főparancsnoka Pavlekovits Károly lesz, a Sopronban székelő 48. Ernő ezredbeli hadfogadó parancsnokság vezetője, aki nagy népszerűségnek örvendett a városban.

október 27.

Rendelet tiltja meg, hogy bármiféle élelmiszert vigyenek ki Ausztriába.

november 1.

Hét soproni önkéntes tüzért irányítanak Győrbe.

november 3.

Öt heti távollét után Ihász százada hazatér Sopronba. Perczel Mór seregei visszafoglal-

ják a Muraközt. A század „lélekéber és férfias” magatartásról tett tanúságot a Kotor és Domboru körüli harcokban (október 17.).

november 14.

Megkezdődik a hadifelszerelések kimentése a városból. Sopron 4 ágyúját és a 640 db puskát Komárom erődjébe szállítják.

november 16.

Az egyenruhának való posztóanyagot erős fedezettel Győrbe irányítják.

november 19.

Niczky Sándor kormánybiztos lemond és távozik Sopronból. A város új kinevezett kormánybiztosa: Lukinich Mihály.

november 20.

A Palatinus huszárok Lajtaújfalu mellett egy kisebb ütközetben 400 átszivárgott osztrákot megvernek, és Vimpácig üldözik őket.

november 29.

Krenosz István jelentéséből kiderül, hogy Sopron eddig 188 honvéd újoncot állított ki a haza javára.

december 2.

Murmann Sámuel távozik Sopronból. (Arad megye nemzetőr őrnagyaként osztrák fogságba esik. A rögtönítélő bíróság 1849. augusztus 25-én agyonlövöti.)

december 5.

Az OHB rendeletére Sopronban egy „újonc kiállítási bizottmány” lát munkához. A várost hét kerületre osztják fel.

december 7-8.

Az újoncozás kezdetét veszi, a sorshúzásos rendszerrel.

december 11.

Boor Sámuel Kapuvárra kíséri az egyik utolsó jelentős katonai szállítmányt: 109 pár csizmát és 118 „topányt”.

december 13.

A forradalmi Magyarország utolsó soproni hirdetését Kossuth neve fémjelzi. A lakosság minél több cint gyűjtsön, hogy ágyúkat lehessen belőle önteni. A nemzetőrség felfegyverzésére (még ezen a napon!) 124 pengő forint gyűlt egybe. Pfeiffer szóban bejelenti Lukinichnak a hetivásárok megszüntetését és „a városnak hazánk környékétől való elzáratását”.

december 15.

Kossuth Fiath Istvánt Sopron kormánybiztosává nevezi ki. Fiath Kapuvárnál elakad, és már nem jut el Sopronig.

december 16.

A Palatinus huszárok kisebb egységei összecsapnak Kelénpatak térségében az osztrák és horvát erőkkel, de kénytelenek visszavonulni a túlerő elől. A városba bevonulnak a soproni születésű báró Petrichevic-Horváth ezredes csapatai. Sopron többé már nem játszik szerepet a szabadságharcban. Fiai azonban ott küzdenek az ország valamennyi csataterén.

december 17-18.

A megszállók rendeleteit kiragasztják a házfalakra. Alávetési parancs és kijárási tilalom lép életbe.

december 19.

Letartóztatási parancsot adnak ki Kolbenheyer Mór evangélikus lelkész ellen. Stettner Lajos ügyvédet (később a pozsonyi börtönben hal meg) Wurm Mihály gazdapolgárt, Gruber Károly hentest és Artner Sándor erdőőrt elhurcolják.

december 20.

A december 2-i császári manifesztum kihirdetése.

december 22.

A még fellelhető lőfegyverek beszolgáltatását rögtönítélő bíraskodás terhe alatt rendelik el.

december 25.

Rohonczy Ignácot királyi biztosul nevezik ki. Újabb osztrák megszállók érkeznek a városba.

december 29.

Rendelet jelenik meg, hogy a város minden tornyára valamint a házakra ki kell tűzni a fekete-sárga császári lobogót.

Kmety György tábornok ezen szavai szolgáltak mottóul a Csornai Múzeum 1998. május 19-én megnyitott, s október végén bezárt, „1848–49 Csornán és a Rábaközi Alsó Járásban” alcímet viselő kiállításának. A megnyitót a Múzeumi Világnap alkalmából dr. Hermann István, a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár igazgatója tartotta. Múzeumunk társintézményei (Soproni Múzeum, Soproni Levéltár, győri Xantus János Múzeum) és magánygyűjtők (Csupor István, Horváth Győző, Babos Géza) közreműködésével mutatta be a kiállítás címeiben jelzett korszakot. Köszönet illeti ezért valamennyi, kiállítási anyagot rendelkezésünkre bocsájtó segítőt. E cikket a kiállítás rendezője írja, illetve írta. Előrebocsátva jelzem, hogy ezért főleg a szándékokat, a célokat tudom megfogalmazni és a megvalósítást bemutatni. Kevésbé vagyok képes, az anyaghoz való szoros kötődésem miatt, a látogatókra gyakorolt hatásról beszámolni.

Mi volt a célunk? A forradalom és szabadságharc 150. évfordulója kapcsán azt kívántuk bemutatni, hogy annak eseményei a Rábaközben nem csak a többé-kevésbé jól ismert csornai csatára korlátozódtak. Természetesen e cél ellenére sem maradhatott ki a kiállításból a szabadságharc ezen egyik utolsó győztes ütközete. A kiállítás időrendben követte a helyi eseményeket. Szakaszokra tagolva mutatta be a történeteket. Az első rész bemutatta, hogy a rábaköziek, akik ugyan nem voltak alakítói az eseményeknek, hogyan és honnan értesültek a Bécsben, Pozsonyban és Pesten történetekről. Látható a Pápán, valamint Pozsonyban nyomtatott Nemzeti Dal, a Pesten kiadott „Mit kíván a magyar nemzet?” (12 pont), a győri „Hazánk” pesti forradalommal foglalkozó száma, Sopron megye március 16-án kelt hirdeteménye, melyet a bécsi eseményekre tekintettel, a nép megnyugtatására adtak közre. A kiállítás második, harmadik és negyedik szakasza az áprilisi törvények helyi megvalósulásával foglalkozott. Előbb a jobbágyfelszabadításról szóló törvény – 1848. évi 9 tc. – eredményét és hatását tártuk a közönség elé. A törvény értelmében az úrbéres föld a jobbágyé lett. (Ezt a csornai prépostsági határ kiosztási térképe mutatta.)

Hamar jelentkezett a volt jobbágyok elégedetlensége. Ez főleg Csornán, Bodonhelyen, Bősárkányban, Barbacson, Acsalagon és (Rába)Pordányban vezetett a megye bizottmányához benyújtott panasz megfogalmazásához. A vágiak panasza az országgyűléshez is eljutott. (Jegyzőkönyvek részletei szemléltették a panaszokat.) Az 1848. évi 22. tc. értelmében felállított nemzetőrségbe az Alsó Rábaközi Járásban 1216 személyt írtak össze. (Életkori és társadalmi megoszlásukat grafikonok mutatták be.) Sor került katonai bevetésükre is. Előbb a Dráva mentén, majd a Thodorovics vezette Nyugat-Magyarországon átvonuló horvátokkal szemben, végül a schwecháti csatában. (Kirendelő parancsok, térkép, tárgyak szólnak tetteikről.) Később belátva kiképzetlenségüket, őrszolgálatot láttak el. (Döriek feljegyzései a landszai hídnál teljesített szolgálatukról). Az 1848. május 20-án megszületett nádori rendelet összehívta az első népképviselői országgyűlést. A csornai választókerületben a 70 %-os részvételi aránnyal június 27-én megtartott választást a szilsárkányi Csupor Gábor nyerte. (A látogatók elé tártuk a választókerületi beosztást és a választási jegyzőkönyvet.) A következő szakasz a megválasztott képviselő, Csupor Gábor és családja történetét mutatta be. (Szemléltetésül szolgált Csupor Gábor és felesége fiatal- és időskori portréja, az utóbbit Baditz Ottó festőművész készítette. Családi fotókon gyermekeik körében voltak láthatók.) Csupor Gábor 1813. március 26-án született Szilsárkányban.

Középiskolai tanulmányait a bencések soproni gimnáziumában, majd a győri főgimnáziumában, míg a jogakadémiát Győrben végezte. 1842-ben Sopron megye szolgálatába lépett. Előbb szolgabíró, majd fősolgabíró a Rábaközi Alsó Járásban. Mint országgyűlési képviselő több parlamenti küldöttségnek is tagja lett. Közülük legismertebb az 1848. szeptember 9-én V. Ferdinánd királynál Bécsben járt 100 tagú delegáció. 1849 elején az országgyűléssel együtt Debrecenbe ment. Onnan – első fia születése miatt – január 22-én elutazást kért, amit az országgyűlés engedélyezett. Mivel nem tért vissza, márciusban az országgyűlés lemondottnak tekintette. A családi hagyomány szerint Görgei seregében harcolt, majd Kufstein várában raboskodott. (Bemutatjuk a várfogsága alatt általa szőtt családi címet.) 1861-ben Sopron vármegye törvényszéki bírása. A kiegyezés után a köztörvényhatósági és a közigazgatási bizottság tagja. 1889. május 12-én halt meg Szilváskányban. Itt kell köszönetet mondanunk Csupor Gábor ükunokájának, Csupor István főmuzeológusnak (Néprajzi Múzeum), aki jelentős segítséget nyújtott a család birtokában lévő dokumentumok kölcsönzésével. Az októberben Pandorfban felállított magyar katonai tábor közelsége szükségessé tette, hogy a Rábaköz lakói kivegyék részüket a hadsereg ellátásából (hirdetmények, szállítási felhívások jelzik a kiállításban). Az élelmiszer és takarmány szállítások október 30-ig Pandorfba, azt követően Pozsonyba, illetve Komáromba történtek. Az erőfeszítések ellenére Sopron megye december folyamán az osztrákok kezére került, s a Rábaköz kivételével a tavaszi hadjárat után is ott maradt (Kossuth felhívása, Windischgrätz proklamációja) A Rábaközbe júniusban visszatérő osztrák hadakkal Kmety György vezetésével vívtak csatát Csornán a magyarok. Ez volt a magyar hadak egyik utolsó győzelme. A június 13-án megívott ütközetben elesett az osztrákok tábornoka, Franz von Wyss is. (A csatát fegyverek, helyben talált ágyúgolyó, Kmety kardja, Hatos (Seszták) László csornai premontrei kanonoknak az 1848–49-es eseményeket ábrázoló verses könyve és a főszereplők portréi jelenítik meg.) A csornai ütközetet a visszatérő osztrákok bosszúja követte. Haynau elrettentésül felhívásban tette közzé, hogy felgyújtatta Bősárkányt (az eredeti nyomtatványt láthatták a látogatók), Csornán pedig 48 óras szabad rablást engedélyeztek katonáiknak az osztrákok tisztjei. Az egyéni büntetések sem maradtak el, a bemutatott dokumentumok szerint ilyen szenvedett el az árpási Csihar Antal és a csornai Szűcs Márton. A kiállítás utolsó része a hősökre való emlékezés másfél-százados történetét mutatta be. A rábaköziek már 1861-ben (!) – a rövid alkotmányos időszakban – emlékművet emeltek az elesettek tiszteletére. Az emlékmű avatásán a mártír miniszterelnök, gr. Batthyány Lajos legidősebb leánya, Emma is részt vett. Azóta újabb és újabb emléktáblák, emlékművek készültek (fotókon voltak láthatók), feldolgozták a csata történetét, megjelentek a résztvevők naplói, visszaemlékezései (bemutattuk őket). Városunk és a Rábaköz népe az elmúlt másfél évszázadhoz hasonlóan ma is gondosan ápolja a hősök emlékét. 1997 tavaszán Kmety György Társaság alakult azzal a céllal, hogy a csornai csata 150. évfordulójára szobrot emeljen a győzelméért tábornokká előléptetett Kmety Györgynek. A kiállítást felhívásunkra szeptember közepétől a város és környéke közép- és általános iskolásai nagy számban látogatták (24 osztály). Azért, hogy a tanulók a történelmi tananyagba könnyebben beilleszték a látottakat, szakmai vezetést biztosítottunk. Munkánk értékelésül álljon itt néhány bejegyzés a múzeum vendégkönyvéből: „Nagy örömmel néztük meg a családommal együtt az 1848–49-es kiállítást. Elismerésünk a kiválóan összeállított anyagért.” „Nagy érdeklődéssel látogattam meg pár év után újra a múzeumot. Főleg az 1848–49-es időszak kiállítás és a néprajzi rész tetszett.”

„Köszönöm a kimerítő, hasznos tájékoztatást. Osztályommal még visszatérünk.”

SOPRONI KÖNYVESPOLC

POLGÁR TAMÁS

A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium

Összeállította Csécs Teréz, kiadja: A Xántus János
Múzeum és Győr-Moson-Sopron megye Győri
Levéltára. Győr, 1998. 239 p.

Egy hosszú, szisztematikus munka lezárásaként veheti kézbe az olvasó (használó) a Tudományos Gyűjtemény repertóriumát. Nagyon nehéz feladatra vállalkozott a Xántus János Múzeum könyvtárosa. A kötet az 1817 és 1841 között összesen közel háromszáz füzetben csaknem negyvenezer oldalon megjelenő tudományos folyóirat feltárását adja. E hatalmas terjedelem mellett a feldolgozást még nehezítette a Tudományos Gyűjtemény enciklopédikus természete is, mely a folyóiratot a korabeli Magyarországon a legsikeresebb tudományos periodikumává tette.

A folyóirat megindításával a szerkesztőknek kettős céljuk volt: egyrészt a külföldi vívmányokkal, országokkal és népekkel megismertetni a magyar olvasót, másrészt a magyar tudományos élet és Magyarország számára ablakot nyitni a külhon felé.

A folyóirat huszonnégy éve alatt a szerkesztőváltások is alakítottak a Tudományos Gyűjtemény tematikáját. Itt gondolhatunk Vörösmarty Mihály szerkesztői időszakára (1828–1832), ekkor Széchenyi István reformtervei jelentkeztek hangsúlyosan a folyóirat hasábjain, vagy gondolhatunk Horvát István oklevéltani irányultságú négy évére (1832–1836).

A repertórium első részében a cikkmutatóban az összeállító a megjelenés sorrendjében, a Tudományos Gyűjtemény felépítésének megfelelően mintegy összesített tartalomjegyzéket ad huszonnégy év terméséből. Az értekezések rovatban a kor tudományos kérdéseinek és vívmányainak összessége mellett a magyar nyelvkérdés, az akadémia ügye szerepel hangsúlyosan. A tudományos értekezések mellett ebben a rovatban kaptak helyet azok az ország leírások, országrész és intézménybemutatók, melyek az egyes földrajzi egységek, települések iskolák, intézmények reformkori arcukat mutatják. A Könyvvizsgálatások (később Literatúra) rovatban a kor szakirodalmának ismertetése, recenziója és a szerzők bemutatása történt meg. A cikkmutatóban a Tudománybéli jelentések, mint a harmadik és a legaktuálisabb rovat összetettsége miatt csak alrovatcímenként szerepel, de a tartalmi feltárás itt is megtörtént.

A kötet legerjedelmesebb részét a földrajzi, név és tárgymutató együttese adja ki. A munka értékét növeli, hogy a tárgyszavazás nem mechanikusan történt, hanem a szövegben előforduló valamennyi releváns személy és földrajzi név fölvételre került. A földrajzi nevek mutatójában sajnos nem mindenhol találunk egységesített névalakot, ezért minden névalaknál meg kell nézni az adott földrajzi nevet. A személynévmuta-

tóban a „tőle és a róla” elvének megfelelően tipográfiailag elkülönítve szerepel a szerzői és a róla szóló cikkek sorozata.

A tárgymutató megalkotása a repertórium legnehezebb feladat volt, hiszen mind-azt a szerteágazó ismeretanyagot kellett egy mutatóba beilleszteni, amit a Tudományos Gyűjtemény képvisel. Csécs Teréz a nagyobb tudományterületek esetén generikus tárgyszót alkalmazott és ezen belül szerepelnek az egyes tudományágak. A történelmet magyar és egyetemes részre bontotta és a korszakoknak megfelelően rendezte.

A tárgyszó rendszer megalkotása érthető módon csak egyfajta gondolatmenetet tükröz, de a többszemponútú visszakereséssel az összeállító ezt a problémát is jól áthidalja. A kötetet az illusztrációk kronologikus mutatója zárja, melynek feltárása a korábbi részekben megtörtént.

A Tudományos Gyűjtemény 1841-ben megszűnt köszönhetően az irodalmi divatlapok és a publicisztikai sajtó megjelenésének, mégis azt mondhatjuk, hogy minden 19. századdal foglalkozó kutató számára nélkülözhetetlen kézikönyv készült a Tudományos Gyűjtemény enciklopédikus folyóirat repertorizálásával.

Munkatársaink

Askercz Éva művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf.68.

Dr. Bona Gábor hadtörténész, igazgató, Hadtörténeti Intézet, 1250 Budapest, Pf. 7.

Dr. Hermann Róbert hadtörténész, Hadtörténeti Intézet, 1250 Budapest, Pf. 7.

Horváth Cirill tanuló, Széchenyi István Gimnázium, 9400 Sopron, Templom u. 26.

ifj. Sarkady Sándor könyvtáros, Széchenyi István Városi Könyvtár, 9400 Sopron, Liszt Ferenc u. 1.

Dr. Kovács József László irodalomtörténész, ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II/2.

Molnár László múzeumigazgató, Bányászati Múzeum 9400 Sopron, Templom u.

Németh Ildikó levéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Pájer Imre történész, 9300 Csorna, Szt. István tér 9.

Patyi Gábor PhD hallgató, 9400 Sopron, Ibolya u. 11.

Polgár Tamás levéltári könyvtáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Dr. Rózsa György művészettörténész, ny. főosztályvezető, Magyar Nemzeti Múzeum

Dr. Gerald Schlag múzeumigazgató, Burgenländische Landesmuseen, Amt der Burgenländischen Landesregierung, A-7000 Eisenstadt, Museumgasse 1-5.

Tirnitz József ny. levéltáros, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Tóth Imre történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf.68.

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén)
- a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Származását, illetve foglalkozását tekintve a honvéd tisztikar Sopron megyei eredetű részének nagyobb fele tehát a társadalom középosztályához tartozott. A tisztek mintegy ötöde azonban plebejus származású volt, akik katonai előképzettségük révén, mint a császári-királyi hadsereg aktív, vagy volt katonai, illetve altisztjei kerültek kerülhetett be annak nyitottsága folytán a honvédsereg tisztikarába.

A szabadságharcot követően a honvédsereg Sopron megyei származású tisztjei a honvéd tisztikar általános sorsában osztoztak. Közülük a volt császári-királyi tisztek hadbíróság elé kerültek. Murmann Sámuel nemzetőr őrnagyot kivégezték, Ábrahám Ádám, Birsy József, Mesterházy István, Sággy Lajos, Szibenliszt Antal, Turner Gusztáv és Tóth Károly súlyos börtönbüntetést kapott.

(Bona Gábor: Az 1848-49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei)

Ára: 150,-Ft

